

ბიბი ხორნაშული

ქართული
ონომასტიკა

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 2003

ონომასტიკის (საკუთარი სახელების – გოპონიმების, პიდრონიმების, ანთროპონიმების, ზოონიმების, კოსმონიმების და სხვათა შესწავლა) საკითხებით დაინტერესება თანამედროვე მსოფლიოში და, კერძოდ, საქართველოში, ნაკარნახევია მისი აქტუალობით. გოპონიმებში შემონახული უძველესი და უძვირფასესი ინფორმაცია დიდ ღახზარებას უწევს ენათმეცნიერებს, ისტორიკოსებს, გეოგრაფ-გეოლოგებს, არქეოლოგებს, ეთნოგრაფებს, ბიოლოგებს და სხვებს. ონომასტიკის კანონების არცოდნის შემთხვევაში ონიმებით სარგებლობამ კი ბევრი მეცნიერი მიიყვანა მცდარ დასკვნებამდე.

გოპონიმის აქტუალობას ჩვენთან ამბაჟრებს ისიც, რომ დროებით დაკარგულ თუ სხვათა გავლენის ქვეშ მოქცეულ ტერიტორიებზე მასობრივად გადაარქვეს სახელები. გერაცორიების კუთვნილების დასამტკიცებლად კი გოპონიმები („მიწის პასპორტები“, როგორც მათ უწოდებენ) ერთ-ერთი ყველაზე უტყუარი დოკუმენტებია.

ონომასტიკის კურსი იკითხება ივ. ჯაუახიშვილის სახელობის თბილისის სასულიერო უნივერსიტეტსა და საქართველოს ბევრ სხვა უმაღლეს სასწავლებელში, მოქმედი პროგრამის მიხედვით. იმავე პროგრამის მიხედვით არის დაწერილი წინამდებარე დამხმარე სახელმძღვანელოც. იგი განკუთვნილია მოსწავლე-ახალგაზრდობისა და ამ საკითხების შესწავლით დაინტერესებულ მკვლევართათვის.

რედაქტორი აკად. მზია ანდრონიკაშვილი

რეცენზენტები: † პროფ. თენგიზ სანიკიძე

პროფ. ვახტანგ იმნაიშვილი

©თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2003

460200000
 ხ
 608(06) – 03

ISBN 99928-960-4-3

შესავალი

წინამდებარე ნაშრომი ჩემი ოცი წლის კვლევა-ძიების შედეგია. ამ ხნის მანძილზე, ყოველ ზაფხულს 3-3 თვით მივდიოდი აღმოსავლეთ საქართველოს (ჩემ რეგიონში) გოპონიმიის აღსაწერად. ასე შემოვიარე და დაწვრილებით აღვწერე ახმეტის რაიონი (თუმეთის ჩათვლით), ერწო-თიანეთი, ღუშეთის რაიონი (ფშავ-ხევსურეთი, მთიულ-გუდამაყარი), ყაზბეგის რაიონი. ასევე, მონაწილეობა მივიღე კასპის, გორის, ქარელის რაიონებისა და იმერეთის გოპონიმიის აღწერაში. მთელი ეს მასალა (50000-მდე გოპონიმი) დაეამუშავე საარქივოდ და ნაწილობრივ კიდევაც გავაანალიზე მონოგრაფიასა და ცალკეულ გამოკვლევებში. შოემამზადე პირველი ორი ტომი 20 ტომად ჩაფიქრებული საქართველოს გოპონიმიისა, რომლის გამოცემასაც ჩვენი ონომასტიკური ცენტრი აპირებს.

მოსკოეში, ვ. ი. ლენინის სახელობის ბიბლიოთეკაში მივლინებების დროს დაეამუშავე იქ არსებული ონომასტიკური ლიტერატურა, ასევე, შევისწავლე ქართველ მეცნიერთა შრომები.

ყოველივე ამის შედეგად, 1987 წელს შევადგინე (დავებჭდე) „ონომასტიკის პროგრამა“, რომლის მიხედვითაც თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტებს ვუკისხავდი ლექციებს. ამ პროგრამით კიასხლობენ ლექციებს სხვა უმაღლეს სასწავლებლებშიც.

მიუხედავად იმისა, რომ ნაშრომი დამხმარე სახელმძღვანელოდ გვაქვს ჩაფიქრებული, მასში ძირითადად მაინც ჩვენი კვლევის შედეგებია პირველ პლანზე წამოწეული, რადგან ისინი აპრობირებულია და გაზიარებული.

ონომასტიკის, განსაკუთრებით გოპონიმიკის საკითხების მოგვარება, ძალზე მწვავედ დგას ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებში. ამ საქმეს სპეციალისტები სჭირდება. სპეციალისტების აღზრდისათვის კი სახელმძღვანელოა საჭირო, რომლის მსგავსიც ქართულად არაფერი მოგვეპოვება და არც სხვა ენებზე არსებობს რაიმე ჩვენთვის ცნობილი. ვფიქრობთ, ჩვენი ნაშრომი ოდნავ მაინც შეავესებს ამ სიყაროელს.

მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი მეცნიერი უთმობდა ყურადღებას ონომასტიკას, როგორც დამხმარე მასალას, მის კვლევას შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდა. ამ საქმეს სისტემატური ხასიათი გვიან მიეცა არა მარტო საქართველოში, არამედ ჩვენ მემობელ სახელმწიფოებშიც. ჩვენთან, 1969 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრასთან ჩამოყალიბდა ტოპონიმიკის ლაბორატორია – საქართველოს ონომასტიკური ცენტრი, რომელსაც დაევალა მთელი საქართველოს ტოპონიმიის – ადგილების სახელების დეტალური აღწერა და გამოსაცემად მომზადება. ლაბორატორიის თანამშრომლები, 10-12 კაცი, ყოველ მაუხულს 2-3 თვით გადიოდნენ თავ-თავის რეგიონში და სოფელ-სოფელ იწერდნენ და საარქივოდ ამუშაებდნენ მოპოვებულ მასალას. პარალელურად მუშავდებოდა ზოგიერთი საკითხი, დაიწერა დისერტაციები, გამოიყა კრებულები, ლექსიკონები, მონოგრაფიები, მაგრამ ეს კიდევ ძალზე ცოცხაა. ტოპონიმთა სიღრმისეული კვლევა მაინც შემდგომში გახდება, ალბათ, შესაძლებელი, როცა მთლიანად ამოიწურება ონომასტიკური მასალა ძველი ქართული თუ უცხოური წყაროებიდან, მოხდება მისი შეპირისპირება, როცა მომზადდება ონომასტიკის საკითხების შემსწავლელი კადრები.

ამ კადრების უმთავრესი საქმე ონომასტიკის მხოლოდ შესწავლა კი არ იქნება, არამედ სწავლებაც.

ონომასტიკით (სახელების ეტიმოლოგიებით, შერქმევის საფუძვლებით) დაინტერესებულნი არიან არა მხოლოდ მკვლევარნი (ენათმეცნიერები, ისტორიკოსები, გეოგრაფები, ეთნოგრაფები და სხვანი), არამედ ყველა რიგითი ადამიანები, ვისაც უყვარს თავისი სამშობლო, თავისი კუთხე, აინტერესებს მისი წარსული და მომავალი.

ყოველივე აქედან კი გამომდინარეობს დასკვნა, რომ საჭიროა ონომასტიკის საკითხების შეგანა არა მხოლოდ უმაღლესი, არამედ საშუალო სკოლის პროგრამებშიც. ეს ბევრად გააადვილებს და გადაახალისებს გრამატიკის, ისტორიისა და გეოგრაფიის სწავლებას. ცნობილი ტოპონიმისტი ე. მ. მურზაყვი, სპეციალობით გეოგრაფი, ამის შესახებ წერს: „პირადი გამოკვლევებით ვიცი, რამდენად სასარგებლო აღმოჩნდა ტოპონიმიკური მასალის მოშველიება „ცენ-

გრაღური და აღმოსავლეთ აზიის გეოგრაფიის“ კურსის წაკითხვისას აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში (1945-1948 წლებში). შეიზჩნეოდა, რომ საგრძნობლად ამაღლდა რუკებისა და სხვა გეოგრაფიული მასალის ცოდნა, როცა სტუდენტებს ვუყუებოდი იაპონიის, ჩინეთის, მონღოლეთის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა წარმოშობასა და სემანტიკაზე, იმ გოპონიმიკურ პარალელებზე, რომლებიც ვვხვდებოდა აზიის სხვადასხვა ქვეყნებში“ (80, 19).

თუ რა დიდი ინტერესი ადგილების სახელთა წარმოშობისა, ბევრჯერ დაერწმუნდით ჩვენი საველე მუშაობისას საქართველოს სხვადასხვა რაიონში. ხალხის ამ ინტერესზე მეტყველებს ის უამრავი ლეგენდა, რომელიც მათ შეუქმნიათ ამა თუ იმ გეოგრაფიულ ობიექტთან და მის სახელწოდებასთან დაკავშირებით. ამ დიდ ინტერესზე მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ საქართველოს უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოებს და ჩვენს ონომასტიკურ ცენტრს ხშირად მოსდით სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებთა თხოვნა, დაეხმაროთ მათი სოფლის (დასახლებული პუნქტის) სახელების გადარქმევაში, ისტორიულის აღდგენაში ან შერქმევაში.

ამ თეორიულ და პრაქტიკულ ინტერესებს დაკმაყოფილება უნდა.

ჩვენ დროში ცხოვრების სახის სწრაფ ცვლილებასთან დაკავშირებით იცვლება და ქრება ბევრი გოპონიმი, რომელთა აღწერა-შეგროვება პირველ რიგში მოსაგვარებელი საქმეა. იცვლება მთის სოფლები, ზოგან წყალსაგვეები კეთდება და მთელი ხეობები წყალში იძირება. ასევე წყლის ქვეშ ექცევა კენტჭიბით უამრავი ძეირფასი სახელი. ამასთან, ხდება გადარქმევა სახელებისა სომხურ, ოსურ, აფხაზურ, ამერბაიჯანულ გარემოში – ქართულს ცელიან თვითნებურად.

უმთავრესად ეს ხდება მიწის, ქვეყნის მისაკუთრების, სრული დაპყრობის მიზნით. ცნობილია, რომ გერმანელებმა 1939 წელს პოლონეთის დაპყრობისთანავე 13 ათასი პოლონური სახელწოდება შეცვალეს გერმანულით.

1980 წელს აფსუა-ექსტრემისგთა მსგავს გამოხდომებზე საქართველოს „ეკას“ მიჩქმალვითმა რეაგირებამ (გაგრელთა მიერ მოწოდებულ ცნობასა და მათდამი ჩვენი, გოპონიმიკის ლაბორატორიის მხარდაჭერას უპასუხეს „ანონიმიზიკებად“ და პროვოკატორე

ბად მომნათლავი დოკუმენტით) ისე წაათამაშა ისინი, რომ მთელ ავგოსტრადამზე, ფსოუდან ენგურამდე, ერთ ღამეში შეცვალეს ყველა ქართული სახელწოდება აფსურით. რუსთა დახმარებით აფხაზეთის მიგაცემის შემდეგ კი ეს პროცესი გააგრძელეს და, როგორც ამბობენ, ქართული სახელწოდება აღარსად დატოვეს შეუცვლელი. ახლახან ცნობილი გახდა, რომ სოხუმსაც (რაკი ის უძველესი ქართული სახელია) უცვლიან სახელს და არქმევენ აფსურ „აკეა“-ს. თუმცა ისიც ცნობილია, რომ არც „აკეაა“ აფსურის სიგყვა. ის ბერძნულიდან აქეთ შეთვისებული, სადაც აკეა „წყალს“ ნიშნავს (მღრ.: აკეარიუმი). ეს სახელიც ნათლად ადასტურებს იმასაც, რომ აფსურებს ზღვის პირზე, ე.ი. აფხაზეთში, არ უცხოვრიათ.

ასევე მაინებლურად ცვლიან ჩვენ შიგნითაც, აღმინისტრაციული წესით. ძველს იწუნებენ, ახალს, ვითომ დროის შესაფერისს, არქმევენ, სინამდვილეში კი კარგავენ ისტორიისა და ენათმეცნიერებისათვის ძვირფას, ოქროს ფასის მქონე სიგყვას, ამის ნაცულად კი ხშირად უგემოვნო, ყალბ პათეთიკურ, პლაკატურ სახელებს არქმევენ. იყო დრო, როცა ერთგულების დამტკიცებისათვის გყავიდან ძვრებოდნენ და ე.წ. რეეოლუციის მოთავეთა გეარ-სახელებით ცვლიდნენ საქართველოს სოფლებისა და ქალაქების სახელებს. ქუჩების სახელების ცვლაში ხომ სრული განუკითხაობაა, რასაც უთუოდ უნდა მოედოს ბოლო.

ამიგომ იყო, რომ ჩვენმა გოპონიმიკის ლაბორატორიამ პირველ რიგში მასალის აღწერა დაისახა მიზნად. თითქმის აღიწერა ყველაფერი, მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ბევრი რამ ინფორმატორის გამოჩნა, ბევრიც ზოგჯერ მის ჩამწერთა ბერელე მუშაობით დარჩა ჩაუწერელი, ბევრი კი უკვე სამუდამოდ გამქრალი იყო ჩვენი მუშაობის დაწყებამდე. იქაც კი, სადაც კარგად იყო მასალა აღწერილი, ხელახალი აღწერის დროს აღმოჩნდა ბევრი გამოჩენილი. ამიგომ მეორედ, მესამედ და მეტჯერ აღწერა იყო საჭირო, რათა მაქსიმალურად გამოვლენილიყო მიკროტოპონიმი, რაც შეიძლება მაქსიმალურად მომხდარიყო მათი ფიქსაცია.

ტოპონიმიკის საკითხების შესწავლა საჭიროა თუნდაც იმიტომაც, რომ მეცნიერულ ნიადაგზე დადგეს სახელთა შერქმევა-გადარქმევის საკითხი.

ამ ნაბიჯადევი, შემთხვევითი სახელების შერქმევისას, რომლებიც „შერჩეულია“ დილეგანტებისაგან, არ არის გათვალისწინებული ტოპონიმთა შერჩევის რაიმე პრინციპი. ეს სახელი რა-

დაცით უნდა კავშირში იყოს ობიექტთან, რაღაცით უნდა იყოს გამართლებული – ან ობიექტის თვისებით (ვთქვათ, თეთრი წყარო), ან სხვა რაიმით, რომ ხალხმა მიიღოს. თუ დარღვეულია რაღაც, მაშინ ხალხი ახალს არ იღებს და ძველი სახელის ერთგული რჩება. ამიგომ ბევრ დასახლებულ პუნქტს ორ-ორი სახელი ჰქვია – ოფიციალური და ხალხური (მაგალითად, ხარაგოული და ორჯონიკიძე...) აქ გათვალისწინებული არ იყო მისამართობის ფუნქცია. სერგო ორჯონიკიძის სახელის უკვდავყოფისა და კომუნისტური პარტიისათვის ერთგულების დაშტკიცების მსურველმა „ტოპონიმისტმა“ ის აღარ იცოდა, რომ საქართველოში რამდენიმე დასახლებული პუნქტისათვის ორჯონიკიძის დარქმევა აღრევას გამოიწვევდა. საქართველოში ოთხი ამ სახელწოდების პუნქტის გარდა იყო მეხუთე – ქალაქი ორჯონიკიძე ჩრდ. კავკასიაში, რომელიც თბილისიდან დაწყებული საქართველოს სამხედრო გზის მეორე ბოლოში იყო. თბილისის ერთ-ერთ რაიონს ორჯონიკიძის სახელი ერქვა. ორჯონიკიძე ერქვა კიდევ ოთხ სოფელს საქართველოში – ზუგდიდის, ლაგოდეხის, მარნეულის და წალენჯიხის რაიონებში. ამის შემდეგ (თუ მანამდე) ხარაგაულისათვის, სადაც შედის სერგო ორჯონიკიძის მშობლიური სოფ. ღორეშა, ორჯონიკიძის შერქმევა, რა თქმა უნდა, ართულებდა საქმეს, უკარგავდა თითოეულ მათგანს სამისამართო ფუნქციას, მით უმეტეს, თუ იმასაც დაეუმატებოდა, რომ მთელ საბჭოთა კავშირში კიდევ ბევრგან ერქვა ორჯონიკიძე – მაგ, აზერბაიჯანში ორი „ორჯონიკიძე“ იყო და ა.შ. ამიგომაც გარკვეულობისათვის თვით ხალხმა ძველი სახელი შეუნარჩუნა ხარაგოულს.

აქ შეიძლება სხვა ფაქტორებიც მოქმედებდეს – ძველისადმი, წარსულისადმი პატივისცემა და დაუფიქრებელი, ამკარა სააგიგაციო სიასლისადმი პროტესტი. ასეთი ორსახელიანი ქალაქი და სოფელი დღესაც ბევრია ჩვენში, რომელთა მოგვარებაც ისევეა საჭირო, როგორც „ორჯონიკიძის“ და კიდევ ზოგიერთი სახელის შემთხვევა მოგვარდა.

ონომასტიკის საბანო

ონომასტიკა – (ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს სახელის შერქმევის სელოვნებას) – ენათმეცნიერების დარგია, ერთი განშტოება, რომელიც საკუთარ სახელებს შეისწავლის. ეს არის მეცნიერება საკუთარი სახელის ყოველმხრივი შესწავლისა, ნაწილი ენის შემსწავლელი მეცნიერებისა, რომელიც შეისწავლის გეოგრაფიულ, ადამიანთა და სხვათა საკუთარი სახელების წარმოშობასა და განვითარებას, ცვლილებებს, ფუნქციას, ენობრივ ცვლილებებსა და სტრუქტურას – გველინება ენათმეცნიერების ერთ-ერთ ყველაზე სახალისო და საინტერესო ნაწილად.

ონომასტიკა აერთიანებს სხვადასხვა რიგის საკუთარ სახელთა შემსწავლელ ქვედარგებს – ტოპონიმიკას (აღვლითა სახელების შემსწავლელ მეცნიერებას), ჰიდრონიმიკას (მდინარეთა, წყაროების, ტბების...), ანთროპონიმიკას (ადამიანთა გვარ-სახელების, მეტსახელების...), კოსმონიმიკას (ციურ სახელთა...), ზოონიმიკას (ცხოველთა სახელებს...), ეთნონიმიკას (ხალხების სახელებს), კტემატონიმიკას (სხვადასხვა დაწესებულების, ნაწარმისა თუ პროდუქციის სახელებს) და ასე შემდეგ. არა მხოლოდ შეისწავლის, დიდ როლსაც ასრულებს სახელთა შერქმევა-გადარქმევის საქმეში. ამიგომ ონომასტიკას დღეს განსაკუთრებით დიდი ყურადღება ეთმობა მთელ მსოფლიოში. ეწყობა სპეციალური კონფერენციები, სიმპოზიუმები, კონგრესები, რესპუბლიკური და საერთაშორისო. აქტიურად მუშაუდება და ქვეყნდება როგორც საერთაშორისო, ისე ნაციონალური ონომასტიკის პრობლემები. ონომასტიკის საკითხებით დაინტერესება დიდი. მისი გამოყენებით კი დაინტერესებული არიან არა მარტო ლინგვისტები, არამედ ეთნოგრაფები, ისტორიკოსები, გეოგრაფები და სხვა დარგის სპეციალისტები (აღმინისგრაფიული ობიექტებისა თუ ქუჩებისათვის სახელების შემრქმევი), მაგრამ მათ ხშირად არა აქვთ ელემენტარული ცოდნა ონომასტიკის კანონებისა, რასაც მოსდევს არა მხოლოდ კურიოზული შეცდომები. გამოჩენილი რუსი ტოპონიმისტი ე.ან.იკონოვი წერს: „ტოპონიმიკურ გაუნათლებლობას მოსდევს არცთუ მცირე უბედურება პრაქტიკულ საქმიანობაში. გრანდიოზულია რაოდენობა დასახლებული პუნქტებისა და ქუჩებისა, რომლებიც სახელებს ითხოვენ, უამრავია გადასარქმევი.

ამ ვეებერთელა საქმეს კი ხშირად ბრმად უძღვებიან ისინი, ვისაც არ გააჩნია არაერთი გოპონიმიკური ცოდნა-და-აქამს ვერც ხედუბიან. ასეთ საქმიანობას კი შედეგად მოსდევს ბევრი უსიამოვნება, რაც ძვირად უჯდება სახელმწიფოსაც და ხალხსაც“ (83,4). იგივე შეიძლება გაეიმეოროთ ონომასტიკის სხვა დარგების მიმართაც.

ონომასტიკურ კვლევა-ძიებებს ხშირად ძალზე იოლად ეკიდებიან განსაკუთრებით ისინი, ვისაც სათანადო ცოდნა არა აქვთ, ვერ ერკვევიან გრამატიკის საკითხებში, ენობრივ მოვლენებში. ასეთი პირები ძალზე პრიმიტიულად ხსნიან ამა თუ იმ სახელწოდებას და გვთავაზობენ გულუბრყვილო ეტიმოლოგიებს. ისინი ხშირად ხალხური ეტიმოლოგიების დონეზე ღვანან და მოგჯერ უფრო დაბლაც, რადგან ხალხს უფრო ლალი ფანტაზია აქვს, „მკვლევარს“ კი – შემღვდული. ასეთ მკვლევარებს ჰგონიათ, ლექიანი იმიტომ ჰქვია ბევრ ადგილს საქართველოში, რომ იქ ლექები – დაღესტნელი თავდამსხმელნი იმალებოდნენ, კურდღელაურში კი ბევრი კურდღელი სყოფნია. სინამდვილეში კი ლექიანები ჰქვია ადგილებს ხის ჯიშის ლეკი-ს გამო, ხოლო კურდღელაური – კაცის სახელისა თუ გვარის მიხედვით არის შერქმეული.

სახელწოდებები თითქოს მეუმჩნევლად არსებობენ ჩვენს ცხოვრებაში, მაგრამ ძალზე დიდი ფუნქცია კი აკისრია მათ. წარმოვიდგინოთ ერთი წუთით, რომ ეს სახელები (ქალაქების, სოფლების, ქუჩების, ადამიანების) ერთ მშვენიერ დღეს გაუქმდეს, წარმოიქმნებოდა საშინელი ქაოსი, ვერავინ ვერ მიაგნებდა ვერც ადგილს და ვერც ადამიანს. სახელთა საჭიროებას უხსოვარი დროიდან გრძნობდნენ ადამიანები და ამიტომ ყველაფერს თავის სახელს არქმევდნენ. რაც უფრო განვითარებულია საზოგადოება, მით უფრო ბევრი ჩნდება სახელი, იქმნება ახალი დასახლებები, ახალი ქუჩები, ყველას კი, უსათუოდ, თავისი სახელი ერქმევა.

სახელების უმთავრესი დანიშნულება სამისამართო ფუნქციაა. თუ არ ვიცით გეოგრაფიული ობიექტის სახელი, ვერ გავგზავნით წერილსა და ამანათს, ვერ გავიგებთ სად, რომელ ქვეყანაში რა ხდება და ასე შემდეგ. ასევე ვერ გავიგებთ, რომელ ადამიანზეა საუბარი, ვინაჲ ყაყავს მოსაუბრეს მხედველობაში.

ონომასტიკის იმ დარგს, რომელიც ადგილების სახელებს (გეოგრაფიულ სახელწოდებებს) შეისწავლის – გოპონიმიკა ეწოდება. ეს სიტყვა შედგება ორი ბერძნული სიტყვისაგან – (გოპოს – „ადგილი“, ონიმა – „სახელი“). ე.ი. „გოპონიმიკა“ არის მეცნიერება

გეოგრაფიულ სახელწოდებათა შესახებ, მათ წარმოშობასა, განვითარებასა და დღევანდელ მდგომარეობაზე, მათ ამრობრივ მნიშვნელობაზე, ლექსიკურ შედგენილობაზე, გრამატიკულ გაფორმებასა და ფონეტიკაზე, მათ დაწერილობასა, წარმოთქმასა და ერთი ენიდან მეორე ენაზე გადატანის შესახებ. გოპონიმიკა მოიცავს აგრეთვე სახელწოდებათა შეგროვების, მათი სისტემატიზაციისა და პრაქტიკული გამოყენების საკითხებს, გეოგრაფიული ობიექტებისათვის სახელების შერქმევისა და გადარქმევის საკითხებს.

რუკებზე გატანილ სახელთა უზუსტობას ბევრი კურიოზი თუ საეჭირო შედეგი მოჰყოლია. ამისი უამრავი მაგალითი არსებობს. ვატერლოოსთან ნაპოლეონის დამარცხების ერთ-ერთ მიზეზად იმასაც თვლიან, რომ რომელიღაც გენერალმა თავისი ჯარი შეცდომით სება პუნქტში წაიყვანა – იმ პუნქტსაც იგივე სახელი ერქვა, რაც დანიშნულების ადგილს. ერთნაირი სახელები კი საფრანგეთშიც, თურმე, ბევრი გვხვდება; მაგალითად, სენ-მარგენი 227 პუნქტს ჰქვია, სენ-ჟაკი – 168-ს. შორს რომ არ წავიდეთ, საქართველოში ახალსოფელი, ახალქალაქი რამდენიმე ათეულ დასახლებულ პუნქტს ჰქვია, რაც სამისამართო ფუნქციისათვის ხელისშემშლელია. ბევრჯერ ყოფილა შემთხვევა, რომ ფშავის მაღაროში მიმავალი ფშაულები კახეთის მაღაროს ავტობუსში ასულან და საკმაოდ დიდი მანძილის გაელის შემდეგდა მიხვედრილან თავიანთ შეცდომას.

ასევე დიდ სირთულეებს ქმნის სახელწოდებათა ერთი ენიდან მეორე ენაზე გადატანის დროს დაშვებული შეცდომები. ასეთი შეცდომები მოსდით ჩაწერის დროსაც და ტრანსკრიფციაშიც. ვ.ე. ვერესეევს მოჰყავს მეფის რუსეთის არმიის მეთაურთა გასაოცარი სიყუყურის ნიმუშები და მათ შორის ის, რომ რუკებზე შეტანილი ჰქონდათ სოფლის სახელწოდებებად პუტუნდა. ომის მსვლელობისას კი გაირკვა, რომ ასეთი პუნქტები არ იყო. თურმე ადგილობრივი მოსახლეობის ენაზე ეს „სახელწოდებები“ ნიშნავდა „არ მესმის“ – ასე პასუხობდნენ თურმე რუკის შემდგენლებს ადგილობრივი მცხოვრებნი. ეს გაუგებრობა კი მრავალი ჯარისკაცის სიცოცხლედ დაჯდა თურმე, მთელი რიგი სახელებისა, რუსულად გადატანილნი, სხვადასხვანაირად იწერებოდა და იწერება დღესაც, რაც დიდ არეულობას იწვევს. მაგალითად, ჩრდილო კავკასიაში არსებული სახელი ყიზილყუმი ოცდაათ სხვადასხვა ვარიანტად გვხვდება.

სახელის არასწორად მოსმენასა თუ ამოკითხვას ჩვენს დროშიც არანაკლებ კურიოზული შედეგი მოჰყოლია. ამ მეოთხედი საუკუნის

წინ გუდამაყარში, სოფ. მაქართასთან, არაგვზე დაიწყო რკინა-ბეტონის ღიდი ხიდის მშენებლობა. ხალხს ვერ გაეგო, რაგომ შენდებოდა აქ ამხელა ხიდი, ალბათო, თაეისათვის მსჯელობდნენ – ფუნდუკის მთაზე გადაიყვანნო ვმას. ხიდი რომ დასრულდა და კომისია მოდიოდა თურმე მისაღებად, მამინ გარკვეულა, რომ: ის ხიდი შაე არაგვზე კი არა, ფშაეის არაგვზე უნდა აშენებულიყო. კაბონეგებში საქმის „კუთუბამ“ და ჩეენი ხელმძღვანელობის უკოლინარობამ ჩეენი კუთხეებისა და მდინარეებისა, ეს სავალალო შედეგი და უაზრო ხარჯი გამოიწვია.

ადგილების სახელწოდებებს, გოპონიმებს მხოლოდ სამისამართო დანიშნულება არა აქეთ. ისინი უამრავ ძვირფას ინფორმაციას ინახავენ: ისტორიულს, გეოგრაფიულს, ენათმეცნიერულს, ეთნოგრაფიულს და სხვა. სახელწოდების მიხედვით ბეერჯერ მიუკვლევიათ ისტორიული ქალაქებისათვის, სამარხებისათვის თუ წიაღისეული-სათვის...

ფშაეში კოპალისქეის სიახლოვეს საფლაავის ფორმის გორას დევის საფლაავს ეძახდნენ. მითის თანახმად, კოპალას ამ ადგილას დაუგდებინებია დევისათვის შოპარული ქეა და მოკლულიც აქ „დაუმარხაეთ“, არქეოლოგებმა გათხარეს რკინიგზის გაყვანასთან დაკავშირებით და გაირკეა, რომ ამ გორაზე, მართლაც, სასაფლაო ყოფილა, ოღონდ ადამიანებისა და არა დევის – პირველი საუკუნეების დროინდელი, ალბათ, წარმართების, „დეეკერპების“...

ქინვალის დასახლება არაგვის მარჯვენა მხარეს იყო და ითვლებოდა, რომ ძველი „ქინვალ-ქალაქი“ აქ იყო იმთავითვე. არაგვის გაღმა მხარეს კი ფშაეისაკენ მიმავალ გზაზე ბუჩქნარიან ფერდობს ერქვა ნაქალაქარი. აქაც მოსინჯეს არქეოლოგებმა და, მართლაც, იქ აღმოჩნდა ძველი ნაქალაქარი...

მადნეული ერქვა ადგილს და შემოწმების შედეგად იქ, მართლაც, მადანი აღმოჩნდა და გაშენდა მადნის დამამუშავებელი კომბინაგი...

ცნობილ რუს გოპონიმისგს ვ.ა.ნიკონოეს თაეის წიგნში მოჰყავს საინგერესო ფაქტი, თუ როგორი სარგებლობა შეიძლება მოუტანოს ადამიანებს გოპონიმების ყოველმხრივმა შესწავლამ, ღრმად ჩაკვირებამ. მოსკოვის ოლქში მდ. პოლესიესა და სოფელ მურომსკს შორის ადგილს რაგომდაც ეწოდებოდა რკინის მინდორი. „აი საიდუმლო, რომელიც უნდა ამოვხსნათ!“ – უთხრა ერთხელაც უფროსკლასელებს გეოგრაფიის მასწავლებელმა, ს.პ.კალინინმა.

„ჩანს იქ რკინა უნდა იყოს“, – დაასკვნეს მოწაფეებმა. აგყდა კამათი. ამის შემდეგ დაიწყო ამ ადგილის შესწავლა. ნაკადულის პირას იპოვეს მადნის ნაგები. მინდორში მოთხარეს და ნახევარი მეტრის სიღრმეზე წააწყდნენ ისეთ მაგარ ფენას, რომელსაც ცულითაც კი ვერ ჩიჩქნიდნენ.

ასე აღმოჩნდა 7 პეტტარი საუკეთესო რკინის საბადო. ასეთი პრაქტიკული სარგებლიანობის გარდა გომონიმიის შესწავლას დიდი დახმარების გაწევა შეუძლია სხვადასხვა მეცნიერებისათვის.

გეოგრაფიული წარსული კარგად არის შემონახული გომონიმიებში. დედამიწის მედაპირი სისტემატურად რაღაცა ცვლილებებს განიცდის. ბევრი რამ ამ ცვლილებებისა სწორედ სახელწოდებაშია შემონახული. მაგალითად, აცივება-დათბობის ციკლების მონაცვლეობასთან დაკავშირებით იცვლება მცენარეული საფარი გარკვეულ სიმაღლეზე – ხან მაღლა იწევს, ხან – დაბლა. ასევე იცვლება მღვის სანაპიროები მათი აწევ-დაწევის ან მდინარეებისაგან ჩამოგანილი მლამის შედეგად...

იგალიის პატარა ქალაქი ადრია ამჟამად მღვიდან ოცი კილომეტრი თარი დაშორებული, უძველეს დროში კი საპორტო ქალაქი იყო და მღვისავე მისი სახელიდან შეერქვა ადრიატიკის მღვა. ჩვენში ასეთ, ოდესღაც მღვისპირის ქალაქად არის მიჩნეული ვანი.

ბევრია გომონიმი, რომლებშიც უძველესი ისტორიული ცნობებია შემონახული. იმის შესახებ, თუ ვის უცხოვრია ამა თუ იმ ტერიტორიაზე, ვის უბატონია, რა კულტურა არსებობდა. საქართველოს ტერიტორიაზე კი რა ქარტახელებს არ გადაუელია, ვისმა მახვილმა აღარ დააჩნია და დაგოვა თავისი კვალი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჩვენს გომონიმიში გამოიყოფა უძველესი პლასტები წინა აზიის სხვადასხვა ხალხებისა, საქართველოსთან მეგობრულ თუ მტრულ ურთიერთობაში მყოფებისა. ბევრი გომონიმი უცხო ენათა (თურქული, სპარსული, ბერძნული, ებრაული, სომხური, ოსური, ქისტური, ჩეჩნური, ყაბარდოული და სხვ.) მონაცემებით იოლად აიხსნება, მაგრამ ბევრი ჯერ კიდევ ასახსნელია და ამ მხრივ გომონიმიისტებს მთავარი გასაკეთებელი საქმეები ჯერ კიდევ წინააქვთ.

დედამიწაზე, და განსაკუთრებით წინა აზიაში, ბევრი ენა აღიგაება პირისაგან მიწისა, ბევრი მკვდარი ენაა ცნობილი. ზოგი მათგანისა წარწერები, წარწერიანი ფირფიტები შემორჩა, ზოგისა კი მხოლოდ გეოგრაფიულ სახელებში შემონახა. ამ გეოგრაფიული

სახელების საფუძველზე ხდება მათი აღდგენა – შესწავლა. ჩვენი ქართული სინამდვილიდანაც ბევრი რამ ამოიხსნება. ერთი კი ცხადზე ცხადია: გოპონიმებში ბევრი უკვე ხმარებიდან გამოსული ენობრივი ფაქტია შემონახული. ამისი შესანიშნავი მაგალითია გოპონიმი ხერთვისი, რომელშიც ხანმეგობის კვალია დადასტურებული. ასევე შემონახულია ბევრი ისეთი სიტყვა, რომლებიც დღევანდელ ქართულში აღარ იხმარება, მაგ:

ბარცაკალი – „ხის საწოლის ნაწილი, თავთან გარდიგარდმო გვზად დაყენებული ფიცარი, თავის მისაღებად (ბალიშის მისაღებად), სასთუმალი“. ეს სიტყვა დღესაც იხმარება ქიზიყურში. მთიულეთში კი მისი მნიშვნელობა აღარ იციან. ის ოდნავ სახეცვლილი შემოგვრჩა პატარა ფერდობის სახელ ბარცაკალში (სოფ. ბაქანი).

საქართველოს ტერიტორიაზე ბევრგან გვხვდება გოპონიმები, რომლებშიც მონაწილეობს მერე. მაგალითად, მთიულეთში, სოფ. ბუჩაანთან არაგვის ჭალას პქვია წინმერე და უკანმერე. „მერე“ ძველი სიტყვაა და მისი მნიშვნელობა ბევრგან აღარ იციან. ივანე ჯავახიშვილის განმარტებით კი, მერე „წყლის“ სანაპიროზე მდებარე ვაკე ადგილს ნიშნავს. გოპონიმებში გამოვლენილი თუ გამოხვედრული ამისთანა ძველი სიტყვები ძალზე ბევრია.

ადგილობრივ გოპონიმებს განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს ისტორიული დიალექტოლოგიის შესასწავლად. მათ ხომ არ გააჩნიათ არაერთარი სხვა წყარო, ხელნაწერებში არ არის შემონახული და ისე დაკვირვებით კი ძნელია მათ წარსულზე მსჯელობა.

გეოგრაფიულ სახელწოდებებში შემონახულია მთელი ისტორია ჩვენი წინაპრების საქმიანობისა, ყოფა-ცხოვრებისა. მთაში დღეს, როცა მთლიანად გადავარდა ხენა-თესვა, ამ დარგის შესასწავლად, ეთნოგრაფებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ გოპონიმებს, რომლებშიც შემორჩა სხვადასხვა პურეულის სახელი, აქ რომ ითვსებოდა: ნაქერალა (ქერი), ნაფეგვარი (ფეგვი), ნაცერცვალა (ცერცი), ბაცაროვა და სხვ. ასევე შემონახულია მესაქონლეობისა და სოფლის მეურნეობის სხვა დარგების ამსახველი გოპონიმები.

გეოგრაფიულ სახელწოდებებს შეიძლება დაკისრებული ჰქონდეს დიდი სააგიგაციო-აღმზრდელობითი მნიშვნელობა. როდესაც ამა თუ იმ ქალაქსა თუ ქუჩას არქმევენ გამოჩენილ ადამიანთა სახელებს, ამით თავისი ხალხის თვალში უკვდავყოფენ მათ ხსოვნას, აღვივებენ პატრიოტულ გრძნობებსა და თვითმეცნებას. ამიგომ

საჭიროა ქუჩის დასაწყისში, მოედნებზე დამაგრებული იყოს დაუები, რომლებზეც აღნიშნული იქნება ამა თუ იმ პიროვნების ვინაობის აღმნიშვნელი მოკლე ცნობები.

გვაქვს მაკრო და მიკრო გოპონიმია. მაკროა მსხვილი გეოგრაფიული ობიექტების (კონტინენტების, სახელმწიფოების, ქალაქების, ოკეანეების, მღვების, მთების, დიდი მდინარეების) სახელები, მიკროა წერილ-წერილი გეოგრაფიული ობიექტების სახელები (ლევანას ახო, წინჭალა, ციფწყარო და მისთ).

მიკროგოპონიმიაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ქუჩების, მოედნების, უბნებისა და სხვათა სახელებს. მთაში უფრო მკაფიოდ არის ასახული ქალაქის და მასთან ერთად თვით ქვეყნის ისტორია. მათზე დაკვირვებით უფრო მკაფიოდ შეიძლება ისტორიული პლასტების ამოცნობა უძველესი დროიდან დღემდე. ამიტომ ქუჩებისა და მოედნებისათვის სახელების გადარქმევა ყოველთვის დიდი სიფრთხილით უნდა ხდებოდეს.

ონომასტიკის მეორე დიდი ქვეგანაყოფია ანთროპონიმია (ბერძ. ანთროპო — „ადამიანი“; ონიმა, ონომა — „სახელი“), რომელიც შეისწავლის ადამიანთა სახელებს, მედმეტსახელებს, გვარებს... ადამიანთა სახელებიც უხსოვარ დროში ენის წარმოშობასთან ერთად წარმოიშვა, ადამიანების ერთმანეთისაგან გასარჩევად. ეს სახელები თავიდან ძალზე პრიმიტიული (აღწერითი ან მიმსგავსებითი) იქნებოდა. ბევრი სახელი დღესაც ასეთადვე რჩება. ბევრის წარმომავლობა კი უცნობია, უძველესი დროიდან მოდის ღმერთების სახელები, მითური სახელები — რომლებიც ანთროპონიმიაში ერთ გარკვეულ ცალკე ჯგუფსა ქმნიან.

ანთროპონიმია მხოლოდ სახელების ეტიმოლოგიური ძიებით არ შემოიფარგლება. მათში, ისევე როგორც გოპონიმებში, უამრავი ისტორიული, ეთნოგრაფიული, ენათმეცნიერული და სხვა ინფორმაციაა, რომელიც დიდ სამსახურს უწევს მეცნიერებს სხვადასხვაგვარი საკითხების კვლევისას.

სხვადასხვა ეპოქებს, სხვადასხვა რელიგიებსა თუ სხვადასხვა ხალხებთან კონტაქტებს მოჰქონდა სხვადასხვაგვარი სახელები. ქრისტიანობამ მოიგანა თავისი სახელები, რომლებიც დაუპირისპირეს წარმართულ სახელებს. ასეთმა დაპირისპირებამ ბევრი სახელი ალბათ სამუდამოდ გააქრო, ბევრი კი მაინც შემოგერჩა. ასეთ დაპირისპირებას სხვა ხალხებთან უარესი შედეგი გამოუღია. ე.ა. ნიკონოვის თქმით: „ფრანგებს თითქმის აღარა აქვთ ფრანგული

ენის საფუძველზე აღმოცენებული ძველი სახელები – ყველა სახელი კათოლიკობამ რომიდან მოუგანა; რუსებსაც თითქმის აღარ ჰქონდათ რუსული წარმოშობის სახელები: ეკლესია კრძალაუდა მათ და ცელიდა ბიზანტიური სახელებით” (85,6).

ებრაული, ბერძნული და რომაული სახელების გავრცელებას საქართველოში და მთელ ქრისტიანულ სამყაროში ხელს უწყობდა ეკლესია. მღვდელი ნათლავდა ბავშვებს და მისი მოთხოვნით რომელიმე წმინდანის სახელს არქმევდნენ. ესენი იყო საეკლესიო კალენდარული სახელები, ანუ „წიგნის სახელი”. ის ითვლებოდა ოფიციალურ სახელად, დამატებით კიდევ სხვა სახელიც შეიძლებოდა რქმეოდა კაცს.

გვარები ბევრ ხალხს დღესაც არა აქვს. ვისაც აქვს, ისიც გვიანდელი წარმონაქმნია. ძველად სახელის გარდა კაცს ან მამის მუილობით იხსენიებდნენ, ან გელწოდებით, წარმომავლობით, თანამდებობით და სხვ. ქართული გვარები საზოგადოების მაღალ ფენებში XVI საუკუნეებიდან ისახება, დაბალი ფენები კი XIX-XX საუკუნეებში იფორმებენ გვარებს. სხეაც ბევრი საკითხი ჩნდება ანთროპონიმიის კვლევისას.

გარდა ამ ძირითადი განმგოებებისა, როგორც გემოთ აღვნიშნეთ, ონომასტიკაში ერთიანდება ზოონიშია – ცხოველთა სახელები, კოსმონიშია – ცის მნათობთა სახელები, კტემატონიშია – დაწესებულებებისა და ნაწარმის სახელები და სხვა.

ონომასტიკა მაცნობებათა მიჯნაზე

ონომასტიკა, როგორც მეცნიერება, ახალი დარგია. იგი წარმოიქმნა ენათმეცნიერების, ისტორიის, გეოგრაფიისა და ეთნოგრაფიის მიჯნაზე, ამიგომ დავა და კამათი ღღემდე არ წყდება იმის შესახებ, თუ რომელ მეცნიერებას ეკუთვნის. ისტორიკოსები, რაკი მათ დახმარებას უწედა ონომასტიკა, მიიჩნევენ, რომ სახელების შესწავლა ისტორიის საქმეა. სხვათა შორის, ასე თელიდნენ ენათმეცნიერებიც. უნგრელი ენათმეცნიერი გ. ბარცი წერდა: „მეოცე საუკუნის დასაწყისში... გეოგრაფიულ სახელთა კვლევა იქცა ისტორიის ისეთ დამხმარე განშტოებად (დასახლებისა და დასახლებული ადგილების), რომელშიც ენათმეცნიერების მონაწილეობა აუცილებელია, თუმცა მისი თვალსაზრისი უკანა პლანზე გადადის... ენათმეცნიერების მიერ გეოგრაფიული სახელების კვლევა თითქმის მთლიანად ისტორიულ მიზნებს დაექვემდებარა, ხოლო ლინგვისტური ასპექტი შეიზღუდა“. ეს შეხედულება გამომდინარეობდა იქიდან, რაკი გოპონიმიები დიდ დახმარებას უწევდნენ ისტორიკოსებს, როგორც მოწმენი ისტორიული მოვლენებისა – ხალხთა მიგრაციების, ყოფა-ცხოვრების და სხვა.

ონომასტიკის ერთ-ერთ ძირითად განშტოებას, გოპონიმიკას, თავის დარგად თვლის გეოგრაფია. ამის დამტკიცებას ზოგმა სპეციალური ნაშრომიც კი მიუძღვნა. ამასვე ამტკიცებენ ჩვენი გეოგრაფებიც. ამიგომ ითხოვდნენ, გოპონიმიკის ლაბორატორია გახსნილიყო არა უნივერსიტეტში, ენის კათედრასთან, არამედ გეოგრაფიის ინსტიტუტში.

უფრო დიდ პრეტენზიას ონომასტიკის და, კერძოდ, გოპონიმიკის მიმართ აყენებენ ენათმეცნიერები და არც გყუილად. გეოგრაფიული სახელები თუ სხვა სახელები საბოლოო ჯამში ხომ იგივე სიტყვებია, რომლებსაც ლინგვისტიკა სწავლობს. ონომასტიკა თავიდან აღმოცენდა როგორც დამხმარე მეცნიერება და ასე არსებობდა მანამდე, სანამ ენათმეცნიერება ჩაერეოდა საქმეში. მას შემდეგ კი, რაც დაიწყო სახელწოდებების სტრუქტურულ-სისტემური და სემანტიკური ანალიზი, ონომასტიკას შეექმნა თავისი საფუძველი და ჩამოყალიბდა ცალკე მეცნიერებად. ამამში, ენათმეცნიერებასთან ერთად, დიდი წვლილი მიუძღვის ისტორიასაც და გეოგრაფიასაც. „სამართლია-

ნობა მოითხოვს, გოპონიმიკა (ონომასტიკა – გ.ხ.) ჩაითვალოს დამოუკიდებელ მეცნიერებად, რომელიც სარგებლობს ანალიზის ლინგვისტური, ისტორიული და გეოგრაფიული მეთოდებით. ამგვარად, გოპონიმიკამ (ონომასტიკამ – გ.ხ.) დიდ წარმატებებს უნდა მიაღწიოს ენათმეცნიერების, ისტორიისა და გეოგრაფიის მიღწევათა გათვალისწინებით“ (76).

დღეს მეცნიერებათა სწრაფი და ყოველმხრივი განვითარების ეპოქაში ხდება მათი დეტალიზაცია. ასე, მაგალითად, ეკონომიკურ მეცნიერებაში რამდენი ახალი დამოუკიდებელი მეცნიერება გამოიყო. 1922 წელს უნივერსიტეტში თუ მხოლოდ ეკონომიკური განყოფილება არსებობდა, ამჟამად უკვე გვაქვს ოთხი სხვადასხვა ფაკულტეტი: სახალხო მეურნეობის დაგეგმვის, ვაჭრობის ეკონომიკისა და საქონელმცოდნეობის, სააღრიცხვო-ეკონომიკური, საინჟინრო-ეკონომიკური. ახლა ამათ რამდენი სპეციალობა აქვთ თითოეულს ცალ-ცალკე! ამასთან, მოხდა მეცნიერებათა სინთეზიც – ორი მეცნიერების შეერთებით მესამე, ახალი მეცნიერება წარმოიქმნა. ასეთებია ბიოქიმია – ბიოლოგიისა და ქიმიის შეერთებით მიღებული, ბიოფიზიკა – ბიოლოგიისა და ფიზიკის, ჰიდრობიოლოგია და სხვ. ონომასტიკაც (კერძოდ, გოპონიმიკა) ჩამოყალიბდა რამდენიმე მეცნიერების თანამონაწილეობით. სახელწოდება, რა თქმა უნდა, სიტყვაა და როგორც ლექსიკურ ერთეულს, მას ენათმეცნიერება შეისწავლის, მაგრამ ეს სახელწოდება, რასაც ეკუთვნის ის ობიექტი, ხომ გეოგრაფიულია! სახელწოდებათა ახნისას აუცილებელია გათვალისწინება ამ გეოგრაფიული ობიექტის თავისებურებისაც. ამ გეოგრაფიულ ობიექტთან ადამიანების დამოკიდებულება, მისთვის ამა თუ იმ სახელწოდების შერქმევა, ნაკარნახევეა ისტორიული ვითარებით. ასე რომ, ცალკე ლინგვისტი, ცალკე ისტორიკოსი თუ ცალკე გეოგრაფი გოპონიმების კვლევისას ფონს ვერ გავა. საჭიროა გოპონიმისგობა – ყველა ამ დარგის მონაცემების ცოდნა და ერთობლივად გამოყენება.

ონომასტიკა და ენათმეცნიერება

რაკი გეოგრაფიული სახელწოდებანი თუ ადამიანთა გვარები და სახელები, საერთოდ, საკუთარი სახელები, საბოლოო ჯამში სიტყვებია, მეტყველების ნაწილებია, მათი შესწავლაც, რა თქმა

უნდა, პირველ რიგში ენათმეცნიერების საქმეა. მათი ენობრივი ანალიზი, მომხდარი ფონეტიკური ცვლილებების გარკვევა, უუძისა და მაწარმოებლების გამოყოფა – ლინგვისტური მეთოდების მომწველიებით უნდა მოხდეს. ვინც უგულვებლყოფს ლინგვისტურ მეთოდს გოპონიმებისა თუ გვარ-სახელების კვლევისას, ხშირად კურიოზული შეცდომებით ამთავრებენ თავის კვლევა-ძიებას. ამისი მაგალითები ბევრია ონომასტიკური კვლევის ისტორიაში.

სახელებში (მაგ., გოპონიმებში) გვხვდება ყოველგვარი გრამატიკული ფორმანტი, ანუ მაწარმოებელი, ყოველგვარი ფონეტიკური მოვლენა. ამიგომ მშრალად გრამატიკის სწავლების ნაცულად, ონომასტიკური მასალის მოშველიებით შეგვიძლია, ეს ერთი შესვლივით მოსაბერებელი საგანი, სახალისო და მიმზიდველი გავხადოთ.

სახელების შესწავლაში ენათმეცნიერების წილი ბევრად ჭარბობს სხვა მეცნიერებისას. ენათმეცნიერებამ უნდა გაარკვიოს, რომელი ენის კუთვნილებაა სახელწოდება, ახსნას ფონეტიკურ ცვლილებათა კანონზომიერებანი, მორფოლოგიური და სინტაქსური შედგენილობა და სხვ.

საკუთარ სახელებს ჯერ კიდევ უძველეს დროში გამოჰყოფდნენ ენიდან, როგორც განსაკუთრებულ კატეგორიას, განსაკუთრებით საინტერესო ნაწილს. ადამიანთა და გეოგრაფიულ სახელებს ერთმანეთისაგან არ ჰყოფდნენ. ერთნაირად უცქერდნენ დიდი ადამიანებისა და დიდი გეოგრაფიული სახელების შერქმევისა და მათი ახსნის საქმეს. მათი ინტერესის საგანს კი ძირითადად დიდი ობიექტებისა და გამოჩენილ ადამიანთა სახელები წარმოადგენდა. ეს კეთდებოდა ისტორიული თუ გეოგრაფიული ან ლიტერატურული ინტერესებისათვის. ენათმეცნიერება მაშინ ცალკე მეცნიერება არ იყო და ის დამხმარე საშუალებად ითვლებოდა ლიტერატურათმცოდნეობის, ორაგორული ხელოვნებისათვის და სხვა. დაახლოებით ორასი წელი იქნება, რაც ცალკე მეცნიერებად ჩამოყალიბდა ენათმეცნიერება. საკუთარ სახელთა ენათმეცნიერული მეთოდებით შესწავლას კი უფრო ცოტა ისტორია აქვს. საქართველოში მთლად მოგვიანებით დაიწყო – რამდენიმე ათეული წლის წინ.

საკუთარ სახელთა ენათმეცნიერული შესწავლა, გეოგრაფიულ სახელთა შესასწავლად გრამატიკული მეთოდი რუსეთში პირველად ა.ხ. ვოსტოკოვა მოიმარჯვა. მან 1812 წელს „სანკტ-პეტერბურგსკიე ედომოსტი-ში“ დაბეჭდა სტატია „Задача лингвистическим этимологией“, სადაც წერდა: „მდინარეების, ტბების და სხვა ბუნებრივი ობიექტების

სახელები უფრო ძველი უნდა იყოს, ვიდრე ქალაქების და მხარეების... ასევე რუსეთშიც... ძალზე უმნიშვნელო ნაწილს აკავია კვალი სლავური სიგყვაწარმოებისა. ამ სახელწოდებათა ურთიერთშეპირისპირებისას, მსგავსებათა საფუძველზე, დასაწყისისა თუ დაბოლოების ასოები ისე ხშირად ემთხვევიან ერთმანეთს, რომ ისინი არ შეიძლება შემთხვევითი იყვნენ“. ეს განმეორებადი ელემენტები კი არისო -BA, - ნა, -ra, -Ma. ა. ხ. ვოსტოკოვმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ შესაძლოა მდინარეთა სახელები „ოკა“, „ტიმაკა“ და სხვებიც იმავე დაბოლოებისებად მივიჩნიოთ, -ra-ს დაყრუებით მივიღეთ“- ka.

ვოსტოკოვის შემდეგ გეოგრაფიულ სახელებში სუფიქსების (გოპოფორმანტების) გამოყოფა სცადა ნ.ი. ნალექინმა. შემდეგ კი თანდათან სხვებიც ჩაერთნენ. ჩვენს დროში კი ენათმეცნიერული მიდგომა გოპონიმიის შესასწავლად, შეიძლება ითქვას, უკვე მაღალ საფეხურზეა აყვანილი, როგორც მეზობელ სახელმწიფოებში, ისე საქართველოში. ჩვენი დროის გამოჩენილი რუსი გოპონიმიისტი ე.ა. ნიკონოვი თავეის შრომებში დიდ ყურადღებას უთმობს გოპონიმიების ენაიმეცნიერულ ანალიზს. ჯერ სპეციალური სტაგია მიუძღვნა („რუსული სუფიქსების გეოგრაფია“) ამ საკითხს (84), შემდეგში თავის ერთ-ერთი ფუძემდებლურ წიგნში „გოპონიმიის შესავალი“ საკმაოდ დიდი ადგილი დაუთმო, მოხაზა გოპოფორმანტთა არეალები და გაერყელების სიხშირეები (83).

ბოლო რამდენიმე ათეული წლის მანძილზე კი რუსეთში, უკრაინასა და საქართველოში, ძალზე დიდი გავრცელება ჰპოვა გოპონიმთა აფიქსურმა ანალიზმა. თუმცა სპეციალისტები ამასაც აღნიშნავენ, რომ აფიქსების გამოყოფა, აფიქსური ანალიზი ამა თუ იმ რეგიონების გოპონიმიშიაში ერთფეროვანი და გაიოლებული საქმიანობაა. არ ხდება სიღრმისეული წვდომა აფიქსთა წარმოშობა-წარმომავლობის, მათი ცვლილებების საკითხში.

გოპოფორმანტთა გამოვლინების, მათი შესწავლის თვალსაზრისით ერთ-ერთი სანიმუშოა ე.ა.გოპოროვისა და ო.ნ.ტრუბაჩევის ცნობილი ნაშრომი, რომელშიც ლინგვისტურად არის გაანალიზებული ზემო პოდნეპროვიას ჰიდრონიმია, გამოვლენილია სლავური, ბალტიური, ფინური და ირანული ელემენტები (124). გამოიყო სამოცდაათამდე გოპოფორმანტი, რომელთა მისეღვით მასალის განაწილებამ გამოაქვლინა იმოგლოსური არეალები, დადგინდა მიახლოებითი ქრონოლოგიურობა და ეტიმოლოგიური ანალიზიც. ეს

გამოკვლევა ჩვენშიც და საზღვარგარეთაც აღიარებულია როგორც ნიმუში გოპონიმიკური მასალის კლასიფიკაციისა, მათი ენათმეცნიერული კვლევისა.

საქართველოში გოპონიმთა შესწავლას, ენათმეცნიერულ ანალიზს ადრე თუმცა სისტემატური ხასიათი არა ჰქონია, მაგრამ საკმაოდ შთამბეჭდავია ისეთი დიდი ქართული მეცნიერების ნაშრომები, როგორებიც იყვნენ ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ა. შანიძე და სხვანი. სისტემატური ხასიათი გოპონიმური მასალის შესწავლისა, ენათმეცნიერული გაანალიზებისა, დაიწყო მას შემდეგ, რაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ახალი ქართული ენის კათედრასთან ჩამოყალიბდა გოპონიმიკის ლაბორატორია – საქართველოს ონომასტიკური ცენტრი. ლაბორატორიის წევრებმა რეგიონების მიხედვით აღწერეს საქართველოს რაიონები და ეს მასალა ენათმეცნიერულად გაანალიზეს. ასეა გაანალიზებული სამეგრელოს, სვანეთის, ფშაუის, მთიულ-გუდამაყრის, მესხეთის გოპონიმია, გამოვლენილია რეგიონისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი. თავისებურებანი უმნიშვნელოა, ძირითადად კი გაირკვა, რომ მთელ საქართველოში გოპონიმთა გაფორმებაში თითქმის ერთგვარი პრინციპებია, ძირითადად ერთი და იგივე გოპოფორმანტებია. ასეთებია; სა-ეთ, სა-ო, -ეთ, -ურ და სხვ. ამასთან, დღეს ამა თუ იმ კუთხეს რომელიმე გოპოფორმანტისათვის მიუცია უპირატესობა, ისტორიულად, რომელიმე ეტაპზე, ყველა ქართველ გომს ერთნაირი გამოსატყვის საშუალებები ჰქონიათ – გოპონიმებსაც ერთგვარად აფორმებდნენ.

ასეთ პერიოდზე მიგვანიშნებს, მაგალითად, სუფიქსი-ურ, რომელიც, გარდა იმისა, რომ კუთვნილებას აღნიშნავს ქართულში, გოპონიმებსაც აფორმებს ამავე ნიშნით. ამ სუფიქსით ნაწარმოები გოპონიმები გვხვდება საქართველოს ყველა კუთხეში, მათ შორის აფხაზეთში, სვანეთში, სამეგრელოში, არამედ იქაც (ვთქვათ, თურქეთის გერიტორიაზე), სადაც ოდესღაც ქართველებს უცხოვრიათ. ქართული ენისა და დიალექტების დღევანდელი ვითარების მიხედვით მიჩნეულია, რომ -ურ სუფიქსი ონომასტიკაში (განსაკუთრებით გვარებში) დამახასიათებელია აღმოსავლეთ საქართველოს მთისათვის და ამ სუფიქსით ნაწარმოები გოპონიმებიც უფრო აქ უნდა გვექნდეს. ეს ასეც არის მთიულეთში, სადაც -ურ სუფიქსით კუთვნილების გამოსატყვა დღესაც ცოცხალია. ფშაუხევსურეთში კი -ურ სუფიქსი რაკი გვარებში დამატრდა, გოპონი-

მებში ამის გამო იშვიათია. დასავლეთ საქართველოში კი ყველაზე უხვად შემოგვრჩა სწორედ -ურ სუფიქსიანი გოპონიმები: სამეგრელოში: ფალ-ურ-ი, ფონჩხ-ურ-ი, გუჩუ-ურ-ი, ჯანაშ-ურ-ი, ვახან-ურ-ი, ხახუ-ურ-ი, ფეფუ-ურ-ი, კოჩიშ-ურ-ი და სხვ., გურიაში: გოგინა-ურ-ი, მანიშა-ურ-ი, კანა-ურ-ი, მეგრელა-ურ-ი, ჭედელა-ურ-ი და სხვ., აჭარაში: კობალა-ურ-ი, კანგა-ურ-ი, შვაბ-ურ-ი, გოგინა-ურ-ი, ლომანა-ურ-ი, ჯუმუშა-ურ-ი, მახინჯა-ურ-ი და სხვ., იმერეთში: საჩხე-ურ-ი, ბესია-ურ-ი, ჭიათ-ურ-ა, ბეგია-ურ-ი, მეჩხეთ-ურ-ი, კალა-ურ-ი, ბუნიკა-ურ-ი, ხალიფა-ურ-ი, ციციქ-ურ-ი, კახია-ურ-ი, შალა-ურ-ი, ოდილა-ურ-ი, მელა-ურ-ი და სხვ.: აფხაზეთში: ფუწყ-ურ-ი, ფშა-ურ-ი, ხუმუქ-ურ-ი, ნათოფ-ურ-ი, ნაჯიხ-ურ-ი, ბუბგ-ურ-ი, კელას-ურ-ი და სხვ.

ენათმეცნიერებისათვის, ენის ისტორიის შესწავლისათვის უძვირფასესი ფაქტებია შემონახული მთელ რიგ გოპონიმებში. ასეთია, მაგალითად, გოპონიმი „ხერთვისი“, რომელიც რამდენიმე ადგილას ეწოდება საქართველოში მდინარეთა შესართავებს და რაც დღევანდელი გაგებით ნიშნავს „ერთვისი“, ანუ „შესართავი“. საინტერესოა ამ „გოპონიმისა“ და ხანმეგობის კვლევის ისტორია.

გიორგი მთაწმინდელის ანდერძში, რომელიც დართული აქვს მის მიერ ქართულად გამართულ, ბერძნულთან შედარებულ სახარების ტექსტს, ნათქვამია: „ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რამეთუ ესა წმიდა ოთხთავი ახლად გვითარგმნია ფრიადითა იძულებითა ძმათა ეიეთმე სულიერთაითა და ბერძნულთა სახარებათადა შეგვიწამებია ფრიადითა გამოწულვითა. და თუ არა რაიმე გაშუნდეს, ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველთაგან წმიდად თარგმნილია და კეთილად – ხანმეგიცა და საბაწმინდურნიცა, – მუნით დაწერეთ და ო თისათჳს ერთმანეთსა ნუ გაპრევთ“.

აქ ნახსენები „ხანმეგი“ დიდხანს გაუგებარი რჩებოდა მეკლევართათვის. ამის შესახებ მოხსენება აკ. შანიძემ წაიკითხა 1923 წელს: „გიორგი მთაწმინდელის ერთი საყურადღებო მოწმობა“, სადაც გაიმეორა ის მოსაზრება, რაც უფრო ადრეც გამოთქვა „ხ“ პრეფიქსის შესახებ. თავად აკ.შანიძე პყვება: „მასში ჯერ არ იყო ხერთვისის... ხერთვისის ეგიმოლოგია გამოირკვა ჩემთვის მხოლოდ 1922 წელს, შემოდგომაზე (ენკენისთვის ბოლო რიცხვებში), როდესაც მე იროდიონ სონღულაშვილთან ერთად დიდმის ხეობაში ვმოგზაურობდი სამეცნიერო მიზნით და ერთი ღამე დილომში გავათიეთ მისი

პირადი ძმის ივანე მღვდლის სახლში, რომელმაც საუბარში თავისი არანისში ყოფნა მოიგონა, ფშაურ ამბებზე ჩამოაგდო ლაპარაკი და, სხვათა შორის, ეინვანს გაღმა მღებარე ხერთვისი ახსენა.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხერთვისის „ერთვის“ ფორმასთან ეტიმოლოგიური კავშირისათვის ალლო აულია ა. ხახანაშვილს, რომელიც თავის კრიტიკაში კ. ჰანის კავკასიის გეოგრაფიული ნომენკლატურის შესახებ შემდეგს ამბობს: ხერთვისი მას წამოუყენებია ხერთვისიდან – ОСТРОВ (?) [ეს ჰანს ალბათ ბროსედან აქვს ამოღებული. ა.შ.]. ჩვენ ვუკავშირებთ სიტყვას პერთვის (შეერთვის). სადაც თავსართი ჰ გამაგრებულია ხ-ად (შეადარე შენ ხ-არ)“ [„განათლება“, 1910; ამაზე ყურადღება მიმაქცევინა ა. გენკომ, რომელსაც ამისათვის მაღლობას მოვახსენებ].”

მაინც ამოუხსნელი და გაურკვეველი რჩებოდა საკითხი. ყოველივეს ნათელი მოეფინა ივ. ჯავახიშვილის უდიდესი აღმოჩენის შედეგად. ამ ამბავს ისევ ა. შანიძე მოგვითხრობს იქვე: „როდესაც ჯერ კიდევ მოსკოვში ვიყავ, იანვარში 1923 წელს, ერთ დღეს დილით პროფ. კ. კეკელიძეს უკითხავს ჩემთვის: რა იქნება, აკაკი, რომ სადმე ამოგორდეს ქვა მეექვსე საუკუნის წარწერით, ასე თხუთმეტიოდე სტრიქონით, და მე ამაზე მიპასუხნია: „სულ ხანებით იქნება სავსე“-მეთქი. მე ამის საბუთს, მართალია მცხეთა-ბოლნისის წარწერების ფორმები მაძლევდა, მაგრამ აბა რას ვიფიქრებდი, თუ ამ დროს თბილისში პროფ. ი. ჯავახიშვილი პალეოგრაფიული საკითხების კვლევა-ძიების დროს ყურადღებას მიაქცევდა ოქსფორდის ქართულ-ებრაულ პალიმფსესტს და შიგ უძველესი ქართული ტექსტების ნიმუშების აღმოჩენის გამო მას სისარულისაგან გული შეუწუხდებოდა! რას წარმოვიდგენდი, თუ ამ სასიხარულო ამბავს მოჰყვებოდა რევიზია ქართული პალიმფსესტებისა ჩვენს წიგნთსაცავებში და აღმოჩენა იმავე პროფ. ი. ჯავახიშვილის მიერ უძველესი ქართული ლიტერატურის ძეგლებისა! როგორ ვიფიქრებდი, თუ ზემორე დასახელებულს ჩემს გამოკვლევაში მოყვანილს რამდენსამე გასაკვირვებლად ფორმას ასე მალე გამოუჩნდებოდა აუარებელი პარალელები, ოღონდ არა მიწიდან ამოღებული ქვების წარწერებში, არამედ გადარეცხილ-გადაფხეკილი ეტრაგის ფურცლებზე“ (143, 280, 281).

ხანმეტობის ფაქტი ონომასტიკის მეორე განმტოებამიც, ანთროპონიმიამიც შემოგვენახა. სიმონ ჯანაშიამ 1924 წელს თბილისის უნივერსიტეტის ქართული საენათმეცნიერო სამოგალოების საჯარო

სხლომაზე წაიკითხა მოხსენება „კიდევ ერთი ნაშთი ხანმეგობისა თანამედროვე ქართულში“. აქ მითითებაა მამაკაცის სახელზე ხახარე, რომელიც მას გაუგონია ქართლის სოფელ ლეარებში. იმოწმებს აგრეთვე აკ. შანიძის მიერ ჩაწერილ ერთ გუდამაყრულ ლექსს, რომლის გმირიც ამავე სახელს აგარებს: „ხახარემ ნახა სიზმარი, სიზმარი იყო მკრიანი“. ავტორის ამრით, ეს სახელიც იმ რიგისაა, რომლნიც ხარ ძირისაგან არიან ნაწარმოებნი: მახარა, გამიხარდი, გამახარე, ხარება, მახარობელ, გვარები: მახარაშვილი, ხარებაშვილი, მახარებლიშვილი, გამიხარდიშვილი, სისარულიშვილი, გამახარასშვილი და დაასკენის, რომ „ხახარე უნდა გაგებულ იქნას, როგორც ხარება ზმნის, თხრობითი ან ბრძანებითი კილოს ფორმა: პირველ შემთხვევაში ხანს ექნება როგორც მეორე პირის სუბიექტური, ისე მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის მნიშვნელობა, მეორე შემთხვევაში კი მხოლოდ მესამე პირის ობიექტურისა“. ავტორის მიერ წერილის დასაწყისში ნათქვამი ჩვენ შეიძლება დასკენად გამოვიყენოთ: „ახალ ქართულში შემოხიზნულ ხანმეგობს სიტყვათა გუნდს, რომელიც ლიტერატურაში აღნიშნულია პროფ. აკ. შანიძის მიერ (ხარ, ხეალ, ხერთვისი, ხუცესი), ესლა შეიძლება გვერდში ამოვუყენოთ შემდეგდროინდელ გრამატიკულ ქართა გამანადგურებელ ქროლას გადარჩენილი ერთი ახალი მოწამე, ქართული ენის განვითარების ამ უძველესი პერიოდისა“ (178, 127).

ენათმეცნიერებისათვის თუ რა ძვირფას მასალას უნახავს გოპონიშია (და საერთოდ ონომასტიკონი), გარდა ზემოთ ნახსენები მასალისა, ამის საილუსტრაციოდ გამოდგება ზოგიერთ ქართულ გოპონიმში (ბეგლევეი, ვაშლევეი, ბოსლევეი, აენვეი...) შემონახული და აკ. შანიძის მიერ მიკვლეული აქ უკვე მკვდარი მრავლობითობის სუფიქსი – ეე.

გოპონიმებში (საერთოდ, ონომასტიკაში) შემონახულია ბევრი ისეთი სიტყვა, რომლებიც დღეს აღარ არის ხმარებაში. ენათმეცნიერების, გოპონიმისტთა ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა სწორედ ამ ლექსიკის გამოძიებაა. მაგალითად, ავიღოთ „ხაშური“, ქართლის ერთ-ერთი ცნობილი ქალაქის სახელი. საბა ამ სიტყვას ასე განმარტავს: „ხაშური ძალაშე წყლის მარილი, გინა რაც წყლისა და ტბისაგან მარილის მსგავსი რამ გამოვა... მათს ნიშანს ეწოდების“. მარილაც ხომ ყველას გეინახავს, როგორ რჩება ძალაშე წყლის მოთეთრო ზოლი ნარუეაღზე ან ნაგბურ ადგილზე. სწორედ ასეთ ადგილს შერჩენია სახელად ხაშური“ (166, 536).

ტოპონიმებში შემონახული ინფორმაციის საშუალებით ვიკვლევთ იმ ენობრივ გავლენასა და კავშირებსაც, რომლებიც ოდესღაც არსებულა ენებს შორის. ასეთი ენები კი საკმაოდ ბევრი იყო, თუნდაც მხოლოდ იმ პერიოდში, რომელიც ისტორიულად არის ცნობილი.

ტოპონიმებშია შემონახული აგრეთვე დიალექტთა გავრცელების არეები, კვალი. მაგალითად, მანიშმები გვხვდება სამხრეთ საქართველოს, მესხეთის, ქართლის და მთიულეთ-გუდამაყრის ტერიტორიაზეც (იხ. „მანიშმები“).

ასევე სვანურის კვალი ჩანს – იმ-ზე დაბოლოებულ ტოპონიმებში, რომლებიც დიდი რაოდენობით გვხვდება რაჭა-ლეჩხუმის ტერიტორიაზე.

ტოპონიმის შესწავლაში ორგვარი მიდგომაა: თანამედროვე ვითარება და ისტორიული, ანუ სინქრონული და დიაქრონული. სინქრონულად შესწავლისას ონომასტიკურ მასალას აანალიზებენ დღევანდელი ფაქტობრივი მონაცემების მიხედვით, გამოყოფენ და ახარისხებენ იმას, რაც არის, რაც სახეზეა. დიაქრონული შესწავლისას კი საკუთარი სახელები განიხილება ისტორიულ ჭრილში, მისი ფორმობრივი თუ შინაარსობრივი ცვალებადობა – სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდში. ამ შემთხვევაში შესწავლა ხდება ცალკეული სახელებისა ან სახელთა ერთი ჯგუფისა. ენათმეცნიერებასთან მოშველიება ხდება ისტორიისა, ეთნოგრაფიისა და გეოგრაფიისაც. ამ სამი თვალსაზრისით შესწავლა დიაქრონული მეთოდის მომარჯვებას საჭიროებს.

ონომასტიკური კვლევა-ძიებანი შეიძლება იყოს გლობალური, არეალური და რეგიონალური. გლობალური კვლევის დროს სხვადასხვა ქვეყნის სხვადასხვა ენის მონაცემთა ურთიერთმეჯერება ხდება და ამის შედეგად დგინდება ზოგადი კანონზომიერებანი, საერთო ყველა ენის საკუთარი სახელებისათვის. ისინი ერთგვარად პარალელურად წარმოადგენენ ზოგადენობრივი კანონებისა, მაგრამ ბევრი რამით სპეციფიკურნიც არიან.

არეალური კვლევისას ხდება ცალკეული ონომასტიკური მოვლენის გავრცელების არეების დაზუსტება, ტერიტორიების მოხაზვა, რის შედეგადაც დგინდება ამ მოვლენის წარმომშობი ხალხის განსახლების არეალების მოხაზვა ძველ ეპოქებში. ამით დგინდება ხალხთა გადასვლა-გადმოსვლები, მათი მოძრაობის გზები

პირველი საცხოვრებელი ადგილებიდან დღევანდელ საცხოვრებელამდე.

რეგიონალური შესწავლის დროს დგინდება ერთი რომელიმე გერიტორიის, დიალექტის სახელთა სისტემა. ეს სისტემა ვლინდება არა მარტო ძველ სახელებში, არამედ ამ სისტემების მიხედვით იქმნება ახალი სახელებიც, თუმცა ეს სისტემებიც ვანიცდიან ცვლილებებს ეპოქების ცვლასთან ერთად, მოსახლეობის შერჩევით ან პოლიტიკურ-იდეოლოგიური ცვალებადობის შედეგად.

ონომასტიკურ მეცნიერებაში ენათმეცნიერების ერთ-ერთ უპირველეს მოვალეობად ითვლება საკუთარ სახელთა სწორი დამწერლობა. ამ მხრივ კი დიდი სირთულეებია როგორც დიალექტური მასალის ჩაწერისას, ასევე სხვა ენოვანი ხალხის საკუთარ სახელთა გადმოტანისას. ამ საკითხის მოუგვარებლობისაგან განსაკუთრებით გასაჭირშია მთარგმნელობითი ლიტერატურა, პრესა, ტელე-რადიო და, რაც მთავარია, კარტოგრაფია. ერთი და იმავე მწერლისა თუ პიროვნების, ერთი და იმავე გეოგრაფიული ობიექტის სახელი სხვადასხვაგვარად ვადმოაქვთ, რაც დიდ არეულობასა და გაუგებრობას იწვევს. ამ არეულობას ხელს უწყობს ისიც, რომ ხშირად მასალის ვადმთარგმნა, სახელების ვადმოტანა ხდება რუსულის ვგზით, რომელსაც ის ბგერები არ ვააჩნია, რაც იმ ენასა და ჩვენ ენას მოეპოვება. მაგალითად, კ ბგერა ინვლისურშიც არის, გერმანულშიც, სომხურშიც და სხვ. ენებშიც. ეს ბგერა ვვაქვს ქართულშიც, მაგრამ არ არის რუსულში, ამიგომაც რუსულის ვგზით ვადმთარგმნილ ლიტერატურაში კ-ს ადგილი ყველგან ვასომ დაიკავა (აიენქოს ვაგივრად აიენვოს ვწერდით, ოპანესიანის ნაცვლად ოვანესიანს და ასე შემდეგ).

რუსული დამწერლობით სხვადასხვა ერის, მათი გეოგრაფიული სახელების რუკებზე დატანის დროს და მერე იქიდან ეროვნული რუკების შედგენამ ორმაგი დამახინჯების შედეგად კურიოზული შედეგები მოგვცა (იხ. თავი „კარტოგრაფიული მასალა“...). ამ ეგაპზე გოპონიმიკის ერთ-ერთი მიზანი მხოლოდ ამ სახელების ვასწორებაა, ადვილზე ჩაწერისა და შესწავლის ვგზით რუსულად ქართულ სახელთა (და სხვა ენის სახელთა) ვადასატანად კი საჭიროა გრანსკრიფციის მოშველიება. გრანსკრიფციის მოშველიება საჭიროა საქართველოს გერიტორიაზე მცხოვრებ სხვა ენოვანი ხალხების (აფხაზების, ოსების, აზერბაიჯანელების, სომხების) მასალის აღწე-

რისას. გრანსკრიფციის მოშველიება საჭირო იქნება ალბათ ქართული დიალექტიკური ტოპონიმის აღწერის დროსაც, რათა მაქსიმალურად იქნეს დაკული სახელთა მშობლიური ქვერა. ამ საკითხს ეხება ყაბარდოელი ტოპონიმისტი ნ.კოკოვი თავის წიგნში: „რას ნიშნავს საქმის ცოდნით ტოპონიმის ჩაწერა? პირველ რიგში ისე ჩაწერას, როცა მაქსიმალურად არის დაკული ადგილობრივთა წარმოთქმა, ასახულია სახელწოდებათა კოლორიტული ქვერა“ (52, 19).

რუსულს კი, გარდა ჰ ბგერისა, არა აქვს ფ, ყ, ძ, წ, ჳ, ლ, რომლებიცა აქვს ქართულს, კავკასიურ და მთელ რიგ სხვა ენებს მსოფლიოში. აქედან ნათელია, რომ უცხოურიდან რუსულში გადმოტანილი სახელები ქართულად გადმოტანისას ხშირად კიდევ უფრო სცილდება დედნისეულს. ამიტომ საჭიროა. უშუალოდ იმ ენიდან გადმოტანა, იმ ენის სპეციალისტთა და ონომასტიკოსთა ერთობლივი მუშაობით მომზადება და გამოცემა სხავადასხვა ენის საკუთარი სახელებისა (სერიების სახით, როგორც ეს დიდი ხანია გაკეთებული აქვს რიგ ქვეყნებს).

სირთულეები უცხო ენის საკუთარ სახელთა გადმოსაცემად ყველა ენასა აქვს და მათ შორის ქართულსაც. ეს სხვა საკითხია. ჩვენ ყურადღებას ვამახვილებთ აქ იმაზე, რომ ქართული სახელები ქართულად უნდა ეწეროს სწორად, რუსულისაგან დამახინჯებული კი უნდა გასწორდეს, რუკებზეცა და თარგმნილ ლიტერატურაშიც.

გეოგრაფიულ სახელწოდებათა რუკაზე გადატანისას საქმეს აფუჭებს კიდევ ისიც, რომ არ არის ერთგვაროვანი პრინციპი. ზოგი სახელწოდება ადგილობრივი გამოთქმის მიხედვით არის გაფორმებული, ზოგში გრადიციული (პირობითი) ფორმაა დაკული, ზოგი გრანსლიტერაციიაა, ზოგიც ნათარგმნია (კალკია).

ფონეტიკური ფორმით გადმოცემისას იგულისხმება ფონეტიკურად რაც შეიძლება მიახლოება, მიმსგავსება, მაგრამ ეს ხშირად არა ხერხდება და გრანსლიტერაციას მიმართავენ, როცა ერთი ენის ასოების შეცვლა ხდება მეორით.

გრადიციული ფორმა არც ერთ ენობრივ პრინციპს არ იცავს. ეს არის სახელწოდების ფორმა, რომელიც დამკვიდრდა სხვა ენაში და არაფრით არა ჰგავს ადგილობრივს. მაგალითად, ჩვენ ვამბობთ პარიზი, თვითონ ფრანგები კი ამბობენ პადი, იტალიის დედაქალაქს ვეძახით რომი, რუსები – რიმ, თვითონ კი ამბობენ – რომა. რუსი ამბობს მასკევა, ჩვენ კი მოსკოვი. ჩინელები თავის

ქვეყანას ეძახიან ჩეუნხუა-ს, ჩვენ ეძახით ჩინეთს, რუსები – კიგაის, კორეა-ს ჩვენ ვეძახით, მაგრამ კორეელები თავის თავს ჩოსონ-ს. ჩვენ – ოსეთს ვეძახით, ისინი კი თავის ქვეყანას ეძახიან ირონ-ს, სომხეთს ჩვენ ვეძახით სომხეთს, რუსები და სხვები – არმენიას, თვით სომხები კი თავის ქვეყანას პაიასტანს ეძახიან. შორს რომ არ წავიდეთ, ჩვენ საქართველოს ვეძახით ჩვენს ქვეყანას, მაჰმადიანები – გურჯისტანს, რუსები გრუზიას, ევროპელები – ჯორჯიას, ისტორიულად კი მისი სახელი – იბერიაა. უცხოელები ძველიდან მიღებულ სახელს ინარჩუნებენ, რომელიმე ქვეყნისას, ადგილობრივ კი შეიძლება ცვლილება მოხდეს, ერთი გომის (მაგალითად, ქართველების) სახელი გავრცელდეს ყველაზე გვიან.

კიგაი – ერქვა ჩინელების ერთ გომს, რომლებმაც X–XI საუკუნეებში ჩინეთის ჩრდილო ნაწილში შექმნეს სახელმწიფო მონღოლებისა და შუა აზიელებისაგან. ეს სახელწოდება გავრცელებულია შემდგომ მთელ ჩინეთზე, იმიტომ, რომ რუსებმა და ევროპელებმა ამ სახელით გაიცნეს. ქართველებმა კი „ჩინეთი“, ეგყობა, უფრო ადრე სხვა მხრივ მიიღეს.

ბევრია სიგყვასიგყვით ან ნაწილობრივ თარგმნილი სახელები. მაგალითად, ახალი მიწა, ცეცხლოვანი მიწა, კეთილი იმედის კონცხი, შორეული აღმოსავლეთი, ახლო აღმოსავლეთი – ყველა ხალხი თავის ენაზე თარგმნის ამ სახელებს. ასეთები სხვებიც გვაქვს. ნაწილობრივი თარგმნის შემთხვევებიც ბევრია. ასე ხდება მაშინ, როცა სახელმწიფოების პირველი ნაწილი აგრიბუგია, რაღაცა ნიშნის მიხედვით ახასიათებს გეოგრაფიულ ობიექტს. დიდი ბრიტანეთი, მცირე აზია, წყნარი ოკეანე, ჩრდილო კაუკასია, დასავლეთი ევროპა, კოლის ნახევარკუნძული, კურილიის კუნძულები... და სხვა. თარგმნილთა გვერდით გვხვდება უთარგმნელი სახელები, რომელთა თარგმნაც იოლად შეიძლებოდა...

ენათმეცნიერების თეალსაზრისით სახელთა გადმოტანა ქაოსურია, თვითნებური. შეიძლებოდა ამჟამად მათი ერთი პრინციპისათვის დაქვემდებარება, ვთქვათ, სახელების უთარგმნელობა, მაგრამ ეს გამოიწვევდა ბევრ არეუ-ღარევას, მითუმეტეს, რომ მნიშვნელობა არა აქვს სახელწოდებისათვის – ის ასეუ კარგად ასრულებს თავის ფუნქციას.

საკუთარ სახელთა მარილწერას, გეოგრაფიულ სახელთა გრანსკრიფციას ადგენენ ენათმეცნიერთა კადრებით დაკომპლექტებული

სპეციალური განყოფილებები. ასეთი ქვეკომისია რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოებისა შეიქმნა ჯერ კიდევ 1904 წელს. საბჭოთა კავშირში გეოგრაფიულ სახელთა გრანსკრიფციის საკითხებს განაგებდა გეოდეზიისა და კარტოგრაფიის მთავარი სამმართველო. ეს სამმართველო უშვებდა სპეციალურ ინსტრუქციებს იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა გადმოგველო უცხოენოვანი სახელწოდებანი რუსულად. ისინი ავგარებდნენ უცხოური და საბჭოთა ხალხების ენებიდან სახელწოდებათა რუსულად გადმოცემის საკითხებს. ხოლო თვით საბჭოთა კავშირში შემაჯავალ მეტწილ ეროვნებებს ეს საკითხები მოუგვარებელი ჰქონდა, მათ შორის ქართველებსაც. ქართული ენციკლოპედიის გამოცემასთან დაკავშირებით გაჩნდა შესაძლებლობა ამ საკითხების მოგვარებისა, მაგრამ შემდეგში „გართულებებს“ აარიდეს თავი და შეჩვეული ჭირიევ ამჯობინეს. ბევრი სამღვარგარეისი ქვეყნის სახელწოდება შეიძლებოდა მიახლოებითი სიზუსტით გადმოგვეყა ქართულად, რადგან იმ ენის ქედრადობა და ქართულისა უფრო ახლოა ერთმანეთთან, ვიდრე რუსულისა. არიან იმ ენის სპეციალისტებიც საქართველოში, ბევრმა მათგანმა (მაგალითად, ჩინეთში გაზრდილმა ქართველმა) უსასყიდლოდ შესთავაზა თავისი დახმარება, მაგრამ ისინი ზრდილობიანად მოიშორეს თავიდან, აუტკივარი თავის ატკივებას ამჯობინეს ყველაფერი რუსულის მიხედვით გაეკეთებინათ.

ენათმეცნიერებს, გარდა სახელწოდებათა ფორმისა, აინტერესებთ მათი შინაარსობრივი მხარეც – მათი სემანტიკა.

ბევრი სახელწოდების შინაარსი, მნიშვნელობა ნათელია. ასეთ დროს ამბობენ, გოპონიმი „გამჭვირვალეაო“. ასეთებია, მაგალითად, გორი, ახალციხე, მუხრანი, საბაკენე, თელიანი; ვეფხია, ქორია, მგექალა, ზვიადი, გამიხარდი და სხვ. მაგრამ გვაქვს სახელები, რომელთა მნიშვნელობაც უცნობია, „გაუმჭვირვალეა“, ასეთები უფრო ძველი სახელებია, ან სხვა ენის ნაშთია, ან ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად დაბნელებული. ბევრი ასეთი სახელის ახსნა ხერხდება ენობრივი ანალიზისა და დამხმარე მეცნიერებათა მოშველიებით, ბევრის ახსნა კი, ალბათ, არასდროს მოხერხდება. გარდა ასეთი, პირდაპირი მნიშვნელობისა, სახელებს აქვს კიდევ სხვაგვარი, მეორე მნიშვნელობაც – „გორი“ ქალაქს იმიტომ ჰქვია, რომ იქ გორაა. მეორე მნიშვნელობა მისი ქალაქია, ქართლის ცენტრი, ქართლის გული.

სახელწოდებათა შინაარსის ახსნა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდებით – ეტიმოლოგია, ეტიმოლოგიზაცია ეწოდება. სახელის ეტიმოლოგიის გასარკვევად პირველ რიგში საჭიროა დადგინდეს ის, თუ რომელი ენის კუთვნილებაა. ეს კი არც ისე იოლი საქმეა, რადგან ბევრი ენა უკვე შექდარია, ცოცხალმა ენებმაც ისტორიის მანძილზე დიდი ცვლილებები განიცადეს, ის რაც საქართველოს ტერიტორიაზე დატოვა უცხოენოვანმა ხალხმა, ქართულმა ისინი თავისებურად გადახარმა, გარდაქმნა. ხშირად იცვლება ობიექტიც, მნიშვნელობა სხვა ხდება, ესეც უშლის ხელს მნიშვნელობის გარკვევას. ვთქვათ, ახალციხე, რომ არა გეოლოგიური ან სახელწოდების მნიშვნელობა ობიექტის მიხედვით, დღეს გაჭირდებოდა ახსნა, რადგან აღარც ციხეა ახალი და აღარც მარგო ციხეა იქ – ახალციხე უკვე ქალაქია.

ამრიგად, ონომასტიკა კი არის ენათმეცნიერების დარგი, მაგრამ მთლიანად ვერ თაქსდება მის ფარგლებში ისევე, როგორც ვერ თაქსდება ისტორიასა და გეოგრაფიაში.

ონომასტიკის პრაქტიკულ საკითხებს დღესდღეობით თითქმის ბრმად განაგებენ ისინი, ვისაც მინდობილი აქვთ ეს საქმე: ადამიანთა სარეკომენდაციო სახელებია თუ ქუჩებისათვის სახელების მიკუთვნება. ამ სიძნელეებს მათ უქმნის ის, რომ ჯერ კიდევ არა გვაქვს დამუშავებული ლინგვისტური კრიტერიუმები და პრინციპები, რომლებითაც იხელმძღვანელებდნენ პრაქტიკული საკითხების გადასაწყვეტად. დღესდღეობით კი ეს საკითხები წყდება არასპეციალისტთა პირადი გამოცდილებისა და შესედელებისაშემბრ, რასაც ხშირად ბევრი გაუგებრობა მოჰყვება.

ონომასტიკა და ისტორია

საკუთარ სახელში, ადგილისაა ის თუ ადამიანის, შემონახულია უძველესი ცნობები ადამიანთა სამოგადოებრივი ცხოვრების, ისტორიული მოვლენების შესახებ. თავისი მდგრადობით, ძნელად ცვალებადობის წყალობით მას შეუძლია დიდი ხნის მანძილზე შემოინახოს ისეთი ძვირფასი ცნობები, რომელნიც არსად არ არის ფიქსირებული და არც შეიძლება იყოს.

ონომასტიკას მჭიდრო კავშირი აქვს როგორც თვით ისტორიასთან, ისე მის დარგებთან: ეთნოგრაფიასა და არქეოლოგიასთან. ხშირად არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული ცნობები გვეხმარება სახელების ასსნაში, უფრო ხშირად კი სახელები ეხმარებიან არქეოლოგებსაც და ეთნოგრაფებსაც ბევრი რაიმეს მიკვლევაში. მათში შემონახული ყოფითი ამბები ეთნოგრაფიისთვისაც ფასდაუდებელია. მაგალითად, დღეს, როცა ხენა-თესვა პირწმინდად გადავარდა მთაში, იმის გასარკვევად, თუ რა პურეულს თესავდნენ, როგორ ამუშაებდნენ მიწებს, გოპონიმებში შემოგვენახა. გვაქვს გოპონიმები: საიფქლენი (იფქლი-ხორბალი), ნაფეგვარა, საქერე, სასვილენი... ახო, ნაგეხები, ნათერძები, ნაქარჩნი, ნაკალოვრები, საბღალავები და სხვ.

არქეოლოგებსაც ბევრჯერ გაუკვლია გზა გოპონიმებმა ძველი ნაქალაქარებისა თუ სხვა ობიექტებისაკენ. ასე, მაგალითად: ჟინვალში ნაქალაქარი ერქვა ტყიან ფერდობს, ფშავისაკენ მიმავალი გზის თავზე. ყველა დარწმუნებული იყო, რომ ისტორიული ჟინვანქალაქი იმ ადგილას იყო, სადაც ბოლო დროს იყო დასახლება – არაგვის მარჯვენა მხარეს, ვაკეზე. გეოლოგებმა მოსინჯეს, სახელის შემოწმების მიზნით და გაირკვა, რომ ძველი ჟინვალი, მართლაც, იქ ყოფილა; აღმოჩნდა უამრავი ნასახლარი, სახლების საძირკელები.

მკვლევართ ხანდახან თვით სახელწოდებებში უხდებათ „არქეოლოგიური გათხრების“ ჩაგარება, რადგან სახელწოდებანი ისე არიან სახეშეცვლილნი, რომ უცებ მათი ამოცნობა, მათში ჩადებული შინაარსის ამოკითხვა, ჭირს. ენა კი ინახავს ბევრად ძველ ვითარებას ადამიანთა ცხოვრებისას, ვიდრე ეს არქეოლოგიური გათხრებით შეიძლება მოვიპოვოთ. სიგყეებში და მათთან ერთად

სახელებში ასახულია, მაგალითად, საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციები. ყველა გოპონიმი თავისებური ნიშანია ამა თუ იმ ისტორიული წყობისა, ისტორიული ერთარებისა. მარგო თბილისი და თბილისის ირგვლივ არსებული გოპონიმები რომ ავიღოთ, რამდენ ისტორიულ ცნობას გვაწვდიან. საბურთალო – ჩანს, იქ ვაკე მიწ-ლორზე ცხენბურთის სათამაშოდ გადიოდნენ ხოლმე, დიდუბე – კარგი სახსნავი მიწები იყო (დუბე – შავმიწიანი კარგი სახსნავი). ანდა ის, თბილისის მღვის ფსკერზე მოყოლილ გბას საჯივრო გბა რომ ერქვა, იმაზე მიგვითითებს, რომ ოდესღაც თბილისის ახლო-მახლო ადგილებში ჯივრანი ყოფილა გავრცელებული. ასეთი „გათხრების“ შედეგად გამოვლინდება ხოლმე ხშირად ისეთი სიტყვებიც, რომლებიც დღეს ესაში აღარ იხმარება, აღარც ის, რასაც ის სახელი ერქვა. ასეთია მთიულთა ფეხსაცმელი ჯღანი. მთიულეთში სათიბი მთის გორებს აქვია საჯღანეთიქელი (ს. ამირანი), საჯღანეთი (ს. ს. გოვანურები, ნადიბანი), საჯღანენი (ს. ს. გვიდაქი, ყველანი). ამ ადგილებს სახელი შეერქვა წინათ არსებული ფეხსაცმლის (ჯღანის – ძირგამობანდული გყავის ფეხსაცმლის) მიხედვით. წინათ სათიბად მთაზე ასულნი ამ ადგილებში გაიხდიდნენ ჯღანებს, ხეზე დაჰკიდებდნენ და ფეხშიშველნი გადიოდნენ სათიბად. ეს კეთდებოდა ფეხსაცმლის მოფრთხილების მიზნით, ნამს ძირები რომ არ გამოეღპო ჯღანებისთვის, თასები არ დაწყვეტილიყო გვერდობებში.

გოპონიმები ისტორიისათვის ისეთივე არიან, როგორც კულტურულ ძეგლთა ნარჩენები, ნანგრევები. პირველნიც და მეორენიც არ არიან სრულნი, მაგრამ მათი საშუალებით შეიძლება სრული სურათის წარმოდგენა, აღგენა, ისევე, როგორც ბოლოგები ერთი ძეგლის მიხედვით აღადგენენ ხოლმე გადაშენებული ცხოველის გარეგნობას.

ონომასტიკის კერძოდ გოპონიმის, მოშველიებით შეიძლება ისეთი დიდი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული საკითხების გარკვევა, როგორც არის ძველი ხალხების ადგილ-სამყოფელის მიკვლევა, დაზუსტება.

თ.გამყრელიძემ და ვ.ივანოვმა ინდოევროპულ ენებში არსებული ონომასტიკური მასალისა და „წინა“ ამიაში დაძებნილი გოპონიმის წყალობით გაარკვიეს მათი თავდაპირველი საცხოვრებელი. ადრე არსებული თეორიის მიხედვით ისინი იყვნენ ინდოეთი-

დან გამოსულნი, ესლა კი უტყუარად გაირკვა, რომ წინა აზიიდან, კავკასიიდან, ყოფილან; წინააზია და შუამდინარეთი ყოფილა მათი თავდაპირველი სამკვიდრებელი (17).

საკუთარი სახელები დიდ დახმარებას უწევენ არქეოლოგებს აღმოჩენილი წარწერების ამოკითხვაში. მათი საშუალებით იქნა ამოკითხული ეგვიპტური იეროგლიფები, ბაბილონის ლურსმული წარწერები, ხეთურ-შუმერული თიხის ფირფიტები და სხვ. სახელებთან ერთად ამ ტექსტების ამოკითხვისას დიდ სამსახურს უწევს მკვლევართ დიდი პიროვნებებისადმი მიმართვის ფორმულირებები, რომლებიც გადადიოდა სხვა ხალხებშიც და სხვა ეპოქებშიც. ამას გარდა, ონომასტიკის საშუალებით შეიძლება ამა თუ იმ ისტორიული ფაქტის დათარიღება.

უძველესი ისტორიების, განსაკუთრებით ისეთი ხალხების, ისეთი კუთხეების, ვის შესახებაც ისტორიულ წყაროებში არაფერია შემონახული, შესასწავლად განსაკუთრებით საყურადღებოა ჩამომავლობის, „მამის“ სახელობა. ამ სახელების მეშვეობით შეგვიძლია დავადგინოთ ამა თუ იმ ტომის წარმოშობის სათავეები. ამ სახელებს უმაგრებენ პოზიციებს გეოგრაფიული სახელები, რომლებიც ტომების მთელი განვითარების გზას ასახავენ, ისინი სხვადასხვა დროში არიან შერქმეულნი. სხვადასხვა ყოფაში საჭიროებაც თავისებური იყო გეოგრაფიული სახელებისა. ვ.ა. ნიკონოვის თქმით: „... ის სახელებიც კი, რომელთა ფუძეებშიც ნამდვილად ასახულია სახელდებული ობიექტის ნიშან-თვისება, ნაკარნახევია მაინც არა ამ თვისებით, არამედ ისტორიული მიზეზებით“ (83,25). ასე, მაგალითად, ძველ საქართველოში ციხეს, თავდაკეით ნაგებობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ამიტომ ტოპონიმიშიც ხშირი იყო მისი ხმარება. ახალციხე, ციხის ძირი, ბებრის ციხე, თამარის ციხე და სხვა მრავალი. XIX საუკუნიდან კი ასეთი ახალი ტოპონიმი აღარსად გაჩენილა. მიწის ნაკვეთებს, მთებსა და ტყეებსაც აღარ ერქმევა კერძო პირთა სახელები, როგორც ეს ფეოდალურ საქართველოში იყო.

გარკვეული გერიგორიის ტოპონიმი ისტორიული თვალსაზრისით შეიძლება დავაჯგუფოთ ეპოქების, მათი წარმოშობის მიხედვით. ადგილთა სახელწოდებანი შეპირობებულია ისტორიული სიტუაციებით. ეს განსაკუთრებით ითქმის დასახელებათა, ყოფაცხოვრების, რელიგიის და სხვათა ამსახველ ტოპონიმებზე. ისინი,

ხშირად, უფრო გვიანდელნიც არიან, ვიდრე, ვთქვათ, პილრონიზები და ორონიზები.

ჩვენს გოპონიშიაში შემონახულია წარმართული, ქრისტიანობამდელი რწმენის კვალიც (იხ. ვეშაწყარო, გვ. 151) და ასახულია ქრისტიანობისაც (სიონი, ბეთლემი, ნაეკლესიაეარი, ნასაყდრალი) და სხვა. რწმენა იცელება, მაგრამ გოპონიზებში რჩება ანარეკლი ამ რწმენისა. შორს რომ არ წავიდეთ, ჩვენს თვალწინ არის აჭარის მაგალითი. აქ „მრავლად არის შემორჩენილი მუსულმანობამდელი გოპონიზები. ყველა რაიონის (ხულო, შუახევი, ქედა, ხელეაჩაური, ქობულეთი) სოფლებში დღემდე ახსოვთ გყეების, მთა-სამოვრების, სათესების. ადგილ-მამულთა აღრინდელი სახელწოდებები, რომლებშიც ასახულია ამ მიწაწყლის ქრისტიანული წარსული: თავე-რანგელო, ამალეება, სამეება, ხუცუბანი, დიოკნისი (დიაკნიდან), ბერიანსი, ბერიწყარო, ხუცივაკე, საყდარა, ეკლესიგვერდი, ჯყარი, ჯეართანი, ჯეარიმინდორი, კეირიკაული, კეირიაწმინდა, ელიაწმინდა და სხვ“ (22).

სახელწოდების ისტორიულობა მკლავნდება, პირველ რიგში, მის აზრობრივ მხარეში, ამასთან, რა თქმა უნდა, ზოგჯერ ფორმამიც. სხედასხვა ეპოქაში სახელები სხედასხვეგყარადაც იწარმოებოდა, მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ბეკრგან გვხვდება გოპონიმი „კუქა“ ან „კუქხები“ (რუსული სიგყვიდან кукша, ისგ. „ნასყიდობის წიგნი“).

ასე უწოდებდნენ მდიდარი მეცხვარეები საბალახედ ნაყიდ ადვილებს. ეს სახელები გაჩენილია საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, უფრო კი XIX საუკუნის ბოლოს და მეოცე საუკუნის დასაწყისში, რეეოლუციამდე, როცა მთაში გაჩნდნენ ბეკრი ცხერის პაგრონი მეცხვარეები.

განვითარების დაბალ ეტაპზე, როცა მეურნეობა დაბალ საყეხურზე იდგა, თვით საზოგადოებაც, სახელწოდებანიც, ბუნებრივია, მწირი იქნებოდა. საზოგადოების განვითარებასთან ერთად კი სახელებიც მაგულობდა. მათ დიდი სიმრავლისათვის უნდა მიეღწიათ ფეიდალიზმის, მიწათმყოლობელობის ხანაში, ნაგურალური მეურნეობის ხანაში. კომუნისგური დიქტატურის პერიოდში, ე.წ. საბჭოთა კაეშირის დროს, როცა კერძო მეურნეობა გააუქმეს და ხალხი თავის საქონელთან ერთად კოლმეურნეობებად წოდებულ საკონცენგრაიო ბანაკებში შერყეეს, მასობრივად იწყო გაქრობა ძველმა

მიკროგოპონიმიამ. ჩვენს დროში კი მოსალოდნელია მაგება, განსაკუთრებით ისეე მიკროგოპონიმიისა.

განვითარების დაბალი საფეხურის დროინდელი გადმონაშთი უნდა იყოს უსახელოდ მოხსენიება გეოგრაფიული ობიექტებისა: წყალი (წყაროსა და მდინარის აღსანიშნავად), გორა, მთა, კლდე, სათიბი მთა, სასაძოვრე... შემდეგში მადნის დამუშავებასთან ერთად უნდა გაჩენილიყო ადგილები და მათი სახელები: მადანი, მადნეული, სამადნე, სარკინეთი, სატყეიანე. ამასთან, ჩნდებოდა სხვადასხვა გიპის დასახლებები, მრავლდებოდა ხალხიც და მრავლდებოდა გოპონიმებიც. აღრე თუ დაბა და ქალაქი იყო მხოლოდ დასახლების გიპი, შემდეგში გაჩნდა სოფელი, საბოსლოები, საიალაოები, ქოხები, ბინები (მწყემსების), აგარაკები.

მაგალითად, ცნობილია, რომ ძველ ქართულში „აგარაკი“ ნიშნავდა სახნავ-სათეს მიწებს. ქალაქის მაცხოვრებელნი გაზაფხულიდან მთელი ოჯახით გადიოდნენ ამ აგარაკებზე, გაუდიოდათ პირუტყვი, იქ აგარებდნენ ზაფხულს – ხნავენენ, თესავენენ, საქონელს წველიდნენ, ყველ-ერბოს ამზადებდნენ. შემოდგომაზე კი ამ დოვლათით დატვირთული ურმებით შემობრუნდებოდნენ ქალაქში. შემდეგში, უფრო XIX საუკუნიდან, ალბათ, ქალაქის მაცხოვრებელნი გრადიცის აგრძელებდნენ: ზაფხულის სიციხეობის დროს გადიოდნენ ქალაქიდან აგარაკებზე, მაგრამ არა სამეურნეო საქმიანობისთვის, არამედ მოსვენებისთვის. შეიცვალა ცხოვრების სახე და შეიცვალა აგარაკის, როგორც გეოგრაფიული გერმინის, შინაარსიც. გავა ასეული წელი და მკვლევართ გოპონიმებისა და წყაროებში ფიქსირებული მასალების მიხედვით შეეძლება მსჯელობა ამ ისტორიულ ფაქტზე.

ისეთმა დიდმა ისტორიულმა ფაქტმა, როგორც ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციად მონათლული ბოროტება იყო, აგრეთვე დიდი კვალი აღბეჭდა ონომასტიკაში. იდეოლოგიური თვალსაზრისით მიუღებელი ბევრი სახელი შეიცვალა რევოლუციონერთა სახელებით (უმთავრესად ქალაქების), შეერქვა ოქტომბერი, კომკავშირელი, კომუნა... ასევე დამკვიდრდა რევოლუციასთან დაკავშირებით შექმნილი ბევრი ადამიანის სახელი: ვილენა (ელადიმერ ლენინი) და სხე.

არქეოლოგები ხშირად იყენებენ გოპონიმიას მოპოვებული მასალების მიხედვით გამოთქმული თეორიების შესამაგრებლად. ხშირად გოპონიმი, მართლაც, უჭერს მხარს და უფრო სარწმუნოს ხდის გამოთქმულ მოსაზრებას. ამიგომაც არის დღეს, რომ არქეოლოგები გათხრების დროს ცდილობენ საკითხის კომპლექსურ შესწავლას –

იმ რეკონის გოპონიშთა მონაცემების მოშეულებასაც. ამისი შავალითა ენეალის არქეოლოგიური ექსპედიციის საქმიანობა (96).

გოპონიშთა ისტორიულად შესწავლისას ერთ-ერთი საინტერესო ხერხია გოპოგრაფიული ანალიზი. ამ მეთოდის მისეღვით, გოპოგრაფიული წერტილია ენეგრი, რომლის მიმართაც განისაზღვრება გოგრაფიული ობიექტები და სახელებიც შესაბამისად ერქმევა. ღუხებმა სამყაროს ცენტრად ჩათვალეს მოსკოვი, რუსეთი და იმის მიხედვით ხედავდნენ და ხედავენ ღღესაც სამყაროს. მოსკოვიდან ხდება ასეულა-ამომეა სამყაროსი. „ჩვენ, მაგალითად, პრედურალიეს ვეპახით ადგილს, რომელიც ურალის მთავრეხილის დასაეღვით მღებარეობს, ხოლო შაურალიეს – ციმბირის დაბლობს, ურალის აღმოსაეღვით. პრიბაიკალიე – ბაიკალის დასაეღვითი მღებარე აღვილებია, შაბაიკალიე – მის აღმსაეღვით მღებარე გერიგორიები. ბოლოს, წყნარი ოკეანის სანაპიროებს ჩვენ ვაკუთვენებთ შორეულ აღმოსაეღვითს, ძნელი მისახეღვრი არ არის, რომ ყველა ზემოთ ჩამოთეღვილი სახეღვლოდება შეიღვება წარმოქმნილიყო მხოლოდ იმ შემოხეღვებაში, როცა მიწების ათეისება, დაქეობა მიმდინარეობდა დასაეღვითიდან აღმოსაეღვითის მიმართულებით. სხეა შემოხეღვებაში, ჩვენს ქეეენის აღმოსაეღვითი არ იქნებოდა შორეული, შაბაიკალიე იქნებოდა არა აღმოსაეღვითით, არამედ ბაიკალის დასაეღვითი და ა.შ. ამშ-ში, სადაც მიწების ათეისება აღმოსაეღვითიდან ხდებოდა აგლანგის ოკეანიდან წყნარი ოკეანისკენ, ცენტრალურ რაიონებში ვამოყოფენ ახლო დასაეღვითს, მას მოსღვეს შუა დასაეღვითი, ხოლო წყნარი ოკეანის სანაპირო შორეული დასაეღვითია“ (94.57).

ამავე რიგისაა, რა თქმა უნდა, შაკეკაშიე, შაკარპაგიე და სხვ., რომლებიც რუსეთის მიმართ შეერქვა შათ. ამ სახელების ამრს შეავსებს აგრეთვე ისეთი სახელებიც, როგორიც არის ვლადიგოსგოკი. ელადიკაკაში, გრომნი და მისთანები.

შხარეთა გოპოგრაფიული ხეღვა, როგორც ირკეევა, შოგადსაკეობრიო მოეღვნაა: აღამიანებს თაეისი თაეი, თაეისი სამყოფელი წარმოუღვენია სამყაროს ცენტრად, იქიდან ხედავენ შიულ სამყაროს. რუსთა მსგავსი გოპონიშები ჩვენ ქართულ სინამღვიღეშიც არის: პირიქითა, პირაქეთა (ხევესურეთი), იმერეთი, ამერეთი.

გოგრაფიულ სახელებში, განსაკუთრებით სოფლის სახელებში, აისახება გერიგორიის დასახლების, მისი განაშენიანების ისტორიაც. ისტორიულად იოლია განსაზღვრა, როდის შეიღვებოდა საქართეულოს გერიგორიაზე დასახლებულიყენენ ოსები, ამერბაიჯანელები,

სომხები, ბერძნები, რუსები და როდის შეიძლებოდა გაჩენილიყო ამ ხალხთა ენებთან დაკავშირებული გოპონიმები. ამავე დროს შეიძლება პირიქითაც იყოს, გოპონიმების მიხედვით შეიძლება განვსაზღვროთ, როდის შეიძლებოდა შექმნილიყო რომელიმე დასახლება, რომელი ენის ფაქტია, როდის იყო ამ ენის მაგარებელი ხალხის გავლენის ქვეშ საქართველო, როდის იყო კონტაქტები...

გოპონიმები დიდად უწყობენ ხელს ისტორიული რუკების შემდგენელთ რუკებზე შემონახულ მცდარ დაწერილობათა გასწორებაში.

გოპონიმიაში შემონახულია ხალხთა ძველი საქმიანობის, მეურნეობის ისტორია – რას ამუშაებდნენ, სად რა მადნეული იყო და მისთანები. ზოგიერთი სოფლის სახელი პირდაპირ მიგვიითხებს მისი მოსახლეობის საქმიანობაზე წარსულში. ხშირად ასე იყო, რაკი იმ ადგილას მოიპოვებოდა ის მასალა, ან გრადიციულად ყველანი ერთ საქმიანობას მისდევდნენ. ამ საქმიანობის მიხედვით იღებდა მთელი სოფელი გვარს, თუმცა სოფლის სახელი ხშირად, იქ მოსახლეთა გვარების მიხედვითაც არის, მაგრამ ეს გვარებიც თავის მხრივ უფრო ადრე მთელი სოფლის ან ცალკეული ოჯახის, ოჯახის უფროსის საქმიანობიდან მოდის.

„Via Vita-ო“ – ამბობდნენ ძველი რომაელები, სადაც სავაჭრო საქარაენო გზები გადიოდა, იქ სიცოცხლეც ყვაოდა, ჩქეფდა, ამიგომ რომელიმე ეპოქის, მისი ეკონომიკურ-პოლიტიკური ვითარების შესწავლისას მხედველობაშია მისაღები გზებიც, რომელი გზა საიდან სად მიემართებოდა, რომელი ქვეყნები რა გზებით უკავშირდებოდნენ ერთმანეთს. თვითონ საქართველო რომ დიდი სავაჭრო გზების (ინდოეთი – ევროპა, წინა აზია – ჩრდილოეთი) გზაჯვარედინზე იყო, მხოლოდ ამისი ცოდნა არა კმარა. საქართველო კიდევ სხვა უამრავი გზით უკავშირდებოდა უშუალო მეზობელ ქვეყნებსა და გომებს. ჩრდილოეთით მოსამდგრე გომებთან: დაღესტნელებთან, ჩეჩნებთან, ყაბარდო-ბალყარეთთან, – ყოველთვის გაცხოველებული ვაჭრობა იყო. კავკასიონის მთავარი ქედი გამყოფი და გამთიშველი კი არა, საოცრად შემაკავშირებელი ყოფილა თურმე ჩვენი. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „თუმცა ეს ადამიანს ეუცხოება, მაგრამ უგყუარი ჭემმარიტებაა, რომ ძველ საქართველოში უფრო მეტი და მრავალმხრივი გზები ყოფილა, ვიდრე ამ უკანასკნელ დრომდე იყო და მოიპოვება“ (176). ბევრი ეს გზა-ბილიკი დღესაც ისევე ასრულებს შემაკავშირებლის როლს, ბევრი კი გაუქმებულია ახალი კეთილმოწყობილი გზის გამო, ჩამომღვლეულია ან ბალახწამოვლილი და ამიგომ – საძებარი.

ბევრმა არ იცის, რომ ჩრდილოეთიდან, შემდგომ რუსეთთან სამიმოსელო ვზა, საქართველოს სამხედრო ვზა, გადადიოდა არა ჯერის ულელგეხილზე, როგორც დღეს, არამედ ქვენა მთაზე, მიუყვებოდა არა თეთრი არაგვის ხეობას, არამედ შივი არაგვისას, გულამაყროსას. ეს რომც არ გვეცოდნოდა, ამაზე მიგვახვედრებდა გულამაყროს ხეობაში შემონახული გოპონიშები.

სოფელ გამსთან (შივი არაგვის მარჯვენა ნაპირას), მოგრძო გერასას ფერდობის ძირში (ჩანს, ძველ ნავგზეს) ეწოდება სარუსე ვზა. ნასოფლარ ბურსაჰირთან კი, სადაც, როგორც ირ.ქვეყა, რუსების გარნიზონი მდგარა, შემონახულია გოპონიშები – ნაკაპარშლები, ნაკანუშნარაი, რეჩაი (რუს. речка) ... სოფელ გამსთან კიდევ ერთი ისგორიული კუთხის სახელი შემორჩა ვზას. შალა მთისკენ. მთიულეთში გადასასვლელად მიემართება ბილიკი საცხაეაგლო. ეს მაშინდელია, როცა მთიულეთის შუა ნაწილს ცხევაგი ერქვა და ამ ვზით ვულამაყროსნი იქ გადადიოდნენ. ასევე, ქსნის სათავეში ძველად ეწოდებოდა ვაჭური. მთიულეთიდან, კერძოდ, სოფ. არახეთიდან მთისაკენ მიემართება ვზა ქსნის ხეობაში გადასასვლელად, რომელსაც საყამუროს ეძახიან.

ხანდახან გზას შეიძლება არ ერქვას სახელი, მაგრამ ვზის გაყოლებით შემორჩეს ისეთი გოპონიშები, რომლებიც დაეხმარებიან ისგორიკოსს ამ ვზის „აღდგენაში“.

ივანე ჯაეახიშვილს ისგორიულ წყაროებში შემონახული მთავარი გზების სახელებიც გამოგანილი აქვს. ესენია ის გზები, რომლებიც საქართველოს ჩრდილოეთითა, ჩრდილოეთ კავკასიასთან აკავშირებდა. „ორნივე ეს ვზანი, რომელ არს ბლუის კარი – დარუბანდი და არაგვის კარი, რომელ არს დარიალნი“ (ლეონტი მროველი), არაგვისა და თერგის ხეობებზე გამაყალ ვზას კი ეწოდებოდა „ვზა დარიალისაჲ“. არაგვის ვზას, მცხეთიდან, დასაწყისში ეწოდებოდა „ვზა წილკნისა“. დარიალის ვზის გარდა ჩრდილოეთისაკენ მიმავალი ვზები იყო კიდევ „ორნი დვალეთს და ერთი პარჭუნას ღორძოკეთისასა“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ). დვალეთი სამაჩაბლოს მთიანეთი იყო ოსეთის საზღვარზე, ხოლო ღორძოკეთი ჩეჩენ-ინგუშეთია. მისკენ ფშავხევსურეთზე მიმავალი ვზა უნდა იგულისხმებოდეს.

„ვზა ლეკეთისა“-ში, ჩანს, ყვარლის მხრიდან, კახეთიდან დაღესტანში გადასასვლელი რომელიმე მთავარი ვზა იგულისხმება. ხოლო „საზარეთისა კარნი“ – ასევე ჩრდილოეთისაკენ სამიმოსელო ვზა უცნობია. შესაძლოა ეს დვალეთზე ან მის დასავლეთით გადამავალი რომელიმე ვზა იყოს.

ონომასტიკა და გეოგრაფია

ონომასტიკას, კერძოდ კი გოპონიმიკას, არანაკლებ დიდი მნიშვნელობა აქვს გეოგრაფიისათვის. თვით ის ფაქტი, რომ მას „გეოგრაფიულ სახელებსაც“ ვეძახით პარალელურად, ამაზე მეტყველებს. ადამიანების ყოფასა და ენასთან ერთად, გეოგრაფიასაც უკავია ერთ-ერთი მთავარი როლი მათ წარმოქმნაში“. ყოველგვარი გოპონიმის წარმოქმნა შეპირობებულია ისტორიულად, გეოგრაფიული გარემოთი და ენობრივი საშუალებებით“ (79.80). თუ არ იქნებოდა ის ობიექტი, რომელსაც სახელი ჰქვია, რა თქმა უნდა, არც სახელი გაჩნდებოდა. როგორც ისტორიკოსისათვისა და ენათმეცნიერისათვის, გოპონიმებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს თანამედროვე თუ წარსული ვითარების გეოგრაფიული მოვლენების შესწავლისათვისაც. ხშირად გეოგრაფიული ობიექტი აღარ არსებობს, შეცვლილია, სახელი კი მიანიშნებს მის თავდაპირველ არსებობაზე.

გოპონიმიკა იმდენად ორგანული ნაწილია გეოგრაფიისა, რომ მას დღესაც ბევრი მკვლევარი გეოგრაფიულ მეცნიერებად მიიჩნევს.

გეოგრაფიისთვის სახელწოდება, უპირველეს ყოვლისა, ობიექტზე მისანიშნებელი საშუალებაა, მდებარეობის განმსაზღვრელია, მეორეც, შეიცავს გეოგრაფიულ გაგებასაც, თუ ის წარმოადგენს ან მასში მონაწილეობს გეოგრაფიული გერმინი.

ბევრი გეოგრაფიული სახელი ნაკარნახევია თვით ბუნებრივი პირობებით, გეოგრაფიული ობიექტის თავისებურებითა თუ ხასიათით. უამრავია ამისი მაგალითი, განსაკუთრებით მიკროგოპონიმიკაში: თეთრახევა (ს. შუაფხო), შავწყალა (არხოგი), წითელკლდია (ს. კაწალხევი)...

მაკრომიც; შავი ზღვა, თეთრი ზღვა, წყნარი ოკეანე, სახელებში, როგორც სარკეში, ისე აისახება ფორმა და გეოგრაფიული პირობები. აქ ხალხის პოეტური ხედვაც დიდ როლს ასრულებს – გააჩნია რას მიაშვავებენ: აკაენა, მაკრაგელა, ხერხა და სხვ. ამიგომ გოპონიმების, გეოგრაფიულ სახელთა შესწავლა არ შეიძლება თვით გეოგრაფიული ობიექტის შესწავლის გარეშე. ისტორიულ შეპირობებასა და ენობრივ ანალიზს უნდა შეუერთდეს გეოგრაფიული მონაცემებიც. სახელთა ფორმირება ხშირად დამოკიდებულია იმაზე, თუ რისი სახელია ის – მთის, მდინარის, დასახლების თუ სხვა.

ტოპონიმებში აისახება ხოლმე არა მარტო ფიზიკური გეოგრაფია, არამედ ეკონომიკური გეოგრაფიაც. მოსახლეობა სახელებში ხშირად წარმოაჩენს, ყურადღებას ამახვილებს ადგილის იმ ღირსებებზე, რასაც არსებითი მნიშვნელობა აქვს მათი მეურნეობისათვის. ამ კანონზომიერებაზე მიუთითებს ვ.ან.იკონოვი. მისი აზრით, ტოპონიმია ასახავს არა უბრალო გეოგრაფიულ გარემოს, არამედ ადამიანების დამოკიდებულებას მისადმი. ამიგომა გვაქვს საქართველოს მთიანეთში მესაქონლეობასთან დაკავშირებული უამრავი ტოპონიმი. რაკი მესაქონლეობა იყო და არის უმთავრესად განვითარებული, მთებს ისინი ძირითადად ამ თვალით ხედავდნენ, რომელი ვარგოდა საიალადოდ, რომელი სათიბად, რომელი სასაძოვრედ, რომელი – სახარავენედ (ხარების საძოვრად), რომელი – საჯოგედ, რომელი – საბაკენედ და ა.შ. იქ წყალსაც დიდი მნიშვნელობა აქონდა. უწყლოდ მთაში საქონლის ძოვება არ შეიძლებოდა, სადაც იყო კი, აუცილებლად ტოპონიმშიც აისახებოდა და ხშირად მთაც იმ წყაროს სახელით მოიხსენიებოდა: ცხრა წყარო (მთა, ს. მუგუდა), ციეწყარო... ზაფხულის პაპანაქება სიცხეში თიბვაც შეუძლებელია ბევრი წყლის დაუღველად, ამიგომ სამთიბლო წყაროებიც ბევრია.

დიდ მდინარეთა სახელები ძველია, რადგან ისინი განსაკუთრებით დიდ როლს ასრულებდნენ ადამიანების ცხოვრებაში და იმთავითვე ყურადღების ცენტრში იყვნენ. დასახლებებიც უფრო მდინარეთა ნაპირებზე ჩნდებოდა. მათ, გარდა იმისა, რომ სასმელად (საქონლისა თუ თავისი) იყენებდნენ, იყენებდნენ სარწყავად და, განსაკუთრებით კი, სანაოსნოდ, ხე-ტყის დასაცურებლად. ესენი იყო საგრანსპორტო არტერიები, პატარა მდინარეებიც კი, რადგან ძველ დროში შორ მანძილზე რაიმეს გადაზიდვა ძნელი იყო. მდინარეებით გვირთი სხვა სასელმწიფოებშიც კი გააქონდათ. მაგალითად, ღუნაი ევროპის რამდენიმე სასელმწიფოზე გადის... მდინარეებს ამ მხრივ თუ ჩამოჰკავს დიდი ტბები, მათაც შემორჩათ ძველი სახელები, პატარა ტბები კი ამ მხრივ არ ვარგოდა და ამიგომაც უმეტესობა უსახელოდ დარჩა.

ტოპონიმებში შემონახულია ძველი ვითარება, ძველი სახე დამიწის მედაპირისა. წლებისა და საუკუნეების მანძილზე მომხდარი ცვლილებები, საზიანო თუ სასიკეთო, ბევრ თავსატეხს უჩენს გეოგრაფებს. ტოპონიმების დახმარებით ხერხდება იმ ძველი ვითარების აღდგენა ბევრგან (ფლორისა და ფაუნის): სად რა ჯიშის ტყე იყო ძველად, რა ცხოველები იყო გავრცელებული, მა-

გალითად, საჯერანო (თბილისთან), სათახვე (მესხეთში), საირმე (ძალზე ბევრგან)...

მეგ წილ გეოგრაფიულ სახელებს საფუძვლად უძევს ზოგადი სიგყვები, რომელთა შორისაც განსაკუთრებული ადგილი უკაეია ადგილობრივ გეოგრაფიულ ტერმინებს, ნომენკლატურულ სახელებს, როგორც მათ ხშირად უწოდებენ. ასეთებია: მთა, გორა, გბა, წყალი, მდინარე, კლდე და ა.შ. ასეთი ტერმინები ზოგიერთი ენისა მთელ მსოფლიოშია ცნობილი. ძირითადად ამ ტერმინებზეა დაფუძნებული შინა-არსობრივი დატვირთვა ტოპონიმ

ებში. მათ ჩვეულებრივ ერთვის ხოლმე განსაზღვრება, რიცხვითი სახელი ან სხვა რამ მეტყველების ნაწილი, თანაც სუფთა ტერმინი გამოდის ტოპონიმის როლში.

ეს გეოგრაფიული ტერმინები საქართველოსთვის ზოგადია, ამიგომ ქართველი გეოგრაფების, უფრო სწორედ, ტოპონიმისტების, წინაშე დგება პრობლემა, ადგილზე გაარკვიონ ადგილობრივი გეოგრაფიული ტერმინები. ასეთი ტერმინები კი საქართველოს ყველა კუთხესა აქვს. იქ, ყველა კუთხეში, ძირითადად ზოგადი ქართული ტერმინები აქვთ (მთა, გბა, მდინარე, ქელი...), მაგრამ აქვთ ისეთებიც, რომლებიც მხოლოდ ამ კუთხისათვის არის დამახასიათებელი (მაგ., ჭურულო), თუმ.) – წყარო, რომელიც იქვე ახლოს იკარგება ქვიშაში, მიწაში). ამ ტერმინების გამოვლენით და, ამასთან, ტოპონიმის ახსნით ბევრი ძვირფასი ცნობის მოპოვება შეიძლება. საკმაოდ ბევრი ფაქტია ცნობილი, როცა ტოპონიმების საშუალებით მიკვლეულ იქნა სასარგებლო წიაღისეული. ერთი ასეთი ფაქტი ზემოთ უკვე მოვიყვანეთ. მეორე საინტერესო ფაქტი ჩვენი საქართველოს სინამდვილიდან მოყვანილი აქვს თავის წიგნში ე.მ. მურზაევს. ის წერს: „აი, ი. გვიანის გასაოცარი კორესპონდენცია საქართველოდან, რომელიც გამოქვეყნდა გაზეთ „იმვესტიაში“, 1964 წლის 18 ივნისს. მომყავს ტექსტი, ზოგიერთი შემოკლებით: „ყველაფერი დაიწყო იმ მომენტიდან, როცა ერთმა გეოლოგთაგანმა, ჩანს სხვებისაგან განსხვავებით, ათასგვარი ფანტაზიების მოყვარულმა, შენიშნა, რომ სამხრეთით, აჭარა-თრიალეთის ქედის რაიონში, მცირე კავკასიონზე, არის ზონები, რომელნიც უხსოვარი დროიდან ატარებენ სრულიად თანამედროვე სახელს – მანეული, ფოლადური და სარკინეთი. რუსულად რომ ვთარგმნოთ ეს ქართული სიგყვებია, მანეული – „Руда“, ფოლადი – „Сталь“, რკინა – „Железо“.

გეოლაბიერვა დაიწყეს ჯერ კიდევ ომამდე და 1940 წელს აღ-
მოაჩინეს ბარიტი – პოლიმეტალური და სპილენძ-კოლჩედანური
წიაღისეულის უმდიდრესი საბადო. მისი დეტალური შესწავლა 1946
წელს გაგრძელდა. და მხოლოდ ახლა, ჩვენს დროში შეუდგნენ
ბარიტის კარიერების სამრეწველო დამუშავებას, ნელეულის მოპ-
ოვებას, რომელიც ასე აუცილებელია ლაქსაღებავებისა და ნავთო-
ბის წარმოებისათვის.

მიუხედავად ამისა, გეოლოგები მაინც არ მოეშენენ ამ
საინტერესო ადგილებს. ისინი ჯიუტად განაგრძობდნენ მთების
ბურღვას.

მტოლნებიდან აღებულმა საცდელმა ანალიზებმა მოულოდნე-
ლად აჩვენა ციფრები... სპილენძის პროცენტული შემცველობა
მაღანში ათჯერ მეტია იმ ციფრებზე, რომლებიც საჭიროა იმისათვის,
რომ მაღანმა მწარმოებელთა ყურადღება დაიმსახუროს.

ასე დარწმუნდნენ გეოლოგები საბოლოოდ, რომ გეოკონიმიკა –
გეოგრაფიულ სახელთა მეცნიერება – მოცემულ შემთხვევაში
რეალურ ნიადაგს ემყარება, ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით.
სულ ცოტა ხნის წინ ნაპოვნი იქნა სრულიად უცყური „ნივთმტკიცე-
ბანი“ – უძველესი წიდა, საქართველოს მეფის ერეკლე II-ის (XVII-
XVIII ს-ს) დროინდელი სახელოსნოთა ნარჩენები. „საბჭოთა ადა-
მიანებმა ხელახლა გასსნეს მეტალის მიწისქვეშა საგანძური, რომ-
ლის გასაღებიც ორასი წლის წინ დაიკარგა“ (67).

ბავშვობის ასაკიდანვე ბევრი გეოგრაფიული სახელი იკავებს
ადგილს ბავშვის მეხსიერებაში. თანდათან მაგულობს სამყარო, დე-
დამიწის ზედაპირი, მსოფლიო რომ მოწესრიგებულ სისტემაში პქონ-
დეს წარმოდგენილი, საჭიროა გეოგრაფიული მინიმუმის ცოდნა. „მე-
უძლებელია წარმოვიდგინოთ დღევანდელი საზოგადოება გეოგ-
რაფიულ სახელწოდებათა გარეშე. ისინი ყველგან არიან და ყოვე-
ლთვის თან სდევნენ ჩვენს ამროვნებას ადრეული ბავშვობიდანვე.
დედამიწაზე ყველაფერს თავისი მისამართი აქვს და ეს მისამარ-
თები იწყება ადამიანის დაბადების ადგილით. მშობლიურ სოფელს,
ქუჩას, ქალაქს, ქვეყანას, სადაც ის ცხოვრობს – ყველაფერს თავისი
სახელი აქვს. ყოველდღიურად გაზეთების, კლასიკური ლიტერა-
ტურის კითხვა, კულტურის ისტორიის შესწავლა თუ მეცნიერების
განვითარება გვიმდიდრებს ჩვენს ენაში არსებულ, თანდათან მზარდ
გეოგრაფიულ მარაგს“ (79,21).

ონომასტიკა და ეთნოგრაფია

გოპონიმიის და ანთროპონიმიის შესასწავლად ასევე აუცილებელია ეთნოგრაფიის მოშველიება. თუ არ ვიცით ამა თუ იმ ხალხის, კუთხის (ხანდახან ცალკეული სოფლისაც კი) ცხოვრების წესი, ბევრი რამ გაუგებარი და აუხსნელი დარჩება, ან ახსნა იქნება მცდარი. განსაკუთრებით ეს ეხება მთის კუთსეებს, სადაც ბევრი რამ ჯერ კიდევ ძველისძველია შემორჩენილი და ბარელისათვის კი არა, იქვე ახლოს მცხოვრებთათვისაც გაუგებარია. მაგალითად, აი, ასეთი ამბავი: ფშავის ქვემო ნაწილში, მალაროსკარის საბჭოში, მშობიარე ქალი ან მეთევური ბოსელში რომ გადიოდეს, არსად შემხვედრია. უკანაფშავის ზოგიერთ სოფელში, მაგალითად, უძილაურთაში, კი ძალაშია. ამ პერიოდში ქალი უწმინდურად ითვლება და შინ ვერ შევა, სახლს შორიდან უნდა მოერიდოს და ბოსელში იცხოვროს. პერიოდის გასვლის შემდეგ სოფლისაგან მოშორებულ ხევში, მოფარებულ ადგილას „დაირეცხება“, დაიბანება. ასეთ ხევეებს სარეცხხევეებს ან სარეცხწყალას ეძახიან, თუ წყაროა, ასეთი ხევეების წყალი ასევე უწმინდურად ითვლება და არა სვამენ. ეს სახელები მთიულეთშიც ისე ამიხსნეს – სარეცხსა ვრეცხაეთ ხოლმე იქაო. მათ უკვე აღარ იციან ძველი ჩვეულება.

საქართველოს ყველა კუთხის გოპონიმიამაია ასახული ცხოვრების, მეურნეობის ის სახეობა, რაც ამ კუთხისათვის არის დამახასიათებელი. ბარში თუ უმთავრესად ნავენახარი და ვენახი გვხვდება, მთაში, სადაც მესაქონლეობაა ძირითადი დარგი, გოპონიმებში სწორედ მესაქონლეობაა ასახული. მთის ყველა კუთხეში გვხვდება ისეთი გოპონიმები, როგორიც არის: სახარე (ბილიკი, ს.კაწალხევი), სათივე შარა (გზა, ს. მაქართა), საგულეხელი (მთა, ს. ბედონი), სახარაენო (მთა, ს. მენესო), საჯოგარი (მთა, ს. ბიბილიანი), საბოჩოლავე (ფერდობი, ს. წკერე), საფურის გორი (მთა, ს. ბურსაჭირი), საბაგენე (მთა, ს. ნაღიბანი), სათხიაი (ფერდობი, ს. საქერე), საცხენია (ჭალა, ს. ხორხი), სამარილე (გორი, ს. დავითურები), ნაფარეხალი (ფერდობი, ს. ჯუღისი), ნაბაკვარი (მთა, ბიბილიანი), საწველი (მთა, ს. ბოსელი), საცრეოს გორი (მთა, ს. კაწალხევი) და სხვა მრავალი.

ამჟამად, თითქმის ერთიადერთ მეურნეობად იქცა მე-საქონლეობა, თორემ ჯერ კიდევ ოცდაათ-ორმოციან წლებში ხვნა-თესვაც ისევე ძირითადი დარგი იყო, როგორც მესაქონლეობა.. თავისი სამყოფი პურეული თვითონ მოჰყავდათ. ღღეს კი შეიძლება ითქვას, რომ სოფლის მეურნეობის ეს დარგი ნულამდია დასული. მხოლოდ საკარმიდამოებსდა ხნავენ კარგოფილისა და ბოსტნეულის დასათესად. აქა-იქ უფრო მივარდნილ ადგილებში, ცოტათუნ ქერ-საც თესავენ ლუდ-არაყისა და თესლის განახლებისათვის. ხვნა-თესვის გადაეარდნის მიზეზი სწორედ შემოზილული ფქვილის საკ-მარისობაა. თუ ადრე არაადამიანური შრომის, მწირ და მიუდგომელ ადგილებში მამულების კეთებისა და იქ ხვნა-თესვის ფასად, მთელი წლის სარჩოსაც კი ძლივს ავროვებდნენ, ეხლა ორი-სამი ცხერის საფასურით მთელი წლის სამყოფი ფქვილის ყიდვა შეუძლიათ. ცხვარი და ძროხა კი ბევრი ჰყავთ, განსაკუთრებით მწყემსებს.

ხვნა-თესვის გადაეარდნამ დავიწყებას მისცა იმ პურეულთა სახელებიც, რაც მთაში ითესებოდა, მაგრამ შემოგვრჩა გოპონიმები, რომელთაც ყოველივე უკლებლივ შემოგვინახეს, იმათაც კი, რომელთა თესვაც ძველადვე რაგომდაც მიუტოვებიათ. გოპონიმების მიხედვით უკლებლივ შეუძლია სრული სურათის აღდგენა ამ სა-კითხით დაინგერესებულ ეთნოგრაფსა თუ ბიოლოგს.

პურეულის მივიწყებასთან ერთად ირევა მათი სახელებიც, სხვაფერდება. მაგალითად, ნაქუმლარასა და ნაქერიმალას ერთ-მანეთისაგან ვეღარ არჩევენ და არც ის იყიან, საიდან მოდის ეს სახელები. არ ახსოვთ, რომ ოდესღაც ამ მამულებში ითესებოდა პურეულები ქუმელი და ქერიმა. თითქმის წაშლილია კვალი ისეთი ძველი პურეულებისა, როგორიც არის ჭეავის ერთ-ერთი სახეობა ბოცარიკა, მანდური (ასლის სახეობა), დიკა (საგამაფხულო ხორ-ბლის სახეობა) და სხვ. გოპონიმიდან მათ გამოდევნაზე კი უნდა ემოქმედა იმას, რომ ხვნა-თესვის გადაეარდნის ხანებში მთაში უფრო ინტენსიურად ქერი, სვილი, იფქლი, ფეგვი და ცერცივი ითესუ-

¹ სოფ. ფახვიჯში (გუდამაყარი) გიორგი წიკლაურმა გულის გკივილით მითხრა, როცა მე სოფელთან მობიბინე ყანა შეუქუქე: არ არის კარგი, ხვნა-თესვა რო დაივიწყა ხალხმა. მალაზიის ფქვილებმა წაიტყუა ხალხი, მაგრამ, აი, თუ ერთი გატყურა (ომი ივლისსმა), შიმშილი დაღვეს ხალხსა: ბარის თესლი მთაში არ ივარგებსო. ეს იყო 1969 წელს. 1992-1996 წლებში, ეს მიში ავეიცხადდა და ჯერ კიდევ ვინ იყის სადამდე გატრქელდება.

ბოდა. შემოსული იყო ახალი პურეულიც გრუქკა // კრუმა („კრუქა“, იგივე „გრეჩისა“ – წიწიბურა). გოპონიშიამიცი ძირითადად მათი სახელები შემორჩა. ამას ემატებოდა აგრეთვე – კარგოფილი, სიმინდი, ლობიო, ბოლოკი. ყველა ეს პურეული თუ ბოსტნეული ყველგან არ ითესებოდა, ყველგან არ მოდიოდა, ამიგომ მათთვის შერჩეულ ადგილებს შემორჩათ მათი სახელები: ნაფეგვარა (ველი, ს. კაწალხევი), საასლიაი (მამული, ს. საქერე), საიფქლენი (მამულები, ს. ბაკურხევი), სადიკე მამული (მამული, ს. საქერე), ნასვილარაი (მამული, ს. ლუთხუმი), ნაქერალაი (მამული, ს. ზანდუკი), ნაცერცვალა (მამული, ს. დავითურები), ნასიმინდრები (მამულები, ს. ბზიკურთა), საკარგოფილე ქედაი (გორი, ს. მანასურე), ნალობიორი (მამული, ს. ლაუმა)...

შორი და მიუდგომელი ადგილებიდან ძნის გამოზიდვა, კარზე მიგანა ძნელი იყო. იქვე ლეწავდნენ, ჩალა-ბზეს გოვებდნენ, პური კი მოჰქონდათ ცხენ-ჯორებით. ამიგომ არის ზოგ, ცუდი ადგილის სოფელთან ამდენი ნაკალოვრები.

მეურნეობისა და რელიეფის სირთულით, მრავალფეროვნებით არის ნაკარნახევი ის, რომ მთაში (ბართან შედარებით) ხშირად ათმაგადაც კი ბევრია გოპონიშია. მცირე სავარგულები, სახნავ-სათესები, სათიბები, დანაწილებულია და ამიგომ თითო მტკაეულ მიწასაც კი თავისი „სამისამართო“ სახელი ჰქვია. ეს კარგად შეუმჩნევია თავის დროზე კავკასიაში მოღვაწე რუსის ჯარის ოფიცერს (გერმანელ) ზისერმანს. ის სხვა ბევრ საინტერესო ამბავთან ერთად, კერძოდ, ხევსურეთის შესახებ წერს: „სახნავად გამოსადეგი მიწა ძალზედ ცოტაა, უცქერი ხელისოდენ ნახნავენს, გაბნეულს კლდეებს შუა და ვერ იჯერებ, რომ ადამიანს შეუძლია წყვილი ხარითა და გუთნით აქ ასვლა რამდენიმე ქერის მარცვლის ჩასათესად. ხევსურს სახნავად მიუღის განმომცრო წყვილი ხარი, ზურგით მიაქვს წყლიანი გიკი, რომ შუადღისას იქ დაალეყინოს. რომ წარმოიდგინოთ ამ სახნავენის ზომა, მოვიყვან ქართულ ანეგლოგს: ერთი მთიელი მივიდა ნახნავენის დასათესად, მოიძრო სველი ნაბადი, გაშალა მიწაზე, თვითონ კი წყაროზე გადავიდა დასალევეად; დაბრუნდა და სადღაა მამული, что за партия? მამული გაქრა! მთიელი აქეთ ეცა, იქეთ ეცა, არ არის მამული... დარწმუნებულმა იმაში, რომ ავი სულის ამბავიანო, გადაწყვიტა გასცლოდა იქაურობას, დაავლო ნაბადს ხელი – თურმე მამული იმის ქვეშ არა ყოფილა!“ (36, 206-207).

ონომასტიკური ტერმინოლოგია

ქართული ონომასტიკური მეცნიერება რაკი ახალია, ამიგომ მისი ტერმინოლოგიაც ჩამოყალიბების პროცესშია. მეცნიერებასთან ერთად ყალიბდება მისი ტერმინებიც. ტერმინთა ჩამოყალიბება-განვითარებაზე დაკვირვება, მათი ცვლილებები გვიჩვენებს თვით მეცნიერების განვითარების გზას. ეს გზაც თვალნათლივია, დიდი საკვლევაძიებო არაფერია. თვით რუსეთშიც მისი განვითარების გზა საუკუნუნახევარზე მეტს არ ითვლის. ამ გზის დასაწყისად ითვლება რუსეთში პირველი გოპონიმიკური ნაშრომის, ა.ხ.ეოსგოკოვის „გამოცანები ეტიმოლოგიის მოყვარულთათვის“, გამოქვეყნება. ონომასტიკის დარგში თავდაპირველ ნაშრომთა ავტორები ტერმინთა ნაცვლად მიმართავენ ალწერით გადმოცემას ამრისას. ეოსგოკოვთან არა გვაქვს ტერმინები „გოპონიმიკა“, „ჰიდრონიმიკა“ და არც სხვები. ეს საერთოდ ასეა ყველა მეცნიერებაში, ჯერ ცნება შემუშავდება ხოლმე, მერე ტერმინიც იქმნება.

ტერმინი ონომასტიკა ძველია, ბერძნულია და სახელის შერქმევის ხელოვნებას ნიშნავს, სახელთა ერთობლიობას. მას უძველესი დროიდან ხმარობენ, მაგრამ ისეთი ძირითადი ტერმინი ონომასტიკისა, როგორც არის გოპონიმიკა, საბჭოთა მეცნიერებაში პირველად XX საუკუნის 20-იან წლებში გაჩნდა. ადრე ამის ნაცვლად ხმარობდნენ ტერმინს „გოპონომასტიკა“, ზოგი ახლაც ხმარობს. ტერმინები, მათი სიზუსტე ყველა მეცნიერებაში დიდ როლს ასრულებს. ისინი თხოულობენ შემოწმებას, დამუსტებას. ასეთი დამუსტება საერთოდ ტერმინოლოგიისა ჩვენში დაიწყო ოციანი წლებიდან, რაც უმთავრესად დაკავშირებული იყო სამეცნიერო ლიტერატურის თარგმნასთან, ამის გამო სხვადასხვა დარგობრივი ინსტიტუტები ენათმეცნიერების ინსტიტუტებთან ერთობლივად ამუშავებდნენ, ქმნიდნენ ტერმინებს. იქმნებოდა ტერმინები ყველა დარგის, გამოდიოდა ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონები, რომლებშიც თითქმის არ ჩანდა ონომასტიკური ტერმინები. ჯერ ერთი, არ იყო ტერმინები დამუშავებული, მეორეც, ამ მხრივ თავს არ იწუხებდნენ, რადგან

ონომასტიკას ცალკე დამოუკიდებელ დარგად არ მიიჩნევდნენ. რუსეთშიც ასე იყო. ნ.ე.პოდოლსკაია თავისი „რუსული ონომასტიკური გერმინოლოგიის ლექსიკონის“ წინასიტყვაობაში აღნიშნავს, რომ ო.ს.ახმანოვას „ლინგვისტურ გერმინთა ლექსიკონში“, რომელიც გამოქვეყნებულია 1966 წელს, შესულია სულ შვიდი ათასი გერმინი, აქედან ონომასტიკური მხოლოდ ოცია. ხოლო თვით მის მიერ შედგენილ ლექსიკონში უკვე შეიდასი გერმინია. აქედან უმეტესი ნაწილი კი ავტორის მიერ არის შექმნილი, შემოთავაზებული, მათი მიღება, დამკვიდრება თუ უარყოფა მომავლის საქმეა. ასეთ სამომავლო სიტყვა-გერმინებს ფუტურონიმებს უწოდებენ.

საერთოდ, ნ.ე.პოდოლსკაიასა და ა.ე.სუპერანსკაიას დიდი წვლილი მიუძღვით რუსული ონომასტიკური გერმინოლოგიის დამუშავებაში. მათ ქურნალ „ვოპროსი იაზიკოზნანიას“ 1969 წლის მე-4 ნომერში გამოაქვეყნეს სტატია „ონომასტიკის გერმინოლოგია“.

ონომასტიკური გერმინოლოგიის ჩამოყალიბების საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის აგრეთვე ა.ა.ბელეცკის. მან ამ საკითხს მიუძღვნა წიგნი „ენათმეცნიერების ლექსიკოლოგია და თეორია (ონომასტიკა)“, რომელიც 1972 წელს გამოიცა კიევში.

ონომასტიკის გერმინთა დიდი ნაწილი ლინგვისტურია და ეს არც არის გასაკვირი, რადგან თვით ონომასტიკა ძირითადად ლინგვისტური მეთოდებით სარგებლობს. ონომასტიკას თავისი საკუთარი გერმინებიცა აქვს, რომლებითაც ლინგვისტიკა არ სარგებლობს, მაგრამ თუ დასჭირდა, ონომასტიკისაგან სესხულობს.

მარტო გერმინები კი არა, ონომასტიკას აქვს უკვე საკუთარ გერმინთა სისტემა, ბაზა გერმინთა შექმნისა, პრინციპები და კრიტერიუმები. ამჟამად ბევრი იქმნება გერმინი, მაგრამ ქაოსურად, სტიქიურად კი არა, არამედ შეგნებულად, გააზრებულად. მეცნიერული აზროვნების შედეგად მწიფდება გერმინი. ძალზე მიახლოებითი სიტყვიერი ასახვა ყალიბდება და მერე გერმინიც გამოინახება. იგი შემუშავდება ნაციონალური ენის ბაზაზე ანდა სესხების გზით, უმთავრესად ბერძნულ-ლათინური ენებიდან, რადგან გერმინის ილუალურობას განსამღვრავს მისი ინტერნაციონალურობაც. შესაძლოა ბერძნულ-ლათინური ძირი ან ფუძე ნაციონალურადაც იყოს გაფორმებული. ასეთი ფუძეებია: გოპონიმი, ანთროპონიმი, ჰიდრონიმი, კოსმონიმი და სხვა. მკვლევარნი უკვე არსებული გერმინების მიხედვით, მათ მსგავსად ქმნიან ახალ გერმინებს. რომ იყო გერმინი

გოპონიმი-ა, მის მიხედვით შეიქმნა ახალი გერმინები: პიდრონიმია, ასტრონიმია, ზოონიმია, ოიკონიმია და სხვ.

უმჯობესია ინტერნაციონალური გერმინები, მაგრამ მათ გვერდით არსებობენ, თანაბარი უფლებით სარგებლობენ ნაციონალური გერმინებიც. ასე, მაგალითად, საერთაშორისო გერმინის (ბერძნულიდან მიღებული) გოპონიმის გვერდით ყველა ენა თავის გერმინსაც ხმარობს, რომლის ზუსტი კალკია ჩვენი „გეოგრაფიული სახელი“.

ამას გარდა, შემუშავებულია ერთგვარი მოთხოვნები, რომლებითაც ხელმძღვანელობენ ახალი გერმინების შემუშავებისას. ასე, მაგალითად, გერმინი უნდა იყოს ლაკონიური, უმჯობესია ერთსიტყვიანი (თუკმა ონომასტიკაში გვაქვს ორ და სამსიტყვიანი გერმინებიც), ერთცნებიანი, ზუსტი ასახვა.

გერმინი აგებული უნდა იყოს ონომასტიკაში უკვე არსებული გერმინების მოდელების მიხედვით, ეს მოდელები კი ძირითადად ასეთია:

ა) ფუძე+ი (ერთი სახელი): ონიმი, პიდრონიმი...

ბ) ფუძე+ია (სახელთა ერთობლიობა): გოპონიმია, პიდრონიმია...

გ) ფუძე+იკა (მეცნიერების განშტოება): გოპონიმიკა, პიდრონიმიკა...

დ) ფუძე+ისტი (მკვლევარი): გოპონიმისტი, პიდრონიმისტი...

ე) ფუძე+იკონ (ლექსიკონი ან სია): ონომასტიკონი...

ვ) ფუძე+იზაცია (პროცესი): ნომინიზაცია...

ზ) დე ფუძე+იზაცია (უკუპროცესი): დეგოპონიმიზაცია.

თ) ფუძე+ური (განსაზღვრება): გოპონიმური, პიდრონიმური, სინონიმური, ომონიმური გოპონიმები.

ი) სიტყვათშეერთებით მიღებული გერმინები.

ბევრი გერმინი კი მხოლოდ ერთეულ მკვლევართან გვხვდება. ისინი სხვა სპეციალისტებმა თუ გაიზიარეს, მიიღეს, შემდეგ გავრცელდება, თუ არა და – გამოვა მწყობრიდან, უარიყოფა.

რაც უფრო ღრმად ეხება ონომასტიკური მეცნიერება, მით უფრო ბევრი ქვეგანშტოება გამოიყოფა და თავისი სახელებიც – გერმინებიც გაჩნდა. ასე თანდათანობით გაჩნდა გერმინები: პიდრონიმიკა, ორონიმიკა, კოსმონიმიკა და ა.შ. კვლევის მეთოდების და მიზნის შესაბამისად, გაჩნდა გერმინები: არეალური, სუბსტრატული, რეგიონალური, გლობალური გოპონიმიკა.

სიღრმისეული ჩაყოლა ონომასტიკურ კვლევა-ძიებაში, ბაღებს ახალ წვრილ-წვრილ ტერმინებს, როგორც არის – თიკონიმი, ღრომონიმი, ურბონიმი, ეპონიმი და სხვ.

ასე, რომ, ონომასტიკის ქვეგანშტოებანი კიდევ ბევრ წვრილ ერთეულად დაიყო. მაგალითად, გოპონიმი იყოფა შემდეგ წვრილ ერთეულებად:

ორონიმები (მიწის ზედაპირის, რელიეფის ამსახველი),

პიდრონიმები (წყლის ამსახველი),

დრიონიმები (ტყის მასივები),

ოიკონიმები (დასახლებული ადგილების),

ურბონიმები (ქალაქის შიდა ობიექტების),

ლიმონიმები (ტბების სახელები) და სხვ.

ანთროპონიმები იყოფა: სახელები, მეტსახელები, გვარები, ფსევდონიმები, კომლთა სახელები, ეპონიმები, ერგონიმები და სხვ.

ამრიგად, ონომასტიკური ტერმინები, უკვე დამკვიდრებული თუ ჯერ კიდევ დაუმკვიდრებელი, საკმაოდ ბევრია. სპეციალური ლიტერატურის კითხვისას კი ყველაზე მეტად გვხვდება ტერმინები, რომელთა ცოდნა როგორც მინიმუმის, აუცილებელია. ესენია:

აბრევიაცია – შემოკლებებით მიღებული საკუთარი სახელები: ზაპესი, ბამი, ვილენა...

აბრევირებული გვარ-სახელები (აბრევიატურული გვარ-სახელები) – გვარ-სახელი, რომელიც წარმოქმნილია პიროვნული სახელისა და მამის სახელის, პიროვნული სახელისა და ხელობის აღმნიშვნელი სიტყვის, ანდაზის ან ბიბლიიდან ამოღებული ციტატის შემადგენელი სიტყვების საწყისი ასოების შეერთებით. შეიძლება იყოს როგორც ინდივიდუალური, ისე კოლექტიური. „ინდივიდუალური აბრევიატურული გვარსახელები განსაკუთრებით გავრცელებულია ებრაულ ენაში, მაგ.: მარშაკი (მორენუ რაბი შელომო კლუგერ) „ჩენი მოძღვარი მასწავლებელი სოლომონ ბრძენი“, რომალი (რაბი შელომო კლუგერ) „ჩენი მასწავლებელი სოლომონ ბრძენი“ და სხვ.

კოლექტიური აბრევიატურული გვარ-სახელებია ფსევდონიმები: „კუკრინიკსი“ – კუპრიანოვი (მ.ვ.), კრილოვი (მ.ნ.), ნიკოლოზ (კოლია) სოკოლოვი; „აკსიმკოლი“ – აკაკი ბელიაშვილი, სიმონ ჩიქოვანი, ნიკოლოზ (კოლია) ჩაჩავა, „ზნატოკი“ (ცნობილი კინოსერიალის პერსონაჟები), ზნამენსკი, გომინი, კიბრიგი.

შენიშვნა: აბრევიატურული გვარ-სახელები, როგორც წესი, თაყაბაირველად წარმოადგენენ დროებით ან მუდმივ ფსევდონიმებს და მხოლოდ შემდეგ იქცევიან ოფიციალურ (სამემკვიდრეო) გვარ-სახელებად.

აბრევიატურული პიროვნული სახელებია: მარლენი (მარქსი, ლენინი), დევი (Дитя эпохи Владимира Ильича); დამპირ (Давствует Мир); გრივერი – გრიმა, ვერა (მშობლების სახელებიდან), ვილენა, ლომერი, კოლთავერე და სხვ.

აბრევიატურული გოპონიმი – შესიგყეების (ან ერთმანეთთან რაიმე ნიშნით დაკავშირებული საზოგადო და საკუთარი სახელების) შეკვეცის ნებისმიერი ფორმით წარმოქმნილი გეოგრაფიული სახელწოდებაა. მაგ.: ზაპესი – (ზაკაეკამსკი პიდროყლექტროსადგური) ეწოდება ქალაქ თბილისის ნაწილს, გვიანდელ დასახლებას.

ანთროპონიმი – ადამიანის სახელი, გვარი, კომლის სახელი, მეტსახელი, ზედწოდება, ფსევდონიმი და სხვ.

ანთროპონიშია – ანთროპონიმული მასალა, ერთად თავმოყრილი.

ანთროპონიმიკა – მეცნიერება ანთროპონიმიის შესახებ.

ანთროპოგოპონიმი (ანთროპონიმისმიერი გოპონიმი) – ანთროპონიმისაგან წარმოქმნილი გოპონიმი, მაგ.: ქავთარანი (სოფელი მთიულეთში), ბუჩუკურთა (სოფელი ხევსურეთში), გოგლაურთა, ცაბაურთა, უბილაურთა (სოფლები ფშავეში).

ანთროპოპიდრონიმი – ანთროპონიმისაგან წარმოქმნილი პიდრონიმი. მაგ.: აბეშიკთ წყალი (წყაროები, ს. კაწალხევი), თამარის წყალი (წყარო, ს. ბურსაჭირი)...

აქელაგვი – საზოგადო სახელი (საკუთარი სახელის საპირისპიროდ), გოპონიმად, ანთროპონიმად გამოყენებული.

არეალური მეთოდი – ონომასტიკური მასალის კვლევის ერთი ძირითადი მეთოდი. ამა თუ იმ ონიმური ფაქტის, მოვლენის არეალის გამომკლავება და დადგენა შედარებითი ანალიზისათვის. ჩვეულებრივ, საჭიროებს ამ ფაქტის, მოვლენის კარტოგრაფირებას, სათანადო რუკის შედგენას.

ასტრონიმი – ცალკეული ციური სხეულის, მათ შორის ვარსკვლავის, პლანეტის, კომეტის, ასტეროიდის საკუთარი სახელი (იგივე, კოსმონიმი).

გეოგრაფიული ტერმინი – გარკვეული გეოგრაფიული რეალობის აღმნიშვნელი სიტყვა. შეიძლება იყოს გვარობითი ან სახელობითი, მაგ., გორი, მთა, მდინარე, წყარო, ზღვა, ტბა, ჭაობი, ხევი, ღელე, ქედი, კლდე, სოფელი, ქალაქი და სხვა.

ეთნონიმი – ეთნიკურ ერთეულთა (ხალხთა) სახელები. მაგ.: ქართველი, ჩეჩენი, მეგრელი და სხვ.

ეთნონიმიკა ონომასტიკის ნაწილი, რომელიც შეისწავლის ეთნონიმებს.

ზონონიმი – ცხოველის საკუთარი სახელი.

თეონიმი – ღვთაების საკუთარი სახელი.

ინდიკატორი – ყოველგვარი გეოგრაფიული ტერმინი, რომელიც შედის ტოპონიმის შემადგენლობაში, მაგ.: გზა, გორა, ხევი, წყარო და სხვა.

კოსმონიმიკა – ონომასტიკის ქვედარგი, რომელიც შეისწავლის კოსმონიმებს, ციურ სხეულთა (პლანეტების, ვარსკვლავთა და სხვ.) სახელებს.

კრიპტონიმი – გასაიდუმლოებული საკუთარი სახელი.

კტემატონიმიკა – ონომასტიკის ქვედარგი, რომელიც შეისწავლის ორგანიზაცია-დაწესებულებათა, ფირმების, ფაბრიკა-ქარხნების და მათ მიერ გამოშვებული პროდუქციის სახელებს.

მაკროტოპონიმი – დიდი გეოგრაფიული ობიექტის სახელი, რომელიც ფართოდ არის ცნობილი, მაგ.: აზია, ევროპა, კავკასიონი, მცინვარი და სხვ.

მითონიმი – სახელები, რომლებიც გვხვდება მითებში, ზღაპრებში, თქმულება-ლეგენდებში.

მიკროტოპონიმი – მცირე გეოგრაფიული ობიექტის საკუთარი სახელი, რომელიც ვიწროდ შემოსაზღვრულ რეგიონშია ცნობილი, მაგ., საყანური (სახნავე მიწები, ს.კაწალხევი),

ნომინაცია – სახელის დარქმევა, სახელის მიკუთვნება.

ოიკონიმი – ნებისმიერი დასახლებული პუნქტის სახელწოდება.

ონიმიკა – საკუთარ სახელთა ერთობლიობა.

ონომასტიკა – მეცნიერება, რომელიც შეისწავლის ყოველგვარ საკუთარ სახელს.

ონომასტიკონი – გარკვეულ საკუთარ სახელთა ლექსიკონი.

ორონიმი – დედამიწის ზედაპირზე არსებულ ობიექტთა, მთა-გორებისა და მისთანათა სახელები (ე.ი. დედამიწის ზედაპირის რელიეფის დადებითი და უარყოფითი ფორმების).

პაგრონიმი (პაგრონიმული სახელი) – მამის (ან მამის ხაზით წინაპრის) სახელისა თუ მეტსახელისაგან მომდინარე შეღწოდება, მეტსახელი, მამიშვილობა, გვარსახელი.

სპელონიმი – მიწისქვეშა ობიექტების (მღვიმეების, ტბების...) სახელები.

სუბსტრატული ტოპონიმი – უცხოენოვანი ტოპონიმის სახეობა. უწინდელი (სხვა ან მონათესავე ენოვანი) მოსახლეობის მიერ შექმნილი გეოგრაფიული სახელწოდება, რომელიც შეითვისა ამ რეგიონში შემდეგ მოსულმა და დამკვიდრებულმა ეთნოსმა.

სულის სახელი – მიცვალებული წინაპრის სახელი, რომელსაც ბავშვს არქმევენ ან თავისით, ან მიცვალებულის სულის „მოთხოვნით“.

ტოპონიმი – (გეოგრაფიული სახელი, გეოგრაფიული სახელწოდება) გეოგრაფიული ობიექტის სახელწოდება.

ტოპონიმი – ტოპონიმთა ერთობლიობა.

ტოპონიმიკა – ონომასტიკის ნაწილი, რომელიც გეოგრაფიულ სახელწოდებებს შეისწავლის.

ტოპონიმისტი – ტოპონიმიკის სპეციალისტი, მკვლევარი.

ტოპონომი – ტოპონიმიდან წარმოქმნილი საზოგადო სახელი (შამქანური, აკადემია, ბოსტონი...)

ურბონიმი – ქალაქის შიდა სახელები (მოედნების, ქუჩების, უბნების და სხვ.).

ფიგონიმი – მცენარეთა სახელები და მათგან მიღებული ტოპონიმები, საკუთარი სახელები.

ფიქტონიმი – (მოგონილი სახელი) – ფიქტიური, მოგონილი საკუთარი სახელი, რომლის მიზანია ობიექტის ნამდვილი სახელის დამალვა, გასაიდუმლოება (იმ სახელს, რომელიც გაასაიდუმლოეს, კრიპტონიმი ეწოდება); მაგ, ვ.ი.ულიანოვი (კრიპტ.) – სტარიკი (ფიქტ.); ქ. ორიოლი (კრიპტ.) – დასახელებული პუნქტი № (სამხედრო დოკუმენტაციაში); ქ. მოსკოვი (კრიპტ.) – ბატუსი, ბატუსია (ფიქტონიმი გასულ საუკუნეთა წერილვაჭრების ენაში), მთავარი კონსტრუქტორი (კრიპტ.) – კოსმონავტი – ხუთი და სხვა.

ხალხური ეგიმოლოგია – ხალხში გავრცელებული თავისებური ახსნა-განმარტება მნიშვნელობადაბნელებული ტოპონიმისა. ემყარება მხოლოდ ბგერათა შემთხვევით მსგავსებას და არ ითვალისწინებს ფონეტიკურ გადასვლათა კანონზომიერებებს, მორფოლოგიურ სტრუქტურას, ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეალიებს. მაგ: რაჭა – რა ჭაა, ჭიათურა – ჭიაა თუ რა? ვარძია – აქა ვარ ძია! და ა.შ..

ხალხურმა ეგიმოლოგიამ შეიძლება გამოიწვიოს ონიმის სრული გადაპირიანება და მისი ფორმის შეცვლა, მაგ.: მეჯვრისხევი – მეჯუღის ხევი). ტელი პატიოსანი (ტელი პატიოსანი); ერთაწმინდა (ესტატე წმინდა), გილიანა (მგილიანა – ძე. ბალი, ბალ-ბოსგანი).

ჰიბრიდული საკუთარი სახელი – საკუთარი სახელი, რომელიც შედგება ორი ან მეტი ენის ლექსიკური და მორფოლოგიური ელემენტისაგან, მაგ.: თოქმაჯიშვილი (თოქმაჯი – თურქ, „კვერის მცემელი სამჭედლოში“), სეკიმ-მურენი – „რეამდინარეთი“, სადაც პირველი სიგყვა თურქულია, მეორე – მონგოლური (64.21), სამენოვან სახელწოდებად არის მიჩნეული პიჯი ჩაირიძორ (სათესი სოფ. წინუბანში, ახალციხის რ-ნი). ზან. პიჯი „პირი, ნაპირი“ – თურქ. ჩაირ „ველი, მინდორი“, – სომხ. ძორ – „ხეობა“. ამ ტოპონიმში ნათლად არის წარმოჩენილი ხალხთა განსახლების ქრონოლოგია“ სამცხის ტერიტორიაზე (30.170).

ჰიბრიდული ტოპონიმი – იხ. ჰიბრიდული საკუთარი სახელი.

ჰიდრონიმი – ტოპონიმის სახეობა. ნებისმიერი წყლიანი ობიექტის, ბუნებრივისა თუ ხელოვნურის, საკუთარი სახელი, მაგ.: წყნარი ოკეანე, შავი ზღვა, მტკვარი, არაგვი, ვაჟას წყარო...

ჰიდრონიმია – ერთად თავმოყრილი, აღწერილი ჰიდრონიმები, ჰიდრონიმთა ერთობლიობა.

ჰიდრონიმიკა – ონომასტიკის ქვედარგი, ტოპონიმიკის ნაწილი, რომელიც შეისწავლის ჰიდრონიმებს.

ამ ონომასტიკურ გერმინებს გარდა, გვაქვს გეოგრაფიული გერმინები. მათში ჩვენ ვგულისხმობთ მხოლოდ იმ მოგად სახელებს, რომლებიც გეოგრაფიულ ობიექტებს აღნიშნავენ, ისეთებს, როგორიც არის: მთა, ქედი, გორი, მდინარე, ტბა და სხვა მისთანები. ისინი გვხვდებიან როგორც დამოუკიდებელ ტოპონიმებად, ისე ტოპონიმთა შემადგენლებად – ინდიკატორებად. საერთო ტოპონიმიკური ლექსიკიდან მათ გამოყოფასა და შესწავლის მნიშვნელობაზე ხშირად მიუთითებენ ტოპონიმისტები. ჩვენთან ამ მხრივ ჯერჯერობით არა-

ფერია გაკეთებული, საჭიროების მხრივ კი, გოპონიმიკის შესწავლის საქმეში ერთ-ერთი, პირველ რიგში მოსაგვარებელი საკითხთაგანია. გოპონიმიის აღწერისას მწვავედ იგრძნობა ზუსტ გერმინთა საჭიროება, რისი უქონლობაც უთუოდ უარყოფით გავლენას მოახდენს აღწერილი მასალის შესწავლა-შეპირისპირებაზე. „მთელი იმ გეოგრაფიული ლექსიკიდან, რომელიც გვხვდება ამა თუ იმ გერიტორიის გეოგრაფიულ სახელწოდებებში, მთავარ ყურადღებას იქცევდა და იქცევს სიგყეები ან სიგყათა შეერთებანი, რომლებიც მიუთითებენ სახელდებული ობიექტის რაგვარობაზე, ისეთები, როგორიც არის: მთა, მდინარე, ტბა, ჭალა, უღელტეხილი, მწვერვალი და სხვა მრავალი. და ეს გასაგებიც არის, რადგან, თუ არ ვიყით რა გეოგრაფიულ ობიექტთან გვაქვს საქმე, ძნელია გოპონიმზე მსჯელობა საერთოდ“ (79).

გეოგრაფიული გერმინები კი ქართულში ისევე მრავალფეროვანია, როგორც მრავალფეროვანია თვით საქართველოს რელიეფი. ამ მრავალფეროვნებასა და სიჭრელეს ქმნის დიალექტიკური სხვადასხვაობანიც.

მართალია, გეოგრაფიული გერმინები ქართული ენის დიალექტებში ძირითადად იგივეა, რაც სალიტერატურო ქართულში, მაგრამ ეს მთაყარი გერმინებიც დიალექტებში დამატებით მნიშვნელობებს იძენს, რომელთა გამოვლენა და გათვალისწინებაც აუცილებელია. ეს მნიშვნელობანი ამუსტებენ, სრულყოფილს ხდიან გერმინებს და გვაზღვევენ მოსალოდნელი შეცდომებისაგან. ამ თვალსაზრისით განვიხილოთ რამდენიმე ძირითადი გერმინი.

მთა. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ამ გეოგრაფიული გერმინის გასწვრივ ვკითხულობთ: „1. დედამიწის ამაღლებული ადგილი, რომელიც თავისი სიმაღლით თვალსაჩინოდ აღემატება მიდამოს“ (132). ეს არის „მთის“ ლიტერატურული გაგება, ბარის მცხოვრებთა გაგება, მთის კუთხის მცხოვრებთ კი, გარდა ასეთი გაგებისა, აქეთ მთის სხვაგვარი გაგებაც: მთის სათიბი ფერდობი. ვაეაფშაველას მცირე ლექსიკონში, თვით ვაეას განმარტებით: „მთას“ ეპახიან თითოეულის ნაწილს, მთის ფერდობზე ცალკე ადამიანის სათიბად გამოყოფილს სოფლისაგან“ (164). ასევე ესმით „მთა“ ხევსურებს, გუდამაყრელებს, მთიულებს, „მთა – სათიბი ადგილი“ (48).

ლიტერატურული გაგებით მთას თითქმის ყოველთვის რაიმე კონკრეტული სახელი ჰქვია, ხოლო სიგყეა „მთა“ იხმარება ანთრო-

პოტოპონიუმების საწარმოებლად – პიროვნების ან კომლის სასელზე მისი დამატებით. მაგალითად, გუდამაყრის ერთ-ერთი სოფლის, მაქართის ადგილთა სახელებში, სოფლის ტოპონიმიაში გვხვდება „მთის“ სახელები: ბერიანთ მთა, ბესუაის მთა, ბეჟანიანთ მთა, პოვლიაის მთა, გარსიაის მთა, სვიმანაის მთა, ვასიკაის მთა, მამუკიანთ მთები, მერებიანთ მთა, მიხაის მთა, პირქუშათ მთა, გეჟანაის მთა, წიწაის მთა, ჯაბანიანთ მთა, ხუტაის მთა.

საქმეში ჩაუხედავ კაცს ეგონება, რომ ამ სოფელს ბევრი მთა უქონია, სინამდვილეში კი მხოლოდ ორი მთა აქვს: ქიჭოლი და მაქართის თავი. აი, ამ ორი მთის ფერდობებია დანაწილებული კომლებს შორის სათიბებად, „მთებად“.

ამ თავისებურების გაუთვალისწინებლად, რა თქმა უნდა, მასალის აღმწერსაც და შემდეგ მკვლევარსაც შეეცდომა მოუვა. თუ იმავე მაქართის მაგალითს ავიღებთ ტოპონიმიკური კითხვარის მეორე პუნქტის პასუხად („რისი სახელია?“), „მთა“ მიეწერება მხოლოდ ქიჭოლსა და მაქართის თავს, ხოლო დანარჩენ „მთებს“ – სათიბი, მთის ფერდობი.

აქ წარმოდგენილი ტერმინების ლიგერაგურულ გაგებათა გვერდით მოგვეყავს დიალექტური განმარტებებიც. ამით ნაწილობრივ გამოსწორდება განმარტებითი ლექსიკონის ხარვეზებიც, რომლებიც გამოწვეულია თავის დროზე დიალექტიკურ ლექსიკონთა უქონლობის გამო და ეს შეესება გაგრძელება მანამდე, სანამ მთლიანად არ აღიწერება ყველა კუთხის ტოპონიმია და ყველა დიალექტი.

ქელი // ქელა. სალიგერაგურო ქართულში, გეოგრაფიულ ობიექტთან დაკავშირებით, შემდეგი მნიშვნელობა აქვს: „წაგრძელებული მთა, სერი, მთაგრეხილი“ (132). დიალექტებში კი გვხვდება ამ ტერმინის სხვაგვარი გაგებაც, უფრო სწორად, აღნიშნავს სხვაგვარ ობიექტსაც: მთიდან ჩამოყუდებულ გორს, მთის ფერდობზე ამოზურგულ, ხეებითა და რუებით გამოყოფილ ნაწილს. დაყუდებული მთის გარს შემოყოლებით ასეთი ქედები შეიძლება ათობით იყოს. ამის შედეგია ის, რომ მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიაში 430-ზე მეტი ტოპონიმი გვხვდება „ქელი“ ინდიკატორით ნაწარმოები. ლიგერაგურული გაგებით კი ქელი ათი-თხუთმეტი თუ გვექნება.

იმავე სოფელ მაქართაში, სადაც მხოლოდ ორი მთა არის და ქელი არა გვაქვს, 18 „ქელია“: ახოთ ქელი, ბანთუკენაის ქელი, კვირიას ქელი, ლაბეთ ქელი, მიციქირის ქელი, ნაყვერაის ქელი,

ომორთ ქედაი, საზვინეთ ქელი, სამგლეთ ქელი, სასვენების ქელი, საკარის ქელი, უკედარაის ქელი, ფმარაოს ქელი, ქოჩორ ქელი, ქვევით ქოჩორ ქელი, შუა ქელი, შუა ქელი, ხერხაის ქელი, ხორამშიაის ქელი.

გორი // გორა. ეს გეოგრაფიული გერმინიცი ოდნავ სხვაგვარად იხმარება მთის დიალექტებში: ფმურში, ხეესურულში, თუშურში აღნიშნავს ზუსტად იმასვე, რასაც ქელი მთიულეთ-გუდამაყარში (მღრ: „გორი რამ ჩასღვამს შუბის წვრად“ ვაეა); ლიგერატურულში კი „გორა“ – მთა; დიდი ბორციე: მრგვალად ამალღებული ადგილი“(132).

როგორც ვნახეთ, ქელს ლიგერატურული გავებით თავისი ობიექტი აქვს, გორს – თავისი. ამ გერმინებს სწორედ ეს ობიექტები უნდა შერჩეს (პირველს – წავგრძეღებული მთა, მეორეს – მრგვალად ამალღებული ბორციე), მთიდან ჩამოყუღებულ გორს კი უნდა სხვა გერმინი დაეღებნოს.

ღელე. ამ გეოგრაფიულ გერმინს ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში რამღენიმე ახსნა აქვს: „1. „პატარა ხეი“ (საბა), პატარა მღინარე, ნაკადული. 2. „ჩავარღნიღი ადგიღი მინღორღე ან მთათა შორის“ (ღ.ჩუბინ). ურიყო ნაწყლევი ადგიღი, მშრალი ხეი. 3. მღინარე თავისი ნაპირეღითურთ, ჭღლა, ხეობა. 4. კუთხ. (ხეეს.) უღელტეხიღი“ (132). ამ განმარტებიღან პირეღელი და მესამე პუნქტები ღასაეღური დიალექტებისათვის უფროა დამახასიათებელი, ხოლო მესამე და მეოთხე პუნქტებს შეესატყევისება ღელის აღმოსავღური გავება.

გერმინის ოთხი მნიშენეღობით ხმარება გავუგებრობას გამოიწეეღს. უფრო სწორედ, სიტყევა, სახელი გერმინად არ ივარტებს, თუ მას გარკეეღული, კონკრეტული ცნება არ შეესატყევისება. ოთხივე იმ მნიშენეღობისათვის, რაც ღელეს მიეწერება, გვაქვს ცალკე გერმინები, ამიგომ უმჯობესად მიგვარჩნია მათი ხმარება: პირეღელი მნიშენეღობისთვის – ნაკადული, მეორე მნიშენეღობისთვის – ტაფობი, მესამესთვის – მღინარე, ჭღლა, მეოთხესთვის – უღელტეხიღი. „ღელე“ ღარჩება ჩვეუღებრივე სახმარ სიტყევად, გეოგრაფიულ გერმინთა ლექსიკონშიე შეევა, მავრამ ძირითად გერმინად არ იქნება.

ვეღი. ღაზუსტებას მოითხოვს, აგრეთეე, ველის მნიშენეღობაც. მთის დიალექტებში ეს გერმინიცი განსხეაეებული მნიშენეღობით

იხმარება, ვიდრე სალიგერატურო ქართულში აქვს: „ველი -1. დიდ ფართობზე გაშლილი უტყეო ვაკე, ჩვეულებრივ ბალახიანი, - დიდი მინდორი“ (132). ამ განმარტების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, „ველი“ მთის რაიონებში არც შეიძლება გვექონდეს. სინამდვილეში კი „ველი“ მთის ტოპონიმიში ძალზე ხშირად გვხვდება. საქმე იმაშია, რომ „ველს“ უწოდებენ ტყეებში არსებულ პატარა უტყეო ადგილებს - სათიბებს, საძოვრებს. ეს ადგილები ხანდახან ხელი-სოდენაა, მაგრამ მაინც „ველი“ ეწოდება. აქედანაა გვაქვს კომპოზიციები ველ-ტყიანი, ტყე-ველი.

მიდის დღეს ტოპონიმისტი ტოპონიმების ჩასაწერად და ჩაიწერა ტოპონიმი ბაჩქათელო. რისი სახელია? - დელის, - ივსება კითხვარის მე-2 პუნქტი. მაგრამ რა არის ეს დელე - ნაკადული, მდინარე, გაფობი თუ უღელტეხილი? მსგავსი მაგალითი ბევრია. ანდა გვაქვს გეოგრაფიული ობიექტები, რომელთა სახელები სალიგერატურო ქართულში არა გვაქვს, ან თუ გვაქვს, მოგჯერ უცხოური ტერმინი გაგვიბატონებია, რომელიმე დიალექტური, ჩვენი ტერმინი კი ჩრდილშია.

აი, ამ გეოგრაფიულ ტერმინთა თავმოყრის, დიალექტურ ტერმინთა გამოვლენისა და ცარიელი ადგილების შევსებისათვის, აგრეთვე, არსებულ გეოგრაფიულ ტერმინთა მნიშვნელობების დაზუსტების მიზნით, ქართული ენის ლექსიკონებიდან ამოვწერეთ გეოგრაფიულ ობიექტებთან დაკავშირებული ყველა სიტყვა და ტერმინი. ამოწერილი მასალა გავაწყვეთ ანბანთ რიგზე და ერთგვარად დაუაჯგუფეთ. ძირითადი, სახმარი ტერმინები ცალკე გამოვყავით, ხოლო მის სინონიმურ, უფრო ნაკლებად ხმარებულ და დიალექტურ ტერმინებს ამ ძირითადზე ვუთითებთ. ძირითად ტერმინთან კი ყველა ეს მითითებული ტერმინი ფრჩხილებში მოვცეყავს.

მაგალითად, ძალზე დაქანებული ფერდობის აღსანიშნავად გვაქვს ტერმინები: ციცაბო, ფრიალო, ფოფხი, ფხაწალი. ყველა მათგანი თავთავისი განმარტებებით მის თავის რიგში. ამათგან ციცაბო, როგორც ძირითადი ტერმინი, შავი შრიფტით იქნება, ხოლო დანარჩენი სამი - მკრთალი შრიფტით და განმარტების ბოლოს დაერთვის (იხ. ციცაბო).

წვერის, მწვერვალის აღსანიშნავად გვაქვს რამდენიმე სიგყვა: მწვერვალი, წვერი, კინჭუხა (ფშ.), კინწიხო (მოხ.), ძირითად ტერმინად მწვერვალი გაეუშვით, დანარჩენებს კი მასზე მივუთითეთ.

ტერმინთა შერჩევისას უპირატესობას ვაძლევთ იმ სიგყვებს, რომლებიც შესულია განმარტებით ლექსიკონში, მაგრამ მოხდა ისეც, რომ დიალექტურ ლექსიკონებში მიგნებულ სიგყვებს მივეყით უპირატესობა. მაგალითად, აჭარულ ლექსიკონში გვაქვს ტერმინი „ლილომი“ – მდინარის პირი – საყანედ ვარგისი, გამოსადეგი; ადვილად დასამუშავეელია” (90). განმარტებით ლექსიკონში ან გეოგრაფიული ობიექტის აღმნიშვნელ ტერმინად შესულია ნოლა, რომლის მუსტ ტერმინობას ხელს უშლის კიდევ სხვა მნიშვნელობები: „ნოლა“ - საუბ. პატარა და მყვით აწეული (ცხვირი), ასეთ-ცხვირიანი (სახე, ადამიანი), - პაჭო, პაჭუა. ნოლა² – კუთხ. (იმერ.) მდინარის გაყოლებაზე არსებული ნოყიერი ადგილი, – სალექი მდელი. 2. კუთხ. (ქვ. იმერ.). შავი მიწა. ნოლა³ – კუთხ. (გურ.) 1. ნორჩი, ახალგაზრდა ხე. 2. გოგებლაჭრისი გრძელი ხე (იხმარება რისამე შესაყენებლად, გასამაგრებლად)” (132).

კლდეზე გამავალი ბილიკის აღსანიშნავად გვაქვს წაყარნა და შიბი. შიბი უფრო გაერყელებულია, მაგრამ მას ამას გარდა კიდევ ოთხი მნიშვნელობა აქვს. ამიგომ ვამჯობინეთ წაყარნა.

ჩრდილი – გარდა საერთო მნიშვნელობისა, ზოგიერთ დიალექტში აღნიშნავს ჩრდილოეთისაკენ მიქცეულ მიის ფერობს, ჩრდილიან მხარეს. იმავეს აღნიშნავს ხევსურეთში, მოხურში, აჭარულში, მთიულურში ჩირდილი; ამასთან, იხმარება მხოლოდ გოპონიშად. ხევსურეთში გვხვდება კიდევ ამ სახელწოდების სოფელი. ამიგომ გეოგრაფიულ ტერმინად ვამჯობინეთ არა ლიგურაგურული ჩრდილი, არამედ დიალექტური ჩირდილი.

დიალექტური ზოგი ისეთი ტერმინი, რომლის გოლფასი სალიგურაგურო ქართულში არა გვაქვს და ერთადერთი არიან ვარკვეულ ობიექტთა აღსანიშნავად, ძირითად ტერმინებში გაეყერთიანეთ. ასეთებია, მაგალითად: გურული სიგყვა ჭვათირი (ჩამყავებულ მიწაში ამოსული ტბა), ფშაური – მაგალა (შირმის კლდე), თუშური – ჭურულო (ისეთი წყარო, რომელიც იქვე ახლოს იყარგება ქვიშაში), ქიზიყური ბჟანტი (მინდორში ხშირად ჭაობიდან გამომდინარე წყარო), მუჯა (მინერალური წყალი უგაზო, უგემური, სასმელად უვარგისი) და სხვა.

ტოპონიმებიდან გამოვყავით ზოგი ისეთი ტერმინი, რომელიც არც ერთ ლექსიკონში არ აღმოჩნდა. ისინი ფართოდ გავრცელებულნი არიან როგორც ზოგადი სახელები. ამიტომ ძირითადადში შევიგანეთ: საჩქვეფი (ველი ჩრდილიან ფერდობზე, სადაც წყაროც გამოდის), შუბლა (შუბლივით წამოწეული ფერდობი), მშრალი ხევი (ხევი, სადაც აედარში მოდის მხოლოდ წყალი) და სხვ.

როცა ლაპარაკია ტერმინებზე (გეოგრაფიულ ტერმინებზე), რა თქმა უნდა, მათ შესაბამისად უნდა დაზუსტდეს ის ცნებებიც, რომლებსაც ეს ტერმინები აღნიშნავენ (ამაზე ნაწილობრივ უკვე გვეყონდა საუბარი). თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ტოპონიმისგს მოეთხოვება ერთგვარი გეოგრაფიული ცოდნა, რათა, რაც შეიძლება სიზუსტით ასახოს გეოგრაფიული ობიექტები, ჩვენი გეოგრაფიული ტერმინები ამ მხრივაც ბევრად დასაზუსტებელია. არც გეოგრაფიულ ლიტერატურაში, არც განმარტებით და დიალექტურ ლექსიკონებში მოცემული არ არის გეოგრაფიულ ობიექტთა ზომა-მოცულობა, მაგალითად, რა ზომის ერთეულებს ვუწოდოთ – ბორცვი, გორა, მთა; ან: ნაკადული, ხევი, მდინარე. ეს ტერმინები, უფრო სწორად სიტყვები, ხშირად სინონიმურად იხმარება, რაც არ არის მართებული. არნოლდ ჩიქობავა წერს: „შეიძლება არც იყოს დიდი განსხვავება მეცნიერულ ცნებასა და სიტყვის მნიშვნელობას შორის. მაგრამ ეს განსხვავება ხშირად ისეთია, რომ სიტყვა ტერმინად შეუძლებელია მივიჩნიოთ, ვერ ვიტყვი, ცნების აღმნიშვნელიაო. „მთა“ გეოგრაფიაში ამაღლებული ადგილის შესახებ ითქმის, თუ გარკვეულ სიმაღლეს აღწევს; ამაზე დაბალი გორაკი იქნება. ყოველდღიურ სიტყვახმარებაში „მთა“ და „გორაკი“ ასე ზუსტად როდია გარჩეული. „გორაკის“ გარდა გვაქვს „ბორცვი“, „სერი“ და არც ერთის მნიშვნელობას მეცნიერული ცნების სიზუსტე არ გააჩნია“ (121.212).

ამგვარად, თუ გვინდა ამ საზოგადო სიტყვების ტერმინებად გამოყენება, მათი ცნებებიც უნდა დაზუსტდეს. განმარტებით ლექსიკონში ზოგი გეოგრაფიული ტერმინის მიმართ მოცემულია ეს მუსტი საზომი. მაგ.: დაბლობი – დაბალი, დაცემული ადგილი მღვის დონიდან არა უმეტეს 200 მეტრის სიმაღლისა“ (132). „ზეგანი – ვაკე ადგილი მთაზე, მაღლობზე. გეოგრ. ვაკე (ან მცირე გორაკიანი) ადგილი მღვის დონიდან 200 მეტრის (და მეტ) სიმაღლეზე“. სხვა

გეოგრაფიულ ტერმინებთან კი ეს სიზუსტე აღარ არის დაცული, ამიგომ ჩვენ მიერ ნაფარაუდუე ზომებს ვურთავთ.

განმარტებების მიხედვით, გორა, მთა, ბორცვი ერთმანეთის სინონიმებია. ეს კი სინამდვილეს არ შეესაბამება: ბორცვი პატარაა, შემდეგ არის გორა და შემდეგ – მთა.

„ბორცვი“ - მცირედ შემალლებული ადგილი – გორაკი“. ამას აესებს და ამუსტებს ქიზიყური გაგება ბორცვისა: „ამობურცული ვაკე ადგილზე“, სიმაღლე 100 მ-მდე, ძირიდან წვერამდე.

„მთა – 1. დეღამიწის ამაღლებული ადგილი, რომელიც თავისი სიმაღლით თვალსაჩინოდ აღემატება მიდამოს“. 500 მეტრი და მეტი სიმაღლის ძირიდან წვერამდე.

ასევე დასაადგენია, შესათანხმებელია მდინარული ზომები. ჩვენ ამჟამად ყველას მდინარეს ვარქმევთ, სინონიმებად თუ ვიხმართ, ხევის წყალს, პატარა მდინარეს, ნაკადულს, დელეს. ამ ტერმინებს მაინც აქვთ ასე თუ ისე გარკვეული ზომის ობიექტების გაგება. ნაკადული, დელე, ხევა – უფრო პატარა ზომის მდინარეა, ხევი – შედარებით მობრდილის, მდინარე კი – უფრო დიდის. ამის მიხედვით (რა სიდიდის მდინარეები გვაქვს) შეიძლება მიეუსადაგოთ მათი თუნდაც პირობითი ზომები.

მდინარე ვუწოდოთ მხოლოდ იმას, რომელიც მოედინება მორიდან და რომლის სიგრძეც აღემატება 25 კმ-ს; მდინარეთა შენაკადებს, რომელთა სიგრძე 25-დან 1 კმ-ის ფარგლებშია – ხევი; ამ ხელების შენაკადებს, რომელთა სიგრძე 1 კმ-ს იშვიათად აღემატება – ნაკადული.

გეოგრაფიულ ობიექტთა ასეთი ზომების ცოდნა მათი სახელების, ტოპონიმების კვლევის დროს გარკვეულ როლს თამაშობენ. რაც უფრო დიდია, უაქვან, მდინარე, მით უფრო მოსალოდნელია, ძველი სახელი ერქვას. ჩვენი მთავარი მდინარეების თითქმის ყველა სახელი ძველისძველია და უცნობი; მტკვარი, ალაზანი, რიონი, არაგვი, ქსანი, ენგური და სხვა; ხოლო ხევისა და ნაკადულების სახელწოდებები ნათელია: წიფლიანის წყალი, დუღულიანის ხევაი და მისთ. ცნობილი რუსი ტოპონიმისტი ვ. ნიკონოვი წერს: „ტერიტორიაზე, სადაც ენები იცვალა, სხვადასხვა სიდიდის ობიექტთა ენობრივი ფენები განსხვავებულია, მუდარია წარმოდგენა, თითქოს ვინც ადრე მოვიდა, იმან შეარქვა სახელები დიდ მდინარეებს, ხოლო ვინც დაიგვიანა, მას პატარა მდინარეთა

სახელების შერქმევადა ერგო წილად. მიზეზი, ჩანს, სხვაგვარია. დიდ მდინარეთა სახელები მრავალი ხალხისათვის არის ცნობილი და თუ ერთნი შეცვლიან მას, სხვებმა შეიძლება არ შეცვალონ; ნაკადულთა სახელები კი მთლად ადგილობრივ მცხოვრებთა განკარგულებაშია. ვ.ი.გეორგიევის მიხედვით, ბულგარეთში განსხვავებულია სხვადასხვა სიგრძის მდინარეთა სახელწოდებები. პროცენტული შეფარდება ასეთია:

სახელწოდება	100 კმ-ზე	50-100 კმ
ბულგარული	7	57
თურქული	4	22
ურაკიული	70	16
სხვადასხვა	19	4

რაც უფრო დიდია ობიექტი, მით უფრო მყარია მისი სახელწოდება

მსგავსი ოპერაციების ჩატარება მოგვიწევს, ალბათ, ქართული ტოპონიმების მიმართაც, ამიგომ საჭიროა მათი მუსტი აღწერა. ეს კი შეუძლებელია მუსტი ტერმინოლოგიის გარეშე.

გეოგრაფიული ვითარების, მისი ტექნოლოგიის შესწავლას დიდ და უპირველეს როლს აკუთვნებდა დიდი ივანე ჯავახიშვილი. მას მიაჩნდა, რომ ამა თუ იმ ისტორიული მონაკვეთის შესწავლისას პირველ რიგში შესწავლილი უნდა იყოს იმდროინდელი გეოგრაფიული გარემო, ვითარება. მისი აზრით, გეოგრაფიული სახელები და განსაკუთრებით, ტერმინოლოგია უნდა იყოს შესწავლილი იმ ეპოქის შესაბამისად, იმ ვითარებიდან გამოსვლით. ეახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომში კი, უძველესი და თანამედროვე ერთმანეთშია არეული.

ივ.ჯავახიშვილი ქართულ საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობით იძლევა იქ მოხსენიებული ზოგიერთი გეოგრაფიული ტერმინის განმარტებას. მაგალითად, „სოფელი“ ტერმინის შესახებ ასე მსჯელობს: ძველს ქართულს მწერლობაში ქვეყანას „სოფელი“ ეწოდებოდა, სოფელს „დაბაი“, დაახლოებით მერვე საუკუნეთაგან მოყოლებული შემოდის „ქვეყანა“ იმ მნიშვნელობით, რაც ამ სიტყვას ეხლაც შემორჩენილი აქვს“ (176.6).

ასევე ასხნილია გერმინები „გარემომონი ქვეყანანი“, „უშინა-
განესი“, „სანახები“, „არე“, „მთა“, „ბარი“, „ვაკე“, „ველი“, „მინ-
დორი“, „აღმართი“, „ცხვირი“, „ყელი“, „ქარაფი“, „მდინარე“, „გბა“,
„მღვა“, „კუნძული“, „ნადინობა“ (მდინარის კალაპოტი), „დაბა“,
„უდაბნო“ და სხვ.

ერთი გერმინის შესახებ ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ძნელი გამო-
საცნობია, თუ რა იყო „ღირღანი“ (ისგ-რნი და ამ-მნი) და
„ღირღლოვანი (ც-გგ- ლ ხანძთ-სჟ). როგორც ეგყობა, არც საბა
ორბულიანს სცოდნია ამ სიტყვების ნამდვილი მნიშვნელობა:
„ღელე-ღულა ადგილიო“, ამბობს იგი ბუნდოვნად (ლექსიკონი).
მაგრამ ქვემოთ მოყვანილი (მაგალითებიდან ჩანს, რომ ეს გან-
მარტება გამოუსადეგარია: ვრიგოლ ხანძთელი უაძბობს აბხაზთა
მეფეს, ხანძთაში სახნავი და სათიბი მიწები სრულებით არ არის
და „არც იქნების ღირღლოვანთა მათ ფიცხელთა მწვერვალთა მათ
ღადოთაჲსა“-ო (მცჟ - გ- გლ ხნძთ- ლსჟ). მაშასადამე,
ღირღლოვანი მწვერვალზე ყოფილა, მწვერვალის დამახასიათე-
ბელი იყო და არა ღელე-ღულესი. თამარ მეფის ისტორიკოსის
სიტყვებიც ამას ადასტურებს: როდესაც ქართველთა ძლევამოსილი
მხედრობა ქ. მარანდს მივიდა, მარანდელნი „შელგოლვილ იყუნეს
ღირღთა (ქ-ცა ღირღალთა) და კლდეთა მადალთა, რომელ არს
მედა კერძო თავისა მისისა მარანდისასა“-ო („ისგ-რნი და ამმ-ნი“)
(იქვე):

ჩვენი საველე მუშაობის დროს, მთის გოპონიმიის აღწერისას,
ბევრგან შეგვხვდა გოპონიმი ღორღოვანი, ღორღლოვანი. მაგ: ხე-
ყსურეთში ღორღლიანა გვხვდება მოწმავისა და ბოქჩვილოში, სა-
დაც ქვა-ღორღიანი ადგილებია. ჩვენის აზრით, ეს „ღორღლიანაც“ ივ-
ივე უნდა იყოს, რაც ძველ ქართულ წყაროებშია დადასტურებული.

ტოკონიმიკა

ონომასტიკური კვლევის ისტორიიდან

ონომასტიკური საკითხებით, ამა თუ იმ საკუთარი სახელის წარმოშობით, უსსოვარი დროიდან იყვნენ აღამიანები დაინტერესებულნი. უძველეს წყაროებში არის მოხსენიებული ბევრი ხალხური ეტიმოლოგია, გადმოცემა-ლეგენდა, დაკავშირებული ზოგიერთი ადგილის სახელთან. მაგალითად, მეათე საუკუნის თხზულებაში „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“, მოყვანილია მესხეთის გეოგრაფიულ პუნქტთან, ზარზმასთან, დაკავშირებული ხალხური ეტიმოლოგია, რომელიც, ჩანს, გამიზნული იყო მორწმუნე ხალხზე მეტი შთაბეჭდილების მოსახდენად, რწმენის განმტკიცების მიზნით. აღწერილია, წმინდა სერაპიონის მოღვაწეობის საპირისპიროდ, კაცთა ბოროტების დასჯის მიზნით ღმერთმა როგორ მოუვლინა სასწაული. როგორ აუხდათ ნაწინასწარმეტყველები. „განიპო კლდე იგი, რომელი იყო დასავლით გბისა მის, და წარვიდეს წყალნი იგი მღვრიენი და, ჩვენ, რომელნი ვიპოვნით გარემოსა ადგილსა მის, განვიბნიენით ძლიერისა მისგან ზარისა... მიერთგან ეწოდა სახელი შემსგავსებული საქმეთა ადგილსა მას: რამეთუ ეწოდა ზარზმა ერთა მათგან რომელნი ზარითა და შიშითა მიუთხრობელითა შეპყრობილ იყვნეს“.

ქართველთა უპირველესი ისტორიული ძეგლი „ქართლის ცხოვრება“ სავსეა ონომასტიკური მასალით და ამ სახელთა ახსნის ხალხური ცდებით, ეტიმოლოგიებით არის მოცემული. მაგალითად, ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართველთა მეფეთაში“ მოცემულია დარუბანდის ეტიმოლოგია: „ამან არდამ ერისთავმან აღაშენა ქალაქი ზღვისკარს და უწოდა სახელი დარუბანდი, რომელი ითარგმნების „დაქმა კარი“.

ჯუანშერის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისაში“, თვით ვახტანგ მეფის სახელისა და ზედმეტსახელის შესახებ ნათქვამია: „კვალად ევედრებოდეს ღმერთსა მეფე მირდატ და დედოფალი

საგლუხგ, რათა მოსცეს ძე. და შემდგომად ოთხისა წლისა საგლუხგ მიუღვა და შუა ძე და უწოდა სახელი მისი სპარსულად. ვარან-ხუასრო-თანგ, ხოლო ქართულად ეწოდა ვახტანგ“. ეგიმოლო-გიერად კი ეს სახელი უკავშირდება ირანულ ენებს და ნიშნავს „მგლისგანიანს“, „მგელკაცს“.

იქვე, ქართლის ცხოვრებაში მოცემულია „გორგასლის“ მნიშვნელობაც. „ხოლო ვახტანგ მეფესა შეექმნა ჩაბალახი ოქროსი, და გამოესუა წინათ მგელი და უკანათ ლომი, და რომელსა კერძა იძლეოდიან ქართველნი, მუნიტყა მიმართის და მოსრის სპისა მისგან სპარსთასა, ვითარცა ლომმან კანჯარნი. მიერთგან ვერღარა შეუძლებდეს სპარსნი წყობად მისა, რამეთუ დაისწაფდეს იგი, რომელსა ეწერა მგელი და ლომი, და ვითარცა იხილიან ვახტანგ, თქვიან: „ღურ ამ გორგასალ რომელ არს ესე: „მირდეთ თაყსა მგლისასა“ და მის მიერ სახელად - ეღვა ვახტანგ მეფესა გორგასალ“ (130.180).

ამ ეგიმოლოგიებიდან ბევრი, რა თქმა უნდა, ხალხურია და ჭეშმარიტებასთან არაფერი აქვს საერთო (ისეთებს, როგორც ბარშმაშეა), მაგრამ ზოგჯერ ისინი ჭეშმარიტებას შეიცავენ და კელევის დროს მათაც უნდა გაეწიოს ანგარიში.

ონომასტიკას, როგორც ისტორიის დამხმარე მეცნიერებას, ისტორიული ფაქტების შემმაგრებელ მასალას, სერიოზული ყურადღება მეთხოუმეგე-მეთექესმეგე საუკუნეებიდან მიექცა. პირველი, ვინც გომონიშია ამ თვალსაზრისით გამოიყენა, იყო გერმანელი ისტორიკოსი ბეატუს რენანი (1402-1547).

ბეატუს რენანის მსგავსად, გეოგრაფიული სახელების ისტორიულ კელევას რუსეთში პირველად დიდმა რუსმა ისტორიკოსმა ე.ნ. ტატიშჩევმა (1686-1750) მიმართა. იგი იყო პეტრე პირველთან დაახლოებული პირი, მონაწილეობდა მის მიერ გადახდილ ომებში, ვ.ტატიშჩევის „რუსეთის ისტორია“ შეიდ გომად გამოიცა მისი დაბადების ორასი წლისთავთან დაკავშირებით. აქედან რჩეული შრომები ცალკე წიგნებადაც არის გამოცემული.

ვ.ტატიშჩევი ისტორიასთან ერთად გეოგრაფიასაც სწავლობდა. თავისი „ისტორიის“ პირველ გომში ამბობს: „გეოგრაფია გვიჩვენებს იმ ადგილ-მდებარეობებს, სად რა იყო ძველად და რა არის ამჟამად“.

ისტორიული ამბების გადმოცემისას უხვად იმოწმებს გეოგრაფიულ სახელებთან დაკავშირებულ გადმოცემებს, მაგრამ ამასთან

ნავე დიდ სიფრთხილესაც იჩენს. კრიტიკულად ეპყრობა იმდროისათვის, როგორც ჩანს, პოპულარულ შეხედულებებს, თავის თანამედროვე მკვლევართა თუ მემაგნიანთა აზრებს, ედავება მათ, უარყოფს. ასეთია, მაგალითად, მოსკოვთან დაკავშირებული მოსაზრებები. იგი წერს: „პოლონელი ავტორები გადმოგვცემენ ბეროზუსის, იოსებ ჟიდისა და სხვა ძველი მწერლების მონათხრობს იმის შესახებ, რომ სლავები წარმოშობილნი არიან მოსოხისაგან, აფეგის შვილისაგან და ამიგომ მოიხსენიებიან როგორც მოცხები, მოშები, მადოკები, ამაკსობები და მათ მიერ იქნა აღდგენილი უძველესი სახელი მოსკოვი. სტრიკოვსკი ამ ძველ პოლონელებზე დაყრდნობით გვიამბობს: „მოსოხი მეექვსე შვილია აფეგის, რომელიც იყო მამა და პატრიარქი მოსკოვისა და მთელი რუსეთის სლავურ ენაზე მოლაპარაკე ხალხების, ვისზეც ვრცელდებოდა მთელი მისი ძალაუფლება“ (121, 92).

იქვე აგრძელებს მსჯელობას ამ საკითხზე და გვამცნობს, რომ მარტო პოლონელები კი არა, იტალიელი, ბერძენი, ჩეხი ისტორიკოსებიც „ხშირად მოიხსენიებდნენ მოსოხს, როგორც მოსკოვისა და მისი ქვეყნის ხალხების წინაპარს“ (იქვე).

მოჰყავს ეს მოსაზრებანი და თავის მხრივ დაასკენის, რომ ეს შეხედულებანი სიმართლეს არ შეეფერებაო, არ შეიძლებოდა ჩვენ ხალხს თავისი ქალაქისათვის თავისი სახელი არ ჰქონოდა და სხვისგან შერქმეული მიეღოთო.

აქვე ისიც მინდა აღვნიშნო, რომ ვ. ტატიშჩევის ბიოგრაფიაში წერია: გაურკვეველია მისი წარმოშობა-ვინაობაო. მისი მამა ფსკოვის „პომეშჩიკი“ ნიკიტა ტატიშჩევი იყოო. ხომ არ იყო მისი მამა მოსკოვს ჩასული ვინმე ქართველთაგანის შვილი, არჩილის ამალიდან – ტატიშვილი?

გერმანელი ბეატუს რენანისა და რუსი ვასილ ტატიშჩევის მსგავსად, იმავე პერიოდში გეოგრაფიულ აღწერასა და გეოგრაფიულ სახელწოდებებს დიდი ადგილი დაუთმო თავის ფუნდამენტურ ისტორიულ ნაშრომში ვახუშტი ბატონიშვილმა „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. „ქართლის ცხოვრების“ IV ტომის წინასიტყვაობაში ტექსტის გამომცემელი ს.ყაუხჩიშვილი წერს: „ზოგიერთი გაუგებრობის წყალობით ჩვენში დამკვიდრებული იყო შეხედულება, თითქოს „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ნიშნავდეს „საქართველოს გეოგრაფიას“. სინამდვილეში კი, როგორც გაირკვა ეჭვმიუტანლად, „აღწერა“ ნიშნავს „ისტორიას“ და, მამა-

საღამე, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ნიშნავს საქართველოს სამეფოს ისტორიას.

მაგრამ მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ ვახუშტის ვერ წარმოედგინა ისტორიული პროცესების გაგება გეოგრაფიული ვითარების გათვალისწინებლად და, საქართველოს სამ სამეფოდ და ხუთ სამთაყროდ განყოფის დროიდან (ე.ი. XV საუკუნიდან), საქართველოს ყოველი სამეფოს ისტორიას წაუშეშვარა ამ სამეფოს გეოგრაფია, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ვახუშტიმ ცალ-ცალკე დაწერა „ისტორია“ და „გეოგრაფია“ (131,06).

სულ ახლახან ცალკე დარგად ჩამოყალიბებული მეცნიერების ონომასტიკის ორი ძირითადი შემადგენელი ნაწილი (ისტორია და გეოგრაფია) წარმოდგენილია ვახუშტისთან მთელი სიძლიერით, მესამე ასევე ძირითადი – ენათმეცნიერება არა ჩანს. არა ჩანს იმიტომ, რომ ენათმეცნიერება არ იყო მაშინ ცალკე დარგად. ვახუშტი ბაგრაგიონი კი ინტუიციურად ჰვრევს ენათმეცნიერულ საკითხებსაც. აი, ერთი ამისი ნიმუში: „კულად გიორგიაცა მკნელ მომჭირნეობისა მუშაკობისა ქართველთათა ეწოდა (რამეთუ „გიორგი“ მუშაკად ითარგმნის)... არამედ ევროპელნი და ბერძენნი უკმობენ ჯორჯიანსა, და რუსნი გრუზსა, და მოჰმადიანნი გურჯსა მათითა ორფორაფიის გამო, არამედ იგივე გიორგიავე არს“ (131,40). ეს მესამე სახელი საქართველოსი, ხოლო ორი სხვა სახელი ხალხურ ეტიმოლოგიას ეყრდნობა, ბიბლიურ ამბავს: „ხოლო ქვეყანა ესე იწოდების სახელთა სამთა. პირველად – საქართველო, მეორედ – ივერია, მესამედ – გიორგია. ხოლო საქართველო არს სახელი ქართლოსის გამო) რომელსაც წილად ხვდა ქვეყანა. ესე და, სადა დაემენა, უწოდა სახელითა თვისთა ქართლი და მის გამო მორჩილთა ანუ წილკლომილთა მისცა ეწოდა საქართველო. გინა შემდგომად მისსა, რომელ ფუკვიდნენ ძენი და ძენი ძეთა მისთანი საფლავსა მისსა, ეწოდათ საქართველო.

ხოლო მეორე სახელი, ივერია, ენითავე ქართულითა მიეცა, რამეთუ „იი“ არს შორისყრილი, რომელი არს სასიხარულო კმა ზახილისა, ხოლო „ვერიე“ - მოვერიე, არამედ წყობისათვის შეთხზულად „ივერია“, რამეთუ ოდეს იმ მეფემან აღერკიმ მოკლა არსაკ, მეფე ქართლისა, გოლიათობითა თვისითა, მაშინ აღუგევა კმა სპათა მიმართ თვისთა „იი, ვერიე“. და განსდა კმა ესე, და იცყოლიან ყოველნი სიმკნისა მისისათვის, ამის გამო იწოდა ივერია“ (131, 39).

ასეთივე გულუბრყვილო ხალხური ეტიმოლოგიებია დაკავშირებული მთელ რიგ გეოგრაფიულ სახელებთან. ასეთებია: შავშვეთი და არგანუჯი: „ეგრეთვე შავშეთი – ვითამ შავში და არა სპეგაკში, მთა – კლდოვან ტყის გამო, და არგანუჯი – შუენიერებისათვის: „არა ტანი, არამედ უნჯი“...

ამ ტოპონიმის ეტიმოლოგია მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე ჩვენს დროში აკაკი შანიძემ გაარკვია. მისი აზრით, არგანუჯი ნიშნავს: „არგაანის ყურს“ (არგაანიმ ღუჯი - ჭანურად).

მაშავერა: „ხოლო ყარაღაჯისა და ტაშირის მთის ჩრდილოეთ კერძ არს დაბანისის კეობა, და მდინარე მაშავერი, მიმდინარე მის შორის. ხოლო იწოდება ქციის რთვისათვის: „მა, შავერიე ქციას“, და აწ მაშავერად წოდებული“ (131. 314).

თუხარისი: „ტეთის“ პირისპირ, ჩრდილოეთ კერძ, მდინარის გაღმა, არს ციხე თუხარისი, რომელი აღაშენა პირველ ოძრაბოს, ძემან მცხეთოსისამან... არამედ მოიგო სახელი სიმაგრით სიმტკიცისათვის – „თუ ხარ შენ ციხე და არა სსუა“ (131, 679).

თაკვერი, ლეჩხუმი: „ხოლო გორდიდან ვიდრე კაეკასიამდე არს კეობა ლეჩხუმისა, რომელსა უწოდებენ თაკვერად. არამედ მოიგო სახელი ესე გარემოსთა მთათაგან, კუერსავით მდებარისა იხილე ესე მთა კუერი – ანუ ციხისაგან ფრიად მაგრისა მუნვე თაკვერისა. ხოლო ლეჩხუმი ეწოდა ხომლის კლდის გამო – ესე არს ლეჩხომი“ (131. 738).

ვახუშტი ბაგონიშვილთან სხვა ეტიმოლოგიებიც არის. მეტი წილი ამკარად ხალხურია, მაგრამ მოგი შესაძლოა მეცნიერულმა კვლევა-ძიებამაც დაადასტუროს, მხარი დაუჭიროს.

შესაძლოა ამ ეტიმოლოგიებიდან ბევრის რეალურობა თვითონ ვახუშტი ბაგონიშვილსაც არ სჯეროდა, მაგრამ რაკი ხალხი ასეთ ცნობას აწვდიდა, რა თქმა უნდა, მას ეს უნდა აღენიშნა. ასე იქცევიან დღესაც მასაღის აღმწერ-შემგროვებულნი. განსხვავება ის არის, რომ მათ დღეს კვლევისა და დაკვირვების გარეშე არაფერი იღებს. თუმცა ასეთი ხალხური ეტიმოლოგიები სულ ბოლო დრომდე ბევრ მკვლევარს ჭეშმარიტებად მიუღია და დასკვნებიც გაუკეთებია. ასე რომ, ვახუშტი ბაგონიშვილისა სრულიადაც არ უნდა გავიკვირდეს, ეს მხარე არ არის მთავარი.

მთავარი ის არის, რომ ვახუშტი ბაგონიშვილმა თავის უზარმაზარ ნაშრომში აღგვიწერა და შემოგვინახა უამრავი მიკრო და მაკრო...

რო - გოპონიმი, შეგვიდგინა პასპორტი მთლად საქართველოს მიწის წიგნისა, რომელიც გვაძლევს მყარ საფუძველს ბევრი გადასხვაფერებული ან გადარქმეული სახელის აღდგენისა. „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ამ მხრივ ერთადერთი სანდო და სრული წყაროა.

XIX საუკუნის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში საქართველოში ეროვნული საკითხებით განსაკუთრებული დაინტერესების ეპოქა დიდი ყურადღება მიექცა ისტორიული საკითხების შესწავლასა და მასთან ერთად კი გოპონიმიკასაც. ნ. მარი თავისი ენათმეცნიერული კვლევისას განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა ისტორიული გეოგრაფიისა და გოპონიმიკის მიმართ, ამა თუ იმ საკითხის გადაწყვეტისას აანალიზებდა გეოგრაფიულ სახელებს. „გოპონიმიკურ მონაცემებზე დაკვირვებამ ნ. მარი იმ მართებულ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ აჭარა-გურია და იმერეთი ერთ დროს შეგრულ-ჭანურ ენაზე მოლაპარაკე ქართველური გომებით იყო დასახლებული.

მაგრამ ყველგან და ყოველთვის როდი ავითარებდა ასეთ სწორ შეხედულებებს. მის ნაშრომებში საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისა და გოპონიმიკის არაერთი საკითხია გადაწყვეტილი მცდარად“ (114, 10).

საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლის საქმეში განსაკუთრებით დიდი წვლილი მიუძღვის დიდ ივანე ჯავახიშვილს. მან ღრმა მეცნიერული შრომებით განაეითარა ეახუშტი ბაგრატიონის მიერ საფუძველჩაყრილი დიდი ეროვნული საქმე. მისი ვებერთელა შრომა „ქართველი ერის ისტორია“ უხვად არის ნასარგებლები გოპონიმიკის მონაცემებით, ბევრგან არის მოშველიებული გეოგრაფიულ სახელებში შემონახული ისტორიული ფაქტები. 1914 წელს დაიბეჭდა მისი ნაშრომი „საქართველოს საისტორიო გეოგრაფია VII-XII სს.“, ხოლო 1919 წელს გამოვიდა „საქართველოს საზღვრები“, სადაც ისტორიული წყაროებისა და ასევე გოპონიმიკა მონაცემებზე დაყრდნობით გარკვეულია და დაზუსტებულია საქართველოს ოდინდელი საზღვრები. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო ბუნებრივი მტკიცე საზღვრებით იყო შემოზღუდული - ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან მაღალი მთები, დიდი და მცირე კაუკასიონი, დასავლეთიდან შავი ზღვა - ისტორიის მანძილზე ხშირი იყო ცვლილება, ხან ფართოვდებოდა, ხან ვიწროვდებოდა... და ეს გრძელდება დღემდე. საზღვრების საკითხი ხშირად სადავოც გამხდარა, ამიტომ ივ. ჯავახიშვილმა მეცნიერული კეთილსინდის-

იერებითა და სიზუსტით სცადა აღედგინა რეალური, ნამდვილი საზღვრები, რათა „არ შელახულიყო ვისიმე პოლიტიკური უფლებები“.

საქართველოს ისტორიული საზღვრების შესახებ აი, რას წერდა დიდი მამულიშვილი: „თითქოს თვით ბუნებას შეუქმნია ქართველ ერისათვის ბუმბერაზი დარაჯი კაკასიონის მთაყარი უღელტეხილი ჩრდილოეთით და მაღალი მთების ზღუდე სამხრეთით, დასაუღეთით – კი მის გერიგორიას შავი ზღვის, ხოლო აღმოსავლეთით მდინარეების ზოლი აქვს შემოვლებული. ამ მხრივ საქართველო ერთს საუცხოოდ გარემომზღუდევს ქვეყანას წარმოადგენს. სხვათა შორის ამ პირობების წყალობითაც შესძლო ქართველმა ერმა თავის ხანგრძლივ ისტორიულ არსებობის დროს მრავალი, ხშირად თავისზე გაცილებით უფრო ძლიერი მტრების მოგერიება და თავისი ეროვნების დაცვა“ (1743).

ივ.ჯავახიშვილი იქვე დასძენს, რომ ჩვენი წინაპრები დიდ ყურადღებას აქცევდნენ არა მხოლოდ ამ საზღვრების დაურღვევლობას, არამედ იმასაც, რომ ამ საზღვრებს შიგნით მტერს პლაცდარში არსად გაეჩინა. ეს მაშინ, როცა ქართველები თავისი ქვეყნის ბატონ-პატრონები იყვნენ. 1921 წელს კი შინაურმა მტრებმა საქართველოში სწორედ ასეთი პლაცდარები შეუქმნეს მოძალადე მტერ-მოყვრებს შორის გამიზნულად, ბოროტ-განზრახულად. ასეთი იყო, მაგალითად, „სამხრეთ-ოსეთი“ და მას მოჰყვა სწორედ ის, რასაც ჩვენი ბრძენი წინაპრები უფრთხობდნენ.

აქ ორიოდ ნიმუშს მოვიყვანთ აღნიშნული გამოკვლევიდან იმისას, თუ როგორ დაეხმარა მკვლევარს გეოგრაფიული სახელები საქართველოს სასაზღვრო გერიგორიების გარკვევაში, სამხრეთ საზღვრების, სადაც უფრო ბევრია გაუგებრობა. ბორჩალოს მამრა, რომელიც ამჟამად ამერბაიჯანელებით არის დასახლებული, ივ.ჯავახიშვილის მსჯელობით ასე ყოფილა:

„სტრაბონის გუგარენა, ანუ გუგარეთი ახლანდელი მამრის სამხრეთის ნაწილს უდრიდა, რომელიც დაახლოებით ჭოჭკანისა, ბოლნის-დმანისის, ლოქის ხეობათა, ტაშირს, აბოცს და თრიალეთის სამხრეთ ნაწილს შეიცავდა. მოგჯერ გუგარეთის პოლიტიკური მიზნების გამო უფრო ვრცელი მნიშვნელობა ენიჭებოდა და უფრო ფართოდაც იყო ხოლმე შემოხაზული. ამ ქვეყნის წინანდელი სახელის კვალი შერჩენილია ეხლანდელ საგეოგრაფიო სახელ გუჯარეთში. ქართული საგეოგრაფიო ტერმინოლოგიით ეს გუჯარეთი უფრო

ხშირად ქვემო ქართლად იწოდებოდა, ხოლო რუსთა ბაგონობის შემდეგ ბორჩალოს მაზრის სახელით არის ცნობილი“ (174. 16).

ქვემო ქართლის ერთ-ერთი ნაწილის კუთვნილებისა და სახელწოდების გარკვევას ეხება მსჯელობა, სადაც ასევე გოპონიუმების მოშველიებით წყვეტს საკითხს. ეს გერიგორია, ისტორიული სომხითი ერთსანობას (X საუკუნეში) დროებით სომხებს სჭერიათ. ივ.ჯავახიშვილი წერს: „საისტორიო გეოგრაფიას სომეხთა დროის ამ კუთხეში პოლიტიკური მბრძანებლობის სახსოვრად გერმინი „სომხითი“ მერჩა. ეს სახელი ძველად სრულებით უცნობი იყო და მხოლოდ X საუკუნიდან მოყოლებული გვხვდება. „სომხითა“ ეწოდება მხოლოდ ბოლნის-დმანისის ხეობებს და ლორეს ეელსაც და საყურადღებო ისაა, რომ ვითარცა საგეოგრაფიო გერმინი მარგო ქართულად და ქართულ მწერლობაში იხმარებოდა: სომხები და სომხური საისტორიო მწერლობა ამ ქვეყანას „სომხითს“ არ ეძახდნენ. პირიქით, ისინი ლორე-გაშირის ველს „ქართიველთა ველს უწოდებდნენ“ (174. 21). გოპონიმიამე დაყრდნობით, სხვა წყაროებთან ერთად, ივ.ჯავახიშვილმა გაარკვია სხვა ისტორიულად მნიშვნელოვანი საკითხები „ქართველი ერის ისტორიის შესავალში“, რომლის ძირითადი სახელწოდებაა „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები“. აქ განსილულია ქართიველებისა და მათი მონათესავე ხალხების წარმოშობის საკითხები, მათი წინაპარი ხალხების საცხოვრებელი ადგილებია მოხაზული. ეს წიგნი ერთგვარი გაგრძელებაა იმისა, რასაც ამკიცებდა მეცნიერი თავის ფუნდამენტურ გამოკვლევაში „ქართული და კავკასიური ენების თაედაპირეული ბუნება და ნათესაობა“. ეს გამოკვლევები, გარდა იმისა, რომ ჩვენი ერის ისტორიის კვლევისათვის იყო მიძღვნილი, მიმართული იყო ევროპელი მეცნიერების წინააღმდეგაც, ვინც გამოთქვებს ამრი, რომ თუბალები და მუშქები ინდოევროპული ოჯახის ხალხები იყენენო.

ივ.ჯავახიშვილის რწმენით, დასაუღეთის მეცნიერთა მიერ ამ თეალსაზრისის მიღებით „გაქრა ყველაფერი, რასაც ემყარება უძველესი ეპოქის საქართველოს ისტორიის აგება“. მოჰყავს ივ.ჯავახიშვილის წიგნიდან ეს ციგატა გ.მელიქიშვილს და შემდეგ განაგრძობს მსჯელობას: „ივ.ჯავახიშვილი შეეცადა პასუხი გაეცა ამ კითხვისათვის. მან ახლა ქართიველთა ეთნოგენების საკითხი მჭიდროდ დაუკავშირა სხვა კავკასიელი ხალხების ეთნოგენემს.

იეჯავახიშვილმა დიდი ენერგია შეაღია ქართველური და სხვა კავკასიური (დაღესტნურ-ჩეჩნური, აფხაზურ-ადიღური) ენების ნათესაობის ენათმეცნიერულ დასაბუთებას. მეორე მხრივ, კავკასიონს გადაღმა მდებარე ვრცელი მხარეების უძველესი ტოპო-და ეთნონიმიკის, ონომასტიკონის ანალიზის საფუძველზე იგი შეეცადა დაემტკიცებინა, რომ ძვ.წ. I ათასწლეულში აქ მცხოვრებ სკვით-სარმატებში ძირითადად ქართველთა მონათესავე ჩრდილო-კავკასიური მოსახლეობა იგულისხმება. ამასთან დაკავშირებით იგი სვამდა უკვე სხვა კითხვას – მაგრამ არის თუ არა ჩრდ. კავკასია ამ ტომების პირვანდელი სამშობლო? იე. ჯავახიშვილი ამ საკითხზე პასუხის გასაცემად იშველიებდა იმ გარემოებას, რომ „ჩრდილო-კავკასიური“ (აფხაზურ-ადიღური და ჩეჩნურ-დაღესტნური) სახელები თავს იჩენს ამიერკავკასიაშიაც. ამ საფუძველზე იგი ასკვნიდა, რომ უძველეს ხანაში ამ ტომებს სწორედ სამხრეთ კავკასიაში უნდა ეცხოვრათ, კერძოდ, ადიღეველ ტომებს დაკავებული უნდა ჰქონოდათ დასავლეთ-ამიერკავკასია, ისტორიული საქართველოს დასაუღეთი ნაწილი, ხოლო მის აღმოსავლეთით უნდა ეცხოვრათ ჩეჩნურ-დაღესტნურ ტომებს. ამრიგად, იქმნებოდა შთაბეჭდილება, რომ ამ მონათესავე ტომების მოძრაობა მიიმართებოდა სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. ამრიგად, ქართველებიც სამხრეთიდან უნდა იყვნენ მოსულნი. ამის შემდეგ იე.ჯავახიშვილი ყურადღებას აქცევდა იმ გარემოებას, რომ უძველესი ხანის მცირე აზიაში და ურარტუში ჩვენ გვხვდება სახელწოდებები გაფორმებული იმგვარი სუფიქსებით (-ანდა, ს(ს)ოს, - ახი, - ეხი, - უხი, - ხა, - აინი, - უნი და ა.შ), რომელნიც მრავლად იჩენენ თავს საქართველოს ტოპონიმიკაშიც, ისევე როგორც კავკასიის სხვა მხარეების ტოპონიმიკაში. ამიგომაც, ასკვნიდა იე.ჯავახიშვილი, უნდა ვაღიაროთ, რომ მონათესავე ქართველური სკვითურ-სარმატული (აფხაზურ-ადიღური და ჩეჩნურ-დაღესტნური – გ.ხ.) ტომები თავის გვიანდელ ადგილსამყოფელში შეიძლება მოხედრილიყვნენ მხოლოდ სამხრეთიდან. ამიგომაც თუბალ-თაბალები და მოსოხ-მუშქები არ შეიძლება ინდოევროპელები იყვნენ.

იე.ჯავახიშვილის კონცეფციაში ყველაზე ძვირფასი არის ცალკეული ტოპონიმიკური ფაქტების ანალიზი, რომლებიც მიუთითებენ სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე ცალკეულ აფხაზურ-ადიღურ ან ჩეჩნურ-დაღესტნურ სახელწოდებათა არსებობაზე, ისევე როგორც

ამგვარივე სახელების მეგად ფართო გერიგორიაზე განფანტვაზე კაეკასიონის იქითა მხარეში. მაგრამ ბევრი სახელწოდების ახსნა მასთან არ არის დამაჯერებელი და საერთოდ არსებული ფაქტები, განსაკუთრებით სამხრეთ კაეკასიაში შედარებით გვიან ფიქსირებული მასალები არ იძლევა საშუალებას, რომ უძველეს ხანებში ჯერ მთელი ამიერკაეკასია და მერე მთელი ჩრდილოეთი კაეკასია და უფრო ჩრდილოეთით მდებარე მიწები აფხაზურ-ადიღეური და ჩეჩნურ-დაღესტნური გომებით დასახლებულად მივიჩნიოთ. მეგად არადამაჯერებელია ანალოგიის გაღება საქართველოს და მცირე ამია-ურარტუს უძველეს სახელებს შორის დაბოლოებათა მიხედვით. ეს სუფიქსები ადვილი შესაძლებელია სულ სხვადასხვა წარმოშობისანი იყვნენ (71. 24,25).

იე-ჯაეახიშიელისეული გომონიმების ახსნები საინტერესოა, ბევრი მათგანი შეიძლება, მართლაც, სიმარსლეს შეუყვებოდეს, მაგრამ ამისი თქმა ჯერჯერობით ძნელია, ისევე როგორც მათი უარყოფაც ჭირს. ასეთებია: ყუარა (თიანეთში), რომელსაც უკავშირებს აფხაზურ სახელს აყუარა, რაც „მდინარის ქვაენარი რიყისა და ნაპირების სახელია“, იგივეობას ხედავს ქართულ ყორესთან. ურთხილად მსჯელობს ლიდი მეცნიერი და ასე დაასკენის: „დაკავშირებულია თუ არა ყუარა-სთან ღელეს აფხაზური სახელი კუარა ჯერ კიდევ გამოსარკვევია, მხოლოდ ეს სიგყვა აფხაზეთის მდინარეების არაერთი სახელის მეორე ნაწილად გვხვდება. მაგ: ხენმკვარა, ჯუმპალკვარა, ქიაჩიკვარა, ხეცკვარა. ამრიგად, ასეთი სახელების სიხშირე აფხაზეთში და კუარას ცალკეულ სიგყვად არსებობა უფლებას გვაძლევს დავასკენათ, რომ ამისთანა სახელები აფხაზური გეოგრაფიული სახელებია. ამის შემდეგ ფრიად საყურადღებო გარემოებაა, რომ კუარას სახით ეს გეოგრაფიული სახელი რაჭაშიც არის დაკული, სადაც მდინარისადაც და ციხის სახელი იყო და არის ეხლაც“ (173, 45).

დაახლოებით ამგვარად არის ახსნილი სხვა გომონიმებიც. მემო იმერეთის სოფლის სახელი ბჟინევი (ბჟინე ჩერქეზულად ხახვის სახელიაო, და – თეთრს ნიშნავსო). ე.ი. თეთრი ხახვი და ნიორით და სახელი ჩვენს სანიორეს ნიშნავსო. ჭართალი „ვიოთარცა გომის სახელი ჭარ-ისა და თალისაგან შედგენილი სახელი უნდა იყოს. „ჭარი ისედაც ცნობილი ლეზგიური გომის სახელია, თალი კი ლუნძურში დაკული შენობისა და სკის აღმნიშვნელი

თალა-ს ხმოვანჩამოკვეცილი ფორმა უნდა იყოს. ამრიგად, ჭართალი თავდაპირველად თემის სახელი უნდა ყოფილიყო. წინათ რომ ჭართალი, მარტო პატარა თემისა კი არა, არამედ გაცილებით უფრო ფართო მიწაწყლის სახელი ყოფილა და მთელ კახეთსაც შერქმევია, ეს იმითაც მტკიცდება, რომ ანდიელები კახეთს ეხლაც ჭორ-ს ეძახიან და კახურ დიდრქა ხარებს „ჭორთოლ უნსოლს“ უწოდებენ (64,34).

ქართველ გომს ორი დადესტნელი გომის სხვადასხვა სახელის კომბინაცია რომ მიეღო თავის სახელად, ესეც საეჭვოა და ისიც, რომ ჭარ და ჭორ ერთი და იგივე იყოს.

ასევე დიდი და დაუჯერებელი მსჯელობაა წობენისა და წოვა-თას ერთი და იგივეობის დასამტკიცებლად.

ონომასტიკის საკითხებს დიდი ადგილი უკავია და დიდ ყურადღებას უთმობდა თავის შრომებში სიმონ ჯანაშია. ძალზე საინტერესოა მისი ვრცელი გამოკვლევა „თუბალ-თაბალი“, გიბერენი, იბერი“, სადაც, გარდა ქართველთა წინაარების სახელწოდებათა კვლევისა, ეხება გვარების წარმოშობის საკითხსაც. ასევე საინტერესოა გამოკვლევა „ჩერქეზული (ადილეური) ელემენტი საქართველოს გოპონიმიკაში“ (178).

დიდ ყურადღებას უთმობდა ონიმასტიკას თავის შრომებში შესანიშნავი ისტორიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი. ცნობილი და ბევრი რამ გაზიარებულია მის მიერ გამოთქმული გონებამახვილური მოსაზრებები, ახსნები, ონიმასტიკის საკითხებთან დაკავშირებული. საინტერესოა მისი გამოკვლევა „ძველი თბილისის გოპონიმიკიდან“, სადაც ვარკვეულია ლოკალიზაცია და მნიშვნელობა ძველ წყაროებში ნახსენები გოპონიმისა „აგარანი“ – ასე იწოდებოდა თურმე შინდისი, გაბახმელა, კოჯორი, სადაც საქართველოს მეფეებსა და დიდებულებს სამაფხულო რეზიდენციები ჰქონიათ. თუმცა იქნებ მარტო იმიტომ არა – თბილისის მაცხოვრებელს ძირითადად აქეთ ექნებოდა სახსნავ-სათესები, სადაც დიდებულნიცა და გლეხებიც ერთნაირად გავიდოდნენ.

ნაშრომში „ერთი უძველესი საბაქოს ადგილმდებარეობისათვის საქართველოში“, ნ.ბერძენიშვილმა გაარკვია გოპონიმისა და გეოგრაფიული ტერმინის „საზვერეს“ ადგილმდებარეობა.

ისტორიული გეოგრაფიისა და ზოგიერთი სახელწოდების დაზუსტებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ნ.ბერძენიშვილის გამოკვლევას „გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში“.

სადაც სხვა ისტორიულ საკითხებთან ერთად გოპონიმებიც უხვად არის მოხმობილი და გააჩნდიზებული.

უხვად და მაღალკვალიფიციურად არის მოხმობილი ონომასტიკური მასალა ჩეენი დროის ერთ-ერთი გამოჩენილი ისტორიკოსის ვიორგი მელიქიშვილის გამოკვლევებში. ონომასტიკურ მასალას, გოპონიმებს განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს სწორედ ისეთი შორეული პერიოდების კვლევისას, რომელთა შესახებ წერილობითი წყაროები თითქმის არ მოგვეპოვება.

გრცელი მსჯელობაა „ფოთთან“ დაკავშირებით, სადაც ავტორი აბათილებს ენათმეცნიერთა მოსაზრება-ვარაუდს. ენათმეცნიერულ-სე ხერხებით, ფონეტიკური ცვლილებების ახსნით ეკამათება კ.ფოგტსა და გ.კლიმოვს, ვისაც ფოთი ფაზისიდან მიღებულად მიაჩნიათ – ქართულ-სვანური „ე“ და „ა“-ს შესაგყვისად ზანურში „ა“ და „ო“-ს ჩამოყალიბების შემდგომდროინდელ მოვლენად. გ.მელიქიშვილის სწორი მსჯელობით ფაზისიდან კი არა, ფოთი შომდინარეობს „ფათ“ სიგყვიდან, როგორც აღრე ფოთს ერქვა, „მისი სახით“ ჩეენ მართლაც საქმე უნდა გვექონდეს ნამდვილად ადგილობრივ უძველესი დროიდანვე ქართველური ენობრივი სამყაროს კუთვნილ სიგყვასთან (სახელწოდებასთან)“ (71. 59).

მკვლევარმა წინა ამიის ძველ მოსახლეთა ენებში შენიშნა კავკასიური სახელწოდებანი. ზოგიერთი ქართველთა საგომო სახელია, ზოგიც – კავკასიური. „სამხრეთის რაიონებთან კონტაქტი ძე. წ. II-I ათასწლეულის მასალების მიხედვით უჩინთ ავრეთივე სხვა კავკასიელი გომების – აფხაზურ-ადიღურს და ჩეჩნურ-დაღესტნური ჯგუფის წარმომადგენლებს. ხეთური, ასურული და ურარტული წყაროები მცირე ამიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში ზოგ ისეთ საგომო სახელწოდებას იხსენიებენ, რომლებიც პარალელს პოვებენ სწორედ ჩრდილო-აღმოსავლურ კავკასიურ (ვეინახურ) ეთნონიმიკაში (ფახუვა – ფხოვ, წოუ (ანი) (წოფქ, სოფენე) – წოვ, დუალი – დვალი), ხოლო სევანის გბის მიდამოებსა და სამხრეთ ამერბაიჯანში ურარტული მასალების მიხედვით თავს იჩენს დაღესტნური გბის გოპონიმიკა“ (71. 100).

აი, ასეთ დაკვირვებებსა და ანალიზს გოპონიმებისას საკმაოდ დიდი ადგილი უკავია გ.მელიქიშვილის სხვა შრომებშიც, ისეთებში, როგორიც არის „ამიერკავკასიის ხალხთა ისტორიის ძველადმოსავლური მასალები“ და „ნაირი-ურარტუ“.

ქართული ონომასტიკის კვლევის საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა ქართული ლიტერატურის დიდმა მეკლევარმა პაულე ინგოროყვამ. მან თავის უზარმაზარ შრომაში „გიორგი მერჩულე“ ბევრი ისტორიული საკითხის გაგებაში ახლებური სინათლე შეიტანა და ეს გააკეთა უმთავრესად გეოგრაფიულ სახელებზე დაყრდნობით. ახლებურად არის დაყენებული დასავლეთ საქართველოს ისტორიის საკითხები. გაირკვა მე-8, მე-10 საუკუნეების ეთნიკური სახელის აფხაზეთის მნიშვნელობა, რომ ის მთელ დასვლეთ საქართველოს ეწოდებოდა და არა ღლეანდელ აფხაზეთს, და რომ ის აფხაზები ქართული გომები იყვნენ. ამასთან დაზუსტებულია, ახსნილი მთელი რიგი ტოპონიმებისა: მაგალითად, წებულდა (ისტ. მთავარი პუნქტი აბსილეთია გერიგორიისა წიბელი) და ამასთან ისიც, რომ აბსილები აფხაზეთის გერიგორიანზე მოსახლე ქართული გომები იყვნენ. გარდა ასეთი დაზუსტებულობებისა, „სპეციალურ ექსკურსებში“, რომელსაც ქვესათაური აქვს „აფხაზეთის მხარეთა გეოგრაფიული სახელწოდებანი და მათი კავშირი ქართულ ენობრივ სამყაროსთან“, გაანალიზებულია ასოციაციური გეოგრაფიული სახელწოდება და ყველა მათგანს უკავშირებს ქართველურ ენებს. ამასთან, ავტორი უარყოფს ჩრდილო-კავკასიური (ჩერქეზულ-ადიღური ელემენტის არსებობას აფხაზეთის და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიაში. „ყველა ეს სახელწოდებანი, როგორც გამოირკვა, ქართულ ენობრივ სამყაროს ეკუთვნის“ (კერძოდ, ამ ძველ გეოგრაფიულ სახელწოდებათა შორის ჩვენ ვერ ვპოვებთ ვერც ერთ სახელწოდებას, რომელიც იხსენებოდეს ჩერქეზული ჯგუფის ენით)“ (43. 146). მართლაც, ძველ წყაროებში შემონახული ბევრი სახელწოდება ქართულ ტოპონიმებთან ამკარა კავშირს ამჟღავნებს. შესაძლოა ზოგი მათგანის ახსნა დამაჯერებელი არ იყოს, ნათელი არ იყოს მათი წარმომავლობა, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ისინი არ არიან ქართულნი, უთუოდ უცხო ენის ნაშთნი არიან. პინგოროყვას გაბედულმა მტკიცებებმა ბევრის უკმაყოფილება გამოიწვია და დაიწყო საწინააღმდეგოს მტკიცებანი. ასეთებია ხ.ბლაეხას წერილი „Некоторые вопросы этнонимии и топонимии Абхазий.“ ზ.ანჩაბაძის სტატია „Вопросы истории Абхазии в книге П. Ингороква «Георгий Мерчуле» Грузинский писатель X века“ (30). ამას მოჰყვა აფხაზური ენის ქართველი სპეციალისტების აკად. ქ.ლომთათიძისა და აკად. გ. ახვლედიანის წერილები. ქ.ლომთათიძე წერილში

„აფხაზთა ენაობისა და განლაგების მოციერთი საკითხების შესახებ“ (55), გაცხარებული იყავს იმას, რომ ევლია ჩელები წერს, რადაცა ენაზე ლაპარაკობს იქ მოსახლე ხალხით. ბზიფი ბზებიდან კი არ არის“... სახელწოდება ბზჭ უბიხური წარმოშობის სიგყვაა და შედგება ორი ნაწილისაგან: ბზ // ბზი უბიხურად წყალს აღნიშნავს და სრული კანონზომიერი მეღერი შესაგყვისია ადიღური „წყლის“ აღმნიშვნელი ფს2 სიგყვისა, მეორე ფ-ელემენტი კი აფხაზურ-ადიღურ ენებში გავრცელებული გოპონიმიკური სუფიქსია (იე. ჯაფახიშვილი, ს.ჯანაშია)“.

ქ-ნი ქეთევანი ელაგება „სოჩას“ შესახებაც: „...მან (ინგოროყვამ - გ.ბ.) სათიანალო ანგარიში არ გაუწია ამ სახელის უბიხურ გამოთქმას, სადაც იგი საჩას სახეს აგარებს, ასეთი თემის სახელწოდება უბიხებში დღესაც არსებობს“.

„აფხაზეთის გერიგორიაზე არსებულ დიდწილ გეოგრაფიულ სახელებში გამოიყოფა თა სუფიქსი: გუდაუთა, მძიმთა და სხვა მრავალი. პ.ინგოროყვას აზრით, ყველა თა სუფიქსის შემცველი გეოგრაფიული სახელი, რაც კი მოიპოვება მის მიერ მოხაზულ გერიგორიაზე, ქართულია. რადგანაც. თა ორგანულია ქართული ენისათვის (იგი სახელთა ბრუნვის ნიშანია ქართულში). მართლაც, ქართულში გეხვდება გეოგრაფიულ სახელებში თა - სუფიქსი -- ჩხიკეთა, მოწამეთა და სხვა, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში იგი მრავლობითის ნათესაობითის ვაგებას ვადმოსცემს. გეოგრაფიულ სახელებში კი ქართულისათვის ჩვეულებრივია ეთ სუფიქსი.

ქართული გეოგრაფიული სახელების თა სუფიქსი (მოწამეთა, ჩხიკეთა) და აფხაზურში არსებული გეოგრაფიული სახელების საწარმოებელი თა სუფიქსი სრულიად განსხვავებული მნიშვნელობისა არის და მათ განსხვავებული ეტიმოლოგიაც აქვთ. „აფხაზური თა სუფიქსი ადგილმდებარეობას გამოხატავს“.

მაგრამ წერილში არ არის ნაჩვენები, რა განსხვავებული ეტიმოლოგიური წარმოშობა აქვს თა სუფიქსებს. ან ჩხიკეთა და მოწამეთა ადგილმდებარეობას რაგომ არ აღნიშნავს ქართულში?

„ინგოროყვას აზრით, სახელწოდებებში ლაგუქუსა, ნიკიფისი, ფსა ქართული წყლის აღმნიშვნელი სიგყვაა, რამდენადაც იგივე გვაქვს მდ. ფასისისა (ფაზისი) - ს uzina სახელწოდებაში; იგი ძველი ქართული სიგყვა რომ არის, იქედან ჩანს, რომ მას მრავალგვარი

განმტოება აქვს ქართულშიო და ასახელებს „ფშა“ - წყარო, წყალი, ფშანი - „მრავალი ფშა“, ფშა-გალა - „თოვლნარევი“, მეგრულად ფსია მიემართება აღიღებულ მდინარეს, აღნიშნავს წყლის დიდროობას, დიდწყლიანობასო.

ჯერ ერთი, ფასისის „წყლის“ აღმნიშვნელ ფსა-სთან მიმართების საკითხი აღრევეც იღვა მეცნიერებაში, მაგრამ გადაწყვეტილი არ არის“.

მართალია, გადაწყვეტილი არ არის, მაგრამ რამდენი საბუთიანობაც იქით არის, იმდენივე - აქეთ. ქ-ნ ქეთევანი შემდეგ მაინც აღიარებს:

„კითხვა ისმის, როგორია საქმის ნამდვილი ვითარება? არაერთარ ეჭვს არ იწვევს, რომ აფხაზეთის გერიგორიაზე მოიპოვება მრავალი გეოგრაფიული სახელი, რომელიც უდავოდ ქართული წარმოშობისაა, ბევრი მათგანი საერთოდ ცნობილია. მაგ: ცნობილია, რომ ცხუმი (ახლანდელი სოხუმი) ქართული წარმოშობისაა, მას მოეპოვება კანონზომიერი მეგრულ-ჭანური შიშინა შესაგყვისი. ამავე დროს, მისი ქართულობის დამადასტურებელია ამ სახელწოდებაში ქართულისათვის ჩვეულებრივი ცხ კომპლექსის არსებობა, რაც აფხაზურისათვის დამახასიათებელი არ არის. როგორც ცნობილია, სოხუმის ამ ძველი ცხუმ//ცხომ ფუჰიდან არის ნაწარმოები ქართული გვარები ელ და - არ სუფიქსებით: ცხომელიძე; ცხომარია.

აღარაფერს ვამბობთ ისეთ სახელითა ქართიველურ წარმოშობაზე, როგორცაა: ღალიძგა, გყაურუ, მუხური, წყურგილი, ჯიხახორა და სხვ. ბევრი სახელი ყურადღებას იქცევს, მართლაც, თავისი ქართული დაბოლოებით: კვიგაული, მერხეული და მისთანები.

ბევრი გეოგრაფიული სახელი, რომლებიც პ. ინგოროყვას მოჰყავს და ზოგიც სხვა, აფხაზეთის გერიგორიაზე შეიძლება ქართული აღმოჩნდეს, და ეს სრულებით არ არის მოულოდნელი“...

ქლომთათიძის ამკარად გენდენციური წერილის საპასუხოდ „მნობშივე“ გამოქვეყნდა ჩვენი დიდი მეცნიერის აკად. გ.ახელედინის წერილი „აფხაზეთის ისტორიული გოპონიმიკის ზოგიერთი საკითხისათვის“. (7). მან დიდი მეცნიერული ცოდნითა და კეთილსინდისიერებით განიხილა სადავო საკითხები და გაარკვია, რომ პ. ინგოროყვას წინააღმდეგ არასწორი ხერხებით იბრძოდნენ. ჯერ ერთი, აღნიშნა, რომ ავტორს „საქეიალური ექსკურსი“ წერილი შრიფტით (პეტიტით) აუწყობინებია, რაც მიგვანიშნებს

ავტორის მოკრძალებამე. არ მიიჩნევს ამ ექსკურსებს ძირითად საბუთად თავისი ღებულებებისა.

აღნიშნულია, რომ ქლომთათიძემ პ.ინგოროყვას მიერ განხილული 136 გოპონიმიდან, სწორად ახსნაზე კრიტიკი არ დაძრა, საეჭვო ერთ-ორზე კი დიდი პათოსით მსჯელობს.

თანხმობიანთა პარმონიული კომპლექსების დამოწმებისას ქლომთათიძემ ცხ კომპლექსი აღნიშნა, დანარჩენი თერთმეტი ასეთივე კორალექსი კი აღარ ახსენა, რომელთაგან არც ერთი არ არის აფხაზურისათვის დამახასიათებელი, მათი შემცველი გოპონიმები კი ბევრია აფხაზეთის გერიტორიაზეო. იმოწმებს: „პ. ინგოროყვას მიერ 146 გვ. განხილული გოპონიმიკური სახელწოდება გყუბუნი: გყ კომპლექსი მიუთითებს მის ქართულობაზე, ხოლო მისი მნიშვნელობა ემთხვევა „დიოსკურიას“ მნიშვნელობას და ამგვარად იხსნება მისი მრავლობითი რიცხვის ფორმა. როგორც ჩანს, გყუბუნი, ჯეჟ. გყუბუნი წარმოადგენს ძეელი ბერძნული „დიოსკურიო“-ს (ლეგენდით - „გყუბი ძმები“) შესაგყვისს.

„ბზიბის“ ისტორიისათვის“. ბზიფის ხეობას ადრე რქმევი კაპოეტის წყალი. ბზები კი რქმევი ერთ ადგილს, გყეს. აფხაზურში სრული კანონზომიერებით ე მოგვემდა Ⴢ-ს, ხოლო ბ – ფ-ს, ბუნებრივია. „მაგრამ როგორ მოველება იმ ფაქტს, რომ უბიხურად ბზ-ბზი არის „წყალი“, ხოლო ფ აფხაზურ-ადილეური გოპონიმიკური სუფიქსი...“. კაელე ინგოროყვას შეუძლია იკითხოს: რატომ ან როგორ შეიძლებოდა მდინარეს დარქმეოდა სახელი უბიხურად (ბზ-ბზი) და არა აფხაზურად (ფს Ⴢ), ხოლო სუფიქსად მისცემოდა აფხაზურ-ადილეური ფ Ⴢ? ამას უფრო საგანგებო დასაბუთება დასჭირდება, იუ ეს საერთოდ შესაძლებელია. მართლაც, თვითონ პროფ. ქლომთათიძეს აქეს მითითებული ასეთი რისამე (ე.ი. ფუძე რომ ერთი ენისა იყოს, ხოლო სუფიქსი სხვა ენისა) შეუძლებელობაზე: „სანამ არ დამტკიცებულა ნაა-დღვა... ფუძეთა ქართულობა (განაკიდეე მტკიცება უნდა დღვა-ს ქართულობას? გ.ხ.), მანამ ძნელია ნა – სუფიქსის მიხედვით ისინი ქართულად გაშოვაცხადოთ“. მაგრამ ამავე გვერდზე ისეე „ბზ- ბზი +ფ“-ს კონიუქტურას იმეორებს: „ლის“ მართლაც უნდა უკავშირდებოდეს ქართულ ლის ფუძეს გეოგრაფიულ სახელებში, მაგრამ მას აფხაზური დაბოლოება აქეს.

განა შეიძლება, რომ ასეთმა არათანამიმდევრულმა მსჯელობამ სინამდვილე დაგვიანახოს?”

- თა სუფიქსთან დაკავშირებითაც გახველიანი ძალზე საყურადღებო, მეცნიერულად სწორ დასაბუთებას იძლევა:

„გვაქვს ერთგვარი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ -თ(ა) უპირველესად იყო სიმრავლედ აღქმული ადგილის სახელწოდების ფორმანტი. ამ მხრივ ქართულის -თ(ა) უახლოვდება აფხაზურის -თ(ა)-ს. თუ „აფხაზურის“ -თა სუფიქსი ადგილმდებარეობას გამოხატავს - ასე, მაგ., მდინ. ბმ Ⴢ ფ-დან იწარმოება -თა სუფიქსით ბმ Ⴢ ფ-თა „ბზიფის სეობა“ (ადგილი)“ (ქ.ლომთათიძე), განა შეიძლება ითქვას, რომ „ქართულ-გეოგრაფიულ სახელებში არსებული -თა სუფიქსი სრულიად განსხვავებული შინაარსისაა“?

რაც შეეხება -თა-ს სხვა მნიშვნელობებს აფხაზურში („ადგილისა“, საცავისა, „ფუძისა“, „ოჯახისა“, „შინ“-ისა, „შიგ“-ისა და თვით „ხეობისა“ რთულ-ფსთა სუფიქსში - პროფ. ქ.ლომთათიძე), არც ერთი ამათგანი არაა მნიშვნელობით იმდენად დაშორებული ქართულს, რომ შედარების შესაძლებლობას არ გვაძლევდეს... ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ --თ(ა) როგორც ფონეტიკურად, ისე გრამატიკულ-სემანტიკურად აფხაზთა და ქართველთა საერთო კუთვნილებაა“.

აქ გახველიანი ამოდის კავკასიურ ენათა ნათესაობიდან, იმ პრინციპებიდან, რასაც ემსახურებოდა თვით ქ.ლომთათიძე, ამ შემთხვევაში კი, წინასწარ გამიზნულმა მსჯელობამ პინგოროყვას წინააღმდეგ ძალაუვნებურად წამოაყენინა თავეისივე პრინციპის საწინააღმდეგო რამ, არავითარი საერთო მათ შორის არ არისო.

პინგოროყვამ ფსჂ ფუძისათვისაც მონახა შესატყვისი ქართულში. გახველიანი წერს: „ამ გერმინთა ანალიზით (გოპონიმები ჩამოთვლილი - გ.ხ.) პინგოროყვას შესაძლებლად მიაჩნია დაუმეას ფსა-ფოს-ფს-ფშ ფუძის მყოფობა ქართულში ადილური ფსჂ-ს შესატყვისად. ამით პინგოროყვამ ეჭვი შეიტანა ნ.მარის, ივ.ჯაფახიშვილისა და ს.ჯანაშიას მიერ გამოთქმული (და არა დამტკიცებული, როგორც პროფ. ქ.ლომთათიძე გვეუბნება) ამრში, თითქოს ფსა სუფიქსის შემცველი მდინარის სახელები (მაგ.: სუფსა და მისთანანი) მოწმობდეს ჩერქეზულ გომთა ნამყოფობას დასავლეთ საქართველოს გერიტორიაზე. „ეს ღებულება ქართველი და

სხვა კავკასიელი გომების უძველესი ისტორიის შესწავლის საქმეში უდიდესი მნიშვნელობის მტკიცე მონაპოვარს წარმოადგენსო“ (ქლომთათიძე). თან იქვე ახლოს ამბობს „... ფასის-ის „წყლის“ აღმნიშვნელი ფსა-სთან მიმართების საკითხი აღრევეც იღვა მეცნიერებაში, მაგრამ გადაწყვეტილი არ არის. იგი ფუთ ფუძესთან ამქლანებს კაეშირს“. თუ როდის, სად და ვის მიერ დაისვა საკითხი, ამაზე არაფერს ამბობს რეცენზენტი“.

ფშა ქართული არ არისო, ამტკიცებს ქლომთათიძე და გახვეულიანი პასუხობს:

„ამ საკამათო ფს 2 -ს შესახებ ჩვენი აზრი ასეთია: შესაძლებლად მიგვაჩნია დაეუშვათ ამ ძირის პირვანდელი სახის საერთობა აღიღურსა და ქართულურ ენებში“. ივ.ჯაეახიშვილმა აღრევე დაუკამირა ფშა და ფს – ფუძეები და ორივეს დაუკაეშირა ქართული (ფშე) ფუძე, ხოლო ინგოროყვამ გადადგა ნაბიჯი ამ ფუძეების აღიღურ ფს?-სთან დაკაეშირებით. ეს ხელს შეუწყობს პრობლემის გადაჭრას. ასე უნდა წავიღეს მეცნიერება და არა ცალმხრივად აღიარებით“.

ქართული გოპონიმიის შესწავლაში დიდი შრომა აქვს გაწეული გეოგრაფს გ.მარდალიშვილს. მან 1949 წელს გამოაქვეყნა სტატია „ქლუხორის რაიონის ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელის დადგენისათვის“. მანვე 1965 წელს, სხვა ავტორებთან ერთად, გამოაქვეყნა საინტერესო ნაშრომი „გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ახსნა-განმარტება“, მოცემულია მსოფლიოს უმნიშვნელოვანესი ქვეყნებისა და ქალაქების, მთებისა და ქედების, მდინარეებისა და მღვების და სხვა სახელწოდებათა ლექსიკონი თავისი საინტერესო განმარტებებითა და ეტიმოლოგიებით. მაგ, ალპები – მთიანი სისტემა ევროპაში. კელტურად ალბ – თეთრი, ბრწყინვალე. დარიალის ხეობა – საქართველოს სამხედრო გზაზე, სადაც მდ. თერგი კვეთს კავკასიონს, დარიალს იცნობდნენ ძველი გეოგრაფები როგორც „კავკასიონის კარს“ (ჰიშკარს). სპარსული სიტყვა – დარ იგივეა, რაც ქართული კარი, დარიალან, ე.ი. ალანთა (ოსების) ჰიშკარი. არაბულად – ბაბ-ელ-ალან; ქართველები უწოდებდნენ – ხევის კარს, არაგვის კარს, ოვსთა კარს. ეს ხეობა პირველად ამ სახელწოდებით მოხსენიებული აქვს ბერძენ ზაქარია მილეთელს 480 წ., პლინიუსი უწოდებს კუმანიას.

წიგნისათვის დართულ წინასიტყვაობაში, რომელიც ვრიგოლ მარდალიშვილს ეკუთვნის, მიმოხილულია გოპონიმიკის მდგო-

მარეობა საქართველოში და მისი ძირითადი საკითხები. 1978 წელს კი გამოვიდა მისივე „თბილისისა და მისი მიდამოების გოპონიმი“, სადაც თავმოყრილია ძვირფასი და საინტერესო მასალა ჩვენი ლექსების წარსულისა და აწმყოს შესასწავლად.

ქართული ონომასტიკის საქმეში, ქართული გვარ-სახელების შესწავლის საქმეში – დიდი შრომა გასწია პროფ. ილია მაისურაძემ. ის სისტემატურად აქვეყნებდა წერილებს ამ საკითხების შესასწავლად. 1979 წელს კი გამოაქვეყნა სამეცნიერო მეთოდური ნაშრომი „ქართული გვარ-სახელები (სემანტიკა, სტრუქტურა, ეტიმოლოგია). მას მოჰყვა „ქართული გვარსახელები“ (1981), რომელშიც თავმოყრილია თანამედროვე ქართული გვარების ძირითადი ფონდი. სალექსიკონო ერთეულებს ერთვის ცნობები წარმომავლობაზე, სემანტიკაზე, გრამატიკულ სტრუქტურებზე და სხვა.

ქართულ ონომასტიკაში განსაკუთრებით დიდი საქმე აქვს გაკეთებული ენათმეცნიერსა და ფოლკლორისგს პროფ. ალ. ლლონგს. მისი საქმიანობა ამ დარგში ყოველსმომცველი იყო. იგი ამუშავებდა როგორც ონომასტიკის თეორიულ საკითხებს, ასევე აქვეყნებდა გოპონიმურ და ანთროპონიმურ მასალებს. გამოქვეყნებულია მისი: „გოპონიმიური მასალები“ (1955), „პილდრონიმთა ძირითადი სტრუქტურულ-სემანტიკური“ ჯგუფებისათვის“ (1967), „გოპონიმი და გოპონიმიკა“ (1967), „ქიზიყის გოპონიმი“, „ფრონების ხეობის გოპონიმი“ (1988), „სუფსის ხეობის გოპონიმი“. „ქართველური საკუთარი სახელები (ანთროპონიმთა ლექსიკონი) (1986), „ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები“ (1983 და 1988) და სხვა, თუმცა მისი დასკვნები ხშირად ნაჩქარევი და ზერელეა.

ნაყოფიერად მუშაობს ონომასტიკის, ასე ვთქვათ, პოპულარულ დარგში ენათმეცნიერი და ლიტერატურის მკვლევარი პროფ. ზურაბ ჭუმბურიძე. „ნაკადლის“ მიერ გამოცემულია მისი წიგნი „როგორ გაჩნდა სიტყვა“, სადაც სხვა ენათმეცნიერული ამბების გვერდით მოცემულია ქვეთავები „რა გქვია შენ?“ და „სადაც ვმობილვარ, გავზრდილვარ“, შემდეგში გადამუშავებული და გაზრდილი სახით უკვე ცალკე წიგნებად გამოიცა და ფართო მკითხველი საზოგადოების დიდი ინტერესითაც სარგებლობს. იქ პოპულარული სახით არის მოწოდებული საქართველოში გავრცელებული ადამიანთა სახელების სადაურობა – მნიშვნელობები, გეოგრაფიულ

სახელთა ეტიმოლოგიები. ეს ნაშრომები ხელახლა გამოვიდა გაერთიანებულად სახელწოდებით „დედაენა ქართული“ (1987).

ქართული გოპონიმიკის კვლევის საქმეში ნაყოფიერად იღვწის იური სიხარულიძე. გარდა მასალების პუბლიკაციისა, აღსანიშნავია ისტორიული კვლევა-ძიება „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გოპონიმიკისა,“ ორ ტომად გამოქვეყნებული (1958, 1969).

გარდა ზემოთ ჩამოთვლილი მკვლევარებისა, ქართული ონომასტიკის კვლევის საქმეში გარკვეული წვლილი აქვთ შეტანილი სხვადასხვა დროის მკვლევარებს, გამოჩენილ ისტორიკოსებს და ფილოლოგებს: ი.ბაგრატიონს, თ.ბაგრატიონს, ნ.დადიანს, მარი ბროსეს, ნ.ჩუბინაშვილს, დ.ჩუბინაშვილს, დ.ბარბაქაძეს, ა.ცაგარელს, ვ.წერეთელს, ბ.ნიჟარაძეს, ა.ხახანიშვილს, ი.გვარამაძეს, ს.კაკაბაძეს, ალ. სვანიძეს და სხვებს.

ონომასტიკის საკითხებს სპეციალური გამოკვლევები მიუძღვნეს აკაკი შანიძემ „К этимологии названий Топона“ (1937); ლ. მელიქსეთ-ბეგმა „გოპონიმიკური შტუდიები“ (1934), ე.გამრეკელმა „დეალეთის გოპონიმიკის ანალიზისათვის“ (1958), ს.ჯიქიაშ „სამცხე-საათაბაგოს გოპონიმიკისა და ისტორიული გეოგრაფიის ზოგიერთი საკითხი“ (1950), მ.ჩიქოვანმა „ლენხუმური კილო და გოპონიმიკა“, რომლის ერთი ნაწილი „გოპონიმიკური ლექსიკონი“ 1939 წელს დაიბეჭდა თსუ შრომებში (გ. XX), ხოლო მეორე - „გოპონიმიკურ სახელთა წარმოება ლენხუმური მასალების მიხედვით“ - 1949 წელს.

აი, ასეთი საფუძველზე დაყრდნობილი დღევანდელი ონომასტიკური მუშაობა. უნივერსიტეტის ონომასტიკური ცენტრის -- გოპონიმიკის ლაბორატორიის გარდა, ამ საქმეში ნაყოფიერად არის ჩაბმული ისტორიისა და გეოგრაფიის ინსტიტუტები და სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის უნივერსიტეტი. ასევე ნაყოფიერი მუშაობაა ამ მხრივ გაშლილი ქუთაისის, თელავის, ბათუმის და სხვა უმაღლეს სასწავლებლებში.

სამხაროს ათვისება და სახელმწიფო

ადგილისა თუ ადამიანთა სახელები, როგორც ირკვევა, ადამიანთა საზოგადოებად ჩამოყალიბების პირველ ეტაპზევე უნდა გაჩენილიყო. მართლაც, თუ ვივარაუდებთ, რომ ენა წარმოიშვა

საგნებზე მითითების, საგნების ერთურთისაგან გარჩევის საჭიროებისათვის, იმავე დროს უნდა წარმოშობილიყო საჭიროება ამა თუ იმ ადგილებისა და ადამიანების ერთურთისაგან გარჩევისაც. მართალია, ეს სახელები იქნებოდა ალბათ აპელატიური, აღწერითი (ვთქვათ: მაღალი მთა, დაბალი მთა, შავი წყალი, თეთრი წყალი, ყვითელი კაცი, შავი ქალი, კოჭლი ან ცალხელა), მაგრამ ასეთი სახელები დღესაც დიდ უმრავლესობას შეადგენენ არა მარგო მიკროტოპონიმიში (მცირე გეოგრაფიული ობიექტების სახელწოდებებში): შავწყალა, დიდხევი, არამედ მაკროტოპონიმიშიც (მსხვილი გეოგრაფიული ობიექტების სახელებში): თეთრი წყარო, წითელწყარო, შავი ზღვა, თეთრი ზღვა... ადამიანთა სახელებიც ასე იყო უმეტესი მათგანი. ჩვენთანაც და სხვაგანაც, რაღაცის შედარებაა ან რაღაცა თვისების მიწერა; ასეთებია: გოდერძი (ირან) – ძლიერი ხარი, ლევან (ბერძ. ლეონ) – ლომი, თეა (ბერძ.) – ღვთაება, ვეფხვია, მუხა, მგელა.

უძველესი დროიდან ადამიანებს აინტერესებდათ ენისა და, კერძოდ, ამა თუ იმ სახელწოდებათა წარმოშობის საკითხები. ცდა იმის ახსნისა, თუ რომელი ენა გაჩნდა თავდაპირველად ან როგორ წარმოიშვა რომელიმე გეოგრაფიული სახელწოდება, მოცემულია უძველესი კულტურების ხალხთა ნაწერებში.

თავისთავად ცხადია, სახელწოდებებით, მათთან დაკავშირებული საკითხებით დაინტერესებული უნდა იყოს დღევანდელი საზოგადოება, მითუმეტეს, რომ ჩვენს დროში ინფორმაციის მოზღვაების ზრდასთან, ათმაგად და ასმაგად არის გამრდილი მსოფლიოს უამრავი გეოგრაფიული სახელის ცოდნა. გლევიზია, პრესა, სხვადასხვა სახის სამეცნიერო ინფორმაცია, კინო, თარგმნილი ლიტერატურა—მოითხოვს სხვადასხვა ენიდან საკუთარ სახელთა ქართულად გადმოტანის პრინციპების შემუშავებას. ამ მხრივ კი ჩვენთან ცოტაა გაკეთებული და, ვისაც როგორ უნდა, ისე თარგმნის. ამიგომ ხშირად ერთი და იმავე, უცხოელი მწერლის გვარი სხვადასხვაგვარად არის გადმოტანილი (სტეინბეკი და სტაინბეკი, სტეფან ცვეიგი და შტეფან ცვაიგი, გოლსუორსი და გოლზუორთი და ა.შ).

დედამიწაზე სახელების შერქმევა შეპირობებულია იმით, თუ რამდენად არის ის გერიტორიები ადამიანებისათვის ხელმისაწვდომი. ძველ დროს რა გერიტორიებიც ეკავათ ან იცოდნენ მათი არსებობა, სახელებსაც არქმევდნენ, მაგრამ რომელი მიწებიც, კონგინენტები თუ კუნძულები უცნობი იყო, იმათ, აბა, ვინ დაა-

რქმევდა სახელს. ჯერ კიდევ ვრძელდება აღმოჩენები და სახელების შერქმევა. სულ რამდენიმე ათეული წლის წინ ანგარქეიდა, რომელიც მუდმივი ყინულით არის დაფარული, ამ ერთი სახელით იყო ცნობილი, ერთი სახელის მეტი არსად ეწერა რუკების ამ „თეთრ ლაქაზე“. ამჟამად კი, იქ სხვადასხვა ქვეყნის სადგურების დაარსებასთან დაკავშირებით, უამრავი სახელი გაჩნდა.

უსახელოა არა მარგო ასეთი უდაბური ადგილები, არამედ ბევრი ის ადგილიც, სადაც დიდი ხანია ხალხები ბინადრობენ. რამდენი გორა, მთა, მდინარე იწოდება ზოგადი სახელით. უსახელოა თურმე მილიონობით კუნძული ოკეანეებსა და ზღვებში გაბნეული. ფილიპინების შეიდი ათასი კუნძულიდან თურმე მხოლოდ ორიასას ოთხასორმოსა აქვს სახელი, დანარჩენი კი უსახელოა. ამის მიხედვით რამდენი მილიონი კუნძული უნდა ვივარაუდოთ ოკეანეებში უსახელოდ და რამდენი გეოგრაფიული ობიექტი. ზოგ დასახელებულ ადგილებსა და ხალხებში კი პირიქით არის. მაგალითად, ახალ ზელანდიელებსა და სამხრეთ აღმოსავლეთ აფრიკის მცხოვრებთ თითოეული მტკაველი მიწისთვისაც კი სახელი აქვთ შერქმეული. რამდენი წყაროა ჩვენ მთებში, ან რამდენი ხევი, რომელთაც სახელი არა ჰქვიათ. ისინი პირდაპირ ზოგადი სახელით მოიხსენიებიან: წაყრო, ხევი. უფრო იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ერთეულნი არიან იმ ადგილებში. მაგალითად, თუ სოფელში ერთადერთი წაყროა, მას უსახელოდ იხსენიებენ. - „წაყროს“ ეძახიან, მაგრამ თუ რამდენიმეა, მაშინ ისინი სახელს იღებენ ან უბნის, ან საგვარეულოს, ან იქვე მცხოვრებთა მიხედვით, თუ რაიმე განსაკუთრებული სახელი არა ჰქვია. მაგალითად სოფელ კაწალხევეში (დუშეთის რ.) ხეობაზე შეყოლებულ მოსახლეებს თავთავისი სახლების ახლოსა აქვთ წაყროები და სახელები ამ მოსახლეთა მიხედვით ჰქვია: აბეშოკთ წაყლი, ჭრელაანთ წაყლი, იაკოფთ წაყლი, პაელიათ წაყლი, ელიზბართ წაყლი და სხვ. ასევეა ჭალაც დანაწილებული. ხეობის შეყოლებაზე სახლები და თითოეულის გასწვრივ ჰქვია: ქორიანთ ჭალა, მაბურათ... ხოლო სოფლებში ათნოხში, კიგოხში და სხვაგან სოფელში გამომდინარე თითო წყაროს პირდაპირ „წყალს“ ან „წყაროს“ ეძახიან. ასევე, ერთეულ მთას, ერთეულ ველს და ასე შემდეგ, უსახელოდ იხსენიებენ ხოლმე. უსახელოდ იხსენიებენ ხშირად ისეთ ობიექტებსაც, რომლებიც უსარგებლოა და არავითარი საჭიროებით არ არის დაკავშირებული ადამიანებთან. მაგრამ, პირიქით, თუ საჭიროება

რაიმეთია გამოხატული, მაშინ წერილ-წერილ ობიექტებს, თითოეულ ხესაც კი სახელი ერქმევა. ეს განისაზღვრება მათი საორიენტაციო ფუნქციით ან სარგებლიანობით. მაგალითად, სოფ. ლუთხუბში (გუდამაყარი), ვორზე, რომელზედაც გზა მიდის მისკენ, დგას სამი წიფელი და მათ „სამხეს“ ეძახიან, ეს საორიენტაციოა, ხოლო იმავე გუდამაყარში სოფ. მაქართაში პანგის ხეებს ნაყოფის მიხედვით, თვისების და ამასთან მისი სარგებლიანობის გამო, საკუთარი სახელები ჰქვია. ზურზუგაი (ისხამს მოგრძო, გლუვ ნაყოფს. ზურზუგა – მოგრძო, გლუვი), კვერაი (კვერივით მრგვალ, თაებოლოდან ჩაბრტყელებულ ნაყოფს ისხამს), მწარიაი (ძალიან მწარე ნაყოფს ისხამს). „მწარია“ კაცის სახელიც არის. ნინო ჩოხელმა, მაქართელმა მოხუცმა ქალმა, მიაძბო: „ხორხელი კაცი ყოფილა აქა სტუმრად, ბესლამიანთსა. თუ მის და ბესლამიანთ დედაკაცი რამ შამოსულა: - მწარიაზე რაიმ შამქდარაო - ალბათ ვილაცა ბერგყავდა. ამ კაცს ზურგზე გადახედნება დაუწყია, წამომდგარა: სად ვინ შამამაკდაო? თურმე ბრუნავს კერაშია. გვიამბიან ესე რაიმა, დაგვლივიან სიცილისა“.), ხორამბიაი (ვინმე ხორამზე (ხეარამზე) ჩამოუარდნილა იმ პანგის ხიდან და მას მერე მისი სახელი შეურქმევიათ).

ანტიკურ ხანაში ბერძნებისა და რომაელებისათვის თითქმის მხოლოდ ხმელთაშუა ზღვის აუზი, წინა აზია, აფრიკის ჩრდილოეთი და ევროპის ნაწილი იყო ცნობილი. შემდგომში ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობამ აღმოსავლეთში, ვაჭრებმა, მისიონერებმა და მეზღვაურებმა გააფართოვეს წარმოდგენები ქვეყნიერებაზე: მათი მოგზაურული ჩანაწერები თუ ლაშქრობათა ისტორიები დაკავშირებული იყო ახალ-ახალ გეოგრაფიულ სახელწოდებათა გამოჩენასთან. ადგილობრივი გეოგრაფიული სახელები, ამა თუ იმ ქვეყნისა და მათი გეოგრაფიული ობიექტებისა, მსოფლიო გეოგრაფიის კუთვნილებად იქცა. ისინი ორიგინალური ფორმით გადმოჰქონდათ, თუმცა გადმომგანთა ენის ფონეტიკურ თავისებურებათა გამო რამდენადმე დამახინჯებულნიც. ევროპელთა გამოჩენამდე მისისიპი, მისური, ოპაიო და სხვ. ადგილობრივი სახელწოდებებია, ინდიელთა მიერ შერქმეული.

მატერიკების, კუნძულების, ტბებისა თუ მთების აღმოჩენისას ხშირად სახელებს არქმევდნენ მოგზაურნი, გოპოგრაფები. იქმნებოდა ახალი დასახლებული პუნქტები, ხდებოდა დაუსახლებელი,

ადამიანისაგან უხედაუდგმელი ადგილების ათვისება და პარალელურად სახელებიც ერქმეოდა. მაგალითად, ამერიკა ამ კონტინენტს ეწოდა იგალიელი მეზღვაურის ამერიგო ვესპუჩის სახელის უკვდავსაყოფად, პატივსაცემად, იმ მაშაყი მეზღვაურისა, ეინც ქრისტეფორე კოლუმბის მოგზაურობიდან რამდენიმე წლის შემდეგ (1503 წ) მიაღვა სამხრეთ ამერიკის ნაპირებს და მას ახალი ქვეყანა უწოდა.

წენარ ოკეანეში არის ალდგომის კუნძული. ეს სახელი მას პოლანდიელმა მეზღვაურებმა შეარქვეს XVIII საუკუნეში. მათ ეს კუნძული ალდგომის ღღეს შენიმნეს.

1873 წელს აესგრო-უნგრულმა არქტიკულმა ექსპედიციამ აღმოაჩინა არქიპელაგი ჩრდილო ყინულოვან ოკეანეში და უწოდეს თავიანთი იმპერატორის სახელი – ფრანც-იოსების მიწა.

ბეერ შემთხვევაში მოგზაურთა მიერ აღმოჩენილ გეოგრაფიულ ობიექტებს ადგილობრივი სახელები კი პქონდა, მაგრამ ისინი დაიკარგნენ. მიჩქმალა ახლადშერქმეულმა სახელებმა. არ იყო დატული ის პრინციპი, რაც საერთოდ არის მიღებული და საითკენაჲ მოუწოდებდა აღმირალი ე.პ.გოლოვინი, ჯერ კიდევ 1819 წელს: „კემშარიგება, სამართლიანობა და გეოგრაფიული საჭიროება მოითხოვს, რომ დედამიწის დასახლებული ადგილები იწოდებოდეს ისე, როგორც მათ ადგილობრივი მოსახლეობა ეძახის“. მოგზაურთ ასეთ შემთხვევაში აცდუნებდა დიდი სურვილი თავისი საქმისა და სათაყვანებელ ადამიანთა სახელის უკვდავყოფისა. არად აგდებდნენ ჯერ კიდევ საქვეყნოდ უსნობ სახელს.

სამხრეთ აფრიკაში მდინარე ზამბეზზე არის მსოფლიოს ერთ-ერთი უდიდესი ჩანჩქერი. მისი სიგანე 1800, ხოლო სიმაღლე 120 მეტრია ადგილობრივი მოსახლეობა მას უწოდებს მო-ზიოა-გუნიას („კვამლი, რომელიც ხმაურობს“) ან სკონგოს („ცისარტყელას“). ეს ჩანჩქერი 1855 წელს აღმოაჩინა ცნობილმა აფრიკელმა მკვლევარმა დავიდ ლივინგსტონმა და უწოდა ინგლისის დედოფლის სახელი ვიქტორია.

ასეთი სახელწოდებები ძალზე ბევრია მსოფლიოს რუკაზე. მათ შორის მაინც ჭარბობს პიროვნებათა, გამოჩენილ მოგზაურთა თუ გეოგრაფთა სახელები. ზოგის სახელი კი ბეერ ობიექტს პქვია. მათგან ყველაზე ხშირია არქტიკის პირველ დამლახველთა და მკვლევართა სახელები.

ასე გააზრებულად და წინასწარ განზრახულად სახელის შერქმევა გასაგებია, მაგრამ მთელ რიგ სახელთა შესახებ მიიჩნევენ, რომ იგი სრულიად შემთხვევით არის შერქმეული. ასეთ რაიმეს უმთავრესად ხალხური გაღმოსეხები „გვიმტიციებენ“...

„ცხენისწყალი დასაყვლეთ საქართველოს ერთ-ერთი დიდი მდინარის სახელია. ეს მდინარე სათავეს იღებს სევანეთის მთებში, გამოივლის ქვემო სევანეთსა და ლეჩხუმს და მდინარე რიონს ერთვის იმერეთისა და სამეგრელოს საზღვარზე.“

არსებობს ლეგენდა, თითქოს ამ მდინარეში ცხენები დაეხრჩო შემოსეულ მტრის ლაშქარს, რაც მათი დამარცხების მიზეზი გახდაო. ამბობენ, მდინარეს ცხენისწყალი სწორედ ამიგომ დაერქვაო.

სხვა მოსაზრების მიხედვით ამ მდინარეს ადრე ცენისწყალი უნდა რქმეოდა, რადგანაც მის სათავეებთან, სევანეთში, მდებარეობს სოფელი ცანა, ანუ ცენა (შეადარეთ მდინარეების სახელები: აკისწყალი, ბახვისწყალი, გუბისწყალი და სხვა), შემდეგ კი ცენისწყალი ცხენისწყლად გადაკეთდაო“ (166, 526).

ეს ლეგენდა სახელის გადააზრებების შემდეგ არის გაჩენილი, თორემ ვინ იყის, რამდენი მტრის ცხენი ჩამხრჩვალა მტკვარში და არაგვში, მაგრამ ამის მიხედვით სახელს ვერ შეუცვლიდნენ.

„რიო - ლე - ქანიერო - ბრამილიის ყოფილი ღედაქალაქი 1960 წლამდე, მდებარეობს ამავე სახელწოდების უბის ნაპირას ესპ. - იანერის მდინარე. 1501 წ. I იანვარს ამერიგო ვესპუჩის ექსპედიციამ აღმოაჩინა შესასვლელი უბეში და დიდი მდინარის შესართავი ეგონა, უწოდა რიო (მდინარე), რადგან ეს აღმოჩენა მოხდა I იანვარს, ეწოდა - იანერის მდინარე. ქალაქმა სახელწოდება მიიღო უბისაგან“ (გ.ზარდ.).

ასე „შემთხვევით“ შერქმეული სახელები ბევრია მსოფლიოში. ერთი შეხედვით ეს, მართლაც, შემთხვევაა - I იანვარს რომ შევიდნენ უბეში, უბე მდინარე რომ ეგონათ და სხვა, მაგრამ, როგორც ე.ანნიკონოვი ამბობს, „მოჩვენებითი უწესრიგო შემთხვევითობა სინამდვილეში ექვემდებარება მკაცრ ისტორიულ კანონზომიერებას. ეს მხოლოდ მანამდე გვეჩვენება შემთხვევითობად, სანამ არ შეგვეძლება ამოვიცნოთ მისი რთული და წინააღმდეგობრივი მიზეზები“ (83, 22).

თითქოს, მართლაც, სტიქიურად ჩნდებოდა სახელები, მაგრამ ისინი ეპოქის შესაბამისად მკაცრად იყვნენ შერჩეულნი ფორმისა და შინაარსის მიხედვით. ყველა ეპოქაში თავისებური პრინციპი მოქმედებს.

ბეობრაზიულ სახელწოდებათა კლასიფიკაცია

საქართველოს არა თუ რომელიმე კუთხის, ერთი სოფლის ტოპონიმის აღწერისასაც კი, ისეთი მრავალფეროვანი მასალა იყრის თავს, რომ სისტემაში მოყვანისა და რაღაც გარკვეული კლასიფიკაციის გარეშე მათი შესწავლა არ ხერხდება. როგორც განსხვავებულია თვით ის გეოგრაფიული ობიექტები, რომლებსაც ტოპონიმები აღნიშნავენ, ასევე განსხვავებულია მათი სახელწოდებები. მსგავს ობიექტთა სახელებს ბევრი რამეცა აქვთ საერთო და ამ ნიშნით ისინი ერთიანდებიან. მაგალითად, ერთმანეთს ჰგებან სოფლების სახელები, მთების სახელები – ერთმანეთს, მიწის ნაკვეთების სახელები – ერთმანეთს, მდინარეთა სახელები – ერთმანეთს, და ასე შემდეგ. ამ ერთგვარი ობიექტების სახელებში კიდევ უფრო კონკრეტული დაჯგუფებები ხდება სახელებისა სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით. მდინარეთა სახელები, განსაკუთრებით დიდი მდინარეებისა, უძველესია და ხშირად უცნობნი. ისინი შესწავლის დროს ერთად დაჯგუფდება, მცირე მდინარეთა სახელები კი, რომელნიც უმეტესწილად გვიანდელია – ერთად. თვით ამ სახელებში კიდევ შეიძლება მოხდეს დაჯგუფება ფორმის, ენობრივი კუთვნილების მხრივ და ა. შ.

ბუნებრივ ობიექტთა სახელების გარდა, ცალკე ჯგუფებს ქმნიან ისტორიული ვითარების, მეურნეობის, რელიგიის, მცენარეულის, ცხოველთა სამყაროს და სხვათა ტოპონიმები.

ტოპონიმთა უმთავრესად ჯგუფდება იმისდა მიხედვით, თუ რა შიშანს ისახავს, რისი სპეციალისტია მკვლევარი. კლასიფიკაციაც შესაფერისი იქნება. თუ ენათმეცნიერი იკვლევს ტოპონიმებს და მიზანია მათი ფორმობრივი შესწავლა. კლასიფიკაცია იქნება სინქრონული, დიაქრონული ან ორივეს შერწყმა, ანდა შედარება სხვადასხვა ენების მონაცემთა მიხედვით. ისტორიკოსი სხვა თვალსაზრისით აჯგუფებს, ეთნოგრაფი – სხვა, გეოგრაფი კიდევ – სხვა. ამისდა მიხედვით შეიძლება მოეწიშნოს სხვადასხვა ტიპები კლასიფიკაციისა: ა. სახელდებულ ობიექტთა მიხედვით; ბ. ბუნებრივი სახელწოდებანი და ხელოვნური, გ. სტრუქტურული, დ. ქრო-

ნოლოგიური, ე. სემასიოლოგიური (შინაარსობრივი), ვ. გრამატიკული (ფორმობრივი) თუ ორივე ერთად და სხვა.

ონომასტიკური მეცნიერების აღმოცენების დღიდანვე მეცნიერები ცდილობდნენ შეემუშავებინათ სქემა სახელწოდებათა კლასიფიკაციისა. ცდილობდნენ მოეცათ ამომწურავი, სრულყოფილი და ჯგუფება, რომელიც მოგვემდა უკეთეს შედეგს მათი კვლევისას. იმ მრავალრიცხოვანი ცდების შედეგად მგვიცდება, რომ ერთი იდეალური, უნივერსალური სქემის შექმნა შეუძლებელია.

თითქმის ორი საუკუნის მანძილზე ვინღა არ სცადა თავისებური, ვითომ სრულყოფილი კლასიფიკაციის შედგენა, მაგრამ ყველას რაღაცა ნაკლი აღმოაჩნდა. რაც უფრო გადიოდა დრო, მით უფრო დეტალური ქვეჯგუფების გამოყოფა სცადეს, უფრო მეტი სიმუსტისა და ამომწურვაობის მიზნით, მაგრამ არ იქნა და გოპონიმთა მრავალფეროვნება არ ამოიწურა, რაღაცა გარკვეულ ჩარჩოებში არ ჩაჯდა.

ყველაზე უკყუარი თითქოს ისევ და ისევ თავდაპირველი, სახელთა ორ ჯგუფად დაყოფა ჩანს, რაც მოგვცა 1934 წელს ჩეხმა ისტორიკოსმა ფ. პალიაკიმ თავის ნაშრომში „ჩეხოსლოვაკიის სახელწოდებათა ეტიმოლოგიური მიმოხილვა“. იქ მან სახელები დაყო: 1. დასახელებული პუნქტის დამფუძნებლისა თუ მფლობელის გვარ-სახელიდან წარმოქმნილი სახელწოდებანი და 2. გოპოგრაფიული მდებარეობის მაჩვენებელი სახელწოდებანი. ამასთან, ავტორი თითოეული ჯგუფის სახელწოდებათა შესწავლისას მხედველობაში იღებდა გოპონიმების სემანტიკურ და მორფოლოგიურ სტრუქტურას.

სლავური გოპონიმის მკვლევარნი დიდხანს მიჰყებოდნენ ფ. პალიაკის პრინციპს – გოპონიმთა ორ ჯგუფად ჰყოფდნენ, მაგრამ ამ ორ ჯგუფში კიდევ სხვადასხვა ჯგუფებსაც გამოჰყოფდნენ. ოცდაათი წლის შემდეგ გამოქვეყნებული ფრანც მოკლოშიჩის შრომაში ორი ჯგუფია გამოყოფილი: 1. გოპონიმები, წარმოქმნილნი პიროვნებათა სახელებიდან, და 2. გოპონიმები, წარმოქმნილნი საზოგადო სახელებიდან. პირველი ჯგუფი ორ ქვეჯგუფად დაიყო: ა. არსებითი სახელით გამოხატული სახელწოდებები და ბ. განსაზღვრებით გამოხატული სახელწოდებები. ამ ორი ჯგუფის სახელები განიხილა ენობრივი სტრუქტურის მიხედვით და გამოყო ბევრი საერთო ფუძე და გოპოფორმანტი, საერთონი სლავური ენებისათვის. მეორე ჯგუფის გოპონიმები რაგომდაც მხოლოდ სემანტიკური თვალსაზრისით განიხილა, სადაც გამოყო

მთელი რიგი იმ ჯგუფებისა, რომლებიც შემდგომი დროის კლასიფიკაციებში, ჩვეულებრივ, მეორდება, თითქმის ყველა მკვლევარი იმეორებს. ეს ქვეგანაკოფებია: 1. მიწის აღმნიშვნელი, 2. წყლის, 3. მცენარეულის, 4. ცხოველების, 5. ფერის, 6. ნაგებობის, 7. ადამიანების საქმიანობის, 8. საწარმოო იარაღების, 9. ეთნიკური, 10. სახელწოდებანი, უშუალოდ ან შუალობით დაკავშირებულნი სამოგადოებრივ წყობასთან.

პოლონელმა მკვლევარმა ვ.გაშიცკიმაც ორი ჯგუფი გამოყო, მაგრამ სხვაგვარად: ა. ადგილების ძველისძველი სახელები, ბ. სახელწოდებანი, რომლებიც თავდაპირველად იყვნენ ადამიანთა სახელები და მხოლოდ შემდეგშილა იქნენ გეოგრაფიულ ობიექტთა სახელებად. თითოეული ეს ჯგუფი კიდევ ქვეჯგუფებად არის დაყოფილი. ა) ჯგუფი: 1. გოპოგრაფიულნი, 2. კულტურულნი, 3. კუთვნილებითნი, 4. დიმიწუგიურნი (კინობითნი), ბ) ჯგუფი: 1. ეთნიკური, 2. პატრონიმულნი, 3. საქმიანობის, 4. გეარონულნი.

ვ.გაშიცკის სქემამ მოწონება კი დაიმსახურა, მაგრამ არც ის იყო სრულყოფილი. ამიტომაც ი.ოგრემბოვსკი შენიშნაჲდა, რომ გოპონიმთა კლასიფიკაციის დროს გაოქალისწინებული უნდა იყოს ადამიანის ურთიერთკავშირი გოპონიმით აღნიშნულ ობიექტებთან. მან შემოგვთავაზა გოპონიმთა ასეთი დაყოფა: ა.გეოგრაფიული თავისებურებანი და ბ. ადამიანის კავშირი მოცემულ ადგილმდებარეობასთან. ვ.გაშიცკის მიმართ იგივე შენიშვნა გამოთქვა ი.სგანისლაემაყ, რომელმაც აღნიშნა, რომ გოპონიმიაში არსებული ლექსიკურ-სემანტიკური სხვადასხვა ჯგუფი განპირობებულია ისტორიული და სოციალური ფაქტორებით, რასაც ვ.გაშიცკი სულაც არ ითვალისწინებსო. თუმცა ასეთი კლასიფიკაცია სხვა მხრივაც არ არის სრულყოფილი – კლასიფიკაციის პრინციპი დარღვეულია. ერთ რიგში, ერთ სიბრტყეზე არ შეიძლება დაყენება გოპოგრაფიული და კინობითი გოპონიმებისა, რადგან გოპოგრაფიულნიც შეიძლება იყვნენ კინობითნი. ასევე ნათელი არ არის, რას ნიშნავს კულტურული გოპონიმები.

შემდგომში მეტნაკლები დაყოფით იძლეოდნენ კლასიფიკაციას სხვადასხვა მკვლევარნი. მათ შორის უფრო საყურადღებოა თავისი ორიგინალობით ა.მ. სელიშევი. მან თავის ნაშრომში, გოპონიმების მნიშვნელობიდან ამოსვლით, მათი ლექსიკურ-სემანტიკური სტრუქტურიდან და სიგყვათსაწარმოებელი ფორმებიდან გამოყო გოპონიმთა შემდეგი კლასები: 1. ადამიანთა სახ-

ელებიდან და ზედმეტსახელებიდან ნაწარმოები ტოპონიმები, 2. ადამიანთა საქმიანობის მიხედვით, 3. სოციალურ-ქონებრივი მდგომარეობის მიხედვით, 4. ძალაუფლებასა და აღმინისგრაფიკასთან დაკავშირებულნი, 5. მოსახლეობის ეთნიკურობის აღმნიშვნელნი, 6. ლანდშაფტის სპეციფიკურობისა და დასახლებული პუნქტის თვისობრივ თავისებურებათა აღმნიშვნელნი, 7. აბსტრაქტული მნიშვნელობისანი.

ბოლო წლებში ახლებური კლასიფიკაცია შემოგვთავაზა ამერიკელმა მეცნიერმა ჯ.სტიუარტმა. მისი წარმოდგენით მთელი გეოგრაფიული სახელწოდებები შეიძლება დაიყოს შემდეგ ჯგუფებად: 1. აღწერითნი, 2. ასოციაციურნი, 3. რაღაცა შემთხვევასთან დაკავშირებულნი, 4. კუთვნილებითნი, 5. მემორიალურნი, 6. რეკომენდებულნი, 7. ხალხურ-ეტიმოლოგიურნი, 8. ხელოვნურნი, 9. შეცდომისანი, 10. გადატანილნი.

ჯ.სტიუარტის აზრით, ტოპონიმთა მრავალფეროვნება მთლიანად ჯდება ამ სქემაში. თუმცა, თუ კარგად ჩაუუკვირდებით, ლოგიკისა და პრინციპების ძალით, არც ეს სქემაა სრულყოფილი. თუნდაც, მხოლოდ იმიტომ, რომ გადატანილი ტოპონიმები (ეთქვით, ძველი სოფლისა ახალ საცხოვრის ადგილზე) ხშირად არიან მემორიალურნიც, აღწერითნიც და რომელიც გნებავთ.

ისტორიული თვალსაზრისით ტოპონიმების კლასიფიკაცია სხვაგვარ პრინციპს ითხოვს. აქ დაჯგუფება უნდა მოხდეს ისტორიული პერიოდების, ეპოქების მიხედვით. ხმელთაშუა ზღვის აუზში, ახლო აღმოსავლეთში, ინდოეთსა და ჩინეთში, შემორჩენილია ტოპონიმები, რომელნიც რამდენიმე ათასწლეულებს ითვლიან. მათ გვერდით კი გვხვდება ჩვენს დროში რაღაცა ათი და თხუთმეტი წლის წინ შერქმეული სახელები. შორს რომ არ წავიდეთ, თვით ჩვენს საქართველოში რამდენია უხსოვარი დროიდან შემორჩენილი სახელები: თბილისი, ქუთაისი, ბოლნისი, მტკვარი, არაგვი, რიონი, ალაზანი და მათ გვერდით: გამარჯვება, გიგანტი, ზაგესი, თბილისის ზღვა, სამგორის არსი და სხვა.

ყველა ეპოქა თავის კვალს გოვებს კაცობრიობის, ხალხის, ისტორიაში და ეს კვალი, რა თქმა უნდა, ასახულია ტოპონიმიაშიც. „შეუიარაღებელი“ თვალისაყ კარგად ჩანს ბერძენთა, სპარსთა, არაბთა, თურქთა და ბოლოს რუსთა ბატონობისდროინდელი სახელები საქართველოს ტერიტორიაზე.

ზოგიერთი მკვლევარი გოპონიმთა შესწავლის საქმეში ერთადერთი მისაღებად მხოლოდ ისტორიულ კლასიფიკაციას მიიჩნევს. მეორენაირად მას სტრატიგრაფიულსაც ეძახიან, რომელიც პორიზონგებად, ფენებად არის განლაგებული და რომლებსაც ერთმანეთისაგან განმასხვავებელი რაღაცა ნიშნები აქვს. ჩვენ შემთხვევაში სხვადასხვა ეპოქის ევალი საქართველოს გერიგორიაზე, რაც შეიძლება გაყათანაბროთ ამ პორიზონგებითან თუ შევნიშნავთ, პლასტებთან.

ე.მ.მურმავემა თავის წიგნში „გეოგრაფია სახელწოდებებში“ შუა აზიის რესპუბლიკების მაგალითზე წარმოგვისახა მათი გოპონიმის სტრატიგრაფიული აგებულება.

ყველაზე შორეული, უკვე პორიზონგი ძველი გოპონიმებისა სცილდება ჩვენი წყლთაღრიცხვის ფარგლებს. ესენია აუხსნელი გოპონიმები. პირველი პორიზონგი, რომლის გოპონიმების ახსნაც სერსდება შუა აზიის რეგიონში, არის ირანული (ხორეზმული).

მეორე პორიზონგის, ისევე ირანული გოპონიმებისა, შეიძლება მივიჩნიოთ გაჯიკურ-პამირული გეოგრაფიული სახელწოდებანი, რომლებიც გამჭვირვალენი არიან.

მესამე, ყველაზე მკვეთრი პორიზონგი, თურქულენოვანი გოპონიმია. შუა აზიის გარდა ეს პორიზონგი სხვა მხარეებსაც მოიცავს.

მეოთხე პორიზონგია არაბული. მისი გამოჩენა თარიღდება VIII საუკუნით, როცა არაბებმა დაიპყრეს უზარმაზარი გერიგორიები შუა აზიაში და მთელ იმდროინდელ მსოფლიოში.

შემდეგი, მეხუთე პორიზონგია მონღოლური, რომლებიც შუა აზიაში XVIII საუკუნიდან გამოჩნდნენ და მოიგანეს თავისი სახელწოდებები.

მექექსე, ცვიანდელი პორიზონგია სლავური, რუსული და უკრაინული სახელები, რომლებიც აქ გაჩნდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნის პირველ ნახევარში, როცა აქაც და ციმბირის მიწაზეც მასობრივად ჩნდებოდა გადასახლებულთა სამოსახლოები ამ გერიგორიების დაპატრონების მიზნით. ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ეს პროცესი, ე.ი. რუსული გოპონიმების დანერგვა გრძელდებოდა: ახლადდაარსებულ ობიექტებს ხომ ერქმეოდა რუსული სახელები, ძველებიც ითარგმნებოდა, კალკები კეთდებოდა (იყო აკსუ - გახდა ბელოვოდსკოე), ანდა ხდებოდა რუსულად ვაფორმება ადგილობრივი გოპონიმებისა და, ამასთან,

მათი რუსულად გააზრება: თურქული საზ (ჭაობი) გაფორმდა რუსულად – საზანოეკა, გააზრებით უკავშირდება თევზს საზანს ან ადამიანის გვარს საზანოეს.

დაახლოებით იმავე პორიზონტებისა და კიდევ მეტის (მაგ., რომაული, ბიზანტიური და სხვ.) გამოყოფა შეიძლება საქართველოს ტერიტორიაზე. რა ისტორიულ ქარტეხილებს აღარ გადაუვლია ჩვენ მრავალგანჯულ მიწაზე, ვის არ დაუტოვებია თავისი კვალი. ასეთ კვალს შეიძლება დავამაგოს სხვაგვარი კვალიც, ვთქვათ ებრაული, რომელიც ქრისტიანობის შემოღებასთან ერთად აისახა საქართველოს ტოპონიმიაში (მაგ., სიონი, ბეთლემი და სხვა).

ამ ისტორიული ეპოქების მიხედვით პორიზონტების დადგენა კი შეიძლება, მაგრამ მკვეთრი საზღვრების გაღება პორიზონტებს შორის, მკვეთრად გამიჯვნა, მაინც შეუძლებელია, რადგან ახალი ეპოქა ძველ ტოპონიმებს ბევრს გოვებდა, მაგრამ ბევრსაც გარდაქმნიდა თავისი ენობრივი ნორმების მიხედვით თუ სხვ.

თანამედროვე რუს ტოპონიმისგთა შორის გეოგრაფიულ სახელთა კლასიფიკაციას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ა.ვ.სუპერანსკაიამ (1964). აღრე, სპეციალურად მიძღვნილ სტაგიაში, მან მხოლოდ და მხოლოდ ენათმეცნიერული დაყოფა მოგვეცა ტოპონიმისა. აქ დაყოფა იყო მეტყველების ნაწილებისა (არსებითები, ზედსართავეები, რიცხვითები), შედგენილობის (რთულები, ორშემადგენლიანები, მარტივები), სუფიქსიანები. ეს კლასიფიკაცია აეტორმა 1979 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში, „საკუთარ სახელთა ზოგადი თეორია,“ კიდევ უფრო განავრცო და, გარდა ლინგვისტური, ფორმობრივი პრინციპისა, აქ გარკვეული ადგილი დაეთმო სემასიოლოგიურსაც, რასაც ავტორი ონომასტიკურ სიერცეს უწოდებს, ე.ი. სახელები ობიექტების მიხედვით:

ა. ცოცხალ არსებათა და ცოცხალ არსებებად აღქმულ საგანთა სახელები; ანთროპონიმები, ინდივიდუალური ანთროპონიმები, ჯჯუფური ანთროპონიმები, მონიმები, მითინიმები.

ბ. უსულო საგანთა სახელები: ტოპონიმები, კოსმონიმები და ასტრონიმები, ფიგონიმები, ხრემატონიმები, გადაადგილების საშუალებათა სახელები, ხარისხისა და საფირმო სახელები.

გ. კომპლექსურ ობიექტთა საკუთარი სახელები: ორგანიზაციათა სახელები, დაწესებულებების, საზოგადოებების, გაერთიანებების, პერიოდული პრესის სახელები, ქრონონიმები, დღესასწაულების, იუბილეების, მემების სახელწოდებები, ღონისძიებათა,

კამპანიების, ომების სახელწოდებები, ლიგერატურულ და ხელოვნების ნაწარმოებთა სახელები, დოკუმენტონიმიები, სტიქიურ უბედურებათა სახელები, ფალერონიზმები.

დ. ონომასტიკურ სივრცეში შეუთავსებელი ლექსიკური კატეგორიები: ეთნონიმიები, პიროვნებათათვის წარმოშობის ადგილის მიხედვით შერქმეული სახელები და ადამიანთა ჯგუფური სახელები, ნომენები, სასაქონლო ნიშნები.

1962 წელს გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ თავეს სტაგიაში ცნობილი რუსი გოპონიმიისტი ვ. ანიკონოვი მკაცრად ილაშქრებდა შერეული (სემასიოლოგიური და ლინგვისტური) კლასიფიკაციების წინააღმდეგ და მოგვცა თავისებური, მარტივი დაყოფა ცალ-ცალკე, რადგან, მისი აზრით, ერთი საერთო კლასიფიკაცია შეუძლებელია. ის წერდა: „სემანტიკურად (ე. ი. შინაარსობრივად) ძირითადი გიპები: ა. თვისი ობიექტის ნიშან-თვისების გამოზნაგველნი, ბ. მისი კუთვნილების გამოზნაგველნი, გ. მიძღვნა - სახელწოდებანი. ძირითადი სიგყვათსაწარმოებელი გიპები - „სუფთა“ ფუძის ფორმა აფიქსაცია, სიგყვათა შეერთება, სიგყვათშერწყმა და ა. შ.“ პირველი, სემასიოლოგიური დაყოფისათვის, ვ. ანიკონოვი ამოსავლად მიიჩნევდა სოციალურ-ისტორიულ პირობებს. საერთოდ, ყველა სახელს ის ისტორიულ წარმონაქმნად თვლიდა. ლინგვისტური დაყოფის ამოსავლად კი მიიჩნევდა ენის სტრუქტურას, ენათა განმასხვავებელ ნიშნებს.

ეს არის ის ძირითადი გიპები კლასიფიკაციისა, როგორებიც გვხვდება გოპონიმიკურ (ონომასტიკურ) ლიგერატურაში. ყველა ამ მონაცემთა და ჩვენი, ქართული გოპონიმიის გათვალისწინებით, მე მიმაჩნია, რომ კლასიფიკაციის ძირითადი ამოსაყალი მანც უნდა იყოს თვით ის ობიექტები და ნიშან-თვისებები, რის მიხედვითაც შეერქვა სახელები. ე. ი. მთაყარია. ის, რა ჰქვია სახელი და რაგომ ჰქვია. ამის მიხედვით მთელი სახელები გაიყოს ორ მთაყარ ჯგუფად: ორონიმები (მიწის გედაპირის სახელები) და პიდრონიმები (წყლის შემცველი ობიექტების). სხვა კლასიფიკაციები (ენობრივი, ისტორიული და ა. შ.) უფრო სპეციფიკურია, კონკრეტული, დაქვემდებარებული. ჩვენ მიერ წარმოდგენილი კლასიფიკაცია, მართალია, მთიულეთ-გუდამაყრის მასალის ანალიზის შედეგად არის შემუშავებული, მაგრამ მთელ ქართულ მასალას შეიძლება რომ მოერგოს, თუმცა ეჭვიც არ გვეპარება, რომ არც ის არის უნაკლო. მამ ასე, ჩეენეული კლასიფიკაცია:

ორონიშები

1. ბუნებრივი ტოპონიმები

ა. რელიეფის ამსახველი ტოპონიმები: კუნწუსა (მთის წვერი, ს. ჩობალაურები), მინდორა (ვაკობი, ს. ქოროლო), გაფნი (მამული, ს. ლუთხუბი)...

ბ. მცენარეულის ამსახველი ტოპონიმები: არყიანა (მთა, ს. უშარნი), ბალთანაი (მამული, ს. ათხონი), დეკიანაი (მთა, ს. დიდებანი)...

გ. ცხოველ-ფრინველთა სახელებიდან მიღებული ტოპონიმები: საჯისვე (მთა, ს. ბურსაჭირი), საფსიგიაი (მთა, ს. სონჩო), სასოვია (მამული, ს. საჩალის ჭალა)...

დ. ფერის ამსახველი ტოპონიმები: წითელნი (მთა, ს. მულურე), შავკლდე (კლდე, ს. იუხო).

ე. ფორმის ამსახველი ტოპონიმები: ვარცლანი (მთა, ს. ბედონი), გოდორა კლდე, (ს. ლუთხუბი), უნაგირი (გორი, ს. წიფორი)...

ვ. თვისების ამსახველი ტოპონიმები: მაძლარაი (მამული, ს. შაქანი), დამპალაი (მამული, ს. წინკობანი), სანიაო (მთა, ს. სონდისველა)...

ზ. ზომის ამსახველი ტოპონიმები: დიდგორი (მთა, ს. ვაშლობი), ბატარა ვაკე (მთა, ს. დავითურები), კოლმოკლე (მამული, ს. ჩადისციხე).

თ. მხარეთა ამსახველი ტოპონიმები: მშვარე (მთა, ს. არახვეთი), ჩირდილა (მთა, ს. ლუთხუბი)...

ი. ადგილმდებარეობის ამსახველი ტოპონიმები: წინმინდორი (ველი, ს. დიხჩო), ქვენამთა (მთა, ს. ლაუშა), მიღმამთები (მთა, ს. ხარხეთი)...

კ. ქვის სახეობათა ამსახველი: შირიმი (კლდე, ს. მენესო), ქასურნი (მთა, ს. გოგნაურები), საკოხე (მთა, ს. მულურე)...

ლ. განსაკუთრებული ნიშნები: გახვრეგილი კლდე (კლდე, ს. ჯულისი), შიბი კლდე (მთა, ს. ფახვიჯი), გამოგლეჯილი მთა (მთა, ს. დავითურები)...

მ. მეორადი გოპონიმები: ცივის გამოქვაბული (კლდე, ს. ამირნი), ფხიგურის ყელი (უღელგეხილი, ს. ბაკურხევი), ადგილის დედის ქედი (გორი, ს. ლაკათხევი)...

2. ყოფა-ცხოვრების ამსახველი გოპონიმები:

ა. ნამოსახლართა სახელები: ნაქალაქარი (ველი, ს. პოვლეური), ნასოფლარი (ტყე, ს. მანლუკი), ჩანაყერები (ნასახლარები, ს. ქავთარანი)...

ბ. ნაგებობათა სახელები: დიდელის ციხე (ციხე, ს. მაქანი), საკნები (მთა, ს. ქიმბარიანი), ქვაკაცა (ქვის სეეგი, ს. უთხუბი)...

გ. ხვანათესის ამსახველი გოპონიმები: ახო (ველი, ს. ოუხო), ნაბელაეი (მაშული, ს. დიხიო), ნაქარჩნაი (მამული, ს. ჯულისი)...

დ. მესაქონლეობის ამსახველი გოპონიმები: საგულეული (მთა, ს. ბედონი), სახარავსო (მთა, ს. მენესო), საფურე გორი (მთის გორი, ს. ბურსაქირი), საჯოვარო (მთა, ს. ბიბლიანი), საბაგკნე (მთა, ს. ნალიბანი), ნაფარესალი (ფერდობი, ს. ჯულისი), საწვალაი (მთა, ს. ბოსელი).

ე. ხელოსნობის ამსახველი გოპონიმები: სამჭედლო (ნასახლარი, ს. დოლასქელი), სანახშირის ხევი (ხევი, ს. მუგულა)...

ვ. გზების სახელები: საცხოგრო (ბილიკი, ს. გამსი), სარუსე გზა (შარა, გამსი), წისქვილთ გზა (ბილიკი, ს. წიფორი), სამოხეო გზა (შარა, ს. მაქანი)...

3. ანთროპონიმული გოპონიმები

ა. ადამიანთა საკუთარი სახელებიდან წარმოქმნილი გოპონიმები: ელგუჯას გამოქვაბული (გამოქვაბული, ს. ციხიანი), შაქრუას მაშული (სახნაეი, ს. ანანური), პოვლეურაი (მამული, ს. იუხო), გიშელაური (მამული, ს. ჭიკანი)...

ბ. გვარებიდან მიღებული გოპონიმები: ამირნი (სოფელი, მთიულეთი), ქავთარანი (სოფელი, მთიულეთი), ბრაჭულთ ახო (ველი, ს. ავენისი)...

გ. თიკუნებიდან მიღებული გოპონიმები: ვოჭიანი, (ს. ქავთარანი), საჭამანდას წისქვილი (წისქვილი, ს.დავითურები), ციქველიას გორა (გორა, ს. ბურსაქირი)...

დ. კომლის სახელებიდან მიღებული გოპონიმები:

ხახაბანი (მთა, ს. ცხველიათი), ვაეიკიანი (მამული, ს. ამირანი)...

ე. წოდება-თანამდებობის სახელებიდან მიღებული გოპონიმები:
დეკანოზნაქოხარი (ველი, ს. ჭივილიანი), ბაგონიანთ ქედი (გორი, ს. პოვლეური)...

ვ. ეთნიკური სახელებიდან მიღებული გოპონიმები:

ფშაე-ნაქოხარი (ველი, ს. ჭივილიანი), რუსების მთა (მთა, ს. ლუთხუბი), ოსების ყელი (უღელგეხილი, ს. სოღევე)...

გ. გადმოსახლების ადგილის მიხედვით შერქმეული გოპონიმები:
ხანდოელიანი (უბანი, ს. ხორხი), დიღმელიანთ ნაწისქვილარი (ჭალა, ს. წიფორი)...

თ. პირველმფლობელის გვარ-სახელის მიხედვით შერქმეული გოპონიმები: გვრიტიანთეული (მამული, ს. ხეეშა), ბათირასეული (მამული, ს. ჭალისოფელი)...

4. რელიგიური გოპონიმები

ა. ღვთაების სახელის მიხედვით: ელიას (მთა, ს. სონჩო), ნაჯორევაი (მამული, ს. ათნოხი), სანება (არახეეთი), საღმთო (მთა, ს. ჩირიკი)...

ბ. ადგილის სახელის მიხედვით: ოჩაგნის წმ. გიორგი (სალოცავი, ს. მაქართა), მაღალთ კვირია (სალოცავი, გორი, ს. წიფორი), მზისწვერის ანგელოზი (სალოცავი, ს. დოლასქედი), საბურთეველო (ხატი, ს. გამსი)...

პიდრონიმები

1. მდინარეთა სახელები

ა. ადგილის სახელის მიხედვით შერქმეული პიდრონიმები: ახოს ხევი (ს. ჯუღისი), ვაგაის მთის ხევი (ს. ბურსაჭირი)...

ბ. სოფლის სახელის მიხედვით შერქმეული პიდრონიმები: კიგოხის ხევი (ს. კიგოხი), ლუთხუბურა (ს. ლუთხუბი), ბაკურხევის წყალი (გულამაყარი)...

გ. აღამიანისაგან შექმნილი ობიექტების მიხედვით შერქმეული პიდრონიმები: ციხის ხევი (ს. ღვწალი), საყდართ ხევი (ს. სიჯანანი)...

დ. მცენარეთა სახელებიდან მიღებული პიდრონიმები:

დეკათ ხევი (ს. გამსი), ვაშლთ ხევი (ს. მეჯილაურები)...

ე. დამახასიათებელი ნიშან-თვისების მიხედვით შერქმეული სახელები, პიდრონიმები: მართალხევი (ს. ფახვიჯი), თეთრახევა (ს. თორელანი). დიღხევი (ს. ქოროლო), ბნელხევაი (ს. ჩოხელნი), მშრალხევაი (ს. ლაუშა)...

2. წყაროთა სახელები

ა. ადგილის სახელების მიხედვით შერქმეული პიდრონიმები: დიდუბეთი წყალი (ს. სალაჯური), ბალათახოს წყალი (ს. პოვლეური)...

ბ. აღამიანთა სახელებიდან მიღებული პიდრონიმები: გიგლაის წყალი (ს. ბახანი), დარეჯას წყარო (ს. მაქართა)...

გ. მეკომურეთა და სახელებიდან მიღებული პიდრონიმები: ხიზანიანთ წყალი (ს. წკერე)...

დ. საკულგო ადგილთა სახელებიდან მიღებული პიდრონიმები: ალავერდაის წყალი (ს. წკერე)...

ე. მცენარეთა სახელებიდან მიღებული პიდრონიმები: გირიფთი წყალი (ს. ამირნი), კაკალთ წყალი (ს. ბევონი)...

ვ. გარეგნული გაფორმების მიხედვით შერქმეული პიდრონიმები: კოდის წყალი (ს. დისჩო), სარნის წყალი (ს. საქერე)...

ზ. დანიშნულების მიხედვით შერქმეული პიდრონიმები: სამთბილო წყალი (ს. კომშიანა), სანეხო წყალი (ს. ბაკურხევი), საქეაბე (ს. უმარნი)...

თ. დამახასიათებელი ნიშან-თვისების მიხედვით შერქმეული ჰიდრონიმები: წანწყარა (ს. ქავთარანი), ცივწყარო (ს. ღიხჩო), დამპალწყალი (ს. ციხისძირი), გუბა (ს. ბეგონი)...

ი. მინერალური წყლების სახელები: ვეძა (ს. წკერე), მუჯა (ს. პოელური), ინჯილაის წყალი (ს. გვიდაქი)...

კ. ცხოველ-ფრინველთა სახელებიდან მიღებული ჰიდრონიმები: დათეის წყალი (ს. სოღეე), ირმების წყალი (ს. ბუჩაანი), ჩიგთ წყალნი (ს. ხევმა)...

ლ. გადანაცვლებული ჰიდრონიმები: წყაროები (მამულეები, ს. სეთურები), კაგიწყარუა (მამული, ს. შაქანი)...

მ. უკუჰიდრონიმები: დამპალწყლის (წყარო, ს. ჩოხელნი), გუბათ წყალაი (წყარო, ს. წინკობანი), ცხრაწყაროს წყალი (წყარო, ს. სეთურები)...

3. ტბების სახელები

ტბანი (გორი, ს. ქიმბარიანი), სისხლის ტბა (მთის გაფობი, ს. ბენუბანი), ქვენა მთის ტბა (ტბა, ს. ბურსაჭირი)...

4. ჭაობის სახელები

ჭანჭახი (მამული, ს. დაეთურები), ჭაოპი (მამული, ს. ციხიანი), ჭყანგიანა (მამული, ს. სონდისველა)...

5. ჩანჩქერების სახელები

საჩქეფი (ჩანჩქერი, ს. დაეთურები), ჩხატისკარი (მთა, ს. ბურსაჭირი), სოღინი (კლდე, ს. ჩირიკი)...

მთელი ქართული გოპონიშია ერთგვაროვანია, რომელი კუთხისაყ არ უნდა იყოს, პლუს სეანური და მეგრულიც, ამიგომ მათი დაჯგუფებაყ ერთნაირი პრინციპებით ხდება. ამდენად, ეს კლასიფიკაცია შეიძლება ყველა კუთხის მასალისათვის გამოდგეს, თუმცა ყველა მეღევეარს არ დააკმაყოფილებს ასეთი დაყოფა და მართალიყ იქნება. თვითონ ჩვენ ახლავე არ გვაკმაყოფილებს, ზოგი რამ შეიძლებოდა სხვაგვარად დაჯგუფებულიყო. აი, თუნდაყ წყაროებისა და მღინარეების სახელების დაყოფაში მეორდება ზოგიერთი პუნქტი, მაგრამ სხვაგვარად არა ხერხდება. გეაქვს

ისეთი პუნქტების, რომელთა მიხედვით წყაროთა და მდინარეთა სახელების ერთ ჯგუფში გაერთიანება არ შეიძლება: აღამიანთა სახელობის წყაროები, ანთროპონიმული ქიდრონიმები თუ ძალზე ბევრია, მდინარეთა სახელებად თითქმის არა გვხვდება: წყაროების დალოცვა მიცვალებულთა სახელზე იციან, მიცვალებულის სახელს შეარქმევენ (ხათუთაის წყალანი (წყარო, ს. მალრანი, ხევსურეთი), თაშარის წყალი (ს. ბურსაჭირი, გულამაყარი)... ანდა ვინც გამოთხრის, გააკეთებს, ააშენებს წყაროს, იმის სახელსაც არქმევენ (ბაშაროვის წყალი (ს. ჭიკანი, დუშრ) – სიმონ ჭიკაიძეს ერქვა ბაშაროვი მეგსახელად, იმან გააკეთა. მდინარის მიმართ კი ასეთი რაიმე არ ხდება.

შეიძლება დაისვას საკითხი: თუკი არა ხერხდება სრულყოფილი კლასიფიკაციის ჩამოყალიბება, მაშ რაღაზე ეწეალობთ, რაგომ არ ეუბნებით ამ უიმედო საქმეს? იმიტომ, რომ კლასიფიკაციის, დაჯგუფების გარეშე გოპონიმის შესწავლა შეუძლებელია.

მიკრო და მაკროტოპონიმია

გოპონიმის დაჯგუფების ერთი სახეა დაყოფა მიკრო (მცირე) და მაკრო (დიდი) გეოგრაფიული ობიექტების სახელებად. ამ შემთხვევაში გოპონიმები პირობითად ეწოდება, რამდენადაც გოპონიმებთან გაერთიანებულია ქიდრონიმებიც. დიდი გეოგრაფიული ობიექტების სახელებს ცალკე იმიტომ გამოჰყოფენ და ცალკე იმიტომ სწავლობენ, რომ მათგან დიდი უმეტესობა უძველესია, აუხსნელი, საჭიროებენ როულ და ღრმა კვლევას, ისტორიული და ლინგვისტური „ინსტრუმენტების“ მომარჯვებას. მცირე ობიექტთა სახელები კი უმეტესწილად გამჟვირვალენი არიან, ახლადშერქმეულნი და მათი შესწავლისას დგება სულ სხვა საკითხები.

მაკროტოპონიმები ხშირად ძველი ხალხების, ძველი ენების ნაშთებია. შემდეგ მოსული ხალხი ვერ ახერხებდა მათ შეეყლას. მიკროტოპონიმია კი იოლად ცვალებადი იყო, რაკი ხალხთა ძალზე ვიწრო წრემ თითქმის ერთი სოფლის ფარგლებში მცხოვრებთ იყოღნენ. ამ მოსახლეობის აქედან აყრასა თუ ამოწყვეტასთან ერთად აღიგებოდა ხოლმე პირისაგან მიწისა ის სახელებიც, თითქოს

ქარიშხალმა გადაუარაო. ამ ადგილას ახლადმოსულნი კი თავის სახელებს არქმევდნენ.

„ცვალებადობისადმი სიმყარის მხრივ განსხვავებაა ტოპონიმებს შორის. მცირე ობიექტთა სახელები მასიურად უფრო ცვალებადია. ამიგომ, იმ ტერიტორიაზე, სადაც ენების ცეკლა მოხდა, ენობრივი პლასტები სახელწოდებებისა სხვადასხვაგვარია სხვადასხვა სიდიდის ობიექტებისათვის. მცდარია შეხედულება, თითქოს ვინც ადრე დაეპატრონა ტერიტორიას, მან შეარქვა დიდ მდინარეებს სახელები, ხოლო ვინც დაიგვიანა, მას წილად ერგო მცირე მდინარეთათვის სახელის შერქმევა. მიზეზი სხვა რამეა. დიდ მდინარეთა სახელები ბევრი ხალხისათვის არის ცნობილი და თუ ერთნი შეუსვლიან სახელს, სხვებისათვის გაუგებარი იქნება პატარა მდინარეთა სახელები მთლიანად ადგილობრივ მცხოვრებთა განკარგულებაშია. ვ.ი.გეორგიევის გამოკვლევით, ბულგარეთში სხვადასხვა წარმოშობისაა სხვადასხვა მომის მდინარეთა სახელები. პროცენტული შეფარდება ასეთია;

სახელწოდებები	100 კმ-ზე კრძელი	50-დან 100 კმ-მდე
ბულგარული	7	57
თურქული	4	22
ფრაკიული	70	16
სხვადასხვა	19	4

რაც უფრო დიდია ობიექტი, მით უფრო მყარია მისი სახელწოდება. ეს თემისი მასიურად გამართლებულია, მაგრამ აბსოლუტური მაინც არ არის. ხანდახან დიდი ისტორიული გზიდან განზე მყოფი მცირე ობიექტი უფრო დიდხანს ინახავს თავის სახელს, ვიდრე დიდი თვალსაჩინო ობიექტები. ასე, მაგალითად, შუა ეოლგისპირეთში არა მარტო კამამ, სურამ, სამარამ, სვიაგამ, არამედ მოგიერთმა უფრო მცირე მდინარეებაც კი შემოინახა სახელი, რომლებიც არ იხსენებიან არც თურქული, არც ფინო-უგორული ენებით, უფრო ადრინდელნი ჩანან, მაშინ, როდესაც თვით ეოლგა ისტორიის თვალწინ ორიათასწლეულის მანძილზე მესამე სახელს ატარებს: რა - იგილი - ეოლგა“ (83,48).

უამისოდაც მიკროტოპონიმია ძალზე ცვალებადია, მოძრავი. ბევრი ტოპონიმი იკარგება, მათ ადგილას ასალი ჩნდება. უსახელო

ადგილზე თუ რაღაცა მოხდა (ვთქვათ, კაცი მოკლეს), ერქმევა ამ შემთხვევის აღმნიშვნელი სახელი (კაცნაკლავა). ამ მოკლულის სახელზე უსახელო წყარო თუ დალოცეს, მისი სახელი შეერქმევა და იქნება, ვთქვათ, „იმედას წყალი“. ხეებსაც კი ცალკე სახელები ჰქვია ან კუთვნილების მიხედვით, ან თვისების მიხედვით (მწარია, პანგის ხე, ს. მაქართა), ან შემთხვევის გამო. იმავე მაქართაში ხორამზია ჰქვია ერთ პანგის ხეს, იმიტომ, რომ ხვარამზე ჩამოვარდნილა ამ პანგის ხიდან.

დიდი ადგილი მიკროგოპონიმიში ანთროპონიმიას (აღამიანთა სახელებიდან) – მიღებულ სახელებს უკავია, რაკილა სახნაე-სათესების, გყის და მისთანა საკუთრების მიხედვით იყო დაყოფილი. ანთროპონიმიას თითქმის მთლიანად ქუჩების სახელწოდებებში.

სოფ. მაქართაში (გუდამაყარი) მამულს, რომელსაც ილიკოს მამულს ეძახდნენ, იქ სამხერხაოს მოწყობის შემდეგ „სამხერხაო“ შეერქვა. იმავე სოფელში მთის გრადიციის მიხედვით კოლმეურნეობის მიერ გლეხობაში სათიბად განაწილებულ მთის ფერდობებს თუ დღეს ჰქვია წიწას მთა, ხუგას მთა, ბესუას მთა და ა.შ., მომდევნო წლებში თუ სოფელს მეომურები მოემადგება, „მთები“ კენჭისყრით ხელახლა გადანაწილება და „მთა“, რომელსაც ახლა „წიწას მთა“ ჰქვია, შეიძლება „სვიმანას მთა“ გახდეს.

და ასე, ყოველწლიურად, საღდაც რაღაცა შენდება, რაღაცა ხდება და ადგილებსაც იმის მიხედვით ახალი სახელები ერქმევა, ძველები კი პარალელურად, მეორე სახელად განაგრძობენ არსებობას ან ქრებიან. სოფ. ბურსაჭირში (გუდამაყარი) ერთ პაგარა ხევს ერქვა „ქუსურთ ხევი.“ რამდენიმე წლის წინ, ავღრიან ღამეს, ამ ხეებზე წამოსულმა ღვარცოფმა ცხვარი დაუხოცა ახალგაზრდა, გამოუცდელ მწყემსს ისაკა წიკლაურს და იმ დღიდან „ისაკას ხევს“ ეძახიან.

ამიგომ თითოეული სოფლის ირგვლივ, განსაკუთრებით მთის სოფლების, გოპონიმთა რაოდენობა სამასამდეც კი აღწევს. საერთოდ, მათი რაოდენობა უსაზღვრო და ამოუწურავია წელს აღწერილ სოფელში. მომავალ წელს შეიძლება ბევრი ახალი სახელი აღმოჩნდეს, ერთი ინფორმაგორისგან ჩაწერილს, მეორემ და მესამემ ასევე შეიძლება ბევრი გამორჩენილი დაამაგოს და ა. შ.

მიკრო და მაკროგოპონიმიის გაყოფაში თანხმობაა გოპონიმიტიკებს შორის, მაგრამ თუ სად შეიძლება ზღვარი გავევლოთ მათ

შორის, რა ობიექტების სახელები გაერთიანდეს მიკროტოპონიმი-ში, ამაში კი ერთგვარი აზრთა სხვადასხვაობაა. გამოჩენილ რუს ტოპონიმისტ ვ. ანიკონოვს მიაჩნია, რომ „ყველაზე გრანდიოზულ და თავისებურებებით გამორჩეულ ნაწილს ტოპონიმისას წარმოადგენს მიკროტოპონიმი, ანუ მცირე ობიექტთა სახელები: ნაკადულების, ჭალების, მინდვრების, მამულების, ხევების, გზების, ხილების, ჭების, დასახლებულ პუნქტთა უბნების და ასე შემდეგ, ცალკეულ ხემდე, თუ მას საკუთარი სახელი ჰქვია“ (83,46).

როგორც ამ ციტატიდან ჩანს, მიკროტოპონიმიში გაერთიანებულია ყველა მცირე გეოგრაფიული ობიექტის სახელი. აქ არ არის მოხსენიებული, მაგრამ ვ. ანიკონოვს მიაჩნია, რომ ქუჩების სახელებიც მიკროტოპონიმიში უნდა გაერთიანდეს, მას ამ საკითხში არ ეთანხმება მეორე ცნობილი რუსი ტოპონიმისტი ა. ე. სუპერანსკაია. მისი აზრით, მიკროტოპონიმისათვის ძირითადად დამახასიათებელია აღწერითობა, ტოპონიმთა ჩანასახობრიობა, ქუჩის სახელები კი ჩამოყალიბებულია და მეორე, საკუთრივ ტოპონიმთა საფეხურს უფრო შეესაბამება. ქუჩებთან ერთად ქალაქში ასევე გამოიყოფა მოედნები, ბაღები და სხვა, რომელთა სახელებს ქუჩის სახელებთან ერთიანობაში უწოდებენ ურბანონიმებს. გარდა ამ ობიექტებისა, ქალაქებში შეიძლება გამოიყოს ცალკეულ, გამორჩეულ შენობათა სახელები, როგორც ჩვენ დედაქალაქში ბევრია და მსოფლიოს სხვადასხვა ქალაქებშიც, მათ ხალხი საორიენტაციოდ იყენებს, ადგილზე მიანიშნებენ. ჩვენთან: თერთმეტსართულიანი, ცირკი, ოპერა, მთავრობის სახლი, უნივერსიტეტი, ლალიძე, მსოფლიოში ცნობილი: თეთრი სახლი (აშშ-ის პრეზიდენტის რეზიდენცია), პენგაგონი (აშშ-ის თავდაცვის სამინისტროს შენობა), რაიხსტაგი (ბერლინი), პარიზის ლეთისმშობლის ტაძარი, კრემლი (მოსკოვი) და სხვა მრავალი...

საკუთრივ ტოპონიმებად თვლიან იმ მიკროტოპონიმებს, რომელნიც პირველ საფეხურს ასცდნენ, ამაღლდნენ, ტოპონიმის სახე მიიღეს. პირველ საფეხურზე კი არიან პირველადი ტოპონიმები, რომლებიც სულ თავიდან, უხსოვარ დროს გაჩნდნენ ენის საჭიროებისა და სივრცეში ორიენტაციისათვის. იმისათვის რომ ერთმანეთისათვის აუხსნათ, გაეგებინებინათ, მიენიშნებინათ სად და საით, ადგილს აღწერდნენ: დიდგორთან, წითელკლდესთან, ციფწყაროსთან და ა. შ. ასეთი სახელები ჩნდებოდა, უნდა ვიფიქროთ,

სულ თავდაპირველად და ჩნდება ამჟამადაც. ეს არის მიკროგოპონიმიოა წარმოქმნის ერთი უმთავრესი უმრეგი წყარო. მაგრამ საზოგადო სახელებსა და მიკროგოპონიმებს შორის იგივეობის ნიშნის დასმაც არ შეიძლება, არის რაღაცა ზღვარი. თუმცა ამ მხრივაც სრული თანხმობა არ არის გოპონიმისგებს შორის. არსებობს ორი თვალსაზრისი. ენათმეცნიერთა და გოპონიმისგტა ერთი ჯგუფი (ლ.აბულახოესკი, ვ.ანიკონოვი და სხე.) თელიან, რომ საზოგადო და საკუთარ სახელებს შორის სამღვარი არ არის აბსოლუტური. მეორეთა შეხედულებით სამღვარი აბსოლუტურია, მათ შორის რაიმე შუალედური არ არსებობს.

უნდა ითქვას, რომ საზოგადოსა და საკუთარ სახელებს შორის რაღაცა შეფარდებითი სამღვარი მაინც არსებობს, მიუხედავად იმისა, რომ არის რაღაცა შუალედური ფენა სახელებისა, როდესაც კაცხ ეძახიან „ვრძელს“, თითქოს საკუთარია, მაგრამ ის ხომ საზოგადოც არის.

გარდამავალი სამღვრის აღიარებამ საზოგადო სახელებსა და მიკროგოპონიმებს შორის არ უნდა გვაფიქრებინოს, თითქოს არ არსებობდეს მათი თვისობრივი თავისებურებანი.

მიკროგოპონიმები, პირველადი გოპონიმები, ჩვეულებრივი საზოგადო სახელებია. მათზე როგორც გოპონიმებზე, მხოლოდ იმდენად შეიძლება ლაპარაკი, რამდენადაც ამა თუ იმ კონკრეტულ ობიექტს აღნიშნავენ. ნიშანდობლივად აღწერენ ადგილს, ვთქვათ, წითელი წყარო. თუ იმ ადგილას დასახლება გაჩნდა ან სხვა რამ ობიექტი, მაშინ ის გადადის საკუთრივ გოპონიმებში, მაგრამ როცა ობიექტი უკვე ქალაქად გადაიქცა, სახელი მაკროგოპონიმად იქცევა. საკუთრივ გოპონიმები, მსგავსად პირველადი გოპონიმებისა, უშუალოდ კი არ აღწერს ობიექტს, არამედ პირობით სახელოდ არის უკვე ქცეული, მისთვის დამახასიათებელია გეოგრაფიულ სახელთა სპეციფიკური ნიშნები. ისინი უმთავრესად მეორე ობიექტზე არიან გადანაცვლებულნი და მხოლოდ და მხოლოდ სახელს წარმოადგენენ, თავდაპირველი მნიშვნელობა უკვე მიჩქმალულია, თუმცა ქვემეცნეულად ისიც იგულისხმება. მაგალითად, ფშავეში არის სოფლების სახელები: კაწალხევი, ვანხევი, შარახევი. ისინი თავდაპირველად, რა თქმა უნდა, მხოლოდ ხეობებს აღნიშნავენ და პირველადნი იყვნენ, შემდეგში კი მათ სოფლებზე გადაინაცვლეს და მეორენი გახდნენ: ხოლო თვით უშუალოდ ხევის, მდინარის აღსანიშნავად, უკვე სახელოდ დამაგება

სკირდება სიტყვას: კაწალხევის წყალი, ვანხევის წყალი და ა. შ. ანდა პიდრონიმთა მწარმოებელი – ურა სუფიქსი გააფორმებს მდინარის სახელწოდებას: კაწალხეურა, ვანხეურა.

პირველადი ტოპონიმი გადანაცვლების შემდეგ შინაარსობლივად იცვლება და იქცევა ბგერათა კომპლექსად, რომელიც გარკვეულ გეოგრაფიულ ადგილს მიემატება. ამის შემდეგ იოლად ხდება სახელწოდებათა ფონეტიკური შეცვლა და შინაარსობრივი მხარის სრული დაბნელება.

ამრიგად, ასუპერანსკაია თავის აზრს მიკრო-მაკრო და საკუთრივ ტოპონიმების შესახებ შემდეგნაირად აყალიბებს:

„მიკროტოპონიმები – ბუნებრივი და ხელოვნურად შექმნილი მცირე ობიექტების ინდივიდუალური სახელებია. ჩვეულებრივ ესენი უშუალო სახელებია, რომელნიც შეესაბამებიან ობიექტის თვისებასა თუ ფორმას. ასეთი სახელები ლექსიკურად გასაგებია. ამდენად, ეს არის ტოპონიმის ყველაზე მოძრავი ნაწილი, რომელიც გვიჩვენებს ტოპონიმთა ჩასახვისა და ჩამოყალიბების პროცესებს. ისინი ჩვეულებრივ ადგილობრივ მცხოვრებთა ვიწრო წრისათვის არიან ცნობილნი.

საკუთრივ ტოპონიმები – ბუნებრივი და ხელოვნურად შექმნილი მცირე ობიექტების ინდივიდუალური სახელებია. ჩვეულებრივ ისინი შუალობითნი და არაპირველადნი არიან. ისინი არ ასახავენ დასახლებული ობიექტების თვისებას და ამდენად გაუგებარნიც არიან. საკუთრივ ტოპონიმები სხვადასხვა ხალხის შემოქმედების ნაყოფია, სხვადასხვა ენობრივი ფაქტები. ისინი უფრო ხშირად იხმარებიან ფართო მასებისაგან და ცნობილნი არიან იმ ტერიტორიის ფარგლებს გარეთაც, სადაც სახელდებული ობიექტი მდებარეობს.

მაკროტოპონიმები – ესენი არიან სახელები გეოლოგიურ-გეოგრაფიული სისტემის (მთების, დაბლობების, ზღვების) ანდა ხელოვნურად გამოყოფილი ტერიტორიების, რომელთაც არა აქვთ სპეციალური გეოგრაფიული ნიშნები (სახელმწიფოები, პროვინციები). ისინი ხშირად შედგებიან რამდენიმე სიტყვისაგან და საკუთრივ ტოპონიმების მსგავსად გეოგრაფიულ ტერმინსაც შეიცავენ.

მაკროტოპონიმები საერთაშორისონი არიან. ბევრი მათგანი ბოლო დროს არის შექმნილი რამდენიმე ენაზე“ (117).

ერთი შეხედვით ასუპერანსკაიას მსჯელობა თითქოს ლოგიკურია, ბევრი რამ მართებულიც არის, მაგრამ სადავოც ასევე ბევრი რჩება. ქართულ და, კერძოდ, მთის მიკროტოპონიმიაზე

დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ მიკროტოპონიმიის გამოიჭენა არამც თუ საკუთრივ ტოპონიმიისაგან, არამედ მაკროტოპონიმიისაგანაც კი არ შეიძლება. ასევე არ შეიძლება მაკროტოპონიმიის შესწავლა მიკროტოპონიმიისაგან მოწყვევითა და გამოცალკევებით, რადგან მიკროტოპონიმია ხშირად გვეხმარება მაკროტოპონიმთა კვლევის საქმეში. მაკროტოპონიმია, ვთქვათ, შავი ზღვა, მაგრამ მიკროტოპონიმთა რიგში ღვას ისეთებიც, როგორც არის თეთრი წყარო, შავწყალი – და სხვ. ე.ი. აქ ფორმისა და შინაარსის მხრივ სრული თანხედრია. არაფერი სხვაობა არ არის „შავ ზღვასა“ და „შავწყალს“ შორის, გარდა იმისა, რომ ერთი დიდ გეოგრაფიულ ობიექტს აღნიშნავს, მეორე კი უმნიშვნელოს. ეს ზღვარიც იშლება ხშირად, როცა საქმე გვაქვს ისეთ მაკროტოპონიმებთან, როგორც არის სოფლებისა და ქალაქების სახელები. ხშირად, იმასთან დაკავშირებით, რომ სოფელი ცარიელდება, ისპობა, ხოლო სხვა ადგილას ახალი აღმოცენდება, მაკროტოპონიმი იქცევა მიკროტოპონიმად, ხოლო მიკროტოპონიმი – მაკროტოპონიმად.

მაგალითად, ბარისახოს გემოთ არაგვის ჭალას ერქვა კორმა. არავითარი დასახლება იქ არ იყო. ამჟამად კი კორმა დასახლებული პუნქტია.

ფასანაურს ქვემოთ, ხანდოს ხევისა და არაგვის შესართავთან ადრე (40-50 წლის წინ) არავითარი დასახლება არა ყოფილა. უბრალოდ, ადგილს რქმევია წითლიანი, შემდეგში, როცა აქ სოფელი გაჩნდა, შეინარჩუნა ადგილის სახელი, სოფელს ამჟამად წითლიანი პქვია. ხდება პირიქითაც, როცა სოფელი ცარიელდება და სახელი ადგილს შემორჩება, მთებიდან ბარისაკენ თუ იქვე, არაგვის ჭალეზზე გზის სიახლოვეს, მოსახლეობის ჩამოსახლებასთან დაკავშირებით, ბევრი სოფელი იქცა ნასოფლარად. რიგ შემთხვევაში ახალმა დასახლებებმა ძველი სოფლის სახელები ჩამოიყოლეს, მაგ.: ამირნი, გოგნაურები, არახეთი (მთიულეთში), კოგოხი, დიხრო (გუდამაყარი), კანაგია, წიფრანი, კულო (ფშავე), ზოგ შემთხვევაში კი სოფლის სახელად ადგილის სახელი იქცა. მაგალითად, სოფ. მუგუ და ჭართალთან მალლა, მთის სერზეა. თავიდან დიდი სოფელი ყოფილა. იქიდან თითქმის ყველანი ჩამოსახლდნენ სამანქანო გზის სიახლოვეს შეკავებულ ფერდობზე, რომელიც ადრე სანახავად პქონიათ და ხამუშას ეძახდნენ. ამრიგად, გაჩნდა ახალი სოფელი ხამუშა, მუგუდა კი, თუ მთლიანად დაიცილება, იქცევა მიკროტოპონიმად და გორსდა შემორჩება. ასეთი მიკროტოპონიმები, ადრე რომ მაკროტოპონიმები ყოფილა, მთაში ძალზე ბევრია.

სუბსტრატული ტოპონიმები

ტოპონიმები რომ უამრავ ძვირფას ცნობას ინახავენ (ისტორიულს, ენობრივს, ეთნოგრაფიულს და სხვ.), ამაზე ზემოთ უკვე ვთქვით, აქ კი საუბარი გვექნება კონკრეტულად იმ ენობრივ მასალაზე, რომელსაც გადაშენებული, ასიმილირებული ხალხების შესახებ გვინახავენ ტოპონიმები. იმ ენობრივ ნარჩენებს, შემონახულს იმ გერიტორიაზე მოქმედებაში, სუბსტრატულს უწოდებენ, ანუ მკვდარი ენის რელიქტებს.

სუბსტრატი (ლათ. substratus „ქვეფუნა“, „ქვეშსაფენი“) მარტო ენობრივი კი არა, საერთოდ, ეთნიკური მოვლენაა, რაც რჩება ერთი ხალხის მიერ მეორის ასიმილაციისას, დამპყრობლებში გათქვეფისას. ენობრივი სუბსტრატი, მთლიანი სუბსტრატის ერთ-ერთი სახეა. სხვადასხვა სახით კი ის მქლავდება თვით ადამიანების ტიპაჟში, მატერიალურ კულტურაში, მნე-ჩეულებებში, ყოფაცხოვრებაში, ფოლკლორში და სხვ.

ენობრივი სუბსტრატი მქლავდება პირველ რიგში ასიმილატორი ენის ფონეტიკაში, გრამატიკაში, ლექსიკაში, ამასთან, ონომასტიკაში, უმთავრესად ტოპონიმიაში. მკვდარი ენის ტოპონიმები ქმნიან თავისებურ ჯგუფს, სისტემას, რომლებიც მკვეთრად განსხვავდება ასიმილატორი ენის მიერ შერქმეული ტოპონიმებისაგან.

სუბსტრატული ტოპონიმების შესწავლა საშუალებას გვაძლევს გადავიხედოთ შორეულ წარსულში, გარკვეულწილად აღვადგინოთ მკვდარი ენები, რომელთა შესახებ სხვა არავითარი ისტორიული წყარო არ შემორჩენილა, ასე თუ ისე აღვადგინოთ მათი ისტორია.

ასეთი მკვდარი ენები კი, სამწუხაროდ, ბევრია რუსეთის იმპერიაშიც. მარტო საბჭოთა იმპერიის პერიოდში 27 ენა აღგვიღა პირისაგან მიწისა, რუსულ ენას მოუხდენია მათი ასიმილაცია, ერთი ამდენიც ასევე გაქრობის პირას იყო მისული; სულზე მოუსწრო ამ იმპერიის ნგრევამ და ეროვნული თვითშეგნების გაღვიძებამ.

იმ დაკარგულ ენათა, თუ უფრო აღრინდელთა ერთადერთი წყარო ხშირ შემთხვევაშიც, რა თქმა უნდა, ისევე და ისევე ტოპონიმია იქნება, რომელთა გამოყოფა რუსული ტოპონიმებიდან

იოლად მოხერხდება, მაგრამ ახსნა კი ძნელი საქმე იქნება. საიდუმლოების დაფარვის ეს მტკიცე თვისება მხატვრული სახით გადმოსცა ნ.კ.რერიხმა თავის ლექსში „წმინდა ნიშნები“.

„ჩვენ არ ვიცით, მაგრამ მათ იციან.
ქვებმა იციან. იციან ხეებმაც.
და ახსოვთ. ახსოვთ, ვინ დასდო სახელი
მთებსა და მდინარეებს.
ვინ ააგო ყოფილი ქალაქები,
ვინ დაანათლა სახელი
უხსოვარი დროის ქვეყნებს.
გაუგებბარი ჩვენთვის სიგყვები.
ყველა მათიგანი აზრით საესეა“.

ასეთი აუხსნელი სიგყვების ასახსნელად ლინგვისტიკის მეთოდებთან ერთად უნდა მოვიშველიოთ ისტორიული, ეთნოგრაფიული, არქეოლოგიური მონაცემებიც. ეს კი, საბოლოო ჯამში, გულისხმობს ამ გოპონიმების ეტიმოლოგიურ ძიებას და ახსნას.

ასეთი კვლევა-ძიებისას, პირველ რიგში, საჭიროა მასალის აღწერა და გამოვლენა. მეორე რიგში, ამ გოპონიმთა გავრცელების არეალი რაც შეიძლება უფრო ვრცელი უნდა იყოს, ვიდრე ის გერიგორია, ის რაიონი, სადაც ესა თუ ის სალხი ცხოვრობდა. ამ სივრცეს ეწოდება რეგიონი. გოპონიმთა არეალური გავრცელება შეიძლება რამდენიმე რეგიონს მოიცავდეს. ამდენად მათ გავრცელების მიხედვით გამოცალკევებულად სწავლობენ, რეგიონალური კი ამ რეგიონის მთლიანი გოპონიმის აღწერასა და შესწავლას გულისხმობს. რეგიონალური შესწავლა (ჩვენს სინამდვილეში ცალკეული კუთხეების, ვთქვათ, თუშეთის, ფშავის, ხევსურეთის, მთიულეთის და ა.შ.) გულისხმობს სწორედ ამა თუ იმ გოპონიმთა თუ ენობრივ მონაცემთა არეალების დადგენასაც. მაგალითად, იგივე თუშეთისა და ფშავ-ხევსურეთის რეგიონალური შესწავლის დროს გაირკვა, რომ გოპონიმების გარკვეული ნაწილი აუხსნელია და ისინი ყველანი ერთგვაროდ ბოლოვდებიან -ლო, - ჩო -შო მარცვლებზე (დართლო, ნაყაყაიჩო, ჭემო...), თ.თ. უთურგაიძის დაკვირვებით (თუშურ მასალაზე), ეს მარცვლები ვეინახური წარმოშობისაა, ვეინახური (ქისტურ-ჩეჩნური) ოჯახის ენებისათვის არის

დამახასიათებელი და აღნიშნავენ „ადგილობრივ ბრუნვებს“. ფშაქ-ხევსურეთის ტოპონიმიამიყ აღმოჩნდა, რომ ასეთივე ტოპონიმები გვაქვს ფშაქში; ხარტიმო, აფმო, ჭანიმო, ჭიჩო, ბუქალო... ხევსურეთში: ზეისტეჩო, აკუმო... არის აგრეთვე გო-ზე დაბოლოებული ამავე რიგის ტოპონიმები: ბაცალიგო... და მსგავსნი. რეგიონალურად ტოპონიმის შესწავლის შედეგად, შესაძლებელი ხდება შემდეგში ამგვარი, მსგავსი ტოპონიმებისათვის თვალის გადავლება – რა არეალში, საიდან სადამდე ვრცელდებიან.

აქვე გვინდა დავიძინოთ ისიც, რომ მაწარმოებლების ამგვარად (ფუძის აუხსნელად) გამოყოფა და მისი უცხოურობის მტკიცება მართებული არ იქნება. მაგალითად, ტოპონიმებში „პელო“, „ჩილო“ სანამ „პე“ და „ჩი“ არ აგვიხსნია, ვერ ვიგყვით რომ ეინახური – ლო გამოიყოფაო. იქნებ ეს – ლო იგივეა, რაც მთიულეთის ტოპონიმებში გვაქვს. „ლო“ იქ მარხილის ფეხს ნიშნაეს და დაერთვის იმ გორების სახელებს, რომლებსაც მარხილის ფეხის ფორმა აქვს – ბოლოში შემოხრილია: ხახიანთ ლო, ლოს ხევები, ლონი, ლოთაევები, ლოსილო და სხვ.

როდესაც ვსაუბრობთ საქართველოს გერიგორიაზე არსებულ უცხოურ სუბსტრატზე, მხედველობაში გვაქვს უცხო ტომთა ჩვენს გერიგორიაზე გარკვეულ პერიოდებში მოსახლეობა და შემდეგში მათი სრული ასიმილაცია. ზოგ შემთხვევაში კი შეიძლება საქმე გვექონდეს ადრესატთან, როცა დამპყრობნი ჩვენ ქართულ სახელებს თავისი სახელებით ცვლიდნენ.

მარტო საქართველოს გერიგორიაზე არ არის უცხოური სუბსტრატი და ადრესატი. ჩვენს მეზობელ ხალხთა გერიგორიებზეც ბევრია ქართული სუბსტრატი თუ ადრესატი. მაგალითად, ოსეთის გერიგორიაზე (მხედველობაში გვაქვს ე.წ. ჩრდილოეთ ოსეთი) ბევრია ოსურისათვის უცხო ტოპონიმი, რომლებიც მხოლოდ და მხოლოდ ქართულით იხსნება (103).

ბოლო დროს, ისტორიკოსმა ზურაბ რაგინამა გამოაქვეყნა თავისი შესანიშნავი გამოკვლევა „წყაროთა ღაღადი, ანუ პირიქითა საქართველო“, სადაც ქართული ენის საფუძველზეა ახსნილი ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ბევრი ტოპონიმი, რომლებსაც ვილაც-ვილაცა მკვლევარნი განგებ გაყალბებით ხსნიდნენ. მათ ქართულ წარმომავლობას ჩქმაღავენდნენ, რადგან ამ ტოპონიმებით მტკიცდება ქართველ ტომთა ოდესღაც მოსახლეობა ყუბანსა და ტამანის ნახევარკუნძულამდე (97).

დგება საკითხი იმის შესახებ, თუ რამდენად შემჭიდროებულად, ერთ შემოფარგლულ რეგიონში გვხვდება მსგავსი გოპონიშები, მსგავსი ენობრივი ტიპები. თუ ისინი ძალიან გაბნეულნი არიან, მაშინ სხვა კუთხით დგება საკითხი: რომ ღღევანდელის მსგავსად, როცა, ვთქვათ, რუსული დასახლებები, სახელწოდებები, შემოსახლებულნი და არა იმ ტერიტორიის ძირეული მოსახლეობა. თუ ერთგვაროვანი ფაქტები ძალზე დამორებულ ტერიტორიებზე იყრის თავს, ეს იმას ნიშნავს, რომ სავარაუდოა ისინი სხვადასხვა წარმომობისანი იყვნენ და არა ერთი წყაროდან.

მაგრამ უცნობობა ყოველთვის არ ნიშნავს უცხოობას. ჩვენი მკვლევრები, უმთავრესად უცხო ენისად რაგომდაც აცხადებენ იმას, რაც არ არის მართებული.

გოპონიშთა კვლევისას ერთ-ერთი უმთავრესი განმსაზღვრელი ყველაფრისა – მაინც სემანტიკაა. ისე არ შეიძლება გამოყოფა ფორმანტიკა სუბსტრატულ გოპონიშიაში, ეს ძალზე ძნელია, მაგრამ სრულფასოვანი გოპონიშიკური გამოკვლევა უპირველეს პრობლემად სწორედ ასეთი გოპონიშების შინაარსის გახსნას უნდა ისახავდეს მიზნად.

უცნობ გოპონიშთა სუბსტრატული გოპონიშების ახსნა მაშინ შეიძლება ჩაითვალოს მართებულად, თუ ერთეულები კი არა, მასიურად ხერხდება ერთი რიგის გოპონიშების ახსნა, გარკვეული ენობრივი მონაცემებით ერთიანი სისტემა იქმნება. ერთი ცალკე აღებული გოპონიშის ახსნა ფაქტიურად არაფრის მთქმელია, რადგან ეს შეიძლება შემთხვევითი დამთხვევა იყოს. თითო ჩვენი გოპონიში შეიძლება მსოფლიოში არსებული ყველა ენის მონაცემთა მისადაგებით აიხსნას.

ზანიზმები ძართულ ტოპონიშიაში

აღმოსავლეთ საქართველოში და, კერძოდ, მთიულეთ-გუდამაყრის გოპონიშიაში შევამჩნიეთ უცნობი სახელწოდებები, რომლებიც თითქოს რაღაცით მანურ სამყაროზე მიგვანიშნებდნენ – ოზანო (მთა, ს. ათნოხი), ჩირე (მამული, ს. სონჩო), მულურე (სოფელი, მთიულეთი) და სხვა.

ისტორიული ლიტერატურის გაცნობის შემდეგ კიდე სხვა ტოპონიმებიც მივიჩინეთ მანური წარმოშობისად. ამ მიმართულებით კვლევა-ძიების გაღრმავების ბიძგი მოგვცა ჟინვალის არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელის – რამინ რამიშვილის მოსაზრებამ, რომელიც მან ჟურნალ „მაცნეს“ ფურცლებზე გამოთქვა კოლხურ-ყობანური კულტურის ეთნიკური კუთვნილების საკითხთან დაკავშირებით:

„მოგვიანებით, ჯერ სკვითების, ხოლო შემდეგ ჩრდილოეთი კავკასიაში მოთარეშე სხვა ტომების დაწოლით, ხოლო საბოლოოდ კი ცენტრალური კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე ალანური მოსახლეობის შეჭრით, გვიანყობანური მოსახლეობის (რომელთა კულტურაც კოლხური კულტურის ნაწილადაა მიჩნეული – გ.ხ.) ნაწილი ისპობა ან მომხედურებს ერევა, ხოლო ნაწილი კი, ჩანს, კვლავ სამხრეთ კავკასიონის ფერდობებს უბრუნდება. ხევის (და შემდგომ არაგვის ხეობის) წანარული მოსახლეობაც ჩვენ აღმოსაუღლეთ საქართველოში ამ გზით შემოპრილ ყველაზე გვიანდელ დასაუღლურ ქართულ ეთნიკურ ნაკადად მიგვაჩნია. ამიტომაც არ გვეუცხოება არაგვის ორთავ ხეობისა და მიმდგომ ისტორიულ კახეთში (იერის ზემო ნაწილი) ე.წ. მანური იერის მაგარებულ ტოპონიმთა სიუხვე“ (96, 186).

ეს ტოპონიმები (თუ მათი წარმომქმნელი სიგყვები) შეიძლება ოღა საერთო ქართველური ფუძე ენიდან მომდინარედაც მიგვეჩნია, რაც ზოგ შემთხვევაში მართებულიც იქნებოდა, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: ჩვენი ტოპონიმების უმეტესობა ზოგად მანურ ენობრივ სამყაროსთან აბამს კავშირს.

ჩვენ აზრს აღრმავებს ისტორიკოს ჯონდო გვასალიას ნაშრომი, სადაც იგივე აზრია გამოთქმული სათანადო მასალის მომარჯვებითა და გაანალიზებით. მასთანაც, ისევე როგორც ჩემთან, ზოგი რამ შეიძლება არ იყო მართებული, მაგრამ საკითხი, ვფიქრობთ, მართებულად არის დაყენებული. ჯ.გვასალია წერს:

„შიდა ქართლის მოსახლეობა უძველესი დროიდან ქართველური იყო. ამაზე მიუთითებს ქართული წარმოშობის ტოპონიმები და ქართულ-მანურ-სვანური ტოპონიმიკური შეხვედრები. საუკუნეთა მანძილზე მთიდან ბარში ეთნიკური გადაჯგუფების პროგრესმა მოსახლეობის შემადგენლობას გარკვეული კვალი დააჩნია.

შიდა ქართლის ზოგიერთ გოპონიმს აქვს ქართულ-სევანური ან ქართულ-ზანური პარალელური ფორმები.

დადიანეთში არის გოპონიმი „ცხრაძმითი“ (მთა). მის მახლობლად მთიან გვერდს ეწოდება „ჩხორეთი“ („ჩხორო“ მეგრ. ცხრა)“ (21, 164).

ჯ.გვასალიას იქვე გაანალიზებული აქვს სხვა გოპონიმებიც. სევანური ენის მეშვეობით ხსნის ბევრ გოპონიმს ისტორიკოსი თეიმურაზ მიბჩუანი. ამასთან, თვით სევანეთის გოპონიმებსაც იყავს აფხაზთა შემოგვეებისაგან. სევანეთის გოპონიმები თუკი სევანურივე ენის ნიადაგზეც მშვენიერად იხსნება, მართლაცდა რა მუაშია აფხაზური. მაგალითად, „მხარა“ აფხაზურად კი ნიშნავს მთას, მაგრამ სევანურად დაღარულს ნიშნავს. სევანური სახელი უფრო გამართლებულიც არის, რადგან მთიანეთში რომელიმე ცალკეული მთისათვის „მთის“ სახელად მიკერება უაზრობაა. ისევე როგორც გყემი რომელიმე კონკრეტულ ხეს არ შეიძლება „ხე“ დაერქვას. „მთა“, „ხე“ შეიძლება ეწოდოს იმ შემთხვევაში, როცა მთა ან ხე ერთადერთია იმ გარემოში, მარტოდმარტოა.

თ.მიბჩუანი სევანურის მეშვეობით ხსნის აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ბევრ გოპონიმს. ხეში არსებული სოფლის სახელი გყარშეგი მას მიაჩნია სევანურ „გყარ“ სიგყვიდან, რაც ადგილს ნიშნავს. იმავე სოფელში ფერდობს ქვია „კაჩ“, რაც სევანურად ფერდობს ნიშნავს. ბაფა (საძოვარია სოფ. ფხელშეში) სევანურად ორ მთას შუა მოქცეულ ადგილს ეწოდებაო; ფაჩა (ფერდობი, ს. ქოსელი) – ხრიოკი. ფშაეის სოფ. ხომარის სახელი დაკავშირებულია სევანურ სიგყვასთან ხომა „დიდი“; ხაიმო სოფელია თიანეთის რაიონში და მის სახელს აიგივებს სევანეთის სოფლის სახელთან ხაიში. კოჯორი დიდი ლიახვის სათავეში სევანურად კოჯ „კლდე“; უჯარმა – სევანური უჯარ „გველებიანი ადგილი“, „გველეთი“ და სხვა.

ამ და სხვა გოპონიმთა სევანურით, ზანურით ახსნას მურგს უმაგრებს ისტორიული ცნობა, რომ წინარები ჩრდილო კავკასიაში განსახლებული სევანების წინაპრები, ყობანური კულტურის შემქმნელნი ყოფილან. ისინი შემდეგში სხვადასხვა ხალხების მოწოლის შედეგად დარიელის ხეობით შემოსულან საქართველოში და არაგვის ხეობებში დასახლებულან.

ზოგიერთი გოპონიმის ასხნა, ზოგი შემთხვევა მაინც სადაეოა. არ შეიძლება ერთი ნაწილის გამოყოფა გოპონიმიდან ისე, თუ მეორე ნაწილსაც ვერ ავხსნით. „ტყარშეტი“ ტყარ კი ნიშნავს ადგილს, მაგრამ „შეტი“ რაღაა? სხვაგვარად მისი გამოყოფა არ შეიძლება. ჩვენ კი ჩვენი მხრივ მოვიტანთ ამ ტიპის გოპონიმებს მთიულ-გუდამაყრის გოპონიმიდან:

ბოჩეთი ხანდოს ხეობაში სოფ. უკანამხართან (მთიულეთი) ერთ-ერთი ფერდობის სახელია. იქვე ჩამომდინარე ხევს ეწოდება ბოჩეთის ხევი. ამ სახელში აშკარად გამოიყოფა ძირი ბოჩ (170).

ივანე ჯავახიშვილი ქართველთა უძველესი რელიგიის მიმოხილვისას ეხება ერთ წარმართულ ღვთაებას, რომლის სახელიც ბოჩ-ი ყოფილა. ავგორი იმოწმებს ექვთიმე მთაწმინდელს, რომელთანაც პირველად იხსენიება ბოჩი.

„სახელის ღებანი იგი საწარმართოთა კერპთანი რ-ლნი მათ ღ-თდ შერაცხნეს რ-ლნიმე მამათა და რ-ლნიმე ღებათა სრულიად მოისპენდიოს, ანუ აპოლოს, ანუ არტემის, ანუ ბოჩი და გაცი ბადაგონ და არმამ ანუ რომელ იგი წნეხასა ყურძნისასა ბილწისა მის ღიონისეს სახელს იტყვიან... ესე ყოველი საეშმაკო არს და მოისპენ ქრისტეანეთაგან (171; 86, 87).

ივანე ჯავახიშვილი ბოჩის მიიჩნევს ჭანური წარმომობის სახელად, სადაც ის მამალ ცხეარს აღნიშნავს. ბოჩი კი თავის მხრივ უნდა უკავშირდებოდეს, ანუ იგივე უნდა იყოს, რაც მეგრული ოჩი „ვაიცი“, რომელიც შედის ქართული წარმართული ნადირობის ღვთაების სახელწოდებაში - ოჩოპინტრე.

ორივე ამ სახელისათვის, მეგრულისათვისაც და ჭანურისათვისაც (ოჩი, ბოჩი), მეცნიერის მიერ ამოსავლად მიჩნეულია ქართული სახელი ვაცი. „ოჩი წარმომდგარია ვაცისაგან „ეა“ მარცვლის ქართული ფონეტიკის კანონების მიხედვით „ო“-ნად ქცევის წყალობითა და „ე“-ანის „ჩ“-ინად შენაცვლებით (172, 86).

როგორც აქედან ჩანს, საერთო ქართულში გვექონდა სიტყვა ვაცი, რომელიც უცვლელად დარჩა ქართულში, ხოლო შემდეგში ქართულისაგან გამოყოფილ დიალექტებში, ჭანურსა და მეგრულში, ფონეტიკური შესატყვისობების თანახმად, მოგვცა ოჩი და ბოჩი. ამით გამოირიცხება ვარაუდი ბოჩ-ის საერთო ქართველურობისა (რაც შეეხება ქართულ სიტყვა ბოჩოლას, სხვა წარმომობისა უნდა იყოს). ბოჩი ჭანურიდან (დასავლური ტომებიდან) აღმოსავლეთში

გვიან უნდა შემოჭრილიყო, როცა იქ უკვე ჩამოყალიბებული იყო ჭანური დიალექტი, მეგრული დიალექტი და როცა უკვე „ვაკმა“ მოგეცა „ბოჩი“.

დიდი მსჯელობის შემდეგ იეჯავახიშვილი დაასკენის, „... ძველი ქართული ღვთაების „ბოჩი-ს არსებობის შესახებ ექვთიმე მთაწმინდელის ცნობა სრულ ჭეშმარიტებას უნდა შეიცავდეს. ამ ღვთაების სახელს თავდაპირველად მაინც, მამალი თხის ან ცხერის, ე.ი. ვაკის ან ბოჩის მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, ამიგომ შესაძლებელია, რომ „ბოჩი“ ან იმავე ნადირთმფარველი ღვთაების, ან მისი მსგავსი ღვთაების სახელი იყოს, როგორც იყო და ეხლაც, ხალხის ამრით, არის „ნადირთ მწყემსი“, ანუ ანგელოზი „ოჩოპინ-ტრე“ (172, 87).

ჩვენი ამრით, შესაძლებელია ასეთი ვარაუდის დაშვება: მგრის ურდოებისაგან ღვენილმა ქართველურმა (ზანურმა) გომებმა დარიალის ხეობით საქართველოს მოამურეს. გადმოვიდნენ და ნაწილი დასახლდა მთიულეთ-გუდამაყრის ტერიტორიაზე. მათ არ შეიძლებოდა თავისი კვალი არ დაემჩნიათ ხევისა და მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიამზე. ამასთანავე, მთის მონადირე ხალხი განსაკუთრებით ადვილად მიიღებდა მათგან ნადირობის ღვთაება ანგელოზებს. ვარდა ბოჩისა, რომელიც ტოპონიმში დასტურდება, ქართველ მთიელებში და კერძოდ, ხევსურეთში, შემონახულია კიდევ ნადირობის ღვთაების ორი სახელი, - ანატორი და ოჩოპინ-ტრე, - რომლებიც აგრეთვე მეგრულ ღვთაებებთან ანთარ - თან და ოჩოკოჩთან (თუ იმავე ოჩოპინტრე-სთან) ამქლავნებენ კავშირს (172, 82-87).

ღუმაცხო სოფლის სახელია გუდამაყრის ხეობის გემო ნაწილში, ბურსაჭირისა და ბოსლის ხეობის შესაყართან.

ამ სოფელთან გუდამაყრის ორი მთავარი, სათემო სალოცავია: ზეგარდა და პირიმზე (ფუძის ანგელოზი). ამ ხატების ადგილები და, კერძოდ, პირიმზე ფუძის ანგელოზის მღებარეობა, ნაგებობათა სიძველე მიგვანიშნებს, რომ აქ უძველესი დროიდანვე უნდა ყოფილიყო სალოცავი და, შესაძლოა, არა ერთი და ორი. სავარაუდოა, რომ იქ ქრისტიანობამდე ასევე ძლიერი სალოცავი არსებუ-ლიყო. მას სახელი ქრისტიანობის შემოსვლასთან დაკავშირებით, რა თქმა უნდა, გადაერქმეოდა და არაოფიციალურად მხოლოდ ადგილსდა შემორჩენია.

სოფლის სახელწოდება დუმაცხო ძალზე ჰგავს ერთ-ერთი უძველესი ღვთაების ჰანურ სახელწოდებას – ჯუმარჩხა. ივ.ჯავახიშვილი იმოწმებს რა რ. ერისთავს, რომელსაც მოჰყავს ცნობა ხევსურთა ერთ-ერთი ღვთაების - „ჯიმაღის ჯერის“ შესახებ, წერს: „შესაძლებელია „ჯიმაღი“ უთანასწორდებოდეს იმ ღვთაების სახელს, რომლისთვისაც საქართველოში განკუთვნილი ყოფილა ოთხშაბათი: ოთხშაბათს მეგრულად „ჯუმამსა“, ჰანურად „ჯუმარჩხა“, ხოლო სეანურად „ჯუნამ“-ი ჰქვია. სორბელიანის მოწმობის თანახმად კი ოთხშაბათი ქართულად „ერმის“ დღედ ითვლებოდა, ესე იგი, ჰერმესისა, ანუ მერკურის ღვთაებისათვის ყოფილა დაწესებული“ (172,80).

ამ ორ სახელწოდებას შორის (დუმაცხო და ჯუმარჩხა) გარდამავალ საფეხურად შეიძლება მივიჩნიოთ ფასანაურთან დადასტურებული მეორე გოპონიმი დუმაჩხაური (ველების, სერის სახელია ფასანაურის მალლა, გყეების თავზე). აქაც არის ძველი ნასოფლარები, ნიშები. ამ მხრივ, თუ ეს სარწმუნოა, ფონეტიკური სახესხვაობა დიდ სიძნელეებს არ ქმნის. ჯ-ს დ-ში გადასვლა ქართველური ენებისათვის დამახასიათებელია.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ მემოთ განხილული ორივე გოპონიმი (ბოჩეთი და დუმაცხო) ჰანური ღვთაებების სახელებს დაემთხვა. აღსანიშნავია ისიც, რომ დუმაცხოს ერთ-ერთ სასაძოვრედ დიდ მთასა და ფერდობებს ოზანო ჰქვია, რაც ზანურად „საზანოს“ ნიშნავს.

დუმაცხოს ჩამოუდის პაგარა ხევი, რომელსაც ლიფო-ს უწოდებენ. ეს გოპონიმი აუხსნელია, ფორმით კი დასავლურ სიგყევებს ჩამოჰგავს.

დასავლური სამყაროდან უნდა იყოს დუმაცხოს სიახლოვეს ჩამომდინარე მეორე ხევის სახელწოდება ბერეკაულთ ხევი. ბერეკ სეანურად რკინას ნიშნავს.

ამ ხევის პირას, ჭალაზე მჭედლებს უცხოვრიათ და სამჭედლოები ჰქონიათ.

* გადმოცემის თანახმად, როცა აქ მჭედლებს სამჭედლოები ჰქონიათ, ხევის მთაზე ბერეკი მღვარან, პაგარა საყდარი ჰქონიათ (ამ მთას საბეროს ეძახიან). მჭედლები გაეარეარებულ რკინას უგზავნიდნენ თურმე ბერეკს ცივ ზამთარში – ხელები მაინც მოითბეთო და ისეთი წმინდანები ყოფილან, რკინა იქამდე აგანით ოღნაეაც არა ცივდებოდაო. სანაცულოდ, ბერეკი მაფხულობით ცივ წყალს უგზავნიდნენ მჭედლებს კალათით – გული გაიგრილეთო და კალათას წვეთი არ გაეარდებოდაო.

წიფორი სოფლის სახელია მთიულეთში, ფასანაურს ზემოთ. აქ არის ერთ-ერთი დიდი და ძლიერი სალოცავი წიფორის წმ. გიორგი; მეორე ასეთი სოფელია ქართლში მდ. ლეხურას ხეობაში. ჩვენ ამ გოპონიზმის ამოსავლად მიგვაჩნია ჭანური სიგყვა წიფური, რაც წიფელს ნიშნავს. „წიფური – бук, буковое дерево“ (51, 211).

ჩირე მამულის სახელია სოფელ სონჩოში (მთიულეთი). ეს სიგყვა უნდა იყოს იგივე, რაც ჭანური მჩირე. ნიკო მარის ჭანურ-რუსულ ლექსიკონში ვკითხულობთ: „მ-ჩირე“ „широкий, будро отсюда названные местечко Очамчири; „უჩა-მჩირე“ „черно-широкий“ ср. „ჩიმმ-ირ-ი“, თანაც ეს სიგყვა ჩ-ზე აქვს ლექსიკონში, რაც იმას მოწმობს, რომ მ-ფუძისეულ თანხმონად არ მიაჩნია.

ოჩამჩირეს ეტიმოლოგიას სპეციალური სტაგია მიუძღვნა პროფ. გროგაევამ, სადაც გაარკვია, რომ ოჩა (ოჩე) ნიშნავს ყანას და „ოჩე-მჩირე სიგყვასიგყვეით უნდა იყოს ყანა-ვრცელი, ყანაფართო“ (100,181). აქვე მოყვანილია მთელი რიგი გოპონიზმებისა, რომლებშიც მჩირე შემადგენელ კომპონენტად გამოდის. მართალია, ოჩამჩირე სამეგრელოშია, თვით მეგრულში კი მჩირე დღეს აღარ იხმარება, მაგრამ გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ოღეს-ღაც მეგრულშიც უნდა გექონოდა ეს სიგყვა.

მულურე სახელია სოფლისა, რომელიც ხადის ხეობაში, მთიულეთის სულ ზემო ნაწილში მდებარეობს. თეთრი არაგვის სათავეა ღუდის ხეობა, მღეთის გაყოლებით, მეორე ხადის ხეობა, რომელიც ქვემეთთან მარცხნიდან ერთვის ღუდის ხეობას და წარმოიქმნება თეთრი არაგვი. მულურე სწორედ ამ ხადის ხეობის სათავეშია, სულ ზემო განაპირა მხარეს, რომლის იქით მთიულთა სოფელი აღარ არის.

ეს დაწერილებითი აღწერა იმიტომ მოვიშველიეთ, რომ მეგრულში გვაქვს სიგყვა მუხური, რაც კიდეს, ნაპირს, მონაპირეს ნიშნავს: „მუხური - край, угол, остров, страна (51).“

ზოგ გოპონიზმში გამოიყო ადამიანთა სახელები, რომლებიც აღმოსავლეთ საქართველოში, როგორც „ქართველური საკუთარი სახელების“ ლექსიკონიდან ჩანს, სამეგრელოს გარდა არსად გვხვდება. ასეთებია:

ათალაის ქელი გორის სახელია სოფელ ლაკათ კეეში (მთიულეთში). ათალა კაცის სახელია კოლხურში (137).

კოკოლიანთ წყალი წყაროს სახელია სოფელ დარბულთას. გამოიყოფა კაცის სახელი კოკოლა, რომელიც აგრეთვე კოლხეთშია დადასტურებული.

გედეთი // გედები მთის სახელია სოფელ წინკობათას (მთიულეთში). გედე კაცის სახელია კოლხეთში.

ბაქაის ყანები მამულების სახელია ს. გვიდაქეში (მთიულეთი). ბაქაია კაცის სახელია კოლხურში. შეიძლებოდა ბექადან მიღებულად მიგვეჩნია, მაგრამ ე რატომ უნდა შეცვლილიყო ა-დ? ხომ გვაქვს მთიულეთში გვარები ბექაური, ბექიშვილი? უნდა ვიფიქროთ, რომ თავიდანვე იყო ბექაის ყანები და ასევე დარჩა.

ქიბურაი მამულის სახელია სოფ. ათნოხში (გუდამაყარი). მთიულეთში გვაქვს სოფლის სახელწოდება ქიმბარიანი. ორივე ესენი უნდა მოდიოდნენ კოლხეთში დადასტურებული კაცის სახელებიდან ქიბა და ქიბარი.

შეიძლებოდა კიდევ რამდენიმე გოპონიმის მოგანა, რომლებიც ზანურიდან მომდინარედ გვეჩვენება, მაგრამ დამამტკიცებელი ფაქტების უქონლობის გამო ჯერჯერობით მათს შესახებ არას ვამბობთ.

გეოგრაფიულ ობიექტთა მხატვრული ხედვა სხვადასხვა ხალხში

სხვადასხვა ხალხთა გოპონიმის გაცნობისას შევნიშნაეთ, რომ გეოგრაფიულ ობიექტებს მათი ფიზიკური თვისებების მიხედვით ძირითადად ერთნაირად ასახავდნენ, ერთნაირად სახელებდნენ: ახალქალაქი, დიდი მთა, პატარა ველი, მაღალი კლდე, ცივი წყარო, ახალი გზა და სხვა მისთანები. ასეთი გოპონიმები საერთოა ყველა ხალხისათვის, მაგრამ ამათ გარდა, არის გოპონიმები, რომლებიც ძალზე განსხვავებულად ასახავენ მსგავს გეოგრაფიულ ობიექტებს. სხვადასხვა ხალხები, არა მარტო სხვადასხვა ტერიტორიაზე მცხოვრებნი, არამედ ერთი და იმავე ტერიტორიაზე, გვერდიგვერდ მცხოვრებნი, ერთი და იმავე გეოგრაფიულ ობიექტს ხშირად სხვადასხვა სახელებს ეძახიან, სხვადასხვაგვარად აღიქვამენ. ეს სხვადასხვაგვარობა განპირობებულია როგორც სხვადასხვაგვარი გეოგრაფიული გარემოთი, ყოფაცხოვრების წესით, ასევე გარემო სამყაროს სახეობრივი აღქმის

თავისებურებებით, სხვადასხვაობით ქვეყნიერების აღქმისა, რომელიც ასახავს პოულობს ენაში, ე.ი. გოპონიმიის ნაციონალურ თავისებურებაში, მჭიდროდ რომ არის დაკავშირებული ეთნოსის ფსიქოლოგიასთან.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთებში, მწვერვალებზე, განსაკუთრებით უღელტეხილებთან, სიპი ქვებისაგან აგებულია სვეტები, რომლებსაც ქართველები „ქეაკაცას“ ეძახიან (შორიდან ისინი მართლაც კაცები გეგონებათ), „რუსები კი – „ვიმკას“.

რუსმა აღმომჩენებმა ჩრდილოეთ ურალის ერთ-ერთ ყველაზე მაღალ მწვერვალს შეარქვეს „სეკტი“, მაშინ როდესაც კომის მცხოვრებთათვის ეს მწვერვალი „ტელ-პომ-იზ“ – „ქართა ბუღა“.

მოდელირება და ხედვის თავისებურებანი ერთ-ერთი მძლავრი იარაღია სუბსტრაქტული გოპონიმების გამოსაყოფად არსებული ენიდან. თანამედროვე ენებში ხაგოვანი გოპონიმები ბევრია, მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ განვითარების ადრეულ საფეხურებზე უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო. ამიგომ სუბსტრაქტული გოპონიმების ეტიმოლოგიის დროს აუცილებლად გასათვალისწინებელია სწორედ ხაგოვანი სემანტიკური მოდელები, სხვადასხვა ენაში არსებული მსგავსი და სპეციფიკური ხაგოვანი სახელწოდებები, უფრო სწორედ, გო-პონიმიკური მეტაფორები. მათი წარმოშობის მექანიზმი უფრო თვალსაჩინოა იმ შემთხვევაში, როცა თვით გეოგრაფიულ ობიექტსაც ვნახავთ.

მესწავლისა და გამოყოფის შედეგად შეიძლება შევადგინოთ მეტაფორული წარმოშობის გეოგრაფიული ტერმინების ცხრილი. ისინი შეიძლება სხვადასხვაგვარად დაჯგუფდეს. მაგალითად, ადამიანის ორგანიზმის ნაწილების სახელები. აქ ბევრი დამთხვევა იქნება სხვა ენებთან. მაგალითად, ქართველი თუ ხედავს – მთის „თავს“, ასევე – სპარსელი („ბაშ“), თურქი („თაუ“), ქისტი („ტე“).

ის, რომ გოპონიმიკური მეტაფორები სემანტიკურად მსგავსნი არიან სხვადასხვა ენაში, უნივერსალურნი არიან, ყველაზე კარგად ჩანს იმ ჯგუფის გოპონიმებში, რომლებიც ასახავენ ადამიანის სხეულის ნაწილებს. ქართულ გოპონიმიში ხშირად გვხვდება (უმთავრესად მსამღვრელით) „პირი“. „ტყის პირი“, „ჭალის პირი“ და სხვ. ამის მსგავსად სხვა ენებში: რუს. „уста“, ინგლ. mouth, ლათ. „os“, კარელ. „суг“ და სხვა მრავალი. ცოდნამ ამ თეორიისა საშუალება მისცა მკვლევრებს ჩრდილოეთ რუსეთის ერთ-ერთი ხალხის

– საამის, აწ გადაშენებულთა, სუბსტრატის გამოკვლევისა. ცნობილი იყო, რომ საამის ენაზე „ნიალმ“ პირს ნიშნავდა. ამის მიხედვით იქაური ზოგი უცნობი ტოპონიმი – ნიალმოზერო, ნიალმიკ, ნელმამ, ნელმიე – აიხსნა.

აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ტოპონიმიში სემანტიკური გაგების ორი ფენა გამოიყოფა – ერთი პირდაპირი - „ვიწრო ჭალა“, „კლდიანი ხევი“, მეორე მეტაფორული – „კართანა“, „მყრალა ხევი“, „ემშახევა“...

ეს მაგალითები გვიჩვენებს, რომ ხატოვანი გეოგრაფიული სახელები შექმნილია ენობრივ ბაზაზე და რომ მტკიცე კავშირშია ონომასტიკასა და აქელაგივებს შორის. ამ ხატოვანებაში იგულისხმება შეუასებაე გეოგრაფიული ობიექტის თვისებებისა – როგორია ის. ამ მხატვრულ სახელს ბრმად მინდობა არ შეიძლება, არ შეიძლება პირდაპირი გაგება, თორემ მკვლევარი შეიძლება შეცდომაში შეიყვანოს, განსაკუთრებით ისტორიკოსები, ვინც ასეთ მცდარ ფაქტებზე დაყრდნობით ხანდახან მთელ თეორიებს აგებენ – რა თქმა უნდა, ასევე მცდარს. მაგალითად, მთებში, სადაც ბატონი არასოდეს ჰყოლიათ, გვხვდება წყაროები, რომლებსაც „ბატონის წყალი“ ეწოდება. ადგილობრივი მოსახლეობა გადმოგვცემს, რომ ეს წყარო, ეს წყალი, თურმე რომელიღაც ბატონს მოსწონებია, თუ ამ წყაროდან უზიდავდნენო წყალს და იმიტომ ეწოდებაო. ამის მიხედვით, დაუკვირებელმა მკვლევარმა, ენობრივ და ონომასტიკურ კანონებში გაუთვითცნობიერებელმა, შეიძლება დაასკვნას, რომ აქ ბატონები ჰყოლიათო. სინამდვილეში კი ის წყაროები, რომელსაც ბატონის ან დედოფლის წყალი ჰქვია, დიდ ნაკადად გადმოჩქეფს, ცივი და საუკეთესო იმ ტერიტორიაზე არსებულ წყაროთა შორის და სახელიც ამიტომ მიენიჭა – ვითომ საბატონო, სადედოფლო წყალიაო, ანდაც სხვებთან შედარებით ბატონიაო.

მსგავსი მოვლენები გვხვდება სხვა ენებშიც. რუსულში, მაგალითად, „ცარსკიი ლეს“ (სამეფო ტყე) შეიძლება აღნიშნავდეს „დიდ ტყეს“, „კარგ ტყეს“ (მღრ.: „ყარ-პუშკა“, „ყარ-კოლოკოლი“). გარდა ამისა, არის მთელი რიგი ტოპონიმებისა, რომელთა პირდაპირი მნიშვნელობით გაგება არ იქნებოდა სწორი. „ემშახევა“, რაც ასე ხშირია მთაში, კი არ ნიშნავს მაინცდამაინც იმას, რომ ხალხი ამ ხევთან აე სულებს, ემშაკებს აკავშირებს, არამედ უმთავრესად იმას, რომ ცუდი ხევია, კლდიანი, მიუდგომელი, ტყით ჩაბურულ-ჩახერგილი. ხშირად, ისიც გასათვალისწინებელია, რო-

დინდელია სახელწოდება და როგორი ამროვნება იყო იმ დროს. თანამედროვე მოდელების გადაგანა ძველზე და ისე ახსნა ძველის, არ შეიძლება, რადგან ამან შეიძლება გაუგებრობები გამოიწვიოს. შეიძლება მითების, ლეგენდების დონეზე ავხსნათ ესა თუ ის გოპონიმი, მთაში თუ კლდეში მართლაც ამოვიცნოთ გაქვეავებული ცხოველი, ადამიანი, მაგრამ მაინც ახსნა დამაჯერებელი ვერ იქნება ერთიანი გარკვეული სისტემის გარეშე. ამ სისტემას ადამიანები ქმნიან თავისი გარემოს, თავისი გეოგრაფიული ობიექტების მიხედვით და მათგან მოწყვეტილია, უხილავია. ამიტომ ხატოვანება, რომლითაც გამოიყო გეოგრაფიული ობიექტები, ისეთივე პარალელს ავლებს მიწიერ სამყაროსთან, რეალურთან, როგორც ასკრონომიული სისტემები. იქაც ხომ ვარსკვლავებს, თანავარსკვლავებს სხვადასხვა ხალხი სხვადასხვა სახელს ეძახის“.

ერთი სახის მარტივი სისტემები, ხატოვანი გოპონიმებისა, იქმნებიან ბინარულ (დაწყვილებულ) კორელაციებთან. ორი ერთგვაროვანი გეოგრაფიული ობიექტი, სიდიდის მიხედვით თუ განსხვავდებიან, ერთი დიდი და მეორე პატარა, ისინი ჩვეულებრივ რეალიზდებიან ასევე მარტივად: დიდი ვაკე – პატარა ვაკე, დიდი ხევი – პატარა ხევი და ა.შ., ანდა ხატოვნად, ვთქვათ დედა და შვილი, ქალი და კაცი, მოხუცი და ახალგაზრდა.

რუსულ გოპონიმიში ორი მთიდან, თუ ერთი დიდი, მეორე პატარა, ერთია „სტარიკი“ (ბერი), მეორე – „სტარუხა“ (ბებერი). ასე იწოდება კლდეები მდინარე ნევაზე. კუნძულ ვეიგაჩზე ნენცები თაყვანს სცემენ ორ ქვა-ბომონს – ვესაკოს და სადაკოს – „ბერკაცსა“ და „დედაბერს“.

თუ გოლებია, მაშინ სისტემა თანაგოლობას ეფუძნება. ორი ლოდი გვერდი-გვერდ უღელ ხარად არის აღქმული, ე.ი. ეს ობიექტები ჯერ ერთიანობაში აღიქმება, მერე ეძლევა მათ გააზრინება, რაც ბევრი რამით დამოკიდებულია ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ვითარებისაგან. მაგალითად, ის, რომ ხარებია დანახული ამ ორ ლოდში, იმაზე მიუთითებს, რომ მესაქონლე ხალხია... გადასასვლელები უღელს აგონებდა, სწორად გაწოლილი მთა – ხარის ქედს და სხვა.

თურქი მომთაბარე ხალხების ცხოვრებაში დიდ როლს ასრულებდა ცხენი, ამიტომაც მათ მეტაფორულ ხედვაში უმთავრესად ცხენი ჭარბობდა. ბუნებრივია, თურქს სწრაფი, აქაფებული მდინარე „თეთრი კვიცისათვის“ შეედარებინა – აქათაუ. არც ქართული

კაცისთვის იყო უცხო ცხენი და მხედრობა, ამიტომაც მთის სერზე, ქედზე ჩაზნექილ ადვილს უნაგირს აღარებდა და ამიტომაც გვაქვს უამრავი „უნაგირები“.

ქართველი კაცისაგან გეოგრაფიული ობიექტების მხატვრული ხედვის ნიმუშად გამოდგება ერთი რკალი ტოპონიმებისა, რომლებიც ჩვენთან პირველად ფ.მაკალათიამ გამოყო:

„ფშავის ტოპონიმიამი გამოვლენილ ინდიკატორებში (გეოგრაფიულ სახელებში განმეორებადი საზღვრული სახელები - გ.ხ.) გამოიყოფა სიტყვათა ერთი საინტერესო სემანტიკური წრე, რომელიც ემთხვევა ადამიანის ორგანიზმის სხეადასხეა ნაწილთა სახელებს, ეს ინდიკატორებია:

გვერდი – მილიონაისგვერდი, ცოხისგვერდი...

თავი – აკამათისთავი, ცოხისთავი...

პირი – გორისპირი, კარისპირი...

ფერდი – გყიანფერდო სიდლოსფერდონი. (უმთავრესად ფერდი - გ.ხ.)

ყელი (ყელა) – ბოდავისყელი, ივლიანაისყელი...

ყურე (მღრ.ყური) – თელიანყურე, ნაროვნისყურე...

(ლაფანყური, ტაბაწყური - გ.ხ.)

ზოგი სახელი დასტურდება არა ინდიკატორით, არამედ მსაზღვრელის როლში:

შუბლი – შუბლათსათიბე, შუბლა...

ხორხი – ხორხისჭალა...

წელი – წელთაგორი, წელთგმა...

... დგება საკითხი: როგორ უნდა შეფასდეს ტოპონიმებში ადამიანის ნაწილთა აღმნიშვნელი სახელების გამოვლენა?

რადგან რელიგიური ამროვნების განვითარების ადრეულ საფეხურზე ფიზიკური გარემო სულის გარეშე წარმოდგენილია, ხოლო საგანთა გარეგნული მსგავსება მათ შინაგან ნათესაობაზე მიანიშნებს, ამიტომ ფაქტი გეოგრაფიული გარემოს სახელებებისა ადამიანის ორგანიზმთან მსგავსების მიხედვით ანარეკლი უნდა იყოს პირველყოფილი რელიგიური ხედვისა“ (62, 101).

შესაძლოა რელიგიური ხედვის ნაშთიც იყოს, მაგრამ ჩვენ მაინც მიგვაჩნია, რომ ეს უმთავრესად მხატვრული ხედვის შედეგია.

**პარტობრაზიული მასალა, ობობრც ჟყარო
ბართული ბოკონიმიის შმსასჟავლად**

საქართველოს გოპონიმიის შემსწავლელთათვის, ძველ წერილობით ძეგლებთან ერთად, რა თქმა უნდა, დიდი სამსახურის გაწევა შეუძლია რუკებსაც. მათი დახმარებით შესაძლებელი გახდებოდა სახელწოდებათა ცვლილებისათვის თვალის გადავლება ისტორიის მანძილზე (ფონეტიკური ცვლილებანი თუ ერთი სახელწოდების სხვა სახელწოდებით შეცვლა). ამ მიზნით ბედნიერება იქნებოდა, სხვადასხვა ეპოქისა და დროის რუკები რომ მოგვეპოვებოდეს, ქართველების მიერ შედგენილი ქართულ ენაზე.

სამწუხაროდ, ამ მხრივ ძალზე ღარიბები ვართ. უძველესი რუკა, რაც მოგვეპოვება, ეს არის XVIII საუკუნეში ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ შედგენილი საქართველოს აგლასი. ეს რუკები ძვირფასია იმ მხრივაც, რომ ახლანდელი რუკებისაგან განსხვავებით, გარდა გეოგრაფიულ ობიექტთა სახელებისა, მასზე დატანილია ეთნონიმები და ეთნოგოპონიმები (ქისტეთი, ძურძუკი, ჰევსური, ფშავი, ოსეთი, სვანეთი, ჯიქეთი, სამცხე, ქართლი, კახეთი, ოღიში და სხვ.). იგი ძვირფასი წყაროა გოპონიმის შესწავლის თვალსაზრისითაც (გარდა იმ დიდი მნიშვნელობისა, რაც მას აქვს გოპონიმის მომიჯნავე მეცნიერებისათვის: გეოგრაფიისა და ისტორიისათვის). ბევრი სახელწოდება მხოლოდ ამ რუკაზედაა შემორჩენილი. ზოგ შემთხვევაში აღარც გეოგრაფიული ობიექტი (სოფელი) შემოგვინახა და აღარც მისი სახელი.

მნიშვნელობა ამ აგლასისა უდავოდ დიდია, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გოპონიმთა შესწავლის თვალსაზრისით, ხშირ შემთხვევაში, სანდო არ არის, გადა იმისა, რომ ბევრი სახელწოდება გამოჩენილია (მაგ, მთელი ფშავის, ხევსურეთის, გუდამაყრის), შეტანილი სახელწოდებანი ვაკრული ხელით არის მიწერილი და ამოკითხვა ჭირს. ზოგი გოპონიმი კი დამახინჯებულია. მაგალითად, მთიულეთში, ხადის ხეობის სათავეში, აშქამადაც არის სოფელი წკერე. ვახუშტის რუკაზე ამ სოფელს მიწერილი აქვს ციკარა. აშქარაა, ამ შემთხვევაში ვახუშტი ბაგრატიონს რაღაცა რუსული წყაროთი (რუკით) უსარგებლია, რადგან წკერე სწორედ რუსულად გამოითქმის „ციკარად“.

ფშაველესურეთ-გუდამაყარი ვახუშტის რუკაზე თეთრ ლაქად არის დარჩენილი. ჩანს, ამ ძნელად მისაღვომი კუთხეების შესახებ არც რუსებს ჰქონდათ გოპოგრაფიული ცნობები და ვერც თვით ავტორმა მოიძია. ეინვალს ზემოთ მთელი ამ სამი ხეობის ტერიტორიაზე სულ სამი-ოთხი გოპონიმიანი მინიშნებული და ისიც გაუგებრად (ხარკვი, სამიში...).

ფშავეის არაგვს კი თეთრი არაგვი აწერია, მაშინ როცა თეთრი არაგვი მთიულეთშია.

ვახუშტი ბაგრატიონის ატლასი უძვეეს საფუძვლად 1923 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიულ რუკას. სხვაობა მაინც არის და ეს სხვაობა იმაში მდგომარეობს, რომ მცდარად ამოკითხულ სახელწოდებაში ან სულ სხვა შინაარსია ჩადებული, ანდა სულ გაუგებარია. მაგალითად, მთიულეთის სოფელი ძმინი (რომელიც დღესაც ამ სახელით არსებობს) გადმოტანილია სორიანად, ჩოქური - როჩად, არაკვეთი - არკვეთად, ციკარა (წკერე) - ეკლესიად, სამოცკოშკოვანი - სამოც ქობად, კეეშა - კეეშად და სხვ. (109).

მთელი რიგი გეოგრაფიული პუნქტებისა მითითებულია სულ სხვა ადგილას. მაგალითად, სოფელი მკერვალე ფასანაურიდან საკმაოდ შორს არის, ამ რუკაზე კი ფასანაურთან ახლოს არის აღნიშნული.

გაუგებარია, რატომ არის დატანილი ისტორიულ რუკაზე ზოგი ისეთი გეოგრაფიული ობიექტი, რომლებიც გვიან გაჩნდა. ასეთებია, მაგალითად, ფასანაური, ქვეშეთი. არც ერთი მათგანი არ გვხვდება ვახუშტის მიერ შედგენილ ატლასზე. ისინი მხოლოდ XIX საუკუნეში საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა და სამხედრო გზაზე მიმოსვლის გაცხოველებასთან დაკავშირებით აღმოცენდნენ.

XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში კავკასიის სამხედრო ოლქის გოპოგრაფიულ განყოფილებას შეუდგენია მთელი კავკასიის დაწერილებითი გოპოგრაფიული რუკები. ეს რუკები ძალზე დეტალურია, იმდენად, რომ თითოეული წყარო, ეკლესიისა თუ ციხის ნანგრევიც კი არის მდებარე აღნიშნული. მართალია, ასევე დაწერილებით არ არის (და შეუძლებელიც იქნებოდა) ყველა გოპონიმი შეტანილი, მაგრამ მაინც საკმაოდ ბევრია. სახელწოდებანი, ბუნებრივია, რუსულად არის აღნიშნული და ამიტომ ხშირ შემთხვევაში ფონეტიკურად სახეშეცვლილი ან დამახინჯებულია. განსხვავებული ბგერები მიახლოებითი სიმუსტით არის გადმოცემული, ისევე როგორც ეს დღესაც ხდება: ქართულ ღ-ს შეე-

საგყვისება რუსული გ, ჳ-ს, ყ-სა და ქ-ს კ, წ-ს ც და სხე., კაწალხევი – кацалхеви, ჳანჳახი – чанчахи, ამგა–ამლა, ყოფჩა – Копча, ლიქოკი – ликоки და ა.შ.

ეს შესაგყვისობა ბოლომდე არ არის დაკული. მართალია, ყ-ს კ შეესაგყვისება, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში ყ X-თია გადმოცემული, ჩარგლის წყალი – чарглис цаали, რუსული კ ჩვეულებრივ შეესაგყვისება ქართულ ყ-სა და ქ-ს, ქმოსტი – кмости, აყნელი – акнели, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში კ-თი გადმოცემულია ხ და გ: ხახმაგის მთა – какматис мта, ელიაგზა – Элягза. რუკის შემდგენლებს გაურჩევიათ ქართული ხ და ჳ: ხ გადმოცემულია X-ით, ხოლო ჳ კX-თი: ხილიანა – хиляна, კომის თაეი – Кхомис тави, ბაკია – бакхия. მაგრამ ეს პრინციპი ვერც აქ გაუტარებიათ ბოლომდე: ჳ გადმოცემულია ხან X-თი, ხან კ-თი: ჳმელგზა – кмел-тгза, ოკერქევი – окерхеви,, ხახმაგის მთა – хахматис мта, ჳაკმაგი – хахмати, კარმაკალი – хармахати.

ბევრი სახელწოდება დამახინჯებულია, ასეთ დამახინჯებებს ზოგ შემთხვევაში მოეპოვება ახსნა. ასე, მაგალითად, გეოგრაფიული სახელების ერთი ნაწილის გადმოცემისას დაშვებულია შეცდომა, რომელიც არასწორი აკუსტიკური აღქმით უნდა აიხსნას: Куднис мта, – ქუდინისლა, Чанкара – ჳაუნაგა, Шашури – საშუბი, Саптисисуверн –საფსიგისწვერი, Цакурта – ცაბაურთა, ნებრის цихе – ბებრის ციხე, Секурянт – სოყურიანი, Бодоинио – ბედონი. არის დამახინჯებები, რომლებიც, ამკარად, ხელნაწერიდან არასწორი ამოკითხვის შედეგი ჩანს, Жевша – ხეშა (хевша), Библяни – ბიბილიანი (Библяни), მაღაწალი – Магацали (Магацали), მზისყანა – Мзаскана (Мзискана).

ამგვარად დამახინჯებული გეოგრაფიული სახელები ბევრია და ისიც ამკარაა, რომ ისინი, მართლაც, დამახინჯებულად არიან გადაგანილი რუკაზე.

ამათ გარდა, რუკაზე აღნიშნული ზოგი გეოგრაფიული სახელი საგრძნობლად განსხვავდება დღევანდლისაგან, მაგრამ ეს სხვაობა მიუთითებს გოპონიმის იმდროინდელ სახეზე, იმაზე, რომ ეს გოპონიმი მაშინ ასე იხმარებოდა, შემდეგ კი შეიცვალა. ერთეული რომ იყოს ასეთი შემთხვევა, მაშინ ძნელი იქნებოდა რაიმეს მგკიცება, მაგრამ აქ ერთგვარი სისგმა ჩანს. გოპონიმებს – კეეკვენჩა, ჳორმეშა, ფხიგუ – დღევანდელ ხმარებაში ბოლო მარცვლე-

ბი აქეს დამატებული: კეკევენჩაი, ჭორმეშაი, ფხიგური, გვაქეს საპირისპირო მოვლენაც – გამარტივება მარცვლის ამოვარდნის შედეგად: ბინდილაურთა – ბინდაურთა.

რუკისტვის ერთი თვალის გადავლებითაც ნათელია, რომ ღუშეთის რაიონის ბარის სოფლის სახელებს იმ დროს თითქმის მასობრივად ემატებოდა ინდიკატორი „კარი“ (ჩანადირთიკარი), შაბურაანთკარი და სხვ.): თითო-ოროლა სახელი გვხვდება „კარის“ გარეშე: ბოდორნო, ყეაილი, ამი და სხვ. დღეისათვის საგრძნობლად შეცვლილია ვითარება. დიდ უმრავლესობას ამ სახელობისას ჩამოცილებული აქვს „კარი“, ჩანადირები, საშაბური, ნაგლიანი.

ამ რუკებმა შემოგვინახა აგრეთვე ზოგიერთი გეოგრაფიული ობიექტის ძველი სახელი. მაგ., გუდამაყარში სოფელს რქმევიანა ჭიმმო, ახლა ჰქვია თორელანი, ერქვა ბაკურხევი, ჰქვია სიჯანიანი და სხვ.

1931 წელს გამოცემული საქართველოს რუკა, რომელზეც სოფლები და სხვა წერილ-წერილი ობიექტებიც არის აღნიშნული, შედგენილია ამ რუსული რუკების საფუძველზე. იმ აღრევებს, რაც რუსულ რუკებზეა, ემატება რუსულიდან ქართულად გადმოტანის დროს დაშვებული შეცდომებიც და სახელწოდებათა დამახინჯება კიდევ უფრო შორს არის წასული.

რუსულ რუკებზე 4-თი გადმოცემულია ქართული ჭ, მაგრამ ხომ გვაქვს ქართული ჩ-ც, ე.ი. როცა 4-ს ჩ შეესაგყვისება და არა ჭ. ზოგ შემთხვევაში, ჩანს, ეს აღარ გაუთვალისწინებიათ რუკის შემდგენლებს და სადაც რუსული 4 უნახავთ, ის ქართული ჭ-ს შესაგყვისად მიუჩნევიან. ამგვარად „თარგმნილ“ სახელებში რუსულად სახეშეცვლილ გოპონიმს ქართულად კიდევ სხვაგვარად უცვალეს სახე, იმის ნაცვლად, რომ თავისი სახე დაებრუნებინათ: მაგალითად, უკანაფშაის სოფელ მუქუს ჩამოუელის ჰატარა ხევი – ჩაქისხევი (მთას ჰქვია ჩაქი, საიდანაც ეს ხევი ჩამოედინება). რუსულ გოპოგრაფიულ რუკაზე, როგორც ეს მოსალოდნელიც იყო, ქ k-თი გადმოსცეს და მივიღეთ 4аки და 4акис хевн. ქართული რუკის შემდგენლებს ამ სახელწოდებათა გადმოტანისას მიუჩნევიან, რომ 4-ს აუცილებლად ჭ შეესაგყვისებოდა (მღრ.: ჭიო - 4ио, ჭოროხი - Чорохи და ა.შ.). ამ მიზეზით ჩაქი იქცა ჭაკად, ხოლო ჩაქისხევი – ჭაკისხეად.

მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე სხვა შემთხვევებშიც. სოფელს ეწოდება ლოჯოკი, რუსულ რუკაზეა Ликоки, ქართულზე

გადმოუგანიათ ლიკოკი; ქაჩუ ციხეა შაგილთან. რუსულ რუკაზეა Кауы, ქართულზე – კაჭუ; სოფლის სახელი გურო რუსულ რუკაზე ასევეა Гуро რაკი ქართულ ღ-ს რუსულში შეესაბამებება, ამდგარან და გადმოუგანიათ ღუროდ.

როგორც გემოთ აღენიშნეთ, კ რუსულ რუკაზე ძირითადად XX-თია გადმოცემული. ქართულად სახელწოდების გადმოგანისას საჭირო იყო მისი ხ-თი შეცვლა. „საქართველოს რუკის“ შემდგენლებს კი კვ გადმოუგანიათ, რის შედეგადაც გაჩნდა ასეთი სახელწოდებანი: კხონი, ბაკხია. ზოგჯერ ქხ გვაქვს: ქხონის ჭალა.

რუკების მიხედვით სახელწოდებათა კვლევისას გასათვალისწინებელია ისტორიული ვითარება და გოპონიშთა წარმოების სისტემა. ცალკე ამოღებამ ამა თუ იმ სახელწოდებისა, შეიძლება შეცდომა დაგვაშეებინოს. მაგალითად, 1931 წლის რუკაზე გვაქვს სახელწოდება „მ. ჩიჩოს“. ამჟამად, რომ აქ შეცდომაა, რადაც აკლია, მაგრამ რა? ამისი გარკვევა შესაძლებელი ხდება იქვე აღნიშნული სხვა სახელწოდებების მიხედვით – უბისთავი, სასუეთთავი, ხომისთავი, ე.ი. უნდა გვექონდეს „მ. ჭიჩოსთავი“. და, მართლაც, ამ მთას დღესაც ასე უწოდებენ. ასევე შეიძლება სოფლის სახელებს აკლდეს „კარი“.

გოპონიშის შესწავლა კიდევ იმიტომაც არის საჭირო, რომ რუკაზე შეგანილი მცდარი სახელები გავასწოროთ, ახალ რუკებზე – სწორი სახელები დავიგანოთ. თუ დავგვეკარგა ის მიკროგოპონიშები, რუკაზე ვეღარ შევასწორობთ, თუ ვაქრა სახელწოდება ჩაქისხევი, რუკაზე დავგვრჩება ჭაკისხევი.

სახელწოდებათა თარგმნა-უთარგმნელობა, კალკირება

უცხოური გეოგრაფიული სახელების თავის ენაზე გადმოცემისას, სხვადასხვაგვარი მიდგომაა ცნობილი: სახელის გადმოგანა რამდენადაც შეიძლება უცვლელად, თარგმნა ან კალკირება.

უცვლელად გადმოგანისას მიმართავენ გრანსლიტერაციას ან ფონეტიკურ სიზუსტეს (ამაზე გვექონდა საუბარი – „გოპონიშთა და ენათმეცნიერება“).

უსსოვარი დროიდან მოდის გეოგრაფიულ სახელთა, ასე ვთქვათ, თარგმნა ან კალკირება. ასეთი რამ ხდებოდა უფრო იმ ხალხებს შორის, ვინც მემობლები იყვნენ, ერთმანეთზე გავლენას ახდენდნენ ან კულტურულს ან პოლიტიკურს, ან იპყრობდნენ ერთმანეთს, ან ეომებოდნენ. ის ხალხები, ვინც ერთმანეთისაგან ძალზე დამორებული იყვნენ, ასეთი რამ ძველ დროში არც შეიძლებოდა მომხდარიყო. თუ მაინც მოხდა, მხოლოდ გვიან, ჩვენს დროში და ისიც თარგმნების ან გეოგრაფიული ნაშრომებისა თუ სახელმძღვანელოების წყალობით.

სახელწოდებათა თარგმნის, კალკირებისა თუ ურთიერთობაში მყოფ ხალხთა ენიდან გადმოგანის ყოველგვარი შემთხვევაა დადასტურებული საქართველოში. სხვაგვარად არც შეიძლება წარმოვიდგინოთ იმის შემდეგ, რაც საქართველოს სინამდვილეში ხდებოდა. რომელი დამპყრობელი ქვეყნის სახელები არ უნდა გვცოდნოდა, ვინ არ გვახვევდა თავს – რომაელი თუ ბერძენი, სპარსელი თუ არაბი, თურქი თუ მონღოლი... ახლა ჩვენს ტერიტორიაზე მცხოვრები ხალხები რამდენ კალკსა თუ თარგმანს ამკვიდრებდნენ.

ე.ანიკონოვის თქმით, მხოლოდ ხალხთა უმჭიდროესი კავშირი არ არის საკმარისი კალკირებისათვის. საჭიროა ცოცხალი, ნათელი იყოს სახელის მნიშვნელობა, ეტიმოლოგია. ასეთია, მაგალითად, შავი მღვა და ამიგომაყ თარგმნიან თავიანთ ენაზე ყველანი. რუსულად Черное море, ხოლო არაგვი, ალაზანი, იორი ასევე გადააქვთ, რადგან მათი მნიშვნელობა უცნობია და ამდენად – უთარგმნელი.

ეტიმოლოგიის არსებობა ერთ-ერთი პირობაა კალკის გაჩენისა და არა მაინცდამაინც აუცილებელი. შეიძლება ცნობილი იყოს სახელწოდების მნიშვნელობა, მაგრამ კალკი არ გაჩნდეს. მაგალითად, ვიცი რუსეთის ქალაქის „ნოვგოროდის“ მნიშვნელობა, მაგრამ „ახალქალაქად“ არ ვთარგმნით, არც რუსები თარგმნიან ჩვენ „ახალქალაქს“ „ნოვგოროდად“. არც ასალციხეს თარგმნიან და არც წითელწყაროს. რა კანონი უნდა მოქმედებდესო ამ დროს? – კითხვას სვამს ე.ანიკონოვი და იქვე პასუხობს: „მამასადაბე, არა ეტიმოლოგიის ფერების მომხიბვლელობაა გადამწყვეტი თავისთავად, არამედ შეფარდება მასა და გოპონიმიკურ მნიშვნელობას შორის... ნამდვილი სახელისა და კალკის არჩევანი დამოკიდებუ-

ლია იმაზე, გადმოღების მომენტში გოპონიმაძელი მნიშვნელობაა ძლიერი, თუ საკუთრივ გოპონიმური თავისი განვითარებადი ახალი აზრობრივი კავშირებით. ეს შეფარდება კი ცვალებადი სიდიდეა და მისი განსაზღვრა ყოველთვის არ არის შესაძლებელი“ (83, 125). ე.ი. კალკი თუ დედანი – ამისი არჩევანი განისაზღვრება იმ დამოკიდებულებით, რასაც ამ გოპონიმის მიმართ საზოგადოება იჩენს იმ ისტორიულ მომენტში, არც ის იქნება უმნიშვნელო, თუ რა სახის კონტაქტი ჭარბობს. თუ იქნებოდა უფრო საქმიანი, ოფიციალური, მაშინ დედანს დაგოვებენ, თუ ლაღი, პოეტური, მაშინ თარგმნიან, ე.ი. კონკრეტული ისტორიული სიტუაციებით უნდა იქნეს გააზრებული.

გარდა ამისა, გოპონიმთა თარგმნა-უთარგმნელობას განსაზღვრავს თურმე ისტორიული ვითარება და საზოგადოებრივი შეხედულება-დამოკიდებულებანი. ეს შეიძლება ერთგვარ მოდადაც კი მიიჩნიოს ალბათ კაცმა, ეპოქის გემოვნებად. ამისი ორი კარგი, ისტორიული ურთიერთსაწინააღმდეგო მაგალითი მოჰყავს ვნიკონოვს:

„შუა საუკუნეებში „კარგი გონი“ კრძალავდა ლათინური გექსტების წარყენას ბარბაროსთა სახელწოდებებით, აუცილებელი იყო მათი ლათინური თარგმნა, თუნდაც უაზროდ. ამიგომაც შუასაუკუნეობრივ კანცელარიათა აქტები აჭრელებულია კალკებით, ხშირად აბდაუბდა (და ყველაზე მეტი შეცდომები დაშვებული აქვს სანიმუშო კანცელარიებს – იმპერატორისა და პაპის, ყველაზე მეტად მოწყვეტილებს ცოცხალი მეტყველებისაგან). ერთი დოკუმენტის შემდგენელი ბოდიშობს იმის გამო, რომ ვერ შესძლო ბარბაროსული სახელების შეცვლა და ისევე მოიყვანა, თუმცა ამის გულისათვის მას შეიძლება დასცინონ“ (83, 126).

გვიან საუკუნეებში რუსეთის მაღალი საზოგადოება, მიზლით რომ ეკიდებოდა თავის ენას და ფრანგულად მეტყველებდა, სახელების (აღვილისა და ადამიანთა) ფორმასაც იმ უცხოურით ცვლიდა.

ე.ანიკონოვი ძველი და ახალი ვითარების შესწავლის საფუძველზე ასკენის, რომ ანტიკურ ხანასა და შუა საუკუნეებში გავრცელებული იყო გეოგრაფიულ სახელთა კალკირება. ჩვენ საუკუნეში კი უპირატესობა ეძლევა იმ ენობრივი ფორმით გადმოგანას, რომელზედაც ის არის წარმოქმნილი. კალკები კი იშლება თანდათან, რადგან ისინი უხერხულობას ქმნიან თანამედროვე მსოფლიო კავშირების ურთიერთობაში. ხდება ერთი ყველასათვის გასაგები და მისაღები სახელის დაკანონება და ეს არის, რა თქმა

უნდა, მუსკად დაცული ადგილობრივი სახელი. ამით ტოპონიმსაც უბრუნდება თავისი უმთავრესი ფუნქცია, ობიექტზე მუსკი მითითება. მართლაც, რას მოგვემდა გაუგებრობის მეგს ქართულად რომ გვეთარგმნა რუსეთის ძველი ქალაქის სახელი ნოვგოროდი ახალქალაქად, ანდა ამავე მნიშვნელობის ნიუ-იორკი. ასევე ერთი ქართული სახელწოდების „თეთრი მთის“ ქვეშ გაერთიანდებოდა და აირეოდა მონბლანი (ალპები), ბლანკა – პიკი (აშშ), აკთაუ (ყაზახეთი), თეთნულდი (სვანეთი)...

ასევე უაზრობა იქნებოდა ადამიანთა საკუთარი სახელების, ანთროპონიმების თარგმნა, აქაოდა მნიშვნელობა ვიციით. ვთქვათ, რომ გვეთარგმნა კაცის სახელები: ალექსანდრე (ბერძ. „მამაცი მკველი“), ადამი (ძვ. ებრ. „თიხა“), აბიბო (არაბ. „საყვარელი“), აბესალომი (ძვ. ებრ. „მამა მშვიდობისა“), არკადი (ბერძ. „დათვი“), აფშინა (სპარს. „სახლის პაგრონი“), ბაკური (ირან. „ძე ღვთისა“), გიორგი (ბერძ. „მიწათმოქმედი“), გალაქტიონი (ბერძ. „რძიანი“), გოდერძი (ირან. „ძლიერი ხარი“) და სსვ.

ტოპონიმიაში გვხვდება ნაწილობრივი კალკირების ფაქტები, როცა ორშემადგენლიანი ტოპონიმიდან ერთი ნაწილი, რომელიც საზოგადო სახელია, ითარგმნება. ასეა, მაგალითად, ჩრდილოეთი ღვინა, დასავლეთი ევროპა. ასეთ კალკირებას, ჩანს, ხელს უწყობდა რუსული ენის შუალედურობა. იმ შემთხვევაში კი, სადაც თვით რუსებს ორი კომპონენტი უთარგმნელად გადმოუღიათ, ჩვენთანაც ასეა: ნორდ დაკოტა. პირველი ნაწილი აქაც „ჩრდილოეთს“ ნიშნავს, მაგრამ არ არის თარგმნილი.

განსაკუთრებით არეულია ამ მხრივ ჩვენი ქალაქების, კერძოდ, თბილისის ქუჩების სახელწოდებები. მოგი სრულად ითარგმნება, მოგი ნაწილობრივ. სრულად თარგმნილებია, ვთქვათ, ვერცხლის ქუჩა – Серебряная улица. ღვინის აღმართი – Винный подъем. ეს, რა თქმა უნდა, შეუწყნარებელი და გამოსასწორებელი ფაქტია. ამის გამკეთებლები თავის დროზე ხელმძღვანელობდნენ იმ აზრით, რომ რუსს გაეგო. რა პქეია ამ ქუჩას, მას არაფერი გაძნელებოდა. მაგრამ სინამდვილეში კი გაუძნელეს. თუ რუსი რუსულის არმცოდნე ქართველს შეეკითხება, სად არის „ვინიი პადიომიო“, ის ვერ გაიგებს. სახელი უთარგმნელად რომ დარჩენილიყო, მაშინ რუსიც იკითხავდა, „ღვინის აღმართი“ სად არისო და, თუნდაც მოგიერთი ბგერის ვერგამოთქმით დაემახინჯებინა სახელი, მაინც გაიგებდა.

ეთქვათ და, ფრანგი, გერმანელი ან ინგლისელი ჩამოვიდა, ან სხვა რომელიმე ენის წარმომადგენელი, იმ შემთხვევისათვის რა ექნათ? ყველა ენაზე ხომ ვერ ვთარგმნით ქუჩის სახელს. ამიგომ სჯობია სახელი არ ითარგმნოს. ასეც იქცევიან ევროპაში. ისინი თვით ჩვენთვის აუცილებლად სათარგმნელ „ქუჩასაც“ კი არ თარგმნიან და მოგჯერ არც ქალაქს. კარლმარქსშტადტ – ასე ეწოდება ქალაქს გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, რაც სიგყვა-სიგყვით ნიშნავს „ქალაქი კარლ მარქსი“ (ანუ კარლ მარქსის ქალაქი), შილერშტრასე – შილერის ქუჩა – და ასე წერენ და გამოთქვამენ ყველა ენაზე, ასევეა ინგლისურადაც. არც ისინი თარგმნიან „ქუჩას“ – უოლსტრიტ უოლის ქუჩას ნიშნავს, მაგრამ ჩვენ არც ამ შემთხვევაში ვთარგმნით „ქუჩას“, ზოგი რამ შეიძლება გრადიციას დავეუქვემდებაროთ და რაკი ასეა მიღებული, დაეგოვოთ – ვთქვათ ის, რომ „ქუჩას“ და „ქალაქს“ ვთარგმნით, დანარჩენს არა.

საქართველოს გეოგრაფიული ცვლილებების ტოპონიმიკური მორფოზანი

საქართველოს ბუნებაზე, სხვა ქვეყნების ბუნების მსგავსად, განსაკუთრებით ბოლო საუკუნეების მანძილზე, საგრძნობი ცვლილება განიცადა. ეს თვალნათლივ ჩანს ისტორიული წყაროებისა, ტოპონიმებისა და დღევანდელი ვითარების შეპირისპირებით. ქართული საისტორიო წყაროებიდან ირკვევა, რომ საქართველოს ბარის მნიშვნელოვანი ნაწილი შუა საუკუნეებში XIX საუკუნის დასაწყისამდე, ფართოფოთლოვანი ტყეებით ყოფილა შემოსილი. ისინი მოისპო სულ ახლო წარსულში ადამიანის უზომოდ ჩარევის გამო. ამჟამად თითქმის ყველგან შიშველი ადგილებია, ტყე ალაგ-ალაგაა შემორჩენილი. ტყეების არსებობაზე ამა თუ იმ ადგილას მხოლოდ ტოპონიმები ილა მიანიშნებენ.

ასეთივე ბედი ეწია იმ ტყეებში გავრცელებულ ნადირ-ფრინველსაც. ტყეების მოსპობასთან ერთად ამ ადგილებში ისინიც გადაშენებულან.

ვახუშტი ბაგონიშვილის საქართველოს გეოგრაფიულ აღწერაში სხვა ცხოველებთან ერთად დასახელებული ჰყავს თახვი.

ეს ცხოველი იმ დროს, მართლაც, საგრძნობლად ყოფილა გაერყელებული. ამკამად თავი საქართველოში აღარა გვხვდება. იგი აღამიანმა ამოწყვეტა, რადგან მისი ტყავი ძვირად ფასობდა, ხოლო მისი სხეულის რაღაცა ნაწილები სამკურნალოდ გამოიყენებოდა. საქართველოში თავის არსებობაზე მიუთითებს აგრეთვე ტომონიმებიც, მაგ.: „თახინთაი“ მდ. ალგეთის ხეობაში, ფერდობის სახელად ნახსენებია XVII საუკუნის ერთ-ერთ საბუთში, „სათახვე“ ტბის სახელად გვხვდება „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“.

თბილისის ახლოს სოფ. გამარჯვების გერიგორიის ნაწილს ერქვა „საჯერნე“, „საჯერნისი“ (მთა, საგარეჯოს რ.), თვით ჯეირანი კი საქართველოში თითქმის აღარსად გვხვდება.

ასეა უამრავი ტომონიმი. ქსნისა და არაგვის ხეობათა ქვემო ნაწილში შეკრებილი ტომონიმების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ 36 ტომონიმიდან ამ მხარის ფლორისა და ფაუნის თანამედროვე ხასიათს მხოლოდ ხუთი ტომონიმი ასახავს, დანარჩენი 31 აღარ შეესაბამება. ისინარულიძის მიერ აღწერილი აჭარის ტომონიმიდან (1957წ.) 410 ხემცენარეულიდან მომდინარეობს, აქედან 334 აღარ შეესაბამება რეალურს (114).

დაახლოებით ასეთი თანაფარდობაა საქართველოს დანარჩენი კუთხეების ტომონიმიაშიც, უფრო მეტად კი ბარის რაიონებში. მთიან რაიონებში შედარებით უკეთესი მდგომარეობაა. თუმცა იქაც არის სხვადასხვაობა. ფშავთან და ხევსურეთთან შედარებით, რომლებიც გვიანობამდე უგზობით იყო მოწყვეტილი ბარს, საგრძნობლად გაღარიბებულია მეზობელი კუთხეების, მთიულეთის და გუდამაყრის ბუნება; ეს კუთხეები შესაბამისად განლაგებულია თეთრი არაგვისა და შავი არაგვის ხეობაში, სამხედრო გზის გაყოლებით.

აქ, გარდა იმისა, რომ მოსახლეობა თავისი საჭიროებისათვის, მიწის ნაკვეთების გამოსაღებად ჩეხავდა ტყეებს, რაზეც მიუთითებს ტომონიმები: ახო, ნაყერი, ნამწვაი, ნაჭერი, ნაგუსი, ნაკაფი, ნაგეხი და სხვ., ხე-ტყე გადასატანად იჭრებოდა, რასაც ხელი შეუწყო სამხედრო ვამამ, რომელიც 1869 წელს გაიყვანეს. ამ გზით ხე-ტყე გადიოდა ჩრდილოეთით, ტყეებით ღარიბი ჩრდილო კავკასიისაკენ და სამხრეთით—თბილისისაკენ. ბევრი შემა სჭირდებოდა სამხედრო საგუშაგოებსა თუ ყაზარმებს. ამ გზით გადიოდა ცხვრის ფარები ყიზლარის საზამთრო საძოვრებისაკენ, რაც აგრეთვე მცენარეულ საფარს ანადგურებდა. ყოველივე ამის შედე-

გად ბევრგან შიშველი, ჩამოფხაეებული ფერდობებიდა დარჩა. თეთრი და შავი არაგვის ჭალები შიშველ რიყეებად არის ქცეული, წყლისპირის ხემცენარე – მურყანი აქ თითქმის აღარსად გვხვდება, გოპონიმი „მურყნიანი“ კი – ბევრგან. ასევეა გოპონიმი წიფლოვანი.

იმ ადგილებში, სადაც ლეკიანს ებახიან, დღესაც ბევრგან დგას ლეკი (მცენარეა), მაგრამ ბევრ ადგილას იგი აღარა გვხვდება, მთის ფერდობები შიშველია.

როგორც აღვნიშნეთ, გყეების შემცირებასთან ერთად შემცირებულია ნადირ-ფრინველი. მაგალითად, ირემი აღარა გვხვდება იმ ადგილებში, სადაც „საირმე“ პქვია: საირმე (მთა, ს. ბოსელი), ირემთკალო (მთა, ს. უძილაურთა). ასევე, ჯიხვი აღარ გვხვდება სბურსაჭირში (გუდამაყარში), სადაც მთას პქვია საჯიხვე.

ადამიანის ჩარევის გარდა კავკასიონის მცენარეული საფრის შეცვლის მეორე მიზეზად უნდა მივიჩნიოთ კლიმატური ცვალებადობა.

გეოლოგების მიერ დადგენილია, რომ დედამიწის ზედაპირზე, ახლო გეოლოგიურ წარსულში, ადგილი პქონდა მყინვარული და გამყინვარებათმორისო ეპოქების მორიგეობას. ამის შესაბამისად, მორიგეობით იცვლებოდა ჰავა, ფლორა, ფაუნა. საქართველოს ჰავის ხასიათს საკმაოდ ზუსტად ადგენენ აღრეული და გვიანი შუა საუკუნეებისათვის კარბონიგულ ქანებში მოპოვებული ნაშთების პალეონტოლოგიური ანალიზით, წერილობითი (ისტორიული, ლიტერატურული და სხვ.), ფოლკლორული წყაროებისა და გოპონიმების საშუალებით.

„ბ.კ.ტუშინსკის მიხედვით, III-X საუკუნეებში ადგილი პქონდა კავკასიონის გამყინვარების „არხიზულ შესვენებას“, რის დროსაც კავკასიონის მყინვარები თანამედროვესთან შედარებით ძალზე შემცირებული იყო. ლ.ი. მარუაშვილი თვლის, რომ ამ დროს ლანდშაფტური სარგყლები საქართველოს მთიან რაიონებში მათი თანამედროვე პიფსომეგრული მდგომარეობიდან 200-300 მეტრით მაღლა იყო აწეული. აღნიშნული მოსაზრების დამამტკიცებელ საბუთად მკვლევარს მიაჩნია ზოგიერთი შუა საუკუნეების დროინდელი ნაგებობის არსებობა დიდ სიმაღლეებზე (წმ. გიორგის ეკლესია ზემო სვანეთში, ადიშის მყინვარის ბოლოს) და სხვ.“ (33).

„XVI საუკუნიდან შეინიშნება საგრძნობი აყიება. მყინვარები წინ იწევენ და ზოგ ადგილზე იმ ნიშნულობამდე ჩამოდიან, სადაც ისტორიული სტადიის“ მორენები იყო დაფენილი. მყინვარების განვითარებამ მაქსიმუმს მიაღწია XIX საუკუნის 50-იანი წლებისათ-

ვის, რის შემდეგაც აციება კელაე დათბობამ შეცვალა. XVI-XIX საუკუნეების აციების ფაზა სამეცნიერო ლიტერატურაში „მიერე მყინვარული ეპოქის“ სახელით არის ცნობილი“ (33).

ჰაეის ასეთი ცვალებადობა დიდ გავლენას ახდენს, პირველ რიგში, მყინვარულ საფარზე, მისი ვერტიკალური საზღვრების დინამიკაზე. მთიან ადგილებში ჰაეის ცვალებადობასთან ერთად ეს საზღვრები შესაბამისად ხან მაღლა იწეეს, ხან – დაბლა. თუ XIV საუკუნემდე გყის ზედა საზღვარი 200-300 მეტრით მაღლა იყო, შემდეგ აციებისას XIX საუკუნის 50-იან წლებამდე კელაე დაიწია. XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან კელაე დათბობა დაიწყო. ივარაუდება, რომ გყის საზღვარიც კელაე მაღლა აიწეეს.

ძველი ვითარება, როცა გყის საზღვარი დღევანდელთან შედარებით მაღლა იყო აწეული, კარგად არის ასახული საქართველოს მთიანი რაიონების გეოლოგიაში. ხე-მყინვართა სახელებისაგან მიღებული გეოლოგიები გვხვდება ისეთ სიმალეებზე, სადაც ამჟამად გყე, ხე არ გვხვდება, რა სიმალეებზედაც გეოლოგებში ასახული ხის ჯიში არა ხარობს. ეს სიმალეებია ხშირად 3000 მეტრამდე, სინამდვილეში კი, როგორც პროფ. ე.გულისაშვილი წერს: „გყის ზედა ზოლი სუბალპური მერსერის სახით ვრცელდება ზღვის დონიდან 1800-2000-დან 2100-2200 მ. სიმალეებზე. იგი შედგება აღმოსავლეთის მუხის, აღმოსავლეთის წიფლისა და სხვა ჯიშებისაგან“ (29). მაგალითად, სოფელ ბურსაჭირში, შავი არაგვის სათავეში, ყაბბევისაკენ გადასასვლელ მთაზე, ალპურ ზონაში, ფერდობს ჰქვია „საძელეთ თავი“. ძელი ქართულში ნიშნავს ხეს, მორს, ხოლო „საძელე“ ადგილს, სადაც ძელებს ჭრიან. გადმოცემის თანახმად, ამ ფერდობზე წინათ მართლაც დიდი გყე ყოფილა. ამ რამდენიმე წლის წინ, ამ ფერდობზე ჩამომდინარე პაგარა მდინარეს ჩამოუნგრევია ბექობი და დანახშირებული ხეები გამოჩენილა.

„საძელე“ ეწოდება მთას, გადასასვლელს ხევსურეთში რომისი მაღლა. ზღვის დონიდან 3000 მეტრამდე.

მთიულეთის სულ ზემო სოფლის, მღეთის საზღვრებში ვხვდებით გყის აღმნიშვნელ გეოლოგიებს: თხილგონები, ლეკანაურები, ნამწვაეები...

გარდა იმისა, რომ გვხვდება უგყეო ადგილები, სადაც აღარა ვააქვს გყე, გვხვდება პირიქითაც. ჰქვია ველი, ახო, სინამდვილეში კი გყეა. ჩანს, ოდესღაც აქ ახო იყო, მერე კი, როცა აღარ მუშავებოდა, აღარ იხენებოდა, ატყევედა, გყემ დაიჭირა.

საქართველოში ძალზე ბევრია ნა-თავსართით ნაწარმოები გოპონიმები, რომლებიც ნამყო ვითარებას აღნიშნავენ, გვინახავენ ინფორმაციას რაიმე ბუნებრივ ცვლილებებზე, ადამიანთა ცხოვრების ხასიათის ცვლილებებზე: ნასოფლარი (ტყე, ს.შანდუკი, ფერდობი, ს.ს. ღგნალი, მენესო), ნასახლარი (ფერდობი, ს.ს.ჯულისი, არახვეთი, ნალორევი), ნატეხი (მამული, ს.ს. ქოროლო, მაქანი, სეთურები და სხვ.), ნაფარეხალი (ფერდობი, ს.ს. ციხისძირი, საქერე, გენუბანი, დიხრო და სხვ.), ნაფუძარი (მამულები, ს.ს. ფახვიჯი, ჩოხი, სალაჯური, ლუთხუბი და სხვ.), ნაქარჩნაი (მამული, ს.ს. ამირნი, სონდა, ხარხეთი და სხვ.), ნაქობრები (მთა, ფერდობი, ს.ს. გვიდაქი, სონდისველა, ხევშა და სხვ.).

ნა - წინავითარების პრეფიქსით არის ნაწარმოები ის გოპონიმებიც, რომლებიც გეოგრაფიული ობიექტის წინა ვითარებას გადმოგვცემენ. ნალორევი (სოფელი), ნაყვერი (ველი, მამული, ს.ს. ჭივილიანი, ციხისძირი, ღგნალი, მულურე და სხვ.), ნაჭრიანი (ველი, ს.ს. ჩიგაურები, ჩადისციხე, მუგუდა და სხვ.), ნაჯაგა (მამული, ს.ს.ჯულისი, უბანი, ხორხი და სხვ.), ნაჩხაგი (ფერდობი, ს. დოლასქელი), ნატბევი (მთა, ს. სოდევე), ნარღვენი (ფერდობი, ს. ბურსაჭირი).

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, გოპონიმებში ასახულია ყოველგვარი გეოგრაფიული ცვლილება. ასეთმა გოპონიმებმა შეიძლება დიდი სამსახური გაუწიოს ქვეყანას გყეებისა და ნადირ-ფრინველთა აღრინდელი სახით აღდგენის საქმეში.

ტოპონიმების ბადაახრიანება

ომის შემდგომ პერიოდში ბარისახოს სკოლა-ინგერნაგის დირექტორი იყო ძველგიმნაზიადამთავრებული, ძალზე პატრიოტი კაცი, რომელსაც მთელი ფშაე-ხევესურეთი დიდი მოწიწებით ეყურობოდა. მისი გვარი იყო თვალავაძე, შალვა თვალავაძე. ცალი თვალი არა ჰქონდა და ზედ მუდმივად შავი, მრგვალი ნაჭერი ჰქონდა აკრული. მთიელებმა მისი გვარი ამ ფიზიკურ ნაკლს დაუკავშირეს და სრულიად სერიოზულად ცალთვალაძეს ეძახდნენ. მეხვედრისას ხნიერი კაცებიც კი ქულებს მოიშელებადნენ ხოლმე

თავისი შეილ-შეილიშვილებივით და მოიკითხაუდნენ: ხო კარგა ბრძანდებით, ცალთვალააპეო?

მთიელთაგან „თვითმფრინავის“ ნაცულად „ცითმფრინავი“ მომისმენია.

ქართულმა ენამ ასეთი გადააზრიანებები სხვაც ბევრი იყის, განსაკუთრებით მაშინ, როცა სიგყვა უცხო წარმოშობისაა ან მნიშვნელობა დაბნელებულია. თუ სიგყვა ძნელად გამოსათქმელია, მას ფორმასაც უცვლიან.

ასეთი გადააზრიანებები ხშირია ონომასტიკაშიც, განსაკუთრებით გოპონიმიკაში. ასეთ პროცესს დეეგიმოლოგიზაციას უწოდებენ, რადგანაც მნიშვნელობის ასეთი შეცვლით კავშირი წყდება სახელის თავდაპირველ მნიშვნელობასთან, ეტიმოლოგიასთან. მსგაესი მოვლენები ყველა ქვეყნის ონომასტიკაში ერთნაირად ხშირია. ვ.ა.ნიკონოვს თავის „გოპონიმიკის შესავალში“ მოჰყავს ასეთი გადააზრიანების საინგერესო ნიმუშები რუსული გოპონიმიდიან.

...ლენინგრადის ახლოს არის პატარა ქალაქი პუშკინო, რომელსაც რევოლუციამდე რქმევიდა „ცარსკოე სელო“. აქ ყოფილა რუსეთის მეფის ოჯახის საზაფხულო რეზიდენცია, აგარაკი. ერთი შეხედვით თითქოს ყველაფერი ნათელია, და საკვლევადიებოც არაფერია – „ცარსკოე სელო („მეფის სოფელი“) დაერქვა იმიტომ, რომ რუსეთის მეფეებს „ჰქონდათ იქ სოფელი“.

სინამდვილეში კი სხვაგვარად ყოფილა საქმე: სანამ ეს ადგილი რუსეთის გახდებოდა და აქ რუსეთის მეფეები „სოფელს“ მოიწყობდნენ, ესტონელები ამ თავის კუთვნილ მიწას უწოდებდნენ „საარსკოე სელო“. ასე აქეთ ჩაწერილი ძველ წყაროებში. ისიც გაირკვა, რომ თურმე „საარი“ ესტონელების შერქმეული ყოფილა და ნიშნავდა „კუნძულისას“, „ზემოს“. ახალი მაცხოვრებლებისათვის, რუსებისათვის გაუგებარი გახდა უცხო სიგყვა და თავისებურად გადააზრიანეს.

ასევე იყო „ცარიცინი“, ყოფილი სტალინგრადისა და ახლანდელი ვოლგოგრადის ძველი სახელწოდება. ვოლგის შენაკადს, რომელიც ამ ქალაქზე ჩამოდის, ეწოდებოდა თურქული სახელი სარი – სუ „ყვითელი წყალი“. ბგერობრივი სიახლოვით ჯერ მდინარეს უწოდეს ცარიცა, შემდეგ ქალაქზე გადაიგანეს – ცარიცინ.

ოხოგის ზღვა (წყნარი ოკეანის ნაწილია კამჩატკასთან, შორეულ აღმოსავლეთში) მიღებული ჰგონიათ რუსული სიგყვიდან

ოხოტა „ნადირობა“, სინამდვილეში კი მიღებულია პაგარა მდინარის იაკუგურ თუ სხვა რომელიმე იქაური ხალხების მიერ მდინარისათვის შერქმეული სახელიდან ოკატა. ამ მდინარის შესართავთან გაჩნდა დასახლებული პუნქტი ოხოტსკი და აქედან „ოხოტის ზღვა“ (83).

გოპონიძეთა ასეთი გადაამზრინების მაგალითები საქართველოშიც ბევრი გვაქვს. ასეთია, მაგალითად, მერის ციხე მთიულეთში. ფასანაურის ქვემოთ, დაახლოებით 8 კილომეტრზე, არაგვის მარცხენა მხარეს, გყიან გორაზე ღვას საშუალო ზომის ციხე. სოფელ ბუჩაანში, რომლის კუთვნილი ადგილებიც ეს არის, ჩამაწერინეს: „ამ ციხეს მერის ციხეს იმიტომ ვეძახით, რომ ვილაცა მერისი ყოფილაო“. ასეთია ხალხური გადმოცემა. ცნობილი ქართველი ეთნოგრაფი პროფ. ს.მაკალათია, ჩანს, ამ გადმოცემაზე დაყრდნობით თავის მონოგრაფიაში „მთიულეთი“ წერს: „... მთიულებს ამასთანავე შებრძოლება უხდებოდათ თითო-ოროლა აქ შემოპარულ ფეოდალებთან, რომლებიც მთიულეთში ბატონყმური წესების გადმონერგვას ცდილობდნენ. მაგრამ მთიულეებმა ისინი ჩქარა მოსპეს. სამხედრო გზაზე დღესაც უჩვენებენ ერთ ციხეს, მერის ციხედ წოდებულს, რომელიც ფასანაურიდან თბილისის მიმართულებით რვა კილომეტრითაა დაშორებული“. (61,31). იქვე სქოლიოში დამატებითი ცნობაა მოცემული: „ციხის სახელის მიხედვით შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ მისი პატრონი არტანუჯიდან ყოფილიყო შემოხიზნული, სადაც არსებობდა მერის მონასტერი, ვახუშტის ცნობით, გორგასალის მიერ ამენებული.“

სოფელ ბუჩაანის და, კერძოდ, „მერის ციხის“ ახლო-მახლო მიკროგოპონიძეთა აღწერისას გამოირკვა, რომ არაგვის ჭალის სახნავე ვაკის იმ ნაწილს, რომელიც ამ ციხის გორის ჩრდილოეთით მდებარეობს, უკანმერე ეწოდება, ხოლო გორის სამხრეთით მდებარე ნაწილს – წინმერე.

სიგყვა „მერე“-ს მნიშვნელობა არც მთიულეთში და აღმოსავლეთ საქართველოს არც სხვა დიალექტებში ცოცხალი აღარ არის, არ იხმარება. აქა-იქ გოპონიძეებში შემორჩენილი კი გაუგებარია. დასაუღეთ საქათველოს დიალექტებში სიგყვა „ცოცხალია, მაგალითად, გურულში – „დაბალი, ნოყიერი სახნავე ადგილიო“, განმარტავს გ.შარაშიძე. თუმცა ეს განმარტება არ არის სრული. როგორც

ირკვევა, მერე ეწოდება მდინარეთა სანაპიროებზე ვაკე სახსავე მიწებს.

ციხეებს უმეტესწილად სახელები იმ ადგილების მიხედვითა აქვს შერქმეული, სადაც ისინი დგანან, მაგ.: წვერთციხე (ციხე, ს. ქოროლო), დიდელის ციხე (ციხე, ს. ზაქანი), გორის ციხე (ქ. გორი), უჯარმის ციხე(უჯარმა). და ამ შემთხვევაშიც, რაკი ციხე მერესთან იდგა, ბუნებრივია მიიღებდა სახელად „მერის ციხეს“. შემდგომში, როცა ხმარებიდან ამოვარდა სიგყვა მერე, როცა დაბნელდა თვით გოპონიმის მნიშვნელობაც, „მერის“ ქალის სახელად გააზრიანდა. მაგრამ ეს გავება ვერ მოხდებოდა XIX საუკუნეზე ადრე, რადგან ეს ინგლისური სახელი მანამდე საქართველოში არ იყო ცნობილი. ის ისტორიაც, რასაც ამ ციხესთან აკავშირებენ, რა თქმა უნდა, ხალხის ფანტაზიით არის შემდგომში შექმნილი.

მთიულეთისავე სოფელ დავითურებში, ხევის პირას მდებარე პატარა მამულს ჰქვია მერე, ხოლო მის თავზე წამოყულებულ კლდეს მერის კლდე. მასაც ქალის სახელთან აკავშირებენ - „ვიდაცა მერი გადმოვარდნილა ამ კლდიდანა და დალუქულა“.

ასევე გადააზრიანებულია ჰიდრონიმები „ლეკის წყალი“ და ის გოპონიმებიც, რომლებშიც შედის სიგყვა „ლეკი“. ადგილობრივი მოსახლეობა აქაც დაბეჯითებით ამტკიცებს, რომ ლეკიანობის დროს ამ ადგილას ტყე ყოფილა, ლეკები იმალებოდნენ აქ და იმიტომა ჰქვია. ე.ი. ამ გოპონიმებს აკავშირებენ ლეკებთან, დაღესტნის ხალხთან. ზოგ შემთხვევაში, უფრო კახეთის მხარეს, ეს შეიძლება ასეც იყოს, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში მათ ამოსავალში უნდა იყოს ხე-მცენარის სახელი „ლეკი“. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ვკითხულობთ: „ლეკის ხე – ჩვენს ტყეებში უართოდ გავრცელებული ხე ნეკერჩხლისებრთა ოჯახისა, აქვს მსხვილი 5-6 ნაკეთიანი მოპირისპირე ფოთლები და ორფრთიანი ნაყოფი, მერქანი თეთრია, ერთგვაროვანი, კარგად ითლება“.

საქართველოს ბარსა და ზოგიერთ კუთხეში სიგყვა „ლეკი“ „ქორაფმა“ გამოდევნა, მისი მნიშვნელობა აღარ იცინა. გოპონიმებში შემორჩენილის ერთადერთ მნიშვნელობად კი დაღესტნელი ხალხები მიიჩნიეს. თვით მცენარე, დაბალი ვარჯის მქონე, მთებში ალპურ ზონასთან ახლოს უფრო ხშირია. მისი სახელიც ასევე ცოცხლად უფრო მთის დიალექტებშია შემონახული.

მთიულეთშივე, ხადის ხეობაზე არის სოფელი, სახელად ქოროლო. ამ სოფლის მცხოვრებლები სახელწოდებას უკავშირებენ ქოროლის, გმირს – (თურქული სამყაროს ხალხურ გმირს), რაც, რა თქმა უნდა, სარწმუნო არ არის. არც რაიმე გადმოცემა არსებობს.

ჩვენი ამრით, სახელწოდება სულ სხვა გზით არის მიღებული. კერძოდ, იგი შედგება ორი სიგყვისაგან. ქორა, ქორია (აღამიანის, კაცის სახელი) და ღო (მთიულეთში მარხილის ფეხსა ნიშნავს). „ღო- კუთხ. მთიულ. მარხილის მიწაზე მოსრიალე ნაწილი, ფეხი (ქეგლ). ეს სიგყვა მთიულეთის ზემო ნაწილში, ხადის ხეობაში გამოყენებულია გოპონიმთა საწარმოებელ ინდიკატორად. ერთეის იმ გორების სახელებს, მთიდან ჩამოგრძელებული გორებისა და ქედების სახელებს, რომლებიც ფორმით მარხილის ფეხს ჩამოჰკვანან – ბოლოში შემოხრილია. თუ ასეთი გორი ეინმეს საცხოვრებელი ადგილია ან ეინმეს სათიბ-სახნავია, ღო დაერთვის კაცის სახელს. ასეა ნაწარმოები გოპონიმები: ღო (გორი, ს. მულურე), ღოს ქევები (ხევები, ს. შარმიანი), ხახიანთ ღო (გორი, ს. არახეთი).

ასევე უნდა იყოს ნაწარმოები ქოროლო (ქორასლო)...

ფშავსა და კახეთში სოფლების სახელად გვხვდება მაღარო. ხალხი თვლის, რომ აქ რაღაცა მაღაროები ყოფილა ვითომ, სინამდვილეში კი ისინი მიღებული არიან სახელიდან „მაღალო“ - ფშავშიც და კახეთშიც ეს სოფლები მაღლა მდებარეობენ. „მაღალო“ სიგყვის „მაღაროსთან“ მსგავსებამ გამოიწვია ის, რომ პირველი მიემსგავსა უფრო შინაარსიან, უფრო გასაგებ მეორეს.

როგორც მაგალითებიდან (გოპონიმებიდან) ჩანს, გადააზრიანების დროს ხდება ისე, რომ გოპონიმები უცვლელი რჩება, გაგება იცვლება ან გადააზრიანება (პირვანდელი ამრის გაუგებრობა და სხვისთვის მიმსგავსება) იწვევს თვით გოპონიმის ცვლილებასაც. ამისი კარგი მაგალითია გოპონიმი მეჯერისხევი. „მეჯერისხევი სოფელია გორის ზემოთ, მდ. მეჯუღაზე, ძველად მას მეჯუღის ხევი უნდა პრქმეოდა. „მეჯუღის ხევი“ კი დადასტურებულია ძველ ქართულ წყაროებში. „გრძელი პაგიოსანი“ ადგილი ყოფილა პაგარა ლიახზე. აქ ძველად ამართული უნდა ყოფილიყო „ძელი პაგიოსანი“ (ე.ი. ჯვარი)“ (145,140).

გადააზრიანების კარგი მაგალითია დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი ცნობილი მდინარის სახელი „ცხენისწყალი“. პროფ. ზ. ჭუმბურიძემ მოგვცა ამ სახელწოდების კარგი და დამაჯერებელი

ახსნა. „ეს მდინარე სათავეს იღებს სვანეთის მთებში, გამოივლის ქვემო სვანეთსა და ლეჩხუმს და მდინარე რიონს ერთვის იმერეთისა და სამეგრელოს საზღვარზე.

არსებობს ლეგენდა, თითქოს ამ მდინარეში ცხენები დაესრხო შემოსული მტრის ლაშქარს, რაც მათი დამარცხების მიზეზი გახდაო. ამბობენ, მდინარეს ცხენისწყალი სწორედ ამიგომ დაერქვაო.

სხვა მოსაზრების მიხედვით ამ მდინარეს ადრე ცენისწყალი უნდა რქმეოდა, რადგანაც მის სათავეებთან, სვანეთში, მდებარეობს სოფელი ცანა, ანუ ცენა (შეადარეთ მდინარეების სახელები: აჭისწყალი, ბახვისწყალი, გუბისწყალი და სხვა), შემდეგ კი ცენისწყალი ცხენისწყლად გადაკეთდაო.

როგორც ძველი ბერძნული წყაროებიდან ჩანს, ამ მდინარეს უკვე შორეულ წარსულში ერქვა ცხენისწყალი, ბერძნები თარგმნიდნენ მას და ამ მდინარეს ჰიპოსს უწოდებდნენ (ჰიპოსს ბერძნულად ცხენს ნიშნავს) (166,526).

ჩანს, სულ ადრიდანვე, მათ, ვინც არ იცოდნენ სადღაც მთებში არსებული სოფლის „ცანას“ არსებობა, სახელი ცენის წყალი „ცხენს“ მიაძმგაესეს და მათთვის უამრო სიგყვა გადაამრიანდა – „ცხენისწყლად“ გადააკეთეს.

გადაამრიანებული გოპონიმების კარგი ნიმუშია „ნარიყალა“, თბილისის ძველი ციხე-სიმაგრის სახელი. ხალხის მიერ გაგებულია ისე, თითქოს რიყის ქვით (ნარიყით) არის აგებული და ამიგომ ჰქვია ასეო. მკვლევარნი კი სახელს უკავშირებდნენ „ნარინს“, დავით რუსუდანის ძეს, რომელიც მონღოლებმა 1246 წელს საქართველოს გახტმე დავით ლაშას ძესთან დასვეს და მისგან გასარჩევად ნარინი (უმცროსი) უწოდეს. ლაშას ძე უფროსი იყო და მას ულუ (უფროსი) უწოდეს. ბოლოხანს კი დამკვიდრებულია აზრი, რომ „ნარიყალა მოდის სპარსული სიტყვიდან ნარინყალა, რაც ციგადელს, შიდაციხეს ნიშნავს“ (ქსე). „გერმინი ნარინ-ყალა ორი ნაწილისაგან შედგება. მისი მეორე ნაწილია კარგად ცნობილი და აღმოსავლეთში ფართოდ გავრცელებული არაბული წარმოშობის სიტყვა ყალა – „ციხე“, „სიმაგრე“, პირველ ნაწილში კი გვაქვს მონღოლურ-თურქული წარმოშობის სიტყვა ნარინ, რომელიც თურქულ ენებსა და სპარსულში საკმაოდ მრავალფეროვან მნიშვნელობებს ატარებს, კერძოდ, შესიტყვებებსა და კომპოზიციებში მიუთითებს გარკვეული თვისების ქონებაზე. ყალასთან დაკავშირებით ის აღნიშნავს „განსა-

კუთრებულს“, „ცენგრალურს“. ამრიგად, ნარი-ყალა იგივეა, რაც ცენგრალური ციხე, დედაციხე“ (166, 478).

ბოლო დროს, „ნარიყალას“ ეტიმოლოგიებს შეემატა კიდევ ერთი ახსნა, რომელიც, ვფიქრობთ, უფრო მისაღები უნდა იყოს. ეს არის სპარსული ენის ცნობილი სპეციალისტის ჯიმშედ გიუნაშვილის მოსაზრება – ნარიყალა ნარინ-ყალადან მოდის, რაც „მცირე ციხეს“ ნიშნავსო. მოშველიებულია ისტორიული ფაქტი, რომლის თანახმადაც, შაჰ-აბაზის მიერ თავის დროზე მიწასთან გასწორებული ციხის ერთ ნაწილში ერეკლე მეფის ბრძანებით აღდგენიათ „მცირე ციხე“. ასეთ „მცირე ციხეებს“ სხვაგანაც „ნარიყალებს“ უწოდებდნენ.

თბილისის ერთ-ერთი უბნის ორთაჭალის სახელი დღეს ქართულად არის გადაამრიანებული, ვითომ „ორის ჭალა“. სინამდელილეში კი, როგორც ირკვევა, სახელწოდება კიბრიდულია – შეერთებულია თურქული სიტყვა ორთა „შუა“ ქართულ სიტყვასთან „ჭალა“.

ქუჩების სახელები

ქუჩების სახელებიც ისევე, როგორც სხვა ადგილთა სახელები (გოპონიმები), მიკროგოპონიმიში ერთიანდება. მათაც, სხვა გეოგრაფიული სახელებივით, დაკისრებული აქვთ სამისამართო ფუნქცია. მათ გარეშე დღევანდელი ცხოვრება წარმოუდგენელია. სახელები რომ არ ერქვას ქვეყნებს, ქალაქებს, სოფლებს, ქუჩებს, ყველაფერი აირეოდა, ყველას და ყველაფერს აერეოდა გზა და კვალი.

ამიგომ ამ თითქოსდა ერთგვარად უმნიშვნელო, მეუმჩნეველ გოპონიმებს ძალზე დიდი ფუნქციები აკისრია. ყველაზე ძირითადი და მთავარი კი ადგილზე მუსტი მითითებაა. სახელითა შერქმევა-გადარქმევისას სწორედ ეს მთავარი ფუნქციაა პირველ რიგში ანგარიშგასაწევი. ეს მეტად სერიოზული საქმეა, სადაც გასათვალისწინებელია სახელის ისტორია, ესთეტიკურობა, იდეურობა და სხვა. მეცნიერულ საფუძველზე უნდა წყდებოდეს და არა კერძო პირთა ადმინისტრაციული ძალის, პირადი სიმპათია-ანგიათიისა და გემოვნების მიხედვით. ქალაქის ქუჩების თითოეულ სახელს ისეთივე ფრთხილი მოპყრობა, ისეთივე ფრთხილი აწონ-დაწონა სჭირდება, როგორც სამუშეუმო ნივთებს, რადგან ბევრ მათგანს დიდი მნიშვნე-

ლობა აქვს ჩვენი ქალაქის ისტორიის, ეთნოგრაფიის, გეოგრაფიის, მეტყველებისა თუ სხვათა შესასწავლად. ქუჩებისათვის, სხვა ობიექტებისათვის სახელთა შერქმევა-გადარქმევის საკითხში თუ ორიულ გამოკვლევათა უქონლობას და, აქედან გამომდინარე, პრაქტიკული ხელმძღვანელობის დაბალ დონეს სათანადო ორგანოების მიერ, მივყავართ ქაოსურ და არასასურველ შედეგებამდე.

ეს ქაოსურობა მეგნაკლებად დამახასიათებელია ჩვენი ქვეყნის თითქმის ყველა ქალაქისათვის. თბილისში კი ამ ქაოსს ამძაფრებს მისი მოსახლეობის მრავალენიანობაც.

ყოფილი საბჭოთა კავშირის სხვა ქალაქების მსგავსად, თბილისშიც დიდ პრობლემად დგას ქუჩებისათვის ძველი სახელების გადარქმევისა და ახალი სახელების შერქმევის საქმე. მაგრამ რანაირად უნდა შეფასდეს სახელი კარგია თუ ცუდი? ამან, როგორც ჩანს, ხშირად შეიძლება კურიოზულ შეცდომებამდე მიგვიყვანოს.

... რიყეში, სადაც ძველთაგანვე ბაზრობა იმართებოდა, იღვა ღამის გასათივეი სახლი „Постояльнъ приход“. ამ სახლის ქვემო სართულში საქონლის დასამწყვდევი ყოფილა. ბემო სართულზე კი ქანდარა – საწოლები, სადაც გლეხები იძინებდნენ. სახლის წინ გამავალ ვიწრო ქუჩას ეწოდებოდა „Постоянный приход“. ეს იყო ომამდე ომის შემდეგ გაუქმდა რიყის ბაზარი, გაუქმდა ღამის სათივეი და აშენდა სახლები, იქაც მცხოვრებლები შესახლდნენ. ქუჩის სახელი კი, რადგან გაუგებარი იყო, გადაკეთდა „Постоянный приход“-ად. ქართულად კი ქუჩის ეს სახელწოდება ითარგმნა, როგორც „მუღმივი გადასასვლელი“ (ცნობა მოგვაწოდა დოც. ი. ვეშაპიძემ). იგი ამ სახელწოდებით არის შეგანილი „თბილისის ქუჩების ცნობარში“.

სპეციალისტებმა თავდაპირველად უნდა დაადგინონ გადასარქმევი სახელწოდების ისტორია, ხნოვანება, მნიშვნელობა და მერე გადაწყდეს მისი ბედი. ი.გრიშაშვილი წერდა: „ყოველ ქუჩას თავისი ისტორია აქვს, ქუჩაც ადამიანივით ცოცხლობს, იცვლის ფერს, სახეს და ადამიანივით კვდება...“.

არც ქუჩის სახელწოდებაა შემთხვევითი მოვლენა. ეს სახელწოდება ადამიანს აგონებს იმ ღროს, იმ ვითარებას, თუ „რანი ვიყავით გუშინ“ და რა საბაბით დაერქვა ესა თუ ის სახელი ქუჩას, შუკას, ჩიხს და სხვ. ჩვენი თბილისის ქუჩები თავისი შთაგონებით სხვადასხვა დასტებად შეიძლება დაიყოს: არის ჯეელი ქუჩა, ბებერი, უიღ-

ბლო, ფეოდალური, რევოლუციური, გალახის ქუჩა და სხვა. ყველა ქუჩას თავისი მთაგონება აქვს“...

ალექსანდრე დიუმა თავის „კავკასიაში“, იქ, სადაც თბილისზე გვიამბობს, წერს: „ამ ბაზრებს უერთდება საეაჭრო ქუჩების ქსელი, რომელიც სრულიად გამოყოფილია ქალაქის არისტოკრატიული ნაწილისაგან. ყოველ ქუჩას თავისი წარმოების სახე აქვს. არ ვიცი რა სახელები აქვთ ამ ქუჩებს თბილისში, ან თუ საერთოდ აქვთ სახელები, მე კი მათ დავარქმევდი ოქრომჭედელთა ქუჩას, ჭონების ქუჩას, მეთარაღელთა ქუჩას, მეხილელთა ქუჩას, თოქმანების, თერძების ქუჩას, ხარაბთა, მეფლოსტელთა და მექოშეთა ქუჩას“ (31, 276).

მთელი რიგი ქუჩების სახელებისა ინახავს ჩვენი ქალაქის ისტორიას, ასახავენ ჩვენი ქალაქის გარდასულ ყოფა-ცხოვრებას. განსაკუთრებით მათ უნდა მოფრთხილება. ასეთებია ქუჩისა და მოედნის სახელები: დოქის შესახვევი, ვერცხლის ქუჩა, თიხის შესახვევი, კოდის შესახვევი, ლამის ქუჩა, მაჭრის შესახვევი, მამხლის ქუჩა, პურის მოედანი, სანერგის ქუჩა, სანთლის შესახვევი, გივის შესახვევი, ღვინის აღმართი, შუშის ქუჩა, სანთლის ქუჩა, ბამბის რიგი და სხვა.

ეს სახელები, რაღა თქმა უნდა, არ შედის იმ ძველ სახელთა რიგში, რომელთა გადარქმევაც ე.წ. რევოლუციის შემდეგ დადგა დღის წესრიგში. ასეთები იყო, ვთქვათ, სალოცავის ქუჩა, საეკლესიო შესახვევი, მიძინების ქუჩა, კადეგის ქუჩა, იუნკრების ჩიხი, სურპ-კარაპეტის დაღმართი, სვიატოპოლსკიმირსკის ქუჩა და სხვა მისთანები. ამისთანა სახელები მაშინ მასობრივად გადაერქვა ქუჩებს. იმ დროს, ეპოქალური გარდატეხის მიჯნაზე, ეპოქალური დაპირისპირების დროს, სახელთა გადარქმევა-შერქმევაშიც სწორედ ასეთივე დაპირისპირების პრინციპი მოქმედებდა: ერთგვარი ანგარიშსწორება ძველ წყობილებასთან. რუსეთის იმპერატორთა ოჯახის წევრებისა და მეფის ნაცვალ-გენერალთა სახელების ნაცვლად მოედნებსა და ქუჩებს მიეკუთვნა ე.წ. რევოლუციონერთა სახელები. ერქვა ოლღას ქუჩა, შეარქვეს ღვინის ქუჩა, სასახლის ქუჩა (მეფის ნაცვლის, ვორონცოვის სახლთან), კომინტერნის ქუჩა, ეკატერინეს მოედანი – დეკაბრისტების მოედანი, ერმოლოვის ქუჩა – შჩიგაძის ქუჩა, რომანოვის ქუჩა – პროლეტარის ქუჩა, პოლიციის ქუჩა – მილიციის ქუჩა, სალოცავის ქუჩა – კომკავშირის ქუჩა, გროცკის ქუჩა – განათლების ქუჩა, ვორონცოვის მოედანი – მარქსის მოედანი და სხვა (იხ. „ქუჩების ცნობარი, 1926“).

ეს იყო მაშინ. დღეს ასეთი დაპირისპირება კვლავ მოხდა. ახლა ამ მოძალადეთა სახელების გადარქმევა დავიწყეთ და კვლავაც გრძელდება. მაგრამ აქაც ხანდახან ზომიერება გვალაგობს. მიაყოლეს ისეთი სახელებიც, რომლთა გადარქმევა არ შეიძლებოდა, მაგ, შიო ჩიგაძის სახელის.

უმჯობესი იქნებოდა ხილიანის ქუჩას შერჩენოდა ძველი სახელი, ხოლო სიმონ ჩიქოვანის სახელი რომელიმე ახალი ქუჩისათვის მიეკუთვნებინათ. ისე ნურავინ გაიგებს, თითქოს ს.ჩიქოვანის სახელის მიკუთვნების წინააღმდეგი ვინმე იყოს. პირიქით, მაგრამ ძველი სახელის მოშლით, ჯერ ერთი, ამ ქუჩის ისტორია წაიშალა, მეორეც ხალხი ჩავარდა გასაჭირში: ამ ქუჩას დღესაც ძველი სახელის მოშველიებით აგნებენ. თანაც იქვე ახლოს მდებარეობს გ.ჩიქოვანის ქუჩა, რაც რეეს ამ ორი ქუჩის სამისამართო ფუნქციას. საქმისთვის იქნებ იმას მაინც ეშველა, სახელები სრულად რომ ეწეროს და არა ინიციალებით, ეს აუცილებელი იყო. ასევე აჯობებდა დარჩენილიყო კრამიგის ქუჩა (ახალ. ბერიამვილი დავითის ქუჩა), საპნის ქუჩა (ახალ. პეგრე იბერის ქუჩა) და სხვა.

ახალი სახელების შესარქმევად ისედაც უამრავი მარაგია ქუჩებისა. თბილისში ბევრგან ერთი და იგივე სახელით გვხვდება ათი და ათზე მეტი ქუჩა. მაგალითად, დოლაბაურის მოედანი, დოლაბაურის I ქუჩა, I დოლაბაურის გასასვლელი, I დოლაბაურის ჩიხი, დოლაბაურის II ჩიხი, დოლაბაურის III ჩიხი, დოლაბაურის II ქუჩა, დოლაბაურის III ქუჩა, დოლაბაურის I ხევი, დოლაბაურის II ხევი, დოლაბაურის III ხევი, ასეთივე ჯოჯოხეთია აგეხილი კოლექტივიზაციის, მელაანის, ნიაბის, ჯავის და სხვა მრავალი ქუჩის ირგვლივ. ამგვარ შემთხვევაში ქუჩის სახელს ფაქტიურად დაკარგული აქვს სამისამართო ფუნქცია.

აი, ასეთ მეორე და მესამე ქუჩებს უნდა შეერქვას ახალი სახელები. ეთქვათ და, რაგომ არ შეიძლებოდა ამ ქუჩებისათვის გვეწოდებინა უდროოდ დაღუპული ახალგაზრდა მწერლების: ლადო ბალიაურის, კოტე ხიმშიაშვილის, მირზა გელოვანის, ალექსანდრე საჯაიას, ვლადიმერ უბილაფას, გურამ რჩეულიშვილის, გაბრიელ ჯაბიშანურის, გიორგი ნაფეგვარიძის და სხვათა სახელები. ამით ხომ ქუჩების სამისამართო საქმეც გამარტივდებოდა და ღირსეულთა სახელებსაც უკვდავყოფდით.

წყნეთის ქუჩის, წყნეთის გზაგაყვილის, გასასვლელებისა და ჩიხების ნაცულად, გმირი ქართველი ქალის მათა წყნეთელის სახელი რაგომ არ შეიძლებოდა მიგვეკუთვნებინა ერთ-ერთისათვის?

ზოგ შემთხვევაში შეიძლებოდა გვესარგებლა ჩვენი მეგობარი ქვეყნების გამოცდილებით. ქ. რიგაში, მაგალითად, ყოველ ქუჩას სულ უმნიშვნელო ორ სახლს შორის გასასვლელსაც კი თავისი სახელი ჰქვია, სრულიად დამოუკიდებელი, კონკრეტული, არავითარი ჩიხი, არავითარი შესახვევი.

იქნებ შესარქმევი სახელების გამონახვა ჭირდეს? არა, არ გაუჭირდება საქმეში ჩახედულ კაცს. იმავე ქ. რიგაში ერთ-ერთ მიკრორაიონს „ტიკა“ ჰქვია („თქმულების მოედანი“), ხოლო მის ირგვლივ არსებულ ქუჩებს კი სხვადასხვა თქმულების გმირთა სახელები. განა, არ შეიძლებოდა ჩვენც გვესარგებლა მსგავსი პრინციპებით და რომელიმე ახალ უბანში შეგვექმნა ასეთივე ანსამბლეზი, ვთქვათ, ეპოსის გმირებისა: ამირანის პროსპექტი, ბაღრის, უსუპის, ყამარის, სულკალმახის, აბესალომის, ეთერის, მურმანის – სახელობის ქუჩებით, ანდა „ვეფხისტყაოსნის“ მოედანი, გარიელის, ავთანდილის, ფრიდონის, ნესტან-დარეჯანის, თინათინის, ასმათის, ფაგმანის და სხვა პერსონაჟთა სახელობის ქუჩებით; ასევე ვაჟა-ფშაველას, კ.გამსახურდიას პერსონაჟთა სახელები; შეიძლებოდა მცენარეთა, ცხოველთა სამყაროდან გვესარგებლა და სხვა. ერთად მოიყრიდა თავს გამოჩენილ სახელმწიფო მოღვაწეთა, ისტორიულ გმირთა, მწერლების, მეცნიერების სახელობის ქუჩები. ასეთი დაჯგუფება ბევრად გააიოლებდა ქუჩების მიგნებას, სწრაფ ორიენტაციას.

თუმცა, უნდა ითქვას, მსგავსი დაჯგუფების მაგალითები ასე თუ ისე, მაინცა გვაქვს თბილისში. მაგალითად, ვერაზე, ინიკოლაძის ქუჩასთან არის მისი მასწავლებლის, გამოჩენილი ფრანგი მოქანდაკის როდენის სახელობის ქუჩა. ვაჟა-ფშაველას გამზირს მიუწყვილეს ალ. ყაზბეგის გამზირი. არის ზოგიერთი სხვა კარგი მიგნებაც, მაგრამ სამწუხაროდ ისე ცოტაა, რომ თითქმის შეუმჩნეველი რჩება.

ქუჩების სახელწოდებათა სამისამართო ფუნქციას არღვევს აგრეთვე ზოგიერთ სახელწოდებათა რუსულად თარგმნა, ანდა რუსულიდან – ქართულად. რაკი ქუჩის სახელიც ისევე გეოგრაფიულ სახელად არის მიჩნეული, მიკროტოპონიმად, მისი თარგმნა არ შეიძლება. საკუთარი სახელი ჩვეულებრივ არაფრისა არ ითარგმნება, მაგრამ თუ მაინცა გვაქვს შემთხვევები, ეს კანონის დარღვევაა.

ენათმეცნიერ-გოპონიზმისგთა მონაწილეობა სახელების შერქმევაში თუნდაც იმიტომ არის საჭირო, რომ სახელები სწორი ქართულით დაიწეროს აბრეშვებზე, დაუმახინჯებლად. გვხვდება ასეთი წარწერები: იორის ქუჩა (სწორია: იერის ქუჩა), ზედამზის ქუჩა (ზედამზის ქუჩა), კაიროს ქუჩა (ქაიროს ქუჩა), 300 არაგველსა ქუჩა (300 არაგველის ქუჩა), 26 კომისრების ქუჩა (26 კომისრის ქუჩა, ზექარის ქუჩა (ზეკარის ქუჩა) და სხვა მრავალი. ავლაბარში მესხიშვილის ქუჩაზე რამდენიმე ადგილას აბრაზე წერია – მესხიშვილის ქუ. ეს, ჩანს, რუსული „უღ“ („ულიცას“) შემოკლების მიხედვით გაუკეთებიათ.

„თბილისის ქუჩების ცნობარიდან“ (1974 წ.) კარგად ჩანს, რომ სახელწოდებათა გაფორმებაში, აბრაზე წარწერებში ერთიანი პრინციპები არ არსებობს, არსად არის განმარტებული, მაგალითად, რატომ პქვია ქუჩას მხოლოდ სახელი კაცისა: „მალხაზის მესახევეი, მამუკას მესახევეი, ვისი სახელებია ესენი, რატომ გვარებიც არ უწერია? ზოგიერთ გვარს საერთოდ ინიციალები არა აქვს და ა.შ. ცნობარი თბილისის ქუჩების რეალურ ვითარებას არ ასახავს.

ცნობარში საჭირო იყო გამონაკლისის სახით კი არა, სრულად მოეგანათ ძველი სახელწოდებანი ახლებთან ერთად. უამისოდ ცნობარი თავის დანიშნულებას ბოლომდე ვერ ამართლებს. ამ მხრივ ბევრად უკეთესად იყო შედგენილი 1926 წელს გამოცემული პირველი „ქუჩის ცნობარი“. მას პატარა წინასიტყვაობაც კი აქვს დართული, თუ რა პრინციპებით ხელმძღვანელობდნენ.

ჰიდრონიმიკა

ჰიდრონიმიკა არის ონომასტიკის ნაწილი, უფრო ზუსტად გოპონიმიკის ნაწილი, და მოიცავს ისეთი გეოგრაფიული ობიექტების სახელებს, რომლებიც შეიცავენ წყალს (ბერძნული სიტყვებიდან „ჰიდრო“ „წყალი“, და „ონიმა“ სახელი), ასეთებია: ოკეანეები, მღვიბი, ტბები, მდინარეები, წყაროები, ჭაობები, წყალსაცაეები, ჩანჩქერები და სხვა მისთანანი (თავად იმ გეოგრაფიულ სახელთა, ჰიდრონიმთა ერთიანობას კი ჰიდრონიმია ეწოდება (მდრ.: გოპონიმიკა და გოპონიმი). ასეთი გეოგრაფიული ობიექტების სახელებს ბევრი გოპონიზმისტი გოპონიზმში აერთიანებს და, ალბათ, სწორიც არის,

მაგრამ მათ ზოგ შემთხვევაში ახასიათებთ თავისებურებანი, რომელთა გამოც საჭიროა ცალკე ითქვას ზოგიერთი რამ.

პიღრონიმთა გარკვეული ნაწილი ისევე ძველი უნდა იყოს, როგორც ტოპონიმები, რადგან ადამიანები დასახლებებს ქმნიდნენ მდინარეების, ტბების, ზღვების, წყაროების სიახლოვეს, რაც მათი ცხოვრებისათვის, მათი არსებობისათვის იყო საჭირო და აუცილებელი. სადაც წყალია, სიცოცხლეც იქ არისო.

ნილოსის ნაყოფიერი ნაპირები ეგვიპტეში, გიგროსისა და ეფრატისა – მესოპოტამიაში, რუსეთში – ეოლგა, ევროპაში – დუნაი, საქართველოში – ალაზნის ჭალები, მტკვრისა და არაქსის აუზები, ზღვის სანაპიროები – საბერძნეთი, იტალია, ინგლისი და სხვ. ეს ფაქტები ბევრ გეოგრაფოსსა და ისტორიკოსს აღუნიშნავენ. ბევრს ასეთი გეოგრაფიული გარემო ხალხის განვითარებაში მთავარ ფაქტორადაც მიაჩნდა. ასეთი იყო მაგალითად, XIX საუკუნის რუსი მეცნიერი ლ.ი.მეჩნიკოვი, ვინც ამტკიცებდა: „ჩვენი თვალსაზრისით, ცივილიზაციის ჩასახვისა და განვითარების საფუძველია მდინარეები“. ასეთ შემთხვევებში მდინარე თუ სხვა მიიღებდა იმავე სახელს, რასაც შეარქმევდნენ დასახლებულ პუნქტს (ეთქვათ, ჩარგლურა), ან დასახლებული პუნქტი მიიღებდა მდინარის სახელს (სოფ. არაგვისპირი). ასე ურთიერთზე გადანაცვლებული სახელები ჩვენშიც ბევრია და სხვაგანაც. მაგალითად, ინგლისის ქალაქ ოქსფორდის სახელი მომდინარეობს იქიდან, რომ ამ ადგილას მდინარე გემზაზე იყო ხარებშებმული ურმების გადასასვლელი ფონი: ოქს „ხარი“, ფორდ „ფონი“. ასე რომ, საქვეყნოდ ცნობილი უძველესი უნივერსიტეტის ქალაქს ძალზე სიმბოლური სახელი რქმევია – „ხარების ფონი“. ალბათ, ამ ფონთან შედამებულში მისულ მგზავრებს დილამდე დასჭირდებოდათ ცდა, წყალდიდობისას – რამდენიმე დღე და ამიგომ გაჩნდებოდა ღამის სათიეები. რასაც მოჰყვებოდა ქალაქის აღმოცენება.

დედამიწის გეოგრაფიულ ობიექტთა შორის უამრავია წყლის შემცველი ობიექტები და უმეტეს ნაწილს თავ-თავისი სახელები ჰქვია, ბევრია უსახელოც, განსაკუთრებით ისეთნი, რომელნიც ან ერთადერთი არიან რეგიონში, ანდა ხალხისგან მოშორებულნი არიან. ის ობიექტები კი, რომელნიც ხალხთა ისტორიული სამყოფების ცენტრებში იყვნენ, ბევრნაირი სახელები რქმევიათ. ამ სახელებს არქმევდნენ ან სხვადასხვა ხალხები, ანდაც ისტორიის მანძილზე

ერთი და იგივე ხალხი უცვლიდა. ასე, მაგალითად, შავ ზღვას სხვადასხვა ეპოქაში ეძახდნენ პონტოს ზღვას, ამხაენას („შაი, ბნელი“, ირან.), ყარადენიზ (თურქ. „შაი ზღვა“), კასპიის ზღვის ირგვლივ იმპერიათა ცვლის შედეგად კი ამ ზღვას სამოცდაათჯერ შესცვლია სახელი, ისეთები, როგორიც არის: ხაზართა, ხვალინთა, ხორასნის, მაზანდარანის, აბესკუნის, ჰირკანის... საბოლოოდ კი შემორჩა კასპი (კავკასიაში მცხოვრები ერთ-ერთი ხალხის სახელის მიხედვით, რომელთა კვალი საქართველოშიც შემორჩა რაიონული ცენტრის კასპის სახით). ასევეა მდინარეები: რუსეთის უდიდეს მდინარეს ვოლგას ძველად ერქვა რა, იგილი, შემდეგ მიიღო ვოლგა და შერჩა კიდეც. ჩვენი რიონი ძველ ბერძნულ წყაროებში მოხსენიებულია სხვადასხვა სახელით: როანი, რიონი, ფაზისი, ფასილი.

ერთი და იმავე მდინარის ზედა და ქვედა ნაწილებს, შენაკადებს ხშირად სხვადასხვა სახელი ერქვა და პქვია. ესეც ამრავლებს ჰიდრონიმებს ისე, რომ მათი რაოდენობა ბევრად უფრო დიდია, ვიდრე თვით მდინარეები.

აი, ამ უამრავი სახელიდან ასევე უამრავი და უძვირფასესი ინფორმაციის ამოღება შეიძლება. ეს ინფორმაცია კი ძალზე მრავალფეროვანია და სხვადასხვა სპეციალისტებისათვის საინტერესო.

მარტო მდინარეთა სახელები კი არ გადადის დასახლებულ პუნქტებზე, ხდება პირიქითაც.

ჰიდრონიმებში, გოპონიმების მსგავსად, შემონახულია ლექსიკა, ძველი საკუთარი სახელები, ადამიანების და სხვ.

დიდ მდინარეებთან და ზღვებთან ცივილიზაციის დაკავშირება საბჭოთა მეცნიერებისაგან უარყოფილი იყო, გეოგრაფიული ფაქტორის გაზვიადება ბურჟუაზიული თეორიააო. სინამდვილეში კი მთელი კაცობრიობის ისტორია ამ თეორიის დადასტურებაა. დიდი მდინარეების გაყოლებით ხდებოდა ხალხთა დიდი მასების თავმოყრა, რადგან მდინარე სარწყავიც იყო და საკვებსაც აძლევდა თევზის სახით, ამასთან სამიმოსვლო სავაჭრო ურთიერთობებისთვის იოლი საშუალება იყო.

ადგილობრივი ხალხისათვის რაკი ეს ერთი დიდი მდინარე იყო ცნობილი, თავის ენაზე უბრალოდ მდინარეს ეძახდნენ. ამიტომ არის, რომ ყველაზე დიდი მდინარეების სახელები, ცნობილი უხსოვარი დროიდან, ხშირად „წყალს“, „მდინარეს“ აღნიშნავენ. მაგალითად, ევროპის დიდ მდინარეთა სახელებში ღონ-ი, ღუნა-ი,

დნებრ-ი, დნესტრ-ი, გამოყოფენ ირანულ ენათა ფუძისეულ სიგყვას დონ „წყალი“, „მდინარე“, რომელიც ოსურ ენაშია შემონახული, ინდოეთის უდიდესი მდინარის სახელი ინდ-ი სანსკრიტულიდან მომდინარეობს და „მდინარეს“ აღნიშნავს; ეოლგის ერთ-ერთი შენაკადის სახელი ოკა ზოგ შეცნიერს მიაჩნია ფინურიდან მომდინარედ, სადაც იოკი „მდინარეს“ აღნიშნავს, ზოგს – ინდოევროპულიდან, ლათინურიდან, სადაც აკვა „წყალს“ ნიშნავს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ იმავე ლათინური სახელიდან მომდინარედ მიიჩნევენ სოხუმის აფხაზურ სახელწოდებას „აყვა“. როცა ისინი მთებს გადაღმა ცხოვრობდნენ, მათთვის ზღვა (წყალი) და სოხუმი გაიგივებული იყო. ლენა, ციმბირის დიდი მდინარე (ევენკურად – ელიუენე), ითარგმნება როგორც „ძალიან დიდი მდინარე“. ბაიკალი იაკუტთა ენაზე „დიდ წყალს“ ნიშნავს.

მსგავსად ამ სახელწოდებისა, მდინარის, წყლის მნიშვნელობამდე დადის ჩენი, საქართველოს დიდი მდინარეების სახელები: რიონი, ალაზანი, არაგვი და, შესაძლოა, მტკვარიც.

„ძველ ბერძნულ წყაროებში მდინარე რიონი მოხსენიებულია სხვადასხვანაირად: როანი, რეონი, ფაზისი, ფასიდი. პირველი ორი ამათვან რიონის ვარიანტებია. ფიქრობენ, რომ ეს სახელწოდება უკავშირდება რუ-ს, რომელიც ინდოევროპული ძირის სიგყვად მიიჩნევა (კელტური რო, ესპანური რიო, სპარსული რუდ - „მდინარე“. ამ ძირისაგან წარმოქმნილად ითვლება ევროპის მდინარეთა სახელები: რაინი, რონა და სხვ.)“ (166, 489).

„რიონი“ თითქოს თვალნათლივ კავშირს აბამს ამ რიგის სახელებთან. ამას უნდა დავეუბნოთ ისიც, რომ რიონთან ერთად იორი და „წყაროც“, როგორც ძირში „რ“-ს შემცველი სახელები, მათთან აბამენ კავშირს.

მახაჩკალაში ჩაგარებულ საკავშირო ონომასტიკურ სემინარზე მახაჩკალის უნივერსიტეტის თანამშრომელმა კაზბეკ მიქაილოვმა წაიკითხა ამ საკითხისადმი მიძღვნილი საინგერესო მოხსენება, სადაც მთელი ეს „რ“ ფუძიანი წყლისა და მდინარეთა სახელები (მათ შორის ეოლგის უძველესი სახელი „რა“) დაუკავშირა ეგვიპტურ მზის ღვთაებას და აქედან წყლის ღვთაებასაც.

წყლის აღმნიშვნელი ზოგადი სახელი უნდა ყოფილიყო საქართველოს მეორე დიდი მდინარის სახელიც – ალაზანი. მისი ეტიმოლოგია რუს გოპონიმისგს ვ.ა.ნიკონოვს ასე აქვს ახსნილი თავის მოკლე გოპონიმიკურ ლექსიკონში: „Алазани – река.в Грузинской ССР (Кахетия). От. грузин. ала - „сырой“, „влажный“ и зали - „место“ (87).

დიდი ივანე ჯავახიშვილი „ალაზნის“ შესახებ წერდა: „უკვე ის გარემოება, რომ ძველ ქართულში დიდი და მცირე ალაზნის სახელები არსებობდა, რომელთაგან მეორე სათავითა და დიდ მანძილზე პირველისაგან სრულებით დამოუკიდებელი მდინარე იყო და თავისი საკუთარი სახელიც იორი ჰქონდა, ალაზნის სახელის ოდინდელს ზოგადს მნიშვნელობას ამქდაენებს: ამრიგად, ალაზანი, საფიქრებელია, წინათ ზოგადად მდინარის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო და მხოლოდ შემდეგში ჩანს ჯერ ორი პარალელური მიმდინარეობის მქონებული ზემოდასახელებული წყლების, ხოლო შემდეგ უკვე საკუთრივ მარტო, ერთადერთიდა მდინარის სახელად ქცეული. ზემოგამოთქმული მოსაზრება რომ სრულ ჰუმშარიტებად მისაჩნევი გახდეს, უნდა თვით ამ სახელს ალაზან-ში ან მთლიანად, ან ნაწილობრივ მაინც, მდინარის ანდა წყლის, გინდ სასმელის ოდინდელი აღმნიშვნელობის რაიმე კვალი მაინც ჩანდეს. ადიღურს, ჩერქეზულ-ყაბარდოულ ენოვან ჯგუფს ეს სიტყვა მარტო სასმელის მნიშვნელობით კი არა აქვს დაცული, არამედ წყაროს წყლის სახელებადაც მოეპოვება. უკვე აკ. კლაფროთმა განმარტა, რომ ჩრდილო კავკასიის განთქმული ვეძას სახელი ნარზანი წარმოდგარა ნართზანი-საგან და ორი ცალკეული ნაწილისაგან ნართ-ისა და ზან-ისაგან არის შემდგარი. ზან სასმელს, წყაროსა ნიშნავს, ხოლო ნართ ადიღეულთა წარმართული პამთონის გმირების სახელია.

საკმარისია ამის შემდეგ ჩვენი ანალიზის საგნად კვლავ ალაზანი ვაქციოთ, რომ მდინარის ამ სახელის აგებულების ორნაწილელობის ეჭვი თავისთავად აღგვეძრას: საფიქრებელია, რომ იგივე ალა-სა და ზანისა-გან იყოს შემდგარი და, რაკი ბუნებრივია, რომ ზანი აქაც სასმელს, წყაროს და წყლის აღმნიშვნელად მივიჩნიოთ, ამიგომ, ნართის მსგავსად, ალა ეგების ამ წყლის ამ განკუთვნილობის ან კუთვნილების გამომქდაენებელი იყოს“ (176,54).

მთიულეთის გოპონიმიის აღწერის დროს გაირკვა, რომ აქ ძალზე გავრცელებულია წყაროთა სახელებად ჰიდრონიმი ალაზანა, ალაზანი. ეს ფაქტი, რა თქმა უნდა, მხარს უჭერს იეჯაეახიშვილის ვარაუდს, რომ ალაზანი შესაძლოა წყლის აღმნიშვნელი ზოგადი სახელი იყოსო.

ასევე, ზოგადად, წყლის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო „არაგვი“. ამჟამად ოოხია: ფშაეის, ხევსურეთის, მთიულეთისა და გუდამაყრის. ადრე კი თერგსაც არაგვი რქმევია და ადგილობრივი მოსახლეობა მის შენაკადებს, მაგალითად, სნოს წყალს ისევ არაგვს ეძახის. არხოტშიც ასას არაგვს ეძახიან. აი, ამიტომ გამოთქმულია ვარაუდი მკვლევართაგან, რომ არაგვიც ზოგადად მდინარეს აღნიშნავდა ოდესღაც. შესაძლოა მის ფუძემიც ის „რა“ იყოს, მემოთ რომ გექონდა საუბარი.

დასახლებული პუნქტებისაგან განსხვავებით, რომელთა სახელებიც ადამიანების შეხედულებისამებრ შეიძლება უფრო შეცვლილიყო, ჰიდრონიმები, განსაკუთრებით დიდი გეოგრაფიული ობიექტების სახელები, უფრო მყარად იყვნენ დროთა განმავლობაში. ამიტომ მათში უფრო ბევრია ისტორიისათვის ძვირფასი ცნობა. ეს სახელები მოგვითხრობენ ამა თუ იმ მდინარისა თუ ტბის ნაპირებზე მცხოვრებ მოსახლეობაზე, უძველეს გომთა მიგრაციასა და მიგრაციის გზებზე. ამ მხრივაც ვოლგას თუ ჩაუეძიებით, დავინახავთ, რომ მისი სხვადასხვა სახელი, ისტორიის მანძილზე რომ არის ცნობილი, მომდინარეობს იმ მრავალრიცხოვანი ხალხებისაგან, მის გაყოლებით რომ უცხოვრიათ სხვადასხვა ეპოქაში. თურქულენოვანი ხალხები იგიღს ეძახდნენ (დღევანდელ ჩუვაშურ ენაში შემონახულია ეტელ, ატალ) მარიულში – იულ, ხოლო ყველაზე ძველი მისი სახელწოდება – რა (რომელიც ატოლემეოსსა აქვს მოხსენიებული) – დღემდე შემონახულია მორდოვულ ენაში (2.68).

ბევრი ჰიდრონიმი, სწორედ ამ ნიშნით, დაკავშირებულია ეთნონიმებთან, უფრო სწორედ, ეთნონიმურია, რომლებსაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ ეთნოგენეზისური კვლევა-ძიებისათვის.

ჰიდრონიმთა სიმყარე, უცვლელობა, არ ნიშნავს, რომ ისინი ისეთივე სახით არიან ჩვენამდე მოსულნი, როგორადაც შერქმევისას იყვნენ. ისინი ფონეტიკურ ცვლილებებს განიცდიდნენ საუკუნეების მანძილზე, განსაკუთრებით მას შემდეგ, ალბათ, როცა მათი მნიშვნელობა გაუგებარი იყო სხვა ხალხებისა თუ შემდგომი

თაობებისათვის. ამიგომ არიან დღეს ძნელად ასახსნელნი. როგორც წესი, მათ შესახებ ხშირად სხვადასხვა თეორიაა წამოყენებული და ყველა გოლფასოვანი. ძნელდება რომელიმე მათგანისათვის გარკვეული უპირატესობის მიცემა. მაგალითად, ავიღოთ ჩვენი დედა-მდინარე მტკვარი. მიჩნეულია, რომ მისი სახელი უნდა მომდინარეობდეს მის სათავეში უძველესი დროიდან არსებული კუთხის სახელიდან – კოლა (მისი მცხოვრებლები იყვნენ კოლხები).

„მტკვარს პირველად ახსენებს ძველი ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონი (I ს.ახ.წ.ა.), რომელიც უწოდებს მას კუროსს და თანაც შენიშნავს, წინათ მას კოროსს ეძახდნენო. აქ „ოს“ ბერძნული დაბოლოებაა, მისი ჩამოცილების შემდეგ კი რჩება კორ//კურ. ამასთან დაკავშირებით, ბუნებრივია, მოგვაგონდება მტკვრის რუსული სახელწოდება კურა. მასვე ჰგავს სომხური სახელწოდებაც – ქურ, თურქული და აზერბაიჯანული – ქურ“ (166,472).

„მტკვარს“ უკავშირებენ „მდკეარსაც“, რაც მღვრიეს ნიშნავს ზოგიერთ ქართულ დიალექტში.

თუნდაც „მტკვრის“ ეტიმოლოგიიდანაც ჩანს, ჰიდრონიმთა ანალიზი კაცობრიობის წარსულის რა სიღრმეებში გვახედებს. ხშირად, ერთადერთი მხოლოდ ეს სახელებია, რაც აძლევს საშუალებას შევნიშოთ, გარკვეიონ რა ხალხს უცხოვრია მოცემულ გერიგორიაზე ოდესღაც.

ყველაზე გავრცელებული ენები, რომელნიც ერთი ოჯახისანი არიან, ინდოევროპულად წოდებული ენების ოჯახში ერთიანდებიან: ინდური ენები, ირანული, სლავური, ბალტიური, გერმანული, იტალიური, კელტური ენები, ბერძნული ენა, ალბანური, სომხური, ნესტიური, ლუვიური და გოქარული ენა.

ეს ენები ახლა დედამიწის დიდ ნაწილს არიან მოდებული. შორეულ წარსულში კი სადაც ერთ ადგილზე იყვნენ განსახლებულნი. ისინი გავრცელდნენ გარკვეული ეპიცენტრიდან, სადაც ჩამოყალიბდნენ ინდოევროპელებად. არსებობს სხვადასხვა კონცეფცია ინდოევროპელთა თავდაპირველი პრასამშობლოსი. ერთნი ფიქრობდნენ, რომ ის იყო მდ. დუნაის აუზში, სხვები – სხვაგან.

ბოლო წლებში ძალზე საინტერესო და დასაბუთებული კონცეფცია წამოაყენეს თავის ორგომიან შრომაში საქვეყნოდ ცნობილმა მეცნიერებმა – თამაზ გამყრელიძემ და ვიარესლავ ივანოვმა, რომელთაც ინდოევროპელთა პროსამშობლო მონიშნეს წინა აზიაში (სამხრეთი კავკასია, აღმოსავლეთი ანატოლია და ჩრდილო მესო-

პოგამია). ქრონოლოგიურად ეს პერიოდი V-IV ათასწლეულები ჩვენს ერამდე. ამ თეორიის დასამტკიცებლად მათ სხვა ლექსიკურ ერთეულთა ძირებს გარდა მოხმობილი აქვთ გოპონიმია და ჰიდრონიმია (17).

ცნობილია უძველესი წყლის კულტი მრავალი ხალხის ყოფაში, რასაც განაპირობებდა ის, რომ წყალი დაკავშირებული იყო ბუნების სიციცხლესთან, მოსაველთან, იმასთან, რომ წვიმა ციდან მოდიოდა.

ვემაწყარო. უძველესი რელიგიური რწმენის კვალი ჩანს ისეთ ჰიდრონიმში, როგორის არის ვემაწყარო. ამ სახელწოდების წყაროები გვხვდება მთის კუთხეებში მთიულეთსა, გუდამაყარსა, ხევისა და ხევსურეთში. ოთხივე კუთხეში თითო-თითო წყარო აგარებს ამ სახელს. ფიქრობთ, სხვა კუთხეთა მასალის შესწავლისას კიდევ სადმე აღმოჩნდება „ვემაწყარო“ ან მისი ფონეტიკური ვარიანტი, სახენაყეალი ჰიდრონიმი.

რას ნიშნავს „ვემა“, ხალხს უკვე აღარ ახსოვს, რაც აგრეთვე ამ ჰიდრონიმის საფუძველზე მიუთითებს.

„ვემაწყაროს“ გავგონებისას არ შეიძლება არ გაგახსენდეთ „ვემაპი“, „გველემაპი“ და ქართულ ხალხურ ზღაპრებში ფართოდ გავრცელებული მოტივი წყაროს დაპატრონებული გველემაპისა. ქართულ ზღაპრებსა და მითებშიც ერთ-ერთი მთავარი სწორედ გველემაპია. მსგავსების გარდა, თავიდანვე ჩნდება ეჭვი, ხომ არ არსებობს რაიმე კავშირი წყაროს სახელწოდება „ვემა“-სა და „გველემას“ (ვემაპს) შორის?

თუმცა ხალხური შემოქმედება და, კერძოდ, მითები და ზღაპრები, ადამიანთა ფანტაზიის, მათი უძველესი წარმოდგენების ნაყოფია, მაგრამ ამ ფანტაზიას საფუძვლად ყოველთვის რაღაცა რეალურად არსებული უდევს. ზღაპრული სახეები, ჯადოსნური სამყარო ბუნებაში არსებული საგნების, მოვლენების ჰიპერბოლიზაციის შედეგია.

ივ.ჯავახიშვილმა თავის დროზე გამოთქვა მოსაზრება, რომ ქართველებს შეიძლება წყლის ღვთაება ჰყოლოდათ (176, 210). დიდი მეცნიერი სავარაუდო ღვთაების კვალს ხედავდა თუმურ დამწყალობებაში – „წმინდა გიორგი, წყაროსთვალისაო“. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თვით სიტყვებიც „დამწყალობება“, „მეწყალება“, „წყალობა“, რომელიც საკულტო რიტუალებთან არის დაკავშირე-

ბული, ღეთის მოწყალეობასთან, ამკარად მიგვანიშნებს ოდესღაც წყლის ღვთაების არსებობაზე.

1909 წელს, გამოჩენილმა მეცნიერებმა ნიკო მარმა და იაკობ სმირნოვმა სომხეთ-თურქეთის საზღვარზე გედარადის მთაზე ნახეს ქვის დიდი ქანდაკებები, რომლებსაც დიდი თევზის – ვეშაპის ფორმა აქვს. ამ ქანდაკებებს სომხები და თურქები გველემშაპებს უწოდებენ. მათთვის ისინი გაქვავებული ავი სულეებია. ქართველები კი ყოველთვის ვეშაპებს უწოდებდნენ და ვეშაპი, როგორც ეს ბიბლიიდანაც მტკიცდება, მიაჩნდათ დიდ თევზად. ამიტომ ივანე ჯავახიშვილის აზრით, ის ქანდაკებებიც ქართული გომების საკულტო სალოცავები ყოფილა. ეს მტკიცდება სხვა საბუთებითაც. მაგალითად, იქაურ ერთ-ერთ ვეშაპოიდზე გამოსახულია ისეთივე ცხერის ენაგადმოგდებული თავი, როგორიც სვანეთში მიწაში ნაპოვნ ოლორზეა (იქვე).

შემდგომში, ჩვენი საუკუნის ოცდაათიან წლებში, ლეონ მედიქსეთბეგმა თრიალეთ-წალკა-ჯავახეთში აღმოაჩინა მეგალითური კულტურის ასეთივე გადმონაშთები, - „ვეშაპები“, და „ვეშაპოიდები“. ესენია კუდით დაყუდებული ობელისკები, - ორი-სამი მეტრი სიმაღლის ქვები, რომლებიც მოხატულია თევზის საკულტო ნიშნებით. როგორც ფიქრობენ, სწორედ ეს „ვეშაპოიდები“ უნდა ყოფილიყო აღმართული წყალთა ღვთაების სალოცავ ადგილებში, შესაძლოა თვით საუკეთესო წყაროებთანაც.

მწერალი დემნა შენგელაია თავის წერილში „ამირანის გარემო“, იმოწმებს „ჰაინრიჰ ჰაინეს, გერმანულ დიდ პოეტს და წერს, რომ „წარმართული ღვთაებანი ავსულებად ქრისტიანობამ აქცია. გველემშაპები ერთ დროს წყლის მიმგაცეხელი ბოროტი ქმნილებანი კი არ იყვნენ, არამედ კეთილი ვეშაპები, რომლებიც, პირიქით, წყლის მომნიჭებელ ღვთაებებს წარმოადგენდნენ და მეფის ასულს (ეთერს) კი არ ჭამდნენ, ემიჯნურებოდნენ“.

წყლის კულტი, მდინარეთა და წყაროთა გაღმერთება, ქართველ გომებში უნდა არსებულებოდა პირველყოფილი აზროვნების იმ საფეხურზე, როდესაც ადამიანებს სწამდათ საგნების სულდგმულობა. ასეთი რწმენა – მთის, მდინარის, ხის და სხვათა ცოცხალ, სულდგმულ არსებებად მიჩნევა – დღესაც ახასიათებს მოგიერთ, განვითარების დაბალ საფეხურზე მდგომ, ხალხებს. ახლო ისტორიული წარსულიდან ცნობილია, სხვადასხვა ხალხები როგორ უწყობდნენ თავის რომელიმე სათაყვანებელ მდინარეს „საღვთო ქორწინებას“ -

ყოველწლიურად საქორწილოდ მორთულ ქალიშვილს აგდებდნენ (ასრობდნენ) მდინარეში.

აფრიკის ზოგიერთი ხალხი ნიანგს წყლის პირას უბამდნენ ყველაზე ლამაზ ქალიშვილს, ნიანგი მას შეჭამდა და ამით გულის მონადირებას ცდილობდნენ წყლის ამ „ურჩხულებისა“.

„ქალის მსხვერპლად შეწირვა ცნობილია სხვადასხვა მოსაქმეობის ხალხებში. ასე იქცეოდნენ მიწათმოქმედი ძველი მექსიკელები, ეგვიპტელები, ჩინელები და ბერძნები. ასე იქცეოდნენ მეთევზეები ჩრდილო ამერიკაში. იმავე წესს მისდევდნენ რუსეთში ოლენეცის გუბერნიაში მცხოვრები მეჯოგე გლეხები. ამნაირი ჩეულების გადმონაშთს ეპოულობთ საქართველოშიც“.

იმ ძველი მსხვერპლთშეწირვის გადმონაშთად პროფ. მიხეილ ჩიქოვანს მიაჩნია აღმოსავლეთ საქართველოში გაერცელებული სახალხო გართობა – დღესასწაული ყეენობა, რომლის დროსაც „ყეენს“ მდინარეში ჩააგდებდნენ და ამოლუმპავენ (151).

ვემაპის კულგი ერთ-ერთი ყველაზე უძველესი უნდა იყოს ქართველ ტომთა სხვადასხვა კულტს შორის. ეს ჩანს, ჯერ ერთი, იქიდან, რომ ვემაპს (გველემაპს) ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი უკავია ქართულ მითოლოგიაში, ქართულ ზღაპრებში, მეორეც, იმიტომ, რომ ქრისტიანობამ მას დაუპირისპირა ისეთი ძლიერი და ყველაზე მეტად გაერცელებული ღმერთი, როგორც წმინდა გიორგია. სწორედ წმინდა გიორგი კლავს შუბით გველემაპს.

ხალხი ვემაწყაროს – თავისი ღვთაების სახელს, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, საუკეთესო წყაროებს შეარქმევდა. მართლაც, ოთხივე ამ სახელით ცნობილი წყარო საუკეთესოა. გარდა ამისა, საუკეთესოთა შორის საუკეთესოდ ჩაითვლებოდა, ალბათ, მინერალური სასმელი წყალი, მკავეწყალი. ის ხომ, გარდა იმისა, რომ სასმელად იყო სასიამოვნო და სასარგებლო, სამკურნალოდაც გამოიყენებოდა.

...ფშავეში, ვაეა-ფშაველას სახელით ცნობილ მკავეწყალზე დღესაც უამრავი ხალხი მიდის სამკურნალოდ, აბაზანების მისაღებად. ამ არაგვის პირზე, კლდეში გამომდინარე წყაროს დღესაც ვეძახ ეძახის ადგილობრივი მოსახლეობა. ადრე კი ამ წყლის სახელი ვეძა არ უნდა ყოფილიყო. ვეძა სახელია მარილიანი, მლაშე წყლისა (მდრ.ვეძამლაშე). „ვეძა – წყარო ბუნებრივად მლაშე, ხმარებული საჭმელთა შინა მარილის მაგიერ“ (154).

როგორც ვხედავთ, ვეძა ეწოდება არა სასმელ წყალს, მკავეწყალს, არამედ მარილიან წყალს, რომელსაც საქონელსაც ასმევე-

ნენ მარილის სიმცირის დროს მარილის ჭმევის მაგიერ. ერთი ასეთი მარილიანი წყალი, ვეძა, „ხევსურთ ვეძა“ კიდეც ამოდის იმავე ჩარგლის კარს.

წყაროებს სახელები ხშირად იმის მიხედვით ჰქვია, თუ სად გამოდის (კოდის წყარო, ქვის წყარო), რა ფერის ქვიშაში ან მიწაში გამოდის (თეთრი წყარო, წყალწითელა, შავწყალა), გემპერატურის მიხედვით (ცივწყარო, თბილწყალი) და სხვ. ასევე სხვადასხვა სახელი ჰქვია სხვადასხვაგვარ მინერალურ წყალს: ნორმალურად გაზიან, სასიამოვნო მინერალურ წყალს – მკავეწყალი; უკაზო მინერალურ წყალს – მუჯა, გოგირდმოჭარბებულ, ლაყეკვერცხის სუნიან წყალს. – სულიანა, უკანგო, უგემურ მინერალურ წყალს, მოთეთრო ნალექს რომ აჩენს – მიგალა. ვეძა კი დღეს რატომღაც ორ სრულიად განსხვავებულ წყალს ეწოდება ჩარგლის მიდამოებში. „ვეძას“ გადასვლა სასმელ მინერალურ წყალზე უნდა მომხდარიყო მხოლოდ მას შემდეგ, როცა „ვეშა“ გაუგებარი გახდა, დაიკარგა მისი მნიშვნელობა – „ვეძის“ მსგავსებამ გადაძლია, გადაააზრიაანა.

კონკრეტულად აქ „ვეძითი“ სახელდებულ მინერალურ სასმელ წყლებს წინათ რომ „ვეშა“ უნდა რქმეოდა, დასტურდება სხვა მხრივაც: ვაეას წყლის სიახლოვეს, მიგრიაულთის მხრიდან ჩამოდის პატარა ხევი, რომელსაც „ბეშახევა“ ეწოდება. ეს სახელწოდება უნდა მოდიოდეს „ვეშახევიდან“, რადგან ყველა ხევი, სადაც კი მინერალური წყალი გამოდის, ამ მინერალური წყლის სახელით არის მონათლული. ფონეტიკურადაც არ არის შეუძლებელი „ვეშას“ „ბეშაში“ გადასვლა – ქართული ენის დიალექტებში ვ-ს ბ-თი, შენაცვლების ბევრი მაგალითია: თებში (თეებში), საბარცხელი (საეარცხელი).

წყლის კულტის გადმონაშთები უნდა იყოს აგრეთვე მთისა და ხაგის სახელი დელფინური. ეს მთა და მასზე არსებული სალოცავი მთიულეთშია, ჭართალში.

შეიძლება, ასევე, წყლის კულტს უკავშირდებოდეს სოფლების სახელები – გველეთი ხევსურეთსა და ხევში, მთის სახელი გველის მთა ხევსურეთში და სხვ.

1. მდინარეთა სახელები

მდინარეთა სახელები ერთგვარად განირჩევიან ობიექტთა სიდიდის მიხედვით (იხ. გეოგრაფიული ტერმინები). რაც უფრო დიდია მდინარე, მით უფრო ძველი შეიძლება იყოს მისი სახელი. მაგრამ ესეც არ მართლდება ყოველთვის. შეიძლება სულ პატარა მდინარეს, შენაკადს, ანდა წყაროსაც კი უძველესი სახელი ჰქონდეს შემორჩენილი.

მცირე ხევების, ნაკადულების სახელები კი იცვლება ობიექტების და მათ სახელთა ცვლილებების მიხედვით. მათ სახელები ერქმევათ იმ სოფლის, მთის, ტყის და მისთანათა მიხედვით, რომლებსაც ისინი ჩამოუდიან. გოპონიმს პიდრონიმთა საწარმოებლად ემაგება ზოგადი ტერმინები, ანუ ინდიკატორები კევი და წყალი, ანდა – ურა სუფიქსი, რომელიც ხევის ამა თუ იმ გეოგრაფიული პუნქტისადმი კუთვნილებას ასახავს (იხ. გვ.180).

იმისდამიხედვით, თუ რა განაპირობებს მდინარისათვის სახელის შერქმევას, პიდრონიმებში შეიძლება გამოიყოს შემდეგი ჯგუფები:

ა) დიდ უმრავლესობას შეადგენს მდინარე-ნაკადულთა ის სახელწოდებანი, რომელთაც სახელები შერქმევიან იმ მთის, ფერდობის, ადგილის მიხედვით, საიდანაც ან სადაც ისინი მოედინებიან:

ახოს ხევი (ს.ს. ბაკურხევი, ჯულისი), გაგაის მთის ხევი (ს.ბურსაჭირი), აბალოს ხევი (ს.ჯულისი), გავგავის ხევი (ს.ციხისძირი), ჩაქის წყალი, ს.მუქე.

ბ) მდინარეები სახელს იღებენ იმ დასახლებული პუნქტების მიხედვით – ქალაქების, უბნების, სოფლების – რომელსაც ჩამოუდის: ჩარგლურა, ვანხეურა (ფშავი), დათვისურა (ხევსურეთი), კავთურა (ქართლი), ბახვის წყალი (გურია), ხანის წყალი (იმერეთი), ბახნის ხევი (გუდამაყარი).

გ) ხევები სახელებს იღებენ ადამიანის მიერ შექმნილი ობიექტების მიხედვით, განსაკუთრებით ისეთი ხევები, რომლებსაც მანამდე საკუთარი სახელი არ ჰქონია:

კალოთ ხევაი (ს.ბურსაჭირი), წისქვილთ ხევი (ს.მეჯილაურები), საყდართ ხევი (ს.სიჯანანი), ციხის ხევი (ს.ს.ბურჩაანი, დგნალი), ხიდათ ხევაი (ს.ჩირიკი).

დ) მცენარეთა სახელებიდან ნაწარმოები პიდრონიმებიც ბევრია, შერქმევა ხდება იმ მცენარეთა სახელებისა, რომელიც მხოლოდ იმ სეობაზე გვხვდება ან ჭარბად გვხვდება, ანდაც ერთადერთი ხე დგას სადმე. პიდრონიმებში, როგორც თვით წყლის სარკეში, ისე ასახული ირგვლივ არსებული ბუნება – ფლორა და ფაუნა. ბალების ხევი (თიანეთი), დეკათ ხევი (ს.გამსი), ვაშლთ ხევი (ს.მეჯილაურები), კაკალთ ხევაი (ს.კიგოხი), ლეკიანთ ხევი (ს.ბაკურხევი), მწოროთ ხევი (ს.ბურსაჭირი), ქორაფლიანი (ს.კაწალხევი), საფხოლიავე (ს.ბურსაჭირი). წაბლარას წყალი (იმერეთი), სატიგის ხევი (ს.ს.საქერე, ფახვიჯი, კაწალხევი), სადუცია (ს.ს.აფმო, კაწალხევი), საფსლიკევის ხევი (ს.ჯულისი), სამგლიათ ხევა (ს.კაწალხევი)...

ე) მდინარისათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისების მისეღვით, სახელში ასახულია დინების ხასიათი, თუ როგორი სიჩქარით მოედინება, კალაპოგის ფორმა. შეიძლება ითქვას, რომ მდინარეთა სახელები ენციკლოპედიური ცნობარებივით არიან დედამიწის, ბუნების შემსწავლელი სხვადასხვა მეცნიერებისათვის: გეოგრაფებისათვის, ბოგანიკოსებისათვის, ზოოლოგებისათვის, ნიადაგმცოდნეებისათვის, გეოლოგებისათვის, პიდროლოგებისათვის, იხთიოლოგებისათვის და სხვ.

ფორმა: განიერ ხევაი (ს.მანდუკი), ბრტყელი ხევაი (ს.ბურსაჭირი), მიწრუაის ხევაი (ს.დღიხო), მართალხევაი (ს.ფახვიჯი), მრუდა ხევაი (ს.ჯულისი), ღრმა ხევაი (ს.ხორხი).

ფერი (წყლის ან ქვიშისა თუ მიწის): თეთრახევა (ს.თორელანი), თეთრაწყალა (ს.საჩალის ჭალა), თეთრწყალნი (ს.ბურსაჭირი), შავნახევაი (ს.ჯულისი).

ზომა: ბაგარა ხევი (ს.ბელონი), ბაგარა ხევი (ს.გოგნაურთა), დიდ ხევი (ს.ქოროლო) და სხვა მრავალი.

გვხვდება ისეთი პაგარა ხევები, რომლებიც ზაფხულში შრება. აქ წყალი მხოლოდ ავღრობაში თუ მოვარდება. ასეთ ხევებს მშრალ ხევებს ეძახიან: მშრალხევაი (ს.ჩოხელნი), მშრალხევი (ს. ლაუმა)...

მშრალი ხევების სიახლოვეს თუ წყალი ჩამოედინება, წყლიან ხევებს უწოდებენ (მშრალი ხევებისაგან გასარჩევად, მათ საპირისპიროდ): წყლიან ხევი (ს.ფახვიჯი), წყლიანაის ხევი (ს.ლუთხუმი), წყლიანთ ხევი (ს.ბურჩაანი).

არაგვის ჭალებზე წყაროს წყლებისაგან შემდგარ ნაკადულს, წყარობს, რომლებიც მდინარისაგან არიან ქვიშაში გაეონილნი, ფმას უწოდებენ: ფშათ ხევაი (ს.დოლასქელი), ფშათხევი (ს.ავენისი) ზოგი მკვლევარი ფშავის სახელს სწორედ ამ „ფშა-დან“- მომდინარედ მიიჩნევს, რაკილა ფშავის არაგვის ჭალაზე მართლაც ბევრი ფშაა.

დანიშნულება: ზოგ ხეზე ანკარა წყალი მოედინება და სასმელადაც ვარგისია, სოფლები ასეთი წყლებით სარგებლობენ. ზოგი ხევის წყალი კი არ ვარგა სასმელად: სასმელხევი (ს.ქოროლო), სარეცხხევი (ს.დოლასქელი)...

ზოგ კუთხეში მცირე მომის მდინარეთა სახელებს უმთავრესად „ხევი“ დაერთვის. ასეა, მაგალითად, მთიულეთ-გუდამაყარში. აქ თითქმის არა გვხვდება -ურა სუფიქსით წარმოება. „ხევით“ წარმოება ფშავეშიც გვხვდება, მაგრამ იქ ძირითადია -ურა სუფიქსით ნაწარმოები ჰიდრონიმები: ჩარგლურა, კიშხეურა, ვანხეურა, კაწალხეურა და სხვ. ხევესურეთში უფრო მეტად „წყალს“ ურთავენ: ლიქოკის წყალი, ჩირდილის წყალი და სხვა.

2. უზაროთა სახელები

უამრავია წყარო საქართველოში, ასევე უამრავია მათი სახელწოდებაც, რომელთა შერქმევა სხვადასხვაგვარად მომხდარა და ხდება. ზოგჯერ ისინი მდინარეთა თუ ტბების სახელწოდებების მსგავსად არიან შერქმეულნი, ზოგჯერ კი თავისებურებას ამჟღავნებენ. წყაროთა სახელებიდან ზოგიც ისეთივე ძველი ჩანს, როგორც მდინარეთა სახელები, როგორც სხვა უხსოვარი დროიდან მომდინარე ჰიდრონიმები. ყოველივე ამის მიხედვით გამოიყოფა შემდეგი ჯგუფები:

ა) წყაროთა სახელების დიდი ნაწილი წარმომდგარია თვით იმ მთების, ტყეების, ველების, გორებისა და მისთანათა მიხედვით, საიდანაც ისინი გამოედინებიან. მაგ:

დიდუბეთ წყალი (ს.სალაჯური, დიდუბე - მთის სახელია), ნაქარჩნის წყალი (ს.ხარხეთი, ნაქარჩნი - მამულის სახელია), ჩირდილას წყალი (ს.დავითურები, ჩირდილა - ფერდობის სახელი), ბალათ ახოს წყალი (ს.პოვლეური)...

ბ) ხევეების, მდინარეების სახელებად თუ თითქმის არა გვხვდება ანთროპონიმები, პირიქით, წყაროთა სახელებად ძალზე ხშირია. კაცისა თუ ქალის სახელების მიკუთვნება ამა თუ იმ წყაროსათვის ხდება უმთავრესად ორი მიზეზის გამო. პირველი, მიცვალებულის სახელზე რომელიმე უსახელო წყაროს ამენებისა და დალოცვის შედეგად. ასეთ შემთხვევაში წარწერიან ქვასაც აყოლებენ სოლმე შიგ. ბოლო დროს სურათებსაც აკეთებენ.

მეორე, მოუვლელ, შეუკეთებელ, უსახელო წყაროს ხანდახან ვიღაც ამოაშენებს, გააკეთებს თავისი ინიციატივით, მარგოლმარგო და სახელსაც მისას შეარქმევს ხალხი.

პიროვნების სახელი ერქმევა წყაროს იმ შემთხვევაში, თუ ეს წყარო გამოდის ვისიმე სახელის ან მამულის სიახლოვეს. ამკამად ეს საუშუქლები ზოგ შემთხვევაში ამკარაა, ზოგ შემთხვევაში კი აღარ ახსოვთ.

ვაბრიელაის წყალი (ს.ჩადისციხე), გიგილაის წყალი (ს.ბახანი), ბუჩაის წყალი (ს.გამსი), კაცილაის წყალი (ს.მანდუკი), შალვიანის წყარო (ს.მაქართა). ბეჟანის წყარო (ს.ბაგები)... ვეჯას წყარო (ს.ჩარგალი)...

პელუას წყალი (ს.მანდუკი), თამარის წყალი (ს.ბურსაჭირი), დარეჯას წყალი (ს.მაქართა), ბებერაის წყალი (ს.შარმიანი), ქალთამშიაის წყალი (ს.საქერე)...

გ) წყაროებს ხშირად შერქმეული აქვს კომლთა სახელები, იმისდა მიხედვით, თუ რომელი მეკომური ცხოვრობს მის სიახლოვეს, ანდა კომლის სახელით ცნობილი რომელ უბანშია წყარო:

მელორიანთ წყალი (ს. ჩაბარუხი), კოკოლიანთ წყალი (ს.დარძულნი), ხიზანიანთ წყალი (ს. ვეშაგურები), ყრუთ წყალი (ს.ძმინი), მუსტარათ წყალი (ს.წითლიანი), თულიათ წყალი (ს.ჩაბარუხი), იაკოფთ წყალი, ჰრელაანთ წყალი, ხთისავართ წყალი, ჰაველიათ წყალი, მახურათ წყალი, აბეშიკთ წყალი (ს.კაწალხევი).

ხევისაგან განსხვავებით, წყაროზე სოფლის სახელი არ გადადის. სოფელში გამოიმდინარე წყაროებს, გარდა იმისა, რაც აღენიშნეთ, თუ სხვა რამ ნიშნის მიხედვით, არა და, თუ ერთადერთია, უბრალოდ „წყალს“ ან „წყაროს“ ეძახიან.

ხატის, საკულტო ადგილის სიახლოვეს თუ გამოდის წყარო (ხევი თუ ჩამოუდის, ხევიც ასევე), ის უთუოდ ამ ხატის სახელს მიიღებს, ანდა უბრალოდ „ხატის“. კვირიის წყალი (ს. მულურე), საბურთეელის წყალი (ს.გამსი), ალავერდაის წყალი (ს.წიკერე).

ქრატის წყალი (ს.ბოგჩეილო), ჯეჭველთ ხევი (ს.კაწალხევი), ნიშთწყალი (ს.არახვეთი), ხატის წყალი (ს.წინკობანი).

ღ) წყაროს სიახლოვეს თუ ხე ღვას, სახელს მიიღებს ამ ხის ჯიშის მიხედვით, ამ ხის სახელწოდების მიხედვით: არყის წყალი (ს.მუგუდა), გირიფთ წყალი (ს.ამირნი), კაკალთ წყალი (ს.ბეგონი), მუხაწყალა (ს.ბახანი), წიფლის წყალი (ს.ლაშუა), ლკთ წყალი (ს.კოკონი)...

ე) მეტი წილი წყაროებისა, რა თქმა უნდა, მიწიდან გამოდის, მაგრამ ბევრია კლდიდან რომ გამოდის. ასეთ შემთხვევაში უბრალოდ კლდის სახელი ერქმევა ან იმის მიხედვით, თუ რა ფერისაა ან რა ჯიშის ქვისაა ეს კლდე.

კლდის წყალი (ს.ხორხი), შაველდეთ წყალი (ს.ციხიანი), წითელაკლდიათ წყალი (ს.ჩირიკი), ქვაწყალა (ს.ჩადისციხე), შირიმათ-წყალნი (ს.დოლასქედი), შირიმის წყალი (ა.ბიბილიანი), ბროლის წყალი (ა.წკერე)...

ხშირად წყაროებს სახელები ერქმევა იმის მიხედვით, თუ როგორ არის მოწყობილი, ამომენებული, გაკეთებული. მაგალითად, უწყლო მთებში, სადაც მხოლოდ წყარო გამოდის და ხევი არ ჩამოუდის, სადაც საქონლის, ცხვრის სასმელად საკმარისი წყალი არ არის, წყაროებს უდგამენ გეჯებს //სარნებს// ლათბებს, კოდებს. გეჯა, სარნა, ლათბე – მართალია სინონიმებია, მაგრამ მათ თავისი გავრცელების არეები აქვს. ლათბე ძირითადად გუდამაყარშია, გეჯა – მთიულეთში, ფასანაურს ზემოთ, ფშავში და სხვ. სარნა – ფასანაურს ქვემოთ სოფლებში. ბევრგან გეჯები და კოდები აღარ უდგას წყაროებს, სახელები კი ძველებური შემორჩა, ასეთებია: ლათბე (ს. ხობა, ცხველიათი, წიფორი, ბოსელი), ლათვე (ს. დუმაცხო), ლათვია (ს. ჯუღისი), გეჯები (ს. წითლიანი), გეჯის წყალი (ს. გვიდაქი, ხევშა), სარნა (ს. სოდევე), სარნის წყალი (ს. საქერე), სარნეები (ს. პოვლეური), სარნივაკის წყალი (ს. ზენუბანი), კოდა (ს.ს. ხორხი, სეთურები, ჯალმინი, ვაშლობი), კოდის წყალი (ს.ს. დიხჩო, ფახვიჯი).

ამავე რიგშია: ღარის წყალი (ა.ზენუბანი), ღარის წყლები (ს.ბახანი), ქვითყარის წყალნი (ს. ზენუბანი), მილის წყალი (ს. ციხისძირი), ღარიანა წყლები (ს.კაწალხევი).

ე) ზოგ წყაროს რაიმე სპეციალური დანიშნულება აქვს. ძირითადად რაღაცა საქმისთვის გამოიყენება და რისთვისაც გამოი-

ყენება, სახელიც იმის მიხედვით შეერქმევა; მაგალითად, სოფლის იმ წყაროს, სადაც მოსახერხებელია არყის გამოხდა, საქვების მოწყობა, საქვაბე ეწოდება: საქვაბე (ს.ს.უმარნი, მუგუდა). აქ არ უნდა ავერიოთ ქვაბთ // ქობთ წყალი (ს.დავითურები), სადაც გამოქვაბული იგულისხმება; სანებო წყალი (ს.ბაკურხევი) – სოფლის თავშია ეს წყარო და მისი საშუალებით ხდება მამულების შებღალვა – წყალში გახსნილი ნების მიშეება მამულებში; სამთიბლო წყალი (ა.კომშიანა) – მთაზე თიბვის დროს მთიბაეები მიდავენ წყალს ამ წყაროდან; კარაქა (ს. ჩობალაურნი) – ცივი წყალია ძალიან და ახლადმუდლებილ კარაქს იმ წყაროს წყლით რეცხავენ...

8) წყაროებს სახელებს არქმევენ მათი დამასასიათებელი ნიშან-თვისებების მიხედვით. მათ შორის:

კარგი თვისებები: ცივწყარო (ს.ს. დიხჩო, ანანური, არახვეთი, მუგუდა, მულურე, საქერე და სხვა მრავალი), უკვდავების წყალი (ს. ხორხი), ოქროწყალანი (ს. ქოროლო), ბატონის წყალი (ს. სეფე).

ცუდი თვისებები: დამპალწყალი (ს.ციხისძირი), თბილწყალანი (ს. მანასეური)...

სხვა ნიშან-თვისებები: წკანწყარა (ს.ქავთარიანი), მოწყანწყარებს ცოგა; მარმაცა (ს.ბედონი) – მარგო გამაფხულზე გამოდის, მერე შრება, დევის წყალი (ს.ლუთხუბი) – დიდ ნაკადად გამოდის, მაფხულის წყალი (ს. მულურე), ხავსიან წყალი (ს.ს. ნადირანი, დიდებანი)...

ერთი ნაწილი წყაროებისა ხასიათდება იმით, რომ გუბედღვას, დაგუბებულია უფრო სშირად ეაკე ადგილებში. ასეთ წყაროებს თითქმის ყოველთვის „გუბე“ ჰქვია.

გუბა (ს. ბეგონი), გუბაი (ს.ს.წიფური, ჩადისციხე, ჩაბარუხი), გუბნი (ს.ს.ბახანი, ჰიკანი), დიდგუბე (ს.ბანცური)...

თ) მთის რეგიონებში ბევრია მინერალური წყლები. ისინი შემადგენლობით სხვადასხვაგვარნი არიან და სახელებიც ამისდა მიხედვით სხვადასხვაგვარი ჰქვია:

ვეძა // მეავე წყალი (ს.ს.წკერე, ციხიანი, ჩირიკი, სალაჯური, კაწალხევი, ხორნაულთა, ხახმაგი, ლიქოკი, ჩარგალი და სხვა მრავალი. სვანეთში ეწოდება - სგიმ), მუჯა (ს. პოვლეური) – უგაზო, უგემური მინერალური წყალი; მიგალა (ს.ბაკურხევი) – თეთრად მინერალური წყალი, უგემური; ინჯილაის წყალი (ს.გვიდაქი) – ერთგვარი მინერალური წყაროა ინჯილას (ჯიბლიბოს) კურნავს.

თვალეbs იმით იბანენ; სულიანა (ს.კაწალხევი) – გოგირდიანი წყალია, ლაყე კვერცხის სუნიანი, სასმელად არ ვარგა, სამკურნალოდ (ქეცის, მუნის და თვალეების) კი ძალზე უებარი საშუალებაა...

ი) ცხოველ-ფრინველთა სახელების მიხედვით შერქმეული: ჩიგთ წყალნი (ს.ხეემა), ჩიგა წყალანი (ს.ჩირიკი), დათვის წყალი (ს.სოდევე), ირმეების წყალი (ს.ბუჩაანი).

კ) ვარდა იმისა, რომ წყარო ხშირად იმ ადგილის სახელს იღებს, სადაც გამოდის, ზოგჯერ წყაროთა სახელებიც გადადის ადგილის სახელად, ე.ი. პიდრონიმული წარმოშობის გოპონიმებია, პიდრონიმის გადანაცვლება ხდება:

დელოფლის წყარო (ქალაქი), თეთრიწყარო (ქალაქი), ცხრაწყარო (მთა, ბაკურიანი), კაგიწყარუა (მამული, ს.ზაქანი), წყარუები (მამულები, ს. სეთურები), მალაწალი (მწვერვალი, ს. გომეწარი).

ლ) გვხვდება ერთი რიგი პიდრონიმებისა, რომელთათვისაც შეიძლება უკუპიდრონიმები გვეწოდებინა. ამ შემთხვევაში ჯერ წყაროს სახელი გადავიდა ადგილზე და იქცა გოპონიმად, შემდეგ კი ამ გოპონიმმა წარმოქმნა პიდრონიმიც: გუბათ წყალაი (წყარო, ს.წინკობანი) (წყარო, ს.დავითურები), წყაროთ ხევის წყალი (წყარო, ს. გოგნაურთა), წყალათ წყალი (წყარო, ს. კიგოხი), ცხრაწყაროს წყალი (ს. სეთურები), წყალთკრის წყალი (ს. კაწალხევი)...

გამონაკლის შემთხვევაში, გოპონიმი შესაძლოა პიდრონიმული კი არა, სხვა წარმოშობისა იყოს. მაგალითად, სოფ. ლაკათხევის უბანს ჰქვია წყარუანი და თითქოს უნდა გვეფიქრა, აქ პაგარა წყარო გამოდისო. სინამდვილეში კი აქ ადრე წყარუამვილებს, წყარუას ჩამომავლებს უცხოვრიათ.

3. ტბების სახელები

ტბები საქართველოს მთელ გერიგორიაზე მრავლად გვხვდება და ამდენად პიდრონიმიშიაში მათი სახელებიც მრავალია. ზოგი, განსაკუთრებით მთებში, ძალზე მცირეა, ზოგან კი მხოლოდ წვიმიან ამინდებში დგება გუბურები ან საერთოდ აღარც დგება, ძველი ნაგბევია, მაგრამ სახელში „ტბა“ მაინც არის.

ტბებს სახელები უმთავრესად იმ ადგილების მიხედვით ერქმევა, სადაც ისინი არიან: ყელის ტბა, ბაზალეთის ტბა, ლისის ტბა, აბუდელაურის ტბა (ხეესურეთში), რიწის ტბა (აფხაზეთში) და სხვა მრავალი.

ტბებს სახელი ერქმევა იმის მიხედვითაც, თუ რა ბინადრობს მასში ან მის მიდამოებში: სათხავე (ტბა, ჯაფახეთში), საჯეირნო (ტბა იყო ახლანდელი თბილისის მღვის ფსკერზე, აქედან ვასკენით, რომ ძველ დროს ჯეირანი ყოფილა მის მიდამოებში, იქ სვამდნენ წყალს), კუს ტბა (მისი მიდამოები კუს სიმრაელით არის ცნობილი)...

ბევრი ტბა უსახელოა, მითუმეტეს, თუ ის ერთადერთია სოფლის ტერიტორიაზე. მას პირდაპირ ტბას ეძახიან. იმ შემთხვევაში კი, თუ ეს ტბა დამრა (ხშირად დაუშრობლადაც), ადგილზე გადაღის ტბის სახელი. მაგალითად, უშავეში სოფლების მიგრიაულისა და კაწალხევის საერთო ვაკე მთას ჰქვია „ტბა“. იქ მხოლოდ აედრების დროს დგება მცირე გუბურა. იცყვიან ხოლმე, „ტბაჩი ვაეთიბეო“, „ტბაჩი მაქე თივაო“. ამას გარდა, გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა უბრალოდ ჩაეკეებული, ჩაწეული ადგილია და „ტბა“ რაგომდაც ეწოდება: ტბანი /გორი, ს. ქიმბარიანი, მთიულეთი/, გველაისტბა /მამული, ს. ზაქანი, მთიულეთი/, სისხლის ტბა /ტაფობია მთაზე, ს. ზემოუბანში, მთიულეთი/ - ტბა არ არის იქ და არც ყოფილა. რაღაცა წითელი ფერის ბალახი იზრდება. არსებობს ლეგენდა, თითქოს ამ ადგილას მთიულეებსა და ოსებს შორის მომხდარა შეტაკება საძოვრების თაობაზე და იმდენი ხალხი ჩახოცილა, რომ სისხლის ტბა ჩამდგარა და მას შემდეგ წითელი ფერის ბალახი მოდისო, წითელფოთლებიანი მცენარე.

ამ ვითარებამ შეიძლება გვაფარაუდებინოს, რომ უძველესი ქართული ჰიდრონიმი „ტბა“ ძალზე ადრინდელ პერიოდში უკავშირდებოდა ორონიმ „ტაფ“-ს, ე.ი. ერთი ძირიდან მომდინარეობენ. „ტაფ“ კი ფონეტიკურად სულ იოლად მიიღებოდა (ცნებათა ლიფერენციაციის მიზნით) „ტაბ“ ძირისაგან, რომლისაგან მიღებულადაც ივარაუდება „ტბ“ ძირი (ტბა-ტაბა) „ტბის“ თავდაპირველი სახე „ტაბ“ (გამლილი, შეუკუმშავი ფუძით) გამოყოფილია გოპონიმებში „ტაბახ-მელა“ და „ტაბისყური“(146). აკაკი შანიძის ამ მოსაზრებას მხარი დაუჭირა ასევე დიდმა მეცნიერმა ს. ჯანაშიამ: „მართლაც უეჭველია, რომ ქართულში „ტბა“-ს ადრინდელი ფორმა „ტაბა“-ა. ამას მოწმობს ამ ფუძის შესაბამისი სხვა ქართველურ ენებში“(176).

ქართველურ ენებში (მანურში) კი „ტაბ“ ძირს შეესაბამება „ტობ“ (მღრ. „კაპ“~„კოჩ“). ეს „ტობ“ ძირიე არის დადასტურებული ტოპონიმებში. „ტობა“ უძველესი სოფელია სამცხეში. ტაბ-ის მანურ ვარიანტად მიიჩნევენ ტობა-ს. დღეს აღარც ტაბ არის ტობას და არც რაიმე კავშირს მიუთითებენ ჰიდრონიმთან სოფლის ამ სახელისას. მიუხედავად ამისა, ეფიქრობთ, მნიშვნელოვანია ერთი ხალხური ლექსი: „პური კლდეს, ღვინო ბოგასა, თევზი მე მთხოვე ტობასა“(11).

ჩვენს მიერ აღწერილი ტოპონიმია ამკარად უჭერს მხარს ბესიკ ჯორბენაძის მიერ გამოთქმულ საინტერესო მოსაზრებას „ტაფობებისა“ და „ტბების“ ურთიერთმიმართების შესახებ: „ტაბაბმელა და ტაბაწყური ტოპონიმები მიგვანიშნებენ, რომ „ტაბა“ შესაძლოა ყოფილიყო მშრალიც და წყლიანიც. თუ ასეა, ტაბ // ტაბა იმას არ აღნიშნავდა, რის სახელწოდებაც (წყლის ბუნებრივი რემერუარი) დღეს არის. ტაბ // ტაბა, გარდა საკუთრივ ტბისა, სათიბის, სოფლის, ტყის, ველის, სახელწოდებადაც გვხვდება. ეს კი იმას არ ნიშნავს, რომ ამ სათიბის, ტყის, ველის ადგილას ადრე აუცილებლად ტაბ ვიგულოთ. ტაბ – ნეიგრალური უნდა ყოფილიყო ამ თვალსაზრისით, იგი ფაქტიურად „რელიეფის უარყოფით ფორმას“ აღნიშნავდა და იმის მიხედვით, მშრალი იყო თუ წყლით ამოვსებული, ფორმდებოდა შესაბამისად როგორც ტაბაბმელა ან ტაბაწყური. ეს ფუძეთა შეერთებით მიღებული სახელებია. სავარაუდოა, რომ დიალექტთა ერთ ნაწილში ბ ფ მონაცვლეობის საფუძველზე იმავე მნიშვნელობების გასარჩევად ერთმანეთს დაპირისპირებოდა ტაბ და ტაფ ფუძეები“(180, 119).

4. ზარბეზის სახელები

ნამდვილი ჭაობები აღმოსავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით კი მთებში, თითქმის არა გვხვდება. დასავლეთ საქართველოში, კოლხეთის დაბლობზე კი არის, მაგრამ იქაც ბევრი ამომშრალა და ისედა აქვს სახელები შერჩენილი. მთაში ოდნავ ჭანჭრობიან ადგილებსაც კი ჭაობად მოიხსენიებენ. უმეტესწილად, თავისივე მოგადი სახელით, გერმინით აღინიშნება. ასეთი სახელები სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვაგვარია, თუმცა სინონიმურადაც იხმარებიან. ეს გერმინებია: ჭაობი, ჭაოპი, ჭყანგი, ჭანჭახი, ჭანჭრობი.

ჭანჭახი (მამული, ს.ს. არახვეთი, დავითურები), ჭანჭახუა (მამული, ს. მეჯილაურები), ჭაოპი (მამული, ს. ციხიანი), ჭაოპიანა (მამული, ს.ს. ნალორევი, დარძულნი), ჭყანტიანა (მამული, ს.ს. სონდისველა, უბანი), ჭანჭახა (ჭანჭრობი, ს. ჩირდილი), ჭანჭახი (ს.ს. ჩხუბა, წინკაღუ).

5. ჩანჩქერების სახელები

ჩანჩქერებიც, გბებისა და ჭაობების მსგავსად, უმთავრესად მოგადი ტერმინებით აღინიშნება. ისინიც იშვიათნი არიან და სადაც კია, როგორც ყველა გეოგრაფიული ობიექტი სიმარტოვის დროს, მოგადი სახელით მოიხსენიება. ეს ტერმინებია: ჩხაგი, საჩქეფი, ჩანჩქერი, ჩაბარუხი...

ჩანჩქერი (თბილისი, ბოტანიკური ბაღი)

ჩქერი (ს. გულები)

ჩხაგი (ს.ს. კაწალხევი, ბურსაჭირი)

საჩქეფი (ს.ს. დავითურები, ნადიბანი, როსტომიანი)

ჩაბარუხი (ფასანაური)

წყალდარდნილიც შეიქმნა, რუსული водопад-ის კალკი, მაგრამ ვერ დამკვიდრდა.

ძართულ ტოპონიმებთან დაკავშირებული უმთავრესი მნობრივი მოვლენები

მთელ ქართულ ტოპონიმიაში (სამეგრელოსა და სვანეთის ჩათვლით) ძირითადად ერთი და იმავე ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ მოვლენებს ვხვდებით. ეს მოვლენები კი იგივეა, რაც, საერთოდ, ქართველური ენებისათვის არის დამახასიათებელი. საკუთარ სახელთა საწარმოებლად გამოყენებული იგივე სიტყვათსაწარმოებელი აფიქსები, გარდა ერთი-ორი სპეციალურად გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებელი აფიქსებისა.

1. ფონეტიკური მოვლენები

ძირითადად, ერთი და იგივე მოვლენები გვხვდება დასაუღელეთ და აღმოსაუღელეთ საქართველოში, მაგრამ გვაქვს მხოლოდ ამა თუ იმ კუთხისათვის დამახასიათებელი მოვლენებიც. აღმოსაუღელეთ საქართველოს მთიანეთში გვაქვს გოპონიშები ჭიკანი, ქაეთარანი, როსტიანი, ბელონი, ქიმბარიანი (მთიულეთი), გუდანი (ხევსურეთი), დოლიანი, ელოიანი, ჩორჩანი (ახალგორისა) და სხვა, სადაც მხოლოდ მრავლობითობის „ნ“ ერთვის და არა „ან“, როგორც ეს ბარის ქართლ-კახეთის დასახლებათა სახელებთან გვხვდება: მელაანი, ჭიკაანი, გურჯაანი, ბულაანი (კახეთი), ე.ი. მთაში დაერთვის მხოლოდ „ნ“, ბარში კი - „ან“-ი.

მთიულურში გვაქვს გრძელი ხმოვნები ბოლოდან მეორე მარცხაღმდეგ, რაც ქმნის მთაბეჭდილებას, თითქოს ისეთივეა, როგორც ბარში ორი ა. ქაეთარანი, ჩოხელანი, ნაღიბანი, ყველანი, ჭიკანი (მთიულეთი), გუდამაყარში კი გრძელი ხმოვნები არ არის და პირდაპირ გამოითქმის: მახანი, დიდებანი, თოთიაურნი, თორელანი, ჩობალაურნი (გუდამაყარი).

თუშურსა და მეგრულში გვხვდება E ბგერა.

მთის დიალექტებში შემონახულია სალიგერატუროდან და ბარის დიალექტებიდან გადაუარდნილი ბგერები კ , ა : ჯომი (სოფელია ფშაეში), საჯარე (ბილიკი, ყველგან), საჯარენი (მთა, ს. დავითურები), ახოთყევი (ხევი, ს. ბიბილიანი)...

აღმოსაუღელეთის მთის დიალექტებიდან მოხეურისა და მთიულურისათვის დამახასიათებელია კომპლექსთა მეცეღა მეტყველებამდე და აქედან - გოპონიშებშიც.

გ ა > ო : ღორხევაი (ს. ხარხეთი), ამოხოფილი (ს. ბაკურხევი), ჯორთგბა (ს. ხოზა); ჯორედინი გბა (ფერდობი, ს. ციხიანი), თოლაის მთა (ს. არახეთი), ხორამზიის ქედი (ს. მაქართა). საქობე (ს. დოლასქედი), სამოვე (ს. არახიჯა).

გ ე > ო : ყოლაწმიდის ქედი (ს. ცხველიათი), გორდისები (მამული, ს. ყველანი), სადლობელათ ხევი (ს. უმარნი), ქოთთა მხარი (მამული, ს. წინკობანი)...

გ ი > უ : გურაბი (წყარო, გუბე, ს. პოველურები), გურაბები (ფერდობი, ს. ნაღიბანი)...

ამას გარდა, გვხვდება სხვა ისეთი კომპლექსების ცვლაც, რომლებიც მთის დიალექტებისათვისაც არის დამახასიათებელი.

ო ა > უ ა : პროფ. შ. ძიძიგური იკვლევდა ხმოვანთა ცვლას ქართულ დიალექტებსა და ზანურში და აღნიშნავდა, რომ თუ ვიწრო ხმოვანს მოსდევს უფრო ფართო ხმოვანი, ვიწრო ხმოვანი კიდევ უფრო დავიწროვდება. „ო ა კომპლექსის სახეცვლილების პირველი საფეხური უ ა საერთოა აღმოსავლური და დასავლური კილოებისათვის, იმ განსხვავებით, რომ აღმოსავლურში უმთავრესად სიგყვის ბოლოში ხდება ეს, დასავლურში – უმთავრესად პრევერბებში“ (162, 118).

ეს აღმოსავლურისათვის დამახასიათებელი მოვლენა საერთოა მთის დიალექტებისათვის: „ნიკუას მთა (სათიბი მთა, ს. ბანცური), საგვირთუა (სათიბი მთა, ს.გამსი), კალუა (ვაკე, ს.მეჯილაურები)“...

ე ა > ი ა : „მეტად გავრცელებულია კილოებში... განსაკუთრებით ფშაურშია ეგ წესი მოქმედი, ოღონდ, უმთავრესად სიგყვის ბოლოს. აქედან შესულია ვაჟას ნაწერებშიც. მაგალითები ვაჟადან: ვიჯღია, მწარია, აგრია, შაირცხვინია“ (162, 119).

ხმოვანთა ცვლილების პროცესიც, გარდა ფშაურისა, ძალზე გავრცელებულია მთიულურსა და მოხეურში. ის ასახულია გოპონიმებშიც: წითელაკლდია (კლდე, ს. კაწალხევი), უბია (მამული, ს. წიფორი).

ო ე > უ ე : ამ კომპლექსის ფონეტიკური განვითარების შესახებ პროფ. შ. ძიძიგური წერდა, რომ დასავლურ კილოებში ადგილი აქვს რეგრესულ ასიმილაციას: გამეუკიდა... აღმოსავლურ კილოებში – წინმავალი ხმოვნის დავიწროებას (resp. დიფთონგიზაციის პროცესს): გამეუკიდა (162, 122). ეს პროცესებიც არის ასახული გოპონიმებში: ორმუები (ტაფობი, ს. ცუქუნაურები), წყარუები (მამულები, ს. სეთურები), სასაფლაუები (გორი, ს. მუგუდა), ახუები (ველი, ს. არასეთი)...

ბგერათა გადასმა. გოპონიმებში ბგერათა გადასმა, ანუ მეგათეზისი განსაკუთრებით ხშირია. გვხვდება როგორც თანხმოვანთა, ისე ხმოვანთა გადასმის შემთხვევები:

ნასვირალა (ნასვილარა, ფერდობი, ს. დოლასქედი),

საფსელიკია (საფსლიკვია, ფერდობი, ს. დოლასქედი), ნაქუმრალაი (ნაქუმლარაი, ს. ჩადისციხე), ნაცეერცალა (ნაცეერცვალა, მამული, ს. დავითურები), ნაფერახალი (ნაფარეხალი, მამული, ს. ციხიანი), ნაკალავორნი (ნაკალოვარნი მთა, ს. ქოკონი)...

გამლილი ფუძე: ძველი ქართულისათვის იყო დამახასიათებელი. მისი გადმონაშთები შემონახულია როგორც მთის დიალექტების ლექსიკაში (გირწყილი, კირცხილა, თვირთვილი, გირგვალი, მურგვალი, ფირჩხილი...), ისევე გოპონიმებში: კილდოვანი (მთა, ს. კაწალხევი), ჩირდილი (სოფელი ხევსურეთში), აკაფანანი (კლდე, ს. მათურა), კირცხილა (ტყე, ს. მიგრიაულთა), კირკალა (მამული, ს. ზენუბანი), კარაზანაი (ფერდობი, ს. სონდისველა), კირწყილაის მთა (სათიბი მთა, ს. საჩალის ჭალა – მისი პატრონი განად პატარა კაცი ყოფილა და ზედმეტ სახელად რქმევიარწყილი).

ასიმილაცია. ვხედებით როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა ასიმილაციის შემთხვევებს.

თანხმოვანთა: იომატკრები (იომათკრები, ფერდობი, ს. ლაკთხევი), ნამუტკრები (ნამუთკრები, მამული, ს. შაქანი), მამუტკრები (მამაუთკრები, ტყე, ს. ციხიანი), გონტკრის წყალი (გონთკრის წყალი, მთა, ს. შამთრეულნი)...

ხმოვანთა: ხმოვანთა ასიმილაცია, რეგრესულიც და პროგრესულიც, ხშირ შემთხვევაში სრულია. ასეა, მაგალითად, მთიულეთის გოპონიმებში. სამოლობა (სამალობა, რუვის, ს. ლუთხუბი), ხამლეებში (ხამლიები, მამულები, ს. სოდევე), ჩირდილეები (ჩირდილიები, მამულები, ს. მუგუდა), სარნეები (სარნაები, წყაროები, ს. პოვლეურები)...

ბგერათა შენაცვლება: ერთმანეთს ენაცვლება როგორც თანხმოვნები, ისე ხმოვნები.

თანხმოვნები: ვ < ბ : ლათვია (ლათვე, წყარო, ს. ჯუღისი), სხალტკეილი (სხალტკებილი, პანგის ხე, ს. მაქართა)...

ნ < მ : ნიგრის ველები (მიგრის ველები, მამულები, ს. ლაკათხევი)...

მ < ვ : მიწრო ხევი (ვიწრო ხევი, ხევი, ს. დავითურები)...

ძ < ზ : ღარძედა (ღარზედა, წყარო, ს. უკანამხარი)...

ჩ < შ : ბოლოჩი (ბოლოში, მამული, ს. ბახანი)...

ხმოვნები:

ა < ე : იალები (იელები, ფერდობი, ს. შარმიანი)...

ო < ა : აკლდამოს ქედი (აკლდამას ქედი, ს. მენესო)...

უ < ო : ბატუნიანი (ბატონიანი, ფერდობი, ს. წინამხარი)...

ბგერათა დაკარგვა:

ვ : საზოის ღელე (< საზოვის ღელე, რუვი, ს. ბანცური)... სა-
თიეგბა (სათივე გბა), თვალიურა (თვალიეურა)...

ლ : საშულარა (< საშულლარა, მამული, ს. მუგუდა)...

რ : გძელეელა (< გრძელეელა, მამული, ს. ავენისი)...

ს : გეფანაის მთა (< სტეფანაის მთა, მთა, ს. მაქართა)...

ბგერათა ჩართვა:

ნ : ნაქარჩნაი (< ნაქარჩაი, ეელი, ს. სონდა),

რ: ასხრეპილი (< ასხეპილი, მთა, ს. წინამხარი)...

ვ : საჩქეფი (< საჩქეფი, მამული, ს. მენესო), თურმანის ნაქოხ-
ვარი (< თურმანის ნაქოხარი, ფშავი)...

რედუქცია (ჩვეულებრივია ა-სა და ე-ს კუმშვის შემთხვევები).

ა : ქსნური გბა (< ქსანური გბა, ბილიკი, ს.უკანამხარი), ნაღრევი
(< ნაღვარევი, ხევი, ს. ქ/მლეთა), მზერის კულები (მზვარის კულები,
მთა, ს.არახეთი), დარეჯნის წყალი (< დარეჯანის წყალი, ფშავი).

ე : ვაკლის წყალი (< ვაკელის წყალი, წყარო, ს. ზაქანი), ნაყ-
ერების გბა (< ნაყეერების გბა, მარა, ს. უბანი), ბურიანი (ბუერი-
ანი, ფშავი),

ო : ხაქვლიანი (< ხაქოლიანი, ფშავი).

ი : შირმის წყალი (შირიმის წყალი, წყარო, ს. ბმიკურთა), ბამ-
ნის წყალი (ბამინაის წყალი, ფშავი).

შერწყმა: შერწყმის, ანუ აფრიკატიზაციის, ერთი მოვლენა
გვაქვს დადასტურებული მთის დიალექტებში (ეს არის ის პროცესი,
როცა თმ გვაძლევს ჩ-ს, ის რამაც მოგვცა ჩვიდმეტი (< ათშვიდ-
მეტი).

ტყერური (< ტყეთშუური, გორი, ს. დავითურები),

რუჩუები (< რუთშუები, მთები, ს. შარმიანი).

გემინირებული თანხმოვნები: ღამისათევი (< ღამის სათევი,
ვაკე, ს. უკანამხარი), აეთანდილისაქანი (< აეთანდილის საქანი,
კლდიანი ხევი, ფშავი), არყიანთავი (< არყიანთ თავი, ფშავი).

გამჟღერება. „როგორც ძველი ქართული ენის ფონეტიკური
ფაქტებით ირკვევა, ძველად ძლიერად მოქმედებდა დისიმილაციური
გამჟღერების კანონი, მაგრამ, როგორც ჩანს, ამ კანონმა ახალ ქარ-
თულში ძალა დაკარგა, ხოლო მთის კილოებში დღესაც მოქმედებს“
(95. 23). ასეთი გამჟღერების შემთხვევები მთის რაიონების გო-
პონიმიამიც საკმაოდ ხშირია: ბეგნი (< ბექნი, მამულები, ს. მეჯიდ-

აურები), ბეგის თავი (< ბექის თავი, ფერდობი, ს. არახვეთი), ქორაბი (< ქორაფი, გორი, ს. ჩოხი), შირაგლები (< შირაქლები, უბანი, ს. არახვეთი), ბაგარა მინდორაი (< პაგარა მინდორაი, ვაკე, ს. ჯალმიანი), საკარგობილე ქელი (< საკარგოფილე ქელი, გორი, ს. მანასეური)...

2. მარტივფუძიანი ტოპონიმები

საქართველოს მთელი ტოპონიმის არც თუ ისე დიდ ნაწილს შეადგენს მარტივფუძიანი, უაფიქსო ტოპონიმები. ისინი სახელობითის ფორმით არიან წარმოდგენილნი. ამ რიგის სახელთაგან პირველ რიგში უნდა გამოვყოთ გეოგრაფიული გერმინები: მთა, გორა/ი, ქელი, ვაკე, ხევი, ტბა, ველი, მინდორი, კლდე, წყარო, ჭაობი და სხვ. ისინი ზოგჯერ დამოუკიდებლადაც იხმარებიან, უმთავრესად კი გვხვდებიან ტოპონიმთა შემადგენელ ნაწილებად, საზღვრულ ნაწილებად, ინდიკატორებად. ასე, მაგალითად, ქიბორჯაის მთა, იალიან გორი, მამეეთის ქელი და სხვ.

მარტივფუძიან სახელებში ერთიანდებიან ზედსართავეები, რომლებთანაც ჩაეარდნილია საზღვრული. ასეთებია: კუთხა, მრუდა, გრძელა, აბრეშუმა, ფარდაგა და სხვ. მარტივფუძიანებშია სახელები, რომლებიც მომდინარეობენ მცენარეთა სახელებიდან (ნიორა, მუხა, ქორაბი), იქ არსებული რაიმე ობიექტის სახელის მიხედვით (ლითბე, სარნა, კოდა), ანდა სხვადასხვა წარმომობისა (მერე, სეფე, მუნჯა).

ამ მარტივფუძიან ტოპონიმებზე დაკვირვება ერთ მეტად საინტერესო სურათს გვიჩვენებს ახსნა-აუხსნელობის თვალსაზრისით. თითქმის ყველა აუხსნელი ტოპონიმი მარტივფუძიანია, თუმცა მათი ეტიმოლოგიის ახსნის შემდეგ ზოგიერთში შესაძლოა კიდევაც გამოიყოს რაიმე უცხოური ან ძველი, მკედარი ქართული აფიქსი. მარტივფუძიანთა ერთი მესამედი აუხსნელია. განსაკუთრებით ბევრია ე-ზე და ო-ზე დაბოლოებულნი. მაგალითად, რ-ზე დაბოლოებული შეიდასი ტოპონიმიდან თუ სულ რაღაც ორი-სამი გვხვდება გაუგებარი, ო-ზე დაბოლოებული ასი ტოპონიმიდან ნახევარი გაუგებარია. მათ სავარაუდო ახსნებიც არსაიდან ესადაგება. ეს სახელები ან შინაარსდაბნელებული ქართული სახელებია, ან უცხო-

ური წარმოშობისა. მთის რაიონებში დამოწმებულ ასეთ სახელებს ხშირად აკავშირებენ ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებთან. გარკვეული ნაწილი ასეთი ტოპონიმებისა თ. უთურგაიძემ ნახური ენების საფუძველზე ახსნა, ქისგურ-ჩეჩნურ სამყაროს დაუკავშირა (126, 95). მან თუშეთის, ფშავის, ხევსურეთის ზოგიერთ ტოპონიმში გამოყო ო-ზე დაბოლოებული ნახური წარმოშობის ფორმანტები – გო, -ლო, -ჩო, რომელნიც ნახურში ადგილობრივი ბრუნვის ნიშნებია, ე.წ. ლოკატივების. მთიულეთ-გუდამაყარში –ლო-ზე დაბოლოებული ტოპონიმები არა გვხვდება, მაგრამ გვაქვს გო-ზე (ლემავო, ხირგო) და ჩო-ზე (ხაჯალიჩო, ხახლიჩო, ოლიანჩო, შონჩო, დისჩო (მთიულეთი), ჭირო (ფშავი) დაბოლოებულნი. ამათ გარდა, მთის დიალექტებში თითქოს ერთგვარ სისტემას ქმნის –თო (ფეთო, მულთო, თეფართო, ქორთო, გაგუთო, ერეთო–მთიულეთი, წერათო–ფშავი).

-მო (გოდმო, კეგმო, ართხმო, ნალემო – მთიულეთი).

-რო (ჯამახარო, წახარო, ჭუგრო, ლორო, მოჭრო - გუდამაყარი)...

-შო (ხარგიშო, ჭანიშო, დანიშო, აფშო, აფხუშო - ფშავი).

ფორმანტთა ასეთი გამოყოფა მანინც სავარაუდოა, სანამ არ გავრკვევა რას ნიშნავს დარჩენილი ფუძეები, შეუძლებელი იქნება ასეთი გამოყოფის, ან რომელიმე ენის მონაცემებთან მათი დაკავშირების ჭეშმარიტების მტკიცება. იქნებ მხოლოდ –ო არის ფორმანტი, რადგან ეს –ო ცალკე ერთვის სხვა ფუძეებს: წიკიბო, აბადო, ხიწლაკო, ხოჩინო, მენესო – მთიულეთი, ქინო, წიკო, ინო, ასაჯო – ფშავი.

ჯერჯერობით არ არის შესწავლილი ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ტოპონიმია და არა გვაქვს საშუალება შევუდაროთ ეს მონაცემები ჩვენ ხელთ არსებულ ქართულ მასალას, მაგრამ, ასე თუ ისე, აღწერილია და შესწავლილია ოსეთის ტოპონიმია ა.დ.აკაგაევას მიერ (156), რომლის მონაცემებიც ასევე საყურადღებოა ჩვენთვის. ამ ნაშრომში ავტორი კავკასიურ, რომაულ-ბიზანტიურ, თურქულ-მონღოლურ და სლავურ ფენებს გარდა გამოყოფს „უძველეს ტოპონიმურ ფენას“. ავტორს, ეფიქრობთ, სრულიად სამართლიანად მიაჩნია, რომ ეს არის იმ კავკასიელთა ენობრივი ნაშთი, რომლებიც ამ გერიტორიაზე ცხოვრობდნენ ოსების მოსვლამდე და რომლებიც დაპყრობის შემდეგ ოსებში გაითქვიფნენ. გარდა ამ ენობრივი სუბსტრატებისა და ტოპონიმებისა, ასიმილაციამე მეტყველებს, – როგორც ა.აკაგაევა ამბობს, – ოსური ყოფა-ცხოვრება, ფსიქიკა და, რაც მთავარია, ოსური ენა.

ამას ადასტურებს აგრეთვე გამოჩენილი ოსი მეცნიერი ე.ი. აბაევი. იგი თავის ერთ-ერთ ფუნდამენტურ გამოკვლევაში „ოსური ენა და ფოლკლორი“, წერს: „ოსური ენა – ეს არის კავკასიურ სუბსტრატზე ჩამოყალიბებული ირანული ენა“ (1, 11).

ა.უაგაეევას მიერ ჩრდილოეთ ოსეთის ტოპონიმიაში გამოყოფილ კავკასიურ ფენაში ცალკეა გამოყოფილი ო-ზე დამთავრებული სახელები, რომელთაგან ყველა აუხსნელია და რომელთა ახსნასაც იგი კავკასიის ტოპონიმის შესწავლის დღევანდელ დონეზე შეუძლებლად მიიჩნევს.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ საქართველოს მთის კუთხეების ტერიტორიაზე დადასტურებული ო-ზე დაბოლოებული აუხსნელი ტოპონიმებიც იმავე რიგისაა და ისინიც სწორედ იმავე საერთო კავკასიურის ნაშთად უნდა მივიჩნიოთ. ო ფუძიან სახელებს მხარს უჭერს ასევე აუხსნელი ე-ზე დაბოლოებული სახელებიც. ისინიც ცოტაა და ასევე აუხსნელი. მათი საერთო რაოდენობა, თუ გამოვრიცხავთ სა-ე აფიქსებითა და ისეთი ინდიკატორებით ნაწარმოებ ტოპონიმებს, როგორიც არის უბე, ვაკე, ღელე, მზვარე, ტყე, ციხე, რიყე, მერე, მაგალითად, მთიულეთ-გუდამაყრის ტერიტორიაზე, თხუთმეტიოდელა რჩება, რომელთაგან ყველა აუხსნელია (ლიდე, ჩირე, მიდრე, წკერე, სმორე, შელე, ტე, მირისე, წიგე, იბუქე, ღარიშუმე, იქივანე, მულურე, გვიდაქე, ესოჯე). ამათგან: ტე, წიგე ტოპონიმებშიც შესაძლოა ვივარაუდოთ ნახური ენების კვალი. „გეოგრაფიულ სახელებთან ხშირად ვხვდებით ტე, ეს, მათე დაბოლოებას. ეს დაბოლოებები დამოუკიდებელ სიგყებად გვხვდება დღესაც ნახურ ენებში. ტე ბაცებურად ნიშნავს გორაკს, ბორცვს, შეიძლება თავს, ზემო ნაწილსაც (რაიმესას) ნიშნავდეს ნახურ ენებში“ (196, 95).

მართლაც, ტე მთის სახელია სოფ. ლაკათხევი; წიგე კი გორს ჰქვია სოფ. წკერეში.

3. ოსულფუპიანი ტოპონიმები

ქართულ ტოპონიმიაში აფიქსებით ნაწარმოები რთულფუძიანი ტოპონიმები უფრო მრავალრიცხოვანია, ვიდრე უაფიქსოები, მარტივფუძიანები, ეს გასაგებიც არის, რადგან, საერთოდ, ქართული ენა აკლუგინაციურია. თითო-ოროლა გეოგრაფიულ სახელთა საწარ-

მოებულ აფიქსებთან ერთად ამავე ფუნქციით არის გამოყენებული თითქმის ყველა სიგყვათწარმოებული აფიქსი. დიდი რაოდენობითა გვაქვს ბოლოსართიანი და თავსართ-ბოლოსართიანი წარმოება, ნაკლებად—ოდენტავსართიანი. ეს მაწარმოებლები, რომლებიც გოპონიმში დასტურდება, სპეციალურად მიძღვნილ გამოკვლევებში განიხილეს თ.ზურაბიშვილმა (37) და ალ.დლონგმა (138). აღრე კი მათ შესახებ თავიანთი აზრი აქვთ გამოთქმული ენათმეცნიერებს: აკ.მანიძეს (144), ვ.თოფურიას (38) და სხვებს. ბოლო დროს გეოგრაფიულ სახელებში მაწარმოებელთა გამოყოფა-შესწავლას ასევე დიდი ყურადღება დაუთმეს გოპონიმისგებმა. ფ.მაკალათიამ (62), გ.ბედომვილმა (9), პ.ცხადაიამ (139) და სხვ.

აფიქსები ყველა კუთხეში ერთი და იგივეა, თუმცა ზოგიერთი ნიუანსური თავისებურებანიც გვხვდება.

ა) ბოლოსართიანი ტოპონიმები

ქართულ გოპონიმიაში ძირითადად გამოყენებულია სუფიქსები: -ეთ, -თა, -ურ (-ულ), -ის, -ებ, -ათ, -ნ, -ობ, -იან, -ოვან -ით, -ამ// -ემ, ეული, -ერ// -იერ და ძველის გადმონაშთი -ევ.

-ეთ(ით): „ეს სუფიქსი არის ჩვეულებრივი და ყველაზე გავრცელებული სახე გეოგრაფიულ სახელთა საკუთარი მაწარმოებლისა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია გომობრივი და ეთნიკური სახელები, რომლებისაგან იმავე ეთ-ის საშუალებით გეოგრაფიული სახელები კეთდება: ხვესურ-ეთ-ი, თუმ-ეთ-ი, მთიულ-ეთი, სვან-ეთ-ი, სომხ-ეთ-ი, სპარსეთ-ი, არაბ-ეთ-ი და სხვ. (144, 138).

-ეთ სუფიქსი, როგორც მოყვანილი მაგალითებიდანაც ჩანს, უმთავრესად დიდ გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებს, მაგრამ გვაქვს ამ სუფიქსით ნაწარმოები დასახლებულ პუნქტთა სახელები. დუშეთი, სვენეთი, თიანეთი, არბოთი და სხვ. ამას გარდა, შესაძლოა შეგვხვდეს მიკროტოპონიმებშიც, მაგრამ სავარაუდოა, რომ ასეთი მიკროტოპონიმები ერთ დროს მაკროტოპონიმები იყვნენ. „ეთ სუფიქსი და აქედან წარმოქმნილი გეოგრაფიული სახელები შესულია რუსულ ენაში. ამისი ნიმუშებია: Ос-ет —ия, Ингуш-ет-ия, сван-ет-ия.“ (138,240).

-ით. ვცხედება როგორც ვარიანტი ეთ-ისა რამდენიმე სოფლის სახელში. ღვარკ-ით-ი, მოლ-ით-ი, ბელლ-ით-ი, ხრე-ით-ი, (ღრე-ით-ი? სადაურობის სახელია: ხრე-ე-ელ-ი) და სხვ. ამგვარადევა ნაწარ-მოები: პირიმზ-ით-ი (ვაეა, „წიფლისჩიგა“) და სომზ-ით-ი“ (141,139).

ამ სუფიქსთა ვარიანტებად ბატონმა ალ.ლონგმა გამოყო კიდევ -ათ. (ვან-ათ-ი, ბობოყე-ათ-ი...), -ოთ(ბობ-ოთ-ი, იკ-ოთ-ი, ქსილ-ოთ-ი...), -უთ (გეგ-უთ-ი, გოგ-უთ-ი, ახ-უთ-ი, მაგ-უთ-ი) (138,239).

ჩენი ამრით, აქ ხმოვნები ფუძისეული უნდა იყოს. ერთგვაროვნად დაბოლოებულ სახელებს თ სუფიქსი რაკი ერთვის, იქმნება მთაბეჭდილება სხვადასხვა სუფიქსისა. სინამდვილეში თი უნდა იყოს -უს სუფიქსი, როგორც ამის შესახებ ამრიც არის გამოთქმული. ეს რომ ასეა, იქიდანაც ჩანს, რომ თ თანხმოვანფუძიან გოპონიმებსაც დაერთვის სმოვნების გარეშე: ჩხიკეთა, კორინთა, ქურთა, უძი-ლაურთა, ბალთა, ვესგომთა და სხვ.

-თა სუფიქსის შესახებ გბედომვილი მსჯელობს: „-თა სუფიქსის წარმომავლობაზე მეცნიერებაში სხვადასხვაგვარი სივალსაზრისი არსებობს. პირადად ჩვენ აუცილებლად მიგვაჩნია ვ.თოფურიას ვა-რაუდი, რომლის მიხედვითაც – თა სუფიქსს ნათესაობით ბრუნებაში დასმული მსაზღვრელ-საზღვრულიანი ტიპის სასულებში რაიმეს სიმ-რაელის აღნიშვნა ეკისრებოდა.

შემდგომ დაკარგულა საზღვრული და -თა სუფიქსით გაფორმებულ მსაზღვრელს ადგილის აღნიშვნის ფუნქცია დაკისრებია. მაშასადამე, რომელიმე: მოგუთა ← მოგეთა (ადგილი), მოწამეთა მო-წამეთა (მონასტერი), ვანთა ← ვანთა (ადგილი), ბერთა ← ბერთა (სალოცაუი, სამყოფი), წყართა ← წყართა (ადგილი). შდრ.: სოფ. წყართუბანი (თიანეთის რაიონი) და სხვა მრავალი. სხვაგვარმა ვარაუდმა –თა სუფიქსის სხვა ენობრივი სამყაროდან (ნ. მარი, ს. კაკაბაძე, ე.გამრეკელი), ან მისი ქართული „მთა“ სახელისაგან მომდინარეობის თაობაზე (კ.პანი, მ.ჯანაშვილი), ბუნებრივია, სპეციალისტთა შორის მხარდაჭერა ვერ კპოვა (920).

თა-მე დაბოლოებული სახელები განსაკუთრებით ბევრია მათში და მათ შორის კი ფშავში: უძილაურთა, ვოგოლაურთა, ცაბაურთა, ბინდაურთა, ბულალაურთა, მიგრიაულთა (სოფლების სახელებია).

-ნ. ნართ ნაწარმოები გოპონიმები ბევრია. ეს ნ ორგვარია:

უფუნქციო და ძველი მრავლობითის მაწარმოებელი. ორივე თანაბრად გარკვეულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტში: ნ უფუნქციოა ისეთ გოპონიმებში, როგორც არის: თეთრნი (მთა, ს. წინკობანი), გლუენი (მთა, ს. ბიბლიანი), მალაღნი (მთა, ს. ღუმაცხო), რუენი (მამული, ს. უშარნი). წყალნი (წყარო, ს. კიგოხი) და სხვ.

მრავლობითობის ფუნქცია აქვს ნ-ს ისეთ გოპონიმებში, როგორც არის: ბიბლიანი (სოფელი, მთიულეთი), ყოკონი (სოფელი, მთიულეთი), უშარნი (სოფელი, მთიულეთი), ჭიკანი (სოფელი, მთიულეთი)...

მართალია, ზოგნი აქაც უფუნქციოდ, მრავლობითობის ფუნქციადაკარგულად მიიჩნევენ ნარს (9,240), მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს არ არის მართალი: ნარი აქ ხალხის სიმრავლეს აღნიშნავს: უშარნი ნიშნავს, რომ იქ უშარაიძეები ცხოვრობენ.

ნართანიან გოპონიმები დაკავშირებით განსაკუთრებით რთულად დგას ნათესაობითი ბრუნვის წერის საკითხი.

ნართანიანი გოპონიმები თითქმის მთელ საქართველოს ტერიტორიაზე გვხვდება. უფრო მეტია აღმოსავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით მის მთიანეთში, მთის კუთხეებში – ხევსურეთში, ფშავეში, მთიულეთ-გუდამაყარში, ხევში, თიანეთში, თუშეთში. ეს იმით არის გამოწვეული, რომ იქ ცოცხალია, თვით მეტყველებაშია ნართანიანი მრავლობითი. აქ სომ შემონახულია ძველი ქართული, რომელშიც ებიან მრავლობითს ჭარბობდა ნართანიანი. ამიგომ აქ ბევრი ახალი მიკროგოპონიმიც კი ნართა და თანით ფორმდება. აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში, და მითუმეტეს დასავლეთ საქართველოში, ძველი მრავლობითი ძალაში აღარ არის. ოდესღაც კი, არც თუ ისე შორეულ წარსულში, მთელ საქართველოში ერთიანი სურათი უნდა გვექნოდა. ამაზე მეტყველებს ნართანიანი გოპონიმების სიმრავლე მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე. დასავლეთ საქართველოში გოპონიმებია: გოგნი, გოდოგანი (სოფლები, თერჯოლის რ.), ჭინათი, კონჭკათი, ჩანჩეთი, გრიგოლეთი, ჭანჭათი, ხორეთი (სოფლები ლანჩხუთის რ.), იგოეთი, ჩაჩუბეთი, იღლეთი, გუღალეთი (სოფლები, კასპის რ).

ლაზეიანი, მგლიანი. ჯალმიანი, პეგრიანი, პირმისანი, ვარსიმიანი (სოფლები ღუმეთის რ.), გბანი (მთა, ს. მიგრიულთა), რიყენი (სათიბი ჭალა, ს. ახიელი), კეაფნი (ყანა, ს. აგაბე), ხოდაბურნი (ხაგის ყანები, ს. აგაბე) და სხვ.

ბარის დიალექტებში და სალიგერაგურო ქართულში ნართანიანი მრავლობითის მოძველებისა და უკანა პლანზე გადაწევის შემდეგ, ასე გაფორმებული გოპონიმებიც გაქვეავდნენ. მრავლობითის „ნ“ თუ „თ“ ფუძისეულად იქნა გაგებული და მათი შეცვლა ან ჩამოცილება აღარა ხდება. ბრუნვის ნიშნებიც ისე დაერთვის მათ, როგორც ფუძეს, ე.ი. იბრუნვის ისე, როგორც თანხმოვანფუძიანი სახელი. ასეთი გოპონიმებია, მაგალითად, რკონი, მაშიანი, ნინიანი, ყიგაანი, მელაანი (სოფლები გურჯაანის რ.).

ამ სახელწოდებების ცვლა თანიან ბრუნვაში (ე.ი. სახელობითის ნარის შეცვლა მომდევნო სამი ბრუნვის თანით) უკვე აღარ ხდება და ამიგომ ხელახლა იბრუნვის. ამრიგად, იქნება: რკონი – რკონის, მაშიანი – მაშიანის (და არა მოსალოდნელი რკოთი, მაშიათი).

იმის გამო, რომ ნართანიანმა მრავლობითობის ფუნქცია დაკარგა, ახალი ნორმების მიხედვით ხშირად თანის მაგივრად ებ-ს დაირთავს: თეგერაანები, მამადაანები, გოჭიაანები, კახოიანები, (სოფლები თიანეთის რ.), სიჯანაანები, თორელაანები (სოფლები ღუმეთის რ.).

ნართთ დაბოლოებულ გოპონიმთა მსგავსი ვითარებაა თანიან გოპონიმებთანაც. თანიან გოპონიმებად მივიჩნევთ გოგრაფიულ სახელთა მაწარმოებელ ეთ-ზე დაბოლოებულ სახელებსაც. ეთ-ში თ რომ ნართანიანი ბრუნვის ნიშანია და ე ფუძისეული, ეს მოსაზრება მკვლევართაგან გამოთქმული იყო, ხოლო გოპონიმებთან დაკავშირებით გამოიკვლია ფ. მაკალათიამ (62).

ამდენად, ამ გოპონიმებში, სადაც თანიანი დაბოლოება გვაქვს წინ, იგულისხმება ნარიანი ფორმაც. ცხვედიეთი (ცხვედიენი სოფ. ღუმეთის რ.), კადუეთი (კადუენი სოფ. ღუმეთის რ.), გველეთი (გველენი სოფ. ღუმეთის რ.) კარბოეთი (კარბოენი ს. ღუმეთის რ.), და სხვ. ეფიქრობთ, მსგავსი ვითარება უნდა გვექონდეს ეთნონიმებშიც: ხევსურეთი (ხევსურენი), თუშეთი (თუშენი), მთიულეთი (მთიულენი) და სხვ.

ამჟამად ამ ფუძეებში თანიც გაქვეავებულია ნარის მსგავსად, ბრუნვის ნიშნად კი არა, სახელთა მაწარმოებელ აფიქსად არის მიჩნეული, გენეტივის გაგება არა აქვს და ამიგომ ხელახლა იბრუნვის.

გულალეთი გენეტივის ფორმაა და იმ ადგილს გულისსმობს, სოფელს, სადაც გულალენი ცხოვრობენ, გულალეს ჩამომავალნი (თუ ეს კაცის სახელიდან მომდინარეობს). მაგრამ რაკი ამ ფორმამ ველარ შეასრულა თავისი ფუნქცია, დღეს მას ხელახლა დაერთვის გენეტივის ფორმა და მივიღეთ გულალეთის. ასევეა: იგოეთის, ჩოჩეთის, ჩაჩუბეთის, იღლეთის და სხვ.

სხვადასხვაგვარი ვითარებაა მთაში, სადაც, როგორც აღვნიშნეთ, ნართანიანი მრავლობითი აქტიურია და ტოპონიმებიც ბევრი ფორმდება ამ ფორმანგებით.

აქვე საჭიროა შევნიშნოთ, რომ მთის დიალექტში ნარის ხმარებას, გარდა მრავლობითობისა, ზოგჯერ სხვა ნიუანსიც ახლავს: სიმრავლის აღნიშვნის ფუნქცია არა აქვს, უფუნქციოა. ეს შენიშნული აქვს აკაკი შანიძეს ძველი ქართულის გადმონამთ სახელებში: „ზოგიერთი სახელი მრავლობითის ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგრამ მრავლობითის ფუნქცია აღარ აქვს. ასეთებია ეკლესიაში სახმარებელი წიგნების სახელები: ეამ-ნ-ი, კურთხევა-ნ-ი, დავით-ნ-ი, ლოცვა-ნ-ი, მარხვა-ნ-ი, თევ-ნ-ი. სხვა სახელთაგან თავ-ნ-ი (ძირითადი თანხა), დედა-ნ-ი (ორიგინალი). განსაკუთრებით ხშირია ასეთი ფორმები გეოგრაფიულ სახელებში: რკო-ნ-ი, მსხლ-ებ-ი, კოშკ-ებ-ი, ქვ-ებ-ი, მოწამე-თ-ა, ჩხიკვ-თ-ა, ცაბაურ-თ-ა და სხვ. (144,80).

მთის დიალექტებში, განსაკუთრებით ფშაურსა და ხევსურულში, ნ ძალზე გავრცელებულია. ამ ნარს გარკვეულ შემთხვევებში ორობითობის ფუნქციასაც მიაწერს ბ-ნი აკ. შანიძე. ამ საკითხისადმი მიძღვნილ სტატიამში წერს: „ფშაურში ნართანიანი ფორმები ორობითი რიცხვისათვის უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. მაშასადამე, შეიძლება ითქვას, რომ ორობითი რიცხვის გადმონამთი სახელებში ჯერაც მოიპოვება ხევსურეთში, ფშაურში კი მისი კვალი შემორჩენილი, გაქვეავებული სახით, თითო-ოროლა სიტყვაში“ (149; 519-523). დამოწმებულია ფშაური ფორმა „აბგანი“, რასაც ფშაველი ერთ აბგამე ამბობს. ავგორის მტკიცებით აქ აბგის ორი თვალი იგულისხმება. სინამდვილეში კი ეს ასე არ არის. ფშაველი არა

მარტო ისეთი საგნების სახელს აფორმებს ნარით, რაც ორად არის წარმოდგენილი (თვალნი, ხელნი, ფეხნი...), არამედ ერთეულებსაც (ეულნი, ცოცხნი, ფანქარნი, წყარონი...).

მართლაც, უფუნქციო ჩანს ნარი ამ და სხვა სიგყვებში, მაგრამ მთლად უფუნქციო არ არის. აქ მაინც რაღაცის სიმრავლე იგულისხმება. როდესაც ფშაველი იგყვის: „კართანას რარიგ კარგნ წყარონ გამოდიანო“, აქ წყარო ერთი იგულისხმება და არა წყაროები, მაგრამ ნარი ამ შემთხვევაში მთლიანად უფუნქციო არ არის. მაშინ არც იხმარდა მოქმელი. ჩვენი აზრით, ეს ნარი საგნებში სიკეთის ჭარბად არსებობაზე მიუთითებს, თავის აღგაცეხულ დამოკიდებულებაზე საგნის მიმართ. აქ დაახლოებით იგიჳეა, რაც თქვენობით მიმართეაა უფროსისა თუ საპატიცყემულო ადამიანისადმი. ამასთან, ეს ნარი სიგყვის ელერადობასაც ქმნის.

სოფლის სახელწოდება, თუ ის იქ მცხოვრებთა გვარის მიხედვით არის წარმოქმნილი (უფრო სწორედ, სათემო სახელის ან მამაშვილობის მიხედვით), მასზე დართული ნარი მრავლობითობას აღნიშნავს და სხვას არაფერს. ასე გაფორმებული სოფლის სახელწოდებანი უფრო მეტად მთიულეთში გვხვდება. ასეთებია: დავითურნი (გვარი—დავითური), ვემაგურნი (ვემაგური), ამირნი (ამირიძე), წინკობანი (კობაიძე), ჭიკანი (ჭიკაიძე), კაიშაურნი (კაიშაური), ნადიბანი (ნადიბაიძე), სეთურნი (სეთური), უშარნი (უშარიძე), ჩოხელნი (ჩოხელი), ციხიანი (ციხელაშვილი), ჯალმიანი (ჯალმაიძე) და სსვ.

ამავე რიგისაა გოპონიმები, სოფლის სახელწოდებანი, რომლებშიც ან თემის სახელებია, ან ძველი, უკვე აღარ არსებული მამიშვილობის: მეჯილაურნი, თოთიაურნი, თორელანი, ჩობალაურნი, ეოკონი...

აი, ამ გოპონიმებთან დგება საკითხი მათი ნათესაობითის წერისა. ამ კითხვაზე პასუხს არ გვაძლევს „ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი“ (1968), რადგან იქ თითქმის არ არის ნარიანი სახელების ნათესაობითში წერის ნიმუშები. მოყვანილია მხოლოდ ყაზბეგის რაიონის ერთადერთი სოფლის სახელი გაიბოტენი (გაიბოტენისა). შეიძლება ადგილობრივ მართლაც ასე ამბობენ, მაგრამ ეს არ არის ტიპური ადგილობრივ, როგორც აღენიშნეთ ამგვარ სახელებს, როგორც წესი, ყოველთვის ნართანიანის პრინციპებს უმორჩილებს ისე, რომ

ბარში შემორჩენილი ნართანიანი სახელწოდების მსგავსად კი არ გვექნება დავითურნის, ვეშაგურნის, ამირნის, მეჯილაურნის, და ა.შ. არამედ ნარს შეცვლის თანი: დავითურთი – დავითურთ, ვეშაგურთი – ვეშაგურთ, ამირთი – ამირთ, მეჯილაურთი – მეჯილაურთ, წინკობათი – წინკობათ, ჭიკათი – ჭიკათ, დიდებათი – დიდებათ, თოთიაურთი – თოთიაურთ, თორელათი – თორელათ, ჩობალაურთი – ჩობალათ, სიჯანათი – სიჯანათ, კაიშაურთი – კაიშაურთ, ნადიბათი – ნადიბათ, ჟოჟოთი – ჟოჟოთ, უშართი – უშართ, ჩოხელთი – ჩოხელთ და ა.შ. ამათ გვერდით თანიანი ფორმები, ნარიანის მსგავსად, სახელობითის ფორმად აღიქმება: თანი ფუძისეულად არის გაგებულნი, მათზე ხდება ახლებური გენეტივის ნიშნის დაფარვა, კვლავწარმოება: უძილაურთის (უძილაურთა), გოგოლაურთის (გოგოლაურთა), ცაბაურთის (ცაბაურთა, ფშავეის სოფლები), დავითურთის (დავითურნი), ვეშაგურთის, მეჯილაურთის (მეჯილაურნი, მთიულეთის სოფლები) და სხვ.

აქვე დგება მეორე საკითხი – როგორ იქნება ამ სახელწოდებათა წარმომავლობა – სადაურობის ფორმა? როგორ უნდა ეუპასუხოთ კითხვაზე: სადაური? დავითურნელი? ვეშაგურნელი? ამირნელი? ან კითხვაზე: საიდანა ხარ? დავითურნიდან? ვეშაგურიდან? ამირნიდან?

თუ ნორმად მივიღებთ ბარში გაქევავევებულ ნართანიან ფორმებს, მათ გაფორმებას, მართლაც, ეს გოპონიმიც ასე უნდა გაგვეფორმებინა, მაგრამ ასეთი რამ ადგილობრივებისათვის, მთიელებისათვის წარმოუდგენელია და ეს იქნებოდა ხელოვნური ფორმების თავს მოხვევა. უნიფიცირება ამ შემთხვევაში არ გამოდგება. ამასთან დაკავშირებით მხედველობაშია მისაღები მთაში ასევე მრავლად არსებული თანიანი სახელწოდებანი სოფლებისა და უბნებისა და მათ მიუხედავად ნაწარმოები წარმომავლობის ფორმები. იქ კი ასეთი რამ ხდება: უფრო ძველად აქ, და გადმონაშთის სახითაც, სადაურობის, წარმომავლობის სუფიქსის დართვისას ნართანიანი ჩამოსცილდებოდა: უძილაურთა – უძილაური, ცაბაურთა – ცაბაური, გოგოლაურთა – გოგოლაური, თიანეთი – თიანელნი, დუშეთი – დუშელი, ბოლო დროს გაჩნდა მათი ვარიანტული, ახლებური ფორმებიც: ცაბაურთელი, უძილაურთელი, თიანეთელი, დუშეთელი, ამირეთელი, ვეშაგურთელი, დავითურთელი, უშართელი, ციხიანელი და სხვ.

იმ ძველის ინერციით უნდა იყოს, დღეს რაც ხდება ახალი მრავლობითის შემთხვევაში: ებ დაერთვის გოპონიმს, მაგრამ სადაურობის სუფიქსის დართვისას ეს – ები ჩამოსცილდება: აგარები (სოფ. ქარელის რ.), მაგრამ იქაური კაცი იქნება არა აგარებელი, არამედ აგარელი. ისევე: შავშვები (სოფ. გორის რ.) – შავშველი და ა.შ.

ეს რაც შეეხება ანთროპონიმულ სახელწოდებებს, სოფლის სახელებს. ოდნავ სხვაგვარად დგას ნართანიანი მიკროგოპონიმიკის გენეტიკის საკითხი. ისეთი სახელწოდებებისა, როგორც არის: ნაზვინარნი (მამული, ბაკურხევი), ნამწონი (გყე, ს. ლუხუთები), ნაგბენი (მთა, ს. ამირნი), ვარცლანი (სათიბი, ს. აგაბე), ვერხენი (გყე, ს. აგაბე), სამარილენი (გყე, ს. აგაბე), საკვირაონი (ს. აგაბე), რიყენი (სათ. ს. ახიელი), სახეენი (ბილიკი, ს. ახიელი), საკიელარანი (ფერდ. ს. რომკა), სალოლოვანი (ჭალა ს. რომკა), სამგელოვანი (სათიბი, ს. რომკა), საჭერეგელანი (სათიბი, ს. რომკა), კალაუნი (ფერდობი, ს. სამაბურო), აბულიათ ყანანი (ველი, ს. სახილე), გუბანი (წყარო, ს. უკანახო), მუჯანი (მამული, ს. გომეწარი), მალაღნი (ფერდობი, ს. მალარო), ციხენი (ნანგრევი, ს. კუჭეჭა), საქერენი (სათიბი, ს. მალარო). საჯვარიანი (ხაგი, ს. მალარო), ჩდილნი (საძოვარი, ს. მალარო), კოშკანი (გორი, ს. მიგრიაულთა), გბანი (მთა, ს. კაწალსევი), ხოვლანი (სახნაევი, ს. მიგრიაულთა), კლდენი (კლდე, ს. არბაჩხანი), მარიანობანი (სალოცავი, ს. არბაჩხანი), სადათენი (სანადირო, ს. აუშო) და სხვა მრავალი.

ამ მიკროგოპონიმებში ზოგან თუ შეიძლება მაინც რაიმე გამართლება მოეძებნოს მრავლობითობას, რაღაცის სიმრავლე მიუსადაგოს, მეტწილად მაინც ნარი მრავლობითობას არ აღნიშნავს. ამიგომაც არის, რომ ხშირად ამ სახელების პარალელურად მხოლობითის ფორმაც იხმარება. ნაგბენი - ნაგბევი, საკვირაონი - საკვირაო, სამიბუენი - სამიბუე და სხვ. ამიგომაც მათი ნათესაობითის ფორმა მტკიცედ არ არის განსაზღვრული. აქ შეიძლება თანითაც იყოს დაბოლოებული გენეტიკის ფორმა და -ის ბრუნვის ნიშნითაც. მთიელნი ორივეს ერთნაირად ხმარობენ:

- ნაგბეერნი – ნაგბევთ, ნაგბევის,
- საკვირაონი – საკვირაოთ, საკვირაოს,
- სამიბუენი – სამიბუეთ, სამიბუის,
- დიდრუენი – დიდრუეთ, დიდრუვის,
- ამოსარჩენნი – ამოსარჩენტ, ამოსარჩენის.

-ურ (-ულ). ქართულ ენაში – ურ სუფიქსი ფართოდ არის გავრცელებული. მის ძირითად ფუნქციას აკაკი შანიძე ასე განმარტავს: „ერთი წყება სუფიქსებისა აღნიშნავს წარმომავლობას: ელ, ურ, იურ, დელ, ეულ.

1. ელ. მაჩვენებელია სადაურობისა ადამიანთათვის: გორ-ელ-ი, ონ-ელ-ი, ქალაქ-ელ-ი, სოფლ-ელ-ი, მოსკოვ-ელ-ი, ამერიკ-ელ-ი და მისთ.

2. ურ (რაე-ნარევე ფუძეებთან დისიმილაციით: ულ) ელ-ის ბადალია და აღნიშნავს არაადამიანთა სადაურობას: ონ-ურ-ი, ქალაქ-ურ-ი, სოფლ-ურ-ი, მოსკო-(-ვ)-ურ-ი, გორ-ულ-ი, ამერიკ-ულ-ი და მისთ.

ურ(ულ) ზოგჯერ ადამიანთა სადაურობასაც აღნიშნავს ზოგ-ზოგ კილოში (კახური, ფშაური): „სანათაი ვარ მე, შეილო, აფხუმოური ქალია“ (ყაყა, „ბახგრიონი“). აფხუმო სოფელია ფშაეში...

აღნიშნული ურ(ულ) სუფიქსი გვარების მაწარმოებლადაც არის გამოყენებული: ბექა-ურ-ი, ცაბა-ურ-ი, წიკლა-ურ-ი, ჭინჭარა-ულ-ი, იურმანა-ულ-ი, ქერა-ულ-ი და მისთ.

წარმომავლობის სუფიქსი ურ(ულ) გეოგრაფიულ სახელთაგან სადაურობას გვიჩვენებს (საში ჩენია – გხ.), მაგრამ იგივე სუფიქსი სხვა სახელთაგან აღნიშნავს თვისებას სათანადო საგანთან მიმართებით: კაც-ურ-ი, ქალ-ურ-ი, ბაემე-ურ-ი, მგლ-ურ-ი, მხეც-ურ-ი და სხვ. ვაჭრ-ულ-ი, მზაგვრ-ულ-ი, ღორ-ულ-ი და სხვ. (144, 127).

მოყვანილ ციგაგაში – ურ სუფიქსის ძირითად ფუნქციასთან ერთად, აღნიშნულია სხვა დამატებითი ფუნქციებიც, რომლებიც მას დღევანდელ სალიტერატურო ქართულსა თუ ღიალექტებში მიეწერება. ამ ფუნქციათაგან ჩვენს სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია – ურ სუფიქსის კიდევ ერთი საეპარაულო ფუნქცია: პროფ. ვ.თოფურიძე იზიარებს მ.ჯანაშვილის მოსაზრებას სვანურში უქონლობის – ურ სუფიქსთან დაკავშირებით და დაასკენის, რომ 1. ქართველურ ენებში საგნის უქონლობა გადმოიყვმოდა სუფიქსური წარმოებით და 2. უქონლობის გამომხატველი იყო საერთო ბოლოსართი – ურ. ვეხებით მხოლოდ ძირითად ფუნქციას – სადაურობის აღნიშვნას და ამ თვალსაზრისით გვაინტერესებს გოპონიმთა (საერთო საკუთარ სახელთა) წარმოება. –ურ სუფიქსის მიერ სა-

დაურობის ფუნქციის წარმოება თუ ნათელია ისეთ მაგალითებში, როგორც არის კახური, ონური, გურული და სხვ., რამდენადმე გაუგებარია გოპონიმებში – ფასანური, ციხელაური, პოვლეური, გუგულაური (მთიულეთი), მშვიდობაური, ნიაბაური, ნამნიაური, მელაური, მეჩხეთური, მესაური, იდილაური, ონანაური, პანგანური, მახინჯაური, სალიბაური (საქართველოს სხვადასხვა რაიონის სოფლების სახელებია) და სხვა მრავალი. ძნელი ასახსნელია, თუ რის ან ვის სადაურობაზე უნდა მიუთითებდეს აქ – ურ სუფიქსი.

მთიულეთის მიკროგოპონიმთა ერთ რიგს, რომელთაც -ურ სუფიქსი ერთვის, ამკარად სხვა გაგება აქვს, ვიდრე სადაურობაა. ასეთებია უმეტესწილად ანთროპონიმული გოპონიმები: ანანეურები (მთა, ს.ქიმბარიანი), პოვლეურაი (მამული, ს.იუხო), ციხელაური (მთა, ს.ბედონი), პოვლეური (სოფელი), ქაჯაურები (მამული ს.ციხიანი), ოკიმაური (მამული, ს.იუხო), გუგულაური (მამული, ს.მეჯილაურები), გიშელაური (მამული, ს.ჭიკანი), ლალაურა, ლალაური (მთა, ს.ს.ავენისი, იუხო), გოდეურნი (ს. კვეშა), ციციანაურები (მამული, ს.დარბულნი), სიხაურა (მთა, ს.სეთურები), აბაზურები (მამული, ს.სონჩო), ჩიხურა (ფერდობი, ს.უკანამკარი), ოსაური (მამული, ს.სონჩო), ვაცური (მამული, ს.წინკობანი), უსიბაური (მთა, ს.წინამკარი), პაპიაურები (მთა, ს.ქიმბარიანი), ბაქაურები (მთა, ს.ქიმბარიანი), მანასეური (სოფელი), გოგნაურები (მამული, ს.წიფორი) და სხვ.

ამ გოპონიმებზე დაკვირვებისას ამკარად ჩანს, რომ ისინი სადაურობაზე არ მიუთითებენ, თითოეული მათგანი ანთროპონიმულია წარმოშობით, ადამიანთა საკუთარი სახელებიდან არის ნაწარმოები – ურ სუფიქსის დართვით და არა გეოგრაფიული სახელებიდან. მათგან გამოიყოფა სახელები: ანანია, პავლე, ციხელა, ქაჯაია, ოკიმა, გუგულა, გიშერა, ლალია, გოდე, ციციანა, სიხა, აბაზა, ჩიხა, ოსა, ვაცი, უსიბა, პაპია, მაქა, მანასე, გოგნა. ეს არის იმ ადამიანთა სახელები, ვისაც ეკუთვნოდა ან ამჟამადაც ეკუთვნის ამ გოპონიმებით სახელდებული ადგილ-მამულები, მთები. ამ საკუთარ სახელებს ემატება – ურ სუფიქსი და ეს სუფიქსი მიუთითებს მხოლოდ და მხოლოდ იმაზე, რომ მამული, მთა (სათიბი) ამ კაცის საკუთრებაა, მას ეკუთვნის. მაგალითად, სიხაურა მთის სახელია

და ნიშნავს, რომ ეს მთა სიხასია, პოულეურაი მამულის სახელია და ნიშნავს პავლეს მამულს, პავლესას, ციხელაური – ციხელას მთას და ა.შ.

სხვა დიალექტების მონაცემები ამ მხრივ ჯერ არ არის ცნობილი, მაგრამ „სამცხე-ჯავახეთის ტოპონიმიაშიც ასეთივე წარმოება დასტურდება როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მიხედვით. ძირითადად გვაქვს ტოპონიმები, რომლებიც კუთენილებაზე მიუთითებენ და ანთროპონიმებისგან იწარმოებიან: გონკლიკა-ური (მინდორი, დაღეში), კოგორა-ულ-ი (უბანი, ასპინძა), თაგულა-ურ-ი (ყანები, ვარნეთი), გოგოლა-ურ-ი (ტყე, ანდრიაწმინდა), მახარა-ულ-ი, (ყანები, ტყემლიანა), დათა-ურ-ი (ეაკე, აფნია), ფუთულაური (ყანა, აფნია), ჯიღალა-ურ-ი (ყანები, გოგამენი), დათნა-ური (მთა, პტენა), ალია-ურ-ი (სათესი, პტენა) და სხვ. ტოპონიმთა ასეთი წარმოება გავრცელებულია მთელ სამცხე-ჯავახეთში მეტნაკლები სიხშირით. ეს მით უფრო საინტერესოა, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ დიალექტებში დღეს აპელატივებში კუთენილების მსგავსი წარმოება აღარ გვაქვს. ე.ი. გოგოლაური ყანა გოგოლას ყანის ნაცვლად არ იხმარება. ასეთი წარმ. აება განსაკუთრებით საინტერესო ჩანს საქართველოში –ურ სუფიქსით ნაწარმოები სახელების არეალის განსამღვრისათვის“ (11; 46,47).

შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ -ურ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები -ურ-ზე დაბოლოებული გვარებიდან იყოს მიღებული, ე.ი. მეპატრონის -ურ-ზე დაბოლოებული გვარი შეერქვა ადგილს. ამ ვარაუდს გამორიცხავს ჯერ ერთი ის, რომ მთიულური გვარები ძეზე მთაერდება. ის თითო-ოროლა ურ-იანი გვარი, რომელიც მაინც გვხვდება მთიულეთში (ბუჩუკური, სისაური), წარმოშობით ხევსურულია, ხევსურეთიდან არიან გადმოსულნი. მეორეც, -ურ სუფიქსით ადგილ-მამულთა კუთენილების გამოხატვა ცოცხალი პროცესია მთიულეთში. ცოცხლები არიან ის ადამიანები, ვისი სახელებიც შეერქვა რომელიმე მათ კუთენილ ადგილს.

არც იმის თქმა შეიძლება, თითქოს –ურ სუფიქსი მამულის, მთის ვისგანმე კუთენილებით მომდინარეობაზე, პირველ მესაკუთრეზე მიუთითებდეს. მამულს, ადგილს, როგორც კი ახალი მეპატრონე გაუჩნდება, მაშინვე მისი სახელი შეერქმევა, ძველი მეპატრონის სახელის ნაცვლად. მამის გარდაცვალების შემდეგ

შვილის სახელი შეერქმევა. ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ ადგილი ვისგანმეა ნაჩუქარი ან ნაყიდი და ახალმა მუჰაგრონემ ძველი მუჰაგრონის სახელი შეუნარჩუნა, ე.ი. წარმომავლობა შემოინახა, მაშინ ანთროპონიმი გაფორმდება არა –ურ სუფიქსით, არამედ – ეულ-ით. ასეთი გოპონიმებიც ბევრი გვაქვს მთიულეთში: წვინასეული (მამული, ს.ავენისი), ხუციანთეული (მთა, ს.გვიდაქი), ქავთარეულები (მამულები, ს.ლაკათევი), თათარიანთეულები (მამულები, ს.მულურე), სუართეული (მამული, ს. ნადიბანი) და სხვ.

მარგო ანთროპონიმები არ არის –ურ სუფიქსით ნაწარმოები, გვხვდება ორონიმებიც, განსაკუთრებით გოპონიმები, სადაც კიდევ უფრო ნათლად ჩანს –ურ სუფიქსის კუთვნილებითობის ფუნქცია. ასეთებია: ყოყონური მთა (მთა, ს.იუხო), ყოყონი და იუხო მემობელი სოფლებია. მთას შუა მოსაზღვრედ მდებარე მთას, რომელიც ყოყონს ეკუთვნის, იუხოს მცხოვრებნი ყოყონურ მთას უწოდებენ, ე.ი. ყოყონის მთას. ასეთივეა ყოყონური გზა (ბილიკი, ს.იუხო), ყოყონისაკენ მიმავალი ბილიკია, ყოყონის გზა.

სეფური ნაქოხრები (მთა, ს.ნალორევი), სეფე ნალორევის მემობელი სოფელია, რომელსაც ნალორევის მთაში სასაძოვრე ჰქონდა, ქოხები ედგათ, სეფეს ნაქოხრებია.

ყველაურები (მთა, ს.წინკობანი), ყველანი სოფლის სახელია, ამ სოფლის მთაა – ყველათია.

ქსნური გზა (ბილიკი, ს.უკანამკარი) ქსნისაკენ მიმავალი გზაა, ქსნის გზაა.

ჩადიცხურები (მამულები, ს.ჩაბარები), ჩადისციხე და ჩაბარუხი მემობელი სოფლებია. ჩაბარუხთან არის მამულები, რომლებიც ჩადისციხეს ეკუთვნის და ამიგომ ჩადიცხურებს ეძახიან.

ამავე რიგისაა სახელები: წიფორული (მთა, ს.ბაპანი), წკერულა (მამული, ს.იუხო), მზორული კლდეები (კლდეები, ს.იუხო), სნოური ყელი (მთა, ს.ყოყონი), ელიაური (ველი, ს.ქიმბარიანი) და სხვ.

–ურ სუფიქსით ნაწარმოები გოპონიმები სხვადასხვა სიხშირით გვხვდება საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე. მოსალოდნელი იყო, რომ ამ ტიპის გოპონიმები ყველაზე დიდი რაოდენობით გვექნებოდა ხევსურეთში, ფშავეში, გუდამაყარში, სადაც არა მხოლოდ გვარები, არამედ ხშირ შემთხვევაში პიროვნებათა სახელებიც ეი –

ურ (ულ) სუფიქსით იწარმოება. აღმოჩნდა კი პირიქით. სწორედ აქ (ხევსურეთში, ფშავში, გულამაყარში) იშვიათი გამონაკლისის გარდა, თითქმის არა გვხვდება – ურ სუფიქსიანი მიკროტოპონიმები. აქ – ურ სუფიქსიან მიკროტოპონიმთა ნაკლებობის მიზეზი სწორედ – ურ სუფიქსიანი გვარ-სახელების არსებობა უნდა იყოს. ენამ, ჩანს, ერთგვარი დიფერენციაცია მოახდინა ადამიანთა საკუთარ სახელებსა და გეოგრაფიულ სახელთა შორის. აქ ორივე რიგის სახელთა ერთი ფორმით წარმოება აღრევას გამოიწვევდა. – ურ სუფიქსი გვარ-სახელთა მაწარმოებლად იქცა, ხოლო ტოპონიმში კუთვნილება ნათესაობითის ფორმით იწარმოება, სადაც ძე-მე და შვილ-მე დაბოლოებული გვარები გვაქვს, – ურ სუფიქსიანი ტოპონიმები ძალზე ხშირია. ასე, მაგალითად, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე: ციციური (სოფლის სახ., ხარაგაული), კახიაური, ოდილაური, მელაური (სოფლები, ქუთაისი), მახათაური, მალაური (სოფლები, ჭიათურა), გუგულაური (გორაკი, ს.თაია, ჩხოროწყუ), ხულური (ფერდობი, ს.გარასა, ჩხოროწყუ), ლომური წყურგილ (წყარო, ს.მეორე ჭოლა, ჩხოროწყუ), ლელური (სახნავი, ლეახალე, ჩხოროწყუ), კაკუმური (ხეობა, ს.მონგირი, ჩხოროწყუ), ფეფური (სახნავი, ს.აკიფუ, წალენჯიხა), გალური (ფერდობი, ს.ობუჯი, წალენჯიხა), გუჩური (გორაკი, ს.ფახულანი, წალენჯიხა) და სხვ. – ურ სუფიქსიანი სახელები ბევრი გვხვდება აჭარაში: კობალაური, კანგაური, შავაბური, გოგმაჩაური, გოგინაური, ლომანაური, ჯუმუშაური, მახილაური, მახინჯაური (სოფლების სახელებია) (69) და სხვ.

ასევე ბევრია – ურ სუფიქსიანი ტოპონიმები გურიაში: გოგინაური (ბუჩქნარი, ს.ჭანიეთური), მანიშაური (სათესი, ახალი სოფელი), ჯანაური (სათესი, ს.ლესხური), მეგრელაური (უბანი, ს.მავაგორა), ჭედელაური (ფერდობი, ს.ჯაფარეული), გოგუაური (უბანი, ს.ხვარბეთი): ხიტილაური (ნაეკლესიარი, ს.ქოქროს მუხურო) (113) და სხვა მრავალი. აქაც ამკარაა, რომ თითქმის ყველა მათგანში ადამიანთა საკუთარი სახელები გამოიყოფა.

ადამიანთა გვარების საწარმოებლად გამოყენებული – ურ სუფიქსებიც იგივე უნდა იყოს, რაც ტოპონიმებში გამოყენებული – ურ სუფიქსია და ისევე კუთვნილებას უნდა აღნიშნავდეს – კუთვნილებას შვილისას, შთამომავლისას ამა თუ იმ კაცისადმი. მაგალითად, წიკლაური ნიშნავს „წიკლას შვილი“ (უფრო ზუსტად („წიკ-

ლასი“). წიკლას შთამომავალნი პირველი წიკლაურები იყვნენ, რა თქმა უნდა, ისინი, ვინც ამ გვარის სათაეის დამდების, წიკლას შეილები იყვნენ, წიკლაურები იყვნენ. ასეეა გვარები გოგოჭური (გოგოჭასი, გოგოჭას შეილი), არაბული (არაბას შეილი, არაბასი), ჭინჭარაული (ჭინჭარასი, ჭინჭარას შეილი) და სხვა.

გვარი „ჭინჭარაული“ რომ მართლაც „ჭინჭარასას“ ნიშნავს, ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ ტოპონიმებად ხშირად გვხვდება ჭინჭარაული, რაც ამ ადგილთა ჭინჭარასადმი კუთვნილებაზე მიუთითებს, მაგალითად, ჭინჭარაული (ტყე, ს. ციხის ფერდი, გურია), ჭინჭარაული (გორი, ს. ჭანიეთი, გურია), ჭინჭარაული (დელისპირი, ს. დაბალი ეწერი, გურია) და სხვ.

—ურ-ზე დაბოლოებული გვარები რომ შეილის მამისადმი კუთვნილებაზე მიუთითებს, კარგად ჩანს ერთი და იმავე სახელე-ბიდან ნაწარმოები პარალელური გვარების მიხედვითაც. მაგალი-თად, გვაქვს გვარები პაპიაური — პაპიაშვილი — პაპიძე, გიგაური — გიგაშვილი — გიგაძე, გოგოლაური — გოგოლაშვილი — გოგოლაძე და სხვა.

ტოპონიმებსა და გვარებში გამოყენებული —ურ სუფიქსი რომ ერთია წარმოშობით და ორგანვე კუთვნილებაზე მიუთითებს. ამის დასამტკიცებლად შეიძლება მოგვეშველიებიან აგრეთვე რუსული ენის მაგალითი, სადაც ანალოგიურ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე-ცნობილი რუსი ტოპონიმისტი ა.ვ. ნიკონოვი წერს: „სლავერი ტოპონიმისი ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული სუფიქსებია —**ОВ** (ЕВ) და — **УН**. ისინი ოდესღაც გამოიყენებოდნენ კუთვნილების გა-მოსხატვის ძირითად საშუალებად, აწარმოებდნენ რა კუთვნილებით ზედსართაეებს. ამ ისტორიულმა ფუნქციამ გააბატონა ის ტოპონიმიაში, როცა მიწის ფეოდალური კუთვნილება იქცა ადგი-ლის სახელების ძირითად ნიშნად — ვისი საკუთრებაა“ (83,69).

ტოპონიმებიდან გამოყენებული ეს კუთვნილებითი სუფიქსები — **ОВ** (ЕВ) — **УН**, რა თქმა უნდა, იგივე სუფიქსებია, რაც რუსულ გვარებთან გამოყენებული სუფიქსები.

აქვე გვინდა ერთ გარემოებას მივაქციოთ ყურადღება: —ურ სუფიქსიან ტოპონიმთა დიდი უმეტესობა ადამიანთა სახელებიდან არის მიღებული, ანთროპონიმულია. ტოპონიმიაში ყველაზე მოძრ-

აეი და ადვილცვალებადი კი სწორედ ეს ანთროპონიმული სახელებია, ვიდრე ის ტოპონიმები, რომლებიც გეოგრაფიული ობიექტის რაიმე ნიშან-თვისებას აღნიშნავენ. ასე, მაგალითად, ტოპონიმი, რომელიც მთის ფორმას ასახავს, შესაძლოა მთას შემორჩეს მანამდე, სანამ ამ მთის ფორმა არ შეიცვლება, ანთროპონიმები კი იცვლება მესაკუთრეთა სახელების მიხედვით. თუმცა შესაძლოა, ზოგიერთი ანთროპონიმი საუკუნეების მანძილზე შემორჩეს. ორისამი თაობის შემდეგ ასეთი ანთროპონიმები უკვე გაუგებარი ხდება: აღარ ახსოვთ ვისი სახელი ჰქვია ამ ადგილს, რაგომ ჰქვია. მით უმეტეს ბუნდოვანი ხდება ისეთი სახელებისაგან მიღებული ანთროპონიმები, რომლებიც უკვე გამოსულია ხმარებიდან. ამიგომ — ურ სუფიქსიან აუხსნელ ტოპონიმებში უმეტესად სწორედ ადამიანთა სახელები უნდა ვეძიოთ, მართლაც, მთელი რიგი მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმებისა, რომლებიც ადგილობრივი მოსახლეობისათვის გაუგებარია, ამოვხსენით მათში ადამიანთა სახელების ძიებით. ბევრ უცნობ ტოპონიმში გამოიყო ისეთი სახელები, რომლებიც მთიულეთ-გუდამაყარში და, შესაძლოა, მთელ საქართველოშიც აღარსად იხმარება. შემოგვრჩა მხოლოდ ისგორიულ საბუთებში. მაგალითად, აბაზურები (მამული, ს. სონჩო), აბაზა კაცის სახელია, ღოკ., II, 68; უსიბაური (მთა, ს. წინამკარი), უსება, საქ. სიძე., II, 381; ბაცური (წყარო, ს. წკერე) — ბაცა კაცის სახ., კოლხ., ქიბურაი (მამული), ქიბა კაცის სახ. კოლხ. (137) და სხვ.

— ურ სუფიქსისადმი სპეციალური წერილი აქვს მიძღვნილი ალ. მანჯგალაძეს, სადაც ნაჩვენებია, რომ წარმომავლობის ფუნქცია მისთვის მეორეულია, მაგრამ არაფერია ნათქვამი მის პირვანდელ ფუნქციაზე. წერილში ვკითხულობთ: „ძველს ქართულში (მე-11 საუკუნემდის) — ურ სუფიქსი არ გამოიყენება წარმომავლობის ან საგნის თვისების გამოსახატავად. იგი ამ მიზნით მხოლოდ სპორადულად გვხვდება. ამ ფუნქციათა გადმოსაცემად ენა სხვა სამუალებებს მიმართავს...

— ურ სუფიქსის მეორეულობა ნათლად ჩანს ძველი ქართული მონაცემების მიხედვით. იგი ძველს ქართულში ჯერ კიდევ არ არის განმკვიცებული და მაინცა და მაინც არც ისაა გარკვეული, თუ როგორი კატეგორიის სახელთა საწარმოებლად უნდა იყოს გამოყენებული — „ვინ“ ჯგუფისათვის თუ „რა“ ჯგუფისათვის. ამიგომაა,

რომ იგი „რა“ ჯგუფის სახელთა გვერდით, მოგჯერ შეიძლება „ეინ“ ჯგუფის სახელთა საწარმოებლადაც მოგვევლინოს“ (63, 510).

–ურ სუფიქსის კუთვნილებითობის ფუნქცია დღესაც ცოცხალია მოგიერთი კუთხის მეტყველებაში. მაგალითად, ხევსურულში ხშირია ასეთი გამოთქმები:

„ქმალი სხვისა ქვე რაად გვინდაო,
ჩვენც გვაქვის მგელიკაურაიო“.

(ხმით ნატირალი)

მგელიკაურაი ნიშნავს მგელიკასი, მგელიკას ხმალი.

–ურ სუფიქსის კუთვნილებითობის დამადასტურებელი ფაქტია აგრეთვე იმერული დიალექტის ერთი თავისებურება. პ.გაჩეჩილაძე წერს: „ყურადღებას იქცევს გათხოვილ ქალთა გათხოვებამდე (მშობლების) გვართ მოსახსენებელი სახელების წარმოება -ურ ///-ულ/ სუფიქსით: კვინიკაძე – კვინიკოური (კვინიკა-ურ-ი)“. (20, 131). აქ კვინიკაური ნიშნავს – „კვინიკაძეების ქალს. ეს იგივე მოვლენაა, რასთანაც საქმე გვაქვს კახურში -ურ სუფიქსის განურჩეველი ხმარება ადამიანთა და არაადამიანთა წარმომავლობის სახელებთან.

ეს ფაქტიც იმას ადასტურებს, რომ -ურ სუფიქსს თავდაპირველად ერთი ფუნქცია ჰქონდა და ეს იყო კუთვნილებითობა – ნიეთისა თუ ადამიანის ამა თუ იმ ადგილისადმი მიკუთვნების გამოხატვა. შემდეგში წინა პლანზე წამოიწია იმ ადგილისადმი მიკუთვნების გამოხატვა. შემდეგში წინა პლანზე წამოიწია წარმომავლობის, სადაურობის ფუნქცია, რაც კუთვნილებას ერთგვარად თან ახლავს.

მოგიერთი -ურ-ზე დაბოლოებული გოპონიმი, და განსაკუთრებით პიდრონიმები, ბოლოს დაირთავენ -ა- ხმოვანს და ვიღებთ -ურ-ა დაბოლოებას... -ურ სუფიქსს აქაც გამოყოფენ და სადაურობის მაწარმოებლად მიიჩნევენ. ზედმეტი იქნებოდა იმის მტკიცება, რომ გოპონიმებსა [სისა-ურ-ა (მთა, ს.სეთურები), ჩიხაურ-ა (ფერდობი, ს.უკანამკარი), კანდოურ-ა (მამული, ს.წინკობანი), ლაფა-ურ-ა (მთა, ს.ლაუშა)], და პიდრონიმებში [(ვანხე-ურ-ა, კიშხე-ურ-ა, კაწალხე-ურ-ა, ჩარგლ-ურ-ა, ყოფჩ-ურ-ა, მალარო-ულ-ა), მდინარეებია ფშავში)], -ურ-ა სუფიქსი ერთი და იგივეა. პიდრონიმებთანაც კუთვნილების გამოხატველია -ურ სუფიქსი და მიუთითებს ხეების, მდინარეების ამა თუ იმ სოფლისადმი, ადგილისადმი კუთვნილებაზე. მაგალითად,

ჩარგლურ-ა ნიშნავს, რომ ეს ხევი ჩარგლისაა, ჩარგალს ეკუთვნის. ეს რომ ასეა, ნათლად გვიჩვენებს თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის მიხედვით გაფორმებული იგივე სახელწოდებები: ჩარგლის ხევი, მალაროს ხევი, კაწალხევის წყალი, ვანხევის წყალი და სხვ.

რაც შეეხება -ურ სუფიქსზე დართულ ბოლო -ა-ს (-ურ-ა), მისი ფუნქცია მკვლევართა მიერ სხვადასხვაგვარად არის ახსნილი, პროფ. ს. ჯანაშია მასუბსტანტივებულ სუფიქსად მიიჩნევდა ისეთ გოპონიმებში, როგორც არის თელოენა, თხილოენა (177, 218). პროფ. ალ. ლლონგი „მაკინებულ -ა-ს“ უწოდებდა, კინობითისად მიიჩნევდა (138, 29). ზოგ შემთხვევაში ეს მართლაც ასე უნდა იყოს (ხევა, წყალა...).

თ.მურაბიშვილის აზრით, გოპონიმების ბოლოს დართული -ა ქონებისა უნდა იყოს (37, 151). ჩვენის აზრითაც, იგი არა მარტო გოპონიმებთან, პილრონიმებთანაც ქონების გამოხატველი უნდა იყოს. ჩანს, -ურ სუფიქსის კუთვნილებითობის ფუნქციის შესუსტებამ მოითხოვა მეორე სუფიქსის დართვა.

რა თქმა უნდა, ამით არ ამოიწურება -ა-ს ფუნქციები გოპონიმებსა და პილრონიმებთან. მისი ფუნქციები აქაც ისევე მრავალფეროვანი ჩანს, როგორც სიტყვათწარმოებაში. ამიგომ ის ცალკე დამოუკიდებელ შესწავლას მოითხოვს.

ამრიგად, მთიულეთის გოპონიმთა ჩვენებით, შეიძლება ითქვას, რომ -ურ სუფიქსს კუთვნილების გამოხატვის ფუნქცია აქვს. ეს უნდა იყოს -ურ-ის უძველესი ფუნქცია, რაც მთიულურმა დიალექტმა შემოგვინახა: სადაურობის აღნიშვნა მისი მეორეული, გვიან შექმნილი ფუნქციაა.

-ებ. ნართანიანი გოპონიმების პარალელურად საქართველოს მთაშიც და ბარშიც ძალზე მომძლავრებულია -ებ-იანი წარმოება. დღეს უფრო ცოცხალი, უფრო აქტიურია -ებ სუფიქსი. ის უმთავრესად გამოიყენება ისეთ შემთხვევებში, როცა ობიექტთა სიმრავლე, მათი ერთიანობა უნდა ასახონ: ფიცარკლდეები (ს. ზანდუკი), სასვილეები (მთა, ს. ცხველიათი), მარიძეები (სოფელი, თიანეთის რ.), ბალაძეები (სოფელი, ქედის რ.), გორგაძეები (სოფელი, ქობულეთის რ.).

ასეთ გოპონიმთა მიმართ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მრავლობითობის გაგება არა აქესო. ეს პირველად აღნიშნა ა. შანიძემ: „ზოგიერთი სახელი მრავლობითის ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგრამ მრავლობითობის ფუნქცია აღარა აქეს, ასეთებია ეკლესიაში სასმარებელი წიგნები: ეამნი, დავით-ნი-ი, განსაკუთრებით ხშირია ასეთი ფორმები გეოგრაფიულ სახელებში: რკონი, მსხლ-ებ-ი, კოშკ-ებ-ი, ქე-ებ-ი, მოწამე-თ-ა, ჩხიკე-თ-ა, ცაბაურ-თ-ა და სხვა“ (144, 80). ამას იზიარებენ გოპონიმისგებიც. ჩენი აზრით კი, ეს მოსაზრება მთლად მართალი არ უნდა იყოს. შესაძლოა დღეს აღარა აქეს მათ მრავლობითობის გაგება, მაგრამ ამოსავალში მათი ფორმა რაიმეს სიმრავლეს აღნიშნავდა და აღნიშნავს დღესაც. თუ მრავლობითობის აღნიშვნა არა, მაშ სხვა რა ფუნქცია უნდა მიეწეროს მას? არის გამოთქმული აზრი, თითქოს -ებ-ს მაგოპონიმებელი ფუნქცია ჰქონდეს, მაგრამ არც ეს აზრია მართებული. რომელიმე კონკრეტული გოპონიმი (კლდე) -ების გარეშეც ბევრგან გვხვდება და -ებითაც. თუ ერთი კლდეა (ან ლოდი), კლდე ჰქვია, თუ ბევრია – კლდეები. მაშ საიდანღაა მაგოპონიმებელი -ებ მრავლობითის ნიშანი?

როგორც გოპონიმია გვიჩვენებს, -ებ ერთვის სუფთა ფუძესაც (გძელელები, რიყეები) და აფიქსებით გაფორმებულ ფუძეებსაც (პანგიანები). ებ-იანი მრავლობითი უფრო მძლავრობს ჩვენ დროში და ნართანიანი ფორმების გვერდით (უმთავრესად ანთროპონიმებში), გაჩნდა -ებ-იანი პარალელური ფორმები, ასეა მთის დიალექტებში: ეეშაგურნი // ეეშაგურები, დავითურნი // დავითურები (სოფლებია მთიულეთში); ამ ჭიდილში გაჩნდა კომპრომისული ფორმებიც: სიჯანანები, ქავთარანები, ბაბილიანები (სოფლებია მთიულეთ-გუდამაყარში). აქ შეიძლება დაუშვათ ის ვარაუდიც, რომ როცა შესუსტდა ნართანიანი მრავლობითობის გაგება, საჭირო გახდა ხელახალი, ორმაგი წარმოება (მდრ. კარებები).

-იან(ა), -ოვან(ა), -ნარ-ა. ყველაზე გავრცელებულია -იან. ა. შანიძე ამ სუფიქსის შესახებ წერს: „ძველად მისი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო, აღნიშვნა წარმომავლობა ვინმესგან, აქედან შემდეგ უნდა განეთარებულიყო გაგება კუთვნილებისა და ვისიმე მიმდევრობისა: ქრისტიანი, მაჰმადიანი და მისი... ამჟამად -იან-ი აღნიშნავს ყოლა-

ქონებას: ცოლ-იან-ი, ცხერ-იან-ი, საქონლ-იან-ი, წვერ-იან-ი და სხვ“ (144,122).

ეს სუფიქსი ქართულ ენაში ძალზე გავრცელებულია, ძალზე პროდუქტიულია და აქედან გავცელებულია ტოპონიმებშიც. აღმოსავლეთ საქართველოს მთის ტოპონიმიაში, როგორც წესი, აწარმოებს ძირითადად მცენარულ ტოპონიმებს. სახელწოდებაში ამ სუფიქსით მნიშვნელოვანია ამა თუ იმ მცენარის „ქონა“ ამა თუ იმ ადგილას: იფნიანი, წიფლიანი, მურყინანი, ლეკიანი (ქორაფის სახეობაა), ღუდგულიანი, ნარიანა და სხვ.

გვხვდება სხვა რაიმეს ქონების აღსანიშნავადაც: კლდიანი, წყალ-ჭაობიანი, მეწყრიანი და სხვ.

დანარჩენი სუფიქსებიც გვხვდება ტოპონიმებში, მაგრამ მეტნაკლები სიხშირით სხვადასხვა კუთხეში. –ოვანი და -ნარი უფრო ბარის და დასავლურ დიალექტებშია გავცელებული, მთაში კი იშვიათად გვხვდება: ბაყილოვანი, ვაშლოვანი, თელოვანი, თხილოვანი, ლამოვანი, გყემლოვანი, წაბლოვანი და სხვ. დასავლეთის დიალექტებში -ოვან-ის ოს დაკარგეაუ ხშირად ხდება: იქ ხშირია ასეთი ტოპონიმები: სურ-ვან-ა (სურ-ოვან-ა), სხეულ-ვანი (სხეულ-ოვან-ი), კერკეტ-ვან-ი (კერკეტ-ოვან-ი), ვერხ-ვან-ი (ვერხ-ოვან-ი), ლელ-ვან-ი (ლელ-ოვან-ი) და სხვ. (113, 35).

-ა კნინობითობას აღნიშნავს ჩვეულებრივ (ველა პატარა ველი), მაგრამ უფრო რაიმე ფორმის მქონეობაზე მიმანიშნებელია: უნაგირა, კუთხა (მამული, ს. ხორხი), კირკალა (მამული, ს. ზენუბანი), შუბლა (მთა, ს. ხორხი) და სხვა. ეს -ა მასუბსტანტივებელიც არის ამავე დროს: სიგყვას (მსამღვრელს) სახელად აქცევს.

-ა-თი ნაწარმოებია ძირითადად მიკროტოპონიმები.

ქონების სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმების მეორე კომპონენტად ყოველთვის ივარაუდება სამღვრული. მაგალითად, როცა ვამბობთ ღორღიანი (ადგილი, ს. ჩადისციხე), მის გვერდით უთუოდ იგულისხმება რაიმე ადგილი (სათიბი, საძოვარი, გყე და სხვ.). ასეთ ტოპონიმებში ეს მეორე კომპონენტი ხშირად წარმოდგენილიც არის: ღორღიანაი კევაი (ხევი, ს. ბურსაჭირი).

-ა სუფიქსი ძალზე პროდუქტიულია აჭარაშიც (ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კუთხეებში). აქ მის ძირითად ფუნქციებად ისახება კნინობითობა და მსგავსება. ამასთან, თვისუბისა თუ ფორმის ქონებაზეც მიუთითებს (128, 21).

-ობა. ქართულ ენაში ეს სუფიქსი ძირითადად აბსგრაქტულ სახელებს აწარმოებს. ერთვის აგრეთვე კონკრეტულ სახელებსაც და კრებითობის გაგებას აძლევს. სხვა სუფიქსებით გავრცელებული არ არის, მაგრამ მეტ-ნაკლებად ყველა კუთხეში გვხვდება. არის ფშაეში, ხევსურულში, მთიულურში, რაჭულში და არის აჭარულში.

მთიულეთ-გუდამაყრის ზოგ გოპონიმს ეს -ობა სუფიქსი სწორედ კრებითობის გაგებას ანიჭებს. რომელიმე ადგილში თუ შედის ხევიც, ჭალაც, ფერდობებიც და სხვა და ამ ადგილს რაღაცა სახელი ეწოდება, მოგჯერ ამ სახელს სწორედ -ობა დაერთვის: კლდისძირობა (ფერდობები, სათიბები, ს. ქოროლო), თულიანთობა (ფერდობი, ს. ხეშა), გუმეთობა (მამულები, ს. ხეშა)... ასეთი გაგებით არის ნაწარმოები ქართული გეოგრაფიული გერმინი ხეობა.

ამ -ობა სუფიქსს ერთი თავისებურება ახასიათებს ქართულში — თუ ძირითადად საკულტო ზეიმების აღმნიშვნელ სახელთა მაწარმოებელია (სვეტიცხოვლობა, მცხეთობა, ლაშარობა, ლომისობა და სხვა), ამასთან, გვაქვს შემთხვევები, როცა ის კონკრეტული ხაგის სახელებსაც, ე.ი. ობიექტის სახელსაც აღნიშნავს. ასეა მთიულ-გუდამაყარში: გიორგობა (ხაგი, ს. ციხისძირი), აკობა (ხაგი გუდამაყარი), პეტრე-პავლობა (ხაგი, ს. ქავთარანი), კვირაცხოვლობა (ხაგი, მ/მლეთა), კვირიჯვრობა (ხაგი, ს. მუგუდა), ერობა (საფიხნო, ს. გვიდაქე)...

-ის. ამ ნათესაობითის ბრუნვის ნიშნით გაფორმებული სახელები (ბოლოს ი-ც ერთვის და ა-ც) არც ისე ბევრია, მაგრამ მთელ საქართველოში კი გვხვდება. ის უფრო მაკროტოპონიმებს აწარმოებს და მათ ნაგენეტივარ სახელებს ეუწოდებთ. ასეთებია: თბილისი, ქუთაისი, წავკისი, ბოლნისი, მანგლისი, მინდისი, ვეძისი, მარელისი; ავენისი, ჯუღისი, არანისი (სოფლებია დუშეთის რაიონში), ლომისა (ხაგია მთიულეთში), ელისა, ქეაისა და სხვა.

ეს ნაგენეტივარი სახელები უძველესად ითვლება და ისინი, მეცნიერთა აზრით, კავშირში არიან წინა ამიისა და ხმელთაშუა ზღვის რეგიონში არსებულ ს-მე დაბოლოებულ ტოპონიმებთან. „ე.წ. წინა-ბერძნული გეოგრაფიული სახელები სხვადასხვა სუფიქსებით, რომელთა ქართველურ სამყაროსთან კავშირის თაობაზე ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი, სისტემატური სახით გავრცელებული არის მხოლოდ იმ რეგიონებში, სადაც ან ქართველური ტომები სახ-

ლობდნენ, ან პელაგური მოსახლეობის გავრცელებაზე მიგვივითებენ ანტიკური წყაროები. თუკი ჩვენ შევეცდებით სიხშირის მიხედვით შევადაროთ, ვთქვათ, ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ცნობილი - S(S)- სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმების გავრცელების ძირითადი რეგიონები, ამგვარ სურათს აღმოვაჩინოთ: ყველაზე ხშირი ქსელი ამ სუფიქსით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელწოდებებისა გვაქვს ქართველურენოვანი ტომების განსახლების ფარგლებში (კავკასია და მისი მიმდებარე რეგიონები) და ეგვიდის იმ რეგიონებში, სადაც ე.წ. პელაგური მოსახლეობის კომპაქტური მასების გავრცელებაზე მიგვივითებენ ანტიკური წყაროები“ (26, 137).

-ით. მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანია გამოყენებული გეოგრაფიულ სახელთა გასაფორმებლად. ენაში ხშირად გვხვდება -ით როგორც სახელთა წარმოქმნის სუფიქსი (პირობითი, შემოქმედებითი...) და ამდენად არ არის მოულოდნელი გეოგრაფიულ სახელებსაც რომ წარმოქმნის, ისევე როგორც -ის-ი, თუმცა არ არის ხშირი: ღვანკითი, როკითი, მოლითი, ბელლითი, ხრეითი და სხვ. მთის კუთხეებში ცნობილია პირმზითი, რომელსაც სამხრეთის ფერდობებს, მზიან ადგილებს უწოდებენ. ამ სუფიქსს (ით-ს) ა.შანიძე - ეთ-ის ვარიანტად მიიჩნევს.

-ამ-ემ-იმ (მეგრული წარმოშობის სუფიქსებია). ამ სუფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმები გვხვდება უმთავრესად დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში: მახ-ამ-ი, ფინც-ამ-ი, ცულ-ამ-ი, მერულ-ამ-ი, არნ-ამ-ი (ლეჩხუმი)... გვ-იმ-ი, ჭყვ-იმ-ი, ბორგ-იმ-ი... ბოგრ-ემ-ი, ჭოლ-ამ-ი, მარლ-ამ-ი, ცალდ-ამ-ი, ხეხე-ამ-ი (სვანეთი), კულ-ამ-ი (სამტრედია)...

-ეული დაერთვის სახელებს (ტოპონიმებსაც და ანთროპონიმებსაც) და აღნიშნავს ობიექტის ეინმესაგან მომდინარეობას, ეინმესგან ნაყიდობას ან ნაჩუქრობას. ამ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები თითქმის მთელ საქართველოში გვხვდება, მაგრამ მეტნაკლები სიხშირითა და რაოდენობით. აღმოსავლეთ საქართველოში, რაკი ნაყიდობა და ნაჩუქრობა იშვიათია და თანაც ობიექტსაც ხშირად თავისსავე სახელს უნარჩუნებენ, ასე ნაწარმოები ტოპონიმები ცოტაა. მთელ გუდამაყარში, მაგალითად ერთი შეგვხვდა ასეთი ტოპონიმი: აკეენტეულა (მამული, ს. საჩალის ჭალა) - გადასახლებულ ოჯახს, აკათ - იქ დარჩენილისათვის, ერთ-ერთი ოჯახისათვის დაუტოვებია.

-ეულ სუფიქსითა და მისი ვარიანტებით წარმოება გოპონი-
მებისა განსაკუთრებით ბევრია დასავლეთ საქართველოში, სადაც
მას მარგო ზემოთ აღნიშნული ფუნქცია კი არა აქვს, კუთვნი-
ლებასაც აღნიშნავს. თანაც ამ სუფიქსს (-ეულს) აქვს ვარიანტები: -
ოული, -ოური (აქ დისიმილაცია არ არის). -ოულ სუფიქსი ყველაზე
უფრო პროლექტიული ჩანს. მაგალითად, ზემო იმერეთში ამ
სუფიქსით ნაწარმოებია ათასამდე გოპონიმი: გორგასოული, ბა-
რნაბასოული, ზურაბასოული, ნიქაბასოული, ბეგასოული, იობა-
სოული, წარბასოული, ქიქაესოული, ლიზასოული და სხვა.

-ოურ სუფიქსიც ბევრია (250-მდე გოპონიმი): ძიძიბოური, გა-
ბოური, თაბოური, იაბოური, ჭალაბოური, ნიჩაბოური, ბიბოური,
ლილიბოური, სანიგოური, გვაჩაგოური, შოგოური და ა.შ.

-იურ-ზე: ჩიგიური, გოგიური, ბახგიური, დიჩოური...

-აურ-ზე: ლამაური, შალაბაური, შიბაური, კიბაური...

ყველა ამ სუფიქსზე დამთავრებული გოპონიმი, ჩვენი აზრით,
კავშირს აბამს -ურ სუფიქსთან, მის კუთვნილებითობის ფუნქცი-
ასთან.

-ერ//-იერ დადასტურებულია ლეჩხუმის გოპონიმიში: ჩაიდ-ერ-
ი, ცხუკუშ-ერ-ი, ცაგ-ერ-ი (სეან. ცაგ-ეკალი), იუნდ-ერ-ი, ისუნდ-ერ-ი,
წინდ-ერ-ი, უცხანდ-ერ-ი, ყელ-იერ-ი, წალამ-იერ-ი... (153,235).

-უე: აკ. მანიძეს ზოგიერთ ქართულ გოპონიმიში გამოყოფილი
აქვს მრავლობითობის გამომსახველი ძველი სუფიქსი. აღნიშნავს იმ
ფაქტს, რომ ქართულ გოპონიმიში ძალზე ხშირია ნართანიანი თუ -
ეზიანი მრავლობითის გამოყენება და დაასკენის: „როგორც
ეხედავთ, საქართველოს გოპონიმიკა ძალზე მდიდარია მრავლობი-
თის ფორმიანი სიგყვებით, მაგრამ ჩამოთვლილით არ ამოიწურება
მრავლობითის ნიშნები ასეთ სახელებში. მათ უნდა მიემატოს კიდევ
-ეე, რომელიც გვხვდება გოპონიმიკაში როგორც სურამის ქედის
აღმოსავლეთით, ისე მის დასავლეთით... არაგვსა და ქსანს შორის
გააქვს: ძეგლევი, ალგევი და ქვევის ჯვარი, თუ აქედან პირს დასავ-
ლეთისაკენ ვიბრუნებთ, შეგვხვდება სოფლები: არცევი (გორის
ჩრდილოეთით), ორტევი (პატარა ლიხვზე), ღვლევი, ბობნევი და
იკენევი (გორის სამხრეთით და გორის დასავლეთით). მათ უნდა
დაეუმატოთ არტევი, რომელიც ამჟამად მხოლოდ მდინარის სა-

ხელია. ფრონებზე (და მის დასავლეთით სურამის ქედამდე) გვაქვს სოფლები: ანევი, ფრინევი, ცნოლევი, ავლევი, ვლევი, უწლევი.

სურამის ქედის გადაღმა, ძირულის ხეობაში, მოიპოვება სოფლები: ხუნევი, ბჟინევი, ვაშლევი, კვესრევი (კვესრევი და ამაშუკეთი გაერთიანდნენ და ამჟამად მათ ახალსოფლის სახელით იცნობენ), ხოლო ყვირილის ხეობაში ცნობილია: პერევი, ღვიმევი, ვაჭევი, ბელევი, ქოლევი, ღურევი, ეხევი, მეჯევი (მერჯევი), ბჟინევი, მერევი, ბოსლევი.

რაჭაში გვხვდება სოფლები: ღრუშევი, ძეგლევი, ონჭევი, ჭიბრევი, ბეთლევი, ველევი, ხოჭევი.

ქუთაისის ახლოს მდებარეობს ჭოლევი, ხოლო ახალციხის რაიონში – წოხგევი.

ამათ გარდა გვხვდება კიდევ: ჯიბლევი (იორზე), ღევევი (მანგლისის მხარეს), თიკრევი (საქ. სიძველენი. II, 1909), დისევი (თ. ყორღანია, ქრონიკები II, 1897).

აღნიშნული სოფლების სახელებს უნდა კიდევ მიემატოს პერევისა და ვაკევისა (ზემო იმერეთში, ყვირილას ხეობაში). პირველი მათგანი ნაწარმოებია პერევისაგან, ხოლო მეორე ვაკევისაგან...

სოფლის სახელებს გარდა ევ დაბოლოება მთების სახელებშიც გვხვდება: ზემო იმერეთში ცნობილია მთები სულევი და ველგყევი.

საშუალება რომ გვექონდეს აღენუსხოთ არა მარტო სოფლის სახელები, არამედ საზოგადოდ ყველა ადგილის სახელი, რომელთაც ფუძის ბოლოს მოუდის ევ, დაერწმუნდებით, რომ ასეთი სახელების რიცხვი ძალზე დიდი იქნება. ეს რიცხვი მაინც სრული არ იქნება, რადგანაც ბევრი სახელის დაბოლოება დღეს უეჭველია ებ-ად არის გადაკეთებული. მაგ., ჭოლევის (ქუთაისის ახლოს) ჭოლებსაც ეძახიან ამჟამად. მიუხედავად ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ მოყვანილი სიაც სრულიად საკმარისია იმისათვის, რომ მნიშვნელოვანი დასკვნები მივიღოთ...

აღნიშნულ სახელებს გარდა, ევ სუფიქსის მრავლობითი რიცხვის წარმოების ფუნქცია ნათლად ჩანს გბ-ევ-სა და იფნ-ევ-ში, რაც დღევანდელ ენაზე იქნება: გბები და იფნები“ (143,438-445).

ბ) თავსართ-ბოლოსართიანი გოპონიმები

ქართულ გოპონიმთა დიდი უმეტესობა პრეფიქს - სუფიქსური წარმოებისაა, ე.ი. გოპონიმს ერთდროულად დაერთვის პრეფიქსიც და სუფიქსიც. აქაც პრეფიქსებად ძირითადად გამოყენებულია ნა- და სა- პრეფიქსები, ანდა ეს ორივე პრეფიქსია შეერთებული: ნასა - სუფიქსებად კი გამოდის ყველა ზემოთ აღნიშნული ბოლოსართი ან მათი ფონეტიკურად სახეცვლილი ვარიანტები. ისევე როგორც მხოლოდ ნა პრეფიქსი, ნა-სთან შეწყვილებულ სუფიქსთან ერთად ასევე წინავითარების გამომხატველია. ნა- თავსართთან უმთავრესად იხმარება სუფიქსები არ(-ალ) და -ურ(-ულ).

ა) ნა- არ(ალ): ნა-გუბ-არ-ი (წყარო, ს. ქაეთარანი), ნა-ფუძ-არ-ი (მამული, ს. ჩაბარუხი), ნა-კუმ-კარ-ი (საძოვარი, ს. მ. არგანი), ნა-ფეგე-არ-ა (მამული, ს. კაწალხევი), ნა-არხაჯ-ალ-ი (საძოვარი, ს. საჭურე), ნა-ფარეხ-ალ-ი (ვაკე, ს. საქერე), ნა-ლორ-ალ-ი (გყე, ს. ბენუბანი)...

ასე ნაწარმოებ გოპონიმებს შეიძლება ერთვოდეს მრელობითობის ნიშნები: ნა-ბა-კარ-ნი (მთა, ს. სალაჯერი), ნა-ზინ-არ-ნი (მამული, ს. ბაკურხევი), ნა-ასლ-არ-ები (მამულები, ს. ყველანი), ღუვის ნა-მუკლ-არ-ები (გორი, ს. ყველანი), ნა-დუქ-ნარ-ები (ჭალა, ს. ბაკანი)...

მოგიერთ კუთხეში - არ სუფიქსის წინ ჩნდება -ე თანხმოვანი, რომელიც სხვადასხვა წარმოშობისა უნდა იყოს. ნაქოხვარში, ნაცისვარში და მისთანებში ის მიჩნეულია ნამყო დროის მიმდებარე სუფიქსის -ე-ის ნაშთად, მაგრამ -ე ყოველთვის -ეე სუფიქსის ნაშთი არ უნდა იყოს. საფიქრებელია, რომ -ე ამ გიპის სახელებში ხმოვანთგამყარი ფუნქციითაც უნდა ჩნდებოდეს (მღრ. ნა-გბა-უ-არ-ი, ნა-ბინა-უ-არ-ი)“.

-ე თანხმოვნის გაჩენა დამახასიათებელია გურიისა და აჭარის გოპონიმისათვისაც.

ნა- თავსართთან ევ სუფიქსი სრული სახით უფრო ხშირად არის წარმოდგენილი: ნა-გბ-ე-ი (მთა, ს. სოდეე), ნა-კარ-ე-ი (მთა, ს. ნალორევი), ნა-მარილ-ე-ი (მამული, ს. ჩაბარუხი), ნა-ჯორ-ე-ა, (მთა, ს. ნალორევი), ნა-მარილ-ე-ი (იმერეთი, სამგრედია).

ნა -ა-ე: ნაბლალ-ა-ე-ი (მამული, ს. დიქო), ნა-ბელ-ა-ე-ი (გურ. ჩოხაგაური), ნა-სელ-ა-ე-ა (აჭარა)...

ნა -ურ(ა): ნა-ტბე-ურ-ი (ვაკე, მთიულეთი), ნა-ჩხატა-ურ-ი, ნა-და-ბურ-ი (ახალგორი), ნა-ჯიხ-ურ-ი (აფხაზეთი, გალი).

ნა -ობ: ნა-მარ-ობ-ი (დუშეთი, ს. ჯუღისი)...

ნა -იან: ნა-ყერ-იან-ი (დუშეთი, ს. ჩადისციხე)...

ნა -ა: ნა-ჯაგ-ა (დუშეთი, ს. კაწალხევი)...

ბ) სა- თავსართთან შეწყვილებული ბოლოსართები (ისევე როგორც დამოუკიდებლად) უმთავრესად გამოხატავს დანიშნულებას (ვინმესთვის დანიშნულ ან რაიმესთვის დანიშნულ) ადგილისას, ობიექტისას. თუმცა მათ დიდიწილად ახლავს სხვაგვარი ნიუანსებიც. გეოგრაფიული სახელების საწარმოებლად სა-სთან შეწყვილებულია უმთავრესად სუფიქსები -ო, -ე, ეთ, -ის, -ურ“.

სა-ო. ამგვარ სახელებს ხშირად ფუძედ აქვთ ეროვნულ-ტომობრივი, საგვარეულო ან რომელიმე მფლობელის სახელი, საკუთარი თუ საზოგადო (96. 137). სა-ქართველ-ო, სა-მეგრულ-ო, სა-მან-ო, სა-გურამ-ო, სა-შაბურ-ო, სა-გარეჯ-ო... ამასთან, მიკრო-ტომონიმებში: სა-ნია(ე)-ო (მთა, ს. სონდისველა), სა-მოკლე-ო (გზა, ს. ბურსაქირი), სა-წილ-ო-ე-ბი (მთა, ს. კომშინა), სა-კვირა-ო-ნი (გორი, ს. ჩოხი) სა-მთიბლ-ო-ნი (მთა, ს. ბაკურკევი)...

სა -ო -თი ნაწარმოებ ტომონიმს თუ ბოლოს კინობითის -ა ან მრავლობითის -ებ დაერთო, ო გარდაიქმნება უ-დ, ხდება დაეიწროება: საგვირთუა (საგვირთოა) (მთა, ს. ვამსი), საგუდამაყრუა (საგუდამაყროა) (გორი, ს. ბაკურხევი), სააღაპუები (სააღაპოები) (მამულები, ს. ჯაღმინი)...

სა-ე: სა-თიბ-ე (ველი ს. ბიკურთა), საქობე (წყარო, ს. უშარნი), სა-დიკ-ე-ბი (მამული, ს. ბანცურნი), სა-თაგე-ე-ნი (მამულები, ს. ჩირიკი). აქაც, თუ სა-ე-თი ნაწარმოებ სახელს დაერთო -ა, სუფიქსი -ე დაეიწროვდება და ეილებთ -ი-ს: სა-ქობ-ი-ა (მამული, ს. დოლასქელი), სა-წმინდ-ი-ა (მამული, ს. მაქართა), სა-ყოლ-ი-ა (გორი, ს. ბანცური), სა-ბაყაყ-ი-ა (მინდორი, ს. ჩეკურაანთ გორი), სა-დათე-ი-ა (ს. მაგრანეთი), სა-დედ-ი-ა (მინდორი, ს. ლიშო), სა-შვლ-ი-ა (ველ-ტყიანი, ს. სახევი), სა-ყურ-ი-ა (ტყე, ს. ქუშხევი), სა-გალ-ი-ა (ფერ-დობი, ს. ჯიჯეთი)... სა-ჯინჭრ-ი-ა, სა-მაჩე-ი-ა, სა-შხამ-ი-ა, სა-კაჟ-ი-ა (აჭარა), სა-ბაწრ-ი-ა, სა-კატ-ი-ა“ სა-კენჭ-ი-ა (ლეჩხუმი), სა-კიბ-ი-ა, სა-ნისლ-ი-ა, სა-ქორ-ი-ა (რაჭა) და სხვა.

სა-ელ: სა-გულე-ელ-ი (ადგილი მთის ყველა სოფელში, სადაც შემოდგომაზე „თივებს“ გაზიდავენ, გვაეისათვის უშიშარი ადგილი), სა-ხნურ-ელ-ი (მინდ., ს. გორანა), სა-სეენ-ელ-ი (ადგილები მთებისკენ აღმავალ გზებზე), სა-ჩქეფ-ელ-ა (ჩანჩქერები), სა-თიბ-ელ-ი, სა-ბანელ-ი, სა-რეკ-ელ-ა (აჭარა).

სა-არ(ა): სა-ჯოგ-არ-ი (მთა, ს. ჩაბარუხი), სა-ბაკ-არ-ი (მთა, ს. ბიბილიანი); სა-შულ-არ-ა (მამული, ს. მუგუდა), სა-კიე-არ-ა (ფერდობი, ს. ფახვიჯი)...

სა-ავ(ა): სა-ხელ-ავ-ი (გორი, ს. ნადიბანი), სა-გუბ-ავ-ი (გორი, ს. სოდევე), სა-ხარშ-ავ-ა-ი (ქანგა, ს. მაქართა)...

სა-ურ: სა-ბად-ურ-ი (მთა, ს. ლულელები), სა-ყან-ურ-ი (ფერდობი, მამულები, ს. კაწალხევი), სა-კიდ-ურ-ები (მამული, ს. გოგნაურები), სა-ქნა-ურ-ები (მამული, ს. ჩოხელნი), სა-თავ-ურ-ნი (მამულები, ს. დაეისურები), სა-ძნა-ურ-ნი (მამული, ს. უშარნი)...

სა-ა: სა-წოლ-ა (სახნავი, ს. თრანი), სა-თიბ-ა (სათიბი ველი, ს. საჯინიბო), სა-მალ-ა (მთა, ს. კაწალხევი), სა-სეენ-ა (გორი, ს. კაწალხევი)...

სა-ეთ: აწარმოებს ისეთ გეოგრაფიულ სახელებს, სადაც მინიმუმბაა აქ მაკხოვრებელთა ეთნიკურ-გომობრივ შემადგენლობაზე: სა-ფრანგ-ეთ-ი, სა-ბერძნ-ეთი... „ამგვარადევა გაკეთებული სა-რკინეთ-ი (იმერელმა რკინა მოკელა და: ღმერთო, სარკინეთი ამოაგდო“, ანდაზა, გაგონილი მთიულებს შორის, ს. კორკში) და სა-მგლეთ-ი (თხამ მგლის სიკვდილი გაიგო, დაიკიკინა, გაიქცა – თხაო რას გაგხარებია? ვანა სამგლეთი დაიქცა? (ხალხური: ძვ. საქართველო, III, 334)“ (144, 139).

ნასა: იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როცა ნა-და სა-პრეფიქსები ერთდროულად ერთვის გოპონიმს. ისეთ შემთხვევაში, გოპონიმს ერთდროულადა აქვს როგორც წინაფითარების, ისე დანიშნულების გაგება. ასეთი გოპონიმები თავდაპირველად დანიშნულების სა-პრეფიქსითა და რომელიმე სუფიქსით (ან უსუფიქსოდ) უნდა ყოფილიყო გაფორმებული, მაგრამ როცა ობიექტმა ფუნქცია დაკარგა, გაუქმდა, შემდეგ დაერთო წინაფითარების აფიქსი: ნასა-დგომ-არ-ი (ნასოფლარი, ს. დიხჩო), ნასა-ბერულ-ები (მთა, ს. ცუცქუნაურები) – ეს გუდამაყარში: ნასა-დგომ-ევი (სათიბი, ს. აგარა), ნას(ა)-კანაფ-ე-არ-ი (სახნ. ს. უჩხო) – ეს აჭარაში.

უ-არ, უ-ო უქონლობის, უარყოფითი თვისების მქონე გოპონიმიების საწარმოებლად გამოიყენება: უ-ბოლ-ო-ა (გორი, ს. ბუჩუკურთა) უ-კედ-არ-ა (მთა, ს. ხომა), უ-ჩინ-არ-ა-ი (მამული, ს. ჯულისი), უ-ბურგ-ო (მთა, ს. სონჩო), უ-სახელ-ო, უ-ძუ-არ-ა, უ-სამხრ-ო, უ-გუცინ-არ-ებ-ი (აჭარა)...

„ო-ე, თ-ემ, თ-ურ: (ქართ. სა-ო, სა-ე, სა-ურ) მეგრული წარმოშობის აფიქსებია, რომელნიც გამოყენებულია გოპონიმთა საწარმოებლად: თ-რაგ-ე, თ-კეინორ-ე, თ-ცარ-ე, თ-ჭუბურ-ე, თ-ხარკალ-ე (მდინარე ზუგდიდის რ.), თ-ფუჯ-ე, თ-ჭაკ-ე (მთები, ვალის რ.), თ-გურგულ-ე (ტყე, სოფ. აგუბელიაში, ოჩამჩირის რ.)... თ-ემ: თ-ყურ-ემ-ი, თ-მუნჩქე-ემ-ი (სამაჩვე, ადგილი გეგეჭკორის რ.), თ-გორონჯ-ემ-ი (სამტრედე, ადგილი სოფ. ნაკიფუში, წალენჯიხის რ.), თ-რეკ-ემ-ი (ადგილი, ნაქალაქევი, სენაკის რ.), თ-ყარყალ-ემ-ი (ადგილი სოფ. მხეფში, სენაკის რ.), თ-ჩეამ-ემ-ი (ადგილი, ნაქალაქევი, სენაკის რ.), თ-ყარყალ-ემ-ი (ადგილი, ლეძაძამეში, სენაკის რ.), თ-ურ: თ-ჩხამ-ურ-ი, თ-ჩხომ-ურ-ი, თ-ხოჯ-ურ-ი (ადგილი სოფ. მიქაეაში, წალენჯიხის რ.).

ლე-ე, სევანური წარმოშობის აფიქსი, ხშირად გამოიყენება არა მარტო სევანურ-, არამედ სევანურ-მეგრულ-ქართულ გოპონიმთა საწარმოებლად. მაგალითები: ლე-ბაჩ-ე, ლე-ახალ-ე, ლე-ბაღათურ-ე, ლე-ვახარ-ე, ლე-გოგი-ე, ლე-გულორდავ-ე, ლე-დარსალ-ე, ლე-დგებ-ე, ლე-ბარდ-ე, ლე-ვახან-ე, ლე-კაკულ-ე, ლე-კეკელ-ე, ლე-კვანგალ-ე, ლე-კოკი-ე, ლე-პაგარაფ-ე, ლე-სალ-ე, ლე-საჯაი-ე, ლე-სიჭინ-ე, ლე-წურწუმ-ე, ლე-ხარჩილ-ე“... (100, 243).

გ) თავსართიანი გოპონიმები

საქართველოს გოპონიმიაში ოდენ-პრეფიქსიანი წარმოებისას გამოყენებულია ნა- და სა- თავსართები, რომლებიც ენებითი გვარის მიმღებურ და წინაეითარების აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ სახელებს წარმოქმნიან. ამგვარი წარმოება არ არის ხშირი, ასე ნაწარმოები სახელები ყველგან ცოგაა. ნა – სუფიქსი და მისი შესაგყვისი ნო-პარალელურად გვხვდება მეგრულში (ნო-ცერი) (159,33).

სა - პრეფიქსით ნაწარმოები გოპონიმები დანიშნულების გამოხატველი გოპონიმებია, სადაც მყოფადის გაგებაც ჩანს ან იგულისხმება. დიალექტებშია უმთავრესად მხოლოდ სა - პრეფიქსით გაფორმებული, თორემ ლიგერატურულს მიხედვით იქ ბოლოსართიც იქნებოდა. ასე, მაგალითად, მთიულეთში: სა-გულებაი (მამული, ს. ცხველიათი), სა-კივლებაი (მამული, ს. დოლასქელი), სა-სვენებაი (შევაკება გორზე, ს. კიგოხი), სა-ჩქეფაი (ჩანჩქერი, ს. ლაკათქევი)... ავთანდილის სა-ქანი (ხევი, ფშავი). ლიგერატურულში კი ძველი ეითარების მიხედვით აქ ბოლოსართიც იქნებოდა: სა-კივლებელ-ი, სა-სვენებელ-ი და სხვ.

ნა- უმთავრესად წინავითარებას აღნიშნავს: ნა-მბილი (მამული, ს. ჩაბარუხი), ნა-სისხლი (მამული, ს. ჯალმიანი), ნა-გლეჯი (ფერლობი, ს. პოვლეური), ნა-ყვერი (მთის თითქმის ყველა სოფელში გვხვდება გყის შემოკოდვით გაკეთებული ახოების სახელებად) ნაკაფი (საძოვარი, ს. თრანი)...

ო- მეგრული ოდენ თავსართია. მას შეესაგყვისება ქართული სა-: ო-კრიბა, ო-ჯოლა, ო-ხოჯა, ო-ხური...

ლა - ლე -სევანური წარმოშობის თავსართებია, რომლებიც გვხვდება სევანეთის გარდა სხვაგანაც: ლე-ნგეხი, ლე-ზგარა, ლე-სინდი, ლე-შკედა, ლე-კერი, ლე-მუმი... ლე-ჩხუმი...

დ) თანდებულიანი გოპონიმები

ჩვეულებრივი გაგებით თანდებულდართული გოპონიმები ქართულში არა გვაქვს, ეთქვათ ასეთები: მინდორში, მთაზე, საყდართან, კლდესაფით და სხვა. მაგრამ თუ თანდებული გადასხვაფერდა, ერთგვარად მიიჩმალა თანდებულობის გაგება და სახელი მასთან ერთად ბრუნებად სიგყვად იქცა, მაშინ ეს შესაძლებელია. ასეთ თანდებულად გვევლინება -თანა(თან), რომელიც უმთავრესად აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კუთხეებშია გავრცელებული (ფშავში, ხევსურეთში, მთიულეთ-გუდამაყარში, თუშურში): კალთანა (ნასოფლარი, ხევსურეთში), კართანა (ვიწრო არაგვის ჭალა, ფშავი), ტბათანა (მთა, თუშეთი), კლდეთანაი (ფერლობი, გუდამაყარი) და სხვა. მთიულეთ-გუდამაყარში, მაგალითად, 26 გოპონიმია ასე ნაწარმოები.

ა.შანიძის აზრით, „თანა“ თანდებულიანი გეოგრაფიული სახელები წარმოადგენს თუშების შემონაგანს ქართულში. ამ ოდესღაც დიდად გავრცელებული ენისა, დღეს ნაშთიდაა მოღწეული წოვა-თუშურის სახით. „შემონაგანი“ ამ შემთხვევაში თარგმანის საშუალებითაა მოცემული“ (144, 138). იმის გამო, რომ „თანა“ დართული გოპონიმები აქა-იქ დასაელურ დიალექტებშიც გვხვდება (ლორათანა, ლეთოთანა), ზოგიერთი მკვლევარი (მ.ჩიქოვანი, ფ.მაკალათია) არ იზიარებენ ა.შანიძის აზრს და ამგვარ მოვლენას საერთო ქართულად მიიჩნევენ.

აქა-იქ გვხვდება სხვა თანდებულიანი გოპონიმები, მაგრამ ისინი თითქმის შერწყმულნი არიან სახელთან, თანდებულად არ გაიაზრებიან. მაგალითად, ძედა (<ზედა). ზ-ს აფრიკატიზაციით მიღებული ძ უკვე სხვა ელფერს აძლევს სიტყვას. თანაც ძველი და სრულია თანდებული: ღარძედა (წყარო, ს. უკანამქარი), გორძედა (გორი, ს. წინამქარი).

- კენა: კვეთაკენაი (ბექობი, ს. ზანდუკი), ლომისისკენაი (მთა, ს. ქ/მლეთა). . .

ჩი (<ში): კარჩიყანები (მამულეები, ს. ბეგონი)...

მხოლოდ ამ სახით და ამდენად შეიძლება იყოს თანდებულიანი გოპონიმები. სუფთა სახით თანდებულდართული გოპონიმები ქართულში არა გვაქვს და არც შეიძლება იყოს, თუ არა ძალად რადიკალური გამოგონება. დავისა და კამათის მიუხედავად, ზოგიერთი მკვლევარი მაინც ჯიუტად იცავს იმას, რისი დაცვაც შეუძლებელია, რაც სინამდვილეში არ არსებობს.

გბედომივილი თავის წიგნში „ერწო-თიანეთის გოპონიმი“ შეგანილი აქვს ასეთი თანდებულდართული გოპონიმები და მათ გამართლებას იმით ცდილობს, რომ მათი „ფუნქციაა ზუსტად მიუთითოს, აღნიშნოს სახელდებული ობიექტი, ასე, რომ ამგვარი სახელები ხშირად ორიენტირებადაც კი გვხვდება“ (927). ასეთ გოპონიმებად დასახელებული აქვს: მაქალოს-თან (სახნ. გორანა), მუხას-თან, საძოვ. (ლახხაგო), ნაყორ-თან, ადგილია ს. ქუშხევის გყეში, ნაშალახაგ-თან, სახნ. (ნადოკრა), საკეცე-თან, მინდ. (შარახევი), სგოლებე-თან, სახნ. (მელიას ხ.), წყალ-თან, სათიბი (ლახხაგო), ციხეს-თან, სახნ. (ტუმ), ბაგონას პანგასთან, სახნ. (მამადაან) და ა.შ.

იგულისხმება, რომ „მუხასთან“ ისეთივე გოპონიმია, როგორც ბელელთანა (ნასოფლ. მდ. ივრის სათავეებში), რაკი ეს გოპონიმები ერთად არიან ჩამოთვლილნი. ჩვენი აზრით კი, მათი ერთ სიბრტყეზე დაყენება არ შეიძლება. ბელელთანა გაფორმებული სახელია, იბრუნის და ამ ფორმით შევა ლექსიკონში ისევე, როგორც კართანა და კალოთანა. მუხასთან კი მხოლოდ რაღაცის ყოფნაზე მიუთითებს მუხის სიახლოვეს, აქ გოპონიმია მუხა და ლექსიკონშიც ამ სახით უნდა შევიდეს ისევე, როგორც „სახლია“ სალექსიკონო ერთეული და არა „სახლთან“.

მიუხედავად გოპონიმის ლაბორატორიის თანამშრომელთა მეტი წილის წინააღმდეგობისა, მსგავსი გოპონიმები შეიგანეს „საქართველოს სსრ გოპონიმის (ზემო იმერეთის მასალები)“, პირველ გომში მისმა შემდგენლებმა. წინასიგყვაობაში ისინი წერენ: „თანდებულიანი (ან თანდებულად ნახმარი მზნისართებით ნაწარმოები) სახელების (ბლებთან, წყალთაშუა გიპისა) გოპონიმების შესახებ აზრთა სხვადასხვაობის მიუხედავად, მათი შეგანა მიკროგოპონიმთა ლექსიკონში მიზანშეწონილად ვცანით არა მხოლოდ იმიტომ, საამისო გრადიცია ჩვენში არსებობს (იხ. ქძოწენიძის, ი.სიხარულიძის, ვითონიშვილის, გბედოშვილის, ფ.მაკალათიას და სხვათა შრომები), არამედ სხვა მოსაზრებათა გამოც: მსგავსი ერთეულების სოციალური სანქცია გამოკვეთილი ჩანს (მათ არსებობას რამდენიმე ინფორმანტი ადასტურებს თითოეულ შემთხვევაში), ამგვარი მასალა მეგად ფასეულია გოპონიმიზაციის პროცესის საკვლევად, ასეც არ იყოს, აღნიშნული გიპის ერთეულები მეგად მცირეა იმისათვის, რომ ეკონომიის მოთხოვნები დაარღვიოს, მიკროგოპონიმურ მასალას კი სისრულეს სძენს“ (110,6). მასალებში კი შეგანილია ასეთი „გოპონიმები“.

- ზე თანდებულიანი: შამანაძეების კარებზე, გომართელის კარებზე, იობაშვილის კარებზე, აბდუშელიშვილების კარებზე, ნასარიძის კარებზე. ასეთებია მხოლოდ ეს ხუთი გოპონიმი, როგორ? მარტო ამ ხუთ მოსახლესა აქვს ზემო იმერეთში კარები? სხვების კარებზე აღარავენ მიდის? ანდა ნასარიძეების კარებზე, იმას იგყვიან და „ნასარიძის კარებიო“, იმას არა? ამისი უარყოფა არ შეიძლება და თუ ამბობენ, მაშინ გოპონიმია „ნასარიძის კარები“ და არა „ნასარიძის კარებზე“.

- თან თანდებულებანი 67 გოპონიშია შეგანილი და ასევე რაგომ არ შეიძლებოდა დანარჩენ გოპონიმებსაც დართვოდა ეს თანდებული? თუ გვაქვს „ბელელთან“, რაგომ არ შეიძლებოდა გვექონოდა „ბელლის გვერდზე“, თუკი გვაქვს „ეკლესიის გვერდზე“. „ბელელთან“, თუ გვაქვს „ბელელი“-ო არ ამბობენ? უთუოდ იგყვიან, ის გოპონიმები, რომლებიც –თან თანდებულთ არის წარმოდგენილი, უნდა სახელობითის ფორმით იყოს და არა ისე: კოპიგებთან, სალორეებთან, სამანთან, ციხესთან, დუქანთან, ჭიშკართან, მალაზიასთან, კანგორასთან, სასაფლაოსთან, ხილის პუნქტთან, ბალთან, წერეთლის სახლთან, ვალერის სახლთან, კაციას სახლთან, დათიკოს სახლთან, სანდროს სახლთან...ამის სახლთან, იმის სახლთანო – სულ 13 გოპონიშია. რაგომ სხვის სახლებთან დაკავშირებით არა? მაშინ იმდენი უნდა გვექონდეს ასეთი გოპონიმი (კარის არ იყოს), რამდენიც მოსახლეა ზემო იმერეთში, ეს კი უაზრობა იქნებოდა. აქედან გამომდინარე, ეს „გოპონიმებიც უაზრობაა. ისინი შედეგია ინფორმატორისათვის არასწორად დასმული კითხვისა: „როგორ იტყვი, იქ რომ კაცი იყოს?“ პასუხი: „სანდროს სახლთანო!“. ინფორმატორისათვის სხვაგვარად რომ დაგვესვა კითხვა: „იმ ადგილს რას ეძახითო?“ იტყოდა, „სანდროს სახლიო“, მაგრამ ეს ხომ აღარ არის გოპონიმი, ამდენად, არანაირად გოპონიმად არ ჩაითვლება ასეთი „გოპონიმები“.

როგორ არის გოპონიმი „კომუნისაკენ?“ ეს ხომ მხოლოდ მიმართულებას აღნიშნავს? თუ ადგილს სადმე შემორჩა სახელად „კომუნა“, გოპონიმი ის იქნება, თორემ კომუნისაკენ მივემართებით, შეიძლება ათი კილომეტრის იქითაცა თქვას კაცმა და ერთი კილომეტრის მოშორებითაც.

ასე და ამრიგად, ასეთი თანდებულებანი გოპონიმები მიუღებელია ქართულისათვის.

4. ფუქენაერთი ტოპონიმიები

ფუქენაერთს – მარგივისა და რთულის საპირისპიროდ, ვუწოდებთ ისეთ გოპონიმებს, რომელთა შედგენაშიც მონაწილეობს ორი ან ორზე მეტი ფუქე, სიტყვა. ასეთ გოპონიმებში იჩენს თავს გოპონიმების სინგაქსი, სინგაქსური თავისებურება.

ქართული ტოპონიმების დიდ უმეტესობას სწორედ ფუძენაერთი ტოპონიმები წარმოადგენენ. გვხვდება ორ, სამ და მეტფუძიანები. მათი შეერთება-გაფორმება ძირითადად იმავე მორფოლოგიურ-სინტაქსური კანონების მიხედვით ხდება, რაც ქართული ენისა თუ მისი დიალექტებისათვის არის საერთოდ დამახასიათებელი, მაგრამ შესაძლოა წავაწყდეთ ძველ, „გაქვავებულ“ ფორმებსაც, რომლებიც ცოცხალ მეტყველებაში აღარ იხმარება.

ფუძენაერთთაგან ყველაზე მრავალრიცხოვანია ორწევრიანი (ბინომური) მსაზღვრელ-საზღვრულიანი ტოპონიმი. პირველ კომპონენტს, მსაზღვრელს, წარმოადგენს სხვადასხვა მეტყველების ნაწილი, სახელი (არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი), გზნიშედა, იშვიათად მიმღობა და სხვა. მეორე კომპონენტად, საზღვრულად გამოდის გეოგრაფიული გერმინი ან სხვა რამ ობიექტის სახელი, რომლებსაც ინდიკატორებსაც უწოდებენ. ასეთი ინდიკატორებად გვხვდება არსებითი სახელები: ადგილი, ანგელოზი, ახო, ბექი, ბილიკი, ბოლო, ბოსტანი, გვერდი, გზა, გორა, ვაკე, ველი, ვეძა, თავი, კალო, კარი, კლდე, კუდი, მამული, მეიდან, მერე, მთა, მინდორი, მიწა, მკარი, ნასახლარი, ნაქოხარი, ნიში, პირი, რუ, რუვი, სათიბი, სახლი, სოფელი, გზა, გყე, უბანი, უბე, ფერდი, ფეკი, ქელი, ქვა, ქოხი, დელე, ყანა, ყელი, შარა, ციხე, ძირი, წვერი, წისქვილი, წყალი, წყარო, ჭალა, ჭანჭახი, ჭაობი, კევი, კოვლა, კორკი, ჯვარი...

მიმღობები: გამოქვაბული, ნაკაფი, ნამტვრევი, ნამწვაფი, ნაგუსიანი, ნაქოხარი, ნასახლარი, ნაყვერი, ნაჭერი, საბინაო, სათიბი, საჩქეფი, სადამპლია.

ზედსართავები: გლუვი, მზეარე, ჩირდილი, დამპალი, ემშაკონა, უკედარა, ფხაწალი, ღორლიანა, საბინაო, ჩილი.

ბემოჩამოთელილი ინდიკატორებიდან ზოგი ხშირად გვხვდება, ზოგი – იშვიათად. ამასთან, ზოგი ინდიკატორი, ანუ გეოგრაფიული გერმინი, ამა თუ იმ კუთხისათვის არის დამახასიათებელი. მაგალითად, რუვი აღმ. საქართველოს მთის დიალექტებისათვის არის, დასავლეთშია – შურო. გეოგრაფიული გერმინები ინდიკატორებად ხმარებულნი უმთავრესად გვხვდება ქელი/ქელა, მთა, სერი, კევი/კევა, წყალი/წყალა, წვერი, გორი/გორა, ვაკე, მინდორი,

კლდე, უბე, ტყე, ფერდო//ფერდა და სხვ. გარდა გეოგრაფიული გერმინებისა, ინდიკატორებად გამოყენებულია სხვა საზოგადო სახელებიც, რომლებიც ასევე სხვადასხვა სისპირით იხმარება. ასეთებია კარი//კარა, თაეი, მამული, გზა, ნასახლარი, ნაწისქვილარი, ფეხი, გვერდი, წელი და ა.შ.

ორშემადგენლიან გოპონიმებს შორის უმრავლესობას შეადგენს ინდიკატორიანი გოპონიმები. ცოცაა,

მაგრამ მაინც არის ისეთები, რომლის ერთ-ერთი კომპონენტი აუხსნელია. ეს აუხსნელი სიტყვები შესაძლოა უცხო წარმოშობისა იყოს, ან მნიშვნელობადაბნელებული. ძველი ქართული – მათი სტრუქტურული მოდელი მაინც ისეთივეა, როგორც გამჭვირვალე გოპონიმებისა.

ორშემადგენლიან გოპონიმთა მეორე სიტყვა – ინდიკატორი ყოველთვის სახელობით ბრუნვაშია. პირველი ნაწილი, მსაზღვრელი კი ძირითადად ნათესაობით ბრუნვაშია, მოგჯერ ფუძის სახით ან სახელობით ბრუნვაში. ეს დამოკიდებულია იმაზე, მეტყველების რა ნაწილია გამოყენებული მსაზღვრელად, ან რომელ ადგილზეა მსაზღვრელი – პირველზე თუ მეორეზე. თავისებურებას გვიჩვენებენ დიალექტებიც.

ცნობილია, რომ ქართულ კომპოზიციურ გოპონიმებში ყველა მეტყველების ნაწილი არ იღებს მონაწილეობას. მაგალითად, ჩვენს გოპონიმებში იშვიათად გვაქვს შემთხვევა მზნისა და ნაცვალსახელის მონაწილეობისა, განსხვავებით იმისაგან, როგორც ეს თურქულენოვან ქვეყნებშია. ქართულ ენაში ძირითადია არსებითი სახელი, ზედსართავი, მზნიზედა, რიცხვითი სახელი, მიმღეობა. სახელებიდან განსაკუთრებით ბევრია ანთროპონიმები (აღამიანთა გვარები, სახელები, თიკუნები, კომლთა სახელები).

ქართულ გოპონიმიში, ორ და მეტ შემადგენლიანებში შემადგენელ ნაწილთა ადგილისა და რაობის მიხედვით გამოიყოფა ფუძენაერთ გოპონიმთა შემდეგი ძირითადი ტიპები, ძირითადი მოდელეები:

1. არსებითი – არსებითი (ა – ა)

ორშემადგენლიანი გოპონიმის ორივე წევრი არსებითია. მრავალფეროვნებას ქმნის პირველი კომპონენტი, მისი გაფორმება ხდება სხვადასხვაგვარი აფიქსით, მეორე წევრი კი ყოველთვის სახელობითია. თუმცა, აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ -იან, -ვან, -ურ

სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები იშვიათად მონაწილეობენ კომპოზიციებში, ისინი უფრო დამოუკიდებლად იხმარებიან.

პირველ ადგილზე მდგომი არსებითი ძირითადად გენეგური მსაზღვრელია, მხოლოდითის ან მრავლობითის ფორმით. სწორედ ეს ფორმა ქმნის სხვადასხვაგვარობას ფუძენაერთი გოპონიმებისას.

ა) მსაზღვრელი (ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით) მხოლოდითშია: კლდის ძირობა (ფერდობი, ს. ქოროლო), ღარის წყალა (წყარო, ს. ბენუბანი), მუხიანის ქელი (მთა, ს. ცხველიათი), ქვის წყარო (წყარო, ს. სეფე), ბებრის ციხე (ნაციხვარი, ს. ხაიშო), ფოცხერის თავი (ტყე, ს. სიმონიანთ ხევი), ჩიგის წყარო, აბანოს ღელე, ჭალის აგარა, მერისის წვერი (აჭარა).

ბ) მსაზღვრელი მრავლობითშია. დღეს მიკროგოპონიმიაში ძირითადად ებ-იანი მრავლობითი ჭარბობს საქართველოში, მაგრამ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ძირითადი მაინც თ-ანიანია: ირმების წყალი (წყარო, ს. ბუჩანი), რუსების წყალი (წყარო, ს. წინამკარი), ბერების წყალი (წყარო, ს. ჩოხი), აკლამების თავი (ტყე, ს. ებოგა), სოროების გორი (ტყე, ს. ებოგა), ჯორების გზა (საძოვარი, ს. ღულელები)... შირიმთ წყალი (წყარო, ს. დოლასქელი), წყალთ წყალი (წყარო ს. კიგოხი), ქობთ წყალი (წყარო, ს. ღავითურები), ლეკთ წყალი (წყარო, ს. ჟოკონი), გამახელათ ახო (საძოვარი, ს. საჭურე), ნადირათ გაფი (სათიბი, ს. ბოდახევა), ფიჭვთ კუჭულა (სათიბი, ს. ფიჭვიანი), ყარყათ უბანი (სახნავი, ს. ახალსოფელი)–

თანინ მრავლობითს ხანდახან ბოლოს დაერთვის ა-: ქობთა თავაი (მამული, ს. შაქანი), წყალთა გზა (ბილიკი, ს. ბანცური), თხილთა მგურგალი (ფერდობი, ს. სოდევე), შავთა კლდე (კლდე, ს. კევეშა).

ეს ა, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში გვხვდება, იგივე ემფატიკური ა უნდა იყოს, რაც ძველ ქართულში გვხვდება. მზია მრეელიშვილის გამოკვლევით „... ემფატიკური ხმოვანი ა არც ისე უცხო იყო კომპოზიციებისათვის. ამას ისიც ამტკიცებს, რომ კომპოზიტიურად ნაწარმოებ ზოგიერთ გეოგრაფიულ სახელში შემონასული ა ემფატიკურია“ (78,165).

თ-ანი ზოგ გოპონიმთან მრავლობითობისაგან დაცლილი ჩანს. ის უნდა იყოს უფუნქციო ნ-არის გაგრძელება, რომლის შესახებაც მსჯელობა გვქონდა „ნართანიან გოპონიმებთან“: წყალთ გზა

(ბილიკი, ს. ხოზა), ახოთ რუვი (რუვი, ს. ხარხეთი), სანადიროთ ქედი (ველი, ს. ჭივილანი), ორმოთ ქედაი (გორი, ს. მაქართა), საქუხარათ გბა (გბა, ს.საჩალის ჭალა)...

იქ, სადაც თანიანი მრავლობითი კელავ მოქმედია, გვხვდება ორმაგი მრავლობითი წარმოება: კარებთ საწოლი (ველი, ს. მანდუკი)... ასეთი ორმაგი მრავლობითი გვაქვს მთიულეთში. აჭარაშიცა გვაქვს ორმაგი მრავლობითობა, ოღონდ იქ ნიშნები გადასმულია: ხუციანთები (სოფლის უბანი), ჭელიანთები და სხვ. საზღვრული არა აქვს, მაგრამ იგულისხმება.

გ) მსაზღვრელად გამოყენებული არსებითი სახელი სხვადასხვაგვარი აფიქსით არის გაფორმებული: ჩხამიანი ფერდი (ფერდობი, ს. მანასეური), კლდიანი ქედი (გორი, ს. მენესო), სასაქონლე გმა (ფართო ბილიკი, ს. იუხო), სამარილე ქედაი (გორი, ს. მანასეური), სამთო გმა (ბილიკი, ს. შარმიანი)...

2. არსებითი + არსებითი (ა+ა)

ოპონიმში შერწყმულია ორი არსებითი სახელი. პირველი არსებითი მომღვენოს ერწყმის სახელობითი (ხმოვანფუძიანი) ან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით (ნაწილობრივ ან მთლიანად მოკვეცილი ბრუნვის ნიშნით).

ა) სახელობითის ფორმით შერწყმულნი: ქვაკაცა (მთა, ს. ლუთხუბი), ფშაწყალა (წყარო, ს. ჩადისციხე), ხეკაკალა (კაკლის ხე, ს. მანდუკი), კლდედედანი (მამული, ს. გვიდაქი), ოქროყანანი (მამული, ს. ლუთხუბი), მუხაწყალა (წყარო, ს. ბაკანი), ეშმაყანანი (ფერდობი, ს. სონჩო)...

ქონებისა და კინობითის ა დართული მსაზღვრელიც ერწყმის მომღვენო სიგყვას, ალბათ, ხმოვანფუძიანთა ანალოგიით: კედელაწყალანი (წყარო, ს. ფახეიჯი), გოდორაკლდე (კლდე, ს. მაქართა), კენჭაკლდე (კლდე, ს. ლუთხუბი).

ბ) გენეტივის ნიშანი ნაწილობრივ მოკვეცილია, იკარგება ს. ეს პროცესი უმთავრესად ქართლ-კახურისათვის არის დამახასიათებელი, თუმცა მათი გავლენით ზოგ სხვა დიალექტშიც გვხვდება, მათ შორის მთიულეთის ტოპონიმებში: წვერიპირა (მთა, ს. ჩადისციხე), ჩიტიგორა (გორი, ს. კოკონი), კატიწყარუა (მამული, ს. მაქანი), ხატიმიწა (მამული, ს. მანასეური), საღორიკლდე (კლდე, ს. დავი-

თურები), ბაგიხევი (ხევი, ს. ციხისძირი), ლეკიწყარო (წყარო, ს. დოლასქელი)...

გ) გენეტივის ნიშანი –თ ან –ის მთლიანად მოკვეცილია: ქალციხენი (ფერდობი, ს. ყველანი), კვეკარაი (მამული, ს. სეიანანი), ნიშქელი (გორი, ს. უსუქუნაურები), ნიშწყალაი (მამული, ს. კევმა), ქოჩორქელა (გორი, ს. უსუქუნაურები), კოლკარა (ნასახლარები, ს. ბაკურკევი)...

დ) გაორმაგებული ფუძეები: გვერდიგვერდი (ფერდობი, ს. უკანამკარი), ქელიქელაი (გორი, ს. ნალორევი)...

3. არსებითი – არსებითი – არსებითი (ა-ა-ა)

გოპონიმი შედგება სამი არსებითი სახელისაგან, სამი დამოუკიდებელი ფუძისაგან. ამათგან პირველი ორი ნათესაობითის ფორმით არის წარმოდგენილი, ბოლო – სახელობითის. მრავლობითობის ნიშანი კი სამივეს შეუძლია დაირთოს ცალ-ცალკეც და ერთდროულადაც: ცეცხლის ჯურის წვერი (მთა, ს. შარშიანი), ციხეთქელის ფერდი (ფერდობი, ს. ვაშლობი), ხაგის გყის ნასახლარები (ნანგრევები, ს. დოლასქელი), ღოს თავის მამულეები (მამულეები, ს. არაკვეთი), წყალთ კევის თავი (გყე, ს. მუგუდა), ქობთ კლდის ძირი (ფერდობი, ს. დავითურები), ძმიანთ ქალის მამულეები (მამული, ს. მ/მლეთა), ჩიგის წყალთ გმა (ბილიკი, ს. კევმა), კარის კულთ წყალნი (წყარო, ს. გოგნაურები)...

4. არსებითი+არსებითი-არსებითი (ა+ა-ა)

ქოკიბეთ კევი (ხევი, ს. პოვლეური), ბალამიწის ბევი (მამული, ს. ეშაგურები), არწივბუღეთ წყალი (წყარო, ს. უშარნი), წიფე-წყლიანთ ვაკე (მამული, ს. გოგნაურები)...

5. ანთროპონიმი – არსებითი (ანთრ.- ა)

ანთროპონიმი არსებითთან თითქმის ყოველთვის ნათესაობითის ფორმით არის შეწყობილი. იგი ხან მხოლოდითმია, ხან – მრავლობითში.

ა) მხოლოდითში: ბაბიურის კლდე (ფერდობი, ს. დავითურები), მგელაის ახო (მამული, ს. ციხისძირი), ბინაის წყალი (წყარო, ს. მანასეური), ნიკუაის მამული (მამული, ს. კევმა), წიწაის მთა (ს.

მაქართა), ანანის მიწები (სახსნ. ს. სიმონიანთ ხევი), სოფიოს მიწები (სახსნ., ს. გოჭიანები).

ბ) მრავლობითი: ბუჯიაანების ბოლო (სახსნ. ს. თოლენჯი), ჯერვალძეების თაფი (საძოვარი, ს. ტუმურები), ძიკურთ გყე (ს. ბალების ხევი), ლეჩუათ ახო (საძ., ს. ლიშო), ხუციანთ მთა (ს. დავითურები), გოჭათ ძირობა (მამული, ს. ქათარანი), გივიანთ მამულები (ფერდობი, ს. უბანი), მურღულთ ძირები (მამულები, ს. ჯალმინი), ნათიანთ კვეაი (ხევი, ს. ზანდუკი)...

6. ანთროპონიმი+არსებითი (ანთრ. +ა)

ანთროპონიმი შერწყმულია არსებითთან. ასეთ შემთხვევაში გენეტიკის ნიშანი ან ნაწილობრივ არის მოკვეცილი, ან – მთლიანად.

ა) ბრუნვის ნიშანი ნაწილობრივ არის მოკვეცილი: ბერიმიწა (მამული, ს. დავითურები), პაპიმიწა (მამული, ს. პოვლეური), ნანი-ახუები (მამულები, ს. ციხისძირი).

ბ) ბრუნვის ნიშანი მთლიანად არის მოკვეცილი: ბეჟანწყალა (წყარო, ს. ღუმაცხო), დათომთა (მთა, ს. ნალორევი), ქეთოვაშლა (მამული, ს. ჩადისციხე), ხახაეაშლები (ვაშლის ხეები, ს. ჭიკანი)...

7. ანთროპონიმი – არსებითი – არსებითი (ანთრ.-ა-ა)

ღამარიანთ ახოს გზა (შარა, ს. ციხისძირი), ციგნიათ კარის ქელი (გორი, ს. უშარნი), ხუციანთ მთის ღელე (მთა, ს. დავითურები), პაპილუნთ კარის პირი (მამულები, ს. ბურსაჭირი)...

8. ანთროპონიმი – მიმღეობა (ანთრ.-მ).

მიმღეობა უმთავრესად ნამყო დროის ვნებითი გვარისაა: ივანეს ნაყვერი (ველი, ს. პოვლეური), ლეგაის ნაყვერი (მამული, ს. უბანი), ბეჟანაის ნაჭერი (მამული, ს. დგნალი), შიანთ ნაყორი (ნასახლარი, ს. ბურსაჭირი)...

9. ანთროპონიმი+მიმღეობა (ანთრ.+მ)

ანთროპონიმს თუ მოკვეცილი აქვს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, მაშინ შერწყმა ხდება მიმღეობასთან, წინაფითარების ამსახველ სახელთან: დეკანოზნაქოხარი (ველი, ს. ჭივილანი), მგელიანაჭ-

ერი (მამული, ს. მაქართა), შიონაჭერა (გორი, ს. დიქრო), მარიძენაიხვერები (მთა, ს. ბანცური), ხოსრუანაჭერი (მამული, ს. სუცქუნაურები)...

10. ზედსართავი – არსებითი (8 –ა)

ზედსართავი (მსამღერელი) ისევე სახელობით ბრუნვამია, როგორც საზღერული, წყვილი აგრიბუგული მსამღერელ-სამღერულია: წითელი ქვა (ლოდი, ს. ბურსაჭირი), გურგალი მიწა (მამული, ს. ჭივილანი), სწორი გზა (ბილიკი, ს. სიჯანანი), ძველი გზა (ბილიკი, ს. ფახვიჯი), მაღალი მთები (ს. მანდუკი), ღრმა გზა (მარა, ს. ჩიგაურები)... წოწოლათ ქვა, წვანე გზა, ხამარა კლდე, ტუყტუყა წყალი (აჭარა)...

11. ზედსართავი+არსებითი (8+ა)

ზედსართავს მოკვეცილი აქვს ბრუნვის ნიშანი და სახელები შერწყმულია: შაუწყალა (წყარო, ს. მენესო), გძელეელა (მამული, ს. აუენისი), მრუდრუაი (რუეი, ს. ნადიბანი), დიდუბე (მთა, ს. არაკვეთი), დიდმიწა (მამული, ს. მაქართა), მყრალქედაი (გორი, ს. ჩოხელნი); ხმელგზა, წითელგზა, ახალგზები, ძველკირი, ეწრიანახო, ჯარგვლიანჭალა (აჭარა)...

12. არსებითი+ზედსართავი (ა+8)

ეს არის პოსტკომიციური რიგი. არსებითს მოკვეცილი აქვს სახელობითის ნიშანი და შერწყმულია მსამღერელთან. ამგვარი წყობა აგრიბუგულ მსამღერელთან ხშირია, გენეგურთან – იშვიათი. რაკი მსამღერელ-სამღერულის შებრუნებული რიგი ჩვეულებრივ ძველია, ამიგომ ამ რიგის ტოპონიმებიც შეიძლება უფრო ძველებურად მივიჩნიოთ: გორმაღალა (გორი, ს. დიქრო), კევზელაი (ხევი, ს. სალაჯური), გულთეთორა (ველი, ს. ბუჩანი), თივაწითელი (მთა, ს. უკანამქარი), ველშეენიერები (მთა, ს. შარმიანი), ორმოზნელა (მამული, ს. არაკვეთი), რუეწერილა (მთა, ს. ჩოხი), კლდეწითელი (მთა, ს. გოგნაურები), კოლმოკლე (მამული, ს. ჩადისციხე).

13. ზედსართავი – არსებითი – არსებითი (ზ-ა-ა)

შავი კლდის ძირი (ფერდობი, ს. დოლისქელი), ძველი ციხის ძირი (გორი, ს. დავითურები), შავი წყლის ღელე (ფერდობი, ს. დავითურები)...

14. ზედსართავი+არსებითი-არსებითი (ზ+ა-ა)

ზედსართავს ჩამოცილებული აქვს სახელობითის ნიშანი, მასთან მიერთებული სახელი მიცემით ბრუნვამია (მხოლოებითში ან მრავლობითში), მეორე არსებითი სახელობითშია: დიდქევის წისქვილები (ჭალა, ს. დგნალი), გრილწყაროს ქედი (გორი, ს. ბაკურქევი), ციქქედაის კლდე (გორი, ს. ბურსაჭირი), შაექლდეთ თავი (მთა, ს. გოგნაურები)...

15. ზედსართავი+ზედსართავი (ზ+ზ)

ამ ტიპის კომპოზიციები, აგრიბუტები უფრო დასავლური დიალექტებისათვის არის დამახასიათებელი: ეკლიანწოწოლაჲ (საძოვ. ლაკლ.), პაწაიპოგოკა სათ. (ნამონ), პაწაღარიანი (ღელე, ტყე (ძირკ), დიდლაშაშაჲ სათ. (კვატ) ... აღმოსავლურ დიალექტებში კი უფრო მიმართებითები ჭარბობს: გურგალთხილიანი (ახო, ს. დულუზაურები), გველპანგიანი (სახნ. ს. ჩეკურაანთ გორი), დიდმაყელიანი (საძოვ. ს. ბალების ხევი), მურგვალჯაგვიანა (საძოვ. ს. მაგრანეთი), წითელშეშინა (ტყე, ს. მაგრანეთი)...

16. მიმღეობა – არსებითი (მ-ა)

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ანთროპონიმებთან მიმღეობა ყოველთვის მეორე ადგილზეა. არსებით სახელებთან კი პირიქით, მიმღეობა, როგორც წესი, პირველ ადგილზეა, განსაზღვრების როლშია, დგას ცალკე და სახელობითს ნიშანი არ ეკარგება: ამოკოფილი ქვა (ლოდი, ს. ბურსაჭირი), მოსაბრუნი გზა (ფერდობი, ს. ბანცური), გამოგლეჯილი მთა (ს. დავითურები), დაქვრეგილი კლდეები (ს. მეჯილაურები), ჩაღელილი ქედი (ს. დავითურები). გამოქობილი კლდე (ს. ბანცური), დაწერილი კლდე (ს. მ/მლეთა) ... ჩვენ ხელთ არსებულ მასალებში არ არის, თორემ, ვფიქრობთ, აქაც არის შესაძლებელი შებრუნებული რიგი, ვთქვათ ასეთი: გზამოსაბრუნი...

თუ მიმღეობას სახელობითის ნიშანი მოეკეცება, მაშინ ის საზღვრულს შეერწყმის. ეს წესია გაგარებული ძირითადად ფშახეესურულ გოპონიშიაში (გვხედება სხვაგანაც), ყველა იმ შემთხვევაში, რაც ზემოთ „მიმღეობა-არსებითის“ მაგალითებია ჩამოთვლილი, ფშახსა და ხეესურეთში უმთავრესად მიმღეობა ბრუნეის ნიშნის გარეშე, არსებითთან შერწყმული იქნება: ამოკოფილქვა, მოსაბრუნგმა, გამოგლეჯილმთა, დაკერეგილკლდეები, ჩაღელილქელი, დაწერილკლდე...

17. მზნიშედა+არსებითი (მზნიშ.თა)

არის რიგი კომპოზიციური გოპონიშებისა, რომლებშიც მონაწილეობს მზნიშედა და არსებითი სახელი. მზნიშედა ჩვეულებრივ წინ უსწრებს სახელს და უსათუოდ შერწყმულია, ნახმარია მსაზღვრელის ფუნქციით, თუშეა კი ვამბობთ მზნიშედაო, რადგან ფორმა აქვს მზნიშედისა: წინქედაი (გორი, ს.ჯულისი), წინჭალა (ს.ბეგონი), უკანკუდი (ხევი, ს. მენესო), უკანღონი (მთა, ს. უმარნი), წინშუბლ-აი (გორი, ს. დოლას ქელი), იქითმინღორი (ველი, ს. ცხველათი), ახალბევი (გორი, ს. იუხო), უკენჭუგრო (ნასოფლარი, ს. ლუთხუბი)...

ჩამოთვლილი გოპონიშები რომ მართლაც ზედსართავის ფუნქციით არის ნახმარი და არა მზნიშედისა, ამას მოწმობს, ჯერ ერთი, რომ დაესმის ზედსართავის კითხვა, „რომელი?“ და არა მზნიშედისა – „სად?“ მეორეც, მსგავსი გოპონიშების პარალელურად იხმარება ადართული მზნიშედები, რომლებიც უკვე ზედსართავები არიან: უკანაგმა (ს. ჩოხი), მიღმასაეოლია (ფერღობი, ს. ბაკანი), დაბლაახო (მამული, ს. ქმლეთა), წინაქელი (გორი, ს. წინამკარი), უკენაფშავი...

გოპონიშებში სხედასხვა ფორმით გვხვდება მზნიშედა „ზევით“: ზევითსაკოლიაი (ფერღობი, ს. ბაკანი), ზევითიგმა (ბილიკი, ს.დუმაცხო), ზემომლეთა (სოფელი, მსიულეთი), ზემოთი გმა (გმა, ს. ბზიკურთა), ზეითსოფელი (უბანი, ს. ცხველიათი), ზეითაწყალა (წყარო, ს. დოლასქელი), ზენამკარი (სოფელი, ფშავი), ზემეუბანი (ხეესურეთი), ზედამერე (აჭარა), ზედაველა (ქართლი).

სხვა მზნიშედები: შაღმასოფელი (უბანი, ს. კაწალხევი), გაღმასოფელი (ქვემო უბანი, ს. კაწალხევი), გაღმე ველი (სახნ. ს. ჩეკურანთ გორი), გაღმა ჩხვინჯეთი (ხაგი, ს. ზარიძეები), დაბლაჭალები

(სათიბი, ს. მამადანები), იქით ხევი (ს. საყდრიონი), შუათაგორი (საძოვარი, ს. ზემო არგანი), ქვევით ქოჩორქელაი (გორი, ს. მაქართა), ქვემომლეთა (სოფელი, მთიულეთი), ქვენამთა (ს. ბურსაჭირი), ქოითამქარი (მამული, ს. წინკობანი), მალალყანები (აჭარა), შუაგორა (მთა, ს. კაწალხევი).

18. არსებითი+გმნიზელა (ა+გმნიზ.)

არსებითს ერთვის და ერწყმის გმნიზელა. ასეთ შემთხვევაში გმნიზელა თანდებულის როლში გამოდის, რადგან წინამდგომი სახელი ბრუნვაში იმართვის. „თანდებული სახელს მართავს ბრუნვაში: თუკი ასეთი ძალა გმნისართსაც აღმოაჩნდება, მაშინ მას შეიძლება ეუწოდოს გმნისართული თანდებული“ (43,243). ეს გმნიზელურ თანდებულდართული სახელი მთლიანად მსაზღვრელს წარმოადგენს, რომლის მომდევნოდაც იგულისხმება საზღვრული (მამული, სათიბი, საძოვარი და სხვ.): კლდეტუკანა (ფერდობი, ს. დავითურები), ბანტუკანა (მამული, ს. ღგნალი), გორტუკენა (ფშაი), ფიჭეთუკენითი (ხევსურეთი), საყდრის წინაი (გორი, ს. კიგოხი), წვერგადალმითი, წყაროგაღმა, წვერსუკანი, სერსუკანები, გმაქეშა, გმაზელა, კლდექეშე, თეთრობის გადმოდმითა (აჭარა), გმათშუები (ტყე, ს. გოლათსოფელი), გმეფშუები (სახნ. ს. ქებოტა)...

აღმოსაყლეთ მთის დიალექტებში გვხვდება სახელთან გმნიზელის შერწყმის ფონეტიკური მოვლენა, რომელშიც ძნელი ხდება უცებ გარკვევა: გყერური ← (გყეთშუაური) (გორი, ს. დავითურები), რურეები (<რუთშუაები) (მთები, ს. მარმიანი), ხეერუა (<ხეთშუა) (ს. მაგრანეთი)...

19. არსებითი+მიმლეობა (ა+მ)

ასეთი კონსტრუქცია სხვაგანაც გვხვდება, მაგრამ უფრო ხშირია აჭარულში – მსაზღვრელი არსებითია, რომელთანაც შერწყმულია საზღვრულის როლში ნამყო დროის მიმლეობა. მსაზღვრელის გენეტივის ნიშანი, თანხმოვანი (ს) ხშირად მოკვეცილია. ჭანჭახინა-ფლაგი, საძოვ. (საო.), სალიანაყვერი გყე (ჯვარი ქ.), სულიასათიბი საძოვ. (გორგ.), სომეხინაკლაფი გყე (ქიძინ.), ღორინათხარი (სათ. გომარდ.), ვირისაგორაფი საძოვ. (კობალ.) (38).

20. ზმნიშველა+არსებითი-არსებითი (ზ+ა-ა)

წინცხვირის ძირები (მამულები, ს. მენესო), უკანახოს მზორე (ფერდობი, ს.პოვლეური), წინცხვირის ქედი (გორი, ს. ცხველიათი)–

21. რიცხვითი+არსებითი (რ+ა)

რიცხვითი სახელი, რალა თქმა უნდა, მსაზღვრელის როლშია და აუცილებლად წინ უსწრებს, უმთავრესად ეკვეცება ბრუნვის ნიშანი და ერწყმის სახელს: ერთწიფელაი (წიფლის ხე, ს.გამსი), ორწიფელაი (წიფლის ხეები, ს.გამსი), ორკევი (მამული, ს.ციხისძირი), ორგოგაი (მამული, ს.გვიდაქი), ორბინის ველი (ს.წიფორი), ორწყალი (ბერგან პქეია მდინარეთა შესართავებს), ოთხეამლა (ჭალა, ს.სონდა), ცხრაწყარო (მთა, ს.ჩიგაურები), ცხრაკარა (მთა, ს.ჯიჯეთი), ცხრაწყაროები (მთა, ს.ნადიბანი), სამხე (მთა, ს.ლუთხუბი), სამჭოკა სათ. (კარ.), სამკლდე საძოვ. (ვანაძ.), ხუთწყაროენები სათ. (აგარა) (აჭარა).

ასეთია ჩვენ მიერ გამოყოფილი ის ძირითადი მოდელები, რომლებიც ქმნიან ქართულ გოპონიმთა სტრუქტურას. სხეებს სხვაგვარად მოდელები აქეთ გამოყოფილი (გ.ბელომეილი, მ.ქამადაძე). შესაძლოა სხვას სხვაგვარად მოეჩვენოს მათი დაწყვილება, დაყოფა-შეერთება, მაგრამ ძირითადი მაინც ის არის, რაც ჩვენ გამოვყავით. კიდე შეიძლებოდა რამდენიმე მოდელის დამატება, მაგრამ, ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია.

ანთროპონიმია

ანთროპონიმია ადამიანის გვარებისა და სახელების შემსწავლელი მეცნიერებაა. ეს ტერმინიც მომდინარეობს ბერძნულიდან ანთროპოს “ადამიანი” და ონიმა - “სახელი”. ანთროპონიმია (ისევე როგორც ტოპონიმია, ჰიდრონიმია, ეთნონიმია, კოსმონიმია, ზოონიმია და სხვ.) ონომასტიკის ერთი განშტოებაა, რომელიც, თავის მხრივ, ენათმეცნიერების დარგია, საკუთარ სახელთა შემსწავლელი. იგი, გარდა ადამიანის გვარ-სახელებისა, შეისწავლის ზედმეტსახელებს (თიკუნებს), ფსევდონიმებს, ბელწოდებებს, კომლთა სახელებს, კრიპტონიმებს, ანუ ფიქტონიმებს (ადამიანთა გასაიდუმლოებისათვის სხვა გვარი და სახელი) და სხვ.

საკუთარ სახელთა დიდი უმეტესობა ზოგადი სიკვებებიდან მომდინარეობს, რადაცის აღმნიშვნელი იყო (ანდა არის ღვთაება) და ამიტომ მათი მკვეთრად გამოცალკეება საერთო ლექსიკური ფონდიდან არც შეიძლება. მის ხმარებაში არის მხოლოდ რამდენიმე სპეციფიკური ნიშანი, რაც მას თავისებურებას ანიჭებს (მაგ, მრავლობითი რიცხვი არა აქვს, თუმცა, ზოგ შემთხვევაში, არც ეს არის შეუძლებელი), თორემ სხვა მხრივ ის იგივე არსებითი სახელია.

სახელმა ადამიანები გამოყო ჯოგური ყოფიდან, ინდივიდუალად აქცია. ამიტომ ქართველთა (და როგორც ჩანს, სხვა ხალხების აზროვნებაშიც) “სახელი” დამატებით კიდევ სხვა მნიშვნელობასაც იძენს: სახელოვანი - ცნობილი, კარგი ადამიანი. ამისი ნათელი დადასტურებაა ქართული ანდაზები: “სახელის გატეხას, თავის გატეხა სჯობიაო”, “აუად სახელის გაეარდნას თვალის გაეარდნა სჯობიაო”. ამდენად, სახელს სოციალური დატვირთვაც ძალზე დიდი აქვს. ის, რაც შეიძლება ერქვას დაბალი წრის წარმომადგენელს, არ ერქმეოდა მეფეს, სამოგადოების მოწინავე ნაწილის წარმომადგენელს, კულტურული ოჯახის შეილს. ხშირად, სწორედ სახელი მიგვანიშნებს ზოგიერთი “დიდი ადამიანის” წარმომობაზე. გინდაც გლეხი იყოს კაცი, თუ ის შეგნებულა, პატრიოტი (განათლება აქ ვერა შეელის ადამიანს), თავის შეილს შეურჩევს ისეთ ქართულ სახელს, როგორც არის: ივერი, იმედა, კახა, ბერდია, ზვიადი, ვეფხია, გეგვა, კვირია, მამუკა, მუსხრანი, პაატა, ხეთისო, შაველე, ცოგნე, სანათა, ციური, იამზე, მგექალა, მზია, ნათია, ნათელა, ღვდიკა, ლელა, თათია, თუთი და სხვ., ანდაც უცხოური წა-

რმოშობის, მაგრამ უკვე დიდი ხნის გაქართულებულ სახელებს: გიორგი, დავით, თამარ, ნინო, ქეთევან, ირაკლი, პეგრე, სულხან, სოლომონ, ვახტანგ, ტარიელ, როსტომ და სხვა მრავალი.

მაგრამ ადამიანები, ვინც ამ ლამაზ სახელებს გვერდს აუელი-
ან და თავის შვილებს შეარქმევენ ისეთ სახელებს, როგორიც არ-
ის: კომუნა, კოლხობა, პრავდა, კოლთავერე, გრაქტორა, სტადიონ-
ნა, სიგარეტა, მარლენი, დამმირა, მელორი, მელსი და მისთანები
(რამდენადაც ასეთი სახელის შეიღისათვის შერქმევით ერთგუ-
ლებას უმტკიცებს ხელისუფალთ, შვილს კი იმეტებს ცხოვრებაში
მრავალი უხერხულობისათვის).

ასეთი სახელების უხერხულობაზე ბევრს გაუმახვილებია ყუ-
რადღება. იმ დროს, განსაკუთრებით ომის შემდგომ პერიოდში,
როცა ეროვნული სახელებიც სხვა ყოველივე ეროვნულთან ერ-
თად იკრძალებოდა და ინტერნაციონალურსა და უაზრობას ეძლე-
ოდა უპირატესობა, გამოჩენილმა პოეტმა გიორგი ლეონიძემ სპე-
ციალური გამოკვლევა მიუძღვნა ამ საკითხს, მიუთითა ნამდვილ
ქართულ სახელებზე, ხოლო სამარცხვინო სახელები გაკილა. მას
ასეთი ფაქტი მოჰყავდა: ვინმე იურისგმა თავის ოთხ შვილს შეარ-
ქვა იური, დიული, ფაკული და ტეგო. მეორე დიდმა მწერალმა,
კარგმა იუმორისგმა ნოდარ დუმბაძემ ერთ-ერთ თავის მოთხრო-
ბას სწორედ ეს თემა დაუდო საფუძვლად: “იბადება თუ არა ბავშ-
ვი, მშობელმა უნდა შეურჩიოს ორიგინალური სახელი. ასე, მაგა-
ლითად, ვაყებს: მედიკამენტი, სტადიონი, ფორდი, გოჩკა, შექსპი-
რა, შილერა, ჰამლეტა, გოგონებს: ავრორა, ანჯელიკა, მილიცა, მე-
რსედესი, დულცინე, ფლორენცია.

უთქვათ, თქვენ ცყავთ ოთხი ვაჟიშვილი. ერთს ჰქვია შექსპი-
რა, მეორეს - ფორდი, მესამეს - შილერა და მეოთხეს - ჰამლეტა.
უთქვათ შილერი და ჰამლეტი ეზომი თვალუჭობანას თამამოზენ.
თქვენ ეძახით მათ. ბავშვები არ მოდიან, განსაკუთრებით ჰამლე-
ტა ჭირვეულობს. თქვენ ბრაზობთ და იძლევით განკარგულებას: -
შექსპირ! წაიყვანე ფორდი, გაუარეთ შილერს და მომითრიეთ ყუ-
რით ჰამლეტი! ხომ კარგად ეღერს?

არსებობს სახელების კიდევ ერთი კატეგორია - “სინთეზური
სახელები“. რას ეწოდება სინთეზური სახელი? - მშობელთა სახე-
ლების შეერთებით შექმნილ სახელს სინთეზური სახელი ეწოდება.
მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი. არქიმედი (არქიმო და მე-

დიკო), სერჟანტი (სერგო და ჟანგა), ტახი (ტარასი და მარეხი), პანტა (პანტელეიმონი და ტაგინა), რეზინა (რეზო და შინა), საქონელი (საქო და ნელი). აქაც შეიძლებოდა იმისი მაგალითის მოყვანა, თუ დაჭეობანას თამაშის დროს როგორ დაიჭირა სერჟანტმა არქიმედი, როგორ დაეჯახა მათ ტახი და როგორ გაწყდა რეზინა წელში პანტას გარებით“ (34, 425).

სახელთა შერჩევა-შერქმევაში დიდი დაყოფა-გამიჯვნა არ იყო საქართველოში, მაგრამ მაინც ერთგვარი უპირატესობა ეძლეოდა გარკვეულ სახელებს. მაღალი წრის წარმომადგენელნი არ დაარქმევდნენ შვილს ზოგიერთ ისეთ სახელს, როგორსაც გლეხები არქმევდნენ. ასევე განსხვავება იყო ქალაქსა და სოფელს, მთასა და ბარს, დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს კუთხეებს შორის.

ერთიც კია, ვისაც არა ჰყოფნის გემოვნება თუ ჭკუა სახელის შერჩევაში, რა ქნას, რითი იხელმძღვანელოს? ადრე ეკლესია კრძალავდა არაქრისტიანულ, წარმართულ სახელებს და სავალდებულოდ მიიჩნეოდა კალენდარულ (ხალხის თქმით “წიგნის“), ანუ ებრაულ-ბერძნულ სახელებს. ჩვენთან, ჩანს, მთლად ცუდად არა ყოფილა საქმე, რაკი საკმაოდ ბევრი შემოინახა წარმართული სახელი, თითქმის ყველა კუთხეში, განსაკუთრებით მთაში. სხვა ხალხებში კი...აი რას წერს ვ. ნიკონოვი: “ფრანგებს თითქმის არა აქეთ ფრანგული სიტყვებიდან მიღებული ადამიანთა სახელები - სახელები მოტანილია კათოლიკობის მიერ რომიდან, ისევე, როგორც ჩვენთან თითქმის არ არის რუსული წარმოშობის სახელი: ძველრუსულ სახელებს ეკლესია კრძალავდა, ცვლიდა რა მათ ბიზანტიურით. ასევე, ბევრ თურქულენოვან ხალხში ჭარბობს არა თურქული სახელები, არამედ უცხოენოვანი გავლენით ნაკარნახევი, უმთავრესად არაბული და ირანული“ (85.6).

არანაკლებ ორთოდოქსალური აღმოჩნდა ონომასტიკის და, კერძოდ, ადამიანთა სახელების შერჩევაში, საბჭოთა ხელისუფლება. მიუხედავად იმისა, რომ თავიდანვე დაუპირისპირდნენ რელიგიას (როგორც მაგერიალისტები, მარქსიზმ-ლენინიზმის მიმდევარნი) და მოსალოდნელი იყო, რომ სახელების შერჩევაში სრულდემოკრატიას გამოაცხადებდნენ, ეს ასე არ მოხდა. მათაც არაკანონიერად გამოაცხადეს ნამდვილი ქართული, გრადიციული სახელები. პასპორტში არ უწერდნენ, მაგალითად, მთაში შემორჩენილ

ისეთ სახელებს, როგორც არის წიქა, ბეწიკა, მამუკა, მგელიკა, ღათია, ბაჭყია, გიგი, ვაგა, ბაბალე, ძილა, სამძიმარი, მეწყინა და სხვა მრავალი. ამ სახელების ნაცვლად პასპორტში იწერებოდა ის სახელები, რომლებიც აღმასკომებისათვის დარიცხულ სარეკომენდაციო სიებში იყო. აქ კი ძირითადად მოცემული იყო პრორუსული სახელები (ნიკოლოზი, ალექსანდრე, მიხეილი, ივანე და სხვ.) და პრორეევოლუციური, სააგიტაციო (ვლადიმერი, ვალოდია, ვილენი (ვლადიმერ ილიჩის შემოკლებული), მელიორი, მელსი და მისთანები. ამასთან, ეს სია, ჩანს, შედგენილი იყო ვინმე დასაუღელი პარტგმუშაკის მიერ, რადგან მასში ძალზე უხვად არის წარმოდგენილი ის ბერძნული სახელები, რომლებიც განსაკუთრებით დასაუღელთ საქართველოშია გავრცელებული: აპოლონი, პარმენი, აგრაფინა და სხვ. აი, ასეთ სახელებს უფორმებდნენ საბუთებში საპასპორტო მაგიდის გამგეები, მმაჩბიუროები, იმ ქართული სახელების ნაცვლად. თუ ვინმეს ქართული სახელი ერქვა, ვანოს ნაცვლად საბუთებში იწერებოდა ივანე, ალექსის ნაცვლად ალექსანდრე, მიხას ნაცვლად მიხეილი, ნიკოს ნაცვლად ნიკოლოზი, გიგლა, გიგი, გოგი, ვოგა, გუგა, ვია, ვიო, გივა, გივიას ნაცვლად - გიორგი, ბეწიკას ნაცვლად - ბესიკი, მგელიკას ნაცვლად - გელა და ა. შ. ხოლო ისეთ შემთხვევაში, როცა “უკანონო” სახელს არაფერი მიესადაგებოდა, მაშინ მმაჩის გამგემ იყო დამოკიდებული, თუ რა სახელს შეურჩევდა მეორედ “მონათლულს”. ასეთი სახელი ხშირად მხოლოდ პასპორტში და ოფიციალურ საბუთებში რჩებოდა უჩინარად. პირადად მე ჩემი სახელი გიგი პასპორტში არ ჩამიწერეს (არც სკოლის საბუთებში მაწერინებდნენ) - გინდა თუ არა გიორგიო. არა და გიორგი ჩემს უმცროს ძმასა ჰქვია, რადგან ხევსურეთში “გიგი” და “გიორგი” სხვადასხვა სახელებია. თუნდაც ამიგომაც არ შეეძლოთ ჩემთვის გიორგის დაძახება. მე დღემდე ყველა “გიგითი” მიცნობს, “გიორგის” კი მხოლოდ ბუღალტერიისა და კანცელარიის ხალხი მეძახის.

(აქვე მინდა ბარემ ისიც ვთქვა, რომ პირველ რიგში გადასამუშავებელია, “გასაქართულებელია”, ნამდვილი ეროვნული სახელებით შესავსებია ის სარეკომენდაციო სიები, რომლებიც საკრებულოებში აქვთ).

ეს ერთი შეხედვით უმნიშვნელო საკითხი ხშირად დიდ პრობლემად იქცევა ხოლმე სიცოცხლის მანძილზე. მათ არაერთგვარო-

ვნებას, მათ უგემოვნო შერჩევას შემდგომში დიდი უსიამოვნების მოტანა შეუძლია. აი, მაგალითად, თქვენ პასპორტში გიწერიათ გიორგი, ჩვეულებრივ კი გიას გეძახიან, თქვენ ყველა ამ სახელთ გიცნობთ. ერთ ღღესაც თქვენი უცხოელი მეგობრისაგან მიიღეთ საზღვარგარეთიდან ამანათი, რომელზეც აწერია “გია”. თქვენ კი წარადგენთ პასპორტს, რომელშიც გიორგი გიწერიათ - ამანათს ეერ მიიღებთ. მიიღებთ დიდი წყალების შემდეგ.

არანაკლებ დიდი წვალება და უაზრო ხარჯები სჭირდება არასასურველი სახელის შეცვლას. ასეთი და კიდევ სხვა ბევრი გაუგებრობა რომ ავიცილოთ თავიდან, საჭიროა ონომასტიკურმა მეცნიერებამ, ანთროპონიმიკამ მეცნიერულ დონეზე შესწავლილ სახელთა სია მიაწოდოს საზოგადოებას სარეკომენდაციოდ.

ადამიანთა საკუთარი სახელების შესწავლა მხოლოდ პრაქტიკული საქმიანობისათვის არ არის საჭირო. მასში შემონახულია ხალხთა ისტორიის შესწავლისათვის ძალზე საჭირო მასალა. ერთად თავმოყრილი სახელების ერთი თვალის გადავლებაც კი საოცარ სურათს წარმოგვიდგენს თვალწინ ჩვენი განვლილი ცხოვრებისას. ერთიანად წარმოგვიდგება მათი ყოფა-ცხოვრება, აზროვნება, შეხედულებანი, წეს-ჩვეულებანი, მეტყველება და სხვა. ადამიანთა სახელებთან არის დაკავშირებული წეს-ჩვეულებანი, გრადიციები, ლეგენდა-გადმოცემები, მითოლოგია, რწმენა.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ქართველებს, გარდა საკუთარი, ქართული სახელებისა, ბევრი გვაქვს იმ ქვეყნებიდან შემოსული, რომლებთანაც საქართველოს მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონია საუკუნეების მანძილზე. განსაკუთრებით ბევრი სახელია შემოსული და თითქმის გაქართულებული, სარწმუნოებრივ ნიადაგზე, ებრაულიდან და ბერძნულიდან.

ებრაულიდან: დავით -“საყვარელი“, გაქარია -“ღვთის მიერ დაუვიწყარი“, თომა -“ტყუპის ცალი“, იაკობ -“მიმდევარი“, ივანე -“ღვთის წყალობა“, იოსებ -“გამრავლება“, ანა -“სანდომიანი“, ევა -“ცოცხალი“, ეთერი -“ვარსკვლავი“, ლილი -“შრომანი“, სალომე -“მშვიდობა“ და სხვა მრავალი.

ბერძნულიდან: აკაკი -“კეთილი“, ალექსანდრე -“მამაცი მცველი“, ანდრო -“მამაცი“, არსენა -“ვაჟაკი“, ბასილი -“მეფური“, ბესარიონი -“ტყისა“, გაიოზი -“მიწის შვილი“, გალაქტიონი -“რძია-

ნი“, გიორგი -“მხენელ-მთესველი“, გრიგოლი -“უხიზმელი“, ეკატერინე -“წმინდა“, ლარისა -“თოლია“ და სხვა მრავალი.

ასევე ბევრი სახელია შემოსული იმ ენებიდან, რომლის წარმომადგენელი ხალხების დიდ გავლენას განიცდიდა ქართველი ხალხი როგორც პოლიტიკურ, ასევე კულტურულადაც.

ირანული: ავთანდილი -“სამშობლოს გული“, ბაკური -“ღვთის შვილი“, გოდერძი -“ძლიერი ხარი“, ბაურ -“ძალა“, თამაზ -“ძლიერი ცხენი“, თეიმურაზ - „სხეულთ ძლიერი“, ლოლა -“იასამანი“ და სხვ.

სპარსული: აფშინა -“სახლის პაგრონი“, ბაალ -“მოხუცი“, კირილე -“მზე“, ქავთარ -“აფთარი“, რუსუდან -“დღიანი“ და სხვ.

არაბული: ბადრი -“სავესე მთვარე“, ვამეხი -“მოყვარული“, სულხან -“სამართლიანი“, ასმათ -“უმანკო“, ლეილა -“ღამე“ და სხვ.

ლათინური: კონსტანტინე -“მტკიცე“, “ურყევი“, კორნელი -“რქიანი“, მარგია -“მარსისა“, იუსტინე -“სამართლიანი“, ვიტალი -“სასიოცხლო“, ვალერი -“ლონიერი“, “ჯანმრთელი“, ბელა -“ღამაზი“, მარინე -“მღვისა“, ლაურა -“დაუნა“ და სხვ.

რუსული: ვლადიმერ -“ქვეყნის მფლობელი“, ლუდმილა -“ხალხის საყვარელი“, ლუბა -“სიყვარული“, ნადეჟდა, ნალია -“იმედი“, ნინელ (ბოლოდან წაკითხული ლენინ), სვეტლანა -“ნათელა“ და სხვ.

ამათ გარდა, გვხვდება უფრო ძველი ხალხების ენიდან მომდინარე სახელები: ნინო (ასირიული ღვთაების სახელი), ნანა (ხეთური ღვთაების სახელი), ნონა (ეგვიპტური: “ღვთისადმი მიძღვნილი“), საბა (არამეული -“მოხუცი“ და სხვა).

ეს სახელები მცირე ნაწილია იმისა, რაც ჯერ ბოლომდე გამოსაკვლევიან, მეცნიერულად შესასწავლი. ბევრში სხვადასხვაგვარი ინფორმაციაა შემონახული ეთნოგრაფიული, ენათმეცნიერული, ბიოლოგიური და სხვა მრავალი.

ფშავში არის სოფელი მიგრიაულთა, თელიან, რომ ეს სოფლის სახელი მოდის კაცის სახელიდან მიგრი, რომელიც თავის მხრივ უნდა მოდიოდეს რომელიღაც გარდამცემი მხეცის სახელიდან. ამ სოფლის მკვიდრთა თქმით, მათ წინაპრებს მომხდურნი დაუფრენიათ. როცა უკითხავთ სირცხვილნაჭამთათვის, როგორ გამოგაქციესო, იმათ თავი უმართლებიათ: “ნიაღამ გამოგვაქციევენ, ერთ რაიმ მიგრივით იყო“.

ქართულ ანთროპონიმებში შემონახული ძვირფასი მასალა გამოძედავნილება მხოლოდ მამინ, როცა მოხერხდება მთელი საქართველოს ანთროპონიმის აღწერა ადგილებზე, როგორც ეს გაკეთდა თბილისის სახ. უნივერსიტეტის ონომასტიკური ცენტრის მიერ გოპონიმის აღწერისას. იყო სურვილი ანთროპონიმის აღწერისა გოპონიმის პარალელურად, რადგან ხშირ შემთხვევაში სწორედ ანთროპონიმია გოპონიმთა ახსნისას მორგებული ვასალები, მაგრამ გადაწყდა, მათი აღწერა გადადებულიყო. ანთროპონიმთა აღწერა უფრო შრომატევადია, ბევრად მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანია. მარტო ერთ ადამიანზე რამდენი ბარათი უნდა შეივსოს: გვარი, სახელი (ხშირად ორი, სამი და ოთხი კი), მამის სახელი, კომლის სახელი, მემეტი სახელი, შესაძლოა ფსევდონიმი და ფიქტონიმიც. ამასთან, რამდენი სიაა, რამდენი წყაროა ანთროპონიმებით სავსე. სწორედ მათი საშუალებით, მათი შესწავლის საფუძველზე დადგინდება, რომელ ეპოქაში, ისტორიის რომელ საფეხურზე რა სახელები სჭარბობს, რა სახელები ჩნდება, რა სახელები გადადის უკანა პლანზე ან სულაც დაიწყებას ეძლევა.

“თვით ანთროპონიმთა სახეობანიც ისტორიულად არიან შეპირობებულნი. რუსული მოსახლეობის უდიდესმა ნაწილმა გვარები მიიღო მხოლოდ XVIII-XIX საუკუნეებში, ხოლო საზოგადოების მაღალმა ფენამ - XIV საუკუნიდან. ჩვენი ქვეყნის ბევრ ხალხებში მამის სახელი და გვარი საბჭოთა ხელისუფლების დროს გავრცელდა“ (85,7). მსგავს ვითარებას პქონდა ადგილი საქართველოშიც. თავადებსა და აზნაურებს უყალიბდებოდა გვარი XVI-XVII საუკუნეებიდან, გლეხობას კი - მეცხრამეტე საუკუნეში, რუსეთის მმართველობის დამყარების დროს, საქანსპორტო რეკიმისათვის მიაკერეს. უმრავლესობას გვარებად ჩაეწერათ მამის სახელები, მანამდე როგორც მოიხსენიებდნენ ხოლმე ურთიერთს - ვისი შვილიაო? ქავთარას ძე - ქავთარაძე, ბერის ძე ბერიძე, ზურაბას შვილი - ზურაბაშვილი, ლაშქარას შვილი - ლაშქარაშვილი, ხულუზას შვილი - ხულუზაური, არაბას შვილი - არაბული, მჭედლის შვილი - მჭედლიშვილი და ა. შ. ხშირად ისტორიულ წყაროებში, ძეგლებში, დოკუმენტებში, მამის სახელით მოხსენიებულ პირებს გვართ მოხსენიებულებად მიიჩნევენ, ეს მისი გვარი ჰგონიათ: ბადრიას შვილი პაგა (1693), ბადგულას შვილი ხუცია (XVII), ბადას შვილი ბახუტა (1694), ბოცოს ძე ეადა (XV), გოგორჩას შვილი

შოშია (1670), გურამას შვილი სიყშია (1664), კახაბერ კახაბერის ძე, კახაბერ ძე ნინიასი (108, 209).

თუ ჩვენ ზემოჩამოთვლილთ და მათ მსგავს წოდებებს გვარუბად მივიჩნევთ, მაშინ უნდა ვამტკიცოთ ისიც, რომ სპარსელებსა თუ სხვა ქვეყნის შვილებსაც ქართული გვარები აქონიათ, დიახ, ისინიც ქართველთა მსგავსად მამისშვილობით მოიხსენიებიან ქართულ წყაროებში: აბუბაქრი მირიან შაპის ძე (108, 713), სულთან არსლან მაამუდის ძე (108, 271), გავიკ აბასის ძე (108, 209), ღუბეი სიდაყის ძე (108, 240), თოდრულ შუპამედის ძე (108, 238), იზიასლავ მსტისლავის ძე (108, 248), ისკანდერ ყარა-იუსუფის ძე (108, 721) და სხვა მისთანანი.

მხოლოდ მამის სახელით რომ მოიხსენიებდნენ პიროვნებებს, ე.ი. სახელადაც ერქვათ მამის სახელი, ამისი კვალი კიდევ არის შემორჩენილი ფშაე-ხევსურეთში: მარაისძე (ხორნაული, ს. კაწალხევი), კიბალაური (ხორნაული, ს. კაწალხევი), ნათელისძე (არაბული, ს. ჯუთა), ჩაჩაური (გიგაური, ს. ბლო), ნისლაური (წიკლაური, ს. აშლა), ბერიძე (მადურაშვილი, ს. უბილაურთა) და სხვ...

აღამიანთა სახელები

ქართული ანთროპონიმია ნაკლებად არის შესწავლილი. ჯერ თვით გვარ-სახელებიც არ არის მთელი საქართველოს მასშტაბით აღწერილი.

ჯერჯერობით არც ისტორიული წყაროების ონომასტიკაა ამოწურული და გამოვლენილი. ამ მხრივ ძალზე კარგი საქმე წამოიწყო კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა, გამოსცა I ტომი “პირთა ანოტირებული ლექსიკონისა“ (XI-XV სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით). დიდი საქმეა გაკეთებული აღამიანთა სახელების ერთად თავმოყრისა და გამოძვეურების მხრივ. რაც შეეხება ამავე ლექსიკონის შესავალში გამოთქმულ მოსაზრებებსა და დასკვნებს, მართებული არ არის. მაგალითად, მეშვიდე გვერდზე ისინი წერენ: “ისტორიული გვარსახელის სიცოცხლის ხანგრძლივობა იზომება ხშირად ერთი თაობით. მრავალი მაგალითი მოიპოვება იმის საილუსტრაციოდ, რომ მამა და შვილი სხეადასხვა გვარსახელით აღინიშნება“ (91,7). აქ გაუგებრობა იმაში მდგომარეობს, რომ მაშინ გვარები საერთოდ არ

არსებობდა და ადამიანს მამის სახელით იხსენიებდნენ, მისანიშნებლად - ვისი შვილი იყო, ე.ი. ვინ იყო. ამ ლექსიკონში, ჯერჯერობით, დიაქრონულად არის მოცემული მასალა. დიაქრონული კვლევა კი ჯერჯერობით ქართულ მასალაზე არ ჩატარებულა. სინქრონული კვლევა ქართული გვარ-სახელებისა სათანადო ლექსიკონებითურთ მოცემული გვაქვს რამდენიმე მკვლევრის ნაშრომში. მათ შორის აღსანიშნავია პროფ. ალექსანდრე ლლონგის “ქართველური საკუთარი სახელები”, პროფ. ზურაბ ჭუმბურიძის “რა გქვია შენ?” და “დედაენა ქართული”, პროფ. ილია მაისურაძის, “ქართული გვარ-სახელები”.

ტოპონიმების (გეოგრაფიული ობიექტების საკუთარი სახელების) მსგავსად, ანთროპონიმების (ადამიანთა გვარ-სახელების) დანიშნულება, ძირითადი ფუნქციაა სამისამართო, მისანიშნებელი. თავიდან, ადამიანთა საზოგადოების ჩამოყალიბების პირველ საფეხურზე, ადამიანისათვის სახელის შერქმევის საჭიროებაც ალბათ, ამით იყო განპირობებული. უნდა სცოდნოდეთ, ვისზე იყო საუბარი, ვის კითხულობდნენ და სხვა. მართალია, შემდეგ და შემდეგ, ისტორიული განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე იგი სხვადასხვაგვარ სახეს იღებდა. ადრეულ პერიოდში კი, როგორც ეს ინდიელი ტომების მაგალითზე ცნობილია, სახელებს არქმევდნენ გარეგნული ნიშნების მიხედვით (გრძელი ხელი, დიდი თავი), წამოზრდის შემდეგ გამოძვლავებული ხასიათის, უნარის მიხედვით (ცოფიანი მგელი, თეთრი მელა, გრძელი დანა და მისთ), მსგავსად იმისა, როგორც დღეს არქმევენ ზედმეტ სახელებს. ამიგომ არის, ალბათ, მოციერთ ხალხში, რომ ბავშვობაში სხვა სახელს ეძახიან (ან – საერთოდ არაფერს), ახალგაზრდობაში – სხვას, სიბერეში კიდევ – სხვას. შემდგომში კი, როცა საზოგადოება სოციალურად დაიყო, ჩანს, სახელთა ასეთი შერჩევა უმთავრესად ადამიანის საზოგადოებრივი მდგომარეობით უფრო ხდებოდა. შუა საუკუნეების მასალების მიხედვით თურქმენული სახელების შესწავლისას, მ. მუჰამედოვამ გამოაუღინა, რომ “არსებობდა სოციალური დაყოფა უბრალო ხალხისა და ხანების სახელებისა. უკანასკნელნი ხშირად აგარებდნენ მტაცებელი ცხოველებისა და ფრინველების სახელებს, რომელნიც თავის დროზე ტოტემს წარმოადგენდნენ; მათგან იმეიათად თუ ვინმეს ერქვა ბუნების ისეთი უწყინარი მოვლენე-

ბიდან მომდინარე სახელები, როგორც არის წვიმა ანდა უდაბნოს ბუჩქი“ (82, 151).

სახელის შერქმევას სხვადასხვა ხალხებში სხვადასხვაგვარი რიგუალები სდევს თან. საქართველოში (ქრისტიანულად) ამას ნათლობა ჰქვია და ღიღი ბარ-ზეიმით აღინიშნება. მოდამი შემოვიდა ბაეშისათვის პაპის, ბების სახელების შერქმევა. ძველად კი, როგორც ირკვევა, არც ჩვენთან და არც სხვაგან, ცოცხალი ადამიანის სახელის შერქმევა არ შეიძლებოდა. ქართველთა რწმენით, სახელი მხოლოდ მიცვალებულის სახელთან აბამს კავშირს. კომუნისტურ ეპოქაში, ცრურწმენებთან ბრძოლის დროს, როგორც ბერმა სხვა გრადიციამ, ამ ადამთ-წესმაც მახინჯი ფორმა მიიღო.

სულის სახელთან კავშირის რწმენის დამადასტურებელია ქართველ ხალხში დღემდე შემორჩენილი გრადიცია: თუ ცხვირის დაცემინების დროს მიცვალებულზეა საუბარი, მას ბეჭებზე ხელს არგყამენ – მის მოსულამდე არაფერი გეტკინოსო! ფიქრობთ, ეს გადმონაშთი უნდა იყოს იმგვარივე რიგუალისა, რომელიც ახალზელანდიელ აბორიგენებს (და შესაძლოა სხვა ხალხებსაც) ახასიათებს. ბაეშეს, რომელსაც სახელი უნდა შეურჩიონ, მიუგანენ ღეთაების გამოსახულებას და სიმღერით იწყებენ ჩამოთვლას წინაპართა სახელებისას, რომლებსაც რიგრიგობით ურთავენ სიმღერის ტექსტში. რომელი სახელის ხსენებაზეც ბაეში დააყენებენ, ანუ რომელ სახელსაც ცხვირი „დაამოწმებს“, იმ სახელს არქმევენ, „ცხვირია მოწმო“, ჩვენთანაც ვამბობთ. ჩანს, ჩენი ძველისძეული წინაპრებიც „რალაცას ამოწმებდნენ“ ცხვირის დაყენებით.

მეხუთე საუკუნიდან მოყოლებული (რაც ისტორიული წყაროები მოგვეპოვება) დღემდე, არა ჩანს სახელთა მიკუთვნების რაიმე მკვეთრი გამიჯვნა - შეფეებსა და თავადებს სხვა სახელები, გლეხობას სხვა – რადგან თვით სოციალური მდგომარეობა არ იყო მკვეთრად გამიჯნული. ხშირად მეფეებიც კი უნათლავდნენ შეილებს გლეხებს, რაც ქრისტიანულ რუსეთსა და ევროპის სხვა ქვეყნებში წარმოუდგენელი იყო. გლეხის შეილებსაც ისევე ხშირად ერქვათ გიორგი, დავითი, სვიმონი, ერეკლე, თეიმურაზი, თამარი, ქეთევანი, მარიამი და სხვა, როგორც მეფეებსა და მეფის ოჯახის წევრებს. პირიქით, რაც უფრო ღიღებული სახელოვანი იყო მეფე, ჩანს, უფრო მეტ ხალხს აღუძრავდა სურვილს, შეილი

მისი მოსახელე ჰყოლოდათ. ამ გრძნობის გრადიცია დღესაც ძლიერია ქართველ ხალხში.

საქართველოში უფრო სხვა ფაქტორი ასრულებდა დიდ როლს სახელთა შერჩევისას სოციალურად სხვადასხვა ფენაში, სხვადასხვა კუთხეში. თავის დროზე, ქრისტიანობის შემოსვლის პირველ საუკუნეებში და შემდგომ შუა საუკუნეებამდე, როცა ბიზანტიასთან კულტურული კავშირი გვექონდა, მასთან გერიგორიულად უფრო ახლო მდგომი დასაქვლეთი საქართველო მეტ გასაქანს იქაურ სახელებს აძლევდა (პლატონი, პანტელეიმონი, პიპოკრატი, აპოლონი, აგრაფინა და სხვ.); აღმოსავლეთ საქართველო კი უპირატესობას სპარსულ სახელებს აძლევდა (ზურაბი, გივი, ბეჟანი.). როსტომი, გარიელი, ავთანდილი, ნესტან-დარეჯანი და სხვ.). ასეთი ვითარება შეიქმნა რუსეთთან შეერთების შემდეგაც – უფრო რუსეთში მიღებულ სახელებს დასდეს პატივი (ალექსანდრე, ნიკოლოზი, ვლადიმერი, სერგეი, ივანე და სხვ.). ასევე გავრცელდა ევროპული სახელები (მერი, ეორა, კლარა და სხვ.).

რევოლუციის შემდეგ კი, ოღონდაც ქართული, ნაციონალური, მითუმეტეს “გლეხური” სახელი არა ყოფილიყო და არქმევედნენ ყოველგვარ უცხოურს, ხშირად უაზროსაც (ამის შესახებ ზემოთ უკვე გვექონდა საუბარი).

გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან, ეროვნული გრძნობების გაღვივებასთან დაკავშირებით, დაიწყო ეროვნული, უფრო კი მთაში შემორჩენილი ძველი ქართული სახელების გამომზეურება. უკვე თბილისში დაიწყო შეილებისათვის ისეთი სახელების შერქმევა, რომლებსაც ადრე დასცინოდნენ. ასეთებია: მამუკა, ვაგა, მინდია, ობოლა, ლელა, ნათია, შუქია, მზექალა და სხვ.). ამ ეროვნული წყურვილის ეამს ისევე მთამ, განსაკუთრებით, ფშავესურეთმა მოაწოდა ბარს სულიერ საზრდოდ ხელუხლებლად შემონახული სახელები, იმ კუთხეებმა, რომლებსაც არ სჩვევია გარეგნული კეკლუცობა, უცხოურით უაზრო მოჩვენებითობა. ამ მხრივ საყურადღებოა თუნდაც ის, რომ ევროპიდან მოსული “ნაძვის ხე” (ნაძვის ხის საკულტო ზეიმი), რომელსაც თითქმის ყველა კუთხეში “ეთაყვანებიან”, ფშავეში და ხევსურეთში არ მიიღეს. საახალწლო ნაძვის ხეს ეერსად იხილავთ ნამდვილ მთიელთა ოჯახებში.

ცნობილი ფაქტია, რა გააფთრებით ებრძოდნენ რუსი ბოიარები თავიანთ მეფეებს იმ უფლებისათვის, რომ თვითონაც -იზ დაბო-

ლოებით ჰქონოდათ გვარები გაფორმებული. ამის უფლებას არ აძლევდნენ, ხოლო თუ ვინმე თვითნებურად ასე გაიფორმებდა გე-
არს, მას თავსა ჰკვეთდნენ. 1627 წლის დადგენილებით მხოლოდ
ბოიარებს ეძლეოდათ უფლება - იჩ-მე დაებოლოებიანათ თავიანთი
გვარები. ეკატერინე მეორის დროს წესი კიდევ რამდენიმე კლას-
სა და თავადზეც გავრცელდა.

ქართველ მეფეთა საგვარეულო წოდება - ბაგრატიონი კი
იყო მათი საკუთრება, მაგრამ ისინი არავის უკრძალავდნენ თა-
ვიანთი წარმომავლობა ასევე გაეფორმებინათ, ამისი მოწმობაა
ხევსურეთში შემორჩენილი გაფორმება: მაგილიონი, არხოგიონი
და სხვა.

სახელის ფორმაც მკაცრად იყო განსაზღვრული რუსეთში,
რაც საფიქრებელია, რომ იგი ერთგვარად გადმოინერგა ჩვენშიც,
მათთან ორასი წლის ურთიერთობის მანძილზე. ადრე საუკუნეებ-
ში, თუ თავადსა და მის ყმებს, მის გლეხებს შორის პაგრონყმური
ურთიერთობა იყო უმთავრესად, სახელებითაც ურთიერთპაგივის-
ცემა იქნებოდა მიმართვაში. მითუმეტეს ეს დაცული იქნებოდა ას-
აკის მიხედვით. ხნიერ თეთრწვერა მოხუც გლეხს თავადის შვილი
არ ეტყოდა "გიორგა"-ს, არამედ "გიორგი"-ს. რუსეთთან შეერთე-
ბის შემდეგ კი...გაეიხსენოთ XIX საუკუნის საქართველოს გიპური
სურათი მ. ჯავახიშვილის "არსენა მარაბდელიდან". "ოცი წლის
წინათ თავადაზნაურობამ ახლად დანიშნულ მთავარმართებელს
გორმასოვს სასახლის ბაღში დიდი ნაღიმი გაუმართა. იქაურობა
სუფრებით იყო აჭრელებული. ღენერალი სასახლის ბაღში გამ-
ოვიდა და სტუმარ-მასპინძლები დაათვალიერა. ერთი სუფრის იე-
რი გაუკვირდა და მარშალს ორბელიანს ჰკითხა:

- ესენი ეილა არიან, კნიაზო?

- გლეხები გახლავან, თქვენო მაღალაღმაგებულებაჲ, ახლო-
მახლო სოფლების თავკაცები არიან.

მთავარმართებელი უარესად განცვიფრდა:

- მერე აქ რა უნდათ?

- ასეთია ქართული ადათი, - იმართლა თავი ორბელიანმა.

- დროა სულელური ადათები მოსპოთ, - სთქვა მან და ისევ

სასახლეში შებრუნდა.

გლეხები აკყარეს და დისციპლინის მონა ღენერალი მხოლოდ
ამის შემდეგლა გამობრუნდა. გამობრუნდა და სუფრას რომ

მიუჯდა, ქართველ თავადიშვილებს სახელმწიფოებრივი ამროვნების პირველი გაკვეთილი მისცა:

- დიდებულნო და წარჩინებულნო! - მოახსენა, - თქვენი სამეფო უფრო პატრიარქაგს ჰგავს, ვიდრე სახელმწიფოს, თქვენი ერეკლე განთქმული ბელადი და სახელოვანი მეომარი ყოფილა, მაგრამ მეფობისა და სახელმწიფოსი არა გაეგებოდა რა. ნამდვილი მეფე და სახელმწიფო მოღვაწე ან სულ არ გავა ხალხში, ან იშვიათად დაენახებთ. თქვენი მეფეები კი თურმე გლეხებს თვითონ აძლეუდნენ სამართალს, შეილებსაც უნათლავდნენ და მოგჯერ მათთან სტუმრადაც კი მიდიოდნენ. თქვენ ევროპულ ცივილიზაციას ეპოგინებით, მაგრამ იგი სულაც არა ჰგავს სასაღილო დარბაზს, სადაც გლეხისათვისაც და თავადისთვისაც ერთი სუფრაა გაშლილი. აბა რა საკადრისია თავადისა და გლეხის დაძმობილება და ლაზღანდარობა. ბატონებო, გთხოვთ დაიხსომოთ, რომ რამდენადაც უფრო მეტია მანძილი დიდებულთა და მდაბიოთა შორის, იმდენადვე უფრო ძლიერია სახელმწიფოც და კულტურაც, ხოლო სადაც ეს მანძილი მოკლეა, იქ არც სახელმწიფოა და არც ცივილიზაცია, არამედ ანარქიაა და შინაურობა. ბატონებო, ვირჩევთ ჩემი ნათქვამი დაიხსომოთ და შეასრულოთ.

აქ ნამყოფმა ბაალმაც დაიხსომა და შეასრულა... (177. 96, 97).

მწერალს აქ მხატვრულადა აქვს გადმოცემული ის რეალობა, რაც რუსეთში იყო გამეფებული და რასაც ასე გულდაგულ ნერგავდნენ საქართველოში. მეცნიერის თვალით დანახული ეს რეალობა კი (ამ შემთხვევაში ონომასტიკის კუთხით) ასეთია:

“პირთა სახელის ფორმას განსაზღვრავდა მისი მაგარების ადგილი სოციალური იერარქიის კიბეზე. ძლიერი ბოიარი, რომლის სახელის ხსენებაზეც კი კანკალებდნენ წვრილი ბოიარები, არამც თუ უმდაბლესი საფეხურის ხალხი, მეფისადმი მირთმეულ თხოვნაზე ხელს ასე აწერდა: “მონა შენი ვასკა“. რუსეთის უმეტესი მოსახლეობისათვის საუკუნეების მანძილზე ka-თი დაბოლოებული დამამცირებელი ფორმა აუცილებელი იყო...

უბრალო ხალხისათვის სახელის დამამცირებელი ფორმა აუცილებლად იყო მიჩნეული XIX საუკუნეშიც. ბრამითა და გულისტკივილით წერდა ვ. გ. ბელინსკი (“წერილი გოგოლს“): “რუსეთი წარმოადგენს საზარელ სახილველ ქვეყანას, სადაც ადამიანები

თავისთავს მოიხსენიებენ არა სახელებით, არამედ თიკუნებით: ვანკა, ვასკა, სტემკა, პალაშკა“ (85).

ქართველი ერის ასეთ “გაკულტურებას“ რუსეთის საუკუნოვან ბატონობაში არ შეიძლება თავისი ნაყოფი არ გამოეღო და გამოიღო კიდევ: მაღალი საზოგადოების წარმომადგენელი თუ აუცილებლად იყვნენ: გიორგი, ლევანი, ზურაბი, ნიკოლოზი, დავითი, ბესარიონი და მისთანები, გლეხებს დაუმკვიდრდათ გიორგა, ლევანა, ზურაბა, ნიკოლოზა, დავითა, ბესუა და მისთანები.

ზოგიერთი ხალხის ჩვეულებაში იყო დიდებულთა სახელისათვის რაიმე გამოსარჩევი დამატება. ესპანურში იყო ასეთი ნაწილაკი თუ თანდებული “დე“, გერმანულში “ფონ“, რომელნიც მინაარსობრივად რაიმესაგან გამოყოფაზე, წარმომავლობაზე მითითებენ, ე.ი. ამა და ამ “გვარისა“ ვარო.

აღმოსავლურ ხალხებში და იქიდან რუსეთში ორი და მეტი სახელის შეერთება იყო მიღებული. იყო სახელის შეცვლა ასაკისა და თანამდებობის მიხედვით. ასეთი სახელები თითქოს ერთგვარი მიმანიშნებელიც იყო საზოგადოების რომელ საფეხურზე იდგა ესა თუ ის პიროვნება, რა ადგილი (სამსახური) ეკავა და სხვა.

საქართველოში მსგავსი არაფერი ყოფილა. მხოლოდ რუსთა წაბაძვით გაჩნდა მათვე მიერ შექმნილ კომუნისტურ საზოგადოებაში (უშთავრესად) - იჩ-ით გაფორმება მამის სახელისა და სახელ-მამის სახელით მიმართვა. განსაკუთრებით დამკვიდრდა ასეთი მიმართვა “ცეკა“-ს სისტემაში - უმცროსი უფროსს (თანამდებობრივად) სხვაგვარად არ მიმართავდა.

ასეთი მიმართვა თუ სახელის მწიგნობრული ფორმა დაცული იყო ოფიციალური, სამსახურებრივი მიმართვებისას, თორემ პარალელურად რჩებოდა ბავშვობის ოჯახის წევრებისა თუ მეგობართა ვიწრო წრისათვის განკუთვნილი სახელი. სამსახურებრივი მდგომარეობისა თუ საზოგადოებრივ ფენაში გადანაცვლების მიზეზით შეცვლილი სახელის პარალელურად რჩება ძველი სახელიც და ასეა ხშირად ორ და სამსახელიანობა.

მაგალითად, ცნობილ მეცნიერებს: დავით გოგოჭურს, ალექსი ჭინჭარაულს, ალექსი არაბულს, ვახტანგ ქიბიშაურს ხევსურეთში ცხოვრებისას ერქვათ გიგია, წიქა, ვაგა, გრანჯა (იგივე თანმიმდევრობით“. ხევსურეთში, სკოლის ამხანაგებისა და ახლო მეგობართა წრეში ამავე სახელებით მიმართავენ მათ დღესაც.

მეორე სახელებად ასევე უმკვიდრდებათ ადამიანებს ფსევდონიმები თუ გასაიდუმლოების მიზნით შერქმეული თიკუნები. როცა ბერად აღიკვეცებოდა ვინმე ძველად, ისიც იღებდა ახალ, ბერობის "სახელს (სულხან ორბელიანმა მიიღო საბა). "სტალინი", "ლენინი" ფსევდონიმებია, მაგრამ მათ გასაიდუმლოების სახელებიც ჰქონდათ - "კობა", „სტარიკა“. ადამიანი როცა ხდება კანონიერი ქურდი, ისიც იღებს ახალ სახელს. აქაც ისევე, როგორც ბერად აღკვეცის დროს, ახალი სახელი მიმანიშნებელია ძველი ცხოვრების უარყოფაზე და ახალ საძმოში შესვლაზე, სხვაგვარი ცხოვრების დასაწყისზე. თუმცა გასაიდუმლოება პიროვნებისა აქაც ძალაშია.

საკუთარი სახელი შეიძლება სულაც არა ჰქონდეს პიროვნებას ანდა საკუთარი სახელით არ მიმართონ. ვ. ნიკონოვი ამას სოციალური მდგომარეობით ხსნის, თუმცა ყველგან ეს ასე არ უნდა იყოს. "ძველ რომში გათხოვილ ქალს მიმართავენ მაშის სახელით (ვისი ქალია), ქმრის (ვისი ცოლია) ანდა ვაჟიშვილის (ვისი დედაა) (85). ჩვენთან, საქართველოს ზოგიერთ კუთხეშიც გვხვდება ქალისადმი ასეთი მიმართვის ფორმა, მაგრამ ეს სოციალური მდგომარეობის კი არა, უფრო მნებობრივი კუთხით შეიძლება აიხსნას. მაგალითად, გუდამაყარში ოჯახის დედას მიმართავენ დაეუკაცებელი შეილის სახელით, სოფ. მაქართაში მყავდა მეგობარი ვასიკო წიკლაური, რომლის დედას, მამოს, ყველა ეძახდა "ვასიკაის დედას", განსაკუთრებით ვასიკას თანაგოლი ახალგაზრდები მიმართავენ: ვასიკაის დედაე!

ცნობილია, რომ საქართველოს მთაში ცოლ-ქმარნი, რძალი – მამამთილს სახელით არ მიმართავენ. აქედან ჩანს, რომ სახელს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რაც რიგ შემთხვევაში ღლეს უკვე ამოუცნობია.

„ინდიელთა კვაკიუტლის გომის წარმომადგენელნი ვალის აღების დროს გირაოდ თავის სახელს გოვებენ და სანამ ვალს არ დააბრუნებენ, მას უსახელოდ თვლიან, სახელით არაფერ მიმართავენ, უსახელოს აღარა თვლიან გომის სრულუფლებიან წევრად.

კანადელი ესკიმოსი რაღაც მიზეზით თუ გადაწყვეტდა, რომ მისი სახელი თარსია, სხვათა უკითხაუად გამოიცვლიდა და სხვა სახელს დაირქმევდა, ზოგი ხუთი-ექვსჯერ გარდაიქმნებოდა სხვა კაცად. ამას სასოწარკვეთაში მოჰყავდა ჩინოვნიკები. დაიწყეს მა-

თი დანომრვა. მაგრამ, ეს ისეთ დიდ შეურაცხყოფად მიიღეს, რომ ნომრობანა ჩაიშალა“ (85.26).

სახელში დიდ მისტიკურ ძალას ხედავდნენ ადრეულ საფეხურზე მდგომი ხალხები, მათ შორის ქართველებიც. ამიტომ ცდილობდნენ შეერჩიათ სახელი იმის მიხედვით, თუ რა სურვილი ჰქონდათ შვილის მიმართ - სახელის ძალით ჩაენერგათ ის თვისება, ბედი, კარგი მომავალი, რასაც იგი (სიკცვა) აღნიშნავდა. მაგალითად, ქართველი შვილს ფოლადას როცა არქმევდა (გვარია ფოლადაშვილი), ამით ამჟღავნებდა სურვილს, რომ მისი ვაჟი ფოლადადით მტკიცე, „მჭრელი“ ყოფილიყო. ასეთივე სურვილით ჩეჩენ-იზგუმები ვაჟს არქმევდნენ სახელს ლეჩა - „შევარდენი“; ხევსურები - მგელიკას, ქორიას; რუსები - ვლადიმირს „ქეყენის მპყრობელი იყავიო“; ყირგიზები -ბაი-ბოლ-სუნ „დაე იყოს მდიდარი“ და სხვა.

სახელის შერქმევის დროს იყო იმისი მტკიცეობაც, როგორმე შვილი შერჩენოდათ სახელთან დაკავშირებული მისტიკური ძალების დახმარებით. ქართველები ასეთ დროს არქმევდნენ: გამეზარდას, გაიხარას, ბერდიას ან ღვთაების სახელებს: ღვთისოს, გიორგის, კოპალას, პირქუმს, ხმალას ან ცხოველის სახელს: ძაღლია, დათვია ან ურჯულოს სახელს, სიკედილს გზა აერევაო: აბღულა, მირზა, ფაშა...ანდა ისეთ სახელს, სიკედილს, ავსულს მიკარება რომ შეზღობოდა: ვლახა, ღორიგლეჯა, საძაგელა...

ასეთი „სურვილის“ სახელები ყველა ხალხსა აქვს. შვილი როცა არა რჩებოდათ, თურქმენები კიდევ დაბადებულ შვილს არქმევდნენ - თურსუნს „დაე გადარჩეს“, თურქები - ღური „გადარჩა“, სომხები - მანგაკან „გადარჩენილი“, ჩეჩენები - ეახა „იყოცხლე“...

თუ მარგო გოგოები იბადებოდნენ, ქართველები არქმევდნენ: მეწყინას, არმინდას...

სურვილი იყო გამოხატული მაშინაც, როცა სახელოვანი წინაპრის, ცნობილი პიროვნების სახელს არქმევდნენ - იმისი მსგავსი გაიზარდოსო, მასავით კარგი და სახელოვანი იყოსო. ასეთივე აზრით უფრთხოდნენ ცუდი ადამიანის სახელს - მასავით ცუდი არ გამოვიდესო. ამიტომ არის, რომ ზოგი სახელი მრავლად გვხვდება, ზოგი კი თითქმის მივიწყებულია.

ანთროპონიმი ენის ლექსიკის განუყოფელი ნაწილია და მის სიმდიდრეს გვიჩვენებს, სემანტიკურად იგი თავისებური სიკცვაა, მაგრამ ეს თავისებურება მას ლექსიკის საერთო ფონიდან ვერ

განაკერძოვებს. ანთროპონიმი წარმოშობითა და რამდენადმე ფუნქციით განირჩევა სუბსტანტივის კლასის სხვა თანრიგის სიტყვებისაგან, თორემ გრამატიკულად, სტრუქტურითა და წინადადებაში მოხმარებით, იგი არსებითი სახელია, ოღონდ ისეთი სახელი, რომელსაც ამ თანრიგის სხვა სიტყვებისაგან განსხვავებით, არ ძალუძს მრავლობითი რიცხვის წარმოება.

საკუთარი სახელი და საზოგადო სახელი ერთურთის საპირისპირო ისეთი სიტყვებია, რომელთაც ინდივიდუალური ნიშანდობლივი თვისებები აქვთ. ა. შანიძის ფორმულა: “სახელი შეიძლება იყოს საკუთარი და საზოგადო” – სწორედ ამას გულისხმობს. მაგრამ, ამასთან ერთად, საზოგადო და საკუთარ სახელებს ბევრი რამ აქვთ საერთოც და განსხვავებულაც. ამიგომ მათი აბსოლუტურად გათიშვა და სულ სხვადასხვა პოლუსზე დაყენება, მართებული არ იქნება... ხამგასასმელია ის გარემოება, რომ საკუთარი სახელი გენეტიკურად იგივე საზოგადო სახელია, ხოლო საკუთარი სახელის გადასვლა საზოგადო სახელთა ჯგუფში და, პირიქით, საზოგადო სახელისა – საკუთარ სახელთა ჯგუფში, დღესაც ბუნებრივი პროცესია“ (137,7).

ზემოთაც გვქონდა საუბარი, რომ ბევრ უცხოურ სახელს, რომელიც დღეს მხოლოდ სუფთა ქართულ სახელად მიიჩნევა ქართულში, თავის მშობლიურ ენაში არ დაუკარგავს ის თავდაპირველი მნიშვნელობა. ყველა რაღაცას აღნიშნავს, ისევე როგორც აღნიშნავენ ქართული სახელები: მზექალა, იამზე, გულსუნდა, ქორია, ვეფხია, ვეიადი, ცისკარა და სხვა. მართალია, ეს სახელები საზოგადო სახელებიდან არის მიღებული, მაგრამ უცხო სახელთა მსგავსად (გიორგი, აკაკი და სხვ.), იმავე ფრომით კი არ იხმარებიან, არამედ ფორმლებიან საკუთარ სახელად - ერთავენ -ა ღერივიტს, რომელსაც ხშირ შემთხვევაში კნინობითის გაცეხაც ახლავს. თუმცა არც ის არის გამორიცხული, რომ საზოგადო სახელი იმავე ფორმით ერქვას ადამიანს და არა რაიმე სუფიქსდართული: ლომი – აქედან გვარი ლომიძე, ქორი – ქორიძე...

სხვა შემთხვევაში კი ხდება ისე, რომ საკუთარი სახელი ხდება საზოგადო. ეს უმთავრესად იმ შემთხვევაში, თუ პიროვნების სახელი შეერქმევა მის რაიმე გამოგონებას, აღმოჩენას, შესწავლილ მოვლენას, საგანს და მისთ. ასე, მაგალითად, შინგერი (საკუ-

რაეი მანქანა), რენტგენი, ვინჩესტერი, ბრაუნინგი, ფორდი, ლალიძე (სასმელი) და სხვა.

აღამიანთა განვითარების აღრეულ საფეხზე სახელთა შესარქმევად ჩეულებრივ საზოგადო სახელები გამოიყენებოდა და ამ საზოგადო სახელებიდან იღებს სათავეს ანთროპონიმია. შემდგომში კი, ისტორიული განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე, ეს სახელები იქცევა „ნამდვილ“ სახელებად, ე.ი. ისეთ სახელებად, როცა ისინი ხშირ შემთხვევაში მხოლოდ აღამიანთა სახელები არიან და მეტი არაფერი. ასეთი რამ მოხდა თუნდაც ერთი რიგის ქართულ სახელებში, იმიტომ, რომ თვით ის სიტყვები, საიდანაც აღამიანთა სახელები აიღეს, გამოვიდა ხმარებიდან, თვით ის ნივთები გადავიდა ყოფიდან.

უცხოური სახელების მნიშვნელობა კი, შესაძლოა მაშინაც და დღესაც, ხალხისათვის არ იყო ცნობილი. თანაც ამ უცხო სიტყვებმა ზოგ შემთხვევაში ფორმაც იცვალეს, გაქართულდნენ.

სახელთა ჯგუფები ფორმის მიხედვით

ქართული თუ ქართულ სინამდვილეში მოქმედი სახელები შეიძლება სამ ჯგუფად დაიყოს ფორმისა და აგებულების მიხედვით. ესენია: მარტივი, ანუ ძირეული, წარმოქმნილი და შეერთებული, ანუ თხზული.

I. მარტივი, ანუ ერთფუძიანი, აფიქსებდაურთველი სახელები ხშირ შემთხვევაში უფრო ძველი ჩანს და შინაარსობრივადაც აუხსენელი, ისევე როგორც მსგავსი გოპონიმები. ისინი ბოლოვდებიან ყველა ხმოვანზე და ყველა თანხმოვანზე. ხმოვანფუძიანები: აბიკა, შეთე, აგო, გაბუ, მაცი, თანხმოვანფუძიანები: ავაგ-ი, ქვანთ-ი, პიხ-ი, რაგულ-ი, რემ-ი, როდ-ი, ალხაზ-ი, ნუკრ-ი, მლიფ-ი, მახარიკ-ი და სხვ.

მარტივებს მიეკუთვნება სახელებად გამოყენებული ზმნური ფორმები, პირიანი ზმნები, რომელნიც ნაკარნახევი არიან შვილის დაბადებით, გამოსატყვევ იმ გრძნობას, რაც შეილის დაბადებამ გამოიწვია მშობლებში. გამიხარდი, გამახარე, მეწყინა, გელოდი, გეთაყვა, მოგელი, შენგელი, მომესწარა, მიშველა, გიმგერი, ივარგე, მშისახარი, მშეყარი, ვარდისახარი, მშისაყარი და სხვ.

II. წარმოქმნილია საკუთარი სახელი, რომელიც საწარმოქმნო აფიქსებით არის გაფორმებული. აქ სპეციფიკური მხოლოდ სახელთა საწარმოებელი სუფიქს-პრეფიქსები ერთი-ორი თუა, დანარჩენი იგივე მაწარმოებლებია, რაც საზოგადო სახელთა წარმოქმნისას არის გამოყენებული ქართულ სალიტერატურო ენაში. რაც შეეხება ქართული ენის დიალექტებს, იქ ზოგიერთი სუფიქსი თავისებურად არის გამოყენებული, ანდა აქვს ისეთი სუფიქსები, რომლებიც მხოლოდ ამ კუთხისათვის არის ნიშანდობლივი. ისინი ხშირად ძველი დროიდან არის შემონახული, იმ დროიდან, როცა ეს სუფიქსები საერთოქართველური იყო.

1. -ელ-ელ-ა. ეს სუფიქსი მხოლოდ ანთროპონიმთა საწარმოებლად გამოიყენება. ელ მაჩვენებელია სადაურობისა ადამიანთათვის: გორელ-ი... (ა. შან.). ბატონი აკაკი ასე მოკლედ ამბობს და აღარ განმარტავს, რას დაერთვის ეს -ელ სუფიქსი. იქვე მოყვანილი მაგალითების მიხედვით კი უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მხედველობაში ჰქონდა გოპონიმები, გეოგრაფიული სახელები, საიდანაც იყო წარმომობით ესა თუ ის პიროვნება. ამას გარდა, იქვე მიუ-

თითებს: „ელ სუფიქსი ამკამად მიმდინარეობასაც აღნიშნავს: ლენინ-ელ-ი, სტახანოვ-ელ-ი, ფეხბურთ-ელ-ი“.

-ელ ძველი ღროიდან, ჩანს, მართლაც, მხოლოდ გეოგრაფიულ სახელებს დაერთოდა და ადამიანის სადაურობაზე მიუთითებდა (რუსთაველი, ცურტაველი, ხანსთელი, თბილელი, ჩრდილელი და სხვა), მაგრამ შემდგომში, გვარის ჩამოყალიბების დროს გარკვეული ნაწილი გვარებისა სწორედ ასეთი წოდებებიდან წარმოიქმნა (ბარდაველი, ბოტკოველი, კვეზერელი, ნაპირელი, მეტრეველი, მაჩაბელი და სხვ.).

მარტო წარმომავლობისა და მათგან მიღებულ გვარებში არა, -ელ სუფიქსი ხშირად მონაწილეობს თვით სახელებშიც, რაც ასევე გადმონაშთი უნდა იყოს ძველი ვითარების, როცა წარმომავლობის სახელი იხმარებოდა პიროვნების სახელად. ხევსურებში ღლესაც არის სახელები: მაისგელი (ქისკეთშია ადგილი მაისგო), კადელი (კადა თემია მთიულეთში), უცხო გომში, უცხო გარემოში მოხვედრილი პიროვნება უთუოდ იღებდა სახელს თავისი წარმომავლობის მიხედვით. დასავლეთ საქართველოში საცხოვრებლად გადასულ კახს ყველა “კახელად” მოიხსენიებდა და მერე გვარდაც იმას მიიღებდა, თიანეთში, უკანა ფშავეიდან, სოფელ მათურიდან ჩამოსახლებული ფშაველი იწოდებოდა მათურელად და შემდეგ ეს წოდება იქცა მის გვარად და ა.შ.

-ელ სუფიქსი ღლესაც (უმთავრესად მთაში) ხშირად დაერთვის სახელს და მას უფრო საალერსო ნიუანსი ახლავს, ერთგვარი ფამილიარობის, გარომანტიკულობის: გიგიტა - გიგიტელი, ხათუთა - ხათუთელი, მოთა - მოთელი, თოთია - თოთელი და სხვ.

2. -ურ-ურა, -ულ-ულ-ა. ა. შანიძის მითითებით “ურ (რაენარეე ფუძეებთან დისიმილაციით: -ულ ელ-ის ბადალია და აღნიშნავს არაადამიანთა სადაურობას“ (144, 127).

მხოლოდ სადაურობას არა, -ურ სუფიქსი ასევე დაერთვის ადამიანთა სახელებსაც. გვარები რომ გვაქვს -ურ სუფიქსით ნაწარმოები, ეს სახელებიდან მომდინარეა, ე.ი. -ურ სუფიქსით ფორმდებოდა ადამიანთა სახელები და შემდეგში ასეთი სახელები გვარებად იქცა. ეს რომ ასეა, ამაზე მეტყველებს -ურ-ით ნაწარმოები სახელები, რომლებიც შემონახულია ფშავესურეთში: ჩაჩაური (გვარად გიგაურია და ცხოვრობს ბლოში), ბაიჭური, ბაბუხური,

ბაჩაყაური, ბაბურაული, გოგოთური, ნისლაური, ბეწინგური, იეანური, კიბალაური და სხვა.

აღამიანთა სახელებშიც ისევე, როგორც ანთროპონიმულ გოპონიმებში ურ სუფიქსი სადაურობას კი არა, კუთვნილებას უნდა გამოხატავდეს (ამის შესახებ იხ. გვერდები, 180-189).

3. -იონ. ეს სუფიქსი, რომელიც პირველად შეისწავლა ა. შანიძემ, დადასტურებულია ხევსურულში და ცნობილია ვაჟა-ფშაველასა და კონსტანტინე გამსახურდიას ნაწარმოებებიდან, რომ აღარაფერი ვთქვათ ქართველთა სამეფო დინასტიის წოდებაზე – “ბაგრატიონი”.

ი. მაისურაძეს “ბაგრატიონთა” წოდებიდან გვარის მაწარმოებლად აქვს გამოყოფილი -იონ, რაც, რა თქმა უნდა, არ შეეფერება სინამდვილეს.

თანამედროვე ქართულში ეს სუფიქსი გამოთიშულია, ხევსურულში კი შემორჩენილია და აწარმოებს მხოლოდ და მხოლოდ აღამიანთა წარმომავლობას, კუთვნილებას. ვაჟას “აღლუდა ქეთულაურში” “შაგილიონის ნასროლი ქისტს უმტვერევს გულის ფიცარსა”, ამკარაა, რომ შაგილელ კაცს, შაგილის მკვიდრს გულისხმობს. ასევე იხმარება დღეს ხევსურეთში სხვა სოფლის მკვიდრთა მიმართაც. არხოტიონი, ამლიონი, ჭიმლიონი, რომკიონი, ხიგალიონი, აგაბიონი, აჭიონი, ჩხუბიონი და სხვა. ასე ვაფორმებულ სახელში იგულისხმება წარმომავლობასთან ისიც, რომ ესა თუ ის კაცი (ქალზე არ ითქმის) ამ სოფელს ეკუთვნის, ამ სოფლისაა. აქედან გამოსვლით “ბაგრატიონი” მიანიშნებდა ამ დინასტიის წარმოადგენელზე, ამ ჩამომავლობისადმი კუთვნილებაზე.

-იონ სუფიქსით რამდენიმე ზოგადი სახელიც იწარმოება და ისინიც აღამიანთა მიკუთვნებას გამოხატავს: დროშიონი (ხატის დრომის ხატიდან ხატში გადამტან ხევისბერ-დეკანოზთა ჯგუფი), ხატკიონი (ხატში მიმავეალი ხალხის ჯგუფი), მხედრიონი (მხედრობა), მაყრიონი.

როგორ უნდა აიხსნას -იონი? -იან-ის (ვთქვათ, დადიანის) ვარიანტად? თუ უცხოურიდან საიდანღაც მომდინარედ. ბატონი კონსტანტინეც ხომ განსხვავებული გაგებით ხმარობს ამ ფორმებს: “ბიზანტიონში” ბიზანტიის მეფესა და მეფის კარს გულისხმობს („არ გვინდა ქრისტეს ჯვარი, არ გვინდა მეფე გიორგი, არც გვიად სპასალარი, არც მეღქისედექ კათალიკოსი, მცხეთა და უფლისცი-

ხე ისეთივე ბუდეა გულარძნილობისა, როგორც ბიზანტიონი“, „დოსტაგის მარჯვენა“).

-იონ სუფიქსით დაბოლოებული ერთი გოპონიმი გვაქვს საქართველოში – ბახტრიონი (სიონი - ებრაულია) და ისიც საკვლევესაძიებოა. ქართულ ენციკლოპედიაში ეკითხულობთ: „ბახტრიონის ციხე, ფეოლ. ხანის ციხესიმაგრე კახეთში...აგებული უნდა იყოს XVII ს. 50-იანი წ.წ. ბოლოს, ირანის შაჰის აბას II-ის ბრძანებით. ბ.ც. “ერთ-ერთი მთაეარი დასაყრდენი იყო კახეთში სპარსელთა ბატონობის განსამტკიცებლად და ჩამოსახლებულ მომთაბარე თურქმანთა უმიშროების უზრუნველსაყოფად. სახელი ეწოდა აქ მდებარე სოფ. ბახტრიანის მიხედვით, რ-ს სახელწოდება, თავის მხრივ, ბახტარაშვილების გვარიდან უნდა მომდინარეობდეს“.

ასეთი ახსნა ამ სახელწოდებისა ბევრნაირ ეჭვს იწვევს. ჯერ ერთი, თუ ასეთი გვარის ხალხი ცხოვრობს იქ, რატომ შეიძლება “ბახტრიანი“ ბახტრიონად? რატომ არ დარჩა “ბახტრაანი“? მეორეც, რატომ დაარქვეს თათრებმა თავის აგებულ ციხეს ქართული უმნიშვნელო სოფლის (თუ იყო იქ სოფელი?) სახელი, როცა ქართველთა აშენებულ ბევრ სხვა ციხესაც კი თავის სახელებს არქმევდნენ (ნარიყალა, ხორნაბუჯი), ხომ არ იყო აქ ბახტიართა გომი ჩაყენებული?

4. -იკო. ეს მაწარმოებელი ძირითადად ადამიანთა სახელებს ერთეის და კნინობით-საალერსო გაგებას აძლევს: ლევანიკო, ნანიკო, თამრიკო, დათიკო, სოლიკო, სოსიკო, ვასიკო, ნინიკო და სხვ. იშვიათად გვხვდება საზოგადო სახელებთან და ისინიც თითქმის ყველა ადამიანთა სახელებია მაინც: მამიკო, დედიკო, დაიკო, ძამიკო, ბიძიკო, შვილიკო, ზღაპრებში გვხვდება, “მელიკო“, მაგრამ იქაც ადამიანი იგულისხმება.

5. -ა. ეს მაწარმოებელი ამჟამად აღმოსავლეთ საქართველოს მთისა და ბარის დიალექტებში ერთნაირად გავრცელებულია. ამ საუკუნის დასაწყისამდე კი, როგორც ჩანს, მთაში უფრო მეტად ყოფილა. ა. შანიძე წერს: “ეს მაწარმოებელი ძალიან გავრცელებულია მთის კილოებში (მაგ. ფშაურში, მოხეურში), სალიტერატურო ენაში კი იშვიათად გვხვდება“ (144. 120).

ეს სუფიქსი (-ა), მართალია, ძირითადად კნინობას აღნიშნავს, კაცა (პატარა კაცი), მამულა (პატარა ველი გყეში, პატარა სახნავი), ქალა (გოგონა), სახლა (პატარა სახლი)... ასევე ქონებას – თა-

ვწითელა, თავმება, მავთვალეა, ვრძელფეხება, მაგრამ იგი უმთავრესად მაინც ადამიანთა სახელებს ერივის და აქაც კინობას აღნიშნავს: გიგუა, ბესიკა, ჯემალა, იოსება, პეტრია და სხვა.

როცა -ა მაწარმოებელი ერთვის ო-ზე დამთავრებულ სახელს (ვანო, გიგო, ბესო, პელო, ბერო და სხვ.), ო უ-დ გარდაიქმნება და გვექნება ვანუა, გიგუა, ბესუა, პელუა, ბერუა და სხვა.

მთაში, განსაკუთრებით ფშავში, როცა ვინმეზე გულმოსულნი არიან, დამცირების მიზნით ამ უა დაბოლოებას ყოველნაირად (თანხმოვანსა თუ ხმოვანზე) დაბოლოებულ სახელს ურთავენ. ზურაბუა, ვოგია, ივანუა, ლევანუა, ბესუა, მერაბუა და სხვ. შესაძლოა ეს უა ნიუანსურად კინობითის უნა, უკა-ს სიახლოვითაც იყოს.

6. -ია. ეს სუფიქსი მხოლოდ ადამიანთა სახელების საწარმოებლად გვხვდება. ამ შემთხვევაშიც კინობით-საალერსო გაგება ან მხოლოდ დაკნინება იგულისხმება. გავრცელებულია უმეტესად დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში. ვოჭოია, რეზოია, ჭიჭიკია, დათოია, ნანულია, ნანაია და სხვ.

7. -უკა. კინობით-საალერსო ფორმის მაწარმოებელია სახელებზე დართვით. უმთავრესად რაჭულშია პაგივებული, სადაც ყველნაირ სახელს დაერთვის, საკუთარსაც და საზოგადოსაც (ვარლამუკა, ხელუკა, წყალუკა, დანუკა). ეს მაწარმოებელი ფშავ-ხევსურეთში მხოლოდ ადამიანთა სახელებს აწარმოებს: დედუკა, მამუკა, ბაბუკა (ბაბუკი), სამუკა, ნანუკა და სხვ.

8. -იკა. ესეც კინობით-საალერსო სუფიქსია და აგრეთვე რაჭულსა და ფშავ-ხევსურულ დიალექტებში გვხვდება უმთავრესად. რაჭული: ლევანიკა, ნესტორიკა, ფშავ-ხევსურულში: აბიკა (აბა), კვირიკა (კვირია), თოთარიკა, ძაღლიკა (ძაღლი), ომიკა (ომბ), დედიკა, ბუბიკა (ბუბა), ჩიკრიკა... მოხეური: თოლიკა, ძიძიკაი, იმ-ვიათად გვაქვს სალიგერაგურომიც: მარიკა, ბესიკა და სხვ.

9. -უნა. ეს მაწარმოებელიც კინობით-საალერსოა. სალიგერაგურო ქართულში ძირითადად ზოგად სახელებში გამოიყენება: დათუნა, ბიჭუნა, კაცუნა, თაგუნა, ციკუნა, ჩიგუნა... რაჭულ დიალექტში კი, გარდა ზოგადი სახელებისა (ქუდუნა, ერთუნა, ცოტუნა.); გამოიყენება ადამიანის საკუთარ სახელებთანაც. დავითუნა, პანუნა, სიკოუნა, კიმოთუნა... ფშავში გვხვდება ქალის სახელი დედუნა.

10. -იკ-უნ-ა. რაჭული სხვა კუთხეებთან შედარებით ძალზე გულუხვია კნინობით-საალერსო ფორმების მიმართ. მათ, ჩანს, ზოგ შემთხვევაში ერთი სუფიქსი არც კი აკმაყოფილებს, მეორესაც ურთავენ და მესამესაც, სამი სუფიქსია ერთდროულად დართული. რეზიკუნა, შალიკუნა, ვასიკუნა, დათიკუნა...

გვაქვს ამ სუფიქსთა შებრუნებული ვარიანტი: -უნ-იკ-ა. ბიჭუნია, დათუნია, სერგუნია და სხვ.

11. -იკ-ელ-ა. ეს სუფიქსიც უფრო “რაჭველი” ჩანს: პეტრიკელა. თამრიკელა.

12. -აი. ასეთი დაბოლოება ადამიანთა საკუთარი სახელებისა უმთავრესად მოხერხის და მთიულურ-გუდამაყრულისათვის არის დამახასიათებელი: გუგუაი, ძიძიაი, საბრაღაი, თორღაი, თამაზაი, ხომიაი, ძიკიაი, ვათიაი, ვანუაი, ვასიკაი, პოელიაი, მამუაი, სიდუაი, მარუაი და სხვა. თუმცა, ასე თუ ისე, გვხვდება ზოგიერთ სხვა დიალექტშიც.

13. -ილ-ო. ეს სუფიქსიც კნინობით-საალერსოა “მარგოლენი ორი სახელისგან აწარმოებს კნინობითის ფორმებს: მამილო, დედილო” (144.121): საკუთარი სახელი მხოლოდ ერთია ამ სუფიქსით ნაწარმოები, რატომღაც. გიგ-ილ-ო. ნოდარ ღუმბაძესა აქვს ერთი ასეთი იუმორისტული მოთხრობა: “გაუმარჯოს გიგილოს”.

14. გვხვდება ერთი წყება სახელებისა, რომელნიც ნათესაობითისა და წოდებითის ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი.

ნათესაობითი: პირიმზისა, პირიმთვარისა (აკ. წერეთლის “ბაში-აჩუკის” პერსონაჟები), ხაგისა, გერისა (გერის წმ. გიორგის ყმის), უფლისა, ლერწმისა (ზღაპრის პერსონაჟია)...გვაქვს ქალის სახელი ბედისა...

წოდებითი: შმაგო, ცაცო, ეთერო, ზაქარო (ამ სახელის მქონე კაცის დაარსებული სოფელია საგურამოსთან), გულო, თამრო და სხვ. განსაკუთრებით ბევრია წოდებით ბრუნვაში დასმული სახელები მთის დიალექტებში. ფშაეში, მაგალითად, ჩვეულებრივ “დავითი“-ს ნაცულად ადამიანებს ეძახიან “დავითო“-ს (“ჩვენ დავითო ქვენ საღამ წაეიდა”), ხთისო, ოსილო, ძილო, მექო, ჭრულო, ჩიმაქო, ციგრო, აბალო, აბუო, ბერო, ბეკო, თოკო, კახო, კუსო, ლეგო, უშარო, ჭახრო... აქ ჩამოთვლილი ბოლო ათი სახელი თუმშურია და იქ სხვაკიდეც ბევრია ო-ზე დაბოლოებული. ამ მხრივ თუმშური სხვებისაგან გამოირჩევა. გამოირჩევა იმითაც,

რომ კინობით-ალერსობითი სუფიქსებით გაფორმებული სახელები აქ საერთოდ არა გვხვდება.

ჩვენ აქ გამოვყავით ძირითადი მაწარმოებლები ქართული სახელებისა, კიდევ შეიძლებოდა გამოყოფა სხვა მაწარმოებლები-სა სხვა დიალექტებში, ასევე სვანურში, მეგრულში. მთლიანად და ამომწურავად კი ამისი გაკეთება მოხერხდება ანთროპონიმთა აღწერისა და შესწავლის შემდეგ. თუმცა აქედანაც შეიძლება ერთი დასკვნის გაკეთება: ქართული ენა საკუთარ სახელთა მაწარმოებლის მხრივ საკმაოდ მდიდარია. სამწუხაროდ, ეს სიმდიდრე რაგომდაც გამოუყენებელია სალიტერატურო ენაში, რაც ხელოვნური გაღარიბებაა ენისა. „...კინობითის ფორმები არსებითად დაკარგა სალიტერატურო ქართულმა: ისეთი სახელები, როგორცაა: თავი, ხელი, ფეხი, თვალი, კბილი, სახლი, კარი, ეზო, ხე, ბაღი და მრავალი სხვა კინობითის ფორმებს ვერ აწარმოებენ, ამიტომ იძულებული ვართ ხოლმე, რომ სათანადო აზრი აღწერილობით გამოეთქვას: „პატარა თავი, პაწაწა თითები, პატარა ეზო და მისთ“ (144. 122).

III. თხზული სახელები ორი სიკვყვის შეერთებით მიღებული სახელებია, ხშირად ზოგადი სახელებისაგან, მშენებისაგან და მეტყველების სხვადასხვა ნაწილებისაგან შედგენილი ზედმეტი სახელები, რომელსაც ან ხალხი არქმევდა პიროვნებას, ან თვითონ თავისი შეხედულებისამებრ ირქმევდნენ.

რთული სახელების, უფრო სწორედ, შერქმეული სახელების ნიმუშებია: გულმაგარა, გულჩიგო, მამისიმედი, დედისკეთილი, კბილცეცხლა, ოქროკაცა, მამასწვერა, ძირტკბილა, ფმაველკობა, ორგულა, ექესშაურა, შავლორა, უჩაკოჩი (შავიკაც), ქვახარშია, შინგარდილა, არგელოდი, ვარდიფენე და სხვ.

ასეთი ზედმეტი სახელები ადამიანისათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებიდან, ხასიათიდან გამომდინარე ისე შეესისხლხორცებოდა ადამიანს, რომ მის ნამდვილ სახელს ივიწყებდნენ და მხოლოდ ამ შერქმეული სახელითა იცნობდნენ. ამიტომაც იყო, რომ მათი გვარების გაფორმებას სწორედ ეს ზედმეტი სახელები დაედო საფუძვლად.

რთული სახელების შექმნის ერთი წყარო იყო მონასტერში აღკვეცა. ქალსა თუ კაცს ამქვეყნიური, მიწიერი ცხოვრების დატოვებასთან ერთად საერო სახელიც უნდა დაეტოვებინა და მიეღო

საეკლესიო სახელი. ირქმევედა მეორე სახელს, მაგრამ პირველი რჩებოდა ხშირად და ორივე სახელით მოიხსენიებდნენ. ასეა მიღებული გამოჩენილი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის სულხან-საბა ორბელიანის სახელი. ერობაში სულხანი იყო, ბერად აღკვეცისას საბა შეირქვა, მაგრამ ორივე სახელი შემორჩა: სულხან-საბა.

აღამიანთა გვარები

გვარი საქართველოში, ისევე როგორც მთელ მსოფლიოში, ბერად გვიან ჩამოყალიბდა, ვიდრე ეს ჩვენში წარმოუდგენიათ. თვით სიტყვა „გვარმაც“ ის ერთი უმთავრესი მნიშვნელობა, რაც დღესა აქვს, გვიან შეიძინა. ძველ დროს იგი ნიშნავდა მხოლოდ ჯიშს, სახეობას, რაც დღესაც ცოცხლად შემორჩა.

გვარია ძირითადი კატეგორია, რომელიც აერთიანებს მცენარეთა, ცხოველთა და სხვათა ახლომდგომ სახეობებს. ჯიშის მნიშვნელობით არის „გვარი“ შემონახული ანდაზებში: „არა მეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისიო“, „კეიცი გვარზე ხგისო“. მხოლოდ და მხოლოდ რჩეული ჯიშჩამომავლობა იგულისხმებოდა ძველ საქართველოში ხმარებულ „დიდგვაროვნებში“, ხოლო „უგვაროებში“ - უჯიშო, დაბალი ფენა საზოგადოებისა. გიორგი სააკაძე ერთ-ერთი იმ პირველთაგანია, ვინც გვარი გაიფორმა, მაგრამ მასაც და მის დასაც, საქართველოს დედოფალს, უგვაროებს, ანუ უჯიშოებს ეძახდნენ მათი მოძულე „დიდ-დიდნი“.

მსოფლიოში ალბათ ერთ-ერთი პირველთაგანია საქართველოც, სადაც გვარი გაფორმდა და ეს ხდება XVI საუკუნიდან, აღორძინების ხანიდან. მანამდე კი მის ფუნქციას ასრულებდა ოჯახის (განუყოფელი ოჯახის) სახელი, შერქმეული ოჯახის უფროსის ან წინაპრის სახელის მიხედვით. ეს ვითარება შემონახულია დღესაც მთელ საქართველოში, განსაკუთრებით კი მთაში, თუ ოჯახის სახელით არა, ხშირად ამა თუ იმ პიროვნებას შეიძლება გვართა და სახელით ვერ მიაკვლიონ. მაგალითად, ჩემ სოფელ კაწალხევში (ფშაემია ხევსურების სოფელი) ხუთი ხვთისო ხორნაული იყო ერთდროულად. მათ, ერთმანეთისაგან გასარჩევად, ჩვეულებრივ, ოჯახის სახელით მოიხსენიებდნენ: ქორიათ ხვთისო, გაგათ ხვთისო, ბიძიათ ხვთისო, მარაისძეთ ხვთისო, ბეწიკათ ხვთისო. მუსკად ასეთი ოჯახის სახელები გვხვდება ძველ ქა-

რთულ წყაროებში, რომლებიც ჩვენს მკვლევართ გვარებად მიაჩნიათ. აი, თუნდაც „ტბეთის სულთა მატიანეში“ გვარებადა აქეთ გამოგანილი“: გათენიეთ (გიორგი), გოგაბერეთ (მიქაელი), ბუნწელეთ (ქალი ნათელი), გლირჯაეთ (ქალი მართა) და სხვა (122, 37). ესენი რომ გვარები ყოფილიყო, ამ ფორმისა თუნდაც ერთი ხომ მაინც უნდა შემოგვრჩენოდა საქართველოში! ანდა რაში დასჭირდებოდათ იმავე ოჯახებს სულ სხვა გვარის მიღება? რატომ გადაინაცვლებდნენ ასეთ „გვარებს“ ოჯახის სახელებად? ეს ოჯახის სახელები აქ გენეტიკშია, სახელობითში კი იქნებოდა ნ-არიანი, ფორმით (ქორიანი, ბეწიკანი, გაგანი, ბიძიანი, მარაისძენი, გათენიანი, გოგაბერენი, ბუნწელენი, გლირჯაენი). ამ ფორმების, ასე ვთქვათ, წინაპარია „დაფანჩული“, რომელიც უძველესი გვარის ნიმუშად მოაქვთ ჩვენს მოწინააღმდეგეებს - რაკი ამ სახელით გაბრიელ დაფანჩულის მემკვიდრენი მოიხსენიებიან და რაკი რამდენიმე თაობაზეც გადავიდა, გვარიაო. ბევრი მამიშვილობის სახელი გადადის შთამომავლობაზე, მაგრამ ის გვარი მაინც არ არის. თვით გიორგი მერჩულე გვარს (ისევე, როგორც სხვანიც) საერთოდ არ ახსენებს - „გაბრიელ დაფანჩული“ მისთვის სახელია: „ხოლო იყო ვინმე აზნაური ღიღებული წინაშე კურაპალატისა და ერქვა მას სახელი გაბრიელ დაფანჩული და აწ ნათესაეთა მისთა პქვიან დაფანჩულნი“ (23, 540). „დაფანჩული“ გაბრიელს, ჩანს, თავისი გარეგნობის მიხედვით შეარქვეს მეტსახელად - ძველ ქართულში „დაფანჩული“ ბალნიანს, ბანჯგელიანს ნიშნავს, მთის ღიალექტებში კი - თვალებზე წარბებჩამოფარებულს.

„დაფანჩულნი“ ოჯახზე ითქმოდა, თორემ რომელიმე მის შთამომავალზე დაფანჩულთ იაკობიო, იგყოდნენ. ასეთი ფორმის „გვარები“ და მათი ასე ცვლა კი მხოლოდ იმათთვის არის დასაჯერებელი, „ვინაც ვერა სცნობს საგანსა“.

დღეს ვინაობას თუ ეკითხებიან ქართველს, პირველ რიგში გვარს ასახელებენ. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კი მოხევე ოჯახის სახელით ეცნობა ილია ჭავჭავაძეს: „ლელთ ლუნიას მიხმობენო“ (163, 23). ე.ი. იმ ოჯახს, რომელსაც ლუნია ეკუთვნოდა, ერქვა ლელნი, კაცის ან ღედაკაცის სახელის მიხედვით - ლელი ან ლელე.

ჩვენი ოჯახის სახელთან მიმართებაში, საინტერესოა ის ფაქტი, რომ გერმანულში Die Familie ოჯახს, ჯიშჩამომავლობას ნიშ-

ნავს. აქედან არის რუსული фамилия „გვარი“. გერმანულშივე Der Name (n) სახელსაყ აღნიშნავს და გვარსაყ.

ლევ გოლსტოის „ომსა და მშვიდობაში“ არის ასეთი ადგილი: ნაპოლეონის ერთ-ერთი განთქმული სარდალი დაეუ დაკითხვას უწყობს მოსკოვის დაწვაში ეჭვმიტანილებს. პიერ ბემუხოვს ეკითხება: „თქვენი სახელი?“ - ბემუხოვი (123, 544). პიერიო, იმას კი არ ეუბნება, - ბემუხოვიო. აქედან ჩანს, რომ იმ დროისათვის არც ფრანგი, არც რუსი და მოგვიანებით არც თვით ეს ბუმბერაზი მწერალი, სახელსა და გვარს ჯერ კიდევ მკვეთრად არ მიჯნავდნენ. ხმირ შემთხვევაში დღემდეც ასევე რჩება.

გვარი რაკი ახალი წარმონაქმნია, რაკი შესაძლოა მთლად იოლად სახელოვან გვარს უჯიმოყ ამოეფაროს, ამიტომ იმ ძველ „მამის შვილობას“, „ჯიმ-ჩამომავლობას“, „ოჯახის შვილობას“ უფრო მეტი დატვირთვა აქვს და უფრო მეტად ფუნქციონირებს მთელ საქართველოში. მთაში, კერძოდ ხევსურეთში, ქალის მითხოვება-არმიისხოვებაში სწორედ მას ექცევა მთავარი ყურადღება და არა იმდენად გვარს. ხევსურეთის ისეთ ყველაზე დიდ გვარებში, როგორიც არის წიკლაური, არაბული, ქალის გათხოვება შეიძლება, ოღონდ ახლო მამიშვილობა არ უნდა იყოს.

ფერეიდნელ ქართველებს, რომლებიც XVII საუკუნეში აყარა კახეთიდან შაკ-აბაზმა, შემონახული აქვთ სწორედ ის ვითარება, რაც მამინდელ კახეთში (ე.ი. მთელ საქართველოში) იყო - ოჯახის სახელები გვარების ნაცვლად. ამ ძველი ვითარების უცვლელად შემონახვას ხელი შეუწყო იმან, რომ კავშირი არა კქონდათ საქართველოსთან, მეორეც - თვით გარემომცველი სამყარო, ირანის მოსახლეობა უგვარო იყო. იქ XX საუკუნის 20-იან წლებამდე, რეზა-შაჰის რეფორმამდე არ არსებობდა გვარი. „ფერეიდნელი გურჯების“ ერთ-ერთ სქოლიოში მისი ავტორი ზურაბ შარაშენიძე აღნიშნავს: ლადო აღნიაშვილს (საქართველოდან ვინც პირველად ეწვია ფერეიდანს 1894 წელს - გ. ხ.) საგანგებოდ შეუკრებია ფერეიდნელ ქართველთა ზოგიერთი გვარი: აღიანი, ბათუანი, ბურციანი, გიორგიანი, გუგუნანი, დარისპანანი, ელარზანი, ვარდიანი, ზეკოკიანი, თამაზანი, თავერდანი, ლაჩინანი, ლობიგანი, მათიანი, მამუკაანი, მარგიანი, ონიკაანი, სამადაანი, სეფიანი, სულიკაანი, ფოცხვერაანი, ქეფხიანი, ქურდიანი, შამიანი, ხადიკოიანი, ხაგიკაანი, ხუციკაანი“ (147, 128).

ამკარაა, რომ არც ერთი ეს გვარი არ არის. რაც შეეხება იმ გვარებს, ზოგიერთ აქ ჩამოსულ ფერეიდნელს რომ ჰქონდა, ჩვენი ქართველების დამსახურება იყო - ასეთი ოჯახის სახელს უფორმებდნენ დღევანდელი ჩვენი გვარების მიხედვით.

იმავე ზურაბ შარაშენიძის წიგნში არის ერთი ასეთი ეპიზოდი:

„ - ფერეიდნელი ქართველი ხარ?

- ჰო, გურჯი ვარ, გურჯი! - ესა თქვა და გადაგეხვია. იქვე გვერდზე გადექით და დაეიწყეთ საუბარი. ჩვენ მისი გვარით დავინტერესდით.

- მე ვარ ნასრათულა ხოსროვი, გვიპასუხა მან.

- თქვენ ხოსროშვილი ხომ არ ბრძანდებით? - ქართული დაბოლოება მოვეუძებნეთ მის გვარს.

- ჰო, ხოსროშვილი, ხოსროშვილი, - დაგვიდასგურა სახეგაბრწყინებულმა. ჩვენ მიეხედით, რომ მას გაეახსენეთ წინაპარიდან შემონახული გვარი პირვანდელი სასით“ (147, 90).

ფერეიდანში არა, მაგრამ სხვაგან და სხვაგან, თვით საქართველოს ზოგიერთ რაიონშიც, ამისთანა ოჯახის სახელები (შაშიანი, ხადიკოიანი...) ასევე გვიან გაფორმებულ სომხურ გვარებთან მიმსგავსების გამო, სომხურად „შეასწორ-შეალამაზეს“. მათი აღრესაგები სომხებად დაწერეს იქ არსებული სიტუაციის მიხედვით. ასე ყოფილა, მაგალითად, თურქეთში, კონსტანტინეპოლში. იტალიელი მკვლევარი ევგენი დალეჯიო დაალესიო დიდი გულისტკივილით წერს ქართველთა გადასომხების გამო: „...მაგრამ ჩვენ ჯერ კიდევ ვერ გამოგვირკევეია რამ აიძულა კონსტანტინეპოლის ზოგიერთი ქრისტიანი ქართველი, რომელთაც უარპყევს თავიანთი ქართველობა, რომელთა შორის უმრავლესობამ სომხებად აღიარეს თავიანთი თავი და თვით თავიანთი გვაროვნების სახელწოდებაც დაივიწყეს. ამ გადაგვარებულთა შორის შედარებით ცოტანი არიან, რომელთაც თავიანთი გვარი მაინც კიდევ ახსოვთ; სხვათა შორის დავასახელებთ ლიფონცის (ცხადაიას) გურჯიანების (ქართველიშვილების), აზიზიანების, თუმანიანების, ზურაბიანების ოჯახებს, რომლებიც თუმცა უარს არ ჰყოფენ, რომ ქართველების შთამომავალნი არიან, მაგრამ მაინც დღეს თავიანთ თავს ქართველებად არ აღიარებენ“ (129, 21).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გვარი, საერთოდ მთელ მსოფლიოში, გვიანდელი მოვლენაა. საუკუნოვანი ლიტერატურაში (მხედველობაში გვაქვს ონომასტიკის რუსი მკვლევრების ნაშრომები, პირველ რიგში ვ. ა. ნიკონოვის) მიღებულია აზრი, რომ გვარი პირველად შუა საუკუნეებში ჩამოყალიბდა ჩრდილოეთ იტალიაში, საიდანაც ნელ-ნელა იწყობდა გავრცელებას ევროპაში და ვრცელდებოდა საქართველოშიც (85, 179). ისტორიული დოკუმენტების, წყაროების მოწმობით, საქართველოში XVI საუკუნიდან იწყება გვარის კანტიკუნტად ჩამოყალიბება. მონღოლთა ბატონობის შემდეგ, ამ დროიდან იწყება საქართველოში ერთგვარი კულტურული და ეკონომიკური აღმასვლა. მძიმე იყო ირანის უღელიც, მაგრამ მაინც ხდებოდა სასიკეთო ძვრები. იწყებოდა ახლებური კონტაქტები ევროპასთან, ბიზანტიის იმპერიის თურქთაგან დამხობისა და ამ კავშირების გაწყვეტის შემდეგ ამას განაპირობებდა თვით ევროპაში დაწყებული სოციალ-ეკონომიკური გარდაქმნებიც - კაპიტალისტური წარმოების ჩასახვა-განვითარება. „XIV-XV სს ჩრდილოეთ და ცენტრალური იტალიის მეტწილ ქალაქ-სახელმწიფოებში დამყარდა ეგრეთ წოდებული გირანია - ცალკეულ „სახლთა“ ძლიერი მმართველობა... ფლორენციაში, სიენაში, ბოლონიაში და იტალიის მოგვიერთ სხვა მსხვილ ქალაქ-სახელმწიფოში უკვე XIV საუკუნეში (პირველად მსოფლიოში) ჩაისახა კაპიტალისტური წყობილება. თუმცა ეს ქალაქები ორი საუკუნის განმავლობაში კაპიტალისტური ურთიერთობის კუნძულებად რჩებოდა ფეოდალურ ოკეანეში, მაგრამ მაინც ახალმა, პროგრესულმა გარდაქმნამ იტალიის ცხოვრებაში გამოიწვია არნახული ეკონომიკური და კულტურული აყვავება, რომელიც ცნობილია სახელით - ალორძინება (რენესანსი) (116, 157). ძველი დროიდან მუდმივად ევროპისაკენ მზირალმა საქართველომ ერთი რაკი თავის წამოწევა შესძლო, მზერა კვლავ ევროპისაკენ მიაპყრო. კვლავ საქმის კურსში ჩადგა აქ გამავალი დიდი საეაჭრო გზების მეშვეობით. შეძლებისდაგვარად რეაგირებასაც ახდენდა ყველა იმ პროგრესულ ძვრებზე, რაც კი იმჟამინდელ ევროპაში ხდებოდა. მაგალითად, დიდაქტიკური იდეების აღმუშავება იყო ევროპაში, კერძოდ, საფრანგეთში, და აქაც ამ პრობლემით დაინტერესდნენ, საკუთარ გრადიციებზე მოარგეს „ერის მამებმა“: არჩილ მეფემ, სულხან-საბა ორბელიანმა, დაეით გურამიშვილმა... იტალიელი მისიო-

ნერები მოღვაწეობდნენ საქართველოში. რომში გამოიცა „ქართულ-იგალიური ლექსიკონი“ (1629), ფრანცისკო-მარია მაჯოს „ქართული ენის გრამატიკა“ (1643), რომელთა გამოცემაში დიდი როლი შეუსრულებია თეიმურაზ I-ის ელჩს ნიკიფორე ირბახს (ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილს). ის რვა წლისა (ალბათ სხვა ბავშვებთან ერთად) გაუგზავნიათ სწავლა-განათლების მისაღებად იგალიაში.

ცხოვრების წინსვლამ, პრაქტიკულმა საჭიროებამ მოითხოვა ადამიანის დაკონკრეტება საზოგადოებაში, პიროვნების მკვეთრად გარჩევა. მხოლოდ სახელი ან მხოლოდ სახელი და მამის სახელი აღარა კმაროდა, რადგან ორივე ცვალებადი იყო. ამასთან ერთად საჭირო გახდა კიდევ ერთი, უცვლელი კომპონენტის დამატება. ერთნაირი სახელი ათასობით ადამიანს ერქმეოდა, მამის სახელიც შეიცვლებოდა თაობათა ცვლასთან ერთად, დამთხვევაც ბევრი იქნებოდა, სახელმწიფო აპარატს კი უნდა სცოდნოდა თავის ქვეშევრდომთაგან ვინ ვინ იყო, ვინ სად იყო. გადაადგილება-სა და არეუ-დარევას კი ბევრს იწვევდა კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარება - გლეხები მეზაგონეებისაგან გარბოდნენ ქალაქად, სადაც ფაბრიკა-ქარხნებს უამრავი მუშახელი სჭირდებოდა. გვარის საჭიროებას მოითხოვდა უკვე პირადი ქონების მემკვიდრეობის საკითხი და სხვ.

XVI საუკუნიდან იწყება უფრო ინტენსიური კავშირ-ურთიერთობების აღდგენა და გაბმა ერთმორწმუნე რუსეთთანაც, რომლის მემწეობითაც ხდებოდა ზიარება ევროპულ ცივილიზაციასთან. იქაც, რუსეთშიც, სწორედ ამ პერიოდში იწყებოდა გვარების ფორმირება, მაგრამ ძალიან მძიმედ. ამიგომ 1703 წელს პირველმა ბოიარებსა და დიდვაჭრებს დეკრეტით მიაღებინა გვარები, ე.ი. მაღალი ფენის წარმომადგენელთათვის, ყველასათვის სავალდებულოდ გამოაცხადა გვარი, დაბალ ფენებში გვარზე საერთოდ არ ექნებოდათ წარმოდგენა. მართლაც, ონომასტიკის გამოჩენილი რუსი მკვლევარი ვ. ა. ნიკონოვი წერს: „რუსეთის მცხოვრებთა უდიდესმა ნაწილმა გვარები მიიღო მხოლოდ XVIII-XIX საუკუნეებში, მაღალმა ფენამ XIV საუკუნიდან, ჩვენი ქვეყნის ბევრმა სხვა ხალხმა კი - მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დროს“ (85, 7).

ჩვენ მემობელ მუსულმანურ ქვეყნებში კიდევ უფრო მოგვიანებით მიიღეს გვარები. ირანში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, XX საუკუნის 20-იანი წლების რეზა-შაჰის რეფერენდუმამდე გვარი არ

არსებობდა, თუმცა გვარის ოფიციალურად მიღებას მაინც კანონის გამოცემა დასჭირდა 1934 წელს. იმავე წელსვე მუსტაფა ქემალის დეკრეტით მიიღო გვარი თურქეთმა, ვევიპემ - 1950 წელს, ტუნისმა - 1959 წელს, მაგრამ ღლებლე იქ გვარი მაინც მყარად ვერ არის დამკვიდრებული. ბევრ ქვეყანას კი ღლებსაც არა აქვს გვარი და მისი მცხოვრებნი არც აპირებენ მიღებას, გრადიცულად მხოლოდ მამის სახელს (ან სხვა რამ მოდელს) არ ღლაატობენ. იგივე ვ. ა. ნიკონოვი შეღარებით გვიანღელ, სპეციალურად გვარებისათვის მიძღვნილ თავის წიგნში წერს: „გვარის მიღების საკითხი იქაც (ისლანღიაში - გ. ხ.) წამოჭრეს, მაგრამ საერთო განხილვამ არა მხოლოდ უარყო, არამედ დააღგინა აეკრძალათ ვინმესგან მისი მიღება. თუ შეგხვდებათ ისლანღიელი პოლიტიკოსის, მეცნიერის, მწერლისა თუ სპორტსმენის დასახელება, გვარს ნუ დაუწყებთ ქებნას - იგი არ არსებობს, მხოლოდ სახელია და მამის სახელი: სიგურდ გუნარსონი, ვინარ კაუტსონი; სიგურდ გუნარსონის შვილი იქნება არა გუნარსონი, არამედ სიგურდსონი, მაგრამ ყველა საერთაშორისო ღოკუმენტში, წიგნებზე, ბიბლიოგრაფიულ ჩამონათვალში, გამოფენის კატალოგებში, კონცერტების აფიშებზე, ᦲლიმპიადის ანგარიშებში - ყველგან, საღაც გვარი უნდა იყოს, მის აღგიღზე მამის სახელს ვხვდებით. ის გამოღის გვარის როღში, ურომღისოღაც ისლანღიელები იოღად გაღიან“ (85, 19).

მემკვიღრეობითობას და წინაპართა ხსოვნას რაც შეეხება, თავისი ჩამომავლობის ხსოვნაში, ისლანღიელებს თურმე ბევრი ვერავინ შეეღრება მთელ მსოფლიოში - 1000 წლის მანძიღზე ვინ იყო მათი პაპის პაპები, ყველა შეუმცღარად იციან. ჩვენ კი, ვითომცდა შთამომავლობითი ხაზის უწყყეგობისათვის „უხსოვარი ღროიღან გვარის მქონე“ ხაღბს მამისა და პაპის იქით აღარავინ გეახსოვს, თუ არ ჩავთელით გვარის სათავის დამღებს, მათ განაყრობას, ვისი სახელებიც ხშირად თვით გვარშია შემონახული.

ბევრგან გვარი კი არის დაკანონებული, მაგრამ ძველებური მამიშვილობა, ძველებური გრადიცია მაინც იჩენს ხოღმე თავს, განსაკუთრებით ისლამურ ქვეყნებში. თვით ირანის პრეზიღენტის გვარი რაფსანჯანი გვარი კი არა, მშობლიური სოფლის სახელიაო. იგალიიღან გვარი პირველად საფრანგეთში გავრცელღაო, მაგრამ იქაც კი, ჩანს, ყველგან არ არის გვარი მიღებული - კელავ მამის სახელი გყხეღება გვარის აღგიღას; ქერარ ფიღიპი

ცნობილი ფრანგი მსახიობი იყო, ხოლო ფილიპ ქერარი - ცნობილი ფრანგი კომპოზიტორი. იქ და აღმოსავლეთის მთელ რიგ ქვეყნებშიც ამ არამყარ პოზიციას, ჩვენის აზრით, ხელს უნდა უწყობდეს რაიმე სპეციფიკური მაწარმოებლების გარეშე „დამჯდარი“ სუფთა სახელი გვარის ადგილას. ასე გვარის ადგილას ჩამოთვლილი წინაპართა სახელები ხანდახან იმდენია ზოგიერთ აღმოსავლურ ქვეყანაში, ერთ რვეულის ფურცელზე არ დაეგევაო. გვარის მოგვარებას ხელს უწყობს ისეთი სპეციფიკური მაწარმოებლები თუ მაწარმოებლის როლში გამოსული სიტყვები, როგორც არის ქართულში ძე, შვილი, ურ (ულ), იან, ია და სხვა; რუსულში - ოე, ინ, სკი... სკანდინავიურ ქვეყნებში - ზონ (სონ) და ა.შ.

მსგავსად იმ ქვეყნებისა, სადაც მარტო სახელი და მამის სახელი ფიგურირებს, საქართველოშიც ალბათ ორკომპონენტიანი წოდება დამკვიდრდებოდა (სახელი და გვარი), რომ არა ევროპის გავლენა. ამაზე მიუთითებს დღევანდელი ვითარება, როცა ქართველები პრაქტიკულად მხოლოდ გვარსა და სახელს ხმარობენ, რაკილა ის მამის სახელი გვარად იქცა. მამის სახელი ოფიციალურ დოკუმენტებში თუ ფიგურირებს ძირითადად და ისიც რუსულად შედგენილ საბუთებში, ანკეტებში, ბლანკებში. წიგნებზეც ქართველი ავტორები მხოლოდ სახელსა და გვარს აწერდნენ, ბოლოში კი რუსულად - გვარს, სახელს და მამის სახელს.

ძველ ქართულ დოკუმენტებში, წყაროებში, უმთავრესად მამის სახელი (ანდა წოდების, ხელობის, თანამდებობის, წარმომავლობის და მისთანანი) ფიგურირებს სახელთან ერთად. მამის სახელს ახლავს „ძე“ („შვილი“ გვიან ჩნდება), რაც უბრალოდ მიუთითებს ვინმეს ამ კაცის შვილობაზე და ამ „ძე“ დართულ (შეუერთებლად და ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის სრულად დართვით: საბანის ძე, მარუმის ძე...) სახელს დღევანდელ გვართან (ბერიძე, აბაშიძე...) არაფერი საერთო არა აქვს. ამ აზრს გვიდასტურებს ხელნაწერთა ინსტიტუტის მიერ 1991 წელს გამოცემული ფუნდამენტური ნაშრომის „პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ (ეყრდნობა XI-XVII საუკუნის 4500 დოკუმენტს) წინასიტყვაობაში გამოტანილი დასკვნა: „ისტორიული გვარსახელის სიცოცხლის ხანგრძლივობა იზომება ხშირად ერთი თაობით. ეს მოვლენა განსაკუთრებით კარგად ჩანს პატრონიმული მოდელის გვარსახელებში. მრავალი მაგალითი მოიპოვება იმის საილუსტრაციოდ, რომ მამა და

შეილი სხვადასხვა გვარსახელით აღინიშნება (მაგ, რომელიმე გაბრიელა ბეთაშვილის შვილის განონას გვარ-სახელია გაბრიელაშვილი). პატრონიმული გვარსახელის არასტაბილურობა, საერთოდ, დამახასიათებელი შოვლენაა ფეოდალური ეპოქისათვის" (91, 7).

ლექსიკონის შემდგენელ-გამომცემელნი ამ ფაქტს კი აღნიშნავენ მეცნიერული კეთილსინდისიერებით, მაგრამ მათაც, ჩანს, ეჭვიც არ შეპარვიათ ქართული გვარების უხსოვარი ღროიდან მომდინარეობაში, თორემ იმას კი არ იგყოფდნენ „მამა და შეილი სხვადასხვა გვარსახელით აღინიშნებაო“, არამედ - მამის სახელები გვაქვს, გვარი არაო.

ამრიგად, ზემოთ მოყვანილი ციგაგიდან (ოფიციალური დოკუმენტების საფუძველზე) ნათლად და გასაგებად ჩანს, რომ შემდგენლები, რასაც გვარს ეძახიან და მისი „სიცოცხლის ხანგრძლივობის ერთი თაობით“ არიან გაოცებულნი, მხოლოდ და მხოლოდ მამის სახელია და არა გვარი. ბუნებრივია, შემდგომი თაობა თავისი მამის სახელით მოიხსენიებოდა: სანამ ბაღლია, ახალგაზრდაა, საზოგადოებისათვის უცნობია, საზოგადოებისათვის ცნობილი კაცის (მამის) სახელით მოიხსენიება, ხოლო როდესაც თავადაც დაკაცდება, საზოგადოება გაიცნობს, ახლა მის შვილებს უკვე მისი სახელით მოიხსენიებენ. ასე ივლიან მანამ, სანამ XVIII-XIX საუკუნეებში რომელიღაც მამის სახელი, ახალი წესის თანახმად, გვარად არ დაუფიქსირდება, ამა თუ იმ ჩამომავლობას, სანამ მესამე „ძირეული“ წევრი არ შეემატება საუკუნეებგამოვილილ ორწევრიან წოდებას.

„ძე“ დართული მამის სახელით მოიხსენიებდნენ კი არა, ზოგ შემთხვევაში სახელად შერჩებოდა, სახელად ექცეოდა ამა თუ იმ პიროვნებას, მერე კი ზოგად სახელად იქცეოდა რომელიმე ცნობილი პირის, კარგი კაცის წყალობით. ძე-ზე დაბოლოებულ სახელებთან ერთად გვხვდება გვარების სხვა მაწარმოებლებით (ურ, ულ, ელ...) დაბოლოებული საკუთარი სახელები, რომელთა წარმოქმნაც შეუძლებელი იქნებოდა, მსგავსი მაწარმოებლიანი გვარების არსებობის შემთხვევაში. ასეთი გვარების მსგავსი სახელები დღესაც ცოცხლად შემოინახა მთავრად, კერძოდ, ფშავეხესურეთმა. პირადად ვიცნობდი ან ვიცნობ დღესაც იმ ადამიანებს, ვისაც ასეთი სახელები ჰქვია: ნათელისძე (არაბულია, სოფ. ჯუთელი), ვაყუსძე (გვიადაურია, სოფ. არჭილოდან), მარაისძე (ხორნაული

იყო სოფ. კაწალხევში), კიბალაური (ხორნაული იყო სოფ. კაწალხევში), ნისლაური (წიკლაური იყო არხოტიდან), ჩაჩაური (გიგაური იყო სოფ. ბლოში), ხინკალაური (არაბული იყო სოფ. გველეთიდან), თოთელი (არაბული სოფ. ჯუთიდან), ბერიძე (მადურაშვილი, ხევისბერი იყო სოფ. უძილაურთაში), ხათუთელი (გიგაური), ნანაისძე (გოგოჭური იყო, სოფ. ატაბედან)...

ეს რაც ცოცხლად შემოინახა მთამ, თორემ ასეთი სახელები (და არა გვარები, როგორებადაც ისინი ზოგიერთ მკვლევარს მიუჩნევია) ძველად მთელ საქართველოში ყოფილა, როგორც ეს ისტორიული დოკუმენტებიდან ირკვევა. „ტბეთის სულთა მატიანის“ გამომცემელი, თინა ენუქიძე წინასიტყვაობაში წერს: „ძეგლში არის ერთი მაგალითი, როდესაც ნათლად ჩანს, რომ ამ შემთხვევაში ურ-ით ნაწარმოებია ქალის სახელი და არა გვარი. ერთერთ მოსახსენებელში დასახელებულია მიქაელ ღურჯასძისა და მისი მეუღლის ნათელის შვილი ცაცაური. ცხადია, ამ შემთხვევაში, არ შეიძლება ცაცაური გვარი იყოს, რადგან ცაცაური შვილია ღურჯასძისა, ქმარი მას არა ჰყავს. მაშასადამე, მისი გვარიც შეიძლება იყოს ღურჯაური და არა ცაცაური. ცაცაური აქ ქალის სახელია. ამ მაგალითის საფუძველზე შეიძლება დავუშვათ, რომ გიორგაული, აბესალამური, გუიანური, ახალაური, ხინკალაური და სხვა, რომლებსაც არ ახლავს სახელის აღმნიშვნელი სხვა სიტყვა, ქალის სახელებია და არა გვარები“ (122, 41).

აქვე გვინდა დაეძინოთ ისიც, რომ ურ სუფიქსი ამ სახელებში კუთვნილებას გამოხატავს და ერთვის მამის სახელს, ე.ი. მიუთითებს შვილის მამისადმი კუთვნილებაზე, იმაზე, თუ ვისია, ვისი შვილია. არა მარტო აღამიანთა სახელებში (ანთროპონიმებში), გეოგრაფიულ სახელებთანაც (ტოპონიმებთანაც) ეს ფუნქცია (კუთვნილების გამოხატვა) აკისრია ურ სუფიქსს (170, 38-45). ეს რომ ასეა და არა ისე, როგორც გამომცემელს მიაჩნია, მტკიცდება იმავე „ტბეთის სულთა მატიანის შემდეგი ადგილიდან: „ძეგლისულ გვარებში ურ და ულ მაწარმოებლით, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ნაწარმოებია მხოლოდ ქალის გვარები და სახელები. ეს გვარები მიღებულია მამაკაცის სახელებიდან და არა გვარებიდან. ხშირად მამაკაცის ერთი და იგივე სახელიდან იწარმოება მამაკაცის გვარიც -ძე ან ეთ-ის საშუალებით და ქალის გვარიც -ურ, ულ და ფზე მაწარმოებლით“ (122, 40). დღეს რომ გვარებია, ბევრი მა-

თვანი სულ ცოტა ხნის წინათ კაცის სახელები იყო. ასეთებია დარჩია და დარჩიაშვილი, დარძული და დარძულიძე, სეთური და სეთურიძე, ფადიური და ფადიურაშვილი, ქსოვრელი და ქსოვრელიშვილი, შარაძე და შარაძენიძე და სხვა მრავალი. ასევე ურ-ზე დაბოლოებული სახელები გამოიყოფა გვარებში: ხუბაურაშვილი, ლოსეურაშვილი, ქიზიყურაშვილი, ხომიურაშვილი, ფადიურაშვილი და ა.შ.

ადრინდელი კი არა, შედარებით უფრო გვიანდელ ისტორიულ წყაროებშიც კი პიროვნებანი ძირითადად სახელითა და მამის სახელით მოიხსენიებიან - რა პქვია და ეისი ძეა: ძაგან აბულეთის ძე, სუმბაგ დავითის ძე, ივანე ვარდანის ძე, ვაჩე გუარამის ძე, ბაკურ ვაჩეს ძე, ან ბაკურ ძე ვაჩესი, ჟერის ჯოჯიკის ძე, ლევან ერეკლეს ძე და სხვ. ყველა ესენიც ამკარად მამის სახელებია, მაგრამ ჩვენი მკვლევრებისაგან გვარებად მიჩნეული. ხშირად მათ ღლეუანდელი გვარების მიხედვით ასწორებენ - სწორედ არ არის ჩაწერილიო, „ს“-ს მოუკეცენ, „ძე“-ს მიუერთებენ და თანამედროვე გვარების სახით წარმოგვიდგენენ. ვინც ამ ჟორმების (მამის სახელების) გვარობას ამტკიცებს, მაშინ მათ იმავე წყაროებში მამის სახელებით მოხსენიებული მუსულმანების თუ სხვათა მიმართაც იგივე პრინციპი უნდა გაატარონ და მათი ქართულგვარიანობა დაგვიმტკიცონ; ეს კი, რა თქმა უნდა, აფსურდია. აი, ნიმუშები: აბღურაჰმან ჯაზის ძე, სულთან მუჰამედის ძე, აბუბაქრ მირიან შაჰის ძე, ისკანდერ ყარა იუსუფის ძე, რუსი - იზიასლავ მსგისლაეის ძე და მრავალი სხვა მისთანები (108, 248).

„ძე“-ზე დაბოლოებული ეს წოდებანი რომ მამის სახელებია და არა გვარები, მაშინ სომ მაინც უნდა დაეიჯეროთ, როცა კაცი „თვითონ“ გვეუბნება: თქვენ რომ გვარად მიგაჩნიათ, ეგ მამაჩემის სახელიაო, დავეგდოთ ყური მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანის“ ერთ-ერთი პერსონაჟს: „ჯდა მეფე და სხდეს დიდებულნი. სხვა ამბავი არა იყო რა მათ კაცთა ნახვისაგან კიდე და არავინ იყოდა, რამცა ვინ უთხრა. მაშინ აღდგა აბულასან აბულყასუმის ძე, ერთი დიდებულთა მისთავანი, და მოახსენა: „ცხოვნიდი მეფეო! მის კაცისა ამბავი მცირედი ვიცოდი, რომლისთვის შეიჭირებეს მეფობა თქვენი. თუ მიბრძანოთ, მოგახსენოთ, რაც ვიცოდეო.“

მაშინ მოიქცა მეფე მის კაცისა კერძო და უბრძანა: „იგყოლოდ!“

აბულასან მოახსენა: „ცხოვნი, მეფეო, უკუნისამდე! მე
ყოფა ყმა ვიყავი და მამამან ჩემმან აბულყასუმ ვაჭარნი
გავმავნა ბაღდადს“ (ხაზი ორგანვე ჩვენია - გ.ხ.). (77, 7).

რაკი ღღემდეა გაბაგონებული აზრი გვარების უძველესი
ღროდიან მომდინარეობის შესახებ, ჩვენი ისტორიის უდიდეს მკე-
ლევართაც კი თავისდაუნებურად დაშვებული აქვთ შეცდომები.
ივ. ჯავახიშვილს „ფარგაძე“ - და აქვს გადმოტანილი კოლხი
ორატორის სახელი „ფარგაზი“ (171, 297), რომელმაც ბერძენთაგან
ღალაგით მოკლული გუბამ მეფის საქმეზე ბრწყინვალე სიგყვა
წარმოთქვა. ის, რომ იქ „ფარგაზია“ და არაფრითარ შემთხვევაში
„ფარგაძე“, ამაზე შეგყველებს ღღევანღელი ისტორიკოსების
სწორი ამოკითხვა.

ქართული გვარების უძველესობის მგკიცებისას ზოგიერთი
მკვლევარი ივ. ჯავახიშვილის ამ შეცდომას ეყრღნობა (მაგ.,
პროფ. ი. მაისურაძე). ასეთ შემთხვევაში ჩნღება კითხვები: თუ
ფარგაზი ფარგაძეა, მაშინ გამოღის რომ გუბამი გუბაძეა, ფარნა-
ვაზი - ფარნავაძე? ისინი რაგომ არ გაღმოგვაქვს ამ ფორმიტ?
ამისი ვაკეთება შეუძღებელია, რაღგან ორივე ეს სახელი (გუბამი
ღა ფარნავაზი) ირანულია. პირველის ეგიმოლოგია უცნობია (166,
332), ხოლო მეორე ნიშნავს „ბრწყინვალეს“, „ღიღებულს“, „ხელ-
ბღღნიერს“, ან „ბრწყინვალე მოუბარს“, „მჭვერმეგყველს“ (166,
370). რაკი „ფარგაზის“ წარმომავღობა უცნობია, ამიგომ შებღღეს
აღბათ გაქართულღბა, თორემ ისიც ხომ ამკარად იმ რიგისაა,
რომღისაც გუბამი ღა ფარნავაზი. ონომასტიკის კანონის მიხეღ-
ვით კი ერთეული ფაქტიტ არაფრის მგკიცება არ შეიძღება, უნღა
იქმნებოღეს სისგემა.

სხვა მაგალიტი. იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღაპებში
მოხსენიებული არსენი ვაჩეს ძე, გიმოთე გაბამვიღს („ვაჩეს ძე“)
გვარად მიუჩნეღია ღა ღღევანღელი გვარის მიხეღვით შეუსწორე-
ბია „ვაჩნაძე“-ღ. ეს ფაქტი შეუნიშნავს ჩვენს ღიღ მეცნიერს პავღე
ინგოროყვას: „არსენ იყალთოელი ორგზის პყავს მოხსენიებული
გიმოთე გაბამვიღს ჯვრის მონასტრის აღწერიღობამი. იმისათ-
ვის, რათა გავერკვიოთ ზოგიერთი შეცდომამში, რომელიც დაშვე-
ბული აქვს გიმოთეს, აქ წინასწარ საჭიროა ზოგიერთი განმარტე-
ბა: 1. არსენ იყალთოელის მამას ერქვა ვაჩე; არსენს ეწოღება ვა-
ჩეს ძე (იხ. არსენ იყალთოელის „ღღღმატიკონი“), ზეღწოღება

„ვაჩეს ძე“, რაც აღნიშნავს მამისშვილობას და არა გვარს, გიმოთეს ვაუგია როგორც გვარი და ამოუხსნია როგორც „ვაჩნაძე“ (44, 807). ეს კერძო ფაქტი კი შენიშნა დიდა მუცნიერმა, სწორი ახსნა მისცა, მაგრამ დანარჩენ სხვა შემთხვევებში თაყვალად ისეთივე შეცდომებს იმეორებს, როცა გვარებად მიიჩნევს სხვათა მამის სახელებს, გელწოდებებს.

„რუსთაველიანას ეპილოგში“, სადაც ის იკვლევს „ძველი საქართველოს სახელმწიფოს მთავრობის სავაზიროს პერსონალურ შემადგენლობას“ (მე-12 საუკუნის დასაწყისიდან მე-14 საუკუნის დასასრულამდე), გვარებად (საგვარეულოებად) არის მიჩნეული „ვაჩეს-ძე“ -ს რიგში მღვთმი მამის სახელები: გულაბერის ძე, აბულეთის ძე, ვარდანის ძე, გლონისთავის ძე, მირიანის ძე, იობის ძე, კახაბერის ძე და სხვ. ასევე გვარებად არის მიჩნეული წარმომავლობის მიხედვით გელწოდებანი: თორელი, ჯაყელი, ახალციხელი, ჭყონდიდელი, პანკელი, უჯარმელი, ციხისჯვარელი, მანაველი, სურამელი, ფანასკერტელი და სხვ.

მამის სახელები რომ არის პირველი რიგის ჩამონათვალი და არა გვარები, ეს „ვაჩეს ძე“-ში გაუმკლავდა დიდი მუცნიერს. მეორე რიგის „გვარების“ არაგვარობა ასევე მკლავდება თვით მისივე მსჯელობიდან. ავიღოთ თუნდაც ჯაყელების „გვარეულობის“ კვლევა, რადგან პაეღე ინგოროყვას გარდა ბევრს დღესაც „ჯაყელი“ ერთ-ერთ უძველეს გვარად მიაჩნია. ძალზე გვიან ის გვარად მართლაც იქცა, მაგრამ თავიდან ის გვარი არ იყო. კარგად ჩაუუკვირდეთ პაგივეემული მუცნიერის მსჯელობას:

„როგორც ცნობილია, 1191 წელს ბოცო მიემხრო გიორგი ბოგოლუბსკის ჯგუფს. ამის გამო ბოცოს ჩამოართვეს სამცხის სპასალარობა და ერისთავთ-ერისთავობა, ამას გარდა, ჩამოართვეს აგრეთვე ძველი სამკვიდრო ჯაყის თემი. ბოცოს და მის გვარს დაუტოვეს მხოლოდ ბოცოხევი სამცხისა, სადაც ისინი მკვიდრობდნენ XIII-XIV საუკუნეებში. ამის შემდეგ ისინი აღარ იწოდებიან ჯაყელებად (რადგან აღარ უღობდნენ ჯაყის თემსა და ჯაყის ციხეს), არამედ იწოდებიან მხოლოდ როგორც ბოცოს ძე. 1191 წლიდან, ბოცოს გადაყენების შემდეგ, სამცხის სპასალარობა და ერისთავთ-ერისთავობა გადაეცა სამცხის მეორე დიდი გვარეულობის წარმომადგენელს ყვარყვარე-ივანე ციხისჯვარელს, რომელსაც სამცხის სპასალარობასა და ერისთავთ-ერისთავობასთან ერთად

გადაეცა აგრეთვე სამკვიდრო სამულობელოდ ჯაყის თემი და ჯაყის ციხე. ამიგომ ეს ახალი ერისთავთ-ერისთავი სამცხის სამხარეო ერთეულისათვის ძველ საგვარეულო სახელწოდებას ციხის-ჯვარელი უმატებს მეორე სახელწოდებას ჯაყელი. ამის შემდეგ სამცხის სპასალართა ეს გვარი ორმაგ საგვარეულო სახელს ატარებს: ჯაყელი - ციხისჯვარელი (44, 598).

ამ მსჯელობიდან, ვფიქრობთ, ნათლად მტკიცდება არა ჯაყელთა საგვარეულო ისტორია, რასაც ბატონი პავლე ინგოროყვა ცდილობს, არამედ ის, რომ „ჯაყელი“ წოდება იყო იმ პირისა, ვინც ჯაყს იღებდა თავის მულობელობაში. თუ არადა, გვარის მოხსნა სად ვაგონილა?

ამრიგად, დიდი მეცნიერის მტკიცებიდან გამომდინარეობს სრულიად საწინააღმდეგო იმისა, რასაც ის ამტკიცებს – ჯაყელი გვარი კი არა ზედწოდება იყო.

ქართველ მეცნიერთა შორის ბევრს უკვლევია შუა საუკუნეების გამოჩენილ ადამიანთა „გვარები“, მაგრამ უნდა პირდაპირ ვთქვათ, ვერავის ვერაფერი გამოუკვლევია, რადგან მათი ძიება იყო ძიება არარსებულისა.

ცნობილი ისტორიკოსი შოთა მესხია, ვინც ვრცელი გამოკვლევა მიუძღვნა მხარგრძელთა ვინაობასა და საგვარეულოს (XII საუკუნის საქართველოს საგვარეულოთა ისტორიას), თავისი წიგნის („საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოსხლეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში“) შესავალ ნაწილში საფუძელიანად ამტკიცებს ამ უშედეგობას. თუ ისეთი დიდი მეცნიერნიც კი, როგორებიც პ. ინგოროყვა და ს. კაკაბაძე იყვნენ, მეზღაპრეებად მოჩანან გვარების კვლევის საკითხში, უნდა წარმოვიდგინოთ რა ღონის უსუსურობა და უაზრობა იქნება სხვა „მდაბალთა“ ნაკვლევ-ნაძიებში. მათ მიმართ გამოტანილი სრულიად სამართლიანი განაჩენით შ. მესხიამ ფაქტიურად ხაზი გადაუსვა მათ ამ უაზრო, გმასაცდენილ საქმიანობას. იგი წერს: „ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში ფეოდალურ საგვარეულოთა ისტორია ცალკე კვლევის საგნად იშვიათად თუ გამხდარა. ამ მხრივ გამონაკლისს შეადგენს ორბელთა, თორელთა და სხვა გვარეულობების ისტორიისა და მათთან დაკავშირებული საკითხებისადმი მიძღვნილი ნ. ბერძენიშვილისა და ლ. მუსხელიშვილის წერილები. თითქმის ყველა სხვა შემთხვევაში საქართველოს ფეოდალურ საგვარეულოთა

ისტორიის კვლევა არსებითად დაკავშირებული იყო შოთა რუსთაველის ვინაობის პრობლემასთან. ამ პრობლემამ წარმოშვა პ. ინგოროყვას ვრცელი ნაშრომი „რუსთაველიანა“ და „რუსთაველიანას ეპილოგი“, ს. კაკაბაძის „თმოგველთა გეარის ისტორიისათვის“, „ვეფხისტყაოსნის“ 1927 წლის გამოცემის წინასიტყვაობა და „შოთა რუსთაველი და მისი „ვეფხისტყაოსნი“ (1966 წ.); დიდი მუშაობა გასწიეს ს. კაკაბაძემ და პ. ინგოროყვამ შოთა რუსთაველისა და მასთან დაკავშირებულ საგვარეულოთა კვლევის მიმართულებით, მაგრამ სამწუხაროდ, ამ მუშაობის შედეგები ასეთივე დიდი ვერ არის იმ მეთოდების წყალობით, რომელთაც ზემოხსენებული ავტორები კვლევის დროს იმარჯვებდნენ. მათ ნაშრომში უხვად არის დაუსაბუთებელი, ხშირ შემთხვევაში წინასწარი სქემის მიხედვით შემუშავებული თვალსაზრისები და წყაროების თვითნებურად გასწორება-გამოყენების შემთხვევები რამაც ხელი შეუწყო რუსთაველის თუ სხვა საგვარეულოთა შესახებ ფანტასტიკური მოსაზრებების წარმოქმნას. ცხადია, ჩვენთვის საინტერესო პრობლემების ამგვარ კვლევას არ შეეძლო რაიმე მნიშვნელოვანი სარგებლობა მოეტანა XII ს. საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის. პირიქით, ზოგ შემთხვევაში იგი, ნებისით თუ უნებლიეთ, XII ს. საქართველოს ისტორიის გაყალბების საფუძველად იქცა“ (73, 10).

ყოველივე ზემოთქმული სრული ჭეშმარიტებაა. მ. მესხია სამართლიანად უწუნებს კვლევის მეთოდს პ. ინგოროყვასა და ს. კაკაბაძეს, მაგრამ თავადაც თითქმის იმავე მეთოდით იკვლევს მხარგრძელთა „საგვარეულოს“. ის ღუმილით უელის გვერდს და ერთი სიტყვითაც კი არაფერს ამბობს იმ ფაქტზე, თუ რატომ არ არიან მხარგრძელის თანამედროვე ლიდრობელენი გვარებით წარმოდგენილნი სამეფო კარის ოფიციალურ აღწერებში. როგორ, მარტო მხარგრძელებს კქონდათ თამარის კარზე გვარი და სხვას არავის? ფაქტს კი აღნიშნავეს: „თამარის პირველ ისტორიკოსს გიორგი III-ის გარდაცვალების დროს სასახლეში მყოფი „დარბაზის რიგის“ ყველა მოხელე სახელითა და თანამდებობითა ჰყავს დასახელებული, გარდა ერთისა, რომელიც მხოლოდ სახელით – „ივანე“ – იხსენიება“ (73, 154).

მ. მესხიაც, სხვა მკვლევართა მსგავსად, მღუმარედ უელის გვერდს ამ საკითხს და იწყებს მხარგრძელთა „გეარის“ კვლევას.

თურმე საიდანღაც გადმოსვეწილ ქურთს ქართული გვარი ჰქონია, დარბაზის წევრ დიდებულებს კი - არა. თანაც საიდან, მუსულმანური სამყაროდან მოსულ კაცს, სადაც, როგორც გემოთ აღვნიშნეთ, XX საუკუნემდე გვარი არსად არავის ჰქონდა. მხარგრძელის ქურთობას კი „უტყუარად“ ამტკიცებს: „ამრიგად, მხარგრძელთა წინაპრების ეინაობის შესახებ მკვლევართა მიერ დღემდე გამოთქმული სხვადასხვა მოსაზრებანი, კერძოდ მათი თორელობისა (თმოგველობისაც -გ. ხ.) თუ საერთოდ ქართველობის, არშაკიდებ-ფალაუენებისაგან მომდინარეობის, ორბელიანებისა და ბაგრატიონების შესახებ, არ შეიძლება გამოიარებულ იქნეს. წყაროების უტყუარი მონაცემებით ირკვევა, რომ მხარგრძელთა წინაპრები არ არიან არც ქართული და არც სომხური წარმოშობისა და მომდინარეობენ ერთ-ერთი ქართული გომიდან“ (73, 224).

შ. მესხიას ეს დასკვნა გამოაქვს XIII საუკუნის სომეხ ისტორიკოსთა კირაკოსისა და ვარდანის ცნობების მიხედვით, რომელთა სისწორე თურმე ეჭვს არ იწვევს. მაგრამ ეჭვს იწვევსო და არ იზიარებს იმავე ისტორიკოსთა და მათთან ერთად თამარის ისტორიკოსის აზრსაც, „მხარგრძელი“ მხოლოდ ზედწოდება იყო, ჯიშად მხარბეჭიანობის გამო შეერქვათო.

პატივცემულ მკვლევარს თამარის ისტორიკოსის მიერ ნახმარი სიგყვა „გვარი“, ისევე როგორც ბევრ სხვას, დღევანდელი გაგებით უსმის. იგი წერს: „საინტერესოა, რომ ისტორიკოსის, ზაქარია მხარგრძელის იმდროისათვის საყოველთაოდ აღიარებული სიდიდე და სიძლიერე „წარმოშობითად გუარისაგანცა მოეაქუნდა“, რაკი იყო ნათესავი არგაქსერქსისა მხარგრძელისა“ (73, 210).

აქ რომ „გვარი“ ჯიშის მნიშვნელობით არის ნახმარი, ვფიქრობთ აშკარაა, მაგრამ დავიმოწმებ კიდევ ერთ ადგილს „ისტორია და ამჟამი შარაევანდეთანიდან“: „და განაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის მხარგრძელი, კაცი გუარიანი და აღმრდილი ლაშქრობათა შინა და ჭაბუკობათა და უბოძა ლორე“ (45, 78).

თამარის ისტორიკოსის ცნობა, ალბათ თვით „მხარგრძელთაგან“ შეთხზული, მუსტად ჯდება იმ რიგში, რითაც ცნობილია შუა საუკუნეების დიდგვაროვანთა უცხო წარმომავლობის ფანტაზიები. ძველი წელთაღრიცხვით მეხუთე საუკუნის სპარსეთის მეფესთან, არგაქსერქსე I მხარგრძელთან, ქართველი მხარგრძელების

(თუნდაც გაუგებარი წარმომობის ქურთების) დაკავშირება შეიძლებოდა მხოლოდ შერქმეული სახელის მიხედვით. ეს გედწოდება კი ძველ სამყაროში გავრცელებული ჩანს – გაიხსენეთ რუსული „დოლგორუკი“.

რა თქმა უნდა, არ შეეფერება სიმართლეს სომეხ მეცნიერთა მტკიცება, ვითომც მხარგრძელები გვარად „ზაქარიანები“ იყვნენ, ე.ი. სომხები. მათთან სადაოდ შ. მესხია ამბობს: „ზაქარიანთა საგვარეულოს არსებობა სომხური და ქართული წყაროებით არ დასტურდება. საგვარეულო სახელი - „ზაქარიანი“ ხელოვნურად არის შექმნილი ზოგიერთი მკვლევარის მიერ სარგისის მამის საკუთარი სახელის - ზაქარიას მიხედვით“ (73, 252).

ამ შემთხვევაშიც არ არიან მართალნი არც სომეხნი მეცნიერნი და არც შ. მესხია. ჯერ ერთი, თუკი სადმეა ნახმარი „ზაქარიანი“, ის იქნებოდა არა სომხური გვარი, არამედ იმ დიდი ოჯახის სახელი, რაც გვარამდე გვარის ფუნქციას ასრულებდა საქართველოში. ასეთი წარმოება დაედო საფუძვლად გვარების გაფორმებას ზანურ არეალში. ეს ფორმა რომ ფართოდ ყოფილა გავრცელებული აღმოსავლეთ საქართველოშიც, ამაზე მეტყველებს თუნდაც დასახლებულ პუნქტთა უამრავი სახელწოდება: ნანიანი, პეგრიანი, მილახვრიანი (დუშეთის რ-ნი); შაქრიანი, ბაღლოჯიანი (გურჯაანის რ-ნი), ალაიანი (კასპის რ-ნი); შაშიანი (გურჯაანის რ-ნი), ნაკიანი (ჩხოროწყუს რ-ნი) და სხვა. ამ ფორმით (კიკოიანი, ლადოიანი...) ოჯახების მოხსენიება აღმოსავლეთ საქართველოს მთელ რიგ რაიონებში ჩვეულებრივი მოვლენაა დღეს-დღეობითაც.

მეორე და ყველაზე მთავარი ის არის, რომ იმ დროს, რაღა თქმა უნდა, არც სომხებს არა პქონდათ გვარი და ამგვარი დავაკამათი უამრობაა.

არ მინდა ვინმეს მოეჩვენოს, თითქოს ჩვენ ვცდილობდეთ ჩვენი დიდი მეცნიერების ნაღვაწის დამცირებას. არავითარ შემთხვევაში! ჩვენი სადავო საკითხები მათ შრომაში ხშირად ძალზე უმნიშვნელოა (მაგალითად, ივ. ჯაფახიშვილთან). ამ ბუმბერაში მეცნიერების მიმართ ენაც არ მოგიბრუნდება კაცს, რადგან მათი მოღვაწეობის ეამს ონომასტიკის საკითხები მთლად შეუსწავლელი იყო. ვერც დღევანდელი არასპეციალისტების (ისტორიკოსების, ეთნოგრაფების, არქეოლოგების, გეოგრაფების...) მისამართით ითქმის რაიმე სასაყვედურო, როცა ონომასტიკის სპეციალ-

ისტებად აღიარებული პროფესორებიც კი საოცარ გაურკვეველობას იჩენენ.

პროფ. ილია მაისურაძე ქართული გვარსახელების კვლევისას მთლიანად მცდარ პოზიციებზე იდგა. ამასთან, ძალზე გულუბრყვილო, ხალხური ეტიმოლოგიის დარ შეხედულებას ავითარებდა. მას მიაჩნდა, რომ „გვარი, როგორც ანთროპონიმი, უძველესი ხანის ფოლკლორულ და ლიტერატურულ ძეგლებში გვხვდება. ამირანის ცნობილი მითის მიხედვით, თვით ამირანი გვარად დარეჯანის-ძეა, ბადრის გვარი ეწერა იმ ბარათზე, რომელიც ხელთ ეპყრა ციხე-კოშკში გარდაცვლილ გმირს და „ამირანმა წაიკითხა, შიგ ეწერა გვარი მისი“. ლიტერატურულ ამირანდარეჯანიანში ყველა პერსონაჟი სახელთან ერთად მამის სახელითაც იხსენიება (ბადრი იამანის ძე, უსუპი სავარსამის ძე, სეფედავლე დარისპანის ძე), რომელიც გვარის წინამორბედაა. ხალხური „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით გარიელს გვარი ჰქონია. ამ ნაწარმოების ერთ-ერთ ვარიანტში ეკითხულობთ:

„გვარი ვკითხე, არ მასწავლა, ნულამც მიეცემა ლხინსა, სახელი თქვა, გარიელი - გაბრუნდიო მკადრა პირსა“ (58, 9).

როგორც მოგანილი ციგატიდან ჩანს, პროფ. ი. მაისურაძეს გვარი მითოლოგიიდან მომდინარედ მიაჩნია, რაკი „ამირანი დარეჯანის ძე ყოფილა“. ივ. ჯაფახიშვილის გამოკვლევით კი „დარეჯანისძეს“ მითოლოგიასთან არავითარი კავშირი არა აქვს, ძალზე გვიანდელია და ხალხურში, მითებში ლიტერატურული ნაწარმოებიდან არის შესული. „...დარეჯანიანი ამირანის თქმულებაში „დარეჯანიანიდან“ არის შეგანილი... მხოლოდ ფშავეურ თქმულებას ახსოვს ამირანის მამის სახელი სულკალმასი“ (171, 189).

პროფ. ი. მაისურაძეს მიაჩნია, რომ გვარები, ანუ როგორც ის უწოდებს „გვარსახელები“, უძველესია და თავდაპირველი. ამ დებულების განსამტკიცებლად იყენებს ცნობილი ისტორიკოსის ნიკო ბერძენიშვილის თავისთავად საინტერესო მოსაზრებას. აკად. ნ. ბერძენიშვილის აზრით კი: „გორი თუ ოდესმე რომელიღაც გომის (ქართველურის) ენაზე აღნიშნაედა მთას, შემდეგში, როგორც ჩანს, მას აჯობა მთამ. გორი კი „მთის“ ცალკეულ განკიდულს შერჩა. ასეთი განკიდული სადაც კი იყო, ყველას გორი ეწოდა, ან უკეთ, ასეთი სახელი შერჩა მათ. ბარში თუ ხეობაში ასეთ განკიდებულ გორებზე გარკვეულ დროს მოსახლეობა მოეწყო და მრავალად

ეალ საუკუნეთა მანძილზე იქ ცხოვრობდა. ამ ერთ მილიან მოსახლეობასაც გორი (ანუ გვარი) ეწოდებოდა ალბათ - ამავე გერმინს უკავშირდება ამ გვარის სალოცავი - ჯვარი (იგივე გვარი - გორი). ამგვარად, საცხოვრებელი ერთეული, მცხოვრებთა ერთეული და სალოცავი ერთი ძირიდან მომდინარე გერმინები ჩანს (გორი, გვარი, ჯვარი), რაც რეალურ-ისტორიულად სრულიად შესაძლებელია და ბუნებრივი“ (12, 47).

პროფ. ი.მაისურაძეს ნ. ბერძენიშვილის ეს მოსაზრება იმდენად „გაუთავისებია“, რომ ციტირებასაც არ ახდენს, არც მის მიერ „გვარის“ „მოხეურ“ „გორთან“ დაკავშირებაზე მიუთითებს. თავის მსჯელობას ასე აყალიბებს: „ამასთან დაკავშირებით საჭიროა გავიხსენოთ ერთი ადგილი ალ. ყაბბეგის „ხევისბერი გოჩადან“. როდესაც გოჩა თავის ერთადერთ ვაჟს ონისეს, უდიდესი განსაცდელის ჟამს სამშობლოს დასაცავად ისტუმრებს და ღრმა შთაგონებით არიგებს, მთელ თავის პატრიოტულ მგზნებარებას იგი გვარის ღირსებაზე მითითებით გამოხატავს და ეუბნება შეილს: „გახსოვდეს, ვისი გორისა ხარ!“ ხევისბერის მეტყველებაში გვარი „გორად“ გამოითქმის, რაც დამახასიათებელია მთის კილოებისათვის. ბგერათ კომპლექსი ვა აქ, საერთოდ, ო ხმოვანს იძლევა (მღრ. აგრეთვე თოლი, ცხორი, ყოილი და სხვ.). ამის საფუძველზე გორი ხსენებულ კილოებში ორი მნიშვნელობისაა: ერთი მხრივ, ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ცნებას გამოხატავს (გორი იგივე გორა, „მთა, დიდი ბორცვი, მრგვლად ამალღებული ადგილი, ქეგლ) და, მეორე მხრივ, საგვაროვნო სახელს, ანუ გვარსახელს აღნიშნავს. ეს გაორება სიტყვის მნიშვნელობისა შემთხვევითად არ მოგვეჩვენება, თუ გავითვალისწინებთ გვარ და გორ ფუძეთა სემანტიკურ კავშირს სოციალური ისტორიის თვალსაზრისით“ (58, 11).

ორივე მკვლევარი, აკად. ნიკო ბერძენიშვილი და პროფ. ილია მაისურაძე, გვარის წარმომობას, როგორც ვხედავთ, უხსოვარ ღროს, გვაროვნულ ყოფას, ქართველი გომების გორებზე (ხელოვნურსა თუ ბუნებრივზე) ცხოვრებას უკავშირებენ, რაც სინამდვილეს არ შეეფერება. „გვარის“ „გვაროვნულთან“ დაკავშირება მხოლოდ ამ ორი გერმინის მსგავსებაზეა დამყარებული. „გვარი“ იმ ძველ ღროს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჯიშს ნიშნავდა და მეტს არაფერს. ხევისბერი გოჩაც თავის შეილს სწორედ იმას შეახსენებს - გახსოვდეს ვისი ჯიშისა ხარო.

თუ ვინმეს რაიმე აქვს გაკეთებული ქართულ ონომასტიკაში, ამ სულ ახლახან ჩამოყალიბებულ დარგში, პირველ რიგში ეს არის პროფ. ალექსანდრე ლლონგი, ენათმეცნიერი, ფოლკლორისტი, ონომასტიკოსი, მრავალი წიგნის ავტორი.

მიუხედავად ამისა, ვერც მის ნააზრევს გავიზიარებთ გვარების ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებით. ერთ-ერთ ნაშრომში, „ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები“, ქართულ გვარებთან დაკავშირებით წერს: „გვაროვნული სახელი, მკვიდრი ნაწილი ქართული ანთროპონიმისა, აღრინდელ ფეოდალიზმის ეპოქაში ჩასახულა და VII-VIII სს. მისი ჩამოყალიბების პროცესი თითქმის დასრულებული ჩანს. გვარი მიუღია ოჯახის ყველა მეთაურს სოციალური წარმომობისა და წოდებრივი მდგომარეობის მიუხედავად. გვარი იმთავითვე პქონიათ გლეხებს (ყმა-გლეხებს, თავისუფალ გლეხებს), აზნაურებს, თავადებს, მთავრებს, რელიგიური კულტის მსახურებს, ვაჭრებს, ხელოსნებს, თავად მეფეებსაც“ (138, 197).

აი, ასეთია ზოგადი მსჯელობა, ფაქტი, საბუთი კი არავითარი. ასეთ დროს თუნდაც ერთი გვარი ხომ მაინც უნდა დაასახელო. ანდა რატომ, რის მიხედვით მაინცდამაინც VII-VIII საუკუნეები? ჩვენი დისერტაციის რეცენზირების დროს კი, ჩანს, რაღაცა ენოზნა ბატონ ალექსანდრეს, შეეჭვდა თავის ნააზრევში და თარიღები ცოგა აქეთ გადმოაჩოჩა: „ეს პროცესი (გვარების ჩამოყალიბებისა - გ. ხ.) ჩვენში აღრე დაწყებულა, ყოველ შემთხვევაში არაუგვიანეს IX-XI საუკუნეებისაო“. არც აქ დაუმოწმებია რაიმე საბუთი. იქ ამბობს მეშვიდე-მერვე საუკუნეებში გვარების ჩამოყალიბების პროცესი თითქმის დამთავრებულიაო, აქ – მეცხრე-მეთერთმეტე საუკუნეებში გვარების ჩამოყალიბების პროცესი დაწყებულიაო. არც აქ მოჰყავს რაიმე საბუთი. ასეა, როცა მსჯელობა ფაქტებს არ ეყრდნობა და მხოლოდ აპრიორული მოსაზრებებიდან მომდინარეობს.

ქართულ გვარებთან დაკავშირებით სამეცნიერო კვლევა-ძიება არც პროფ. ბურაბ ჭუმბურიძეს ჩაუტარებია. არა აქვს რაიმე ნაკვლევ-ნაძიები, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, კატეგორიულად აცხადებს: „ქართული გვარების ასეთი სისტემა უკვე დიდი ხნის დამკვიდრებულია, დღევანდელი გვარების უმეტესობა დაახლოებით XIV-XV საუკუნეებიდან მოდის“ (166, 295). რომელი გვარები აქვს მხედველობაში ან რა მასალის შესწავლის საფუძველზე აკეთებს იგი ამ დასკვნას, ამის ახსნას საჭიროდ არ თვლის.

ქართული გვარების კვლევისადმი მიძღვნილი მეორე დიდი ნაშრომი „პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ შემდეგ, რომელშიც ასევე ისტორიული საბუთებიდან ამოწერილი დიდძალი მასალაა თავმოყრილი, გახლავთ იაკობ ახუაშვილის „ქართული გვარსახელები“ (1994 წ.). წიგნისათვის დართული ერცელი წინასიტყვაობის დასაწყისში ეს ავტორიც დამკვიდრებულ გრადიციას უხდის ხარკს - „გვარი პირველყოფილ თემებში წარმოიშვა ეკონომიკურ ურთიერთობათა საფუძველზე“ (8, 15). რაღა თქმა უნდა, რომ გამართლებული კყავს ივანე ჯავახიშვილი - „აკად. ივ. ჯავახიშვილმა ბერძნული გამოთქმის თავისებურებათა საფუძველზე გადაკეთებული ფარტაბი სრულიად სამართლიანად მიიჩნია ფარტაბედ“ (8, 37). ყველაფერში ეთანხმება ალ. ლლონტას, ზ. ჭუმბურიძესა და სხვებსაც, მაგრამ უშუალოდ მასალაზე დაკვირვებამ თავისდაუნებურად, გაუაზრებლად წამოაყდენინა ჭეშმარიტება. იმავე წინასიტყვაობაში, ცოტა უფრო ბოლოსკენ წერს: „როგორც მკითხველს ვაუწყებ (მსგავსი არაფერი აქვს ნაუწყები - გ.ბ.), გარკვეულ დრომდე გვარი, როგორც ფენომენი, არ არსებობდა. თითქმის XV-XVI საუკუნემდე ისტორიაში გამოჩენილი ადამიანები წყაროებში ძირითადად სახელებით, წოდებით, მოსაქმეობითა და სადაურობით არიან მოხსენიებულნი. ასეთებად მოვიდნენ ჩვენამდე იაკობ ცურტაველი, ვახტანგ გორგასალი, ვარსქენ ჰიგიახში, ექვთიმე ათონელი, ეფთიმე ბერი, ვარამ ვაგელი, არსენ იყალთოელი, ანტონ ბროველი, ბასილ მღვიმელი, ანტონ მანგლელი, ანტონ მარტყოფელი, ამბროსი ნეკრესელი, შიო მღვიმელი, გვარამ კუროპალატი, გიორგი ჭყონდიდელი, გიორგი მერჩულე, გრიგოლ ხანძთელი, დავით ათონელი, დავით ჭყონდიდელი, დავით გარეჯელი, დავით რექტორი, დანი უჯარმელი, ვარამ ბაკური, ზენონ იყალთოელი, თათა მამებელი, თათა სტეფანწმინდელი, იაკობ ნისოფელი, იაკობ შემოქმედელი, იოანე გოლგოთელი, კონსტანტინე ქართველი, არსენ ნინოწმინდელი, სტეფანე ქიზიყელი, დავით აღმაშენებელი, ლამა გიორგი და მრავალი სხვა. შემდეგში, სოციალური პროგრესის შემდეგ, ადამიანთა განვითარებულ კოლექტივებში საკმარისი აღარ აღმოჩნდა პიროვნების მხოლოდ სახელითა და სადაურობით მოხსენიება. აუცილებელი გახდა იმის მითითებაც, თუ რომელ გენეალოგიურ შტოს მიეკუთვნებოდა კერძო სახელის

მქონე ინდივიდი, ვისი შთამომავალი იყო ან რომელი ოჯახის (გვარულობის, ტომის) წარმომადგენელი“ (8, 42).

ორში ერთია, ი. ახუაშვილს ან თავისდაუნებურად, გაუაზრებლად წამოსცდა ეს, ანდა რაღაცას მოჰკრა ყური და ასევე მექანიკურად გადმოიტანა. ამას გვაფარაულებინებს ჩვენს წინააღმდეგ მისი მეტად აგრესიული გამოსვლა.

ი. ახუაშვილის მიერ ჩამოთვლილ უგვარო გამოჩენილ ქართველთა სია შეიძლება XVIII საუკუნამდე გავაგრძელოთ და თან შეკითხვაყ დავესვათ: თუკი ზედმიწევნით მუსტად შემოგვენახა მათი სახელები და ზედწოდებანი, გვარები რატომ აღარ შემოგვრჩა, ბატონებო, თუკი ისინი მათ ქქონდათ? ამ ფაქტს ახსნა არ უნდა? თუკი გვარი აუცილებელი იყო მემკვიდრეობისათვის, ეგზოგამიისათვის (ერთი და იმავე გვარის ან თემის წარმომადგენელთა შორის ქორწინების აკრძალვისათვის), როგორც თქვენ ამას მიმტკიცებთ, ასე მასიურად რატომ მალაყდნენ და ჩქმალაყდნენ თავიანთ გვარებს? რა თქმა უნდა, ჩემი ოპონენტები, ოფიციალურნიცა და არაოფიციალურნიც, ამაზე არაფერს პასუხობენ, რადგანაც არგუმენტი არ გააჩნიათ.

თითქმის ყველა ამ ცნობილი პიროვნების, მათ შორის უპირველესად შოთა რუსთაველის, გვარების კელევა-ძიება ერთ-ერთ სერიოზულ და აქტუალურ საკითხად ითვლება ჩვენს მეცნიერებაში. მარტო რუსთაველის რამდენიმე „გვარია“ გამოძიებული: ბაგრაგიონი, ჩასრუხაძე, ხურსიძე, გაბელისძე, კოლონკელიძე, თორელი, ხურციძე, მესხი. საბოლოოდ გადაწყვეტილი და ვარკვეული კი მაინც არ არის არაფერი. ან კი როგორ იქნება, როცა იძიებენ იმას, რაც არა ყოფილა. რამდენი შრომა, რამდენი ენერგია, რამდენი ღრო, რამდენი ქალაღი იხარჯება ფუჰად, უაზროდ. როგორ შეიძლებოდა რუსთაველის გვარი არ შემოგვრჩენოდა, მას რომ გვარი ქქონოდა? ამ ფაქტმა ხომ მაინც რაღაცას უნდა მიგვახვედროს, სხვას რომ ყველაფერს თავი დაეანებოთ? XII საუკუნიდან რუსთაველის გვარი არ შემოგვრჩა და VII საუკუნიდან ყმაგლესთა გვარიანობას ამტკიცებენ?

XVIII საუკუნის დასასრულისა და XIX საუკუნის დასაწყისის ქართველი სახელმწიფო მოღვაწის, ერეკლე მეორის მსაჯულის სოლომონ ლეონიძის (უფრო მუსტად - ლიონისძის) გვარიც კი არ არის ცნობილი, რაკილა ის დაბალი ფენის წარმომადგენელი იყო.

სინამდვილეში მასაც არა უკონდა გვარი. გერონტი ქიქოძე თავის „ერეკლე მეორეში“ ასე გადმოგვცემს ამ ამბავს: „იმ მოღვაწეთა შორის, რომელთაც ერეკლეს მეფობის მეორე ნახევარში წინ წაიწიეს არა წარჩინებული წარმოშობის, არამედ პირადი ნიჭისა და დამსახურების შემწვიობით, განსაკუთრებით შესამჩნევია სოლომონ ლეონიძე. მისი ნამდვილი გვარი არ არის ცნობილი“ (134, 181).

როგორც უკვე ვთქვით, გვარი XVI საუკუნიდან იკიდებს ფეხს საქართველოში და მას პირველ რიგში სამოგადოების ბედა ფენა, თავადაზნაურობა იღებდა. დაბალი ფენა კი, ჩანს, ვერაფრითარ საჭიროებას ვერა ხედავდა გვარის მიღებისა – თავთავის სოფლებს, თავთავის ოჯახებს იყენენ მიჯაჭველნი და ოჯახის სახელებიც კყოფნიდათ. ამაზე მეტყველებს ძველი სააღრიცხვო დავთრები. XVIII საუკუნის დემოგრაფიული დოკუმენტების კრებულში, სადაც დასახელებულნი არიან მეკომურთა თავკაცები, არც ერთს გვარი არა აქვს. სახელთან ერთად მოყვანილია მხოლოდ მამის სახელი, შერქმეული ან ნამდვილი, მამის ხელობის ან მეტსახელი და მისთანები. გადავხედოთ ერეკლე II-ის დროს 1774 და 1781 წლების აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის აღწერის მასალებს: გამიხარდი აეთანდილის შვილი, გიორგი კარიჭას შვილი, მახარა საღირის შვილი, ლეთისაეარის შვილი მახარებელი, მანგუას შვილი ქიტგესა, ყელიგრეხას შვილი გოგია, გურიკოს შვილი დათუკა, გიორგის შვილი ბაწაწუნა, ხახონა იმერელი, მამუკა გურული, გოგია მეღერეკელი, ქართლელი პაპუა, მახარებელი ჩაღმაველი, ლაზარე ალელი, ავლაბრელი ხუცია, თუში გიორგი, ჯაგახი პაპუნა. ბერუა მჭედელი, მამიგა მეზერე, დათუნა მექვეერე, უსტია მზარეული, გოგია ხაბაზი, მესაბლე ბერი, მემშვარდნე როსტევეან, მეოთხბაღე ბერი, ფეგვია გმირი, შიო გაბარუკი, მოყალნე პატარა ათუა, ბოგანო შერმადინი, ხიზანი გიორგი, ბაგონიშვილის ყმა საქუა, ხიზანი საკათალიკოსო გოგია, ჩიგა ამაგი, დათუნა კუტი, დათო ქურდი, ზურაბ კოჭლი, გიორგი ნაბიჭვარი, მოლაშქრე შარმაზანის ობოლი, წითური პაპია და სხვა (173, 140).

ვინმემ შეიძლება თქვას, ეს სადაც პერიფერიებში იქნებოდა ეგრეთ. არა. თვით თბილისში, ასე ვთქვათ, კულტურულად დაწინაურებულ სამოგადოებაშიც ისეთივე „გვარები“: ფეიქარი ბასილა, მეურმე პაპა, მცხეთელი გოგია, ჩარჩი ესტაგე, დავითა მუშა, კალატოზი ივანე, კრწანელი მესტვირე სანეელა, კრწანელი

ანგონას ობოლი, ბაყალბაში დანელა, ქვისმჭრელი სარქისა, ბაბოს სიძე არუთინა, შაროიანთ გაბრიელა, მენახირე გოგია, ნალეკარი მოსია, მეაბანოე იესე, მგალობელი ოთარა და ა.შ. (173, 140).

არ იფიქროთ, ეს ბერიკაობის დროს შედგენილი სიები იყოს, არავეთარი! ოფიციალური, სახელმწიფო აღწერის დაეთრებია, სადაც პირველ რიგში გვარები ჩაიწერებოდა, ის რომ არსებულიყო.

ერეკლე II-ის დროინდელი აღწერის შემდეგ რუსეთთან შეერთებული აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის აღწერა 1803 წელს ჩაუტარებიათ, უკვე ბაგონპაგრონებად თაენაგრძნობ რუსებს. აქაც თითქმის ისეთივე გვარებია, რომელთაც სპეციალურად ამ საკითხისადმი მიძღვნილი წიგნის ავტორი შ. კაკური და მახინჯებულ გვარებად მიიჩნევს: „...მეორე სვეტში ნაჩვენებია ბინის (ან სახლის) პაგრონის გვარი და სახელი (რაც ძლიერ დამახინჯებულადაა მოცემული)“. რა თქმა უნდა, იმისთვის, ვინც დღევანდელი ვითარების მიხედვით იცქირება ისტორიაში, იქ ბევრი რამ სიმახინჯედ და უაზრობად მოეჩვენება.

საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა და რუსული მართვამგებლობის დამყარების, განსაკუთრებით კი ბაგონყმობის გადაეარდნის შემდეგ (1864 წლიდან) დაიწყო დაბალი ფენებისათვის გვარების გაფორმება. ასე იყო რუსეთშიც. ხალხთა მონობის იმპერიას მოსახლეობის „პასპორტიზაცია“ სჭირდებოდა, პირველ რიგში დაბეგრისათვის, სამხედრო ბეგარისათვის, მოსახლეობის ადგილზე დამავრებისათვის, გაქცეულთა თუ დამნაშავეთა ძებნისათვის და სხვა ეს კარგად უწყობდნენ ქართველებმა და სხვა მხრივაც გვარიანად განაწყენებულნი მათი ვერაგობით, ამრეზით ხვდებოდნენ რუსის ახალ „მაკონს“. ძველ სამყაროში ხომ დიდ შეურაცხყოფად, ისრაელში კი ლამის ღვთის რისხვად, მკრეხელობად ითვლებოდა მოსახლეობის აღწერები და ამის გამო აჯანყებებიც ხდებოდა.

1803 წლის თბილისის აღწერასაც, როგორც ჩანაწერებიდან ჩანს, დიდი აღშფოთება გამოუწვევია. ამის შესახებ ქალაქის კომენდანტს მთავარმმართველ ციციანოვისათვის მოუხსენებია: „Занимавшись собиранием сведений чины не смели вопреки местным обычаям входить во внутренние покои, а сами хозяева, вместо сообщения верных на этот счет сведений, отвечали бранью и даже угрозами. Поэтому сведения добывались по случаю и обстоятельству“.

вам исподвол, с осторожностью." № -"Краткий исторический очерк, города Тифлис", 1880, с 34 (47, 14).

ბოლშევიკებიც ხომ მეფის რუსეთს ერთ-ერთ ბრალდებად უყენებდნენ მოსახლეობის პასპორტიზაციას - პასპორტი მხოლოდ ცხენსა და ძაღლს შეიძლება აქონდეს, სადაც ჩაიწერება მისი ჯიში, ასაკი და სხვა მონაცემები, ადამიანს კი მლუდაეს, ამონებს, თავისუფლებას უკარგავსო. სწორედ ამიტომ ამერიკასა და მთელ რიგ დემოკრატიულ ქვეყნებში ქვეყნის შიდა ცხოვრებისათვის პასპორტი არა აქვთ.

ამ შეურაცხყოფელი გრძნობითა და ეროვნული ტრაგედიით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ის აბუჩი დამოკიდებულება „წიგნში“ ჩასაწერი გვარებისა და თვით დამპყრობ-აღმწერთა მიმართ, რის გამოც ხშირად თავისი მამისა და თავის შეურაცხყოფელ მეგობრებს აწერიებდნენ „გვარებად“. ასეთი წარმომობისად მიგვაჩნია გვარები: ნაბიჭერიშვილი, ღორიგლეჯაშვილი, ქვახარშიაშვილი, ქვასროლიაშვილი, კვერცხიწონაშვილი, ბაგიაშვილი, თითილოკიაშვილი, გიეიმყრელი, გოგრისყელაშვილი, ექესშაურაშვილი, პოლორჭიკაშვილი, ღორაშვილი, ყელიგრეხაშვილი, ჩიგირუკაშვილი, წანაწყენაშვილი, ხრილილოკაშვილი, საბაკაშვილი და მისთანები (57).

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში არამცთუ „მდაბიორთ“, არამედ ბევრ „დიდგვაროვანსაც“ ჯერ კიდევ არა აქონდა გვარი. ეს ჩანს ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ -ში, თანაც, ძალზე ნათლად და უჭკველად. იქ, სადაც ის ჩამოთვლის საქართველოს ცნობილ თავადებს, წერს: „ხოლო გვარნი მთავრთა მათ ძველთანი ესენი არიანო“ და ასახელებს ოცდაათამდე თავადურ გვარს, რომელთაგან ბევრი ჯერ ისევ აშკარად მამის სახელია: ქობულის ძე, ლიპარიგის ძე, მარუშის ძე, კახაბერის ძე, ბაკურის ძე და ა.შ. ხოლო იმ თავადების შესახებ, ვინც ასეთი „გვარითაც“, ე.ი. მამის სახელითაც არ იყო ფიქსირებული, იხსენიებოდნენ მხოლოდ თანამდებობით, დასძენს: „...და სხუანი მრავალნი, რომელნი ერისთობით იწერებიან და გვარნი არა წარიწერებიან ცხადად საცნობელად, ვითარცა იცყვის ყურთლუ არსადისას და ყუბასარიისას და ქართლის ერისთავი გრიგოლ, და სურამელი რატი და გრიგოლი. კახეთის ხორნაბუჯის ერისთავი, რაჭის ერისთავი, პანკისის ერისთავი და სამცხეს გუზანის და არ-

განუჯის ერისთავი, კალმახის ერისთავი, წუნის ერისთავი, ხოლო სომხითს მანკაბერ-სადუნი და არა გუარი მისი. ხოლო იმერეთს ბედიელი, დადიანი და სხუანი, და არა გუარნი მათნი წარწერილნი. არამედ დადიანობა არა არს გუარი გარნა წესი კელობისა, არა იყო ესე ოდიშს, არამედ კარის მკარესა ზედა დადიანობდა, ხოლო შემდგომად მეფის თამარისა იქმნა ოდიშს დადიანად, და იყვნენ ერისთავად, ვითარცა ცოტნე დადიანი, და არა გუარი მისი საჩინო არს. გარნა შემდგომნი დადიანნი ამ ცოტნესაგან ჩამომავლობენ, ვითარცა აღვსწერეთ“ (131, 28).

როგორც ვხედავთ, ვახუშტი ბატონიშვილი მძიმე დღეში ვარდება იმათ „ისტორიაში“ შეგანასთან დაკავშირებით, ვისაც ჯერ გვარი არა ჰქონდა და იმასღა წერს, გვარს არ მოიხსენიებენ, ბევრნი ერისთავობით, ე.ი. თანამდებობით ეწერებიანო. ზოგს მხოლოდ სახელითა და სადაურობით მოიხსენიებს („სურამელი რაგი და ვრიგოლ“). დადიანიც არ არისო გვარი, არამედ სამსახური - „კარის მკარესა ზედა დადიანობდაო“. რუსეთში მოღვაწე ბატონიშვილი, იქაურ მაღალ სამოგადოებაში უკვე დამკვიდრებული გვარების შემხედვარე ვერ წარმოიდგენდა უფრო დიდი წარსულის მქონე საქართველოში თავლებს გვარები რომ არ ექნებოდა.

მაშ ასე, ძველ საქართველოში გვარი არ იყო. მაშ რითი არეგულირებდნენ მემკვიდრეობითობისა და ეგზოგამიის საკითხებს? რა ასრულებდა სამისამართო ფუნქციას? ასრულებდა კარგად ფორმირებული განუყოფელი ოჯახის („სახლის“) თავკაცის, მამისა თუ მამიშვილობის სახელი. ამას მოწმობს უამრავი დოკუმენტი თუ ისტორიკოსთა გამოკვლევა.

„...მკვლევარნი მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ძველი ქართლის (იბერიის) სოციალური სტრუქტურისათვის დამახასიათებელი იყო საგვარეულო საკუთრების არსებობა, რომელიც „სახლის“ სახით გვევლინება. იბერიაში ფეოდალური ურთიერთობის გენეზისი მკვიდროდ უკავშირდება ამ „სახლების“ ლიფერენციაციას, ძლიერი სახლების მიერ სუსტი „სახლების“ დამორჩილებას. ნიშანდობლივია, რომ მომდევნო ხანებში ამ ძლიერი „სახლებიდან“ ხდებოდა სახელმწიფო აპარატის დაკომპლექტება“ (5, 21).

„სახლი“ რომ გვარის ფუნქციით იყო ძველ საქართველოში, ამას კიდევ უფრო განამტკიცებს მეორე ადგილი ილია ანთელავას იმავე წიგნიდან.

„სახლის, როგორც გარკვეული ერთობლიობის არსებობა და ფუნქციონირება კარგად ჩანს სხვადასხვა ხასიათის მასალიდან. მოვიგანთ აქ ორ წარწერას, რომელიც სოციალურად ყველაზე უფრო დაწინაურებული კუთხიდან, სამხრეთ საქართველოდანა გვაქვს. ეს წარწერები დაახლოებით XI საუკუნის დასაწყისით თარიღდება. „წმიდაო დედოფალო, მეოხ ეყავ წინაშე ძისა შენისა და ღმრთისა ჩვენისა ყოველთა ლაკლაკთა: ერისთავთერისთავსა მირიანს და ხურციკს, ძეთა ხურციკისთა მირიანს, სასანს...“ ამ წარწერაში თვალსაჩინოდ გამოსჭვივის სწორედ ლაკლაკთა „სახლის“ ერთიანობა. წარწერა იხსენიებს „ყოველთა ლაკლაკთა, კერძოდ კი ჩამოთვლილია მირიანი, მისი ძმა და ძმისწულები. ჩვენი საკითხისათვის ფრიად საინტერესოა ამავე ლაკლაკთა „სახლის“ სხვა წარწერაც: „ქ. სახელითა მღრთისაითა მე ფარსმან ერისთავმან, ძემან კოყრთხეულისა ოჟელისა ივანე ლაკლაკისამან, შექქმენ ესე სამწერლობელნი სალოცველად ჩემ და შეილთა ჩემთათვის, ყოველთა სახლისათა ჩვენისათა... ყოველთა სახლისა ჩვენისა გარდაცვალებოილთათვის“. ამ წარწერიდან ნათლად ჩანს, რომ „ლაკლაკთა სახლი“ უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე ფარსმან ერისთავი და მისი შვილები. წარწერის მიხედვით ფარსმან ერისთავი წარმოგვიდგება ამ „სახლის“ მეთაურად, რომელმაც თავს იღო გრუნვა არა მხოლოდ თავის პირად ოჯახზე („ჩემდა შეილთა ჩემთათვის“), არამედ მთელ საგვარეულოზე („ყოველთა სახლისა ჩოვენისათა“) და მთელი ამ საგვარეულო „სახლის“ მიცვალებულებზეც. ამგვარი მასალის მოგანა არაერთის შეიძლება, მაგრამ ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია დასკვნისათვის, რომ „მთავარი“, „აზნაური“ თუ „უფალი“ თავისი „სახლის“ მეთაური იყო და ეს „სახლი“ მამულსაც აერთიანებდა (წინააღმდეგ შემთხვევაში ძნელია დაიჯეროთ, რომ ჩვენს ზემომოგანილ შემთხვევაში, „ყოველთა ლაკლაკთა“ აერთიანებდა ნათესაობის აბსტრაქტული ცნება“) (5, 35).

აქ მკვლევარი მართლაც ძალზე ნათლად გვიჩვენებს იმ ფაქტს, რომ „სახლი“ დგას „გვარის“ ადგილას, თუმცა გვარის არსებობას ვერც ის გამოირიცხავს და „საგვარეულო სახლს“ უწოდებს, სინამდვილეში კი არც ფორმითა და არც შინაარსით „ლაკლაკთა“ გვარი არ არის. ის არის ნათესაობითი ფორმა „სახლის“

სახელისა „ლაკლაკნი“. გვარი რომ ყოფილიყო, მაშინ წარწერაში გვექნებოდა „ლაკლაკიძეთა“ ან „ლაკლაკიშვილთა“ გვარისანიო.

ნ. შოშიაშვილმა ცნობილი ფეოდალური სახლის სახელი „თორელი“ შოთა რუსთაველის თავდაპირველი, ხოლო „რუსთაველი“ იქიდან განშტოებულ გვარებად „გამოიძია“ - იმედი გვაქვს საბუთები შემდგომში გამოჩნდება, მე მკვლევრებს მხოლოდ სწორ გემს ვუსახავო. რუსთაველი გვარად რომ არსად არ არის ნახსენები, ამასაც ახსნას უძებნის: „რუსთაველი რომ გვარიდან სახელად იქცა, ამაში უჩვეულო არაფერია...“ (148, 73).

სახელის გვარად ქცევა კი, მაგრამ გვარის სახელად ქცევის ფაქტი არც ისტორიამ და არც ონომასტიკურმა მკვნიერებამ არ იცის.

დღეს საყოველთაოდ ცნობილია, რომ რუსთაველი გვარი კი არა ზედწოდებაა, შესაძლოა თვით ბატონმა ნ. შოშიაშვილმაც შეიცვალა აზრი 1966 წლის შემდეგ, რაც მისი სტატია გამოქვეყნდა, მაგრამ სხვა მისი ნაშრომი ვერსად ვნახეთ. ბატონმა პ. რაგინმა კი თავის ფუნდამენტურ გამოკვლევაში, „ვეფხისტყაოსანი“ და მისი ავტორი“, ცხადყო, რუსთაველი მხოლოდ და მხოლოდ სასულიერო ტიტული იყო: „ისტორია უცილობლად გვიდასტურებს, რომ მეხუთე საუკუნის ბოლოდან მეცხრამეტე საუკუნის ბოლომდე, ე.ი. დაახლოებით 13 საუკუნის განმავლობაში საქართველოში განუწყვეტლივ ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ გამოჩენილი მღვდელ-მთავრები, რომლებიც „რუსთაველის“ ზედწოდებას ანუ ტიტულს ატარებდნენ“ (98, 175).

რაც შეეხება „რუსთაველის“ გვარობასა და სახელად გადაკეთების გამო მის გაქრობას, პ. რაგინი აღნიშნავს: „ამასთან დაკავშირებით ყოველ საღად მოაზროვნე ადამიანს დაებადება ეჭვი: თუკი მართლა არსებობდა გენიალური პოეტი ერისკაცი, რომლის გვარი რუსთაველი იყო, სად გაქრა ასე უკვალოდ მისი სახელის ხსენება... განა შეიძლება უკვალოდ გამქრალიყო საგვარეულო, რომელმაც საქართველოს „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი მისცა...“ „...ამ კანონიერი კითხვის ერთადერთი სწორი პასუხი ის არის, რომ რუსთაველის გვარსახელის მქონე საერო დიდებულები საქართველოში არასოდეს არ არსებულან და არც ყოფილან, მის კვალს, ცხადია, ვერ ვიპოვით“ (98, 175, 176).

რუსთაველი რომ ზედწოდება იყო და არა გვარი, ამასვე დასტურებს თავის მონოგრაფიაში პროფ. აკაკი მათიაშვილი: „საუ-
266

პისკოპოსოს ცენტრის რუსთაიდან მარცხოვში გადმოტანა 1265 წლის შემდეგ მოხდა. ვახუშტი ბაგონიშვილი ამასთან დაკავშირებით წერს: „...რა ეამს მოოხრდა რუსთავი, მუნებრივი ეპისკოპოსი მოსცვალეს აქა (მარცხოვში - ა.მ.) და ზის აქვე, და არა შეუცვალეს სახელი, არამედ იგივეს რუსთაველს უწოდებენ“. ეპისკოპოსის ისევ ძველი მედწოდება - რუსთაველი - დარჩა, ვინაიდან საუკუნეთა მანძილზე რუსთაველი თანამედებობის აღმნიშვნელ სიტყვად დამკვიდრდა“ (56, 15).

„სახლი“, როგორც დაეინახეთ, სისხლით ახლო ნათესაობას, უმთავრესად ძმა-ბიძაშვილობას აერთიანებდა, რომელნიც ერთ თავკაყს დაქვემდებარებულნი ერთ ოჯახად ცხოვრობდნენ. ამას აღნიშნავს მთიულეთ-გუდამაყარში არსებული ტერმინი „კომობა“, რაც დღეს ოჯახის განაყოფებს, ბიძაშვილებს გულისხმობს. „სახლისა“ და „კომობის“ სახელები კი გვარები არ იყო არც ჩვენში და არც სხვაგან. ამის გამო აკრიტიკებს ვ.ა. ნიკონოვი თავის კოლევას: „ი.ა. სობოლევსკი ამაოდ მიიჩნევს გვარებად „სახლის სახელებს XIV საუკუნის ბოიარებისას. ისინიც ისევე, როგორც თავადური ტიტულები (შუისკები, კურბსკები და სხვ.) ჯერ კიდევ არ იყო გვარები, თუმცა ისინიცა და სხვებიც იქნენ შემდგომში გვარების ნიმუშებად, ზოგი კი გვარადაც იქცა“ (89, 20).

ოცდაათიან წლებში სერგი მაკალათიას თავისი თვალით უნახავს გუდამაყარის სოფელ მაქართაში ეფხო წიკლაურის ორმოცსულიანი ოჯახი. ვაჟა-ფშაველაც აღნიშნავს ერთ-ერთ თავის ეთნოგრაფიულ წერილში: „მკითხველმა უნდა გაითვალისწინოს ის გარემოება, რომ თვითოეულ ოჯახში 40-60 სცხოვრობდა ძველ დროში... ბევლად რომ ოჯახები დიდი იყო და მთელს გვარს შეიცავდა, ამას დღეს დოღმენები (აკლდამები) ამტკიცებენ – საგვარეულო სამარე, სადაც მთელი ოჯახის წევრები იმარხებოდნენ“ (35, 349).

მთის კუთხეებში გვიანობამდე შემორჩა განუყოფელი „სახლებიც“ და მასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგიაც: ბიძაშვილობის, ახლობლის თუ შორეულის აღმნიშვნელია „სახლიკაცნი“, კაცებისათვის, ქალებისათვის - მამისძმანი. დედის ძმებზეც არ იტყვიან ბიძობას, მათ პქვიათ „დედიძმა“, „დედიძმანი“, ხოლო დედის მხრიდან „ბიძაშვილებს“ - „შინში“. ტერმინი „სახლიკაცობა“ მეტყველებს იმაზეც, რომ „სახლში“ გაერთიანებული იქნებოდა მხოლოდ ძმათა შვილები, მხოლოდ მამაკაცები. ქალი არც შეილი

და არც ცოლი, აქ სათვალავში არ შედიოდა. გათხოვილ ქალს „სახლიდან“ ისტუმრებდნენ და იქ არავითარი წილი არა ჰქონდა. ასეა ეს დღესაც.

სახლის უფროსს კი ძველ საქართველოში ერქვა მამასახლისი.

„სახლი“ იყო განუყოფელი, ძმათა ოჯახები სანამ იყო, მაგრამ შემდგომში, როცა კიდევ უფრო იზრდებოდა შვილიშვილების და შვილთა შვილების ოჯახებით, ეკონომიური დაუკმაყოფილებლობისა, სამსახურებრივი თუ სხვა მიზეზებით მაინც სდებოდა გაყოფა-გამოყოფა და საფუძველი ეყრებოდა ახალ „სახლებს“, რომლებსაც უკვე ცალკე გასული „სახლის“ უფროსის სახელით გაიყნობდა საზოგადოება. ეს პროცესები უნდა ამოვიკითხოთ იმ ვითომცდა გვარების გამოყოფასა და გვარების ცვლაში, რაც, რა თქმა უნდა, წარმოუდგენელი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, დღევანდელი სახის გვარები მაშინ რომ არსებულიყო. ამით ხომ ხაზი გადაესმებოდა გვარის ფუნქციას და ერთგვარი ქაოსი იქნებოდა. ჩვენის აზრით, სწორედ ოჯახების გამოყოფა უნდა ვეძიოთ ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობაშიც, ბარათაშვილებზე რომ ამბობს: „ხოლო იცყვიან ესენი ჩამომავლობასა ქაჩიბაძისასა“. თვით „ბარათაშვილიდან“ კი, თავის მხრივ, თურმე ბევრი „გვარი“ გამოყოფილა. ამ აზრს იზიარებს ბევრი ისტორიკოს-მკვლევარი. იაკობ ახუაშვილი წერს: „განსვენებული მკვლევარი იასე ლორთქიფანიძე ვახუშტი ბატონიშვილის მასალაზე დაყრდნობით იძლევა ბარათაშვილების გვარის შემდგომ დანაწილებას: I. ქაჩიბაძეები, II. გერმანოზაშვილები, III. გოსტაშაბიშვილები, IV. ფალავეან-ხოსროშვილები, V. იოთამაშვილები, VI. ყაფლანიშვილ-ორბელიშვილები, VII. აბაშიშვილები, VIII. იარალიშვილები, IX. ზურაბისშვილები, X. ქავთარიშვილები, XI. დანარჩენი ბარათაშვილები“ (8, 50).

ანდა, ორბელიანების გვარი რომ ავიღოთ, თურმე მათი გვარი-სათვის სათავის დამდები ყოფილა ყაფლანიშვილი. ამავე დროს ბარათაშვილების განაყრებიც ყოფილან. ამაზე იცყვიან, საიდან სადაო. თავის მხრივ კი „ორბელიანთა გვარის განშტოებები ყოფილან:

გორგიშვილები (ვახტანგ, ონანა, ლომინანთი, დიმიტრი, ნაზირ, ზურაბ პაპა);

გორჯასპიშვილები (ბარძიმ, ღათუნა, ორბელი, პაპუნა, ქაიხოსრო);

ნამანგლელევიშვილები (ბარათა, გუგუნა, ღავით, ვახტანგ როსტომ, სესია);

საჩინოშვილები (საჩინო, ჟარსადან);

ხოსიაშვილები (საამი, ეღმერი) - 1721 წ. აღწერით იყვნენ მებაგონეები და ცხოვრობდნენ ალგეთში.

მაგანისძე (ქვ. ქართლი) დაკავშირებულია წალენჯიხის მღინარის სახელთან „მაგანა“ და აფხაზური ქედის სახელთან მაგანა. მეგრ. „ნამგალი“ (8, 50). კიდევ და კიდევ გიკვირს კაცს – საიდან სადაო!

ცნობილია, რომ ყაფლანი, ძლიერი და გაუელნიანი ფოდალი, პაპა იყო ს-ს ორბელიანისა. სულხან-საბას მამას ვახტანგი კი ერქვა ოფიციალურად, მაგრამ, როგორც ჩანს, მას საგამგებლოდ კქონდა ორბეთი და ორბელადაც იწოდებოდა, ანდა იქიდან წარმომავლობის მიხედვით იღებდა ამ ზედწოდებას. გვარი ორბელიანი კი მათ ჯერ დაფიქსირებული არა კქონიათ. ამაზე მეტყველებს ის, რომ სულხან-საბას ძმა ნიკოლოზ თბილელი თავის თავს ნიკოლოზ ორბელიმვილად მოიხსენიებს. ვახტანგ VI-სთვის კი სულხან-საბა ორბელის ძეა:

„სულხან-საბა ორბელის ძე
სიბრძნით ახტა ორბების ზე“.

ღიღი შეხლა-შემოხლაა ჭავჭავაძეთა გვარის ირგვლივ. არ უჯერებენ თვით ჭავჭავაძეებს, რომელთაც წინაპართაგან კქონდა გაღმოცემა „მთის კაცნი ვართო“, არც ოფიციალურად აღიარებულ ამრს: „გაღმოცემით, ჭავჭავაძეთა მორეული წინაპრები ხევსურეთიდან კახეთში ჩამოსახლებული გლეხები ყოფილანო“ (133, 47). უმანგ სახლთხუციშვილი მიმოიხილავს ამ საკითხის ირგვლივ გამოთქმულ მოსაზრებებს და ასკენის: XIV საუკუნიდან ყვარელში ჩანან ჭავჭავაძეები და „სუფთა“ კახელები არიანო (111), ჯერ ჭავჭავაძეები ყოფილან, მერე მამუჩიშვილობაზე დაეწერნენ, შემდეგ ალბათ მოუნდათ და კელაე ჭავჭავაძეობაზე დაეწერნენო. გამოითქვა აგრეთვე ამრი, ვითომ ჭავჭავაძეები ქართლის სოფელ ჭავჭავისიდან არიან, სხვა ამტკიცებს თიანეთიდან არიანო და ასე შემდეგ.

გვარის მიხედვით ჭავჭავაძეთა (თუ სხვათა) წარმომავლობის მტკიცება, რა თქმა უნდა, აბსურდია, რადგან ჭავჭავა ან ჭავჭავაძე სახელად ბევრგან შეიძლებოდა რქმეოდა ვინმეს და გვარის

ფორმირების პროცესში სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა მამისაგან წარმომდგარიყო გვარი ჭავჭავაძე. ქართულ, თიანელ და კიდევ სხვა კუთხის ჭავჭავაძეთა ერთი წარმომავლობა კი არა, თვით კახელი ჭავჭავაძეებიც არა ყოფილან ერთნი. ზურაბ ცქიტიშვილი იმოწმებს იოანე ბატონიშვილს და ამტკიცებს, რომ „თავადი ჭავჭავაძე არი ორ გვარად. პირველნი, რომელნიცა სახლობენ გაღმა მხარეს ყვარელსა შინა (მეორენი გამოღმა მხარეს წინანდალში - გ.ხ.)... „და ახლა იწოდებიან: ვლახასშვილებად და მელქისადეგისაშვილებად“. იქვე მ. ცქიტიშვილს მოჰყავს შემონახული ცნობა: „ერეკლე მეორემ კი მათ საბოლოოდ დაუმტკიცა ჭავჭავაძეობაო“... „ეს გვარი პირველად მამუჩისშვილებად იწოდებოდნენ. ჭავჭავაძეები ასეთი გვარებითაც იხსენიებიან (ჭავჭავაძეობასთან ერთად): მამუჩისშვილები, ივანეს შვილები, ბერი ნაზირის შვილები, გარსევანის შვილები და სხვა. ეს გვარი - მამუჩისშვილობა მამეული სახელის გამო გაუთავისდათ“ (158, 43).

მარტო მამუჩისშვილობა კი არა, აქ ჩამოთვლილი ჭავჭავაძეთა „გვარები“ ყველა მამის სახელია ან მამისშვილობა, ჩამომავლობა. ალექსანდრე ჭავჭავაძის მამის გარსევანის სახელის ამოცნობა ხომ მაინც ამკარაა. როგორც ჭავჭავაძეთა წინაპრების ჩამომავლობიდან კარგად ჩანს, მათ „სახლსაც“ მამის მიხედვით ეწოდებოდათ სახელები, სანამ XVIII საუკუნეში, ერეკლეს დროს კიდევ ერთი ჭავჭავაძას თუ სამამიშვილო სახელის მიხედვით, საბოლოოდ არ დაიმკვიდრეს გვარად ჭავჭავაძე.

ისტორიულ სხვა რომელიმე გვარს თუ დაასახელებთ, რომ იმის ირგვლივ ათასი აბლაბუდა არ იყოს გაბმულ-გამობმული. ავიღოთ, თუნდაც, ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი. „ფანასკერტელი“ მათი ციხე-ქალაქ (გაომი) ფანასკერტიდან მომდინარეობს. „ციციშვილი“ კი მამის სახელია, მამას ერქვა მისას ციცი და ღოკუმენტებში ცნობილია როგორც „ციცის შვილი“. ასპანისძეთა განშტოებანი ყოფილანო და ამის საფუძველზე ბოლო დროს გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „სამედიცინო სამყაროსათვის კარგად ცნობილი მკურნალი ზაზა ფანასკერტელის წინაპრები ადრე ასპანიძეები ყოფილან, ფანასკერტელთა სახლის ფუძემდებლები“ (102).

1669 წელს ყიზილბაშებთან ერთ-ერთი ბრძოლის დროს მოღალატე კახაბერ ყორღანაშვილის ხელმეწყობით სიმონ მეფე დაატყვევეს მტრებმა და ირანში წაიყვანეს. მეწინავე სადროშოს
270

სარდალმა საჩინო ბარათაშვილმა შეიპყრო გამცემი და გელიყარის კლდიდან უფსკრულში ჩაჩეხა. ხალხში ამის შესახებ შეიქმნა ლექსი: „ყორღანას ძე ქარაფინდა, ხელი ჰკრეს და გადაფრინდა“.

ვითომ გვარის ორნაირი დაწერილობა აქაც იმას მეტყველებს, რომ ყორღანა მამის სახელი იყო კახაბერისა.

მოგვეპოვება იოანე ბატონიშვილის სპეციალურად ქართული გვარებისადმი მიძღვნილი ფანტასტიკურ - ანტიქართულ - ანტიეროვნული ნაშრომი „მემოკლებითი აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თაჲდთა და აზნაურთა გვარებისა“, რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისში, უკვე რუსეთში ცხოვრების დროს არის დაწერილი. ისტორიკოსმა ო. სოსელიამ გამოიკვლია ეს ნაშრომი და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ იოანე ბატონიშვილი „ქართველთაჲდ-აზნაურთა გვარების წარმომობას მეტწილად უცხო ქვეყნებსა და შორეულ წარსულს უკავშირებს. იგი ძირითადად ზეპირ გადმოცემებს ეყრდნობა. ეს გადმოცემები კი, უნდა ვიფიქროთ, მუთხზულია თვით თაჲდ-აზნაურთა გვარების წარმომადგენელთა მიერ თავიანთი განდიდების მიზნით. ამდენად, აღნიშნული წყაროების მონაცემები ხშირად ისტორიულ საფუძველს მოკლებული და შეუწყნარებელია“ (115, 53).

ქართველი არისტოკრატიის მიერ თავისი ჯიმჩამომავლობის უცხო ქვეყნებთან, უცხო ხალხებთან დაკავშირება, შორეულობა და ძირძველობა გრადიციულია. ასე მოდის უხსოვარი დროიდან, მაგრამ განსაკუთრებით აქტუალური გახდა XIX საუკუნის დასაწყისიდან, რუსეთთან შეერთების დღიდან, როცა დაიწყო თავდაზნაურთა სიების დაზუსტება პრივილეგიებისათვის, რუსეთის „კნიაზებთან“ გათანაბრებისათვის. ისეთი ორომგრიალი აგყდა თავადობა-აზნაურობისათვის, ნამდვილი თავადობისა და აზნაურობისათვის, თავიანთი გვარის უძველესობის (ახლად მიღებულთა საპირისპიროდ) დასამტკიცებლად, რომ მთელი 50 წლის მანძილზე თავი და ბოლო ვერაფერს გაუგვს. ასე თუ ისე დაზუსტებულ ამ სიებს, როგორც იქნა, 1850 წელს მოაწერა ხელი რუსეთის იმპერატორმა, მაგრამ წოდებათა დამტკიცების საქმე 1917 წლამდე მაინც ვრძელდებოდა და ეინ იყის, კიდევ რამდენ ხანს გაგრძელდებოდა, ე.წ. რევოლუციას რომ არ დაესამარებინა თავდაზნაურობაცა და მეფის რუსეთიც. დადგა ისეთი კოჭუკულმა შებრუნებული დრო, როცა მალვა-ჩქმალვა სჭირდებოდათ იმისა, რაც ასე

სიმწრითა ჰქონდათ მოპოვებული თავის დასაკლავ დანასავეთ. ამ ამბავს ბევრიც ემსხვერპლა.

მაშინ კი ამ საქმეში ყველაზე მეტი არევე-ღარევა შეჰქონდა (და დღესაც შეაქვს) მექრთამე რუსის მოხელეთა ხელის შეწყობით საარქივო მასალებში ყალბი დოკუმენტების შეცურებას. იმავე „პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ შესავალში შემდგენელნი ასკვნიან იმასაც, რომ „იურიდიული საბუთების ყალბის მქმნელობა გავრცელებული მოვლენა იყო მთელ ფეოდალურ სამყაროში და, რა თქმა უნდა, ჩვენშიც, სოციალური პრივილეგიების ან სამამულე საკუთრების მითვისების მიზნით ცალკეული პირები, არსებული დიპლომატიური ფორმულარების მიბაძვით, ქმნიდნენ ყალბ დოკუმენტებს“ (91, 14), იქვე სქოლიოში კი დასძენენ: „საბუთების დიდი ნაწილი გადათარილდა, რისი გათვალისწინებაც, სამწუხაროდ, „ლექსიკონში“ ვერ მოხერხდა“.

თავისი გვარის უძველესობის მტკიცება, ყალბი საბუთების შექმნა, ცხადია, ესაჭიროებოდა იმას, ვისაც არც რაიმე დოკუმენტი უჭერდა მხარს და არც რეალობა. ამ ვითარების გამოძახილია უთუოდ ილია ჭავჭავაძემ ლუარსაბ თათქარიძეს რომ ათქმევინა: ჩვენი გვარი ადამ და ევადან მოდისო.

როგორც ეტყობა, რუსი დამპყრობლების მიერ შორს გამიმზნული ბოროტებისათვის შეკვეთილი იოანე ბატონიშვილის ეს წიგნი 1997 წელს კერძო პირებმა („რელაქტორი და გამომცემი მურაბ კაცელაშვილი“) გამოაქვეყნეს ბრმად, კომერციული თუ ისევე ქვევამხედავთა შეკვეთით. შესაძლოა მათ არც ესმოდათ (და თავის დროზე არც ავტორს ესმოდა) ამ წიგნში მოყვანილ მტკიცებათა მანებლობა, შესაძლოა მართლაც სჯეროდათ, რომ „ქართლოსიანის ბიბლიოთეკის“ სერით გამოცემული იოანე ბაგრატიონის ამ ნაშრომით მკითხველი გაეცნობა იმ ისტორიულ მასალას, რომლის გარეშეც შეუძლებელია საქართველოს წარსული ისტორიის სრულყოფილი შეცნობა“ (ანოტაცია).

რაკი შექმნილია ასეთი წიგნი, შეიძლებოდა მისი გამოქვეყნება, მაგრამ, სპეციალისტების მიერ დართული კომენტარებით, მიმოხილვითი შესავალი წერილით. უამისოდ კი, სრულიად სამართლიანად, ქართველი საზოგადოების გულისწყრომა გამოიწვია. გაზეთმა „თვალთაიშ“ (8 ოქტომბერი 1997) პირველ გვერდზე გამოი-

განა იმ ოცდაათამდე თავადაზნაურის გვარი, რომლებიც უცხოური წარმომობისად არიან გამოცხადებულნი აღნიშნული წიგნის მიხედვით. კომენტარი კი ასეთი ახლავს: „თუ არაგვის ერისთავი ოსია, ქსნის ერისთავი – თურქისგანელი აფარიელი, ფალაქანდიშვილი – სომეხი, ვაჩნაძის შვილი – სომეხი, ლიონის ძეც – სომეხი, რჩეულიშვილი – ოსი, ელიომიშვილი – ურია, მაჭაყარიანი – ყარაბაღელი, ლოღობერიძე – თათარი, გაბუნია – ურია, ლოლუა - ქურთი, მაშინ ქართველებმა უნდა აიკრან გულანაბალი საქართველოდან... ზ. კაცელაშვილის თქმით, ეს ნაშრომი პირველად გამოუქვეყნებია ილია ჭავჭავაძეს 1884 წელს „ივერიაში“ და ამისი გარკვეული ისტორიული დროის აღწერით სურს გაარკვიოს, მაგრამ ნამდვილ არსს, ამ ნაშრომის გამოქვეყნებისა დიდი ილიას მიერ, ვერდს უვლის.

ილია ჭავჭავაძეს ამით უნდოდა დაენახებინა ქართველ თავადაზნაურთათვის, როგორ ეცილებოდნენ გვარის წარმომობაში ისინი, ვისთანაც მათ დაგირავებული ქონდათ (ისევე რუსეთის პოლიტიკის შედეგად) მთელი თავიანთი მამულები, უძრავ-მოძრავი ქონება, რომლის გამოსხსნაზეც იბრძოდა და გამარჯვებითვე დაამთავრა ეს ბრძოლა დიდმა ილიამ. მეგირავეები უმეტესად იყვნენ სომეხები, ებრაელები, თათრები, რუსები, ოსები და ა.შ. სწორედ რუსეთის გამომხრული პოლიტიკით შეჭირვებულ ქართველ თავადაზნაურთა ქონების გარმიანელთა (გადამთიელთა-გ.ბ.) ბრწყალებიდან გამოვლევას ბრძოლის პერიოდში გამოაქვეყნა იოანე ბატონიონის ეს ნაშრომი ილია ჭავჭავაძემ და ეს იყო სწორი ტაქტიკური სულა“.

იმავე გაზეთ „თვალთაის“ მომდევნო ნომერში (29 ოქტომბერი) მოჰყვა ქართული გვარების მკვლევრის იაკობ ახუაშვილის უარყოფითი გამოხმაურება: „ახლახან გამოჩნდა ჩემთვისაც და ალბათ, საზოგადოებისთვისაც უცნობი გამომცემელი, უდავოდ არაპროფესიონალი (ამას ადასტურებს წიგნს წამძღვარებული უაზრო და უიდეო წინასიტყვაობა), რომელმაც საქართველოსათვის ყველაზე კრიტიკული და დაძაბული ვითარების დროს მკითხველს შეაპარა კეთროვანი წიგნი 100 ეგზემპლარის გირაჟით... იოანე ბატონიშვილის მიერ შედგენილ წიგნს არც მაშინ და, მითუმეტეს, არც დღეს არავითარი ისტორიული, მეცნიერული და მხატვრული ფასეულობა არ გააჩნია... წიგნში გატარებული მოსაზრებანი ანტიეროვნული და ანტიხალხურია“.

თავადთა გვარებად გაფორმდა ასევე გვიან (არა უადრეს XIX საუკუნის პირველი ნახევრისა) „ერისთავი“, „ამირეჯიბი“, „ამილახვარი“, „დადიანი“, „სახლთხუციშვილი“, „მეღვინეთუხუცესი“ და სხვა, რომელნიც ქართულ სამეფო კარზე თანამდებობის აღმნიშვნელი სახელები იყო და მაშინ ისინი გვარებად ვერ იქნებოდა ისევე, როგორც დღეს გვარებად არ შეიძლება იყოს „მინისტრი“, „მილიციის უფროსი“, „შინაგან საქმეთა მინისტრი“, „კადრების განყოფილების გამგე“ და მისთანები. ისინი გვარებად შეიძლება ქვეულიყო მხოლოდ მას შემდეგ, როცა რუსეთის იმპერიამ საქართველოს სამეფო კარი გააუქმა და ძველი თანამდებობის პირებს ისედა შერჩა ეს ფუნქციამოცლილი წოდება - სახელები. შეიძლებოდა კი, რომ ამხელა თანამდებობის პირების გვარები არა ყოფილიყო ცნობილი, დოკუმენტებში ჩაწერილი, მათ რომ ასეთი რამ ჰქონოდათ? ვთქვათ და, ჩვენი გვიანდელი ყოფის მიხედვით, ერისთაობასთან რომ გავაველოთ პარალელი, შეიძლებოდა რაიკომის მდივნების გვარები არსად ყოფილიყო ჩაწერილი ან არავის სცოდნოდა? შეიძლებოდა ოფიციალურ დოკუმენტებში ჩაეწერათ, ვთქვათ, არჩილ რაიკომის მდივანი, ალექსი რაიკომის მდივანი, ნიკო რაიკომის მდივანი? ასეთი რამ შეუძლებელი იყო. მათ პირველ რიგში სწორედ გვართ მოიხსენიებდნენ, ანდა გვართა და სახელით: შადური, ბექაური, მგელიაშვილი; არჩილ შადური, ალექსი ბექაური, ნიკო მგელიაშვილი.

მთაში კიდევ უფრო გვიან გაფორმდა გვარები. 1930-იანი წლების ფშავში გვარების ჩამოყალიბების ცოცხალი პროცესის მოწმე გამხდარა ცნობილი ეთნოგრაფი სერგი მაკალათია. 1934 წელს გამოცემულ თავის „ფშავში“ წერს: „ფშავის ხევის თემები დროთა ვითარებაში მეკომურებად იმღებოდნენ და დღეს უკვე სხვადასხვა გვარებს აგარებენ... თემის მეკომურთა ამგვარი დაყოფა დღესაც გრძელდება და ახალი გვარებიც იქმნება. ეს ფშავური გვარები წარმოშობილია მეკომურთა უფროსის სახელებიდან“ (59, 72).

გვარები რომ ჰქონოდათ, რაგომ, რა მიზეზით შეიცვლიდნენ ასე მასიურად? მას შემდეგ კი, როცა ერთხელ და სამუდამოდ დაირქვა, ჩაიწერა ოჯახის უფროსისა თუ მამიშვილობის სახელები გვარებად, ისინი აღარავის შეუცვლია ერთეული გამონაკლისების გარდა.

ბაგონი სერგიცა და სხეაც ამათ ახალ გვარებს უწოდებენ, თემის სახელი კი ძველ, ძირეულ გვარებად მიაჩნიათ, რაც მართალი არ არის. თემის სახელი გვარად არ გაიაზრებოდა. ბუღე ფშავეში, უკანაფშავეში (ორწყელიდან - ბორბალომდე ხეობაში) II თემი იყო. მე-12, ჩარგაღელთა თემი, გვიან დაარსდა. იმ პერიოდში, როცა გვარები ყალიბდებოდა, ამ თემებში მასიური რღვევა იყო დაწყებული. ზოგმა ორწყელის ქვემოთ ოდინდელიდაც ნასოფლარებში დაიწყო ჩამოსახლება, ზოგი ივრის ხეობასა და პანკისში გადადიოდა, ჩამოდიოდნენ მთისწინეთში, ქვემო ქედში. ჩანს, ამიგომ, ამ დათითობულმა კომლებმა უფრო მამის სახელებს მისცეს უპირატესობა გვარის გაფორმებაში. ამიგომ არის ფშავეის სოფლებში სულ სხვადასხვა გვარები. სამოთხ კომლიან სოფლებშიც კი ხშირად სამი-ოთხი გვარია. ამიგომ არის, რომ მარგო ხომარიდან ოცდათექვსმეტი „გვარია“ ვითომ გამოსული.

ხევსურეთში შედარებით გვიან სხვა ვარიანტი აიარჩიეს – გვარებად თემის სახელები მიიღეს. ამიგომ არიან ბევრნი ერთი გვარისანი (არაბულები, ჭინჭარაულები, გოგოჭურები...), სოფლებშიც უცხო გვარისანი იშვიათად თუ სადმე ურევია.

ფშავეში თემის სახელები (გაბიდაური, გოგოლაური, უკანაფშაველები, ცაბაური, ჭიჩოელი, გოდერძაული, ქისტაური, მათურელი, წოწკულაური, უძილაური, წითელაური. მე-12 თემი ჩარგაღელთა ჩამოსახლებული გოგოჭურებისა იყო) იშვიათ შემთხვევაში დაიწერა გვარებად, ანდა შემდეგ მოხდა „აღდგენა“. გვარი რომ ყოფილიყო, ვთქვათ, „გოგოლაური“ ერთ-ერთი სახელოვანი თემის სახელი, რაგომ უარყოფდნენ ასე ერთიანად ამ თემიდან გამოსულნი და დაეწერებოდნენ ისეთი გვარებით (მამის სახელების მიხედვით), როგორც არის: ტუნგურიშვილი, მაჩურიშვილი, საღირაშვილი, თურმანაული, ბულალაშვილი, მგელიაშვილი და სხვა. გოგოლაური გვარი რომ არ იყო, ეს ჩანს გვიანდელი ჩანაწერებიდანაც, სადაც ის ამ თემიდან გამოსული (უცხო თემში მცხოვრები) კაცის სახელად, შერქმეულ სახელად გვევლინება. 1859 წლის სოფ. ხომის საეკლესიო ჩანაწერებში ბავშვის ნათლიად დასახელებულია პაპი გოგოლაურის ძე კაცობაშვილი, სოფ. ხილიანში ჯვარდაწერილთა მოწმედ ყოფილა გამისარდი გოგოლაურის ძე ხახანაშვილი.

გოგოლაურთა თემის მსგავსად არის დაშლილი სხვა თემებიც, საიდანაც „ძმათაშვილებად“ არიან გამოსულნი სხვადასხვა გვარები.

უძილურთ თემიდან: კოჭლიშვილი, ბაზიერაშვილი, ჩორხაული, ლაშქარაშვილი, ლოსურაშვილი, თათარაშვილი, ჯამარაული, გოჯიაშვილი.

ცაბაურთ თემიდან: გოგნელაშვილი, ბუთხაშვილი, მჭედლური, ჭყრუნიშვილი, გედეხაური.

ქისტაურთ თემიდან: ელიშბარაშვილი, ბადრიშვილი, ჯიხვიშვილი, ქოჩაშვილი, ჯაბანიშვილი, ხუციშვილი, ბიჩინაშვილი, მუშა-ნაშვილი, ხუცურაული.

გაბიდაურთა თემიდან: ნიბლოშვილი, ხარანაული, დოჯურიშვილი, ფხიკლეშვილი, ნაკვეთაური, მამსიკაშვილი, ძებნიაური, ბადურაშვილი.

მათურის თემიდან: მათურელი, თადიაური, დოლიაშვილი, ივანეური, ბადრახიაშვილი, კობაშვილი (59;12,13).

აი, ეს ერთი თემიდან გამოსული ძმათაშვილების გვარები მიგვაჩნია ჩვენ შგოგვარებად და არა კომლისა და მამიშვილობის სახელები, რომლებსაც ასეთებად მიიჩნევენ სამეცნიერო ლიტერატურაში (ალ. ლლონგი, ბ. ჯორბენაძე და სხვები). მათ თავისი გარკვეული ფუნქცია აქვთ და გვარებად არ მიიჩნეოდა არც ძველად და არც ამჟამად.

იმავე საეკლესიო ჩანაწერების მიხედვით, რომლებიც იწყება 1843 წელს და 1900-იან წლებამდე გრძელდება, თუ ზოგიერთი გვარი უკვე გაფორმებულია, მოგმე გვარობას ვერ იტყვი: ჩანს, ახალი კანონის მიხედვით მღვდლები რაღაცა გვარების მაგვარს უხლაფორთებდნენ მთიელებს. ამიტომ გვხვდება არეულ-დარეული „ცომცხვარა“ გვარები. აი, რამდენიმე ნიმუში: მწარია ხუმარას ძე აფშუელი, ჯანგირა ხარებას ძე აფშუელი (აფშო სოფელია ფშაეში), მამუკა ჭიჩოვლის ასული ელენე (ჭიჩო სოფელია ფშაეში), გოდერძი ბერის ძე ახადელი (ახადი სოფელია ფშაეში), სოსო ივანეს ძე ხახაბუელი (ხახაბო სოფელია ხევსურეთში), გიორგი მჭედელას ძე გუდამაყრელი (გუდამაყარი - კუთხეა მთის), ივანე ჯოყოლას ძე შაგილიონი, იმედა რომშკიონის ასული ლელა (როშკა სოფელია ხევსურეთში, წიკლაურთა თემი, რომელნიც შემდეგში წიკლაურებად დაეწერნენ), ანდრია ქურსიკის ძე უკანაფშაეული (ბოლო სოფელსაც ასე ეძახიან უკანაფშაეში), ბაილო მუცუელის ასული თამარი (მუცო სოფელია პირიქით ხევსურეთში), გიორგი ღვინას ძე მუცუელი, როსტია ჩეკურათშვილის ასული ჯაეარა (ჩე-

კურანი - ოჯახის სახელია), ბოიგარ ციხელას ძე ჩეკურანი, როს-გია ხულას ძე ჩეკურანი, იორამ ბაჩოს ძე ღურბელათშვილი (ღურბელანი ოჯახის სახელია), გიგურა შალვას ძე გიგურათშვილი (გიგურანი - ოჯახის სახელია), ქავთარი ქულაქის ძე გორელათშვილი (გორელანი ოჯახის სახელია), თინიბეგ ბეწინას ძე ხელათშვილი (ხელანი ოჯახის სახელია) და სხვა მრავალი.

უგვარო ძეული ქართული ვითარება კარგად არის შემონახული ხევსურეთში არსებულ ლიგურაგურასა და თვით ხევსურეთში. რომ ავიღოთ თუნდაც აკაკი შანიძის მიერ შედგენილი „ხევსურული პოეზია“, ძალზე გვიანდელი თითო-ორიოთხეულის გარდა, გვარი არსად ჭაჭანებს. როგორც შემოთავაზებულია ალენიშნეთ, ხევსურეთში ადრეც და ღღესაც ძეზე დაბოლოებული მხოლოდ მამაკაცის სახელია „ძე“ და „შვილი“ მამის სახელს ერთვის და ვისივე შვილობაზე მიუთითებს მხოლოდ; ურ (ულ) დართულნიც სახელებია ან ეპითეტები:

1. „ძე“ დართული კაცის სახელები:

„ეცყოდა თამარისძეი: „უშიშას უჭირას გვირსაო“ (141, 41).

„ცხენს შაჯდა თილისძეთ გორგი, მაყარმ გაილა პრიალი“ (141, 56).

„იძახა მაისგისძემა: კევსურთ მიჭირეთ მქარია!“ (141, 68).

„ხახონათ ნათელისძესა, მჭერელ არ უჩანს მქრისაო“ (141, 81).

„ღარაქიშთ ნანაისძეო, ღმერთმა გაცხონას მკვდარიო“ (141, 2)

„დაჯედ, ვაფუსძეგ, დაგვეკსენ, თუშეთს მაგწყინდას ზიანი“. (141, 15).

„ხომიმურას დაპრჩენია სამი თვის ვაჟი, რომელიც დედასთან ერთად დედიძეებს წაუყვანიათ ახიელს. დედიძეების რჩევით, ნანუკას თავისი სამი თვის ყმაწვილი, სახელად აბაისძე, წაუყვანია ქისტეთში“ (48, 482).

2. „ძე“ და „შვილი“ დართული სახელები მხოლოდ მამის სახელებია, ასეთი გვარები არც ძეულად და არც ამჟამად ხევსურეთში არ არის:

„ბერდიამ ბასილის ძემა თოფს გამუცვალა გალია“ (141, 64).

„ღმთ იკრავს ნაოგურაი: „ლიქოქს ჩალხის ძე ვარიო“ (141, 18).

„ალულ ორ კურდღელაის ძე მწარეს გიშმაღებ სადილსა“ (141, 51).

„გაიქეც, ერისთვიშვილო, მოგდევენ კევსურთ ყმანიო“ (141, 1).

„ვესტუმრა თავის ამქარსა, ზელიმხან ქისტგივილსაო“ (141, 99).

„მამუკავ, ვაჟაისშვილო, შენ დაცილება ბრალია“ (141, 101).

„მოგვივლენ ჯერე ღულელთა, ჭრელაის შვილნი

ძმანიო!“ (141, 5).

„გიორგი ბაგონიშვილი შეებრძოლების ხითითაო“ (141, 23).

3. ურ-ზე (ულ-ზე) დაბოლოებული სახელებიც ჩვეულებრივია, თუმცა მათგან ნაწილი დედის შეილობაზე მიუთითებს:

„სულეთში კულუკაური ქარი სათავეს მისაო“ (141, 48).

„ქალს კუკუმაურ მაუვა მეზობელია კარისა“ (141, 57).

„მიგა მის შუქიური, თავს ცეცხლი გადამდისაო“ (141, 44).

„დულელი არიშაული შავარდენია მკრიანი“ (141, 69).

„დავითას სანათაურსა ჩამაშარათ კარისა“ (141, 57).

„კაცნი მივიდეს ბაჩალში: „ქისგებმ გარეკეს ცხვარია!“

„ჯლუკვას და აჩოლაურსა ნუმცა ჰყოლია ცხვარია, მაგათი ცხვარისათვინა დაბრუნდა ცოდვა-ბრალია, დაერჩევიან ბაჩლითა ოთხნივე მეომარ ძმანია.

წინ შორბის, ნაკვეთაური ქორშეგარდენი ჩქარია, უკან გამაჰყვა ბერიძე, შეიდი წლის ნაჩობნარია, მესამე მჭედლურ გამაჰყვა, გულდინჯი, ომში ცხარია, ჯაბაურ წინ გამოვბოდა: „არ ეჭამოთ მტრისა ჯაფრია“.

(„ქართ. ხალხური პოეზია“, IV, 57).

ფუიქრობთ, იმის მტკიცება მაინც უფრო ძნელი იქნება, აქ სახელებით მოხსენიებული ოთხი ძმა, სხვადასხვა გვარისანი იყვნენო.

ურ-ზე დაბოლოებული სახელები ხშირად ეპითეგებია და ისინი ამიგომ ნიუთის სახელებადაც შეიძლება შეგვხვდეს:

„განათდა ბაწარაული, ცა წმინდად უცემს თვალსაო“ (141, 20).

ბაწარაული - წვრილპირიანი ხმლის ეპითეგია.

„იძახე, გაეკაურო, შენი ევრობის ხანია“ (ფოლკლორის ლექსიკონი).

გაეკაური - ფანდურის სახელია და სხვა მისთანები.

ხევსურეთში დღევანდელი გვარების ადგილას ასევე ხშირად გვხვდება ოჯახის სახელი, მამის ან მამიშვილობიდან მომდინარე. ეს ისეთივე ფორმებია, „ტბეთის სულთა მატიანეში“ გვარებად რომ მიაჩნიათ მეცნიერებს სრულიად გაუმართლებლად:

„კახეთში ფუნჩათ ჯამრული ათეთრებს შუბის გარსაო“ (141, 45).

„კელი გაიკრა აბამა თოთიათამა ემალსაო“ (141, 20).

„კმლით ჩამარევეს ამბობენ გიორგით ჯამრულისასა“ (141, 50).

„თოფი ხკრეს ციქათ ძოძისა, ნამგვრევეს გაისრევეს ძელი-სასა“ (141, 49).

აქ ნახსენები ოჯახის სახელები თანიანი მრავლობითით (გენეტივით) არის გაფორმებული. მათი მსგავსი, ახლებური ნათესაობითის ფორმით ნაწარმოები შესატყვისებიცა გვაქვს მამამეილის სახელებისა:

„ხოგაის მინდის დასცილდეს, თერეთელოსკე გზანია“ (141, 59).

„ჩალხაის მარიემაო, შენც კარგა ქალა ღებრდები“ (141, 134).

„იჭერენ ვერ დაიჭირეს ლუის ღუხუშა ცხრანო“ (141, 57).

„ატირდა გიტულ წისქვილში ნანა, თორღვის ქალი“ (141, 64).

„ქაიაჲ, ქარსაის ქალო, ქმარს ნუ უქარგავ გყავსაო“ (141, 45).

აკაკი შანიძეს, გარდა ამ პოემიისა, დაუფიქსირებია ჩვენი თვალსაზრისით მეგად საინტერესო ფაქტი სახელების გვარად გარდაქმნის გარდამავალი პერიოდისა. „ხევსურული პოემიის“ შენიშვნებში ვკითხულობთ: „მიბუს ჭალის ყარაულად აქ აღუდაურია წოდებული. აღუდაური სახელიც არის და გვარიც; არხოგში იგი სახელია, ხოლო ხახმაგში - გვარი. ამ ლექსში აღუდაური სახელია, მისი გვარი კი გაბური ყოფილა. გაბურებში ორი აღუდაურია ცნობილი“ (141, 481).

ხევსურეთში გავრცელებული ისეთი გვარებიც კი, როგორც არის არაბული, ჭინჭარაული და გოგოჭური, რაკი მხოლოდ თემის სახელები იყო, ამიგომ კაცის სახელებად გვხვდებოდა გვიანობამდე და არა გვარებად. თემის სახელები კი მოდის კაცის სახელებიდან (ხევსურეთში არსებული გადმოცემით): არაბა, გოგოჭა, ჭინჭარა. „ხევსურულ პოემიაში“ მეორე ასეთ კომენტარსაც ვხვდებით, სადაც გოგოჭა კი არა გოგოჭაურია კაცის სახელად: „სულხანაური შვილი იყო გოგოჭურ ჭინჭარაულისა, რომელსაც ყველა იცნობდა, ვისაც ბარისახოში მოუხდებოდა მოსვლა: ყველას იმიდავდა მისი სტუმართმოყვარეობა. სულხანაური მოკლეს 1921 წლის ზაფხულში“ (141, 461).

თვით ეაჟა-ჟმაველასთან ჯერ კიდევ კაცის სახელებად გვხვდება დღეს ცნობილი გვარები: ბუჩუკური, ჯალაბაური, ბუბუნაური, ლუღუშაური, ხომურაული...

„ჟმაველი ბუჩუკური ჩავიდა თიანეთში და კარგად დაითვრა“ (VII, 316).

„სად არი ჯალაბაური, წავიდეთ მოვეკლათ თოფითა“ (X, 44).

„მითხოს აღდი ჯობ მამაცად, მშაველებს ჯობს კუკუმაური,

„თუშებსა - ლუის ლუხუმი, გუდამაყრელთ - ბუბუნაური,

მოკევეთ - ლუღუშაური, კეესურებს - ხომურაული“ (141, 17).

ფშაფხევსურეთის მსგავსად, გვარების ჯერ ჩამოუყალიბებლობის სურათს გვიჩვენებს თუშეთში სოფელ ილურთის მთავარმოწამის სახელობის ეკლესიაში დაყული აღსარების მთქმელთა სიები, რომლებსაც ადგენდნენ მღვდლები, ყოველწლიურად, 1845 წლიდან მოყოლებული. ამ მასალის განხილვისას გიორგი ცოცანიძე ასე მსჯელობს: „გვარის სახელთა წარმოების წესი სტაბილური არ არის: ესა თუ ის სახელი ერთ ჩანაწერში რომ ერთნაირადაა ჩაწერილი, სხვაგან სხვა ფორმითაა წარმოდგენილი. ასე, მაგალითად, 1868 წლის ჩანაწერებში ვხვდებით ერთი გვარის ორნაირ გაფორმებას: გიორგი ძე ლალაძისა ბუქოშვილი და მთვრალა ძე გიორგისა ბუქოძე. 1869 წლის ჩანაწერებში ორივე ეს პიროვნება ბუქოძეა. ასევეა: აფთარაიძე – აფთარაშვილი, ბახტურიძე – ბახტურიშვილი, შაბალაიძე – შაბალაშვილი, რაქამაიძე – რაქამაშვილი, და სხვ. როგორც ჩანს, ახლად ეყრება საფუძველი გვარის სახელთა ამგვარი გაფორმების გრადიციას და ამ გრადიციას საფუძველს უყრის საეკლესიო ჩანაწერები. მანამდის, ალბათ, გვარები ისე მოიხსენიებოდა, როგორც იხსენიება დღესაც ზეპირმეტყველებაში: „აფთარანი, შაბალანი, ბახტურნი, ხოხიანი, ლეგუშანი და სხვ.“ (157, 320).

გ. ცოცანიძე ფაქტს კარგად აღნიშნავს, მაგრამ ანალიზი არ არის სწორი. ის რასაც ზეპირმეტყველებაში სახმარ გვარებს უწოდებს, კომლთა სახელებია. ახლებური გაფორმება გვარებისა კი ის არის, რომ გვარები მაშინ ყალიბდებოდა.

ქართული გვარების უძველესობის ერთ-ერთ საბუთად მოჰყავთ სვანური გვარები, რომლებიც თურმე XIII საუკუნიდან ყოფილა შემონახული წყაროებში, კერძოდ, „სვანეთის სულთა მატიანეში“. ჯერ ერთი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სვანური გვარები გაფორმდა იმ იან სუფიქსის დართვით ოჯახის სახელებზე, რომელიც ყველა კუთხეში გვხვდებოდა და გვხვდება დღესაც. მეორეც, ვალერი სილოგავას „სვანეთის წერილობითი ძეგლებისათვის“ დართულ გამოკვლევაში დაზუსტებული აქვს, რომ ეს უთარილო მოსახსენებლები XIII საუკუნისა კი არა - XVI-XVII საუკუნისა უნდა იყოს, რადგან იხსენიება თოფი, რომელიც იქ ამაზე ადრე ვერ იქნებოდა.

გ. სილოგავა უთითებს ზოგიერთ სხვა უზუსტობასაც. პ. ინგოროყვას მსჯელობას, თითქოს „მატიანეში აღნიშნულია სოფლების სახელები, სადაც კრებები გაუმართაუთ და შემდეგ ჩაუწერიათ სახელი

და გვარი მათი, ვისაც ცოლვა შეუნანიებია და სული შეუვედრებია ღეთისათვის“, იგი ასეთ კომენტარს უკეთებს: „სამწუხაროდ ასე არ არის და მაგნიანეში მხოლოდ სახელებია აღნიშნული“ (112, 250).

გარდა ამისა, „მაგნიანეში“ ყველგან „სახლია“ გვარისა და ოჯახის ნაცვლად: „მოსახსენებელი აზნაურ ბაბიანის სახლისა“, „მოსახსენიებული ბიშუ ბღერიანის სახლისა“, „მოსახსენიებული გუტუ გურჩიანის სახლისა“... საგვარეულო სასაფლაოს ნაცვლად კი იხმარება „სახლის სასაფლაოები“.

ვთქვათ და, ბაბიანი, ბღერიანი, გურჩიანი გვარები იყო, მაშინ ქალებიც ხომ იმავე გვარებით უნდა მოეხსენიებინათ. აქ კი რა ხდება, კაცი დადიშქელიანია, მისი ცოლი - დადიშქელიაფხე, კაცი დაჩქელიანი - ცოლი დაჩქელიაფხე, კაცი ცინდელიანი - ცოლი ცინდელიაფხე...

„მაგნიანეში“ ბევრი გვარი (სინამდვილეში სახლის სახელი) დღევანდელი გვარების მიხედვით არის ჩასწორებული, ე.ი. ამაგუბენ ი-ს, სადაც „აკლია“: ფალ(ი)ანი, იოსელ(ი)ანი, გორთელ(ი)ანი, მაჭაყარ(ი)ანი, ჭაბ(ი)ანი... არადა ეს ოჯახის სახელები (და არა გვარები) იქაც ზუსტად ისეთივე ყოფილა, როგორებიც დღესაც გვაქვს აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში: ქავთარანი, ბელონი, ნადიბანი, თორელანი და სხე.

დამკვიდრებულია აზრი და მას იზიარებს თვით ივ. ჯავახიშვილიც, რომ „სოფლები გვაროვნობათა მიხედვით ყოფილა დასახლებული“. ამ საკითხისადმი სპეციალურად მიძღვნილ ნაწილში დიდი მეცნიერი ასე აყალიბებს თავის აზრს: „საქართველოში ...სოფლის მოსახლეობა გვარეულობებად ყოფილა თავდაპირველად დაშენებული და შემდეგშიაც საგვარეულო წესწყობილების დარღვევის და პაგარა ოჯახების გაჩენისდა მიუხედავად ერთსა და იმავე სოფელში ერთისა და იმავე გვარის მეკომურები ცხოვრობდნენ. ეს გარემოება უფრო მეტი სიცხადით წარმოგვიდგებოდა, ხალხის აღწერის დაეთრებში რომ თანდათან საგვარეულო სახელების მაგიერ მამისშვილობის სახელების ჩაწერა არ დაეწყოთ და ამით ჩვენთვის მეკომურთა ნამდვილი გვარის გაგების საშუალება არ მოესპოთ (ხაზი ჩვენია - გ.ხ.). ჩვენამდის მოაღწია ორმა ერთი და იმავე სეობის დავთარმა, რომელთაგან ერთში მოსახლეობის გვარი, მამისშვილობისა და საკუთარი სახელები სრულად არის შეტანილი, მეორეში კი გვარები გამოტოვებულია და მხოლოდ მამისშვილობისა და საკუთარი სახელებია შე-

განილი. ამ უკანასკნელი დავთრის მიხედვით რომ გვემსჯელა და სრული აღწერილობა ხელთ არა გექონოდა, სოფლების მოსახლეობა მთლად სხვადასხვა გვარეულობის წარმომადგენელთაგან დასახლებულად გვეჩვენებოდა“ (172, 139).

ბატონ ივანეს რაკი სჯერა, რომ გვარები გვაროვნული ყოფიდან მოდის, ამიტომ ამბობს „საგვარეულო სახელების მაგიერ მამისმეილობის სახელების ჩაწერა დაიწყესო“, თორემ სინამდვილეში როგორ შეიძლებოდა ასეთი რამ მომხდარიყო, ე.ი. გვარსახელთა განვითარების პროცესი უკულმა არის წარმოდგენილი.

სერგი მაკალათიას იგივე აზრი აქვს გაგარებული მთიელთა ყოფისადმი მიძღვნილ თავის წიგნებში. მაგალითად, „მთიულეთში“ იგი წერს: „მთიულეთის მოსახლეობა ჯერ კიდევ საგვარეულოებად არის დაჯგუფებული (ძველი თემური ყოფის დამახასიათებელი). მრავალი სოფელი ერთი გვართაა დასახლებული და სოფელიც ამ გვარის სახელებს ატარებს. მაგალითად, ბეგოთკარში ბეგოიძეები სახლობენ, ბენიანთკარში – ბენიანიძენი, ზაქათკარში – ზაქაიძენი, კაიშაურში – კაიშაურები, ჩოხში – ჩოხელები, ნადიბათკარში – ნადიბაიძენი, ამირთკარში – ამირიძენი, ქავთარაანში – ქავთარაძენი, ბიბილიანში – ბიბილაშვილები, სეთურთკარში – სეთურები და სხვა“ (61, 78).

სინამდვილეში კი საქმე სხვაგვარად არის. ივანე ჯავახიშვილის მიერ გამოცემული დოკუმენტები, აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხთა აღწერის დავთრები, თვალნათლივ გვიდასტურებენ, რომ მეთვრამეტე საუკუნის 80-იან წლებში ასეთი გვარები არ არსებობდა ამ სოფლებში. დემოგრაფიულ სივრცეში ოჯახი, კომლის უფროსები მამის სახელებით არიან დაფიქსირებულნი, კომლთან ერთად კი მამაკაცთა სახელები. ავიღოთ, მაგალითად, დღევანდელი სოფელი ქავთარანი, რომელიც „დავთრებში“ მოხსენიებულია როგორც „ქავთურთკარი“.

„ქავთურთ კარს:

თანდილას შვილი კომლი ა თავი ე: შიო, დათვია, ივანე, ხოსრო, გამახარე

თამაზის შვილი	„ა“	ბ: დათუნა, ოქრუა
ველთაურის შვილი	„ა“	გ: ივანე, ოქრუა, გამახარე
ოქრუას შვილი	„ა“	ბ: დათვია, ათილა

გიორგის შვილი	„ა“	ა: ხოსრო
პაპის შვილი	„ა“	გ: ივანე, გივი, ხიზანა და ა.შ.

„გაქათ კარს:

ოჩალღის შვილი კომლი ა თაღი გ: დოღა, გუგულა, ივანე

ჯანუყას შვილი	„ა“	ბ: პაგარკაცი, მარიძე
გივის შვილი	„ა“	ა: ხიზანა
ბათიას შვილი	„ა“	ღ: კურდღელა, იესე, გივი, ივანე
პირქუმის შვილი	„ა“	ა: ლაჭაურა
ღათიას შვილი	„ა“	ა: პაგარკაცი
ღაიმოსეს შვილი	„ა“	ა: ბერი
მურღუღის შვილი	„ა“	ა: ციბო და ა.შ. (173, 107)

ამჟამად, რომ აქ ჩამოთვლილი კომლის უფროსები მამის სახელებით არიან წარმოდგენილნი. სხვაგვარად იქნებოდა, თითქოს თითოეულ ოჯახს თავისი გვარი ჰქონია. არც ამჟამინდელი ამ სოფლების გვარები (ქავთარაძე, გაქაიძე) ჩანს სადმე. მათ რომ მაშინვე ჰქონოდათ ეს გვარები, ოფიციალური აღწერის სიებში, რა თქმა უნდა, მამის სახელებით არ ჩაეწერებოდნენ. ვთქვათ და ესენი გვარებია, მაშინ ერთი მათგანი მაინც რატომ არ შემოინახა ამ სოფლებში? ანდაც საერთოდ, მთიულეთში ერთი „შვილზე“ დაბოლოებული გვარი ხომ მაინც უნდა შემონახულიყო (დღეს ყველა მთიულური გვარი ძე-მეა დაბოლოებული).

ისე, რომ მთიულეთში (და სხვაგანაც მთის კუთხეებში) სოფლებს სახელები გვარების მიხედვით კი არ ერქვა, არამედ წინაპრების, ამ დასახლებისათვის სათაღის დამღების (ამ შემთხვევაში ქავთურის ან ქავთარის და გაქას) სახელის მიხედვით. შემდგომში კი გვარების გაფორმებისათვის სწორედ ეს სახელები აირჩიეს ზედ „ძე“-ს დართვით.

მთაში გვარის ფორმირებისათვის ამა თუ იმ პრინციპის გატარებამდე, გვარის მიღებამდე, ჭარბი მოსახლეობა ბარში რომ მოსახლდებოდა, უკვე „გვარიან“ სამყაროში, ისინი სწორედ ამ ზემოთ აღწერილი მამის სახელებით მოდიოდნენ და გვარებად იმას იფორმებდნენ. ამიტომ არის იმ ხანად, მაგალითად, ხევსურეთიდან გადმოსულებს თითქმის არაღის ხევსურული გვარი არა აქვს.

ასეთი „ქართულად“ დაწერილი გვარებია ძირად ხევსურებისა: ჩოლოყაშვილი, გონჯილაშვილი, ჩხუგიაშვილი, ფოცხვერაშვილი, ბეკურაშვილი, ხიგალიშვილი, გელიკაშვილი, შალიკაშვილი, უმიკიშვილი, ცალუღელაშვილი, სულხანიშვილი, თურქიაშვილი, ჭინჭარაშვილი და მრავალი სხვა. როდესაც ამ გვარების წარმომადგენლები აცხადებენ ხევსურეთიდანა ვართო, გუდანის ჯვარის ყმანი ვართო და სალოცაეადაც იქ მიდიან, ეს იმას არა ნიშნავს, რომ ეს გვარები იქაურია. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი როლანდ თოფჩიშვილი ამ გაუგებრობის გამო წერს: უთურგაშვილები და ჭინჭარაშვილები შაგილიდან გადმოსულან და თავდაპირველად მათი გვარები ყოფილა უთურგაძე და ჯინჭარაძეო. ვინც ხევსურეთს ასე თუ ისე იცნობს, არამც თუ მკვლევარს, ყველას კარგად მოეხსენება, რომ იქ „შვილზე“ და „ძე“-ზე დაბოლოებული გვარები არ არის - მხოლოდ ურ-ზე და ულ-ზე რომ ყოფილიყო, იქნებოდა ისევე, როგორც ქე-ზე დაბოლოებული გვარები მთიულეთში, თუშეთში, როგორც გვაქვს „შვილზე“ დაბოლოებული გვარები ფშავეში.

რ. თოფჩიშვილს თავის წიგნში, „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიულთა მიგრაცია XVIII–XX ს.ს.“, აღწერილი აქვს იმ ხალხის სადაურობა, ვინ საიდან ჩასახლებულა ერწო-თიანეთსა თუ კახეთის სოფლებში. მაგალითად, ფშავეის სოფელ ხოშარიდან, სადაც ამჟამად სამი კომლილა ცხოვრობს, ხოლო ადრე თხუთმეგ-ოცს ვერ ასცდებოდა გერიგორიის სიმცირის გამო, თურმე 36 გვარი გამოსულა (40; 12, 13, 15, 17). ამ ხასიათის გაუგებრობებს კიდევ უფრო ართულებს ისიც, რომ სხვადასხვა კუთხეში არსებული ერთნაირი გვარები ერთი და იმავე ძირიდან მომდინარედ, ერთურთის განაყოფებად მიაჩნიათ. სინამდვილეში კი ისინი სრულიად დამოუკიდებლად ერთნაირი მამის სახელებიდან არის წარმომობილი. მათი „დაბიძაშვილება“ შემდგომში მოხდა გვარების მსგავსების საფუძველზე. ამრიგად, არავეითარი საერთო ძირიდან არ უნდა იყოს გვარები ჯანაშვილი - ფშავეში და საინგილოში, ქავთარაძე - მთიულეთში და იმერეთში (ასევე ქავთარაშვილი, ქავთარია), აბაშიძე - იმერეთში, აჭარაში, თუშეთში და კახეთში (თანაც გლეხებიც არიან და თავადებიც)... ასეთებია უამრავი. ეს გვარები კი მოდის კაცის სახელებიდან: ჯანა, ქავთარა, აბაში, რომლებიც საქართველოში ყველგან იყო გავრცელებული. ამდენად, უამ-

რო აღრევა-გაუგებრობების შედეგია ვარკვეული გვარების აუცილებლად ამა თუ იმ კუთსიდან წარმომავლობის მკაცრება, ღავა. კამათი, გამოკელებების წერა და სხვა. ამგვარი საკელეუსაპიებო გვარების დაკემირება-დანათესავეების მცდელობებს რა სახის წინებში და სადღა არ შეეხედებით.

წიგნში „მე - იოსებ სგალინი“ ჯულამეილების გვართან კახელი ჯულამეილების გაიგივების, მათი საერთო წარმომავლობის ძალზე მერელე, გულუბრყვილო ცდაა მოცემული. იქ ეკითხულობთ: „სიღნაღის რაიონში, ძველ ქიზიყში დღესაც არას ძლიერი. ხალხმრავალი სოფელი ჯულაანი, რომლის სახელიც დაელო საფუძლად ჯულამეილთა გვარს... სწორედ ამ პერიოდში (ლეკიანობისას - გ.ხ.) ჯულამეილთა გვარის ნაწილი აღმოჩნდა სამაჩაბლოში... სამაჩაბლოში ჯულამეილები დასახლდნენ დიდი ღიახვის ხეობაში, მაღალმთიან სოფელ გერში, სადაც დღესაც კი ჭირს ასვლა. გერში ჯულამეილებმა ხელი მოჰკიდეს მეცხოველეობას, ვარკვეულ წარმატებასაც კი მიაღწიეს და მათ ჯოგამეილები უწოდეს.

ჯულამეილთა გვარის ცხოვრება სოფელ გერში დამოწმებულია არა ერთი დოკუმენტით. ნინა წიკლაური-ჯულამეილი თავის მოგონებებში წერს: „ჩემი მამამთილი გიორგი ჯულამეილი ამბობდა, რომ მისი წინაპრები გადმოსული არიან სოფელ გერიდან, გადმოსახლებულები სოფელ დიდ ღილოში“ (70; 7, 13).

ისე აბსურდულად არის აქ „კემირები“ გაბმულ-გამობმული, რომ მასზე სერიოზული მსჯელობა არც კი შეიძლება. ერთს ეიტყვი მხოლოდ: ჯულა, ჯულურა, ჯულა - სახენაიარევე, სახეაჩეხილ კაცს ეწოდებოდა და ასეთი კაცი ყველა კუთხეში შეიძლებოდა ყოფილიყო. აქედან მომდინარეობს განზოგადებული კაცის სახელი და ის დღესაც გავრცელებულია მთაში.

ძველი ქართული გვარების აღდგენაზე როცა საუბრობენ, ანდა უხერხული, ცუდად მეღერი გვარების „ძველი, ნამღვილი“ გვარებით შეცვლაზე, ამას ჭემმარიგებასთან არაფერი აქვს საერთო. საამისოდ არც არავითარი დოკუმენტები არსებობს არქივებში. ზოგნი ძველ გვარს ეძახიან სათემო სახელებს და იმას აღიდგენენ გვარად. ასე, მაგალითად: ფშაეში ტუნგურიშვილმა, რაკი ვოგოლაურთ თემიდან არის, გვარი ვოგოლაურად გადაიკეთა. მესაბლოა საქართველოს რომელიმე რეგიონში, სომხურ გარემოში ქართველებს სომხური გვარები გაუფორმეს ოდესღაც, მაგრამ მათ მანამდე ქართული გვარები, რა თქმა უნდა, არა ჰქონდათ. არც ის

არის მოულოდნელი და დასაძრახისი, როცა მთლად გაქართველებული უცხო ერის წარმომადგენელი ქართულ გვარს იღებს. ასე გაქართველდა თავის დროზე დაეით აღმაშენებლის მიერ ჩამოსახლებული 150000 ყივჩაღი. ასევე გაქართველდა ქართულ მიწაზე უამრავი თათარი, სომეხი, რუსი, ოსი და სხვა ერის წარმომადგენელი. ეს ბუნებრივი პროცესია ყველა ქვეყანაში და ამას წინ ვერაფერს ადუღებთ. ცუდია მხოლოდ ის, როცა ამ გვარების გადაკეთება-გადმოკეთებით თაღლითობენ, როცა ეს ხდება ანგარების მიზნითა და ბოროტგანზრახვით.

ყოველივე ზემოთქმულიდან შეიძლება დაეასკენათ, რომ ქართველებს გვარი, სხვა ხალხების მსგავსად, გვიან ჩამოუყალიბდათ, გვიან გაფორმდა სამკომპონენტოანი წოდება (გვარი, სახელი, მამის სახელი), რომ გვარი ეწოდება ასეთი წოდების იმ ნაწილს, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემა, აერთიანებს ერთი თემს-სოფლის, ერთი მამიშვილობის, ერთი წარმომავლობის ხალხს და თავისებური მაწარმოებლებით არის გაფორმებული.

სანამ ასეთ, შედარებით სრულყოფამდე მივიდოდა ქართველთა წოდება, მან განვითარების გრძელი გზა განვლო - უსოვარი დროიდან ბოლო საუკუნეებამდე. ეს გზა, ჩვენი დაკვირვებით, იყოფა სამ ძირითად მონაკვეთად, იმისდამხედვით, თუ როდის როგორი იყო წოდება შედგენილობის მიხედვით - რამდენ კომპონენტოანი.

ქართულ ანთროპონიმიში პერიოდიზაციის შესახებ ჩვენამდე არაფერს არაფერი უთქვამს, რადგან მათთვის ასეთი რამ წარმოუდგენელიც კია. რუსულ ონომასტიკურ ლიგერატურაში სხვადასხვაგვარი აზრია გამოთქმული. ე.დ. ბონდალექოვის თქმით, XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისის მკვლევარნი რუსული ანთროპონიმიის ორ პერიოდს გამოჰყოფენ: ქრისტიანობამდელს და ქრისტიანულს. ა.ვ. სუსლოვამ და ა.ვ. სუპერანსკაიამ ამ ორს დაუმატეს მესამე – დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგდროინდელი, „როცა სახელების თავისუფალი არჩევანითა და ახალი სახელთქმნალობით“ შეიქმნა რუსული ანთროპონიმი. ვ. ა. ნიკონოვმა კი ანთროპონიმიის განვითარება ათაბაბიდან 1917 წლამდე ხუთ პერიოდად დაყო:

- ა) უსოვარი დროიდან X საუკუნის ჩათვლით;
- ბ) X საუკუნიდან XIII საუკუნის ჩათვლით;

- გ) XIII საუკუნიდან XVII საუკუნის ჩათვლით;
- დ) პეტრე I-დან XIX საუკუნის 60-იანი წლების რეფორმამდე;
- ე) 1851 წლიდან 1917 წლამდე.

თვით ვ. დ. ბონდალეგოვს კი უფრო მართებულად მიაჩნია რუსული ანთროპონიმიის განვითარებაში ოთხი ძირითადი პერიოდის გამოყოფა:

ა) უძველესი დროიდან X საუკუნის ბოლომდე – ქრისტიანობამდელი პერიოდი, 988 წელს კიევის რუსეთის მონათვლამდე.

ბ) XI საუკუნიდან XVII საუკუნემდე - სლავურ და ბერძნულ სახელთა „ბრძოლა“.

გ) XVII საუკუნიდან 1917 წლამდე საეკლესიო სახელთა და სამკომპონენტური წოდების გაბატონება ყველა ფენაში.

დ) საბჭოთა პერიოდი - 1917 წლიდან დღემდე - გრადიციულ სახელთა დექრისტიანიზაცია, სამკომპონენტური წოდების იურიდიულად დაკანონება და საბჭოთა კავშირში შემავალი ხალხებისათვის გვარების დაკანონება“ (14, 95).

ქართული ანთროპონიმიის ფართოდ შესწავლის შემდეგ შესაძლოა გამოიყოს სხვადასხვა პერიოდი, მოხდეს უფრო მეტი ლეგალიზაცია - დაკონკრეტება, ჩვენის აზრით კი, ძირითადად მაინც სამი პერიოდა:

1. ქრისტიანობამდელი პერიოდი – ერთკომპონენტური, მხოლოდ სახელები. სახელებად კი უმთავრესად სამოგადო სახელები გამოიყენებოდა, რომელთა შორის წამყვანი ადგილი ეჭირა ცხოველ-ფრინველთა, მცენარეთა სახელებსა და ნივთის სახელებს. ბევრი იყო აგრეთვე ნიშან-თვისების მიხედვით შერქმეული მეტსახელები. ასეთი სახელები, ქრისტიანული სახელების პარალელურად, გვიანობამდე იყო მოქმედებაში, სანამ ისინი გვარებში არ დაფიქსირდა. ასეთი სახელები იყო (ან არის დღესაც): ვეფხვია, ლომა, დათუნა, მგელა, კურდღელა, მელა, თავგა; ქორია, მიმინო, ხოხობი, ყორანა, ჩიტი, მამალა, ქათამა, წიწილა, მუხა, რცხილა, ტყემალა, ჯინჭარა, ბალახა, ფოთოლა, ხმალა, ხერხა, ნემსა, ფოლადა, მხარგრძელი, თავილი, ცალხელი, ქურდა, ღორიგლეჯა და სხვა.

ამ დროს სახელთა შერჩევაში, გარდა სურვილისა და ნიშან-თვისებისა, მოქმედებდა პრინციპი – ირგვლივ მყოფთაგან ყველა თავისი სახელით უნდა ყოფილიყო გამოყოფილი.

ქრისტიანობამდელი გამოჩენილი ისტორიული პიროვნებანი მხოლოდ სახელით არიან ცნობილნი: ფარნავაში, გუბაში, აზონი,

ქუჯი, მირიანი და სხვა, რომელთაგან ზოგი უცხოური წარმოშობისაა და ასევე რაღაცას აღნიშნავს, ზოგადი სახელია. ფარნავაზი, მაგალითად, ირანულია და „ბრწყინვალეს“ ნიშნავს. ქუჯი სკიოურიდან მომდინარედ ითვლება და ჩვენებურ „ძალიკას“ უდრის. ამ რიგის, წარმართობისდროინდელი მხოლოდ სახელებია აგრეთვე: ავაგი, ბაკური, ბოცო, გოჩა, დაჩი, ვაჩე, ვეშაგი, თაყა, რაგი, ცოტნე და სხვა.

ეს მხოლოდ სახელიანობა, ქრისტიანობის ხანაშიც გრძელდებოდა დიდხანს: მუმანიკი, ჯოჯიკი, აფოცი, იოვანე, ამონი, ანდრია...

განვითარების ადრეულ საფეხურზე ერთკომპონენტიანი სახელები ჰქონია ყველა სხვა ხალხს. ამ ფაქტს კარგად აყალიბებს ბელორუსი ონომასტი ვ. ა. ივაშკო: „ისტორიულ ჰრილში ყველაზე ძველი, ყველაზე პირველადია სახელი. ამის დასამტკიცებლად ავსტრალიასა და აფრიკაში წასვლა არ არის აუცილებელი, სსრკ-ს გეოგორიამაც მრავლად მოიძებნება ამისი მაგალითები. ჩუქჩებიც ფაქტობრივად გვაროვნული წყობილებით ცხოვრობდნენ ოქტომბრის რევოლუციამდე. ცნობილმა საბჭოთა მწერალმა იური სერგის ძე რიოხეუმ, ეროვნებით ჩუქჩამ, სახელი და მამის სახელი მიიღო მხოლოდ მამინ, როცა აუცილებელი იყო პასპორტის შესება. მანამდე ის იყო უბრალოდ რითხეუ და არავეითარ აუცილებლობას არ წარმოადგენდა მისთვის წოდების დამატებითი ელემენტები, რაკილა ახლომახლო სხვა რითხეუ არ იყო. მიუხედავად ამისა, საპასპორტო მაგიდის თანამშრომელმა კატეგორიულად უარი განაცხადა პასპორტის მიცემაზე იმ კაცისათვის, ვისაც მხოლოდ სახელი ჰქონდა. რითხეუ იძულებული გახდა მისულიყო თავის ნაცნობ რუსთან, იური სერგის ძესთან სახელისა და მამის სახელის სათხოვნელად. იური სერგის ძემ უყოყმანოდ „აჩუქა“ ახალგაზრდა ჩუქჩას თავისი სახელი და მამის სახელი“ (42, 9).

II. ქრისტიანული პერიოდი – ორკომპონენტიანი. ახალმა რელიგიამ სახელებიც თავისი მოიგანა. ძველი, წარმართული, თავისუფალი არჩევანის სახელები კი ძველ რელიგიასთან ერთად აკრძალა. ბავშვისათვის სახელის დარქმევა-შერჩევა მონათელასთან ერთად ეკლესიის უფლებებში შედიოდა. ეკლესია კი არქმევედა ბიბლიურ და ქრისტიანობისათვის წამებულითა ებრაულ, ბერძნულ, რომაულ და სხვათა სახელებს, რომელთაც ქრისტიანობის

აგიტაციისა და დამკვიდრებისათვის ძალზე დიდი მნიშვნელობა ექონდა. რა თქმა უნდა, ჩვენი წინაპრები წინააღმდეგობის ვარე-
შე არც ამ სახელებს მიიღებდნენ. ხალხი ამ ეკლესიური სახელებს
პარალელურად, შინაურულად არქმევდა თავის მამაპაპურ,
უფრო გულთან მისასყელელ ქართულ სახელებს და ამ არაოფიცია-
ლური სახელით უფრო იცნობდნენ ხოლმე საქვეყნოდ ცნობილ პი-
როვნებებსაც. ეკლესიის მიერ შერქმეული, ანუ „წიგნის სახელები“
ხშირად ისე რჩებოდა, რომ თითქმის აღარავინ იცოდა, მხო-
ლოდ ოფიციალურ საბუთებში თუ იჩენდა თავს. პერიფერიებში და
განსაკუთრებით მთაში დღესაც ასეა. დროთა ვითარებაში კი ეს
ეკლესიური სახელები მაინც მკვიდრდებოდა ხალხის დაბალ ფენე-
ბშიც. ამას ხელს უწყობდა ერისათვის თავდადებულ გმირთა პო-
პულარობა, მეფეთა და დიდგვაროვანთა მოვალეობა სახელმწი-
ფოსა და სახელმწიფოებრივი რელიგიის მიმართ, ლიტერატურულ
პერსონაჟთა სახელები და სხვა, თუმცა „შუა საუკუნეების ქართუ-
ლი კულტურის გვირგვინის „ვეფხისტყაოსნის“ ანთროპომიმია მა-
ინც ქრისტიანული გრადიციის აშკარა უარყოფაა. მართალია, იგი
მთლიანად არც წარმართიზმის აღორძინებას მოასწავებს, მაგრამ
საკუთარ სახელთა საეკლესიო ნომენკლატურას რომ არ ცნობს,
ეს იმთავითვე უდავოა. რუსთაველის გენიალური ქმნილება საზრ-
დოობს არა ქრისტიანული კალენდრის, არამედ ძველი ქართული,
აღმოსავლური და დასავლური ანთროპომიმით“ (135).

XIX საუკუნის შუა წლებიდან ქრისტიანობის აღმდგენმა სა-
მოგადოებამ დიდი ძალდატანებითი მუშაობა გასწია მთაში. მთის
ყველა თემში, თითქმის ყველა სოფელში აშენდა საყდარი, სადაც
იძულებით ახდევინებდნენ ჯვრისწერა-ნათლობებს, პარაკლისებს
და სხვა. ქრისტიანობა ხომ, განსაკუთრებით იმპერიის ხელში, ხა-
ლხის მორჩილებაში ყოლიების ერთ-ერთ მძლავრ იარაღად იქცა.
ამ ძალადობას თავისი ნაყოფიც გამოუღია - „თანახმად საქართვე-
ლოს მმაჩის არქივში დაცული ახალდაბადებულთა წიგნებისა,
მაგალითად, 1886 წელს სოფ. მაგილში (ხევსურეთი) დაბადებულა
46 ბავშვი (ვაჟი - 17, ქალი - 29). რომელთაგანაც გრადიციული სა-
ხელი უწოდებიათ მხოლოდ ორისათვის (ღვთისო, ამირანი), დანა-
რჩენისათვის კალენდრის სახელები მიუციათ (ვაკებისათვის: და-
ვითი, გიორგი, სოლომონი, ივანე, როსტომი. ამასთან დავითი უწ-
ოდებიათ ხუთისათვის, გიორგი - სამისათვის, როსტომი და სო-
ლომონი ორ-ორისათვის. ქალებისათვის: მარიაში, ნინო, თამარი,

სოფიო და ნანა. ამასთან, მარიამი დაურქმევიათ თორმეტისათვის, ნინო - ხუთისათვის, თამარი - ოთხისათვის, სოფიო - სამისა და ნანა - ორისათვის)...

ასევე, სოფ. შუაფხოში (ფშავი) იმავე 1886 წელს დაბადებულა 16 ბავშვი და ყველასათვის კალენდრის სახელები დაურქმევიათ (ვახილი, დავითი, პეტრე, გიორგი, ივანე, პავლე, ნიკოლოზი... ნინო, თეოდორია, თამარი, ეკატერინე)...

სოფ. გლოლაში (რაჭა) დაბადებულა 21 ბავშვი და ყველა კალენდრის სახელებით მოუნათლავეთ (ნესტორი, ნიკოლოზი, დავითი, პეტრე, გიორგი, თეოდორე, იოსები, იასონი, გაქარია... მარიამი, ბარბალე, ევა, დესპინე, ნატალია, მარინე, ეფროსინე...).

სოფ. ჭიორაში (რაჭა) დაბადებული 36 ბავშვისათვის კალენდრის სახელები მიუციათ (ივანე, გაქარია, მალაქია, გრიგოლი, ისაია, პავლე, სტეფანე, ვასილი, მანუალი, იასონი, პეტრე, მათე, საბა... ანასტასია, სოფიო, მარიამი, ეკატერინე, ალათი, ეფროსინე, მაია, თეკლე, პელაგია... - ხოლო ძველი ქართული სახელები შერჩენიანთ ხანდაზმულ მამებსა და პაპებს (ციცო, ლეკი, პაჩულა, თაკუჩა, თაბულა, დავთულა, ქექო, ბედა, შასია, ფეცო, კმარიჩა, ბუჭუა, ჯაფარა, ქუქუჩა, ფეშტო, შოშია...).

სოფ. ერკეთში (გურია) დაბადებული 54 ბავშვი მსგავსი სახელებით მოუნათლავეთ (ივლიანე, ივანე, ვლადიმერ, სვიმონ, ნოე, პავლე, ლავრენტი, ერმილე, ნიკოლოზი, ირაკლი, ნესტორი, ხარიტონი, მელიტონი, ნიკიფორე, პახუმი, ბენიამინი, სილიბისტრო, იულონი, ალექსანდრე, ლუკა, იაგორი, კარპეზი, იოსები, რაფიელი... ოლდა, თეკლე, პელაგია, ანა, მაკრინე, პასიკო, ნინო, ელენე, მარიამი, ალექსანდრა, ფეოდოსი, იელიგე...).

ასეთივე სურათი ჩანს სვანეთის და სამეგრელოს სოფლებშიც. სოფ. ფარში (ზემო სვანეთი), მაგალითად, 1886 წელს დაბადებულა 17 ბავშვი და ყველასათვის კალენდრის სახელები დაურქმევიათ (დიმიტრი, მიხეილი, მოსე, სოლომონი, დავითი, იოანე, პეტრე... ეკატერინე, ანასტასია, ზინობია, ნინა, დარია...).

მსგავსად ამისა, სოფ. კოკში (სამეგრელო) 1886 წელს დაბადებულა 24 ბავშვი - ყველა კალენდრის სახელით მოუნათლავეთ (კირილე, მაქსიმე, ისიდორე, პავლე, ათანასე, ილია, ლავრენტი, სოლომონი, ისაკი, აქესენტი, მათე, ამბაკო... მარიამი, ალათი, სოფიო, ქრისტინე, ნატალია...)“ (138, 165-167).

აი, ასეთი, სულ ერთფეროვანი სახელებით ნათლავდა ეკლესია ბაეშეებს მთელ საქართველოში. დაშორებული კუთხეები კიდევ აიგანდა ამ ერთფეროვნებას, მაგრამ ერთ სოფელში როცა რამდენიმე ბაეშეს, ადამიანს ერთი და იგივე სახელი ერქმეოდა, რითი უნდა გაერჩიათ, თუ კიდეც რაღაცას არ დაურთავენ. მაგალითად, მაგილში თუ მხოლოდ ერთ წელიწადს დაბადებულთაგან თორმეტ გოგონას დაარქვეს მარიამი, წინა წლებში დაბადებულებსაც ხომ ერქმეოდა, ე.ი. მარგო მაგილში რამდენიმე ათეული მოიყრიდა თავს, რის შედეგადაც სახელი თავის ფუნქციას ფაქტიურად ვეღარ შეასრულებდა - კონკრეტულ პირს ვეღარ გამოჰყოფდა სამოგადოებისაგან. ამ სიგუაცვიდან გამოსავალს პოულობდნენ ჯერ ერთი იმაში, რომ ბაეშეს (ქალსაც და ვაჟსაც) შეარქმევდნენ ხევსურულ (წართმეულ, ძველქართულ) სახელებს, მარიამი კი შეიძლებოდა აღარც გახსენებოდათ იმ ნათლობის შემდეგ. მაგრამ თუ დაუგოვებდნენ ნათლობის სახელს, მას უსათუოდ დაუმატებდნენ ოჯახის სახელს, ეთქვათ ასე: ლეკოთ მარიემი (ხევსურულად მარიემია), გუჩათ მარიემი და ა.შ.

ეს პრობლემა - ერთნაირ სახელიანი პიროვნებების ერთმანეთისაგან გარჩევა - უთუოდ დადგებოდა ქრისტიანობის შემოღების პირველი დღეებიდანვე. ამიტომ გაჩნდა აუცილებლობა, აღრევებისაგან თავის დასაღწევად პიროვნებათა სახელებზე მამის სახელის, თანამდებობის, სამოღვაწეო ან წარმომავლობის, გეოგრაფიული სახელის ან რაიმე ეპითეტის დამატებისა. გვარი რომ ყოფილიყო, მამინ ასე აუცილებელი და ასე მასიური არ იქნებოდა ამგვარი ბედწოდებები. უიმიოდ კი სხვაგვარად როგორ უნდა გაერჩიათ ერთმანეთისაგან ამდენი გამოჩენილი გრიგოლი, გიორგი, იოვანე და სხვანი. და, ასე მივიღეთ: გიორგი მაწყვერელი, გიორგი მერჩულე, გიორგი მთაწმინდელი, გიორგი მეორე, გიორგი ბრწყინვალე, ლამა გიორგი; გრიგოლ დიაკონი, გრიგოლ ხანძთელი, გრიგოლ ოშკელი, გრიგოლ დოდორქელი, იოანე საბანის ძე, იოანე ზოსიმე, იოანე მინჩხი, იოანე ქინქოზის ძე, იოანე ბოლნელი, იოანე პეტრიწი, იოანე ტარიჭის ძე, იოანე ჭიმჭიმელი, იოანე შავთელი და სხვა მრავალი.

რომელიმე ეკლესიის ამშენებელს, ძლიერი კულტურის კერის შემქმნელს, ეწოდებოდა იმ გეოგრაფიული პუნქტის სახელი, რომელიც ბედწოდებად ემატებოდა მის სახელს. შემდეგში კი ეს ბედ-

წოდება გრადიციულად ენიჭებოდა იქ მოღვაწე ყველა მიგროპოლიტს. ასეთი წოდებები იყო თბილელი, ალავერდელი, რუსთაველი, ჭყონდიდელი, მაწყვერელი, ბედიელი და სხვა. მაგრამ ესენი ზედწოდებანი იყო და არა გვარები.

ჩვენი მოსაზრების მოწინააღმდეგენი ეძებენ რა გვარებს საქართველოს წარსულში, ხშირად გვისვამენ კითხვას: აბა, „ბაგრატიონი“ რა იყო? მათ მხედველობაში აქვთ გვარის ნიშანი თაობიდან-თაობაზე გადასვლისა. ბაგრატიონთა დინასტია კი, როგორც ცნობილია, სათავეს IX საუკუნიდან იღებს და 1810 წლამდე გრძელდება. მიუხედავად ამისა, მე კვლავ და კვლავ ვაცხადებ: ბაგრატიონი XIX საუკუნემდე გვარის ფუნქციას არ ასრულებდა.

ქართული მეფეები ხომ სახელზე ამ „მეფეს“ იმაგებდნენ („ეახტანგ მეფე“, „თამარ მეფე“), ან ზედწოდება („დავით აღმაშენებელი“, „გიორგი ბრწყინვალე“...), ან რიგით ნომერს („ეახტანგ VI“, გიორგი XI“) და არასოდეს სახელზე „ბაგრატიონი“ მეორე, და მითუმეტეს მესამე, კომპონენტად (ერეკლე თეიმურაზის ძე ბაგრატიონი“ არ დაუმატებიათ. XVIII საუკუნის ბოლოსაც კი ერეკლე II-ის შვილი ლევანი მოიხსენიება როგორც „ლევან ერეკლეს ძე“ ან „ძე ერეკლესი“. სხვა შვილები, ერეკლესიცა და სხვა მეფეებისაც, ბატონიშვილობით ეწერებოდნენ და არავითარ შემთხვევაში ბაგრატიონებად. ამ ბოლო დროს კი ჩვენს მეცნიერებაში დააკანონეს მათი „ბაგრატიონებად“ მოხსენიება, რაც დაუშვებელია.

ვახუშტი ბატონიშვილმა თავის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსას“ დააწერა „ბატონიშვილი ვახუშტი“, ხოლო შესავალი ნაწილის ბოლოს თავის თავს „მეფის შვილად“ იხსენიებს: „ხოლო სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს-აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა ჩ-ღმე ქართულსა უ-ღვ ოკდონბერს კ-, მეფის შვილის ვახუშტის მიერ, სამეფოსა ქალაქის მოსკოვის პრესნას“ (131, 12).

ივანე ჯავახიშვილს აქვს სპეციალურად მისაღმი მიძღვნილი სტატია „ბატონიშვილი ვახუშტი“, სადაც გვარის ადვილას „ბაგრატიონი“ არსად იხსენიება. ის კი არა, XIX საუკუნის დასაწყისშიც ერეკლეს შვილები კვლავ ბატონიშვილობით ეწერებოდნენ და არა ბაგრატიონებად. ქართული ლიტერატურის ისტორიაში წერია: „საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის კულტურულ-სამეცნიერო მუშაობა, რომელსაც XIX საუკუნის პირველ მესამედში ეწეოდნენ

გამორჩენილი ქართველი მოღვაწეები თეიმურაზ, იოანე და დავით ბატონიშვილები“ (133, 21).

გვარად ხმარებული რომ ყოფილიყო „ბაგრატიონი“, რაგომ და ეწერებოდნენ შემდგომში ზოგიერთი შგოს წარმომადგენელნი მუხრანბატონებად, მუხრანელებად, გრუშინსკებად ან იმერეგინსკებად?

ანდა, რალა მაინცა და მაინც „ბაგრატიონი“? უურო აღრე ხომ იყო ქართველ მეფეთა დინასტიები: ქართლოსიანნი, ნებროთიანნი, არშაკუნიანნი, ხოსროიანნი? მაშინ ისინიც გვარებად უნდა მივიჩნიოთ? რაკი თვით ისინი, ვინც ბაგრატიონის გვარობას გვიმტკიცებენ, გვარების წარმოშობის საწყისად VIII ან XIV საუკუნეებს ასახელებენ.

ანდა რა ვუყოთ იმ ფაქტს, რომ სპარსეთში გვარები დეკრეტით მიიღეს XX საუკუნის 30-იან წლებში (ე.ი. მანამდე გვარი არ ქქონდათ), მათ ისგორიაში კი უბველესი დროიდან ბოლო ხანებამდე რამდენიმე დინასტიაა ცნობილი: აქემენიანთა, სასანიანთა, სეფიანთა, ყაჯართა, ფეჰლევთა.

ბაგრატიონი, საქართველოს მმართველი დინასტიის სახელი, გვარი ვერ იქნებოდა და არც შეიძლება ყოფილიყო იმ დროს, როცა გვარი საერთოდ არ იყო. ერთადერთი გვარი არ შეიძლება, სისტემა უნდა იყოს. თუ ბაგრატიონი გვარის ფუნქციით იქნებოდა, მაშინ სულ ცოგა, დიდ თავადებს, კარის დიდ მოხელეებს მაინც უნდა ქქონოდათ გვარი.

სამეფო დინასტიის სახელი კი (ჩვენშიცა და სხვაგანაც), იყო მხოლოდ ჯიმ-ჩამომავლობის სამახსოვროდ, სახელმწიფოში თავისი ადგილისა და ფუნქციის განსაზღვრისათვის, სოციალური იერარქიისათვის, მემკვიდრეობისათვის, სისხლის შეუმღვრეელად დაცვისათვის და სხვა. მათი „ცისფერი სისხლი“ ხომ თითქოს ცასა და მიწას შორის მოედინებოდა, მიწიერისა და ღვთიურის შესაკავშირებლად. მათთვის საკმარისი იყო ხსოვნა თავისი დიდი წინაპრისა და მისგან თავისი ჯიმის მომდინარეობისა. გვარი გვიან, ცხოვრების გართულების, მიწიერი ხლაფორთის შედეგად გაჩნდა, რათა ადამიანებს უკეთ განესაზღვრათ თავისი ვინაობა, მუსგად დაეკონკრეტებინათ თავისი თავი. მეფეებს კი ამისი აუცილებლობა არ ეხებოდათ. ამიგომ მათ გვარის ადგილას ბაგრატიონობა არსად ჩაუწერიათ, არც პირველ ბაგრატიონს ამოგ დიდ კურაპალატს და არც ბოლოს - გიორგი XIII-ს.

სამეფო ღინასტიის სახელი ისეთივე მამიშვილობის სახელია, როგორც დღემდე შემოგვრჩა მთაში, კერძოდ ხევსურეთში. ს. მაკალათიას თაყვის „ხევსურეთში“ ეს „მამად“ დაყოფა გვარებისა საკმაოდ დაწვრილებითა აქვს აღწერილი: „მამად არაბულები იყოფიან თემრამაულად, დავითაურად, მანგიურანად, იდიანად და სხვა. ჭინჭარაულები კი: უთურგაულად, გილიკაურად, ანაგორულად, ბერლოჯანანად და სხვა.

ლიქოკლები მამად იყოფიან: ჩალხურნი, ხახიკაურნი, კუნჩაღენი და სხვა. გოგოჭურის გვარი იყოფა ბაჩაყაური, მინდიკაური, ხახიაური, დაიაური, სუიკაური, ბათაკანი და სხვა. ოჩიაურნი: ქალიღელნი და ალუდიკანი. ჯაბუშანურნი სამ მამად იყოფიან: ბაკანი, კეცანი, ალიანი“ (60; 73, 74).

ხორნაულნი, ოჩიაურ-ჯაბუშანურებივით მცირე გვარი, რვა მამისშვილობად იყოფა: სიხანი, ჯამრულიკანი, ივანიკანი, ჭულიანი (ზარიძენი), გირჩიკელანი, წვერბედენანი, ასხავარანი, კაცრიელანი. აქედან ახლო მამის ძმობა აქეთ, ე.ი. ძმობა არა აქეთ გაყრილი ჯამრულიკათა და ივანიკათ, ჭულიათა და გირჩიკელათ, სიხათა და ასხავართ. ე.ი. ამ ორ-ორ მამის შვილობებს სისხლის ძევის უფლებაცა აქეთ ერთურთისა და სისხლსაც ბლავენ. ქალის თხოვა-გათხოვებაც ერთურთში ეკრძალებათ. ისეთ დიდ გვარებში კი, როგორც არის არაბული, წიკლაური, ქალის თხოვა-გათხოვებაც ჩვეულებრივი ამბავია, ოღონდ მამიშვილობით არ უნდა იყენენ ახლოს.

მარტო ხევსურეთში კი არა, გვარში ქორწინება რომ დასამეგობა გარკვეულ შემთხვევებში, ეს სხვა კუთხეებისთვისაც არ არის უცხო.

„ლერხუმში დამოწმდა გვარები, რომლებიც ერთიმეორეში ქალს თხოულობდნენ. ესენი არიან ასათიანები, ასვლელიანები, კოფალიანები, ხედაღიანები და მუშკუდიანები. ამათ ლერხუმში გვარტეხილებს უწოდებენ. გვარტეხილობა გვარის შიგნით ქორწინებას ნიშნავს. მაგრამ აქაც გარკვეულ პირობას იცავენენ - ქორწინება 7 თაობაზე აქეთ არ უნდა შემდგარიყო“ (54, 21).

რაჭაში ასეთი გვარტეხილობა მქონდათ მაისურაძეებს, აბაშიძეებს, ჯაფარიძეებს; სევანეთში - ჯაფარიძეებს, გულედანებს, ფილფანებს (ცნობა მოგვაწოდა ეთნოგრაფმა სოსო კვიციანიამ). ამისი ბევრი მაგალითია კახეთშიც. კერძოდ ქიზიყში, სოფ. ბოდბეში ერთმანეთზე ქორწინდებიან, მაგალითად, კოჭლამაზაშვილები.

ერთ-ერთი ასეთი ოჯახი, ცოლიც და ქმარიც კოჭლამაზიშვილები არიან, რომელთა შორეულობა მამიშვილობით დასტურდება - ერთი არის ფასიურაანთი, მეორე - ლაზროიაანთი. სხვათა შორის, მათი ბებია-პაპაც ამავე გვარისანი ყოფილან (ცნობა მოგვაწოდა ეთნოგრაფმა ბიძინა ნანობაშვილმა).

მთაში გამიგია (კერძოდ, გულამაყარში) ასეთ ძმობიდან გაყრილებს ძალლით გაყრილებს ეძახიანო: წინა და უკანა ფეხებში ჩააელებდნენ ძალღს ხელს, გაჭიმავდნენ, ხანჯლით გასხეპავდნენ და იცყოდნენ: ერთურთის ქალი გვერგებოდესო.

ყოველივე ეს, წესით ცნობილი უნდა იყოს ეთნოგრაფისთვის, მაგრამ ჩვენდა გასაკვირად რ. თოფჩიშვილი სხვა პომიციამე დგას და კატეგორიულად აცხადებს: როგორ შეიძლება გვარები არა პქონოდათ, როცა გვარის ერთ-ერთი უმთავრესი ფუნქცია ის იყო, ერთი გვარისებს ერთმანეთზე არ ექორწილათო. ამასვე იმეორებს ის, ჩვენს საწინააღმდეგოდ დაწერილ შრომამიც: „აღვნიშნავთ ჩვენში გვაროვნული გვარისა და გვარსახელის მხოლოდ ერთ საერთო ნიშანს. როგორც ერთი ისე მეორე სოციალური უჯრედისათვის დამახასიათებელი იყო ეგზოგამია - გვარის შიგნით ქორწინების აკრძალვა“ (41, 4).

მემოთ ჩამოთვლილ მამაშვილობებთან დაკავშირებით, ჩვენი თვალსაზრისით ერთ მეტად საინტერესო ფაქტს გვინდა მივაქციოთ მკითხველის ყურადღება: გოგოჭურთა მამიშვილობებში ჩამოთვლილია დღევანდელი გვარები მინდიკაური, ხახიაური, დაიაური. 1935 წლამდე, როგორც ს. მაკალათიას „ხევსურეთის“ პირველი გამოცემიდან ჩანს, ეს გვარები არა ყოფილა. იმ სოფლებიდან (ხახაბო, მუცო) გვარად მითითებულია გოგოჭური, ე.ი. თემის სახელი, რომელსაც, ჩანს, ზოგან, განსაკუთრებით პირაქეთ ხევსურეთში, უკვე გვარად გაიაზრებდნენ. ამ დროის (30-იანი წლების) შემდეგ ამ სოფლების გოგოჭურებს ეს გვარები მიუღიათ. ამას გარდა იქვე, სოფ. ხონის ჭალის ქისტურ თემს გვარად შეთეკაურობა (მამისშვილობა ისევე, რომელიც ს. მაკალათიას გამორჩენია) მიუღია.

1984 წელს გამოცემლობა „ნაკადულმა“ დასტამბა ს. მაკალათიას „ხევსურეთის“ ახალი (მეორე) გამოცემა. რედაქტორად მიწვეულ ალექსი ჭინჭარაულს, ვინც მაგილის თემს, რა თქმა უნდა, კარგად იცნობს და იცის, რომ დღეს მუცოში დაიაურები ცხოვრობენ, ხახაბოში - ხახიაურები და მინდიკაურები, ხონის ჭალაში -

მეთეკაურები, ადგა და „შეცდომა“ გაასწორა ყოველგვარი კომენტარის გარეშე, რადგან მან ეს ამბავი ს. მაკალათიას მიერ დაშვებულ შეცდომად ჩათვალა.

III. XVI საუკუნიდან 1921 წლამდე პერიოდი - სამკომპონენტის, ადამიანის სახელდებაში სამი წევრის, სამი კომპონენტის (სახელი, მამის სახელი, გვარი) ჩამოყალიბებისა და ოფიციალურად დამკვიდრების პერიოდი. XVI საუკუნე შესაძლოა უკიდურესად გადაწეული ზღვარიც კი იყოს, რადგან XVII საუკუნის დოკუმენტებშიც კი გვარი ძალზე ცოტაა. მეორე პერიოდზე მსჯელობამ მოითხოვა იმისი თქმაც, რაც მესამე პერიოდს ეხება, ამიგომ აქ სიგყვას აღარ გავაგრძელებთ.

IV. საბჭოთა პერიოდი. საბჭოთა კავშირის სახელით ცნობილ იმპერიაში, ბოლშევიკურ-კომუნისტური დიქტატურის ეპოქაში, რაიმე არსებითი ადამიანის სახელდებაში არაფერი მომხდარა, არაფერი შეცვლილა. უმკაცრესად და საყოველთაოდ დაკანონდა სამკომპონენტის სახელი. როგორც მემოთ ვნახეთ, ჩუქჩა მწერალს პასპორტი არ მისცეს, სანამ რუსულ ყაიდაზე სახელი და მამის სახელი არ „იშოვა“. თუმცა ამ პერიოდსაც ზოგი მკვლევარი ცალკე გამოყოფს ზოგიერთი თავისებურების გამო. აქ მთავარია ეკლესიისათვის სახელის შერქმევის უფლების ჩამორთმევა და საბჭოსათვის გადაცემა, სახელების „თავისუფალი“ არჩევანი.

ეკლესიის სახელმწიფოსაგან გამოყოფის, გაძარცვა-განადგურებისა და ფაქტიურად მისი გაუქმების შემდეგ, რა თქმა უნდა, ზურგი შეაქციეს საეკლესიო სახელებსაც. უპირატესობა მიეცა „თავისუფლად“ არჩეულ კომუნისტურ-ინტერნაციონალურ სახელებს. აღარავინ არქმევდა ქრისტიანულ-კალენდრულ, ქართულ, ანუ „ნაციონალისტურ“ სახელებს, მითუმეტეს, თუ ისინი ძველ დროს პოპულარული იყვნენ ქართველი მეფეების, თავადების, ერისთვის თავდადებული გმირებისაგან. დაიწყო ადამიანთა სახელების დექრისტიანიზაცია და სრული გადემოკრატიკლება. დაირღვა და მოიშალა IV საუკუნიდან, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების დროიდან დაკანონებული წესი და რიგი. დაიწყო ქაოსი. განსაკუთრებით „პროლეტარები“, მუშურ-გლეხური დაბალი ფენა ხშირად აბსურდულ, რაღაცა ყურმოკრულ სახელებს არქმევდა თავის შვილებს. როგორი ქაოსი და არეულობაც ცხოვრებაში შეიქმნა, ისეთივე სრული არეუ-დარევა და განუკითხაობა იყო სა-

ხელების შერქმევაში. თავიანთ შეილებს, დიდობაში თავმოსაჭრელად არქმევდნენ ისეთ უცხოურ და „ლამაზად“ მეღერ სახელებს, როგორც არის: კომუნა, გრაქტორა, კოლთავრე, სივარეგა, ანკე-გა, სტადიონა... უცხოელი მწერლის, მეცნიერისა თუ სახელმწიფო მოღვაწის გვარს ან გვარს და სახელს: ბისმარკი, ელისონი, ფრუნ-ზე, ჯეკლონდონა, მარკტვენი და სხვა მისთანები.

საბჭოებში შეიქმნა სახელების სარეკომენდაციო სიები, რომელთა მიხედვითაც საბჭოს თანამშრომლების დახმარებით ურჩევდნენ სახელებს ახალდაბადებულებს რეგისტრაციის დროს. თუმცა ის „წიგნის სახელები“ კვლავ და კვლავ მედრადმოხილ სახელებად რჩებოდა, მშობლები კი თავის შეილებს ძველქართულ, შინაურულ სახელებს არქმევდნენ ხშირად, განსაკუთრებით მთაში. ზოგი უცხოური, მაგრამ გაქართულებული სახელი აუცილებლად რუსულისთვის უნდა მოერგოთ: ვანოს მაგიერად ივანე იწერებოდა ოფიციალურად, ლექსოს მაგიერად - ალექსანდრე, ნიკოს მაგიერად ნიკოლოზი, მიხას მაგიერად - მიხეილი, გიგის მაგიერად - გიორგი და ა.შ.

რევოლუციისა და, განსაკუთრებით, გერმანიასთან ომის შემდეგ მომრავლდა უცხოური, უფრო კი ევროპული, დასაეღური სახელები. ამას მოჰყვა ქალაქსა და სოფელს მორის ერთგვარი საზღვრის მოშლა. უცხოურ-ქალაქური სახელები სოფლებშიც უკვე ხშირად ერქმეოდა. უფრო მეტიც, სწორედ პერიფერიებში, მცირე განათლებისა და დაბალი შეგნების, განსაკუთრებით „მაღალი საზოგადოებისაკენ“ გზის მაძიებელნი არქმევდნენ თავიანთ შეილებს კომუნისტური აგიტაციით შექმნილ აბრევიატურულ სახელებს, რომელთაგან ზოგიერთი მათგანი დაემთხვა უკვე არსებულ ევროპულ სახელებს: კიმი (შემოკლებული: კომუნისტიჩესკი ინტერნაციონალ მოლოდიოჩი); მარლენი (მარქს-ლენინი), ვილენა (ვი.ლენინი), მელორი (მარქს-ენგელს-ლენინი-ოქტომბრის რევოლუცია), დამმირა (დამდრავსტეუეტ მირა). მიჩქმალეს და არავის არქმევდნენ ასეთივე შემოკლებით მიღებულ უმთავრეს სახელს ვორ (ველიკაია ოკიაბრსკაია რევოლუცია), რომელიც ყველაზე შეგად შეეფერებოდა გამარჯვებულ ბოლშევიკებს.

დაახლოებით ამავე პრინციპებით, ფსევდონიმებით, „კლიჩკებით“ იქმნებოდა ზოგიერთი გვარებიც. პროფ. ილია მაისურაძეს „ქართულ გვარსახელებში“ შეგანილი აქვს გვარი კომუნაძე, რომელსაც ასეთ განმარტებას ურთავს: „ხელოვნურად შექმნილი გვარსახელია, მიანიჭეს საბავშვო ბაღში მიყვანილ უცნობ ბავშვს

(30-იან წლებში): შალვა პროლეტარის ძე კომუნაძე, ამჟამად ჟურნალისტი“ (57, 90).

კომუნისტური რეჟიმის ქამს ხაზგასმულია კიდევ ერთი მოვლენა გვარებთან დაკავშირებით: რაკი თავად-აზნაურებს, მდიდრებს დაერივნენ და დედაბუდიანად სპობდნენ, თუკი ვინმე სადმე გადაურჩა მუშერის ტყვიას, გვარებს იცვლიდნენ და გლეხურ გვარებზე ეწერებოდნენ. სოფ. იყალთოში, მაგალითად, დღესაც ცხოვრობენ ლაცაბიძეები - ყოფილი მაყაშიელები. ისინი, დაობლებული ბავშვები და დაქვრივებული დედა, გლეხებს გადაურჩენიათ სოფლის ნაძირალათა, ქურდ-კაცისმკვლელთა ჯგუფისაგან, ვინც თავის თავს რევოლუციონერს უწოდებდა თურმე.

ლუკა რაზიკაშვილისა და ალ. ყაზბეგის გვარები

ეხლა, ჩვენი მოსაზრების მუქზე, განვიხილოთ ორი დიდი მთიელი მწერლის ვაჟა-ფშაველასა და ალექსანდრე ყაზბეგის გვარების როდინდულობისა და წარმომავლობის საკითხი. მათი ბიოგრაფიის კვლევისასაც ისევე, როგორც სხვა ბევრ გამოჩენილ ადამიანთა გვარებისა და ვინაობა-ჩამომავლობის კვლევაში, ბევრი რამ ჯერ კიდევ გარკვეული არ არის. ზოგის აზრით, ვაჟა-ფშაველა „წმინდა“ ფშაველი იყო (როგორც ამას თვით ვაჟაც წერს), ზოგის აზრით ძირად მოხევე ყოფილა, გვარად ლუღუშაური (როგორც ამას ვაჟას მამა და თვით ვაჟაც ამოწმებენ), ზოგის აზრით (და თვით ვაჟას დამოწმებითაც) რაზიკაშვილთა თავდაპირველი გვარი გოგოჭური იყო. სინამდვილეში კი XIX საუკუნემდე არც ლუღუშაური იყო გვარი, არც გოგოჭური და არც რაზიკაშვილი. პირველი ორი – თემის სახელი იყო, მესამე კი - მამისშვილობისა.

ქართული ლიტერატურის ცნობილ მკვლევარს დიმიტრი ბენაშვილს თავის მონოგრაფიაში „ვაჟა-ფშაველა“ უწერია: „რაზიკაშვილების გვარი, როგორც ვაჟას მამა პაველე გადმოგვცემს, მოხეური წარმომობისაა. თავდაპირველად რაზიკაშვილები ლუღუშაურები ყოფილან და ცხოვრობდნენ სოფელ სნოში. სნოდან ლუღუშაურების ერთი შტო ფშავეში სოფელ ცაბაურთაში გადასახლებულა, ცაბაურთაიდან – აფხომოში (აფხუშო -გ.ხ.), აფხომოდან კი – ჩარგალში. ხვეიდან ფშავეში მისვლის ღროს ლუღუშაურებს გვარი გამ-

ოუცვლიათ, ერთ-ერთი მათი წინაპრის სახელი - რაზიკა გვარად გამოუყენებიათ და რაზიკაშვილებად დაწერილან.

თქმულების თანახმად, სოფელ სნოს სახელწოდება წარმოდგებოდა ლუღუშაურის წინაპრის სახელისაგან. პირველი ვაჟიშვილი სნოს მამინ შვეძინა თურმე, როდესაც ოსების სარდალმა ბაყათარმა დაარღვია საქართველოს საზღვარი და თავისი ჯარით დარიალში შემოვიდა. სნო ვიწრო ბილიკებით მცხეთაში ჩამოსულა და მომხდარი ამბავი მეყუე ეახტანგ გორგასლისათვის მოუხსენებია. მეყუე ჯარით შესულა თერგის ხეობაში და ოსები სასტიკად დაუმარცხებია. ამ ბრძოლაში განსაკუთრებული სიმამაცე გამოუჩენია სნოს. მადლობის ნიშნად მეყუეს სნოს ვაჟიშვილი მოუნათლავს და ნათლულისათვის ლუღუშაური დაურქმევია“.

შემდეგ საუბარია იმ ლუღუშაურის ჩამომავლობაზე და სამი საუკუნის წინანდელ გრაგიკულ ამბებზე. შემდეგ კი განაგრძობს: „ამავე პერიოდს ემთხვევა სამუკეთ მეორე წარმომადგენლის რაზიკა ლუღუშაურის გაქცევა ხეიდან და მისი დასახლება ფშავეში. ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო ახალი მტოგვარის რაზიკაშვილის წარმოქმნას. უკვე ცნობილი რაზიკაშვილების გენეალოგიის მიხედვით ვაჟა-ფშაველა რაზიკადან მეშვიდე თაობის წარმომადგენელია, ხოლო ვაჟას შვილი – ეახტანგი მერვე თაობად ითვლება. თუკი მეცნიერებაში უკვე დადგენილი წესის მიხედვით თაობათა დისტანციას 35 წელს ვიანგარიშებთ, მამინ რაზიკაშვილების გვარს სამი საუკუნის ისტორია უნდა ჰქონდეს“ (10, 47-50).

ვაჟა-ფშაველას წინაპრები რამდენად იყვნენ ლუღუშაურები, ამბზე გადაჭრით არაფრის თქმა არ შეიძლება, მითუმეტეს თუკი რაღაცა ცნობა ვაჟას მამასაც ჰქონდა, მაგრამ იმისი თქმა კი თამამად შეიძლება, რომ ვითომ ლუღუშაურთა „გვარი“ ეახტანგ გორგასლიდან მომდინარეობდეს. მთელი ამ მამიშვილობა-განაყრობათა ხსოვნა თხუთმეტი საუკუნის მანძილზე იყო შემორჩენილი, ეს მოხეური ზღაპარია და მეტი არაფერი. თანაც ბატონი დიმიტრი საერთოდ არ ახსენებს იმავე ვაჟას მამის პავლეს ნათქვამს: „სნუში მე თვითონაც მოხევისაგან გავიგონე ჩვენის გვარისების ხართ - გოგოჭურებიო“. ჩანს, ვეღარ შეათავსეს ერთმანეთთან V საუკუნეიდან მომდინარე ლუღუშაურების გვარი გოგოჭურთან. ისე კი საეარაუდოა, ლუღუშაურთა მამიშვილობა გოგოჭურების თემიდან ყოფილიყო გადასული, როგორც არიან მთიულეთში ბუჩუკურნი,

თუმეთში სულაკანი, ფშავეში რაზიკანი, პირქუშანი და სხვა. რაღაცა დანაშაულის გამო გაუღვენიათ გოგოჭურთა თემიდან ვაქას წინაპარი, გადასულა სნოში თავისიანებთან, იქაც რაღაცა დაუშავებიო, მამა გვიყვება ვაქასი, მოუსვენარნი ვყოფილვართო და გადმოსულა უკვე ფშავეში, ცაბურთაში, გადმოსახლებულ თავისიანებთან, იქიდან კი აფხუშოში, ჩარგლის ბველ სამოსახლოში ჩამოსულან.

გოგოჭურებისა და სხვა ხევსურების მიგრაციის ამბავი ფშავეს ტერიტორიაზე XIX საუკუნის შუა წლებში აღწერილი აქვს თიანეთის მამრის მაშინდელ უფროსს მ. ვ. მაჩაბელს წიგნში „თბილისის გუბერნიის თიანეთის მამრის სახელმწიფო გლეხების ეკონომიური ყოფა“. იგი წერს: „დიდი მიგრაცია ბარისაკენ ყველაზე მეტად თუშეთიდანა და ფშავეიდან ხდება. ხევსურები თითქმის უძრავად არიან. ამიგომ შემამყოთებელია ის ფაქტი, რომ ისინი დიდ გაჭირვებას განიცდიან. მთაერობამ უნდა მიიღოს გადამჭრელი ზომები, თორემ ეს ხალხი შეიძლება ამოწყდეს. ფშავეში თავისუფლდება ადგილები და ხევსურები აქით მოიწვიენ ნელ-ნელა, ბარს ვერ ენდობიან...“

ჩარგლის თემში შედის ოთხი სოფელი: ბუჭყინტა, გუდარახი, ჩარგალი და შარახე-2. ყველა ზემოხსენებულ სოფელში ცხოვრობს გოგოჭურთა თემის ხალხი. ეს სათემო გვარი იყოფა რამდენიმე ცალკე შტოდ: პირქუშანი, შავერდანი, რაზიკანი, ბაიანი, გორზამაულნი და გურასპაულნი“ (68, 385).

აქედანაც კარგად ჩანს, რომ გოგოჭური თემის სახელი იყო, ხოლო პირქუშანი, რაზიკანი და სხვა, მამის შვილობები. ისინი რომ გვარები ყოფილიყო, მაჩაბელი დაწერდა პირქუშაშვილები, რაზიკაშვილებიო. ეს მამიშვილობები გაფორმდა შემდგომში გვარებად (რაკი გოგოჭური გვარად არ გაიაზრებოდა) და დღესაც ჩარგლის ძირითადი მაცხოვრებელნი არიან: პირქუშაშვილი, რაზიკაშვილი, ბაიაშვილი, გორზამაული, გურასპაული, შავერდაშვილი (შარახევი).

რამიკათ მამიშვილობაში ვაქა-ფშაველას დიდი წინაპარი იმედა ერთ-ერთ დოკუმენტში გოგოჭურად არის მოხსენიებული - თემის სახელი ჩაუწერიათ მისთვის გვარად, თორემ „გოგოჭური“ რომ გვარად ყოფილიყო, მაშინ მთელი ჩარგლის თემი რაგომ შეიკვლიდა გვარს?

იმედას გოგოჭურობის ამბავი გამოკვლეულია. „იმედას, ანუ როგორც თურმე მას მოფერებით მამა ეძახდა, მამისიმედს, ხმირ-300

ად ვხედებით ხალხურ პოეზიასა და თქმულებებში, როგორც უმიმ-
არ მეომარსა და დარბაისელს, ხოლო ვაეა-ფშაველას მამა პაულე
კი ამის შესახებ წერს, რომ „ამ იმედის შეილი იყო მამაჩემის ბი-
ძა ბერო“ (ასე, რომ ვაეა-ფშაველა მამისიმედის ჩამომავალი მეო-
თხე თაობა იყო: ბერო-გივი-პაულე-ვაეა). მამისიმედზე, სხვათა
შორის, ასეთი გადმოცემაც არის დარჩენილი: მეფე ერეკლეს ის
ხშირად ეტყოდა თურმე: „ორი შენი ბრძანე, ბატონო, მაგრამ მე-
სამე კი ჩემი გაიგონეო!“ ეს ლამაზი გადმოცემა შეიძლება ხალხის
ფანტაზიის ნაყოფად ჩაგვეთვალო, რომ არ მოგვეპოვებოდეს წე-
რილობითი საბუთი მამისიმედისა და ერეკლე II-ის ურთიერთო-
ბის შესახებ. არსებობს ერთი 1750 წლის 6 ივლისით დათარიღებუ-
ლი დოკუმენტი, რომელიც მოურაე გ. ჩოლოყაშვილსა და ფშავე-
ესურთა შორის ატეხილ დავას და ამ დავასთან დაკავშირებით
თუმეთში ერეკლეს მიერ გამართულ ხალხურ სასამართლოს
(„თემურ რჯულს“) ეხება. მამისიმედი გოგოჭური ამ „რჯულის კა-
ცთა“ (მსაჯულთა) შორის იხსენიება“ (24, 47).

„რაზიკაშვილი“ რომ XIX საუკუნის შუა წლებამდე გვარად
არ იყო, ამას მოწმობს კიდევ სხვა დოკუმენტიც. ეს არის „ფშავეის
საეკლესიო წიგნები“, 1843 წლიდან მოყოლებული 1900-იან წლებ-
ამდე, რომლებშიც ჩაწერილია ახალდაბადებულთა, ახალჯვარდა-
წერილთა და გარდაცვალებულთა გვარები. ამ წიგნებში თუ რო-
გორი „გვარებია“ ჩაწერილი, ამაზე ზემოთაც გეჟონდა საუბარი.
კერძოდ, 1843 წლის წიგნში რაზიკათ მამიშვილობის წარმომადგე-
ნელნი ჩაწერილნი არიან ამგვარად: ნადირა ბერას ძე რაზიკანი,
ბერი ბესაიას ძე რაზიკანი, ხოლო ვაეას მამა პაულე, როგორც გა-
ნათლებული კაცი, „რაზიკოვად“ ეწერებოდა: „პაულე რაზიკოვი –
ჩარგლის ეკლესიის „პრიჩენნიკი“. თვით ვაეა-ფშაველაც რაზიკო-
ვად ეწერებოდა ერთხანს - „რომ ვინმეს ეთქვა - რაღაო? მეწყინე-
ბოდაო“, დაცინვით იხსენებდა შემდეგში.

1850 წლის ამავე საეკლესიო ჩანაწერებში უკვე ჩამოყალიბე-
ბულია მეტი წილი გვარების და მათ შორის „რაზიკაშვილიც“. ბე-
რიძე ბერის ძე რაზიკაშვილი, გიორგი იოანეს ძე რაზიკაშვილი,
პაულე გიორგის ძე რაზიკაშვილი... თუმცა იქვე, მათ გვერდით კი-
დეე გვხვდება ასეთი „გვარსახელები“: რაიბულ გოდერძის ძე გო-
გნელათი, იმედა მამუკას ძე ჭუბათი, მაჩხურა მამიას ძე ლოსურ-
თა, კურდღელა ფოცხეერის ძე ჭიჩოელი, ლეგა გამიხარდის ძე მა-

თურელი, მარაულ ლომის ძე მარაული, პატარკაცი მლუდელის წოწკურაულის ძე, ბერიძე გოგოლაუროვის ასული მარიამი, ქასა სოხურიშვილი სოხურის ძე, იმედა ქაეთარის ძე გოგოჭურიშვილი და სხვა მისთანები.

როგორც ეხედავთ, ისევ ისეთი წვალებათა გვარების გაფორმებაში. ვაჟამ და მისმა ძმებმა კი „რაზიკაშვილი“ 80-იანი წლებიდან დაიშვილდნენ.

ასევე გაუგებრობებია ალექსანდრე ყაზბეგის გვართან დაკავშირებითაც. ქართული ლიტერატურის ისტორიაშიცა და სახელმძღვანელოებშიც წერია, რომ ყაზბეგის წინაპრები ჩოფიკაშვილები ყოფილან და ამიტომ „ყაზბეგთან“ ერთად ფრჩხილებში ჩოფიკაშვილსაც ურთავენ. სინამდვილეში კი XIX საუკუნის დასაწყისამდე არც ერთი ყოფილა გვარი და არც მეორე. ჩოფიკაშვილი მამისშვილობა იყო, ყაზბეგი - მამის სახელი.

ალ. ყაზბეგის ბიოგრაფიასთან დაკავშირებით ძალზე საყურადღებო მასალები აქვს თავმოყრილი თავის მონოგრაფიაში პროფ. ე.შადურს, თავადაც მოხვევს. თურმე ყაზბეგის დიდი წინაპარი ყოფილა ქისტი ჩოფიკა. მას ჰყოლია ოთხი შვილი: ყაზბეგი, ზალია, გუგუა და ლეეანი. მათი სახელების მიხედვით არის დღესაც ყაზბეგში ოთხი მამისშვილობა: ყაზბეგიენი, ზალიენი, გუგუენი, ლეეანენი. ყაზბეგ ჩოფიკაშვილი მოურავად იხსენიება 1774 წელს შედგენილ ხევის აღწერილობაში: „ჩოფიკას შვილი მოურავი ყაზბეგ“. ყაზბეგის გარდაცვალების შემდეგ ხევის მოურავად დაუნიშნიათ მისი შვილი გაბრიელი, ძლიერი და გავლენიანი პიროვნება, რომელიც უკვე ჩოფიკას შვილად კი არა, ყაზბეგის შვილად მოიხსენიებოდა. ამას ადასტურებს ბატონი ვანო შადური: „ერეკლე მეორის წერილებში, რომლებიც 1791 წელს გაუგზავნია გაბრიელისათვის, ადრესატი დასახელებულია არა ჩოფიკაშვილად, არამედ ყაზბეგიშვილად“ (139, 10).

ამჟამად, რომ „ჩოფიკაშვილის“ შეცვლა „ყაზბეგისშვილით“ მოხდა მამის სახელების მიხედვით და არა გვარის გამოცვლის შედეგად. ბატონი ვანო კი მაინც ტრადიციული შეხედულების ერთგული რჩება და ცდილობს დაასაბუთოს - „ჩოფიკაშვილის“ „ყაზბეგით“ შეცვლა რუსებისაგან მოხდაო. ფაქტები კი იმას მოწმობენ, გაბრიელი რუსების დროსაც კარგახანს უგვაროდ იყო და მას მხო-

ლოდ მამის სახელით მოიხსენიებდნენ სახელთან ერთად. ამას მოწმობს სტეფანწმინდის ეკლესიის მესასელელის წარწერაც: „ჩყო (1809) წელსა იენისის თვესა სადიდებლად წმინდისა ცხოველისა სამებისა აშენებულ იქნა გაძარი ესე სახელსა ზედა წმინდისა მთავარანგელოზისა მიხეილისასა პოლოლოკონიკის გაბრიელ დიმიტრის ძე ყაზიბეგოვისაგან“. დიმიტრი და ყაზიბეგოვი, ორივე მამის სახელები რომ არის, ამასაც განმარტავს მონოგრაფიის აუტორი: გაბრიელის მამას მთის კვალობაზე ორი სახელი რქმევიაო. რუსულად გაფორმებულმა ყაზბეგოვმა კი ჩანს გვარისაკენ დაიწყო გადახრა და ამიტომ არის ორივე ერთად.

„ყაზბეგოვი“ რომ მამის სახელია, ეს კიდევ უფრო აშკარად ჩანს იქვე, პარალელური რუსული წარწერიდან: "1809 год, июня месяца, во славу святые животворящие Троицы, построен храм сей во имя святого Архангела Михаила подполковника Гаврилою Дмитриевым сыном Казбеком" (139, 11).

აი, ამ ხანებში, რაკი მამისშვილობიდან ან მამის სახელებიდან იკეთებდნენ გვარებს, გაბრიელმა, როგორც ყაზიბეგის შვილმა, რუსულ გვარებთან მიახლოებული ელერადობით (და არა ქართული გაფორმებით „შვილით“) დაიმკვიდრა გვარი „ყაზბეგი“, ხოლო დანარჩენმა ძმათაშვილებმა, უბრალო ხალხმა დიდი წინაპრის, ჩოფიკას სახელის, მამისშვილობის მიხედვით გაიფორმეს „ჩოფიკაშვილი“.

ამგვარად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ საზოგადოების განვითარებასთან ერთად, თანდათან, საუკუნეების მანძილზე ვითარდებოდა და სრულყოფილი ხდებოდა ადამიანის წოდება. მხოლოდ სახელი იყო თავდაპირველად, შემდგომ მოითხოვა მეორე კომპონენტის დამატება, ბოლოს კი საჭირო გახდა მესამე კომპონენტი (სახელი, მამის სახელი, გვარი). ეს გამოიწვია მოსახლეობის ზრდამ და ხალხის სწრაფმა ადგილმონაცვლეობამ, ცხოვრების გართულებამ. დღეს კი უკვე სამკომპონენტიანი წოდებაც ვეღარა შეელის თურმე საქმეს. მაგალითად, შვედეთის რევამილიონიანი მოსახლეობიდან სამ მილიონს სამი გვარი აქვს მხოლოდ: ანდერსონი, იუპანსონი და კარლსონი. მთაში, ამ ერთნაირგვარიანებში რამდენი იქნება ერთნაირსახელიანები და მამის სახელიანები. მოსკოვში „ივან ივანოვიჩ ივანოვი“ ასი ათასზე მეტი ყოფილა. ასეთ შემთხვევებში სამკომპონენტიანი წოდებაც უკვე ზოგადი სახელივით მოჩანს და ის ფაქტიურად უკვე კონკრეტულ ადამიანზე ვეღარ მიუთითებს; წოდება ვეღარ ასრულებს თავის ძირითად ფუნქციას - პიროვნების საზოგადოებისაგან გამოყოფას. ასეთმა ვითარებამ შექმნა საჭიროება კიდევ სხვა დამატებითი საშუალებების ძიებისა. ზოგიერთ სახელმწიფოში შემოღებულია შიფრი, ე.ი. თითოეული ადამიანი დაშიფრულია, დანომრილია. დანიიში, მაგალითად, ახალდაბადებულებს ათნიშნა ნომერს აძლევენ, რომელიც შესატყვისია მისი გვარ-სახელისა და სხვა მონაცემებისა. ელექტროგამომთვლელი მანქანისათვის ასეთი ციფრები უფრო მოსახერხებელია. რომ ავიღოთ, ვთქვათ, ასეთი ნომერი 70-0205-1321. ამ ნომრის მქონე ადამიანი დაბადებულია 1970 წლის 2 მაისს (მე-5 თვეში), სარევისტრაციო წიგნში გატარებულია 132-ე ნომრად მამაკაცი, მამაკაცის ნომერი 1-ია, ქალისა -2.

გერმანელებმა ასეთ დაშიფვრაში სხვა მონაცემებიც შეიტანეს, მაგალითად, ასაკი და სხვა (42, 14).

ასეთი აღრიცხვის სისტემა ადრე თუ გვიან ყველა ქვეყანას დასჭირდება, მათ შორის საქართველოსაც, რადგან ეს ძალზე ეფექტური საშუალებაა თუნდაც მარტო პიროვნების სწრაფად დადგენისათვის.

აი, ასეთია მოსაზრება ქართული გვარების წარმომოხობა-ფორმირების შესახებ ძალზე მოკლედ და ძალზე ზოგადად. შეგვეძლო კიდევ უამრავი ფაქტის მოხმობა, მაგრამ ამჯერად, ეფიქრობთ, ესეც საკმარისია. შემდგომში კი ანთროპონიმიის ამ კუთხით კვლევა, გვჯერა, კიდევ უფრო გააღრმავებს ჩვენს მოსაზრებას და დაამკვიდრებს ქართულ მეცნიერებაში.

ქართული გვარების სტრუქტურა

ქართული გვარების აგებულება მრეალფეროვანია. თავისუფალმა არჩევანმა თავის დროზე დიდი სიჭრელე შექმნა. აქ გვხვდება ნული ფორმიდან დაწყებული უმაღლეს გართულებამდე (შედგენილი და კიდევ აფიქსებით გაფორმებული) შემთხვევები. ეს პროცესები დღესაც გრძელდება, მოძრავია, ცოცხალია, ცვალებადია. ჩნდება და იქმნება ახალი გვარები, ხდება გვარების შეცვლა. არის ტენდენციებიც. მაგალითად, ჩვენის ამრით, გათხოვილ ქალებს, შესაძლოა, შემდგომში დაუმკვიდრდეს ორმაგი გვარები.

ქართულ გვარებს უმთავრესად იგივე მაწარმოებლები აქვს, რაც ქართულ სახელებს (ჩაჩაური, ნათელიძე - დღესაც მოქმედი სახელებია). თითქმის ყველა მაწარმოებელია გადმოყოლილი, მყოლილი გვარებში, ზოგი უფუნქციოდ, ზოგი ფუნქციით. ფუნქცია აქვს დაკარგული, მაგ., იკა კნინობით - საალერსო ფორმანგს (დედიკა, მინდიკა) გვარებში - მინდიკაური, გრიშიკაშვილი. ზოგმა ფორმანგმა კი სახელებიდან გვარებში გადაინაცვლა და გვართა სპეციალურ მაწარმოებლად იქცა. ასეთებია: -ძე, -შვილი, -ური, -ყვა, -ბერ და სხვა.

ის სუფიქსები, რომელთა შესახებაც სახელების წარმოქმნასთან დაკავშირებით გექონდა საუბარი, გვარებშიც გვხვდებიან და ფუნქცია კი აღარა აქვთ, აქ კიდევ მათი გამოყოფა საჭიროდ აღარ მიგვაჩნია. შეეჩერდებით მხოლოდ გვართა წარმოებაზე, მისი გამოვლინების სხვადასხვა მხარეზე.

ზოგიერთ ენაში, აღმოსავლურშიც და დასავლურშიც, გვარად ჩვეულებრივი სახელი გამოდის ყოველგვარი ფორმანგების გარეშე. ესენია მამის თუ სხვა წინაპართა სახელები ჩინეთში, მაგალითად, ზოგიერთის გვარი რამდენიმე ათეული სახელისაგან შედგება. მათში ჩამოთვლილია მთელი შტო, დინასტია წინაპრებისა. სუ

ფთა სახელებია ევროპულ ენებშიც. საფრანგეთში, მაგალითად, „თანამედროვე ფრანგ ხელოვანთა შორის კარგად ცნობილი, ნაადრევად გარდაცვლილი მსახიობი ჟერარ ფილიპი და კომპოზიტორი ფილიპ ჟერარი. ერთ შემთხვევაში ჟერარ სახელია, ფილიპი - გვარი, მეორეში - პირიქით, ფილიპი სახელია, ჟერარი - გვარი“ (166, 295).

მიუხედავად იმისა, რომ ქართულში გვარები ძირითადად სპეციალური ფორმანტებით არის გაფორმებული, ევროპულისა და აზიურის მსგავსი გვარებიცაა გვაქვს - ე.ი. გვარად აღებულია სახელი, ზოგადი ან საკუთარი, ყოველგვარი დართულების გარეშე: შერმადინი (გვარად ქვეული სახელია ქართლში), შენგელი (გვარად ქვეული სახელი დას. საქართველოში, პარალელურად გვარიც არის სამეგრელოში - შენგელია), ყაზბეგი (კავკასიაში გავრცელებული თურქული წარმოშობის სახელია - ყაზბეგ მიქაილოვი დაღესტნელი ცნობილი მეცნიერია), ათაბაგი (გვარია დას. საქართველოში, მოდის თურქული „ათაბეგი“-დან „მამაბაგონი“ - გამაჰმადიანებულ ქართველთა წოდება იყო მესხეთში). გამგებელი (თანამდებობის ტერმინი), კორგი (გვარია დას. საქართველოში: ნიშნავს ამასს, მვიადს, ქედმაღალს, გორაკი, ამალელებული ადგილი, სოფელია, რაჭაში), მესხი, მეგრელი, სვანი, მდივანი და სხვ. მაგრამ მთელ რიგ ენებში გვარის საწარმოებლად სახელს რაიმე ფორმანტი ერთვის; რუსულში -ОВ, -ИИ, რაც ქართულ -ურს უდრის და კუთვნილებას გამოხატავს, სხვა ენებში კი ჩვენი -ძე და -შვილის გოლფარდი სიტყვები დაერთვის, რომლებიც „შვილს“ აღნიშნავენ: არაბულში „იბნ“, სპარსულში „მადე“, თათრულ-ამერბაიჯანულში „ოლი“, გერმანულ ენებში „მონ, სონ“ და სხვ.

დღეს ქართულ გვართა ძირითადი მაწარმოებლებია: აღმოსავლეთ საქართველოში -შვილი -ძე, -ურ(-ულ), დასავლეთ საქართველოში -ია, -უა, (ვა), იან. გვაქვს გვარების (იგივე სახელთა) სხვა, ნაკლებად გავრცელებული მაწარმოებლებიც: -ელ (წარმომავლობის) -ყვა, -ში, -ისა, -სკირი, -ბერი, -არ, მ-არ, -ელ -ა და სხვ.

“შვილი” და “ძე”, როგორც წესი, ერთვის მხოლოდ ადამიანთა სახელებს, მამის სახელებს, იშვიათად - დედის სახელებს. თუ დაქვრივებულმა დედამ, მამიდან ან ბებიამ გაზარდა და მათი სახელით იცნობენ - მშექალას შვილიო, ელისაბედას შვილიო. გვარის ჩამოყალიბების პროცესში გვარებად გაუფორმდათ: ზექალაშვილი, ჰა-

გარქალიშვილი, ელისაბედაშვილი, მარგალიტაშვილი, მნათობიშვილი, ქერივიშვილი, მარგალიტაძე, ფიქრიაული, ყამარაული, ნინოშვილი, ბაჯიაშვილი (“ანაბაჯის ლექსის“ ავტორს მიაჩნია, რომ ეს გვარი ანაბაჯიდან მოდის: “გვარი ბაჯიაშვილისა დღეს ხომ გამრავლეს ბულია, უკვდავია მის სახელი, თვითონ დამიწებულა“).

ძველ დროში, გვარის ჩამოყალიბებამდე, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ასეთი წარმოება სახელთან ერთად ემსახურებოდა მხოლოდ და მხოლოდ ადამიანის ვინაობის გარკვევას, მითითებას, ამიგომ “შვილი“ და “ძე“ ბოლოში კი არა, შეიძლებოდა წინაც მდგარიყო: “შუშანიკის წამება“ ასეთი ფრაზით იწყება: “იყო მერვესა წელსა სპარსთა მეფისასა, კარად სამეფოდ წარემართა ვარქსენ პიტიახში, ძეი არშუშანისი“. ასევეა მეთურამეკე საუკუნეში, როცა “შვილს“ ხან მამის სახელის წინ სეამენ და ხან მომდევნოდ – “პაულია, შვილი პეტრიასი“. მაგრამ თუ „შვილი“ ბოლოს იღება, მამის სახელი ნათესაობითის სრულ ფორმას აჩვენებდა, რაც მხოლოდ კუთვნილებამე მიუთითებდა – “პეტრიას შვილი“. შემდგომში კი, გვარად ქცევის პერიოდში, ბრუნვის ნიშანს “ს“ მოეკეცა “შვილი“ და “ძე“ სახელს შეერწყა და ასე მივიღეთ გვარები პეტრიაშვილი (პეტრიას შვილი) და გიორგაძე (გიორგას ძე). ასევე კუთვნილებას გამოხატავს -ურ (დისიმილაციით -ულ) სუფიქსი. “მურაბაული“ ნიშნავს “მურაბასი“ და შვილი იგულისხმება, “წიკლაური“ – წიკლასი, წიკლას შვილი (იხ. -ურ სუფიქსზე, გვ. 180). ამ “შვილმა“, “ძემ“ და “ურმა“ ისეთი გავრცელება პოვა, რომ შემდგომში ისეთ გვარებსაც დაურთეს, ადრე რომ უამისოდ იხმარებოდა, უმთავრესად კი წარმომავლობის -ელ სუფიქსით გაფორმებულიება. ზოგი იმათგანი დღესაც ისევე იხმარება (ბოტკოველი, ბოდაველი, გლოველი, ანატორელი, კორინთელი, თუხარელი, იმხნელი, ლემკაშელი, ლიქოკელი, მათურელი, რომკელი და სხვა), მაგრამ ბევრ ასეთ გვარს კი, როგორც ჩანს, უფრო მეტად გაქართულების მიზნით, უფრო ნამდვილ გვარად ქცევის მიზნით, ეს სპეციალური მაწარმოებლები დაურთეს და მივიღეთ გვარები: ბარდაველი-ი-ძე, ვარასკენ-ელ-ი-ძე, ხონ-ელ-ი-ძე, ბირთველი-ი-შვილი, ბოგველი-ი-შვილი, კაეთ-ელ-ი-შვილი, ცაბა-ურ-ა-შვილი, კაკა-ურ-ი-ძე, შეკუმშულები: კარდანახ-ლ-ი-შვილი, ბეწუკ-ლ-ი-შვილი, მარტყოფ-ლ-ი-შვილი, გვაქეს გვარები: როყვა, ინგორო-ყვა, დელე-ყვა, მაგრამ – ჭან-უ-ყვა-ძე, ბობო-ყვა-ძე, გვაქეს: ხალვა-ში,

ჯა-ში, მემიში-ში, მაგრამ გურე-ში-ძე, გეგე-ში-ძე, დათე-ში-ძე, ნაკა-ში-ძე, ყიფ-ში-ძე და სხვ. გვაქვს გვარები: მამისა, გვარისა, გიგისა, მონაყარდისა, მაგრამ – მონაყარდისაშვილი, უფლ-ისა-შვილი, მეფ-ისა-შვილი, ბატონ-ისა-შვილი, ხატ-ისა-შვილი და სხვა.

მოგ ასეთ გვარს შესაძლოა ელ-ზე დაბოლოებული გვარი კი არა, წარმომავლობის მიხედვით შერქმეული ზედმეტი სახელი დაედო საფუძვლად: ფხოველაშვილი, შილდელაშვილი, ხაშმელაშვილი, გრემელაშვილი, დარძულაძე, ლუღლაური, ქიმიყურაშვილი და სხვ.

-იან. ეს დაბოლოება სევანურსა და რაჭა-ლეჩხუმშია გაბატონებული, უმთავრესად კი სევანეთში (დადეშქელ-იან-ი, ცინდელ-იან-ი, სალლ-იან-ი, შამფრ-იან-ი, ხერგ-იან-ი და სხვ.). ძველ დროს სამეგრელოში ასეთი დაბოლოებიანი გვარები ყოფილა, შემდგომში მეტწილს “ნ” დაუკარგავს და -ია დარჩენილა. -იან-ით დაბოლოებული გვარი თითო-ოროლა შემორჩა, ისეთი, როგორიც არის “დადიანი”.

ბ-ნი აკ. მანიძე ამ სუფიქსთან დაკავშირებით წერს და ჩვენ ენათმეცნიერებაშიც ეს აზრია ერთადერთი, რომ ძველად ასეთი (-იან სუფიქსიანი – გ.ხ.) გვარები აღმოსავლეთ საქართველოშიაც უნდა ყოფილიყო გაერცელებული, მაგრამ აქ ეს იან შემდეგ შეუცვლია ძე-სა და შვილ-ს. ამის გამო იან დაბოლოებას დაუკარგავს პირვანდელი მნიშვნელობა და გარკვეულ შემთხვევაში შემონახულია ჩამომავლობისა და კუთვნილების აღსანიშნავად, ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ ფორმა მრავლობითია. ამ შემთხვევაში მერმინდელი შვილი ჩამომორდება ხოლმე გვარს და აღდგება ძველი იან. ციცი-ი(ს)-შვილი: ციცი-იან -(ნ)-ი (-ციციშვილები), სადაც ორო ნ-საგან ერთი ისმის ხოლმე, მაგრამ, რომ ორი იგულისხმება, ამას ადასტურებს ნათესაობითის ფორმა, ვთქვათ ასეთი: “ციციან-თ პური” ან ნათ. -სახელობითი: “ციცი-ან-თ-ი. თუ შვილ-ის მოკვეცის შემდეგ იან-ი უნდა დაერთოს ა-ზე გათავებულს ბოლოუკვეცელ სიტყვას, მაშინ იან-ს პირველი ხმოვანი და – უსუსტდება და სულ დაიკარგება: ოთარა-(ს)-შვილი: ოთარა-ან-ი, ოძელა-(ს)-შვილი: უკანასკნელი ფორმის სიტყვები დროთა განმავლობაში სოფლის სახელებად იქცა აღმოსავლეთ ოძელა-ან-ი და მისთ. (ამათ ნაცულად: ოთარა-ან-ნი, ოძელა-ან-ნი). საქართველოში. განსაკუთრებით კახეთში (ქიზიყითურთ). ოღონდ აქ ფორმა გამარტივებულია, -ორი ნ-საგან ერთია დარჩენილი და მრავლობითის გაგება და-

კარგულია: მელა-ან-ი, მაჩხა-ან-ი, გიბა-ან-ი, ოზა-ან-ი, გურჯა-ან-ი და მისთ“ (144, 123).

-იან სუფიქსთან დაკავშირებით ძალზე საყურადღებოა ს. ჯანაშიას აზრი. იგი წერს: „სუფიქსის მნიშვნელობათაგან განსაკუთრებით საყურადღებოა პირველი – კრებითი. ამ მნიშვნელობის გამოხატვაში ჩვენ ვხედავთ სუფიქსის პირვანდელსა და უძველეს ფუნქციას. ეს მნიშვნელობა ფორმანგისა ნათლად არის წარმოდგენილი ქართულურ გვარსახელებში, რომელთაც სათანადო დაბოლოება მოეპოვებათ. გვარსახელის ეს დაბოლოება თავდაპირველად გაერცელებული იყო. ჩანს, ყველა ქართველ გომში და ქართველურს პატრონიმისტიკულ მორფოლოგიაში იგი ერთი ყველაზე აღრინდელი მოვლენათაგანია. ღრთოთა ვითარებაში ეს ფორმა ზოგ ქართულ გომში დასუსტდა, ზოგან თითქმის მთლად დაიკარგა. ყველაზე კარგად ამჟამად იგი სვანეთშია დაცული“ (178, 212).

ღიახ, იყო და არის კიდევ შემორჩენილი -იან, -ან, -ნ დაბოლოებანი მთელ რიგ კუთხეებში, დიალექტებში, სადაც მხოლოდ ერთ მამისშვილობასა თუ ერთი გვარის ერთიანობას, სიმრავლეს აღნიშნავს. მთიულეთსა და ღუმეთის რაიონის ქართლის ნაწილში, ბარში დღესაც „ცოცხალი გომონიმები: მამუკიანი, ლამარიანი, ბერიანი, ქუშიანი, ქოჩიანი, ობლიანი, ნაგლიანი, პირმისიანი, მილახერიანი, თორელანი, ჩოხელანი, სიჯანანი და სხვ. -ან და -ნ-ც ისეთივე მნიშვნელობით არიან, როგორითაც -იან. ამ სუფიქსებს აღმოსავლეთ საქართველოში კომლთა თუ სოფლის მაცხოვრებელთა აღნიშვნის ფუნქცია შერჩა, სვანეთში კი გვარების გამწვანებელ ელემენტად იქცა. ამოსავლიდანვე მათ იგივე კუთვნილების ნიჟანსიყ ახლავს სიმრავლის აღნიშვნასთან ერთად, რაცა აქვს -ურ (-ულ) სუფიქსებს.

-ია. როგორც აღვნიშნეთ, ეს დაბოლოება -იან დაბოლოებიდან მომდინარედ არის მიჩნეული და სამეგრელოსთვის არის ნიშანდობლივი: მაკალათია, ქანთარ-ია, შენგელ-ია, ხახუბ-ია, კუცია, შონ-ია, ცხადა-ია, პერგა-ია..

-უა (-ვა) დაბოლოებაყ „ია-სთან ერთად და მის პარალელურად სამეგრელოსთვისევა დამახასიათებელი. მართალია, -ია და -უა (-ვა)-ზე დაბოლოებული გვარები იმერეთისა და გურიაშიყ გვხვდება, მაგრამ ისინი სამეგრელოდან არიან გამოსულნი. ისიყ უნდა აღინიშნოს, რომ სამეგრელოში შვილზე, ძე-ზე და ურ-ზე დაბოლო-

ებული გვარებიც გვხვდება. მართალია, ცოცხა, მაგრამ შაინც არის აქა-იქ: ცირამ-უა, ესებ-უა, ხუბ-უა, ფოჩხ-უა, კოდ-უა, გოთ-უა, ბერულა-ვა, ხურცილა-ვა, ივარდა-ვა, ვაბედა-ვა, სიჭინა-ვა, მონია-ვა, ელია-ვა, ჯანჯალა-ვა.

სკირი, ჭკორი. სკირი ჭანურად “შვილს” ნიშნავს: მეგრული წარმოშობის გვარებში შეიძლება აგრეთვე გამოიყოს “შვილის” აღმნიშვნელი სიტყვა სკირი და “ყმის” აღმნიშვნელი ჭკორი. ასეთებია: ასკილეი-სკირი, კვეკვე-სკირი, პაპა-სკირი (პაპა მეგრულად “მღვდელს” ნიშნავს, ასე რომ, პაპასკირი იგივეა, რაც ხუციშვილი), წულეის-კირი (შეადარეთ წულა-ძე, წულა-ია), ბული-სკირ-ია (შეადარეთ: ბულ-ია, ბულია-ძე, ბულიე-შვილი). გაბე-სკირ-ია (შეადარეთ: გაბო-ძე, გაბა-შვილი). გეგეჭკორი (“გეგე” მეგრულად ეწოდება წმინდა გიორგის, ასე რომ, გეგეჭკორი ნიშნავს “წმინდა გიორგის ყმას”, ანუ “წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიის მსახურს”: “მასთანავეა დაკავშირებული გვარები “პა-ჭკორ-ია, ვადა-ჭკორ-ია და აგრეთვე გვარი გეგეშიძე (“წმინდა გიორგისა”) (166, 298).

-ყვა. სულ რამდენიმე ქართულ გვარში გვხვდება, კერძოდ, გურიაში “რო-ყვა, ინგორო-ყვა, ლელე-ყვა, ბობო-ყვა-ძე, ჭანუ-ყვა-ძე. მეცნიერები ყვა-ს უკავშირებენ ჩერქეზულ-ადიღეურ ენებს, სადაც ეს სუფიქსი ძალზე გავრცელებულია გვარების საწარმოებლად (იქვე).

-ისა. გენეტივის, ნათესაობითის, კუთვნილებითობის ის გაგება, რაც გვართა დაბოლოებებს ახლავს, აშკარად არის გამოხატული ნათესაობითის ამ ბრუნვის ნიშნით, რომელიც ერთვის სახელეზსაც (ბედისა) და აქიდან გადაყოლილა გვარებში, როგორც სხვა მაწარმოებლები. გვხვდება მხოლოდ -ისა-თი გაფორმებული გვარებიც (გვარ-ისა, გიგ-ისა, მამ-ისა, მამისახისა, მონაეარდ-ისა) და ისა-თი გაფორმებული “შვილ” დართულებიც (ბატონ-ისა-შვილი, მეფისა-შვილი, უფლ-ისა-შვილი, ხაგი-სა-შვილი, ხეთ-ისა-შვილი და სხვ.).

-ში. მუსტად ამ ისა-თი გაფორმებული გვარების გოლფარდია ჭანური ნათესაობითი ბრუნვის -ში(-იში) ნიშნით გაფორმებული ჭანურიდან მომდინარე გვარები: ხალეა-ში, სადიკ-იში, ქვახულიში, ზაქირ-იში, ვინლ-იში, ასეთ გვარს კი შემდეგში, ქართული გვარების მსგავსად დაურთავს “ძე”. დამბა-ში-ძე, გურე-ში-ძე, ყიფში-ძე, ნაკა-ში-ძე, კვატა-ში-ძე...

-ელ. ამ სუფიქსის ძირითადი ფუნქცია ქართულში ადამიანთა წარმომავლობის, სადაურობის გამოხატვაა (თბილის-ელ-ი, ქუთაის-ელ-ი...). ასეთი წარმოება უძველესი ჩანს. ამაზე მიგვითითებს ქართული მწერლობის ძეგლებში დართული წოდებები ("ხანძთელი"...). ასე შერქმეული სახელები თუ ზედმეტი სახელები გვარის ჩამოყალიბების ვამს გვარებად გაფორმდა. ასეთებია: ანაგორ-ელ-ი, პანკის-ელ-ი, ხობარ-ელ-ი, კორინთ-ელ-ი, თუხარ-ელ-ი, იმხნ-ელ-ი, ლემკაშ-ელ-ი, ლიქოკ-ელ-ი, მათურ-ელ-ი, რომკ-ელ-ი, ბოდავ-ელ-ი, ბოტკოვ-ელ-ი, ბეწუკ-ელ-ი და სხვ. ესენი დღესაც გვარებად არიან, მაგრამ ბევრ მათგანს შემდეგში გვარის უფრო სპეციფიკური მაწარმოებელი დამატება.

ღული სოფელია ხევსურეთში. იქიდან წამოსულები მოგნი "ღულელებად" იწერებიან, ზოგს კი "ნამდიელ" გვარად ვარდაუქმნია "ურ" სუფიქსის დართვით და "ღულელაურად" დაწერილა. თუმცა ღულიდან ერწომი თიანეთის რ-ში ჩამოსახლებულთ სოფელი "ღულელები" დაუარსებიათ და გვარიც თავისი - ქისტაური შეუნარჩუნებიათ. მსგავსად გართულებულთ გვარებია: კავთ-ელ-ი-შვილი, ბირთვ-ელ-ი-შვილი, ბოგვ-ელ-ი-შვილი, მცხეთ-ელ-ი-შვილი, ხონ-ელ-ი-ძე, ვარასკნ-ელ-ი-ძე, ბარდავ-ელ-ი-ძე, ქიშიყელ-ა-შვილი, შილდ-ელ-ა-შვილი, შანდ-ელ-ა-შვილი, ხაშმელ-ა-შვილი, გრემელ-ა-შვილი, მამათ-ელ-ა-შვილი, ზოგ გვარში -ელ შეკუმშულია და მარტო "ლ" არის დარჩენილი: მარტყოფ-ელ-ი-შვილი, ჭოპორტ-ელ-ი-შვილი, ბეწუკ-ელ-ი-შვილი, კარდანახ-ელ-ი-შვილი და სხვ.

მ-ელ. ძველ საქართველოში წარმომავლობის -ელ სუფიქსს აძლიერებდა პრეფიქსი მ-. ეს პრეფიქსი შემდეგში ამოვარდა ხმარებიდან, მაგრამ რამდენიმე გვარში შემორჩა. ასეთებია ცნობილი გვარები: მ-აჩაბ-ელ-ი (აჩაბეთიდან), მ-ეტრევე-ელ-ი (ეტრევე-ი-დან), მ-არაგვ-ელ-ა-ძე, მ-არგვ-ელ-ა-შვილი (არგვეთიდან), მ-ატაბ-ელ-ი (ატაბე-დან - ხევსურეთშია ასეთი სოფელი და იქიდან ჯუგანში ჩამოსახლებულ კაცს მიუღია ასეთი გვარი).

-არ. ელ სუფიქსით ესეუ წარმომავლობისაა, მიუთითებს ადამიანის ვინაობაზე. სულ ორიოდ გვარში გვხვდება: ხოტიე-არ-ი (ხოტიევი სოფელია რაჭაში), ქილიფთ-არ-ი.

ძველ ქართულში ამ სუფიქსსაც ხანდახან წინ მ პრეფიქსი უბამდა მხარს. გვექონდა ასეთი წოდება: მ-ტბე-არ-ი. გვარების სრული აღწერის შემდეგ შესაძლოა ასეთი გვარები სადმე აღმოჩნდეს.

ბერი. არის მთელი რიგი ქართული გვარებისა, რომლებშიც გამოიყოფა “ბერი”. ივანე ჯავახიშვილის გამოკვლევით ეს სიტყვა მოგადქართული ყოფილა და ვაჟიშვილს აღნიშნავდა (115; 124, 125). საქართველოში ადამიანის საკუთარ სახელად შემორჩა (ბერუა, ბერი, ბერა), საიდანაც წარმოიქმნა გვარები ბერაშვილი, ბერიძე, ბერაია და სხვ. ჭანურში კი თავდაპირველი მნიშვნელობა შემოუნახავს: ბერე “შვილს”, “ვაჟს” ნიშნავს. სწორედ ეს “ბერე // ბერი” უნდა დართვოდა თავდაპირველად მამის სახელებს ისევე, როგორც ერთვოდა “შვილი” და “ძე”. გვაქვს კიდევ ასე, “სუფთად” შემონახული რამდენიმე გვარი: კახაბერი, კაკუბერი, ქაქუბერი (თუმცა შეიძლება ითქვას ესენი სახელები უფროა პირველ რიგში), მაგრამ ზემოთ აღნიშნული სხვა ჭანური მაწარმოებლების (სკირი, ში) მსგავსად, ისიც ჩანს, ბუნდოვანი რჩებოდა თანამედროვე ქართული-სათვის და დამატებით “შვილითა” და “ბეთი” გაფორმდა. ასეთი გვარები, საკმაოდ ბევრია: გოგი-ბერიძე, ღოლა-ბერიძე, გუმ-ბერიძე, ედი-ბერიძე, თუთ-ბერიძე, თაე-ბერიძე, მაცა-ბერიძე, სულა-ბერიძე, ლოლო-ბერიძე, შალამ-ბერიძე და სხვანი.

გვაქვს გვარები, სადაც “ბერი” ბოლოში კი არა, თავში ერთვის: ბერკაციშვილი, ბერბიჭაშვილი, ბერბერაშვილი... აქ უკვე სხვა შემთხვევასთან გვაქვს საქმე: “ბერი” აღნიშნულის გაგებით კი არა, ამ სიტყვის დღევანდელი გაგებით არის - სიბერის, ხნიერების, “ბერბიჭა” ხომ უცოლოდ დარჩენილ ვაჟს, კაცს, ნიშნავს, ისევე როგორც “შინაბერა” – გაუთხოვარ ქალს.

ბერიძე, ბერაძე, ბერუაშვილი და მისთანა გვარების საფუძვლად კაცის სახელად “ბერი” რომ იყო, ეს ფაქტი უცყუარია, თვით კაცის სახელად, უფრო სწორედ, ბავშვის სახელად ბერი რატომ უნდა ყოფილიყო, ამისი ახსნა მოცემული აქვს ისევ ბნ. ივანე ჯავახიშვილს. ის “ქართველების წარმართობაში” წერს: “ქართველი ხალხის ამროვნებაში წმიდა გიორგის ძეგლი, წარმართობისდროინდელი, ქართველების მთავარი ღვთაების, მთვარის ადგილი უკავია”...

“... წმიდა გიორგისათვის შეთქმულ ბავშვებს მთელ საქართველოში “ბერს” ეძახიან, წმიდა გიორგის ხატის მთავარ მსახურსაც ხომ “ხვეისბერი” ერქვა, მამასადამე, ყველა, ვისაც კი წმიდა გიორგის - მთვარის მსახურის და მონობის აღთქმა ჰქონდა დადებული, ბერად იწოდებოდა” (171, 90, 95).

შედეგნილი, ანუ თხზული გვარები

შედეგნილი, ანუ თხზული გვარები შედეგებიან ორი სახელისაგან, ორი ფუძისაგან, რომელნიც ყოველთვის რაღაცა კანონზომიერებით არიან შერჩეულნი, მათ ერთმანეთთან შეკავშირებას რაღაცა აზრი აერთიანებს. ამისდა მიხედვით ყალიბდება მათი გრამატიკული ფორმაც.

უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ასეთი გვარების უმეტესობას საფუძვლად უძევს ორმაგი სახელები თუ ზედმეტი სახელები, ისეთები, როგორიც არის: გულმაგარა, გულჩიგო, გულჩიორა, მამისიმედი, კაცოქრო, დედისკეთილი, დედასლევანა, კბილცუცხლა და სხვა. ასეთი სახელებისაგანაც ისევე, როგორც ჩვეულებრივი სახელებისაგან, გაფორმდა გვარები, მაგრამ გვარის ჩამოყალიბების შემდგომაც გაჩნდა სპეციფიკური, გვართათვის დამახასიათებელი მოუღენები. ყოველივე ამას თუ გაეითვალისწინებთ, შეიძლება გამოიყოს რამდენიმე ძირითადი ჯგუფი:

1. შეერთებულია სახელი და წოდების, თანამდებობის სახელი, ე.ი. ორი სახელი. გვარების ამ მოდელს საფუძვლად დაედო საქართველოში არსებული ისეთი უძველესი შერწყმა ადამიანის სახელისა და თანამდებობისა თუ წოდების სახელისა, როგორიც არის იაკობ-ხუცესი, ვარსკენ-პიგიახში და მისთანები. ზოგი ასეთი წყვილი ყოველგვარი მაწარმოებლების გარეშე დარჩა: თარხან-მოურავი, სიღამონ-ერისთავი... ხოლო ზოგმა დაირთო გვარის მაწარმოებელი: მოსემღვდელიშვილი, შიომღვდელიშვილი, პეტრემღვდელიშვილი... მოდელის მიხედვით (სახელი-სახელი) ამ რიგში მოხვდა ისეთი გვარები, როგორიც არის: თაყყელიშვილი, თაყელუმაძე...

2. არსებით სახელს ერთვის განსაზღვრება (მედსართავი, მიმღეობა... უფრო სწორად კი, პირდაპირ დამატებას ერთვის შემასმენელი. ასეთი წყობისას (და მათ მებრუნებულ ვარიანტსაც), როგორც ჩანს, თითქმის მთლიანად ზედმეტი სახელები უძევს საფუძვლად: ხრილილოკიაშვილი (ხრილი წისქვილში ფქვილის მტვერს ნიშნავს). ვისაც ეს ზედმეტი სახელი შეარქვეს, ჩანს გაჭირვებული იყო და როცა არავინ ფქვადა, შეიპარებოდა წისქვილში და ამ ხრილს ჭამდა), წვერიკმაზაშვილი, ყვალბერაშვილი, კატაპარიაშვილი, ერბოწონიაშვილი, ქვასროლიაშვილი,

ქვახარშიაშვილი (ძუნწთა მეგსახელიდან. ეს გვარი ჩანს, ითაკილეს და ზოგს უკვე ქვახარიაშვილებად გადაუკეთებიათ), თითილოკიაშვილი, თივათელაძე, თვალმიხელაშვილი, გორგლეჯიაშვილი, კალომლეწაყვი, ვაქებელაშვილი, თავთეთრაშვილი, თაეშაყაძე, თაელიდიშვილი, თაეზარაშვილი, პირქუშაშვილი. პირცეცხლაშვილი, ფეხმოჭრილაშვილი, ფეხსველაშვილი, კოჭიბროლაშვილი, ცაწკრიალაშვილი და სხვ.

3. პირველ ადგილზე დგას განსაზღვრება, მეორეზე - არსებითი. განსაზღვრება შეიძლება იყოს ზედსართავი (ვითარებითი ან მიმართებითი), რიცხვითი, მიმღობა, ზედსართავებს ბრუნვის ნიშანი შენახული აქეთ ნაწილობრივ ან სრულადაც ეკვეცება.

აქაც გვარებს ძირითადად ზედმეტი სახელები უძვეეს საფუძვლად: კაიკაციშვილი, აქაქაშვილი, შავკაციშვილი, შავბერუაშვილი, შავლათუაშვილი, შავგულიძე, დიდმამიშვილი, დიდმარხვაშვილი, ახალკაცი, ახალბელაშვილი, პატარკაციშვილი, პატარქალიშვილი, გიქიძყრელი, ექვსშაურაშვილი, ცხრაკბილაშვილი, ხარისჭირაშვილი, მამასწვერაშვილი, პაპისმელაშვილი, ხისფეხიშვილი, ოქროკვერცხაშვილი, ოქრომჭედლიშვილი, ოქროპირიძე, ოქროცვარიძე, მარტოლეკი (სოფ. პატარძელში, XIX საუკუნის პირველ ნახევარში დასახლებულა ერთი ლეკი, მას ქართველი ქალი მოუყვანია ცოლად. სოფელს ეს არ მოსწონებია, ქრისტიანი როგორ გაჰყვაო და სოფლის განაპირას გაუსახლებიათ, განმარტოებით მიუციათ ადგილი).

4. არის კიდევ ერთი რიგი გვარებისა, რომლებშიც ფუძეები კი არა, თავად გვარებია შეერთებული. ორი გვარია ერთმანეთთან დეფისით დაკავშირებული. შესაძლოა ასეთი გვარები XIX საუკუნეში რუსთა წამხედურობითაც იქმნებოდა (სალგიკოვ-შჩედრინი, ბესტუევე-მარლინსკი...), მაგრამ თვით ეროვნული ნიადაგიც იძლეოდა საამისო საფუძველს. ამ საკითხთან დაკავშირებით, ვფიქრობთ, ძალზე ამომწურავი პასუხია გაცემული „პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ წინასიტყვაობაში, სადაც ვკითხულობთ: „საბუთებში შეიმჩნევა გვარსახელთა ხმარების კიდევ ერთი თავისებურება: იურიდიული პირი ერთდროულად შეიძლება განისა-

ზღვროს ორი ან სამი გვარსახელით. ამ გვარსახელთაგან ერთი მიეკუთვნება განსასაზღვრე პირის მამას, მეორე პაპას ან კიდევ უფრო შორეულ წინაპარს. შესაძლოა პირი ატარებდეს სახლის გაყრამდე არსებულსა და გაყრის შემდეგ შექმნილ გვარსახელებსაც (მაგ, გედევანისშვილი - ელიოზის ძე გედევან არის იგივე გედევანისშვილი გედევან და ელიოზისძე გედევან). ზოგჯერ ორწევრიანი გვარსახელის გაჩენის მიზეზი არის ახალ მამულზე „დასმა“, რის დროსაც ნაწყალობევი მამულის ახალი მფლობელი ძველი მუჰაჯრონის გვარსახელსაც ინარჩუნებს (ასეთია, მაგ, აბაზასძე - აბულეთის ძე ხიმშია)“ (91, 8).

XVIII საუკუნის გამოჩენილი მოღვაწე დავით რექტორი (თელავის სემინარიის რექტორი იყო) თავის გვარს ასე წერდა: “ალექსიშვილი-მესხიშვილი“. მკვლევარნი კი მას მოიხსენიებენ როგორც “დავით ალექსის ძე მესხიშვილი“. იქიდან მოდის თუ შემდგომშია შექმნილი დღესაც არსებული გვარი “ალექსი-მესხიშვილი?“ ასევე ცნობილია გვარი “ჯამბაკურ-ორბელიანი“, მაგრამ ცნობილი არ არის, რის მიხედვით იყო შეერთებული ეს ორი სახელი, აქაც მამის სახელია თუ ორი საგვარეულო შგოლან, დედისა და მამის მხრიდან აღინიშნება?

ასეთი ორმაგი გვარები თუ მამაკაცისაა, ორივე სახელი სახელობით ბრუნვაში დგას, ხოლო თუ ქალისაა, მამინ თავისი გვარი პირველ ადგილზეა და სახელობითშია, ხოლო მეორე გვარი ქმრისაა და მისდამი კუთვნილების აღსანიშნავად ნათესაობით ბრუნვაში დგას: ოლლა გურამიშვილი-ჭავჭავაძისა...

დღესაც, როდესაც გარდაცვლილ მანდილოსანთა შესახებ აქვეყნებენ, ორი გვარით მოიხსენიებენ, თავისი და ქმრისა, მაგრამ ორივე სახელობითის ფორმით არის წარმოდგენილი “მაყაშვილი-კოტეგიშვილი“. აქედან ყველამ შეიძლება ვერც გაიგოს, რომელია ქალის მამისეული გვარი და რომელი ქმრისა. ფორმის შენარჩუნება კი ნათელს გახდიდა. ასე რომ, ჩვენი ამრით, ვნისაგან გამომუშავებულ ტრადიციულ ფორმებს შენარჩუნება სჭირდება და აუცილებელია იწერებოდეს “მაყაშვილი-კოტეგიშვილისა“.

აქვე უნდა დავძინოთ ისიც, რომ, არ იქნებოდა ურიგო ვათხოვილი ქალისათვის თავისი გვარის შენარჩუნება დაკანონებული ფორმით იყოს ქმრის გვართან ერთად, ზემოთ მოყვანილი ფორმულირებით. ჩანს, გვართა ასეთი ფორმა საჭიროა, რაკილა მას

მიმართავენ, მხოლოდ ეს უფლება სიკვდილით კი არ უნდა მოიპოვოს ქალმა, არამედ სიცოცხლეშივე. ამჟამად გათხოვების შემდეგ ზოგი ქმრის გვარზე გადადის (მეტი-წილი), ზოგი თავის გვარს იტოვებს. ამით კი ირევა ვინაობა. საზოგადოებისათვის ინტერეს-მოკლებული არასოდეს ყოფილა და დღესაც ყოველთვის კითხულობენ ქალის “მამისსახლობას“, “ქალობის გვარს“. ის, რომ ქალი უთუოდ ქმრის გვარზე უნდა გადაეიდეს, ეს უძველესი დროის აგავიზმია, ქალის უფულებობის, როცა თანასწორუფლებიანობაზე ფიქრი მხოლოდ საიქიოში, სიკვდილის შემდგომ წარმოედგინათ. დღეს ამ თანასწორუფლებიანობის აღდგენა სააქაოშივე ხდება, მაგრამ ისე და ისე სიკვდილით: გარდაცული ქალს ქმრის გვართან ერთად ამოუმხეურებენ აქამდე მიჩქმალულ თავის გვარს და საფლავის ქვაზეც წააწერენ. აჯობებს, ორივეს გვარი ქორწინებაში გაგარებისთანავე ერთად იწერებოდეს, ასევე ქალის საბუთებშიც. ვფიქრობთ, ეს გენდენციაა, რომელიც შემდგომში თავის გამოხატულებას უთუოდ პოვებს.

ძაბოთული გვარების სემანტიკა

გვარების სემანტიკური, ანუ შინაარსობრივი კვლევა დიდ სიძნელებთან არის დაკავშირებული. ჯერ იმიტომ, რომ აღარ არსებობს ცხოვრებაში ის ნივთები, ის სახელები, რომელნიც, გვარებს დაედო საფუძვლად. მეორეც იმიტომ, ცოცხალი დროის მიუხედავად გვარებმა ფონეტიკური ცვლილებები განიცადეს და ხშირად ძნელად ამოსაცნობნი არიან. ძნელად ამოსაცნობია ხშირად ის მაგერიალური და სულიერი სამყარო, რომელიც ასახულია სახელებში, გვარებში. გვარებმა კი ბევრი უძველესი სახელი შემოგვინახა, ისეთი, რომელნიც დღეს აღარ იხმარებიან, მათი შექმნის დროს კი იხმარებოდნენ. ეს სახელები, ეს გვარები წარმოადგენენ გასაღებს ამ გარდასულ დროთა საუნჯის გასახსნელად. ისინი ერთგვარად საიდუმლო ნიშნებია, იეროგლიფები, რომელთა სისტემატიკითა და ღრმა ანალიზით შესაძლებელია ამოქმედება იმ მაგიური ძალისა, რომელსაც შეუძლია გააცოცხლოს ჩვენი წარსული, წარსულის ის მომენტები, რომელთა შესახებაც არავითარი სხვა წყარო არ მოგვეპოვება.

სახელების გარკვეული ნაწილი ინტერნაციონალურიც არის, გვარი კი უფრო მეტად ნაციონალურია. მასში თავს იყრის ენობრივი (გრამატიკულ-ფონეტიკური), სემანტიკური, ინფორმაციული და სხვა მომენტები ეროვნული ყოფისა. ამისდა მიხედვით მიღებულია ანთროპონიმთა, და კერძოდ გვარების, კლასიფიკაციის რამდენიმე პრინციპი. არის ლინგვისტური (რომლის ცდაც წინა თავში გეჭონდა), სემანტიკური (მნიშვნელობათა მიხედვით), სოციალურ-ისტორიული (საზოგადოების ყოფის შესწავლის თვალსაზრისით), გენეტიკურ-ეტიმოლოგიური (სათავის დამდები სახელებისა თუ ზემეგსახელთა მიხედვით). ამიტომ კლასიფიკაცია შეიძლება კიდევ სხვადასხვაგვარიც, იმის მიხედვით, თუ კიდევ რა დარგის სპეციალისტები (ბიოლოგი, გეოგრაფი, ფოლკლორისტი და სხვ.) მიმართავენ ანთროპონიმთა თავისი კვლევა-ძიების დროს.

1. პატრონიმული გვარები

ზოგი მკვლევარი ცდილობს, გვარებიდან გამოყოფს მცენარეთა, ცხოველთა ფრინველთა და სხვათა სახელები და კლასიფიკაციაც ამის მიხედვით მოახდინოს, ეთქვამთ, ასე: “მცენარეთა სახელებიდან მიღებული გვარები“, “ცხოველთა სახელებიდან მიღებული გვარები“ და ა.შ., მაგრამ ასეთი კლასიფიკაცია, სრულიად მართებულად, არასწორად არის მიჩნეული, რადგან გვარი კი არ მოდის მცენარისა თუ ცხოველის სახელებიდან, არამედ ადამიანის სახელი, რომელიც მოგვიანებით გვარს დაედო საფუძვლად.

ადამიანებისათვის ცხოველთა, მცენარეთა, მწერთა, ფრინველთა სახელები კი ხშირად შემდგომში ზედმეტ სახელებად, რაღაცა ნიშნის, ხასიათის გამო იყო შერჩეული. ხშირად ამ გვარის ხალხისათვის გვართან ერთად ხასიათ-თვისებაც შემკვიდრებოდნენ მოდის, მგელაძეების შემკვიდრებში თითქმის რაღაცაა მგლური – მტაცებლობა, სიმკაცრე თუ სიყოჩაღე. ასევე აღმოაჩინენ რაიმე თანხმხედრს გვარებში მელაძე, ვეფხვაძე, ხარაძე, ძროხელაშვილი, ვაციძე, ფოცხვერაშვილი, თაგვაშვილი, ჯივრანაშვილი, კალმახელიძე, ვეშაპიძე. მუხაძეებს - სიმაგრე ახასიათებთ, მურყანაშვილებს - სირობილე (მურყანი - თხმელაა, წყლისპირის ხემცენარე, მუშად უვარგისი, სუსტი), ბალამწარაშვილი (სიმწარე აქვს გყის ბლისა); ბულბულაშვილებს - სიმღერა ემარჯვებათ; ფუტყარაძე - მშრომელია, ბუკუკიშვილი - კბენა უყვართ ჩუმრუმად (ბუკუკა - გყის კოლოა), ბუჭყიაშვილებს - ხოჭოსი რაღაცა აქვთ.

სილამაზისა თუ სინაზის რაღაც ახასიათებთ ზოგიერთი ფრინველისა თუ მცენარის გვარისებს. შესაძლოა ისინი ქალის სახელებიდან მოდიოდნენ, რადგან ასეთ სახელებს უფრო ქალებს ურჩევდნენ: ჯეირანაშვილი, თიკანაშვილი, გვრიტიშვილი, ჩიტიშვილი, ქათამაძე, კარდოშვილი, იაშვილი, მამბახიძე და სხვ. ამდენად, ამგვარი კლასიფიკაცია უნდა მოხდეს არა გვარების, არამედ ადამიანთა სახელების. სახელთა არჩევანი კი, როგორც ვნახეთ, იმდენად ფართოა და უსასრულო, რომ ვერანაირი კლასიფიკაცია მას ვერ დაიტევს. ჩვენ მიერ შემოთავაზებული კლასიფიკაცია (რომელიც უყრდნობა ცნობილ მკვლევართა მიერ მიღებულს) ერთ ჯგუფად ითვალისწინებს იმ გვარებს, რომელნიც პატრონიმებიდან, ანუ მამის (წინაპრის, იშვიათად დედის, გამზრდელის და სხვ.) სახელებიდან არიან მიღებულნი. მაგრამ სახელიც არის და სახელიც. არის წარმართული, კალენდრული, გვიანდელი და ზედმეტი სახელები, რომელნიც გვარებში არიან ასახულნი. ამ სახელთაგან ბევრი სახელად აღარა გვხვდება, ცოტა წყაროებშია დაცული, ბევრი მთამ შემოგვინახა და ასევე გარკვეულწილად შემოინახეს გვარებმა. ასეთი გვარებია: აბულაძე, აბულაშვილი (სახელი აბულ), არჯევანიძე (არჯევან), აფაქიძე (აფაქ), ბედუკაძე (ბედუკა), ბეყოშვილი (ბეყო), გოძიაშვილი (გოძია), მიქიაშვილი (მიქია, მექია), ნონეშვილი (ნონე), პაპიაშვილი (პაპია, პაპა), როსებაშვილი (როსება), საღირაშვილი (საღირა), მგელიაშვილი (მგელა, მგელიკა), უთურგაული (უთურგა), ჩოლოყაშვილი (ჩოლოყა-ჩოლოხა „კოჭლი“ ხევს.), ვეფხვაძე (ვეფხვა), მუხაძე (მუხა, მუხო), რცხილაძე (რცხილა), ქორიძე (ქორია), იაშვილი (ია) და სხვა.

როგორც ვხედავთ, აქ ჩამოთვლილ (და კიდევ სხვაეც ბევრ) გვართა და სახელთა უმრავლესობის მნიშვნელობა გაუგებარია, რადგან თვით ის სიტყვები აღარ არის ცნობილი, რაც სახელებს დაედო საფუძვლად. რა სიტყვებიც შემორჩა ენას, მათი შემცველი გვარ-სახელების ახსნა, რაღა თქმა უნდა, არა ჭირს.

მაგრამ რაც იხსნება, ისიც კიდევ ფრთხილად საკვლევი, სახიფათოა. რომ გვგონია უცხოურია, შეიძლება ქართული აღმოჩნდეს, ანდა პირიქით, დარწმუნებულები ვართ – ქართულია წარმოშობით და უცხოური კი აღმოჩნდება.

ბ) კალენდრული სახელებიდან მიღებული გვარები: დავითაშვილი, გიორგაძე, ანდრიაძე, თომაძე, სტეფანია, ივანიძე და სხვ.

ასეთი სახელები, რაკი ოფიციალურად უფრო მეტი ერქმეოდა ხალხს, ბუნებრივია გვარებიც ამ სახელებიდან უფრო ბევრია, კალენდრულ სახელთა უმეტესობა უცხოურია და თავ-თავის ენის მიხედვით ახსნილია მათი შინაარსი.

4. ზედმეტი სახელებიდან მიღებული გვარებიც ასევე ბევრია, განსაკუთრებით თხზული ზედმეტი სახელებიდან. ერბოწონიამვილი, კატაპარიაშვილი და სხვ. ისინი ყველა ქართულია და შინაარსიც ნათელია.

ღ) საკმაოდ ბევრი სახელი გვქონდა და დღესაც გვაქვს მზნებიდან, პირიანი ფორმებიდან ნაწარმოები სახელები: გამიხარდი, გამახარე, მეწყინა, გელოდი, გეთაყვა, ივარგე, მზისაჲარ, მზისახარ, მოგელი და სხვ. აი, ამგვარი სახელებიდან ჩანს მიღებული გვარები: გაეაკეთაშვილი, აგაშენაშვილი, გაფარდაშვილი, გათენაშვილი, გაიკარაშვილი, გაიმარჯვაშვილი, გაიპარაშვილი, გაიხარაშვილი, გამემარდაშვილი, გამილალდიშვილი, გაძვერაშვილი, დაბრუნდაშვილი, დამაცალაშვილი, ეყადაშვილი, გაურაშვილი, გამიხარდაშვილი და სხვა.

2. თანამდებობისა და ხელობის აღმნიშვნელი გვარები

ასეთი გვარები აშკამად მხოლოდ გვარებია. რასაც ისინი აღნიშნავენ, ოდესღაც ისიც იყო გვარების გაფორმების დროს, ვინც გვარი მიიღო, ან თვითონ იყო ამ ხელობის, ან მამა და მამის მხრიდან ექცათ გვარად. თუ კაცი თვითონ თელავდა ნაბდებს, ეწოდებოდა „მენაბდე“ და გვარადაც ის მიიღო, ხოლო თუ მამა იყო მჭედელი, მას „მჭედლიშვილი“ მიეკერა გვარად.

ხელობის სახელები თითქმის იგივე ზედმეტი სახელები იყო. ამდენად, ისინი აპელაციური სახელებისაგან არც კი გამოირჩეოდნენ და მათგანაც ისევე წარმოიქმნა გვარები, როგორც სხვა სახელებისაგან. ასეთ გვარებში ასახული ბევრი პროფესია დღესაც ცოცხალია: დალაქიშვილი, ღურგლიშვილი, ხარაგიშვილი, ხარაზიშვილი, ხარაზი, ხუროძე, ზეინკლიშვილი, კალატომიშვილი, მეტივიშვილი, მეცხვარიშვილი, მეხრიშვილი, მებალიშვილი, მზარეულაშვილი, ფეიქრიშვილი, ხაბაზიშვილი, მესაბლიშვილი, მეკრევალი-

შვილი, მღებრიშვილი, მეუნარგია (მეუნაგირე), მხატვარი, მებორნიშვილი, მეგუთნიშვილი, მეყანწიშვილი და სხვ.

ქართულ გვარებში შემოინახა აგრეთვე იმ თანამდებობათა დასახელებანი, რომელიც მეფის და თავადთა კარზე არსებობდა ძველ საქართველოში. ამ თანამდებობათა წოდებანი გვარებად მიიღეს იმათმა წინაპრებმა, რომელთაც ეს თანამდებობანი გვარების გაფორმების დროს ეჭირათ: მუსხრან-ბატონი, ელჩიბეგაშვილი, ბეგთაბეგიშვილი, თარხან-მოურავი, მუშათხუციშვილი, გამგებელი, მოლარიშვილი, მწერლიშვილი, მესტუმრიშვილი, მოურავიძე, ამილახვარი („მეჯინიბეთ-უხუცესი“), ამირეჯიბი („სამეფო კარზე წესრიგის მეთვალყურე პურობისა და დარბაზობის დროს“), ციხისთავი, ჯაბაღარი („მეაბჯრე“), ქეშიკაშვილი (ქეშიკი თურქ. მონღ. „მცველი მეფისა“), ბაირახტარი (ბაირაყდარი, სპარს. მედროშე, ბაირაღის მზიდველი), კანდელაკი (ბერძნ. მესანთლე, მნათე - სასულიერო თანამდებობა); მელვინეთუხუცესი (ღვინის გადასახადის უმაღლესი მეთვალყურე), მღივანი („უსტართა მწერალი“, საბა), სახლთხუციშვილი (სახლის გამგე), მუჯირი („ხორბლის მწე“), მელიქიშვილი (მელიქი - მამასახლისი, გამგებელი), კალანდარიშვილი (ქალანთარი, კალანტარი - „პოლიციის უფროსი“), შათირიშვილი (მიკრიკი).

ასეთი ხელობა-თანამდებობის სახელებიდან წარმოქმნილი გვარები ყველა სალხშია. განსაკუთრებით ბევრია ხელობის, პროფესიის აღმნიშვნელი გვარები. ძველებური მეურნეობის დროს ძველი პროფესიის ხალხი ძალზე საჭირონი იყვნენ და საორიენტაციოდ მას პირდაპირ ამ პროფესიის სახელით იცნობდნენ. მჭედელი თითქმის ყველგან იყო და ყველგან „მჭედელს“ ეძახდნენ, ხოლო მის შვილებს - მჭედლის შვილებს. ამიტომაც მთელ საქართველოში გვხვდება გვარი „მჭედლიშვილი“ სხვაგვარი გაფორმებით: მჭედლიძე, მჭედლიშვილი, მჭედლური, ჭკალუა (მეგრ.), მუშკუდიანი (მუშკიდ-სვან.). ვარაუდობენ, რომ „მჭედლიძე“-დან უნდა იყოს „ჭედლიძე“ (პროფ. მ. ჭუმბურიძე), თუმცა, ჩვენი აზრით, ჭელიძე (რაჭაში) მიღებული შეიძლება იყოს უფრო კაცის სახელიდან ჭელი/ჭრელი.

„მჭედლიდან“ მიღებული გვარ-სახელები თითქმის ყველა ხალხში გვხვდება დედამიწის მურგზე და ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულადაც ითვლება: რუსეთში ასეთი გვარია კუზნეცოვი, უკ-

რაინაში - კოვალიოვი, ინგლისსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში ასევე ყველაზე გავრცელებული გვარია სმიტი (მჭედელი), გერმანიაშიც ყველაზე გავრცელებულია შმიდტი (მჭედელი), ბერლინში 1905 წელს ამ გვარის 6 ათასი ადამიანი ყოფილა. ასეა სხვა ენებშიც.

3. გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული სახელებიდან წარმოქმნილი გვარები

გარკვეულ ჯგუფს გვარებისას ამოსაყვამად უძევს გეოგრაფიული ობიექტის სახელი (სოფლის, ქალაქის, კუთხის, მდინარის და სხვ), რომელიც ხშირად ადამიანის სადაურობაზე, წარმომავლობაზე მიუთითებს. ეს გეოგრაფიული სახელებიც ჩანს, გვარად ქცევაზე ზედმეტი სახელი იყო (ქიზიყელა, დიღმელა, კახურა - ქიზიყელაშვილი, დიღმელაშვილი, კახურაშვილი) და მათგან შეიქმნა გვარები. მცდარი და მიუღებელია ჩვენში გავრცელებული ამრიგად გვარებთან დაკავშირებით, რომელიც პროფ. ილია მაისურაძეს ასე აქვს ჩამოყალიბებული: „ამ გიპის გვართა წარმოებას, როგორც ფაქტიურ მასალაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, სხვადასხვა გარემოება აპირობებდა, პირველ რიგში კი მოსახლეთა ადგილგადანაცვლება. ამ საფუძველზე მიღებული გვარსახელები მეორეულია: იგულისხმება, რომ მათ მატარებელ ადამიანებს ადრე სხვა გვარი ჰქონდათ და საცხოვრებელი ადგილის შეცვლასთან ერთად ახალი მიიღეს, ამასთან, ამ ახალში ძველი სამოსახლო პუნქტის სახელიც ჩააქსოვეს, პირვანდელი საგვაროვნო სახელი კი უმეტესწილად დაეიწყებას მისცეს“ (58; 29, 30).

ადგილის შეცვლასთან ერთად გვარის ცვლა ასე ხელაღებით არა ყოფილა და არც შეიძლება ყოფილიყო. არც მოხდებოდა, გვარი რომ ჰქონოდათ, მაგრამ საქმე ის არის, რომ გვარი მაშინ ფორმდებოდა და გვარებად იწერდნენ იმას, რასაც ხალხი პიროვნებას ეძახდა. ამასთან, მოქმედებდა თავისი წარმომავლობის არდაეიწყებაც, მისთვის ხამგასმა: ღლიღვიშვილი (ღლიღვიშინგუმებს ერქვა), ჩერქეზიშვილი, თურქიაშვილი, ქარელიშვილი, ინგილო, მეგრელი, მესხი, ხევსურიშვილი, თუშურაშვილი, გურული, მეგრულიშვილი, იმერლიშვილი, კახელიშვილი, ქართველიშვილი (ქართლელიშვილი) და სხვ. შემდეგში კი, როცა გვარები უკვე მიიღეს,

გადასახლება-გადმოსახლების შემთხვევაში მათ აღარავენ იცვლიდა, იშვიათი გამონაკლისის გარდა.

ეთნონიმურ ანთროპონიმებში (გვარებში და კომლის სახელებში) ხშირად წინაპრის წარმომავლობაა ასახული. გვარში ლეკიშვილი იგულისხმება, რომ ამ გვარის სათავეს დამდები მართლაც ლეკი იყო, მაგრამ ასეთი გვარები ხშირ შემთხვევაში ეთნიკური წარმომავლობის საბუთად არ გამოდგება, რადგან გვარი ბევრ შემთხვევაში საკუთარი სახელიდან ან ზედმეტსახელიდან მოდის: კაცს სახელად ერქვა ლეკა//ლეკი, რომელიც აღნიშნავს ქორაფის სახეობას, საუკეთესო მერქნის მქონე ხის ჯიშს, რომელიც მთებში თითქმის ალპურ ზონაში გვხვდება; ანდა შეიძლებოდა სახებანჯგულიანი, შავი, გულბოროტი კაცისათვის შეერქვათ ზედმეტსახელად „ლეკი“ დაღესტნის მკვიდრთა, მოთარეშეთა მიხედვით.

თათრიშვილი, ოსიშვილი ან სომხიშვილი არ არის აუცილებელი ყველა შემთხვევაში თათარს, ოსსა და სომეხს გულისხმობდეს წინაპრად, ზოგ შემთხვევაში უბრალოდ ქართველ კაცს ერქვა სახელად თათარი, სომეხი, ოსი/ა. ასეთი სახელები ფშავ-ხევსურეთში დღესაც ჰქვია ადამიანებს.

გვაქვს გვარები: რუსიშვილი, რუსია, რუსიძე, რუსულაშვილი. ამ გვარებში, რა თქმა უნდა, გამოიყოფა „რუსი“, რასაც ეთნიკურ სახელს „რუსს“ უკავშირებენ. მაგრამ აქაც უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ზედმეტ სახელად ერქვა ვიღაცას „რუსი“ – რუსივით არცის მოყვარულს თუ სხვა რამ ნიშნებით რუსების მსგავსს. მეორე, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეს გვარი შესაძლოა მოდიოდეს უძველესი ურარგული სახელიდან „რუსა“ (ურარგულ წარწერებშია მოხსენიებული „რუსა“, რუსა II), რომელიც საქართველოშიც ყოფილა გავრცელებული (XIX საუკუნეში ფშავში ყოფილა ცნობილი მოლექსე რუსა, აფშუელი კაცი).

არის შემთხვევები, როცა ზოგიერთ გვარში უძველეს ეთნონიმებს „ამოიცილობენ“, მაგ., „ჯიქია“-ში – ჯიქეთი, „ელანძიქ“-ში – „ალანძიქ“ და სხვა, მაგრამ ეს გვარები, რა თქმა უნდა, გვიანდელია და მხოლოდ კაცის სახელებიდან მოდის. გეოგრაფიული სახელები კი შეგვიძლია ამოვიცნოთ გვარებში, ისეთნი, რომლებიც უკვე თავად აღარ არსებობენ, მხოლოდ სახელები შემორჩა ადგილებს, მაგალითად, ნასოფლარებია ანაგორი, ორბეულთა, კორსავი,

წერეთი, კეზერი და სხვ. ბევრი სოფლის სახელი კი გამქრალა და მხოლოდ გვარების მიხედვით არიან საგულისხმონი და საძებარნი.

4. ამოუცნობი და გადააზრიანებული გვარები და სახელები

ბევრი გვარის (უმთავრესად სახელების, რომლებიდანაც ეს გვარებია მიღებული) წარმომავლობა აუხსნელია. იმ ცოტა მანძილზეც კი, რაც გვარები ჩამოყალიბდა, ზოგს ისეთი ფონეტიკური ცვლილებები განუცდია, რომ ერთი შეხედვით ჭირს მათი ამოცნობა. რაღა გასაკვირია, ამოუცნობი იყოს უხსოვარი დროის სახელები, რომლებიც, წინა ამიის უძველესი ხალხებისაგან (ურარტულ, სპარსულ, შუმერულ, ხეთურ, ბერძნულ და სხვა) შეუთვისებიათ. ბევრი მათგანი იმდენად გაქართულებულია, რომ მათი უცხოურობა ბევრს ვეღარც კი წარმოუდგენია. ასეთებია: დავითი, თამარი, ნინო, მარო, ვანო, ვიეი, ნოდარი, ბეჟანი, ავთანდილი, დარეჯანი, ნანა, ლეილა, ვახტანგი და სხვ.

ბევრი „ქართული“ სახელის შესახებ თავის დროზე საყურადღებო ამრები აქვთ გამოთქმული ჩვენს დიდ მეცნიერებს: ნ. მარს, ივ. ჯაფახიშვილს, კ. კეკელიძეს, ა. შანიძეს, ს. ყაუხჩიშვილს, გ. მელიქიშვილს, მზია ანდრონიკაშვილს, ალ. ლლონგს, ი. აბულაძეს, მ. ჭუმბურიძეს და სხვებს. ისინი ონომასტიკაზე დაკვირვებებს წარმატებით იყენებდნენ თავიანთი კვლევისას. გ. ეორდანიას უცხოელ და ქართველ მეცნიერებზე დაყრდნობით, ჰურიტულიდან მომდინარედ მიიჩნევს ისეთ სახელებს, როგორიც არის: ავი, ბათუ, ბუღუ, კაკი, კაკა, ვიგა, ვიგი, ვიგო, კიკა, კალე, ქაქუ, ზაზა, ღუგუ, ხიგა, უტა, ნანა, ნინო, ნინია, თამარ და სხვა.

უძველესია და ხშირად ამოუცნობია მითონიმები, ძველი სამყაროს ღვთაებათა და გმირთა სახელები, „ქართველ გომებს, როგორც ითქვა, ანთროპონიმებად გამოუყენებიათ წარმართულ ღვთაებათა უძველესი სახელები, თანაც არა მარტო ადგილობრივი, ნასესხებიც. ასე ჩანს მიღებული, მაგალითად, ქალთა ადგილობრივი სახელები: დალი - სვანური ნადირობის ღვთაება, სამქიმარა - ღვთაება მთაში, მამაკაცთა სპარსულიდან ნასესხები სახელი არმაზი და ა.შ. ჯერ ნ. მარმა და შემდეგ ა. სვანიძემ გამოიკვლიეს, რომ უძველეს ქართულ ხალხურ სიმღერებში და-

მოწმებული სახელები (ალალე, ვარდო, რაშა, ორირაშა, ნანა, დელია, ლალე...) წარმოშობით წარმართულ ღვთაებათა სახელები ან ეპითეტები უნდა იყოს“ (137, 38).

უცხოურ სახელთა გაქართულებას, გაუცხოებას იწვევდა, ალბათ, და იწვევს დღესაც დემინგეგრაფია, შეკვეცა, გრძელ სახელთა შემოკლება, რაც უფრო ხალხის მეტყველებაშია: გიორგი - გიო, აპოლონი - აპო, ნაპოლეონი - ნაპო, ბაბილინა - ბაბი, ვიქტორია - ვიკა, ვლადიმერი - ლადო და ა.შ.

მოცი სახელი უშუალოდ თავისი სამშობლოდან ჩვენთან შემოსული სხვაგვარად „გაქართულდა“, ხოლო სხვა ქვეყნებზე გამოვლის გზით კი უფრო სხვაგვარად სახეცვლილი მოვიდა. ამდენად, ერთი და იგივე სახელი სხვადასხვა სახისა სხვადასხვა სახელად არის მიჩნეული. თუმცა ეს სახეცვლილება, შესაბამისი ენის ფონეტიკური ცვლილებებით გამოწვეული, სახელებს აძლევს უკვე იმ ხალხთა ენის სახელად აღიარების საფუძველს.

გიორგი წარმოშობით ბერძნული სახელია და „მიწის მუშას“, „მიწათმოქმედს“, „მხენელ-მთესველს“ ნიშნავს. გეო - რთული სიტყვის შემადგენელი ნაწილია და აღნიშნავს „დედამიწასთან დაკავშირებულს (გეო-„მიწა“), სიტყვის მეორე ნაწილი ერგონ – „მუშაობა“, ეს სიტყვა იხვევა ნაწარმოები, როგორც მიწის შემსწავლელი სხვა მეცნიერებების სახელწოდებანი: გეოგრაფია, გეოლოგია, გეომეტრია, გეოდემია, გეობოტანიკა, გეოთერმია, გეონომია და სხვ.

ბერძნულში, თავის მშობლიურ ენაში, ეს სახელი არის ასეთი სახით – „გეორგიოს“. ქართულში, ქართველთა გამოთქმაში ის იქცა „გიორგი“-დ, რუსულში - გეორგი, იური, ეგორი, ფრანგულში ჟორჟ (ქართ. ჟორა), ინგლისურში - ჯორჯ, სომხურში – გეურქ, გეორქ, ჩეხურში – ირეი; პოლონურში - ეეი.

აქვე მინდა ისიც დაეძინო, არა ყოფილა მართებული წლების მანძილზე გაბატონებული შეხედულება, თითქოს ბერძნები გეორგიანებს იმიტომ გვეძახიან, რომ ქართველები „მიწის მუშები“ იყვნენ განსაკუთრებით. არა. როგორც ზვიად გამსახურდიამ გაარკვია (და მასთან ერთად სხვა ბევრი საკითხიც ახლებურად წარმოაჩინა ძველი ქართული ლიტერატურისა თუ რელიგიის ისტორიაში), გეორგიანელებს გვეძახდნენ წმ. გიორგის კულტის ჩვენში განსაკუთრებული დიდი სიყვარულისა და გავრცელების გამო.

ქართველებმა, როგორც მეომარმა, მხედარმა ხალხმა მუდმივად ურჩხულ იმპერიებთან მებრძოლმა, უფრო გულთან მიიგანა ღრაკონის მკვლეელი წმ. მხედარი (18, 223).

იოსებ ძველი ებრაული სახელია და ნიშნავს „მომატებულს“, „გამრავლებულს“. ეს სახელიც მსოფლიოს მრავალ ენაში არის შესული სხვადასხვა ფორმით: ბერძნულად იოსიფ, იოსიფ, სომხურად - პოვსეფ, რუსულად - იოსიფ, უკრაინულად - იოსიპ, იუგოსლავიურად - იოსიპ, პოლონურად - იუზეფ, ინგლისურად - ჯოზეფ, ესპანურად - ხოზე, პორტუგალიურად - ჟუზე. იტალიურად - ჯუზეპე, ყაზახურად - ჟუსუპ, თურქულად - იუსუფ...

ჩვენ რომ არ ვიცილობდეთ სხვადასხვა ენაში მოქმედ ფონეტიკურ კანონებს, არც კი დავიჯერებთ, რომ ყველა ესენი ერთი და იმავე სახელის ნაირ-ნაირი ფორმებია.

კიდევ უფრო მეტ ნაირფეროვნებას გვიჩვენებს ივანე, რომელიც ძველებრაულიდან მომდინარეობს და „ღვთის წყალობას“ ნიშნავს (უფრო ზუსტად: „კაცი, რომლის მიმართ ღმერთი მოწყალეა“, „ვისაც ღმერთი სწყალობს“). ამ სახელის პირველადი ფორმაა იეჰოხან - ან (იოხანან), სხვადასხვა ხალხში კი იგი გვხვდება შემდეგი სახით: ბერძნულში - იოანეს, იოანე, გერმანულში - იოჰანეს, იოჰან, ფინურსა და ესტონურში - იუხან, ესპანურში - ხუან, პორტუგალიურში - ჟოან, ფრანგულში - ჟან, იტალიურში - ჯოვან, ინგლისურში - ჯონ, პოლონურში და ჩეხურში - იან, რუსულში - ივან, ბულგარულში - იონ, სომხურში - პოვანეს, ოჰანეს, ქართულში წინათ იყო იოჰანე, იოვანე, ამჟამად არის ივანე, შემოკლებით - ვანო“ (166; 270, 271).

აი, ასეთი ცვლილებებით გადაღ-გადმოდინდა სახელები ერუბში, ის სახელები კი შემდგომში გვარებს დაედო საფუძვლად, ახლა იქ განიცადა ცვლილებები და რაიმეგე მიმსგავსების შედეგად გვარები გადააზრიანდა, გააზრიანდა ამ ენის ნიადაგზე.

... ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფიიდან ცნობილი ფაქტია: სტუდენტი როცა იყო, ეტლით მიემგზავრებოდა წინანდლისაკენ თავის ნათესავეებთან. ვზის ტყიან მონაკვეთში თოფიანი ყაჩაღი გადაუდგა და გაძარცვა მოუნდომა. როცა გაიგო ყაჩაღმა ვის ძარცვაედა, ტყის სიღრმეში თავის ბინაზე მიიწვია, მწვადითა და საუკეთესო ღვინით გაუმასპინძლდა. ყაჩაღი აღმოჩნდა კარდანახელი გლეხი

გაუხარაშვილი, ვისაც თურმე თავისი ბაგონი ვაჩნაძე მოეკლა და ახლა იმალებოდა.

ამ გვარის მქონეთაც ალბათ ეჭვიც არ ეპარებათ, რომ მათი გვარი ქართული სიგყვიდან „გაუხარებლიდან“ მოდის. სინამდვილეში კი გვარი მოდის იმ წინაპრიდან, ვისაც სახელად ერქვა სპარსული სახელი გოუპარ („ძვირფასი ქვა“). ეს სახელი სპარსეთში ქალის სახელად არის ცნობილი, შუა საუკუნეებში კი კაცების სახელი ყოფილა. აქედან ისიც ირკვევა, რომ ჩვენთან ეს სახელი სწორედ იმ პერიოდიდან არის შემოსული.

არის ქართული გვარი სარიშვილი. ამ გვარს ქართველი კაცი უთუოდ „სართან“ (ლობოს სარი) დააკავშირებს. შეიძლება ისიც გითხრას, ჩვენი წინაპარი სარივით მაღალი და ხმელი კაცი ყოფილაო. არაფერ იცის, შესაძლოა ეს ასეც იყოს. მაგრამ აქ ერთია საყურადღებო: თურქულად სარი ყვითელს ნიშნავს, საიდანაც მესხურში შემოსულია „ქერას“ მნიშვნელობით, ამდენად შესაძლებელია ქერა კაცისათვის ზედმეტსახელად შეერქვათ სარი, საიდანაც გაფორმდა გვარები სარიშვილი, სარიაშვილი, სარია.. შესაძლოა სირაძეც (თუ სირიდან „ჩიგი“, ძვ. ქართულად – არა).

ზოგჯერ რაიმე სიგყვის მიმსგავსების შედეგად გვარს გადაასხვაფერებენ. ასე, მაგალითად, გურიაში არის გვარი სკამკოჩაშვილი. პროფ. გ. კაჭარავას აზრით, მიღებული უნდა იყოს მეგრული ზედმეტსახელებიდან სკან კოჩი, „შენი კაცი“ ან სქევამ კოჩიდან – „ლამაზი კაცი“.

გურიაში არის გვარი კალანდარიშვილი, რომელიც მიღებული უნდა იყოს ყალანდარიშვილიდან (კახეთშია) – ყალანდარი სპარსული სიგყვაა და „ხარკის ამკრეფს“ ნიშნავს. ჩანს ეს იყო ძველ საქართველოში თანამდებობის სახელი, რაც გვარს დაედო საფუძვლად. გურიაში კი „კალანდას“ ასოციაციით გადაკეთდა.

ასეთი გადაამრიანებულ-გადასხვაფერებული გვარები ბევრია. ამას გარდა, არის ამოუცნობი გვარები. დიდი კვლევა-ძიება სჭირდება, პირველ რიგში, მათ საფუძველში ჩადებულ აღამიანთა სახელებს.

მრავალსახელიანობა

საქართველოში მიღებულია ადამიანისაგან რამდენიმე სახელის გარება. ამჟამად ძირითადად ორი სახელით ამოიწურება და ამ ორი სახელიდან ერთი არის ოფიციალური, მეორე შინაურული, საალერსო ან მედმეტსახელი. ძველ დროში კი ქართველს, განსაკუთრებით კაცს, სხვადასხვა მიზნით რამდენიმე სახელი ჰქონია შერქმეული. დღეისათვის ეს ძველი ვითარება მთამ შემოინახა. კერძოდ კი ხევსურეთმა. აქ კაცს შეიძლება სამი, ოთხი და ხუთი სახელიც კი ერქვას. სახელი რომ ერქმევა ადამიანს (ქალსაც და კაცსაც), როგორც წესი - ერთი კალენდრული და მეორე „ქვესურული“ - ამის შესახებ ზემოთ გვექონდა მსჯელობა. ამ ორი სახელის შერქმევის შემდეგ თუ ძუძუთა ბავშვი აკვანში ანჩხლობს და გირის, იცყვიან მიცვალებულის სული „შემოგებრუნავსო“, „გვენუკვისო“, რომ ბავშვი თავის მოსახელედ დააყენოსო. მოგჯერ დედა სიმმარში ნახავს, რომელიღაც მიცვალებული ბავშვის აკვანს არწევს. მაშინ მშობლები იმის სახელს დაარქმევენ. თუ ვერ იცნეს ან საერთოდ სიმმარშიც არაფერი ნახეს, მაშინ მესულთანესთან, სულის მკითხავთან მიდიან და სთხოვენ მიცვალებულის სულის გაგებას. მესულთანესთან გაშლიან მიცვალებულის სურვას თანმიყოლებული სასმელ-საჭმლით, სანთლებს აანთებენ და მესულთანე დაიწყებს სულების ჩამოთვლას. რომელზეც ენიშნება, იმის სახელზე შერქმდება და ბავშვსაც მესამე სახელად არქმევენ.

„ამასთანავე, ბავშვი რომ კარგად გაიზარდოს და ხაგმა არ დაამიშვოს, ხშირად მას ხაგის სახელსაც არქმევენ, როგორცაა, მაგალითად, ლეთისო, გიორგი, აშექალი, სამძიმარი და მგექალა. ასე რომ, ხევსური ჩვეულებრივად სამ სახელს ატარებს. ამას თუ იმასაც დავეუმატებთ, რომ ხევსურეთში რძალი მაზლს სხვა სახელს არქმევს, ბიცოლა კი ძმისწულს სახელს შეუცვლის, თუ ის მისი ქმრის მოსახელეა, მაშინ ხევსური რამდენიმე სახელის მატარებელი გამოვა. მაგალითად, ღავით ბალიაური რამდენიმე სახელს ატარებდა. მღვდლისა - პეგრე, სულის სახელი - ღავითი, რძლისა - კორჩლა, ხაგისა - გიორგი, დედის ძმის ცოლისა - ბეწიკუა“ (60, 188).

ჩვენი მკვლევარების მიერ ეს მრავალსახელიანობა მხოლოდ ფაქტის აღნიშვნაზე რჩება. არ არის ამომგუერებული, გამოვლენი-

ლი ის მისტიკური სიღრმეები, თუ რა დანიშნულება ჰქონდა მრავალსახელიანობას. ჩვენთან ეს შორეულ წარსულში დარჩა.

მრავალსახელიანობის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი იყო სახელის გაბუიერება, როცა ძირითადი სახელი იმალებოდა სხვა შერქმეული სახელებით, როცა სახელით ვერ მიმართავდა რძალი მამათილსა და დედამთილს, ასევე მამლებს, ცოლი სახელით ვერ მიმართავდა ქმარს, ქმარი – ცოლს, რაც დღესაც ძალაშია მთის კუთხეებში. ამ მოვლენებთან დაკავშირებით ღრმა მეცნიერული ანალიზი მოგვცა ზვიად გამსახურდიამ, „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟთა სახელების კვლევასთან დაკავშირებით. იგი წერს: „ეთნოლოგები, ისტორიკოსები, ფილოლოგები ადასტურებენ, რომ ძველ მსოფლიოში არსებობდა სახელის კულტი, სახელი გამოხატავდა თავად ცხოვრებას ადამიანისას, მის არსს, იგი უდიდეს ზეგავლენას ახდენდა მისი მატარებელი ადამიანის პიროვნებაზე, ჰქონდა მაგიური ზემოქმედების საშუალება. საკუთარი სახელი განიხილებოდა როგორც შინაგან ძალთა, ფარულ ენერჯიათა ერთგვარი კონდენსატორი“...„ყოველივე ამასთან იყო დაკავშირებული გაბუიერების პრინციპი. გაბუ იყო პატივისცემა სახელის ძალისა, ამიტომაც არსებობდა გარეგანი სახელი და დაფარული სახელი, რომელიც თუ იცოდნენ მხოლოდ ქურუმებმა და მისნებმა, გარეგან სახელს ჰქონდა დატვირთვის ფუნქცია, ხოლო ფარული შესაძლოა უახლოეს ადამიანთა ან სცოდნოდათ...უბრალო ადამიანი ისჯებოდა ფარაონის სახელის უბრალო, „მექანიკურად“ ხსენებისათვის, მოსეს ათი მცნებიდან ერთ-ერთი ამცნობდა ერს: „არა მოიხსენო სახელი ღვთისა ამაოსა ზედა“ (19; 238, 239).

მრავალსახელიანობა თავისი ამკარა მისტიკური შინაარსით უახლოეს წარსულამდე არსებობდა და ასე თუ ისე დღესაც შემორჩა, მთელ რიგ ხალხებში კი დღესაც მოქმედა. თვით საქართველოშიც არის ერთგვარი ნაშთი სახელის მისტიკურობისა, მხედველობაში გვაქვს ავი სულის დასაფრთხობი, ანდა მისთვის „გზა-კვალის ასარევი“ სახელის შერქმევა. ამ მიზნით არქმევდნენ მთაში ძაღლიკას, დათვიას, მგელიკას... თუ მშობლებს შვილი არა რჩებოდათ, უკედებოდათ ადრეულსავე ასაკში, მას არქმევდნენ ურჯულოს სახელს - ლეკურს, ქისტურს, თათრულს... სიკვდილს რომ ვეღარ მიეგნო. მსგავსი წესი, მგრისა თუ ავსულის მოსაგყუებლად

ძალზე ბევრ ხალხსა აქვს. რუსეთში არსებობდა წესი, რომლის მიხედვით ნამდვილი სახელი სიკვდილამდე საიდუმლოდ ინახებოდა. აზერბაიჯანშიც შემონახულია სახელის დამალვის წესი. თურქმენისტანში ბავშვს თავიდანვე არქმევენ ნამდვილ და გყვილ სახელს. მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხებმა იციან ბავშვისათვის სახელის შეცვლა ავადმყოფობის დროს, მოხუცებმა სიბერის დროს და ა.შ.

„ჩვენ დროშიც კი ესკიმოსები, მოხუცები სიკვდილის მოახლოებას როცა იგრძნობენ, სახელს იცვლიან, რათა სიკვდილმა ვერ მიაგნოს იმას, ვის წასაყვანადაც მოვიდა.

არის შემთხვევა, როცა საქვეყნოდ ცნობილმა უძლიერესი სახელმწიფოს მკურნალებმა უცებ განიზრახა სახელის შეცვლა. XVIII საუკუნეში ირანს მართავდა შაჰი სეფი, ცნობილი შაჰ-აბასის შვილიშვილი. მას რაღაცა ავადმყოფობა შეეყარა, რომელსაც მკურნალებმა ვერაფერი გაუგეს. მაშინ ვარსკვლავთმრიცხველებმა ურჩიეს მბრძანებელს სახელი შეეცვალა. „შაჰს რაღაცა ავი სული დაეცა, ეს ავი ძალა ახვევს ავადობას, - ამბობდნენ ისინი, - ხოლო თუ სხვა სახელს დაირქმევს, ბოროტების დემონებს გზა აერევათ და შაჰი მოისვენებს მათგანო“. რჩევა მიღებულ იქნა და შაჰი სეფი ხელახლა ეკურთხა მეფედ, ამჯერად უკვე სულეიმანის სახელით. აი, რატომ არის რომ მკვლევარნი ყოველთვის ერთსულოვანნი არ არიან ირანის ამ მბრძანებლის სახელის გადმოცემაში - ხან სულეიმანი, ფრჩხილში კი სეფი, ხან სეფი, ფრჩხილებში კი სულეიმანი. მაგრამ ეს ორმაგი სახელი კი არა, ორი სახელია!“ (19, 7).

როდესაც სულის სახელს არქმევენ ფშავ-ხევსურეთში, სწამთ, რომ ის სული უწევს მას მფარველობას. პირველყოფილ საფეხურზე მდგომი ადამიანების გააზრებით კი ახალშობილის სახით რომელიდაც მიცვალებული ბრუნდებოდა ამქვეყნად. ამიტომ ცდილობდნენ ამ მიცვალებულის ვინაობის ამოცნობას, რათა მისი სახელით მოენათლათ ახალშობილი. ახალშობილის გომებს ასეთი წეს-ჩვეულება კქონიათ: ახალშობილთან მიდიოდა ქურუმი და უკითხავდა წინაპართა სახელების გრძელ სიას, ხოლო ბავშვს არქმევენ იმ წინაპრის სახელს, რომლის ხსენებისასაც ცხვირს დააყვინებდა (19, 234).

როგორც ვხედავთ, ძალზე დიდი მსგავსება, თითქმის იგივეობაა ახალშობილზე აბორიგენტთა და ჩვენ ძველქართულ წესს შორის - სულის სახელთა შერქმევაში.

ვარაუდის სახით აქვე მინდა ერთი მოსაზრება გამოვთქვა: ასევე პარალელურობა, იგივეობრიობა ხომ არ არის ახალი გვინის გომებისა და ჩვენი მთიელების ადათებს შორის, უფრო სწორედ, გვინეელთა ადათის მსგავსი რაიმეს გადმონაშთი ხომ არ არის შემონახული.

ახალი გვინის გომებში არის ადათი თავის ქალასა და სახელზე ნადირობისა. ისინი სპეციალურად ნადირობენ სხვა გომის ადამიანებზე, რათა მის თავის ქალასა და ხორცთან ერთად მათი სახელებიც მოიგანონ. მაგრამ ეს კანიბალიზმს იმდენად არ უკავშირდება, რამდენადაც სახელების მოპოვებას. ვისაც მოკლავდნენ, ვის თავის ქალასაც მოიპოვებდნენ, იმის სახელს არქმევდნენ თავის ბავშვებს. თუ იცოდნენ წინასწარ სახელი იმისი, ვისაც კლავდნენ, ხომ კარგი, თუ არა, ცდილობდნენ ტყვედ ჩაეგდოთ, კიოხავდნენ სახელს, მერე მოკლავდნენ და მისი სახელი ნადავლად მოქქონდათ, რათა თავისი ბავშვისათვის (ან ბავშვებისათვის) დაერქმიათ.

ჩვენი ამრით, ეს ადათი ერთგვარ გამოძახილს პოულობს, თუნდაც ხეცსურეთში შემორჩენილ ადათზე: ქისტს (ადრე სხვა გომის კაცს) რომ მოკლავდნენ, მარჯვენას აჭრიდნენ და მოქქონდათ ქვაზე მისაკრავად, ამასთან ერთად „მახქონდათ სახელი“.

„ვაჟი ნადირთ,კე წასული
ბევრა შალეარდა მზირსაო,
ბევრამ მაილა სახელი
ჯარზე გულდიდა მისაო“ (ხალხური).

მართალია, დღეს „სახელის მოგანა“ გაიგება ისე, როგორც სასახელო საქმის ჩადენა, ვაჟკაცური ამბავი, სახელის გათქმა, მაგრამ ხომ არის მაინც მინიშნება რაღაცის “მოგანაზე”. როგორ და რისთვის მოქქონდათ ეს სახელი? ანდა რისთვის მოქქონდათ ასალ გვინეელებს სახელი? მხოლოდ იმიტომ, რომ სახელი დაერქმიათ ბავშვისათვის? რად სჭირდებოდათ უცხო კაცის სახელი, მისი უკუდავეყოფა? მათი ადათზე მკვლევარნი არაუფერს ამბობდნენ, ხეცსურეთში კი ეს უკავშირდებოდა (იქაც ასე იქნებოდა) შეწირული კაცის სულის მსახურად, ხელქვეითად დაყენებას. „სული წმიდა“ მფარველობს და ეხმარება რომელიმე კონკრეტულ ადამიანს, ოჯახს.

ამოსონაჰთა სახელეები

ანთროპონიმთა შორის ერთ-ერთი ღრმადსაკვლევეი საკითხია პერსონაჟთა სახელეები, მწერლის მიერ ნაწარმოებში გამოყვანილი პერსონაჟისათვის შერჩეული სახელის საფუძვლები, რადგან სახელი მცირე როლს არ ასრულებს მხატვრული სახის, გიჟის შექმნაში. სახელში შეიძლება მოექცეს სიმბოლო, აისახოს სოციალური ან ნაციონალური კუთვნილება, ისტორიული სინამდვილე. ამიტომ კონკრეტული ნაწარმოების პერსონაჟთა სახელეების შესწავლა უნდა ხდებოდეს იმ ეპოქის, იმ ისტორიული გარემოს გათვალისწინებით, როცა მოღვაწეობდა ესა თუ ის მწერალი. ასეთი გამოკვლევები რომ დაგროვდება, მხოლოდ მაშინ შეიძლება ზოგადი თეორიების შემუშავება, განზოგადება კვლევის შედეგად მიღებული დასკვნებისა. ასეთ პირობებში იძულებული ვართ ამჯერად ჩვენც ძალზე ზოგადად ვიმსჯელოთ პერსონაჟთა იმ სახელეების მიხედვით, რაც ეიცით ქართული მწერლობიდან.

თხუთმეტსაუკუნოვანი ჩვენი მხატვრული ლიტერატურის ერთი თვალის გადავლებითაც კი შევნიშნავთ, რომ პერსონაჟთა სახელეები სამი სახისაა: ა) პერსონაჟად გამოყვანილ ისტორიულ პირობა, ბ) მწერლის მიერ შერჩეული სახელი ფანტაზიით შექმნილი პერსონაჟისათვის და გ) ფანტაზიით შექმნილი პერსონაჟისათვის ფანტაზიითვე შექმნილი, შინაარსობრივად დაგვირთული სახელეები.

მკვლევართა შორის სადავოა, ჩაითვლება თუ არა ისტორიული პერსონაჟის სახელი ლიტერატურულ ანთროპონიმად. თუმცა კი, ჩვენი აზრით, არ უნდა იყოს სადავო, რომ მხატვრულ ნაწარმოებებში მოხვედრილი პიროვნება უთუოდ პერსონაჟია, ის უკვე მხატვრულად არის გააზრებული, თუნდაც ის ავთოგრაფიულ მწერლობაში იყოს. მაგალითად, რომელ მწერალზე ნაკლები ოსტატობით არიან დახატულნი ჩვენი მწერლობისათვის სათავეის დამდები „შუშანიკის წამების“ პერსონაჟები. მითუმეტეს, თუ მწერალი ალევორიულად იყენებს ისტორიას და ისტორიულ პიროვნებაში თავის შესაღებს, თავის სათქმელს ამბობს ისტორიული გმირის პირით („დიდოსტატის მარჯვენა“, „არსენა მარაბდელი“ და სხვ.).

ძველ ქართულ ლიტერატურაში V საუკუნიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე და შემდგომაც, XIX საუკუნის ნახევრამდე, ძირით

თაღად ისტორიული პირები იყვნენ გამოყვანილნი პერსონაჟებად, სასულიერო თუ საერონი.

პერსონაჟების მხატვრულად ხატვა, მწერლის ფანტაზიით შექმნა, დავით გურამიშვილის ენით რომ ვთქვათ, „გყუილის მოამბეობა“ ისტორიის, სინამდვილის საპირისპიროდ, საერო ლიტერატურიდან იწყება. საერო ლიტერატურა კი ამ მხრივ სათავეს უთუოდ ქართულ მითოლოგიაში, ხალხურ სიგყვიერებაში იღებს. ამის საუკეთესო მაგალითებია „ამირანდარეჯანიანი“ და „ვეფხისგყაოსანი“.

მთა რუსთველის პოემაზე განსაკუთრებით შეჩერებაა საჭირო, რადგან, როგორც ირკვევა, პერსონაჟების ხატვითა და მათთვის სახელების მორგების მხრივაც, უდიდეს გენიალობასთან გვაქვს საქმე. როგორც ზვიად გამსახურდიამ მკვლევართა მიერ საეტაპოდ მიჩნულ თავის წიგნში „ვეფხისგყაოსნის სახისმეტყველება“ ცხადყო, მთელი „ვეფხისგყაოსანი“ და თვით მისი პერსონაჟები და მათი სახელებიც სიმბოლოებია. იგი წერს: „ანტიური მითოლოგიისა და მწერლობის მკვლევართ იმთავითვე მიაპყრეს ყურადღება იმ ფაქტს, რომ ძველ მსოფლიოში გავრცელებული სახელები ღმერთებისა, მითოლოგიური პერსონაჟებისა, გმირებისა და მოკვდავი ადამიანებისა უპირატესად ალეგორიული ეტიმოლოგომის პრინციპს ემყარებიან. ამგვარ სახელთა სემანტიკა უკავშირდება გარკვეულ რელიგიურ-მითიურ კონცეფციებს, ისტორიულ მოვლენებს, რასობრივ და ეთნიურ ნიშან-თვისებებს“ (18, 236).

ამ თვალსაზრისით გამონაკლისი არც საქართველო ყოფილა. ამის შესახებ მსჯელობს პეტრიწი და მხატვრულად ახორციელებს რუსთაველი. მისი პოემის პერსონაჟთა სახელები თითქმის ყველა თურმე „სიმბოლურად იმიფრება“. ბ-ნი ზვიადი უმთავრესად პერსონაჟის სახელს ტარიელს შლის ორ შემადგენელ ნაწილად – ტარ და ელ, მიმოიხილავს ტარ რომელ ენაში რას აღნიშნავდა, რას ნიშნავდა ელ და ბოლოს დაასკენის: „ამრიგად, ჩვენი დასკვნით, ფუძე Tar პალეომედიტერანული, პალეოკავკასიური და მცირეზამიური ენობრივი სამყაროდან მოდის და წარმოადგენს. მისტერიათა საკრალურ სიგყვას, თეონიმს, ღვთაების სახელს, კერძოდ, მცირეზამიურ ტარუს, ჭეჭა-ჭეხილისა და ამინდის ღვთაების სახელწოდებას, რომელსაც ვეფხისგყაოსნად გამოსახავდნენ უძველეს მცირეზამიურ (ანუ პროტოქართულ). მისტერიებსა და საკულ-

გო მღვიმეებში. აქედან წარმოდგება ენაში სიტყვა „გარკუალა“, რაც ძლევას, გამარჯვებას ნიშნავს. ეს ფუძე პრესემიგურ, პრეინდოევრო-პულ და პრექამიგურ ენებსა და ცივილიზაციებს უკავშირდება..

ამრიგად, ამინდის და ჭექა-ქუხილის უძველეს მცირეამიურ და მედიგერანულ ლეთაებას ტარუ-ს (ტარო, გაროს) შუამდინარულ, ძველინდურ, ძველსპარსულ, ძველბერძულ პანთეონებში შეესაბამება: მარდუკი, ინდრა, რამა, მიტრა, ზევსი და სხვა მზიური ლეთაებანი და გმირები, ხოლო ქრისტიანულ ანგელოლოგიაში მთავარანგელოზი მიქაელი „პირი“ ღეთისა, ძისა, პანტოკრატორისა, ზეციური პირველკაცისა, რომელსაც სიმბოლოურად მოსაეს ფირმანენგუმი, სამყარო, როგორც ვეფხის გყავი (ვარსკვლავეთი). ეთიური ინტერპრეტაცია ამ სახისა უკავშირდება სიყვარულს, სიყვარულით შემეცნებას, რასაც უმთავრესი როლი აქვს ქრისტიანულ გნოსეოლოგიასა და ეთიკაში. მიქაელის სახე პერსონიფიკაციაა საღვთო სიყვარულისა და ვაჟკაცობისა, ისევე როგორც ტარიელის სახე ვეფხისგყაოსანში“ (18; 245, 246).

8. გამსახურდია ეყრდნობა ნ. მარისა და იუსტ. აბულაძის მოსაზრებებს, ასევე იძლევა ვეფხისგყაოსნის სხვა პერსონაჟების სახელთა სიმბოლოურ დაშიფვრებას. გარკვეულია, რომ ავთანდილი მომდინარეობს არაბული სიტყვებიდან ვატან, „სამშობლო“ და დინ „სარწმუნოება“, „ვატანუდიან“ „სარწმუნოების ბინა, კერა, სამშობლო“. ავთანდილის უახლოესი აღამიანის მერმადინის სახელიც დაკავშირებულია სარწმუნოებასთან - „მერმადინ“ ნიშნავს „სარწმუნოების სინდისს, კდემას, კრძალულებას, მორცხვობას“. ფრიდონის სახელი ნურადინიც არაბულადვე ნიშნავს „სარწმუნოების ნათელს“.

თინათინი. „მისი ფუძე აგრეთვე უკავშირდება პალეომედიგერანულ ენობრივ სამყაროს, რომლის ერთიანობა პროტოქართულ სამყაროსთან დღეს დადასტურებულია მეცნიერებაში. კერძოდ Tin, Tinia ძველი ეტრუსკული ღეთაებაა დღისა, სინათლისა და წარმოადგენს ცის პერსონიფიკაციას. ამასვე უკავშირდება ქართული სიტყვა „თენება“. „თინათინის“ ლიგერატურული ფორმაა „ათინათი“, რაც ნიშნავს სინათლის ციმციმს, ნათებას, აგრეთვე საბასეული განმარტებით, „სარკით, ანუ მისთანათა რაიმე მზის მუქის კედელზე ციალს“, ე.ი. ეს სიტყვა სინათლის სარკისეულ ანარეკლსაც ნიშნავს, ხოლო სარკე, როგორც ანტიურ, ისე შუასაუკუ-

ნობრივ ფილოსოფიაში, საყოველთაოდ ცნობილი სიმბოლოა გონებისა... რუსთაველის პოემაშიც აეთანდოლის (სარწმუნოების) მიჯნური არის თინათინი (გონება), რომლის სახელი თავისი ხმოვნებით „აოინასაც“ უკავშირდება, რაც უთუოდ არ არის შემთხვევითი, ვინაიდან ათენი, ფილოსოფოსთა ქალაქი, არის სამშობლო ფილოსოფიისა“ (18; 248, 249).

ამ სახელთა მსგავსად, სიმბოლურად არის დაშიფრული სხვა სახელებიც. და ასე, ისტორიული და სიმბოლიზირებული პერსონაჟებით მოდის ქართული მწერლობა XIX საუკუნის 40-იან წლებამდე. ამ დროიდან კი, რუსული ლიტერატურისა და რუსული ყოფის გაელენით, ქართულ ლიტერატურაში ხდება კლასობრივი ნიუანსებით შერჩევა-მეფერება, მაგრამ ეს მაინცდამაინც არა ხერხდებოდა, რადგან ამისი გრადიცია, საზოგადოების კლასობრივი ნიშნით სახელთა დიფერენციაცია არ იყო საქართველოში. აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა მაინც იმას ჰქონდა, თუ როგორი პერსონაჟი იყო დაბალი ან მაღალი ფენის წარმომადგენელი - ღირსეული თუ უღირსი. ი. ჭავჭავაძის „ოთარაანთ ქერივში“ გლეხის ღირსეულ შვილს ქართველ მეფეთა, ქართველთა უპირველესი ღვთაების სახელი გიორგი ჰქვია და არა გიორგა ან გოგია, როგორც ვიდაცა უქნარას მოიხსენიებს ოთარაანთ ქერივი - „მითამ მე რითა ვარ ნაკლები აიბ დამპალ გოგიაბელ!“

თვით ეგნატე ნინოშვილიც კი, რომელიც ოსტაგია მდიდარი და ღარიბი პერსონაჟებისათვის სახელების შეთხზვა-შერქმევისა, ლევანს არქმევს თავადსაც („ქრისტინე“, „სიმონა“) და გლეხსაც („პარტახი“). ამდენად ვერ დავეთანხმები ქართველ მკვლევართ, როდესაც ისინი რუს მეცნიერთა შრომებზე დაყრდნობით ცდილობენ მკვეთრად გამოიჩინონ გლეხ და თავად პერსონაჟთა სახელები.

XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან, უმთავრესად კი კრიტიკული რეალიზმის წარმომადგენლების „თერგდალეულების“ ასპარეზზე გამოსვლის დროიდან, ჩვენი საუკუნის 30-40-იან წლებამდე, განსაკუთრებით ალსანიშნავია მწერლის ყურადღების გადატანა პერსონაჟის ხასიათისა და მისი სახელის შეთანხმებაზე. მწერალი იგონებდა პერსონაჟის, ტიპის შესაფერის სახელს, გვარს, რომელიც ერთგვარი ნიღაბით იყო და მკითხველი თავიდანვე უკვე ერთი შეხედვით სახელისა თუ გვარისათვის ერთი ყურის მოკე-

რით (თუ ამოკითხვით) მაშინვე ხვდებოდა, ვისთან კქონდა საქმე. მათში ერთგვარად გარეგნული, იოლი გზით არის ცდა გიჰის დახასიათებისა: სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი, ლუარსაბ გულმართალაძე, ლუარსაბ დომხალაძე, დათუა შრომიშვილი და ისაკა ჭამიაშვილი (შ. არაგვისპირელის „ჩემი ბრალი არ არის, ღმერთო!“) - ორივე ქართველი გლეხია, ერთი მშრომელი, მეორე გავაჭრებული („ყველას უღეთოდ გყავს აძრობს“), დავით დროიძე, კაცია მუნჯაძე და მისთ.

მწერლის მიერ პერსონაჟისათვის შერქმეული სახელი ხშირად სახელი კი არა ზედმეტი სახელია. ასეთი სახელის გამოგონება შემოქმედებით პროცესთან არის დაკავშირებული. ასეთი სახელები უფრო ეპითეტები არიან, პერსონაჟის რაიმე ნიშნით დამახასიათებელი.

„... მეგსახელები მეგნაკლებად დამკვიდრებულია საშუალო ქართულის სალიგერაგურო ძეგლებში. გრადიცია გადმოეცა ახალ ქართულსაც. ეს სახელები შედარებით ფართო გავრცელებას პოულობს XIX ს-ის მწერლობაში.

XIX საუკუნის რეალისტ მწერალთაგან შედარებით მეტი რაოდენობა მეგსახელებისა დასტურდება გიორგი წერეთლის თხზულებებში - აქ დაახლოებით 40-მდე მეგსახელია ნახმარი - აქედან თერამეტი მხლოდ ერთ თხზულებამია („ჩენი ცხოვრების ყვაილი“) დამოწმებული“ (25, 117).

მეგსახელები მეგნაკლებად თითქმის ყველა ქართველ მწერალთან გვხვდება. „XX საუკუნის 20-30-იანი წლების ქართულ მწერლობაში მეგსახელების სიხშირით განსაკუთრებით გამოირჩევა მ. ჯაფარიშვილის თხზულებები. მწერალს ასამდე მეგსახელი აქვს ნახმარი. აქედან 36 მხოლოდ მოთხრობა „მდეგარშია“ თავმოყრილი. აქ მოქმედება მიმდინარეობს სოფელში, სადაც, როგორც ავტორი გვეუბნება, ბიჭი არ მოიპოვება, რომ ერთიმეორეზე უცნაური და ზედგამოჭრილი მეორე სახელიც არა კქონდეს. ასეთები: ატყაპუნე, ბელტიყლაპია, ორშაურა, ცქელიფი, გაყველუფილი, მისწრება, კუპრაჭა, დამპატიე, ბუღეჭამია, დოყლაპია, დამპალა, ბაჭატო, მეჭეჭა, ჯაგარა, ჭუჭა, დოსელეპია, წიპრუა, ჭიყალა, წიწილა, კბილა, ლოხოშა, ცხვირსათითე, ცხვირკოდალა, ფეხბარი, ორგოშა, თითილეჭია, ბატიჭამია, წვერჭამია, ლულულა, შავიბიჭი, კანჭა-ბიჭი, მაჩვი-ბიჭი, ჩიყი-ბიჭი, თრითინა-ბიჭი, გოჭი-ბიჭი.

მეტსახელთა სიმრავლით „მღერის“ შემდეგ გამოირჩევა „არსენა მარაბდელი“. ამ რომანში ოცდაათამდე მეტსახელი თუ შერქმეული სახელი დასტურდება. „ცალთვალა დევი, მეგი რა გინდა, ჩემთვის სულერთია, ლაყუ-ბიჭი, ჩიგირეკია, ეშვიანი მგრედი, წითელი ბასილა, ციყვი, ორბი, თსუქნია, ტურა, მაჩვი, მგელი, აქლემი, ობობა, ჯორ-ცხენა, ცალყურა, მიწის მგელი, ბაბახანი, შავი ქერივი, შავი ანგელოზი, ფხანია“... (25; 124, 125).

მწერლის მიერ შერჩეულ ზედმეტსახელში ხშირად უფრო დაცინვა, ირონია იგრძნობა, ამას პიროვნებაც შეგუებულია, მაგრამ არის ზედმეტი სახელები, რომლებსაც მხოლოდ ზურგსუკან ხმარობენ, ვისაც ის ჰქვია, მას მხოლოდ დაუსწრებლად მოიხსენიებენ ასე. თუ პირში ეუბნებიან, მხოლოდ ჩხუბის დროს, წყენინების ეამს, მაგალითად, „არსენა მარაბდელში“, „წითელ ბასილასა“ და „აქლემს“ პირში არავენ ეუბნება მათ აღრესაგებს, მხოლოდ ზურგას უკან ამბობენ, ასევეა, „რუხი მგელი“ – გ. წერეთლის ამავე სახელწოდების მოთხრობაში. ასე ეძახიან მთავარ პერსონაჟს ავთანდილ კვიმაგაძეს, რომელსაც წასძახებს გამწარებული ბაანა: „დამაცა, შე რუსო მგელო!“

ზოგი ზედმეტი სახელი კი პირიქით, საქებარია, საამაყო თვით პერსონაჟისთვის. ასეა უმთავრესად მთიელ მწერალთა (ა. ყაზბეგი, ვაჟა-ფშაველა) შემოქმედებაში, სადაც, საერთოდ ცოტაა ზედმეტი სახელები: „ვაჟა-ფშაველას მოთხრობაში „დარეჯანი“ ეკითხულობთ: „სოფელნი დარეჯანს ათასნაირს, არა საძრახის და საციცხავს, არამედ სასიქადულო სახელს ეძახდნენ. მე ამ სახელებიდან ორი მახსოვს: ერთი „დევა“ და მეორე „პარახოტა“. მაგრამ ვინც ამ სახელებს დაუძახებდა დარეჯანს, იმას არ შეიძლებოდა თანაც არ დაემაგებინა შემდეგი სიტყვები: „ბეჩავ, დედაკაცო, ცოდვა არ არია, შენ კაც არა ხარ?“ ხუთი წლის სოფიოს, რომელიც დილაუთენია მოჰყვებოდა ხოლმე მღერა-ჭიკჭიკს, პაპამ სიყვარულით „გუგული“ შეარქვა. „სოფოსაც ეს სახელი ერჩინა თავის ნამდვილ სახელსა“ (ვაჟა-ფშაველა, „მელია-კუდიგრძელია“) (25, 138).

ასეთ აშკარა შინაარსიან პერსონაჟთა სახელებს „მოლაპარაკე სახელებს“ უწოდებენ. მაგრამ იმასაც ამბობს ზოგი მკვლევარი, არ არსებობს არამოლაპარაკე სახელით, ყველა მოლაპარაკეაო. ეს მწერალზეა დამოკიდებულიო. ეგიმოლოგიის არმქონე,

ჩამქრალ მნიშვნელობიანი სახელები დიდი მწერლის ხელში არანაკლებად გამომსახველნი არიან. სახელთან ერთად თუ მწერალმა მოახერხა ხასიათის დახატვა, მაშინ ეს სახელი უკვე განზოგადებას პოულობს, სახელი სიმბოლოდ იქცევა, ანთროპოპელაგივად, ზოგად სახელად, ინფორმაციის მაგარებელ სიგყვად. ასეთი პერსონაჟებია: გარიელი, ოტელო, ღონკიხოგი, ღონეუანი, თათქარიძე, კვაჭი, ჯაყო, არსენა.. ასეთ პერსონაჟთა სახელები, რაკი განზოგადდება და აბსტრაქტულად გაიაზრება მისთვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებისათვის განსაზოგადებლად, შესაძლოა აბსტრაქტულობის მაწარმოებელი სუფიქსითაც გაფორმდეს: გარიელობა, აეთანდილობა, ღონკიხოგობა, ღონეუანობა, თათქარიძეობა, კვაჭობა, ჯაყოობა, არსენობა...

მწერლობაში, და კერძოდ ქართულ მწერლობაში, გვხვდება პერსონაჟები სახელისა და ზედმეტსახელის გარეშე, უსახელო. „თუ სახელი მნიშვნელოვანია პერსონაჟისათვის და აუცილებელი მხატვრული სახის შესაქმნელად, მაშინ რა ეუყოთ უსახელო პერსონაჟებს, რომელთა სახელებიც შეცვლილია ნაცვალსახელებით: მე, შენ, ის, ანდა ზოგადი სახელებით: ქალი, მოხუცი, მეფე, 1-ლი გლეხი, მე-2 გლეხი? ასეთ შემთხვევაში სწორედ ესენია სახელები. ნაცვალსახელი და ზოგადი არსებითი სახელი იქნენ ასეთ შემთხვევებში სახელებად და შეცვლაც შემთხვევითი არ არის. შეცვლის მიზეზები სხვადასხვაგვარია. ერთ შემთხვევაში სახე უკეთესად იხსნება სწორედ ინტიმური მე და შენ-ით. მეორე შემთხვევაში - უფრო მთავარია პიროვნება არ დაკონკრეტდეს, ხაზი გაესვას სქესის განზოგადებულ წარმომადგენელს, ასაკს, სოციალურობას და ა.შ.“ (85, 236).

უსახელო პერსონაჟები ყველა ეპოქის მწერალთან გვხვდება და მათ შორის ჩვენი მწერლობის სათავეს დამდებ თხზულებაში – „მუშანიკის წამება“. აქ უსახელო პერსონაჟი რამდენიმეა. „კაცი ერთი სპარსი“, „ცოლი ჯოჯიკისი“, „ღიაკონი“, „ყრმაი ერთი“...

„გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“: „დედაკაცი სიძვისაი“, „უკეთური კაცი“. ასევე უსახელოდ არიან ნერსეს მეუღლე და გრიგოლის დედა.

აკაკი წერეთელს „პატარა კახში“ გამოჰყავს 1-ლი გლეხი, მე-2 გლეხი, მე-3 გლეხი, მე-4 გლეხი...

სხვა მწერლებთან შეიძლება შეგვხვდეს სახელად N, X. N-ს უწოდებს თავისი ერთ-ერთი მოთხრობის („საპყრობილემი“) პერსონაჟ ქალს ჭოლა ლომთათიძე.

ასეთ შემთხვევაში, ძირითადად მაინც, მეორე და მესამე ხარისხოვანი პერსონაჟები არიან უსახელოდ წარმოდგენილნი, მაგრამ გვაქვს საპირისპირო შემთხვევებიც, როცა სწორედ მთავარი მოქმედი პირები არიან უსახელონი. ამის მაგალითია ილია ჭავჭავაძის „განდეგილი“ და მისი პერსონაჟები, განდეგილი და მწყემსი ქალი. „მწყემსი ქალი რეალური ცხოვრების პირმშობა. მწყემსობა უფრო მეტად აკავშირებს მას ბუნების წიაღთან, რაც განაპირობებს მის ჯანსაღ ფსიქიკას, იგი ხომ სწორედ თავისი ფსიქოლოგიითაა ჩვენთვის საინტერესო. ხოლო, რადგან ამ ფსიქიკას ქმნის მწყემსობა, ბუნების წიაღთან, ცხოვრებასთან უშუალოდ დამაკავშირებელი მოსაქმეობა, ავტორმა მას მწყემსი ქალი უწოდა. საპირისპირო განცდის პერსონაჟსაც, რომელსაც ასე ლამაზად მორთულ წუთისოფელზე ხელი აუღია, მწერალმა სახელი არ დაარქვა. განდეგილია სწორედ მისი სახელი“ (25, 154).

რა თქმა უნდა, ამ მცირე მიმოხილვით სულაც არ ამოიწურება პერსონაჟთა სახელებთან დაკავშირებული პრობლემები. ჩვენ არ შევხებივართ პერსონაჟთა სახელებს პოეზიაში, მის ჟღერადობას, სახელების ხმარებას, ვთქვათ, ანდაზებში, სადაც ბევრ რამეს განსაზღვრავს ზომა და რითმა, პერსონაჟთა სახელებს თარგმნილი ლიტერატურაში და ა.შ.

ზოონიმიკა

ზოონიმიკა ონომასტიკის ერთი დარგია, რომელიც ზოონიმებს (ცხოველ-ფრინველთა საკუთარ სახელებს) შეისწავლის. ეს დარგიც ახალია, ზოგიერთი დარგით თითქმის შეუსწაველი. ჯერ არ არის აღწერილი და შესწავლილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში არსებული ეს საინტერესო მასალა. ერთადერთი გამოწაკლისია პაატა ცხადაიას მიერ აღწერილი და გაანალიზებული კოლხური ზოონიმები. „მთიან სამეგრელოში, – წერს ავტორი, საკუთარი სახელი ერქმევა ძროხას, ხარს, კამეჩს, ცხენს, თხას, ძაღლს, იშვიათად - ცხვარს, ღორს, ქათამს. ზოგ ოჯახში მხოლოდ მოსახმობი შორისდებულებით კმაყოფილდებიან (მით უმეტეს, თუ ოჯახში თითო ძროხა, ხარი, ცხენი ჰყავთ), ხოლო გამოსარჩევად (თუ ეს საჭიროა) აღწერის ხერხს მიმართავენ.

ზოონიმი ორგვარია: გამოსარჩევი და მოსახმობი. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ გამოსარჩევი ზოონიმი ტიპურია სამოვადოებრივი მეურნეობისათვის, ხოლო მოსახმობი - ინდივიდუალურისათვის. კოლხურ ზოონიმთა თითქმის აბსოლუტური უმრავლესობა ორივე ამ ფუნქციას ითვისებს“ (161, 414).

ჩვენ მიერ აღწერილ მასალაზე დაკვირვებამ, რაც უმთავრესად ფშავ-ხევსურეთშია მოპოვებული, დაგვარწმუნა, რომ იგივე შეიძლება ითქვას აქაურ და საერთოდ საქართველოს სხვა კუთხეებში მოპოვებულ ზოონიმებზეც. მეგნაკლებობა იქნება იმის მიხედვით, თუ სად რა პირუტყვი ჰყავთ უფრო მეტი. თუმცა სიმრავლეს არა წყვეტს საკითხს, ცხერის ფარები ჰყავთ, მაგრამ სახელი ერთსა და ორს შეიძლება ჰქონდეს რაიმე გარეგნული ნიშნით ან ხასიათით გამორჩეულს: (პირშავი, თვალწითელი, დოლა, რქადაგრებილი, კეკერა (უღედოდ გამრდილი), ბოქა-ბოქა ყოჩი (მოჭიდავე ყოჩი) და სხვ., დანარჩენი კი „ცხვარია“. მათ ყველას ერთი სერი აქვთ, პატრონისაგან დადებული ნიშანი, სხვისი ცხერებისაგან გამოსარჩევი: ისრისკილო, დანისპირა, წათლილი, წინჭკლე, ფთე, დამორილი და სხვა. შეიძლება ითქვას, რომ ეს საერთო სახელია მათთვის, მთელი ფარისა.

მთაში ღორი ცოტა ჰყავთ (აღრე საერთოდ არა ჰყავდათ. ამჟამადაც არის გენდენცია ღორის მთლად აკრძალვისა). მათ ჩვეულებრივ სახელებს არ არქმევენ, მაგრამ გამოწაკლისი აქაც არის:

სოფ. კაწალხევეში ერთ ოჯახს ორი დედა ღორი ჰყავდა. ერთს ერქვა „მურწყუკა“. რატომო რომ ვიკითხე: ძალიან ღორიაო, ქათმეებსა სჭამს, ღობე არანაირი არ იჭერსო. მეორე შემთხვევა ღორისათვის სახელის შერქმევისა შეგვხვდა ჟინვალში: დედა ღორს ეძახდნენ „მაშკა“-ს.

ქართლ-კახეთში ქართული ჯიშის ღორია ერთგვარი ბალნიანი – ლაგაზას ეძახიან. ეგვევ ლაგაზა თუშეთსა და ხევსურეთში კაცის სახელად გვხვდება.

ხარებიც ცოტა ჰყავდათ, ჩვეულებრივ ორი, მაქსიმუმ ოთხი (ყვეარი), ამიგომ მათი სახელებიც არ არის მრავალფეროვანი. „სუფთად“ ხარის სახელები მოდის რქების ფორმის (ჭოტა „მწვეგრქებიანი“); ფერის (წიქარა, ლეინა „წითელი“, შარუმა „შავი“, ნისლა „რუხი ფერის“), სიდიდის (მანძილა – ძლიერი, ხენაში დაუღლეელი...) მიხედვით, მაგრამ ხარის სახელებისათვის მთავარი დამახასიათებელი რაც არის, ისინი თითქმის იგივეა, რაც კაცის სახელები:

<u>კაცის</u>	<u>ხარის</u>
კვირია	კვირისა
ჯონქა	ჯონგა
ვეფხვია	ვეფხვა
ქორია	ქორა
ამირანი	ამირანა
ირმა	ირემა
ნისლაური	ნისლა
ბულა	ბულია
ნიქარა	ნიქარა
ნიშნიანი	ნიშა

ხარების კიდევ სხვა სახელებია: ორბა, ჯვარელა, კედელა, ღილა...კამეჩა (შავი, ძლიერი), გიმერა (შავი), კანჯარა...

ცხენებიც ძირითადად თითო ჰყავდათ, ამიგომ არც მაინცა და მაინც ცხენის სახელებია ბევრი: სალარი (სახეთური), ნიკორი (მუბლთეთური), თეთრონი (მთლად თეთრი), ლურჯა (ლურჯი ფერის), კაეშა (ფეხთეთური), ჯეირანი, აკნო, სალმანა, რომალე, ბულანა და სხვ. „გერდაგი“ სპარს. მუქი ყვითელი, ჩალისფერი, მოყვითალო ცხენი (ქეგლ).

ძაღლების სახელებიც მწირია; გარდა იმ საერთოდ ცნობილი-სა: მურა, ბროლია (თეთრი), ალმასა. გვაქვს: ბოღრა, გოგია, ბო-თა, ჭრელია, ყასუმა, ლაბემა, ბაბრია, ჯაერია, ჯაბა, ბანთვერა, ბასარა, ბათურა, ტალო...

ყველაზე მრავალრიცხოვანი ძროხების, მეწველი საქონლის სახელებია. ეს გამოწვეულია, ჩანს, ბევრი რამით. ჯერ ერთი იმით, რომ ისინი ხართან და ცხენთან შედარებით მეტი ჰყავდათ (საშუალოდ 10-15), მეორეც, ძროხა, განსაკუთრებით მთაში, ძირითად და გადამწყვეტ როლს ასრულებს საარსებო საშუალებათა-გან. ის თითქმის ადამიანთან არის გათანაბრებული. შემთხვევით არ არის ამბის კითხვის დროს ადამიანები საქონელს (ძროხე-საც) მოიკითხავენ: „როგორ ხართ კაც-საქონითაო?“ მიმართვი-თაც თვით ისე მიმართავენ, ისე ესაუბრებიან ძროხებს, განსაკუთ-რებით ქალები, როგორც მეგობარ ქალებს. ამიგომ მათ ადამიანე-ბივით ყველას შესაფერისი სახელი აქვია. შედარებით ბევრიაო ვამბობთ, თორემ საკუთრივ ძროხის სახელები არც ისე ბევრია: ხახმატა, მარწყვა, ფურთუმატე, მასკელია, ბულულა, ქალია, ანგე-ლომა, შეელიკა, ლამამო, ნიაზა, ნიკვრია, ქალოქორო, ნაცარა, ქათიბა, ფერდელა, მუქია, კაბელა (იმერეთ-გურ.), კვანწურა (რაჭვ), ზანგელა და სხე.

ძროხებს რომ საკუთარი სახელები აქონდა, ეს იმითაც იყო ნაკარნახევი, რომ იმგვარივე მინიმება იყო საჭირო, როგორიც ადამიანზე. ამ მხრივ ძალზე საინტერესო დოკუმენტია შემონახუ-ლი ვაჟა-ფშაველას ცხოვრებიდან.

1890 წელს მოულოდნელად, ზედიზედ გარდაიცვალნენ ვაჟას მშობლები, ხუთმა ძმამ და ერთმა დამ მოძრავი ქონება თანასწო-რად გაიყო. „პირობის ქალაღლიდან“ მოვიყვანთ მხოლოდ მეექვ-სე პუნქტს, სადაც საქონლის გაყოფაზეა საუბარი:

„ნ. დანარჩენი ნაძრავი ქონება, ცხვარი, ცხენები და ძროხები გავიყავით თანასწორად და გვერგო:

გიორგის: ერთი ფური (ვახტა), ერთი მოზეერი (ბოქა), ორი წლევიანდელი ხბო (წარბა და მერცხალა) და სამი ცხვარი.

ლუკას: ერთი მოზეერი (ბოღრა), ერთი ფური (თამამა) და კიდევ ერთი ხარი (ვართანა);

ნიკოს: ერთი ხარი (ფესანგა) და ექვსი ცხვარი;

თედორეს: ერთი ფური (პირნათელა), ერთი დეკეული (წკრიალა), კიდევ ერთი დეკეული (ლევანკა) და ერთი წლევანდელი ხბო (ხახმატა).

მართას: ერთი ფური (ბიბინა), ერთი მოზვერი (თვალშავა) და ექვსი ცხვარი;

სანდროს: ერთი ფაშატი ცხენი და ერთი მოზვერი (ქარუმა)“.

როგორც აქ მოგანილი საბუთიდანაც ჩანს, საქონელი ყველა სახელიანია, ცხვრები და ცხენი კი უსახელონი. გრადიციულად გადმოვიდა საქონლის სახელიანობა. მეძროხეობის მეურნეობებში, ფერმებში 300 და 500 სული ძროხა იყო და ყველას თავისი სახელი ჰქონდა ოფიციალურად შერქმეული და საბუთებში შეგანილი. ეს სახელები ათასგვარი და ათასნაირია. „ვეაქსეული“ საბუთიდანაც ჩანს, რომ ძროხას და ხარს, გარდა თვით მისი გარეგნობიდანა თუ თვისებიდან ნაკარნახევი, „საკუთრივ საქონლის სახელებს არქმევენ სხვადასხვა საფუძველზე და სხვადასხვაგვარს.

ზოონიმები ყოველთვის არა, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში მოცივირებულია სახელდებულის რაიმე ნიშან-თვისებით, სახელმდებლის მასთან დამოკიდებულებით, რაღაცა მოვლენით და სხვა.

ზოონიმი ხშირად აქელაგორია და დიდ კვლევას არ მოითხოვს, არა ჭირს მისი მინაარსის გარკვევა, მაგრამ საკვლევი მაინც რჩება ის, თუ რა მოცივით ერქმევა ცხოველებს სახელები. ამის მიხედვით მკვლევარნი (რუსი მკვლევარნი) სხვადასხვაგვარ კლასიფიკაციას იძლევიან ზოონიმებისას. ზოგნი ყოფენ იმის მიხედვით, თუ რა ცხოველის სახელებია (საქონლის, ცხენის, ძაღლის და სხე.), ზოგნი სახელთა სემასიოლოგიიდან (შინაარსიდან) ამოდიან და ასეთ კლასიფიკაციას გეთავაზობენ: ფურის აღმნიშვნელნი, რაღაცა ნიშნის, ბუნების მოვლენების, ცხოველების, ფრინველების, მცენარეების და სხვათა სახელები. პააგა ცხადაიამ თავის სტაგიაში შემოგვთავაზა უფრო მეცნიერულ საფუძველზე დაყრდნობილი კლასიფიკაცია და მისი დასაბუთება.

ა) აღწერითნი (ჩელა „თეთრი“, ცარქა „ყალრქიანი“)

ბ) მეტაფორულნი (მესქვია „შაშვისფერი იყო“...)

გ) მიმართებითნი (ოშია „ხსნად იქცეს“.)

დ) ოკაზურნი (სორდია, „სად იყავი?“ დაიკარგა და იპოვეს (იქვე).

ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალაზე დაკვირვება კი ცოცხა სხვაგვარ კლასიფიკაციას გვაყარაუდებინებს, კერძოდ:

ა) ალწერითნი. ისეთი ზოონიმები, რომელნიც რაიმე ნიშან-თვისების მიხედვით არიან თვით ცხოველის მიერ ნაკარნახევი. ასეთი სახელები უმთავრესად უკვე გამრდილს, ამ ნიშან-თვისება შეძენილ ცხოველს ერქმევა. ხბოობაში სხვა ფერისაა (ვთქვათ, მოშაფრო), ძროხა კი წითელი ფერისა გაიზრდება. ამ ჯგუფის სახელებია: ჭოგა „მწვეგრქებიანი“ ხარი“, წაბლია (მუქი მოწითალო ძროხის), მარწყვა (წითელი ძროხის), ბულულა (ჭრელი ძროხის; ბულულა – ყვავილი), ყორანა (შავი ძროხის), თამაშა (კუნგრუშა ძროხის), ლეგნია (ლეგა ძროხის), ბოლოჭრელა (შეთეთრა კუდიანი ძროხის), წინწელა (მოწინწკლული ჭრელი ძროხის), შველიკა (ცქვიტი, ნაცრისფერი ძროხის), ღვინია, წიქარა (წითელი ხარების), ლურჯა (ლურჯი ცხენის), თეთრონი (თეთრი ფერის ცხენი), ჭრელია (ჭრელი ძალის), პირშავი (სახე შავი ცხერის). ქატკუბა (მეგრ. „რქებშეგყუპებული თხის“, ფრიმულამი (მეგრ. „წვერებიანი ქათმის“. ალვანა (ფერადეთერი ძროხის), ბიბინა (ლამაზბეწვიანი ძროხის), ლებილა (ძროხის) და სხვა.

ბ) მიმართებითნი. ასეთი სახელები გამოხატავენ პატრონის სურვილს, სასიკეთო სურვილს, უპირველეს ყოვლისა, თავისი თავის მიმართ. აქ უნდა გვქონდეს გადმონაშთი იმ ვითარებისა, როცა ადამიანი სახელს მაგიურ ძალას ანიჭებდა: ფურთუმატე (ძროხის), მრავლა (თანაწარსკვლავედი „პატარა დათვი“, სურვილია გამრავლებისა), მასკვილია (ძროხის სახელია და ესეც ვარსკვლავთა სიმრავლეს უკავშირებს საქონლის გამრავლებას), ოშია (მეგრ. ძროხის სახელია „ასია, ასად იქცეს“).

სახელში სურვილია გამოხატული, რათა ღვთის ძალა ეწოდეს, ფარავდეს საქონელს: ხახმაგა (ძროხის), კვირისა (ხარის), ხეთიშობელა (ძროხის, პირველი ხბოს), ანგელოზა (ძროხის), დობილა (ძროხის - ანგელოზები), მანძილა (ხარის - დაუღლეელი რომ იყოს), ჭოფია (მეგრ. ძალის - რათა ნადირი დაიჭიროს ჭოფი „დაიჭირე“), კურეტა (ხარის).

გ) ცხოველ-ფრინველთანი. აქაც შეფერილობა, გარეგნობა მოქმედებს სახელის შერჩევისას, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც შესაძლოა მოქმედებდეს იგივე უძველესი რწმენის გადმონაშთი, რაც ადამიანებისათვის ცხოველთა სახელების შერჩევის დროს მოქმედებდა – ავი სულის, ავი თვალის, ხიფათის დაფრთხობა, მიუკარებლობა: ვეფხვა (ხარის), კინდოლა (ხარის), ორბა (ხარის),

ქორა (ხარის), ყორანა (ძროხის), მერცხალა (ხარის), გრედანა (ძროხის), შეელიკა (ძროხის), ირემა (ხარის), ჯერანა (ხარის), დათვა (ხარის), კაკაბა (ძროხის), მგეწვია (ძროხის), თაგვინია (ძროხის), ხოხობა (ძროხის).

ღ) ანთროპონიმულნი. ერთ-ერთ საკმაოდ მრავალრიცხოვან ჯგუფს ზოონიმებისას წარმოადგენენ ანთროპონიმები - ადამიანთა სახელები. ეს სახელები ხშირად ისეა შერქმეული - უცხო სახელია და მხოლოდ ცხოველისათვის ემეტება; და ეს სახელი ვილაც არასასიამოვნო პირს ერქვა; ცხოველს ამსგავსებს გამყიდველს, ვისგანაც იყიდეს და იმის, ყოფილი პაგრონის სახელს არქმევენ. მხოლოდ ერთი ეგ არის, კაცის სახელები ხარებს ერქმევა, ქალებისა - ფურებს.

გემთი მოყვანილი რაზიკაშეილების „პირობის“ ქალაღღმი როგორც არის აღნიშნული, ერთი ხარს, რომელიც ვაჟას შეხვდა, ერქვა „ვართანა“. ეს არის სახელი სომეხი ვაჭრისა, რომელსაც ღუქანი პქონია ჩარგლის კარს, მჟავეწყალთან. არ არის ცნობილი, რაგომ დაარქვეს ხარს მისი სახელი, მაგრამ შესაძლებლობა სხვადასხვაგვარი შეიძლება წარმოვიდგინოთ: ხარი რალაციტ კჟაედა ვართანას ან შაეი იყო, ან ხარბი იყო ჭამაში, ან ძალიან მსუქანი და დიდი იყო განად, ანდა შესაძლოა, ამ ხართან რაიმე ამბით იყო დაკავშირებული ვართანა: მას უზრდიღნენ თაეიღან, ან მისგან იყო ნაყიდი და სხვა.

იქეე მჟორე ანთროპონიმი „ქარუმა“-ც არის აღნიშნული მობერის სახელად. ეს სახელი ამჟამად მხოლოდ გვარშია შემონახული (ქარუმიძე).

ფმავეღმა გოგია (წიაჟა) თანღიღაშეიღმა მიამბო: „ომამღ იყო, თორმეტ-კამეტი წლის ბალღი ვიყაეი, გუთნებითა ვწაეღით, მონღაეებ (ხენაში შეამხანაგებუღები) ვიყენით ჩენა (ჯუთუანი), შოთა თანღიღაშეიღი (ჰოღრონი) და მოღაშქრე თანღიღაშეიღი (ბათურმაზანი). მე მექრე ვიყავ, გუთნისღეღა მოღაშქრე იყო და იმ კარებს, ვისიცი იყო, იმათ კომღობის სახელს ეძახღა. გაუჯავრღებოღა: ო, ჯუთუაე! ო, ჰოღრო! ო, ბათურმაზა! მერე მეც ისე ვეძახღი და სხეებიცა“.

არხოგელმა ქაღებმა ძროხის სხვა სახეღებთან ერთად ჩამაწერინეს ძროხებისათვის შერქმეული ქაღების სახეღები. ფაგიმა (ქისტის ქაღს კჟაეღა, ლამაში ძროხა იყო), მაია, ციციწო (ხბო-

ბაში რო ვეფერებოდით, მერე შერჩათო)...ერთ ქალს ძალიან კარგი ჯიშის ძროხები ჰყავდა თურმე, კარგი მეწეულნი და მეგისმეგი სიყვარულით ერთს ქალთამშვეს ეძახდნენ, მეორეს – თამარსო.

როგორც ამ მაგალითებიდან ირკვევა, ნაკლებად, მაგრამ მაინც იყო შემთხვევები, როცა საქონელს, ცხოველებს ადამიანთა სახელები ერქმეოდა. ამდენად, არ უნდა იყოს მთლად მართებული პაატა ცხადიას მსჯელობა იშის შესახებ, თითქოს ანთროპონიმების შერქმევა ცხოველებისათვის სხვა ხალხებისაგან შეითვისეს ქართველებმა. ზემოთ მოხსენიებულ სტატიაში ის წერს: „სამეცნიერო ლიტერატურაში ფართოდაა ცნობილი გრანსონომატიზაციის მოვლენა. ცხოველთა საკუთარ სახელებად ხშირია ანთროპონიმები, ტოპონიმები, კოსმონიმები, მათ გრანსონომატიზირებულ ზოონიმებს უწოდებენ. კოლხურში ფიქსირებულია ზოონიმებად ანთროპონიმების გამოყენების, ანუ ანთროპომორფიზაციის შემთხვევები, რაც აგრეთვე სხვა ენების (პირველ რიგში, რუსულის) გავლენას უნდა მიეწეროს. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან კოლხეთში სპორადულად ჩნდება რუსულენოვანი ოჯახები. მათი რიცხვი თანდათან მატულობს XX საუკუნეში. არაა იშვიათი შერეული ქორწინებანიც. საფიქრებელია, რომ თავდაპირველად სწორედ რუსებისაგან გადმოიღეს კოლხებმა ანთროპომორფიზაციის წესი. საბჭოთა პერიოდში, განსაკუთრებით უკანასკნელ ათწლეულში, საზოგადოებრივმა მეურნეობებმა დაიწყეს მსხვილფეხა რქიანი საქონლის შესყიდვა სხვა რესპუბლიკებში, უპირატესად რუსეთსა და უკრაინაში. იქიდან ჩამოყვანილ საქონელს სახელიც იქაური ჩამოჰყვა. ამ სახელების ერთი ნაწილი გრადიციული (პირობითად მოტივირებული) იყო, ხოლო მეორე ნაწილი იმეორებდა ანთროპონიმებს. ამ გზით კოლხების ინდივიდუალურ მეურნეობებშიც გაჩნდა ანთროპომორფიზმი: მარინა, როზა, მანია, თამარა, ზოია (ფიქსირებულია ძროხის სახელებად); კოლია, კომმა, მიმა (ფიქსირებულია ხარისა და ცხენის სახელებად) და სხვ.“ (161; 422, 423).

ერთში კი მართალია პ. ცხადია: ადამიანთა სახელების ფართოდ გამოყენება პირუტყვთა სახელებად ფართოდ არის დანერგილი რუსეთში. კოლმეურნეობებისა და მეცხოველეობის სხვა მეურნეობებში სავალდებულოდ იყო ინვენტარიზაციის წიგნებში ცხოველთა სახელებით („კლიჩკა“) აღრიცხვა. ეს სავალდებულო წესი იყო მთელ საბჭოთა კავშირში. ამის საილუსტრაციოდ შეი-

ძლება მოვიყვანოთ ციგატა რ. ნ. ბუზაკოვას სგატიიდან. „მორღო-
ვულ ენებში ცხოველითა სახელებად გამოყენებულია ადამიანთა
სახელები. ეს არის, სხვათა შორის, ყველაზე მრავალრიცხოვანი
ჯგუფი. კაცის სახელები, როგორც წესი ერქმევა მამალ ცხოვე-
ლებს, ქალებისა - დედლებს: მირონი, ბორისი, რესლანი, ერმეი,
მუჰამედი, სანეკი, ბორკა, აფონია, მანკა, განკა, კატკა, იულკა,
ლიუსინკა, მუსია, მაშკა, მარუსია და ა.შ.“ (15; 189).

უღმურგეთის მასალაზე დაწერილ გამოკვლევაში გ. ა. არხი-
პოვი გვაწვდის ცნობას იმის შესახებ, რომ ერთ-ერთი მერძეეობის
ფერმაში რეაასზე მეტი ძროხაა და ყველას სახელი აქვს. სახელე-
ბად კი გამოყენებულია ყოველგვარი სახელი (6, 313).

ეინვალში მაჩვენეს ორი ძროხა ოსეთიდან ჩამოყვანილი,
რომლებსაც ერქვა ერთს - როზა, მეორეს - მარია.

რუსეთში ცხოველების სახელებად ანთროპონიმების ასე დი-
დად გავრცელებულობას, ჩვენი აზრით, ხელი შეუწყო იმ ფაქტმა,
რომ მათ ენაში ყველა ცოცხალი არსება ისევე არის, "Кто?"
(„ვინ?“), როგორც ადამიანი.

ფშავის კოლმეურნეობის წიგნში შეგანილია ძირითადად ის
სახელები მეწველი ძროხებისა, რომლებსაც თვით მწველავეები
არქმევენ მასზე გაპიროვნებულ ძროხებს - უმთავრესად ფშავში -
გავრცელებული სახელები.

სამაბუროს (დუშეთის რ.) მერძეეობის საწარმოში კი
ძროხები აღრიცხულია ყურზე გაკეთებული ნომრების მიხედვით,
სახელების გარეშე. ინვენტარიზაციის წიგნის ერთ-ერთი გრაფა კი
ითხოვს „სახელს“. სხვა გრაფებში შევსებულია „ფერი“, „წონა“,
„დაბადების წელი“, „შეხორცება“.

მეურნეობის დირექტორმა დაადასტურა, რომ აღრე სახელე-
ბიც სავალდებულო იყო, ეხლა აღარ ვარქმევთ, სახელთა შერქმე-
ვას აძნელებს მოტივაციის უქონლობაც - ყველა წითელი ფერისაა,
ერთი ჯიშის საქონელი, რომელნიც ინკუბატორის წიწილებივით
ჰგვანან ერთმანეთს. ფშავ-ხევსურული სახელები და მეგრული კი
გვიჩვენებენ, რომ სახელების დიდი უმეტესობა სწორედ გარეგნო-
ბით არის მოტივირებული.

მოტივირებული სახელების რიგში ადგილს დაიკაყებს დაბადების
დროის მიხედვით სახელდებულნი. მთელ საქართველოში ჩანს ასეთი
სახელები. ქართლში, მუხრანში, მაგალითად თებერვალში დაბადე-

ბულ საფურე ხბოს არქმევენ თებროლეს, მარგმი დაბადებულს - მარტას, აპრილში დაბადებულს - აპრილას, იანვარში დაბადებულს - იანვარას, ზამთარში დაბადებულს - ზამთარას და სხვა.

ე) შემთხვევითი. კოლმეურნეობებსა და მეურნეობებს მესაქონლეობის ფერმებში ჰქონდათ პირუტყვისათვის შესარქმევი სახელების სარეკომენდაციო სიები, რომლებშიც სახელები ამოკრებილი იყო ქაოსურად, სხვადასხვა პროფესიითა საცნობარო წიგნებიდან. ასეთ სახელებს ხშირად სიების გარეშეც არქმევენ, ყურს მოკრავენ საღლაც რაღაცას და ქლერადობით მოსწონთ თუ უცხოურობით, მიაკერებენ თავის საყვარელ პირუტყვს, ცხოველს. თუმცა ეს რა გასაკვირია ამ შემთხვევაში, როცა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ასეთ სახელებს შეილებსაც კი არქმევენ და არქმევენ დღესაც. ზემოთ ნახსენები გ. ა. არხიპოვის სტაგნიდან ვიგებთ, თუ რა სხვადასხვაგვარი სახელები იყო შეგანილი იმ სარეკომენდაციო სიებში და რა შემთხვევითობა იყო მათი შერქმევისას. უბრალოდ გადამლიდნენ და რაც თვალში მოხედებოდათ, იმას შეარქმევდნენ ახალდაბადებულ ხბოს. თუ არა ასე, სხვა რა ნიშნით უნდა შეერქმიათ ის სახელები, რაც იქ არის ჩამოთვლილი. თერთმეტი პარაგრაფის შემდეგ მეთორმეტე ცალკეა გამოყოფილი:

„XII. უყურადღებოდ არ დარჩენილა სპეციალური გერმინოლოგია, განსაკუთრებით თვალსაჩინო ადგილი უკავია შემდეგ სახელებს:

1. სამხედრო გერმინები: ზენიკა, მუშკა, რაკეკა, ტაჩანკა, სტაეკა.

2. სპორტული: ზარიადკა, კლიუშკა, შაიბა, იახტა, ისარი და სხვ.

3. ფიზიკის: ვოლტა, მაგნიტკა, ფაზა, ლინზა, ფიზიკა და სხვ.

4. ქიმიის: ამოტკა, კამფორა, ქიმიია, რულა და სხვ.

5. ასე თუ ისე ხელოვნებასთან დაკავშირებული გერმინები: ვიტრინა, სკრიპკა, მელოდია, მუსიკა, თქტაფა, პოლკა და სხვ.

6. ასტრონომიის: პლანეტა, ლუნა, ზევზდა.

7. სოფლის მეურნეობის: ენეიკა, ნიკა, ფარსუნკა, მუფტა და სხვ.

8. ფინანსურ-ეკონომიკური: ვალუტა, მონეტა და სხვ.

9. ლიტერატურულ-ლინგვისტური: ეანრა, კომედია, ლეგენდა, ლირა, სატირა, შუტკა, პოემა და სხვ.“ (6, 314).

გარდა აქ მოყვანილი სიისა და ზემოთ განხილული ჯგუფებისა (ცხოველ-ფრინველთა, მცენარეთა ანთროპონიმები და სხვა) სტატიის ავტორებს, გ. ა. არხიპოვსაც და სხვებსაც, მოგანილი აქვთ ფაქტები, რომ ცხოველთა სახელებად გამოყენებულია ყოველგვარი სახელი:

გეოგრაფიული სახელები (კაზბეკ, აზია, აფრიკა, იალტა, ჩიტა), ტანსაცმლის სახელები (ბლუმკა, საროჩკა, მაიკა..), საჭმლის სახელები (მალიყა, ვინეგრეტ, ბივშტექს...), თანამდებობათა და წოდებათა სახელები და სხვა უამრავი.

უცხო სახელები მთაში უფრო ცხენებსა და ძაღლებსა პქვიათ. ცხენების სახელებად გვხვდება: მუსტანგი, ტარზანი.

ძაღლების უცხოური სახელები: ჯონი, ჯეკა, ყასუმა (ლეკური სახ.) ჯულია და სხვა.

ამ რამდენიმე წლის წინ გულამაყარში ავედით სანადიროდ. ჩემმა ნათესავმა ბიჭმა, ჩვენი მასპინძლის შვილმა, მეცხუარული ძაღლი აუშვა სარეკში წამოსაყვანად. „მალხაზ, მალხაზო!“ - დაუძახა. ერთ ჩვენ მეგობარს ეგონა მას ეძახდნენ - მას მალხაზი ერქვა. შეიქმნა უხერხულობა, ვუთხარით ძაღლს კაცის სახელი რატომ დაარქვი-მეთქი?

- მე რა ვიცოდი, თუ მალხაზი კაცის სახელი იყო, მალხაზი ჩვენ „მზიარულივით“ ვიცითო (ე.ი. მზიარულს ნიშნავსო).

ცხოველთა სახელების, ზოონიმების შესწავლა და სარეკომენდაციო სიების შედგენა თუნდაც იმიტომ არის საჭირო, რომ ასეთი უხერხულობები არ იქმნებოდეს, იცოდნენ ადამიანებმა, რომელია ადამიანთა სახელები და რომელი ცხოველების. ეს საკითხი დააყენა ვ. ა. ნიკონოვმა 1983 წელს თელავში გამართულ „კავკასიის ონომასტიკის კონფერენციაზე. მან აღშფოთება გამოთქვა მაშინდელი საკავშირო სოფლის მეურნეობის სამინისტროს მიერ გამოცემული „ზოონიმების ცნობარის“ მიმართ. „ეს საზარელი მკრეხელობააო, -თქვა, - ღორების, ძროხების სახელებად რეკომენდებულია კომსომოლკა, პარტიზანკა, სეკრეტარმა და ა.შ. როგორ შეიძლება - მოეწველე კომსომოლკა, დაეკალი სეკრეტარმა...ანდა ხარს კარლ-მარქსი შეიძლება ერქვასო?“ თუმცა ციმბირის საგუსალოებში ნაჯდომ-ნამყოფი დიდი მეცნიერი, ვითომცდა კომუნისტურ „სიწმინდეთა“ დაცვით, ალბათ გულს უფრო იოხებდა მათი გაქლერებით.

კოსმონიმიკა

კოსმონიმიკა ონომასტიკის დარგია და სწავლობს კოსმოსური ობიექტების (პლანეტების, ვარსკვლავების, თანავარსკვლავების, კომეტების და სხვათა) სახელებს. მათი სახელები უფრო გოპონიმებს მოგვაგონებენ, რადგან ისევე არიან შერქმეულნი. ეს დარგი ონომასტიკის ყველაზე ახალი დარგია (კოსმოსი ბერძ. „სამყარო“, ონიმი - სახელი). ზოონიმიის მსგავსად, საქართველოში არც ამ დარგში თითქმის არაფერია გაკეთებული, მასალაც კი არ არის აღწერილი, საქმე კი ძალზე საშუროა, რადგან ეს სახელებიც დავიწყებას ეძლევა, კუთხური, დიალექტური სახელების ადგილს მეცნიერული სახელები იჭერს. არადა თითოეულ ასეთ სახელს დიდი მეცნიერული ღირებულება შეიძლება ჰქონდეს, როგორც ხალხთა ნათესაობის შესასწავლად, ასევე მათი უძველესი აზროვნების, საგნების თავისებური ხედვის შესასწავლად. „კოსმონიმიკა განსაკუთრებით თვალნათლივ გვარწმუნებს იმაში, რომ მთელი ონომასტიკისათვის ჭეშმარიტია თეზისი: სახელწოდება. ყოველგვარი სახელწოდება ნიშანდობლივი კი არ არის სახელდებული ობიექტისათვის, არამედ მიკუთვნებულია ადამიანებისაგან და იმდენად ობიექტს არ ახასიათებს, რამდენადაც სახელის დამრქმევეს. კოსმოსურ ობიექტებს ყველა სახელი დედამიწიდანა აქვს მიღებული და ამიტომ მიწიერს ასახავენ. მონადირეთა გომებმა შეარქვეს თანავარსკვლავედს სახელწოდება მშვილდოსანი, მესაქონლეებმა მოჟინეს ზეცა ცხენთა რემებით...“

კოსმონიმები უძველესია. მათში ასახულია და შემონახულია გარდასულ დროთა მსოფლშეგრძნების კვალი, მათ ბევრი რამის მოთხრობა შეუძლიათ უძველეს ყოფაზე, უხსოვარდროინდელ ხალხთა გადაადგილებაზე და მათ კავშირურთიერთობებზე (88, 879).

ჩვენი წინაპრებიც, სხვა ხალხების მსგავსად, უხსოვარი დროიდან შესცქეროდნენ ვარსკვლავებით მოჭვდილ ცას და ბევრ რაიმეს უკავშირებდნენ იღუმალებით მოცემულ სამყაროს. მათზე დაკვირვებას დღესაც იყენებენ ადგილისა და დროის საორიენტაციოდ. არხოგელმა დიაცმა ხომია წიკლაურმა მითხრა: „მჩეჩელჩი რო ეიყენიდიო, სრუ ცას შავხედევდით - დარეჯანათ კუდ შამაიბრუნესავ, ეთქვიდით, თენდებისავ“. ცისკრის ვარსკვლავის ამოსვლამდე, ღამე დროის ვარაუდს განსაკუთრებით იღებენ „მრავ-

ლას“ (პატარა ღათვის) მიხედვით. განსაკუთრებით ხშირია ცისკრის ვარსკვლავის ხსენება ჩვენს ლიტერატურაში. გავიხსენოთ უძველესი ჩვენი „მუშანიკის წამება“: „და ვითარცა ცისკარ ოდენ იყო, იკითხა და თქუა მსახურისა მიმართ მისისა“...

გრიგოლ ორბელიანის „სადღეგრძელო“: „ცისკარმან აღმოსავლეთი ვარდისა ფერად შელება“.

ვაკა-ფშაველას „აღუდა ქეთელაური“: „ცისკრის ხანია მტერს მისდევს კლდის შავარდენი ჩქარიო. გათენებისას ჭიუხში შურთხმა ღარეკა ზარიო, ძაღლებს კი სძინავ თეოზე, ჯერ არ გაშლილა ცხვარიო“. და იქვე: „ღღესავ მოგივათ მინღია, მანამ დაბძანდეს მრავალი“ (ე.ი. სანამ „მრავალი“ ჩავა, სანამ გააუენდება, მოვალო).

მონადირეებისა და მწყემსებისათვის, განსაკუთრებით ღღესავს, ისეთივე შეუცვლელია მნათობთა სამსახური ადამიანისათვის, როგორც უხსოვარი დროის წინათ. გარდა ამ სამსახურისა, იმ ძველ დროს, სანამ ასტრონომიული მეცნიერება გაიკვლევდა გზას, ციურ მნათობებთან რელიგიურ რწმენას აკავშირებდა ადამიანი, მათ შორის ქართველებიც, ვისაც მზე და მთვარე უპირველეს სალოცაეებად ჰყავდათ - ჩვენი წარმართული კულტი.

„ძველი წელთაღრიცხვის დაახლოებით მეორე ათასწლეულიდან ჩვენი წელთაღრიცხვის XVII საუკუნის ჩათვლით ადამიანთა მეხედულებებს ციურ სამყაროზე განაპირობებდა დღეისათვის მკვდარი მეცნიერება ასტროლოგია. იგი, დღევანდელი ასტრონომიისაგან განსხვავებით, არ იყო მეცნიერება მხოლოდ ზეციურ სამყაროზე. ასტროლოგია ზეციური და ამქვეყნიური ცხოვრების ყოველ დეტალს ერთიანად განიხილავდა, ერთმანეთზე დამოკიდებულად თვლიდა და წინასწარმეტყველებდა ცალკეული პიროვნებისა და მთლიანად კაცობრიობის ბედს ზეცაში მნათობთა განლაგებაზე დაკვირვებით. ასტროლოგია თავდაპირველად აღმოსავლეთის ხალხების, კერძოდ, ქალდეელების რელიგია უნდა ყოფილიყო...“.

„ასტროლოგიური შეხედულებით ზეციურ სამყაროში შვიდი მნათობი (ცთომილი) მოძრაობდა. მზე, მთვარე, იუპიტერი, ვენერა, მარსი, სატურნი, მერკური. მათი სახელწოდებანი, საბას ლექსიკონისა და ძველი საკითხავის („შვიდთა მნათობთათვის“) მიხედვით, ასეთია: მზე, მთვარე, ღია (მუშთარი), აფროდიტა (მთიები), არია (მარინი), კრონოსი (ზოპალი), ერმი (ოტარიდი), ეფუხისტყაოსნის

მიხედვით კი – მზე, მთვარე, მუშთარი, ასპირობი, მარიხი, ზუალი, ოგარიდი. ამ ცთომილთა მოძრაობის არე ციურ თაღზე 12 ნაწილადაა დაყოფილი. მათ ზოდიაქო, ანუ ბურჯი, ანუ ეგლი ეწოდება. სახელწოდებანი, საბასა და ძველი საკითხავის („ეგლთათვის“) მიხედვით, ასეთია: ღრიანკალი, თხის რქა, მერწყული (წყლის საქანელი), თევზი, კურო, მარჩბივი (გყუპი), ლომი, ქალწული, ვერძი, კირჩხიბი, სასწორო“ (168, 30).

ხალხის რწმენით ვარსკვლავები (მზე, მთვარე და პლანეტები) ხილული ღვთაებები იყვნენ, „ძალნი ზეციერნი“, როგორც ე. ხინთიბიძე ასკენის, - რომელნიც ღმერთის ნება-სურვილით განაგებდნენ ადამიანთა ცხოვრებას დედამიწაზე. ისიც აღიარებულია, რომ შოთა რუსთაველი ზედმიწევნით იცნობდა ასტროლოგიას და პოეტურად გამოიყენა იგი თავის პოემაში. ნესტანის საქებნელად მიმავალი ავთანდილი, როცა ის გარიელს გამოეთხოვა და ფრიდონთან გაემგზავრა, „უნაპირო სევდის მიერ შეპყრობილი ისევ თავისი იმედის – ზეციური ძალნისაკენ აღაპრობს თვალს, მნათობებს ასტროლოგიურ ძალებს ევედრება, რომ მიხედონ მარგობაში მყოფს, შეუმსუბუქონ სევდა, დაიყვან, დაეხმარონ. ავთანდილის ლოცვის ყველა დეტალი, ყველა სიტყვა ასტროლოგიურია. გმირი მიმართავს შვიდივე მნათობს. თითოეულ მათგანს კი აძლევს ისეთ დავალებას, რაც ასტროლოგიური შეხედულებით ამ მნათობს შეეფერება“ (168, 66).

ჯერ ქრისტიანულმა სარწმუნოებამ, ხოლო შემდგომ მეცნიერულმა ასტრონომიამ შეაღწირონ და დაიწყო მისცა ასტროლოგია, მნათობთა თაყვანისცემა, მაგრამ უძველესმა სახელებმა მნათობებისა მაინც ბევრი რამ შემოგვინახა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ. ნაწილი ამ სახელებისა უცხოურია, ნაწილი ქართულია (მათ შორის ზოდიაქოების), საჭიროა იმის კვლევა-ძიება, თუ რატომ შეერქვა ეს სახელები, ვისგან შეერქვა, თარგმანია თუ ორიგინალური.

მნათობ-ღვთაებანი და მათი სახელები გამოიკვლია დღემდე ივანე ჯავახიშვილმა თავის „ქართველი ერის ისტორიაში“. ერთ-ერთ ქვეთავში, „ქართველების წარმართობაში“, მან საოცარი გონებამახვილობით ამოხსნა დაიწყო მისცემულ მნათობთა წარმართული სახელები. ამ საიდუმლოების ამოხსნისათვის გამოიყენა სულსან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში მოტანილი მნათობთა სახელები, რომლებიც ღვთა სახელებშია შემონახული.

შეიდი მნათობის კუთვნილ შვიდ დღეს ამ მნათობთა სახელები რქმევია. სულხან საბამ ამ შეიდი მნათობის ბერძნულ სახელს, რომელნიც ქრისტიანობასთან ერთად ჩანს მიღებული, შეუპირისპირა ქართული სახელები, რომლებიც წარმართულ-ქართული უნდა იყოს. კვირა მზის დღე იყო, ორშაბათი – მთეარისა.

„დღეების ქართული სახელებიდან ვიცი, რომ სამშაბათი „არიას“, ე.ი. მარსის დღედ ითვლებოდა. მარსი კი, როგორც ცნობილია, სამხედრო და ომიანობის ღვთაებად იყო მიჩნეული. ამისდა მიხედვით საფიქრებელი ხდება, რომ „თახა“ და „ტარკუნ“ არიას, ანუ მარსის სახელი უნდა იყოს და ქართველ გომთავანაც ომიანობის ღვთაებად უნდა ყოფილიყო მიჩნეული“ (171, 177).

„ოთხშაბათი დღის ღვთაების წარმართული ქართული სახელი სამწერლობო ქართულს ჯერჯერობით არ უჩანს და ამის მაგიერ ბერძნული სახელით პერმესისათვის, ანუ მერკურისათვის განკუთვნილად ითვლება. მეგრულსა და სევანურში, იმნაირადვე, როგორც ჭანურში, ოთხშაბათის სახელში ეს ღვთაება „ჯუმალ“ იწოდება. აღმოსავლეთ საქართველში, ხევსურეთშიც, ჯიმალის „ხატი“ სწამთ და თაყვანსა სცემენ. თუმცა ხევსურებს ამ ჯიმალის ვინაობა სულმთლად დავიწყებული აქვთ. მაინც ამ „ჯიმალ“-ისა და „ჯუმა“-ს იგივეობა ცხადია, გეოგრაფიული სახელების მთელი რიგია აგრეთვე ამ „ჯუმა“ ან „ჯიმა“-სთან დაკავშირებული. ამიგომ ეს „ჯუმა“ და „ჯიმალი“ შეიძლება პერმესის, ანუ მერკურის ძველ ქართულ სახელად ვიცნოთ“ (იქვე).

„არც ხუთშაბათის ღვთაების წარმართული ქართული სახელი დაუცავს სამწერლობო შეიდეულის დღეთა სახელებს, არამედ „აფროდიტეს“ დღედა აქვს მიჩნეული. მეგრულსა და სევანურში კი ხუთშაბათს, „ცა-შ-ხა“ ანუ „ჩა-შ-ხა“ ეწოდება... მამასადაძამე, საფიქრებელი ხდება, რომ ხუთშაბათი დღის სახელში „ცა“, ზეცისა კი არა, არამედ მნათობი აფროდიტეს აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო... ს. ორბელიანის სიგყვით აფროდიტეს აგრეთვე „მთიები“ და „ცისკრის ვარსკვლავი“ ქრქმევია: „მთიები“ არს აფროდიტი, რომელი არს „ცისკრის ვარსკვლავი“, ხოლო „მთიები ითქმის განმანათლებელი“-ო... ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ დალესტნის ბევრ ენაში „ცა“ ფუძე სწორედ ვარსკვლავს აღნიშნავს“ (171, 179).

„პარასკევის დღისა და ღვთაების წარმართობის დროინდელი ქართული სახელი მარგო მეგრულსა და სვანურსა აქვს შერჩენილი. პარასკევის მეგრული სახელი „ობი-შხა“ და სვანურის „ეებ-შ“ ღვთაების სახელად „ობი“-სა და „ეები“-ს გვამცნობს“ (იქვე). ეს სახელწოდებანი იუპიტერის შესაგყვისნი არიან, რადგან პარასკევი იუპიტერის დღედ არის მიჩნეული“, ქართული სახელი კი, ივ. ჯავახიშვილის ამრით, აფხაზ-ჩერქეზთა ელვა-ქუხილის ღვთაების სახელთან აბამს კავშირს, რომელსაც ხეთურ-ხალდეურიდან მომდინარედ მიიჩნევენ.

„... შაბათის დღის სახელი დავიწყებული აქვს მეგრულსაც, ჭანურსაც და სვანურსაც. მხოლოდ საზოგადო ქართულიდან ირკვევა, რომ ის იმ მნათობი კორონიუსისათვის ყოფილა განკუთვნილი, რომელიც, საბას ლექსიკონში დაცული ცნობის თანახმად, მემვიდე ცაზე მყოფად ითვლება. ეს უკანასკნელი ცნობა შაბათ-დღის წარმართული სახელის აღდგენის საშუალებას გვაძლევს. ხევსურების სიგყვითა და რწმენით მემვიდე ცაზე მსუფუე მნათობ-ღვთაებას „მორიგე“ ჰქვია და ამისდა მიხედვით საფიქრებელია, რომ შაბათ-დღეს მორიგის დღე ან ამის მსგავსი სახელი უნდა ჰქმეოდა“.

„რაკი „კრონოსი“ ქვეყნიერებისა და დრო-იამის მომწესრიგებლად ითვლებოდა, ამიგომ შესაძლებელია ამ მნათობ-ღვთაებას „მორიგე“ ჰქმეოდა კიდევ, მაგრამ მაშინ, რასაკვირველია, ეს მისი წოდებულება იქნებოდა, ნამდვილი სახელი კი სხვა უნდა ჰქონოდა“...(171, 186).

ცნობილია „დიდი დათვის“ თანავარსკვლავედი, პოლარული ვარსკვლავის ირგვლივ მბრუნავი მთელი ღამის განმავლობაში. შვიდი ვარსკვლავია, ოთხი ოთხკუთხედზე განლაგებული, სამი კი კუდივით გაშეირილი. ეს თანავარსკვლავედი ქართულებს, ყოველ შემთხვევაში მთიელებს (ფშაველ-ხევსურებს), უღელში შებმული ხარებისა და უკან გამობმული გუთნისათვის მიუმსგავსებიათ. ამიგომ ამ თანავარსკვლავედს „დიდ დათვის“ კი არა, „ხარ-გუთანას“ ეძახიან.

რატომ ჰქვია ამ თანავარსკვლავედს „დიდი დათვი“, როცა არაფრით დათვს არა ჰგავს, ვინ და როდის შეარქვა. ამის შესახებ საინტერესო ამრი აქვს გამოთქმული რუს მეცნიერს ი. ა. კარპენკოს. ის მიმოიხილავს ამ სახელწოდებას სხვადასხვა ხალხთა ენებში და მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ეს სახელწოდება დღეს, ამ

ვარსკვლავთა განლაგების მიხედვით, არ შეერქმეოდა, რადგან დაიხს არანაირად არა ჰგავს. ასტრონომების გამოანგარიშებით რამდენიმე ათეული ათასი წლის წინ ეს თანავარსკვლავედი ისე იყო განლაგებული, რომ მართლაც შეიძლებოდა დათვისათვის მიემსგავსებინათ, „კუდიც“ უფრო მოკლე ჰქონია, თანაც ორი ვარსკვლავით, რამდენიმე ათეული ათასი წლის შემდეგ კი, თურმე, სულ სხვაგვარ ფორმას მიიღებს (167, 172), რომელიც დათვის კი არა, უფრო გყის ქათამს დაემსგავსება. დღევანდელი ფორმის მიხედვით მოგი ხალხი მას „ტელევას“ (საზიღარს) უწოდებს, მოგი „კოეშს“ (ხის გარიან სასმისს). „დიდი დათვი“ ძირითადად ინდო-ევროპულ ენებშია და ამ ენების ფუძე ენიდან უნდა იყოს მომდინარე, სხვა ენებში კი ნასესხები (42, 191). ქართველურ და კავკასიურ ენებშიც სწორედ იმ ფუძე ენიდან უნდა იყოს მომდინარე, რომელიც ფუძე ენა იყო ინდოევროპული ენებისა, რადგან მის სამშობლოდ სწორედ წინა აზიაა ნაეარაუღევი, ხმელთაშუა ზღვის კულტურის შემქმნელი ხალხი.

„დიდი დათვისა“ და „ხარ-გუთანას“ გარდა, მას ფშავში „ჩრდილოეთის დათვისაც“ უწოდებენ, ხოლო სევსურეთში - „დარეჯანიანს“. რაგომ ჰქვია დარეჯანიანი, მთქმელმა ვერ ამიხსნა, შესაძლოა სხვებმა იცოდნენ. ჩვენი აზრით კი ამირან დარეჯანიანს, ე. ი. მითოლოგიას უნდა უკავშირდებოდეს. ბერძნულ-რომაული სახელები პლანეტებისა, ვარსკვლავებისა, ბევრი სწორედ მითოლოგიურიან. მათ ღმერთების სახელები ერქვა, შესაძლოა სწორედ იმიტომაც, რომ თვით ის პლანეტები მიაჩნიათ ღმერთებად: პერმესი (მერკური), აფროდიტე (ვენერა), არეი (მარსი), ზევსი (იუპიტერი), კრონოსი (სატურნი).

„ღამით მოწმენდილ ცაზე შეუიარაღებელი თვალით ათასობით ვარსკვლავის დანახვა შეიძლება. მათი ხილული განაწილება მოკლებულია ყოველგვარ სიმეტრიასა და წესრიგს, მაგრამ უკვე უძველესი დროის ადამიანს, ცრურწმენისა და მითების გავლენით, ცის სხვადასხვა მონაკვეთზე ერთ ოჯახად დაჯგუფებული ვარსკვლავებისათვის ცხოველებისა და მითოლოგიური პერსონაჟების სახელები დაურქმევია“ (167, 22).

ქართველ ხალხს, როგორც ჩანს, სახელი შეურქმევია მკვეთრად გამოჩენილი (განლაგების ან ნათებით) მნათობებისა და

ვარსკვლავებისათვის, ციური ობიექტებისათვის. ასეთები ცოგაა და სახელიანი ვარსკვლავებიცა და მათი სახელებიც ცოგაა, თუ არ ჩაეთვლით ამ სახელთა ვარიანტებსა თუ სინონიმებს. მგე-მთ-ვარისა და პლანეტების უცხოური სახელების ვარდა, რომლებიც შემოთ მოვიხსენიეთ, გვხვდება ვარსკვლავთა და ციურ ობიექტთა ქართული სახელები:

1. ცისკარი// ცისკრის ვარსკვლავი//ხარისპარია//მთიები//ჭიგავარსკვლავი (კახეთი), მეგრულში - გგმათანე (გამთენებელი):

2. დიდი დათვი//ჩრდილოეთის დათვი (ფშ.)/ხარ-გუთანა (ფშ.)/დარეჯანიანი(ხევს.).

3. „გუთანა 2. ასტრ. ჩრდილოეთის ნახევარსფეროს ვარსკვლავედი, რომელიც შეიდი ვარსკვლავისაგან შედგება, დიდი რვალი“ (ქეგლ). (ეს ალბათ იგივე ხარ-გუთანაა, ანუ დიდი დათვი, ოღონდ არ არის მითითებული, რომელი კუთხისაა ან ერთი, ან მეორე).

4. პატარა დათვი//ხომლი//მრავალა (ფშ. ხევს.), ხერჭკუმი (ბევრი ვარსკვლავი (მეგრ.).

5. ირმის ნახტომი // ხარირემთ ნაფრენი (ფშ.) // ხარის ნავალი // ხარის ნარბენი //მგლის მუხლი// დევის ნამუხლარი //დათვის ფეხა// ცის-იკანკლელი// იერუსალიმის გზა// შხურიმარა (ცხერის გზა, მეცხვარის გზა) (მეგრ.).

6. მარიხი // მარიხ-ვარსკვლავი// (პლანეტა მარსი)

7. სასწორ-ჩარუქანი (ფშ.) (სამი ვარსკვლავია მწკრივად).

8. სულთოკისგარანი (ფშ.)/ სულთოკანი (ხევს.) ექვსი ვარსკვლავია - სამი ერთ მწკრივში, სამი მეორე მწკრივში, იქვე, ბეგიმ ტარი (თოხის ტარი) (მეგრ.).

9. კუდიანი ვარსკვლავი (ფშ.) (კომეტა-ბერძ. კუდიანი).

10. ბაკმი //ბაკე (გურ.)/მესხი (ხევს.)/ გოგა(ფშ.)/ბაკი(კახ.) (აფერადებული შუქის რგოლი მთვარის ირგვლივ, მოწმენდილ ცაზე რომ ჩნდება ხანდახან შარავანდივით).

11. ციდან რომ „ვარსკვლავი მოწყდება“, იმაზე ფშაველ-ხევსურნი „ვარსკვლავის გათხოვებას“ იცყვიან, კახეთში „მკედრის ვარსკვლავს“ ეძახიან. მას რომ დაინახავენ, იცყვიან ვილაცა მოკვდაო, ლაზები „კუდლონი მურეცხიში“ კუდიან ვარსკვლავს ეძახიან.

ქართული კოსმონიმები ცოგაა, მაგრამ რაც არის, ისიც არ არის აღწერილი და ფიქსირებული. ჩვენ გადავსინჯეთ ქართული განმარტებითი და დიალექტური ლექსიკონები. განმარტებითი

აღმოჩნდა თითო-ოროლა, დიალექტებში თითქმის არაფერი. მიუხედავად ამისა, იმედი გვაქვს საქართველოს ყველა კუთხეში თუ მასალა მოიძებნება გულდაგულ, კოსმონიმითა ვარიანტული სახელები ბევრი აღმოჩნდება. სხვა ენებშიც არ არის მაინცა და მაინც ბევრი კოსმონიმი, მაგრამ ბევრია სინონიმური სახელები. მაგალითად, რუსეთში, სადაც ასევე სრულად არ არის აღწერილი კოსმონიმი და ბევრი ობიექტი არც იქ არის სახელდებული, დიდი მრავალფეროვნებაა ერთი და იმავე ობიექტის სხვადასხვა კუთხეში ჩაწერილი სახელებისა. „მაგალითისათვის ავიღოთ ირმის ნახტომის (“Мухоморы мушкетеры”) სახელწოდებები (რუსული ლიტერატურული სახელწოდება კალკია ბერძნული გალაქტოს „რძე“ და კიკლოს „წრე, ციკლი, გზა“). რუსულის კილოკავებში დაფიქსირებულია 70-ზე მეტი აღმნიშვნელი, რომელთა დაჯგუფებაც შეიძლება რამდენიმე „სახელ“ (სახელების მოტივების მიხედვით“:

1. გზის სახე: გზა, გზები, ბილიკი, სავალი, ქუჩა, ქვაფენილი, განაკაფი - ეს არის „სუფთა“ სახე აბსტრაქტული გზისა, ასეთი იშვიათად გვხვდება;

2. კონკრეტული გზის სახე: ა) ფერის, სივრცის და მისთანათა განსაზღვრებებით: რძის გზა, რძიანი გზა, რძიანი სავალი, ვარსკვლავიანი გზა, ვერცხლის გზა, მამთრის გზა, თოვლიანი გზა, თეთრი გზა, ნათელი გზა, თეთრონი გზა, ციური გზა, გადარეცხილი გზა, თხილამურების ნაკვალევი, დიდი გზა, ნისლიანი გზა, ჩალიანი გზა.

ბ) იმაზე მითითებით, თუ ვისი გზაა: ფრინველთა გზა, ფრინველთა გეზი, წეროთა გზა, გედების გზა, გედების გეზი, ბატების გზა, ბატების გადასაფრენი, ბელურების გზა, ფრინველთა გადასაფრენი, გარეული ბატების გზა;

გ) მითიური და რეალური პიროვნებებისათვის მიკუთვნება: მოსეს გზა, მაკეევის გზა, ისეევის ბილიკი, სოლომონის გზა, ილია წინასწარმეტყველის გზა, ღვთის გზა, ფარაონის გზა, მეჩალის გზა, სიდელრის გზა, ჩუმაკური შარაგზა, ურჯულოთა სადგომი, წმინდა რუსეთისაკენ მიმავალი თათართა გზა, მამაის გზა.

დ) მიმართულების ჩვენება: კიევისაკენ მიმავალი გზა, კიევის გზა, საროვის გზა, სამოთხის გზა, სამოთხისაკენ მიმავალი რძის გზა, ისრაელის გზა, იერუსალიმის გზა;

3. მდინარის სახე: მდინარე, ზეციური მდინარე, ნაკადული...

4. სხვადასხვაგვარი სახეები (ნათელითა და ბუნდოვანებით): ცისარტყელა, სარტყელი, სამხრეულა (ვედროების საშიდად), ისარი (სოფ. მეურნ.), გალაქტიკა, საღვომი, გზის ვარსკვლავები, კემიგი“ (14; 207, 208).

რუსეთი დიდი, სახელებიც ბევრია, მაგრამ, ვფიქრობთ, საქართველოშიც საკმარისად აღმოჩნდება სახელები. მოძიებისა და კვლევის გარეშე ათამდე სახელია აღრიცხული. აქედან ექვსი სახელწოდება ქართულ ენციკლოპედიაშია მოხსენიებული „იღმის ნახტომთან“, სამი ჩვენს მიერ არის ფშავსა და ხევსურეთში ჩაწერილი. ვფიქრობთ, მეტი თუ არა, ერთი ამდენი კიდევ აღმოჩნდება, ასევე ითქმის სხვა კოსმონიმთა შესახებაც.

ეს რაც შეეხებოდა, ასე ვთქვათ, მაკროკოსმონიმებს. გვაქვს, ასევე, მიკროკოსმონიმებიც, რომელნიც შეუიარაღებელი თვალით არა ჩანან და მხოლოდ სამეცნიერო-ტექნიკური აპარატურით, ობსერვატორიული მუშაობის შედეგად არიან აღმოჩენილნი. მათ რიცხვს ეკუთვნიან მცირე პლანეტები (ასტეროიდები), პლანეტათა თანამგზავრები (მაგალითად, იუპიტერის თანამგზავრები) და აგრეთვე მთვარისა და მარსის ზედაპირზე სხვადასხვა ობიექტებისათვის შერქმეული სახელები. დედამიწაზე ამჟამად რამდენიმე ასეული ასტრონომიული ობსერვატორიაა, რომელთაც უამრავი აღმოჩენა აქვთ. თავის აღმოჩენებს ყველა თავის სახელებს არქმევს. მაგალითად, ყირიმის ობსერვატორიას აღმოჩენილი აქვს 130-მდე მცირე პლანეტა, რომელთაც მიკუთვნებული აქვთ ნომრები და სახელები. მათ შორის ერთ-ერთს, № 1057-ს უწოდეს ვანდა, მწერალ ვანდა ვასილევსკაიას საპატივცემულოდ.

ასტრონომიულ ობსერვატორიათა შორის ერთ-ერთი უძველესია ჩენი, აბასთუმნის ობსერვატორია ყანობილის მთაზე. ამ ობსერვატორიას თავისი არსებობის მანძილზე დიდი წვლილი მიუძღვის კოსმოსის კვლევაში. განსაკუთრებით კი აღსანიშნავია ის, რომ „ქართველმა ასტრონომებმა აღმოაჩინეს ორი კომეტა, რამდენიმე მცირე ცთომილი, ოთხი ახალი ვარსკვლავი, ხუთი ზეახალი ვარსკვლავი, ორი გრძელპერიოდიანი ცვალებადი ვარსკვლავი, 17 პლანეტასახის ნისლეული, 3 გალაქტიკურ ვარსკვლავთა ღია გროვა. აღმოჩენილი, რეგისტრირებული და შესწავლილია აგრეთვე რამდენიმე ასეული ვარსკვლავი, რამდენიმე ათეული მკრთალი ნახშირყანგოვანი ვარსკვლავი, 150-ზე მეტი პეკულარული ვა-

რსკვლავი...ქართველი ასტროფიზიკოსის მ. ვაშაკიძის სახელი მი-
კუთვნებული აქვს მთვარის უკანა მხარის ერთ-ერთ კრატერს, ხო-
ლო ე. ხარაძისა – ერთ-ერთ ცთომილს“ (ენციკ.).

ჯერ მარტო შეუიარაღებელი თვალით რაც ვარსკვლავებში
ჩანს, ის რამდენია. მერე, ქართველთა აღმოჩენების მიხედვით თუ გა-
ვითვალისწინებთ, მსოფლიოს სხეადასხვა ობსერვატორიის მიერ
რამდენი უხილავი ვარსკვლავი, თანავარსკვლავედი, კომეტა, გალაქ-
ტიკა, ნისლეული და სხვა ობიექტია აღმოჩენილი და ყოველ მათგანს
თავისი სახელი ჰქვია. მარტო მთვარეზე მთელი მისი შესწავლის მან-
ძილზე (მეჩვიდმეტე საუკუნიდან მოყოლებული) აღმოჩენილი და სახე-
ლდებულია სამიათას ხუთასი ობიექტი; ესენია: კრატერები (895), ზღვე-
ბი (25), მწვერვალები(11) და სხვა. ეს სახელდება დღესაც ვრძელდება
მთვარის როგორც ხილულ, ისე უხილავ მხარეებზე. ექვს კრატერს
შეერქვა საბჭოთა კოსმონავტების სახელი, უფრო სწორედ, გვარები:
ლეონოვი, ნიკოლაევი, გერემუკოვა, ტიგოვი, ფეოკისტოვი, შაგალოვი.
მთვარის ობიექტებისათვის სახელთა შეცვლაც ხდება, გადარქმევა: ხი-
ლულ მხარეზე სამ კრატერს – საბინ ე, საბინ ე, საბინ დ – ეწოდა მთ-
ვარეზე პირველად ფეხისდამდგმელი ამერიკელი კოსმონავტების – ამ-
სკრონგის, ოლდრინის და კოლინზის - სახელები.

მთვარის ადგილების სახელებს სელოტოპონიმებს უწოდებენ. მა-
თი რიცხვი სწრაფად გაიზარდა მას შემდეგ (1959 წლიდან), როცა საბ-
ჭოთა ავტომატურმა აპარატმა შემოუშრინა მთვარეს და უხილავი
მხარის ფოტოგრაფირება მოახდინა. იმავე წელს 300 კილომეტრი დი-
ამეტრის კრატერს ეწოდა მოსკოვის ზღვა; ერთ-ერთ ყურეს ამ ზღვისას
– ასტრონავტების ყურე; მეორე ზღვას ეწოდა სამხრეთის ზღვა, ერთ
კრატერს – ციოლკოვსკი, მეორე კრატერს – ლომონოსოვი, მესამეს –
ჟოლიო-კიური, მთების სისტემას – საბჭოთა მთავრებილი, ერთ-ერთ
ზღვას – ოცნების ზღვა. 1966 წელს გამოქვეყნებულ ცნობაში კი ნათ-
ქვამია, რომ სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის კომისიამ მთვა-
რის მეორე მხარეზე დაახლოებით 170 ობიექტს დაარქვა გამოჩენილ
მეცნიერთა სახელები, უფრო სწორედ, გვარები (140, 404-406).

ამრიგად, კოსმონიმია ასევე დიდი ასპარეზია სამოღვაწეოდ. უკვე
არსებული კოსმონიმებისა და ახალთა შექმნაშიც საპატიო როლი ეკუთ-
ვნის ასტრონომებსა და ლინგვისტონომასტებს, რომ აღარაფერი ვთქ-
ვათ მათ შესწავლასა და თუნდაც სწორად გადმოქართულების შესახებ.

კტემატონიმიკა

კტემატონიმიკაც ერთ-ერთი ახალი დარგია ონომასტიკისა, რომელიც შეისწავლის დაწესებულებების, საწარმოების, გაერთიანებების, ფირმებისა და სხვათა სახელწოდებებს. ამასთან, სწავლობს ამ საწარმოთა მიერ გამოშვებული ნაწარმის დასახელებებს. კტემატონიმები შეიძლება იყოს გერმინები, ზოგადი სიტყვები, სიტყვათა შემოკლებები მარცვლების ან ასოების შეერთებით და სხვ. მათი შესწავლა ბევრ დარგს მიაწვდის საინტერესო მასალას, რადგან ამ სახელწოდებებში ბევრი რამ არის შემონახული ხალხის ყოფისა და ისტორიისა. ჩვენთან ჯერჯერობით კტემატონიმების შესასწავლად საერთოდ არაფერია გაკეთებული. შესასწავლი კი ძალზე ბევრი და ძალზე საინტერესოა საქართველოში. თუნდაც მარტო იარაღის სახელები რომ ავიღოთ, სახელებშია ჩადებული ის საიდუმლო, საიდან რა შემოდიოდა, ადგილობრივ რა კეთდებოდა. მაგალითად, საქართველოში, განსაკუთრებით მთაში, ფართოდ იყო ცნობილი საუკეთესო ხანჯლები „შაუხალი“, რომლებიც, როგორც ირკევეა, დალესგნიდან, შამხალიდან, შემოქქონდათ, იქაური ნახელავი იყო. ცნობილია ასევე საუკეთესო ხანჯლები: „ოსმან“ (ქისტი მჭედლის „ფირმისა“); ხმლები: „ფრანგული“, „გველისპირული“, „ბაწარაული“, „გორდა“. თოფები: „ქართული“, „ხირიმი“ (ყირიმიდან შემოდიოდაო), „ტურეკი“, „ანგლია“, „ფრანცია“, „იგონკა“, „ბერდენკა“, „მაჟარი“, „აინალი“ და სხვა მრავალი. ზოგ იარაღს კი საკუთარი სახელებითაც იცნობდნენ. ასეთები ხვესურეთში იყო თოფები „ბუჩასეული“ და „კირიმის ბარგყი“.

ამგვარ სახელს მწარმოებელთა ფირმისათვის, მეწარმეთათვის დიდი სარგებელი მოუტანია. ნაწარმისათვის თავისი სახელის მიცემა, თავისი რაიმე დამღის დასმა უძველესი ხერხია საკუთრების აღნიშვნისა. საკუთარ ნივთებს საკუთარ ნახელავს, თავის საქონელს რაიმე ნიშანს ადებდნენ (ცხერის სერი, მაგალითად – ყურზე გაკეთებული ჭდეები).

ბევრი ვინმე იყო ცნობილი თავისი ნახელავით საქართველოს მთასა თუ ბარში, მაგრამ კომუნისტებმა აუკრძალეს „ეკრძო მეურნეობა“, სდევნიდნენ, უნადგურებდნენ საწარმოებს (ქარ-გუდას, სამჭედლოს) და ასე დავიწყებას მისცეს საუკუნეებგამოეღილი ხელობანი. ზოგმა ჩუმ-ჩუმად ვერ დათმო ძველი სიყვარული, ვერ

ულაღაგა მამაპაპურ ლამაზ, ხალხისათვის საჭირო საქმეს. ასეთები, მაგალითად, ხევსურეთში იყვნენ ოქრომჭედლები: თაველექა არაბული, ნადირა ლექოკელი, ბათირა ჭინჭარაული, ფშაეში სვიმან თურმანაული, ხთისო საფარაშვილი, გოგი წიკლაური და სხვანი.

ლაფანყურელმა ზაურ ჯაბუშანურმა მომაწოდა ცნობა იმის შესახებ, რომ მთელ კახეთში ცნობილია „ვიქტორას ცული“. თელაველი ვიქტორ მაისურაძე აკეთებდა ქართულ, ფრთიან ცულებს საუკეთესო ფოლადისას და ბეჭედსაც თავისას ურტყამდა. მის საქმეს ეხლა აგრძელებს იყალთოელი მჭედელი გურამა და მის ცულებს „გურამას ცული“ ჰქვია, ისიც ბეჭედს ურტყამს. კარგი ცულებით არის ცნობილი ლაფანყურელი სოლომონ მჭედლურიც.

უძველეს ქალაქთა გათხრების დროს აღმოჩენილია სავაჭრო-სახელოსნოთა „აბრები“. უძველესი დროიდან არსებობდა გენდენცია ობიექტების გამოყოფისა. მაშინ ამას აკეთებდნენ ნივთიერად ან მსაგვრული გაფორმებით: ღუქნის შესასკელლთან დგამდნენ კასრს, მცხობელი პურებს გადმოაწყობდა ფანჯარაში, ხარამი – ჩუსტებს, ამ გრადიციას კი ნაწილობრივ აგრძელებენ დღევანდელი ვიტრინები“ (76, 301).

ისტორიული წყაროების შესწავლა ცხადყოფს (16, 141), რომ აღმოსავლეთის ქვეყნებში და მათ შორის საქართველოშიც, XI-XII საუკუნეებში ყოფილა ვაჭარ-ხელოსანთა გაერთიანებები – ამქრები, რომლებსაც „არიფანები“ ეწოდებოდა. ასეთი არიფანები თბილისში (და საქართველოს სხვა ქალაქებში) თითქმის XX საუკუნის დასაწყისამდე არსებობდა, სანამ წარმოიქმნებოდა დიდი კაპიტალისტური საწარმოები. მაშინაც კი, 1910-1912 წლებში, ასეთი წვრილ-წვრილი, ოჯახური წარმოებები ბევრი იყო. ისინი უმთავრესად სოფლის მეურნეობის პროდუქციის გადამამუშავებით იყვნენ დაკავებულნი – მეჭვილად, ვფიქრობთ – ქსოვილების, ჩოხა-ახალუხების, ნაბდების, ხალიჩების, ფარდაგების დამზადებით. ამზადებდნენ აგრეთვე, გყავის, ხის, ლითონის სხვადასხვა ნივთებს. დიდი ადგილი ეკავა კვების პროდუქტების, ღვინო-არაყის დამზადებას. „...XX საუკუნის დამდეგს ქუთაისის გუბერნიის „მინამრეწველთა“ მიერ დამზადებული შალის ქსოვილებით მთელი დასავლეთ ამიერკავკასია იმოსებოდა. სახმარად მოხერხებული, ორიგინალური და მოხდენილი იმერული მაუდი ამიერკავკა-

სიის ფარგლებს გარეთაც დიდი რაოდენობით სალდებოდა. დასაფლეთ საქართველოს საოჯახო მრეწველობის ნაწარმს, კერძოდ, შალის ქსოვილებს მნიშვნელოვანი რაოდენობით იძენდა აგრეთვე სამხედრო უწყება (არმიის საჭიროებისათვის)" (108, 45). მაგრამ „ხელოსნური ნაწარმი ვერ უძლებდა ფაბრიკული ნაწარმის კონკურენციას. მოდიდან გამოდიოდა ისეთი, თავის დროზე ფართო მოხმარების, ხელოსნური ნაწარმი, როგორც იყო ადგილობრივ დამზადებული მოჩუქურთმებული ავეჯი, ხმლები, ხანჯლები, ყანწები, მასრები, გიკები და სხვ. ფაბრიკული ნაწარმის კონკურენციის წყალობით, თითქმის მთლიანად მოისპო გეთის სახდელი, საპნის სახარში, ძაფსაგრები, სამკაულების, უნაგირების, სანთლის, საეარცხლის და სხვ. სახელოსნოები... სამაგიეროდ, შეინიშნებოდა ხელოსნობის რიგი ახალი დარგების (ოპტიკურ-მექანიკური, საკერაფი მანქანების, საქვხვე, სამსხმელო, სამრეცხაო და სხვ.) გაჩენა-გამრავლება“...(108, 27).

ამ წერილ-წერილ ხელოსნურ გაერთიანებებს, როგორც უკვე ითქვა, ავიწროებდა ისეთი დიდი ქარხნები, როგორც იყო გ. ადელხანოვის ტყავის ქარხანა და ქეჩის ფაბრიკა, დ. სარაჯიშვილის სპირტიანი სასმელების ფირმა, რომელიც არამც თუ საქართველოში, მთელ რუსეთის იმპერიაში დაეპატრონა ბაზარს და ეუროპაშიც დიდი რაოდენობით გადიოდა. ამათ გარდა იყო კიდევ სხვა მსხვილი გაერთიანებები, ზოგი მინაური, ზოგიც ევროპის ქვეყნებთან ერთობლივი, რომელთა პროდუქციაც დიდ კონკურენციას უწევდა წერილ-წერილ მეწარმეებს. მაგრამ მაინც რჩებოდა ცხოვრების რაღაცა მხარეები, რომლებშიც ისინი შეუცვლელნი იყვნენ. აქ თვით წერილი საწარმოები, სავაჭროები უწევდნენ ერთმანეთს კონკურენციას...

ფშავში ცნობილი იყო „შანიძის ღუქანი“, იმერეთში „პირგახიას ღუქანი“, თბილისში, ავჭალის გზაზე - „პლატონას ღუქანი“, ოქროყანისკენ მიმავალ გზაზე სოლოლაკში - „თათუხას ღუქანი“. ეს სახელები მათი ღუქნების, მათი პროდუქციის რეკლამაც იყო. ზოგ შემთხვევაში იმ გამოჩენილ „მედუქნეთა“ პატივისცემულებმა აღადგინეს მათი გრადიციული საქმე და მათი სახელები. ასეთები იყვნენ ქუთაისში „პირგახიას ღუქანი“, ქალაქის განაპირად, დასაფლეთ უბანში, იმავე ადგილას, სადაც ერემო პირგახიას ჰქონია. თბილისში მელიქიშვილის ქუჩაზე ასეა აღდგენილი „ტანც გიორ-

გას ღუქანი“ (კოჭლი კაცი ყოფილა გიორგი ასათიანი, შუერქმე-
ვიათ „ტანც-გიორგა“). ძველი სახელი აღუდგინეს „სამადლოს“ და-
ვითაშვილის ქუჩაზე და სსე.

ოქტომბრის რევოლუციად წოდებულმა დიდმა უბედურებამ
კერძო შესაკუთრობასთან ბრძოლის საბაბით გაძარცვა და პი-
რისაგან მიწისა აღგავა ის საწარმოებიცა და მათი სახელებიც.
ებლა კი სოციალიზმის სახელით მონათლულმა კომუნისტურმა
ექსპერიმენტმა რაკი ვერ გაამართლა და კვლავ დანგრეულის აღ-
დგენისაკენ ცდილობენ ქვეყნის შემობრუნებას, დაიწყო იმ ძველი
ყოფის დამახასიათებელი კერძო საწარმოთა აღდგენაც. შეიქმნა
უამრავი კოოპერატივი, ფირმა, ასოციაცია, საზოგადოება, კომერ-
ციული მაღაზიები და ყოველივე ამათ კი არქმევენ სხვადასხვა-
გვარ სახელებს. როგორც ყველაფერში, ამ საქმეშიც საშინელი ქა-
ოსი და განუკითხაობაა. არის შიგადაშიგ კარგად მოფიქრებული,
საქმისათვის მისადაგებული, მაგრამ უმეტესწილად გვეხდება შემ-
თხვევითი, სრულიად შეუფერებელი სახელები. როცა ეკითხები
პატრონს ამ მაღაზიისას, ეს სახელი რის მიხედვით დაარქვიო,
გაოცებული თავად გეკითხება: მაგას რა მნიშვნელობა აქვს, დაა-
რქვი რაც გინდა, ეგ მე საბუთებში ჩასაწერად მინდაო... ანაგის
ქუჩაზე ყვავილების ჯიხურს აწერია სახელწოდება “მორკინალი”.
იქვე კაფე-სასადილოს - „იაღონი“. გიორგი ლეონიძის ქუჩაზე მცირე
მაღაზიას აწერია „მინდვრის ნობათი“, შიგ კი მხოლოდ მოკო-
ლაღები და კონიაკია...

ლადო ასათიანის ქუჩაზე აბრაზე აწერია „კომერციული საკო-
მისიო მაღაზია „მარგალიტი“, შიგნით კი მხოლოდ ხილი და ბოსტ-
ნეული იყიდება. როცა ეკითხე, ასეთ მაღაზიას ასეთი სახელი რა-
ტომ პქვია-მეთქი, მიპასუხეს: ადრე იყო საკომისიო, იმან გაყიდა,
ჩვენ ვიყიდეთ და ეგ აბრა აღარ შეგვიცვლია, რა მნიშვნელობა აქ-
ვსო. სინამდვილეში კი აბრის შესაცვლელ ხარჯს გაურბიან, რადგან
არ იციან, რა ძალა და მნიშვნელობა აქვს სწორად შერჩეულ სა-
ხელს, როგორი მოფრთხილება უნდა მას. თუმცა დღევანდელ დღეს
ამისთვის მაინცადამაინც არავის სცალია, ოღონდ კი სადმე რაიმე
იმოვონ გასაყიდი ან საყიდი, სულის მოსათქმელი და საარსებო.

იგულისხმება, რომ ამდენ ფირმებსა და კოოპერატივებს შო-
რის ბრძოლაა გაჩაღებული, ურთიერთკონკურენცია. ამ ბრძოლა-

მი არც თუ უმნიშვნელო როლი ეკუთვნის ისეთ იარაღს, როგორც არის რეკლამა და კარგად შერჩეული სახელი, მათი საშუალებით – მიზილვას მომხმარებლებისა, კლიენტებისა. სახელი გამოყენებულია უამრავიდან კონკრეტულის გამოსაყოფად და ამ კონკრეტულზე ყურადღების მისაპყრობად. ასეთი მოთხოვნილება ჩნდება მაშინ, როცა ერთგვაროვანი ობიექტი ბევრია, მაგრამ თუ ერთადერთია, მაშინ კონკრეტული სახელის მიკუთვნება არც არის საჭირო. თბილისში თითოა „ოპერა“ (ოპერისა და ბალეტის სახელმწიფო თეატრი), „ცირკი“, „ფილარმონია“, „იპოდრომი“, ამიგომ მათთვის დამატებით რაიმე სახელი არ არის საჭირო, მაგრამ კინოთეატრებს, სასტუმროებს, რაკილა ისინი ბევრია, სჭირდება განმასხვავებელი სახელიც. ამიგომა გვაქვს კინოთეატრები „რუსთაველი“, „ამირანი“, „ბათუმი“, „ეარძია“, „გაზაფხული“, „განთიადი“, „ისანი“, „ყაზბეგი“, „საქართველო“ და სხვ. სასტუმროები: „ივერია“, „აჭარა“, „საქართველო“, „კოლხეთი“, „უშბა“ და სხვ.

ასეთ შემთხვევაში სახელებს მხოლოდ დაკონკრეტების მნიშვნელობა აქვს, ფირმებისა და მაღაზიებისათვის შერჩეულ სახელებს კი კიდევ რაიმე მიმანიშნებელი ნიუანსი მოეთხოვება. სასურველია რაიმე დამატებით ინფორმაციასაც შეიცავდეს დაწესებულების სპეციფიკაზე. მის დანიშნულებაზე, იწვევდეს სასიამოვნო ასოციაციებს. ქართული ენა იმდენად მდიდარია და მოქნილი, რომ საამისო რესურსები უხვად მოეპოვება, თუკი დაინტერესებულ პირს ეყოფა ჭკუა და გამჭრიახობა. სახელწოდება მარტო ინფორმაციული კი არ უნდა იყოს, არამედ ნათელი, დასამახსოვრებელი და, რაც შეიძლება – მოკლე. ჩვენ ფეხით შემოვიარეთ თითქმის მთელი თბილისი (ძირითადად ცენტრალური ქუჩები) და შეგროვილი მასალა ცხადყოფს, რომ სახელწოდებათა დიდი უმრავლესობა ვერ აკმაყოფილებს ამ მოთხოვნებს. მაგრამ გვხვდება ძალზე გემოვნებითა და მუსტად მორგებული სახელებიც, ასეთებია: სასპორტო მაღაზია „ლელო“ (რუსთაველის გამზ.), კომერციული საკომისიო მაღაზია „კილობანი“ (ლალიძის ქ.), საფირმო მაღაზია ყველაფერი ოჯახისათვის „არადანი“ (ათონის ქ.) – საბავშვო თამაშობა გათელიდან „არადანი მე – არჩევანი შენ“, ტკბილეულის მაღაზია „ჩაროში“ (მარჯანიშვილის ქ.), კაფე-ბარი „გულშემატკივარი“ („დინამოს“ სტადიონთან“, ტელეფონების მაღაზია „ზუმერი“ (ცაბაძის ქ.), საღამლევეო კომპანია „არგანი“,

იპოდრომთან არსებული რესტორანი „ისინდი“, ატელიე „ელეგანტი“ (ი. ჭავჭავაძის გამზ.), საიუველირო მაღაზია „კარაგი“ (გ. ლეონიძის ქ.), ხის დამამუშავებელი კომბინაგის საფირმო მაღაზია „ბურბუმელა“ (აკაკი წერეთლის გამზ.), ღვინის მაღაზია „საჭაშნიკო“ (მერაბ კოსტაეას ქ.), „სათამაშოების სახლი“ (თავისუფლების მოედანი), სასურსათო მაღაზია „დოვლათი“ (ლერმონტოვის ქ.), საბავშვო მაღაზია „წითელქუდა“ (მეგობრობის გამზ.)...

ერთ-ერთ ღრმად გააზრებულ, ლამაზად შერჩეულ სახელად უნდა ჩათვალოს „ციცინათელა“ (სავალუტო მაღაზია რუსთაველზე). აქ ყველაფერი ვალუტაზე იყიდებოდა (და იყიდება), უცხოელებისათვის იყო კომუნისტური დიქტატურის დროს, ჩვენ ხალხს შიგაც არ უშვებდნენ. აქედან, აკაკი წერეთლის „ციცინათელა“ გააზრებით: „ანათებ და კარგი ხარ, მაგრამ მე რას მარჯიხარ“. იმ დროს ვერ გაიაზრეს, თორემ დამრქმევენი შეიძლება დაეჭირათ კიდეც - ამგვარი „გამოხდომები“ სასტიკად ისჯებოდა.

ასევე ლამაზ და კარგად გააზრებულ სახელებად შეიძლება მივიჩნიოთ „ვაზის ცრემლები“ (ღვინის მაღაზია სანაპიროზე), „ვაზის ნაური“ (ღვინის სარდაფი ს. კანდელაკის ქ.) და „მადლი ვაზისა“ (ღვინის სარდაფი ქეთევან წამებულის გამზ.). ეს სახელები, გარდა იმისა, რომ პოეტურად მიანიშნებენ ღვინოზე, მიანიშნებენ მისი მეპატრონის ნამდვილ ქართულ, ამაღლებულ დამოკიდებულებაზე ღვინისადმი, იმაზე, რომ ფულის გულისათვის ღვინოს არ წაბილწავენ და მათ ღვინოს შეიძლება ენდოს კაცი.

უმნეობისაგან წალეკილ ჩვენს დროში ბევრი კარგი „სახელი“ იძულების წესით იკარგება. „ჩირალდანი“ ერქვა წიგნების დიდ მაღაზიას ვერაზე. უცხოური საქონლით გამოდევნეს წიგნებ-ცა და სახელიც მოშალეს

ასევე ჩამოჰყარეს სახელი დედაქალაქის ერთ-ერთ ცენტრალურ წიგნის მაღაზიას „საუნჯეს“, რუსთაველის გამზირზე.

მაგრამ, საბედნიეროდ, ჯერჯერობით კიდეც ახერხებს თავისი სახელების შენარჩუნებას ზოგიერთი მაღაზია. ცოტნე დადიანის ქუჩაზე არის წიგნების მაღაზია „სიბრძნე“, რომელიც 30-ოდე წლის წინ შეურქმევია ღღემდე უცვლელ ღირექტორს ფოთოლა გოგოძეს. მისთვისაც შეუთავაზებიათ - საქონელი შემოგვატანინეთ, თქვენც ისარგებლებთ და ჩვენცაო, ასე შიმშილით დაიხოცე-

ბითო, მაგრამ ისიც და მისი კოლექტივიც არ ღალატობენ წიგნებსა და მალაზიის „სახელს“.

სახელების შეცვლა საწარმოებისა და მალაზიებისათვის ხდება მათ პრივატიზაციასთან დაკავშირებითაც, ბევრი კი ძველ სახელს უტოვებს კი არა, ზოგი ახალგაზნისილსაც ძველებური ინერციით, ბევრს თავის ატიკების გარეშე, ძველებური „სამოგადოებრივი“, არა „კერძომესაკუთრული“ სახელი შეურქმევია: „სურსათი“, „ღვინო“, „ავეჯი“, „ქსოვილები“, „აფთიაქი“, „ფეხსაცმელი“ და სხვა. ზოგი ახლებურს ძველ ყაიდაზე არქმევს: „კომერციული მალაზია“, „საიჯარო“, „იჯარა“, „ფირმა“... ამათგან პირველნი თუ უმუშალოდ საქონელზე მიუთითებენ და მაორიენტირებელნი არიან, მეორენი უფრო მაინტრიგებლად შეიძლება ჩაითვალოს: იგულისხმება, რომ იქ უცხოური ისეთი საქონელია, რომელსაც მთავრობის მალაზიებში ვერ ნახავ.

ასე ვინც მოიქცა, მან ერთგვარად დაიზღვია თავი გაუგებრობისა და უაზრობისაგან, რაც ხშირად მოსდევს „რაც გინდას“ პრინციპით შერჩეულ სახელებს. ამის შესახებ, ძალზე შეუფერებელ სახელებზე, ზემოთ უკვე ვთქვით, მაგრამ დიდი უმრავლესობა ისეთებია, რომელნიც ჯერჯერობით თითქოს არც არაფერს აკეთებენ და არც არაფერს აფუჭებენ. უბრალოდ ასეთ წარწერიან მალაზიებში ბევრი მხოლოდ იმის გასაგებად შედის, რა იყიდებაო, აქედან ნახევარს ის არ აინტერესებს, რაც იქ არის, დროთა ვითარებაში თუ ასეთი მალაზიაც სახელსა და სიყვარულს მოიპოვებს, თავისი კლიენტურისას, მაშინ ყოველგვარი სახელი გასაგები გახდება. საწყის ეტაპზე კი ასეთი სახელები, მართლაც, გაუგებარნი და შემთხვევითნი არიან. ამ გაუაზრებლობის ბრალია, რომ ხშირად ერთი და იმავე დასახელების სულ სხვადასხვა ობიექტი გვხვდება ქალაქში, რის გამოც უკვე აზრი ეკარგება „სახელს“ როგორც კონკრეტულზე მიმანიშნებელს. როდესაც იყო თბილისში კი არა მთელ საქართველოში ცნობილი გამომცემლობა „მერანი“ და იქვე მისი საფირმო წიგნის მალაზია ამავე სახელწოდებით, უაზრობაა და უხერხულიც ამდენი სხვა ობიექტისათვის „მერანის“ დარქმევა. ასეთებია წიგნის მალაზია „მერანი“ (თავისუფლების მოედანი), ახალგაზრდული ცენტრი „მერანი“ (კ. გამსახურდიას ქ.), საგამოყენო დარბაზი „მერანი“ (ბარათაშვილის ხიდის ქვეშ), კომერციული ცენტრი „მერანი“ (წინამძღვრიშვილის ქ.) და სხვები.

ასევე უსასრულოდ მეორდება სახელები „თბილისი“, „ივერია“ ან „იბერია“, „აისი“, „დაისი“, „ორიონი“, „საჩინო“ და სხვ., რაც არ არის სასურველი.

ზოგი აქ ჩამოთვლილი სახელი – „ცისარტყელა“, „გაზაფხული“, „იასამანი“, „ბასიანი“, „ნუგბარი“ და სხვანი, თავისი ემოციურობის გამო გამოყენებულნი არიან როგორც სარეკლამონი, ამიტომ ისინი ხშირად მეორდებიან არა მარტო თბილისში, არამედ სხვა ქალაქებშიც. მაგალითად, „ცისარტყელა“ რუსთაველზე პქვია სასურსათო მაღაზიას, ხოლო წერეთლის გამზირზე გაურკვეველი დანიშნულების მაღაზიას, რომელსაც აბრაზე აწერია „საქწიგნი“ (ჩანს ძველი) და იქვე „სახელმწიფო-საწარმო“, ცოტ-ცოტა ყველაფერი იყიდება. სულ ბოლოხანს „ცისარტყელა“-ს სახელით ახალი მაღაზია გაიხსნა ყერაზე, ჯანაშიას ქუჩაზე.

როგორც აღვნიშნეთ, სახელთა შერჩევაში ამკამად ბევრი აღრევებია, თორემ შემდგომში ალბათ მკვეთრად გამოიკვეთება ის გენდენციები, რაც ამკამადაც უკვე შესამჩნევია: სხვადასხვა ტიპის ფირმებსა და ობიექტებს შორის ხდება ერთგვარი სპეციალიზაცია გარკვეული ჯგუფის სახელებისა, ლექსიკისა. თუ კვების ობიექტები ირჩევენ სახელებს „სურსათი“, „გემო“, „ღოვლათი“, „სამადლო“, „ნუგბარი“, „ჩაროზი“, და სხვა, საიუველირო და საკომისიო ფირმები ირჩევენ „კრისტალი“, „მარგალიტი“, „კარატი“, „საჩინო“, „ჩემპიონი“, „საუნჯე“, „ფორტუნა“, „ნატურისთვალი“, „ოქროს ქოში“, „მერკური“, „ზურმუხტი“ და სხვ.

კინოთეატრებისა და სხვა კულტურულ დაწესებულებათა სახელებად უმთავრესად ირჩევენ აბსტრაქტულ სახელებს: „სისარული“, „მეგობრობა“, „გამარჯვება“, (ახალგაზრდული კლუბი - თემქა), „მუხამბაზი“ (ღამის კლუბი - რუსთაველის გამზ.), ქვეყნის სხვადასხვა კუთხის, ქალაქის, მდინარის, მთის. „კოლხეთი“, „ყაზბეგი“, „ბათუმი“, „ვარძია“, „საქართველო“, „თბილისი“... ასევე სასტუმროები: „აფხაზეთი“, „აჭარა“, „ივერია“, „კოლხეთი“, „მეტეხი“, „საქართველო“, „სამგორი“, „თბილისი“, „თბილისის ზღვა“, „უშბა“, და სხვ. რესტორნების: „ალაზანი“, „არაგვი“, „აფხაზეთი“, „აჭარა“, „ბეთანია“, „ბუდაპეშტი“, „ვარძია“, „გარეჯი“, „ღარიალი“, „იორი“, „კოლხეთი“, „ოდიში“, „სამგორი“, „თეთნულდი“, „შაორი“.

თბილისის (და, საერთოდ, ქალაქის) ფირმების, დაწესებულება-ორგანიზაციებისა და მალაზიების, კაფე-რესტორნების სახელებად უხვად გამოიყენება თვით ამ ქალაქის სხვადასხვა ნაწილის გეოგრაფიული სახელწოდებანი, უბნების, ქალაქის რაიონე ღორსმესანინშნობების სახელები, რომელთა სიახლოვესაც ისინი არიან. კელავ რესტორნის სახელებს რომ მოეუბრუნდეთ, თბილისში დიდუბის რაიონში არის რესტორანი „დიღუბე“, კრწანისში - „კრწანისი“, მთაწმინდის პლატოზე - „მთაწმინდა“, მტკვრის პირას - „მტკვარი“; ვერაზე სააფთიაქო ფირმის მალაზია რამდენიმეა. „ვერა“ არის კლუბი, „ვერა“ (სათამაშო გასართობი კომპლექსი - ფილარმონიის შენობაში), არის მალაზია „ვერა“ (მ. კოსტავას ქ.), არის კაფე „ვერე“ (მ. კოსტავას ქ.), მალაზია „ვერე“ (მ. კოსტავას ქ.) ვერის დაღმართზე ღვინის საფირმო მალაზია „ვერე“, მელიქიშვილის ქუჩაზე საფირმო მალაზია „ვერე“. შესაძლოა გამომრჩა კიდეე რომელიმე „ვერა“ თუ „ვერე“, ამდენი ერთნაირი სახელი კი თავეისთავად უარყოფითი მოელენაა არამე თუ ერთი უბნისათვის, მთელი ქალაქისათვისაც კი. მთაწმინდის რაიონში რამდენიმეა ფირმა „მთაწმინდის“ მალაზია. არის აგრეთვე კოოპერატიული მალაზია „მთაწმინდა-92“. დელისში არის საეაჭრო შემსყიდველი ფირმა „დელისი“ და წიგნების მალაზია - „დელისი“, საბურთალოზე - საეაჭრო-შემსყიდველი ფირმა „საბურთალო“, დიღმის მასივში წიგნების მალაზია „დიღომი“, ლილოში - წიგნების მალაზია „ლილო“, გორგასლის ქუჩაზე - წიგნების მალაზია „ნარიყალა“, ხარფუხის უბანში წიგნების მალაზია „ხარფუხი“, რუსთავის გმატკეცილზე - წიგნების მალაზია „კრწანისი“, დიდუბეში (წერეთლის გამზირზე) - წიგნების მალაზია „დიღუბე“, სოლოლაკში (ღერმონტოვის ქუჩაზე) - კომერციული მალაზია „სოლოლაკი“, მეტეხთან - უნივერსალი „მეტეხი“ და ა.შ.

თბილისის მსგავსად არის შერქმეული სახელები საქართველოს რაიონულ ცენტრ ქალაქებში. ქუთაისში მთავარ სასტუმროსა და მის რესტორანს „ქუთაისი“ ჰქვია, მეორე დიდ რესტორანს - „იმერეთი“, თელავშიც ასევე, მთავარ სასტუმროებს თავისი რესტორნებით ჰქვია „თელავი“ და „კახეთი“, ღუშეთში სასტუმროსა და მის ქვეშ არსებული სასადილოსათვის კი შერქმევიათ „ღუშეთი“, მაგრამ მთავარი რესტორნისათვის - „არაგვი“. კუთხის სახელი ევლარა, რადგან ამ რაიონში შედის ფშავი, ხევსურეთი, მთიუ-

ლეთი, გუდამაყარი და ქართლის ნაწილი. ჩანს, ერთის გამო სხვებისათვის რომ არ ეწყენინებინათ, არც ერთის სახელი არ დაურქმევიათ, ამდგარან და ამ კუთხეების საერთო მდინარის, არაგვის სახელი უწოდებიათ.

გეოგრაფიულ ობიექტებთან სიახლოვით მათი სახელის მიკუთვნებას ასეთივეა ყველგან. ქუთაისში რიონზე არის რესტორანი „თეთრი ქვები“ (როცა წყალი იკლებს, თეთრი ლოდები მოჩანს). ქუთაისშივე პავილიონი „წყალწითელა“ (მდინარე წყალწითელაზე), თელავში – „ნადიკვარი“ (რესტორანი ქალაქის იმ ნაწილშია, სადაც ნადიკვარს ეძახიან). „ალაზანი“ კქვია რესტორნებს მდ. ალაზნის პირას, თელავის მხარესაც და ყვარლის მხარესაც, „შუამთა“ – შუამთაში არსებულ ცნობილ რესტორანს და უამრავი სხვ.

დიდ ნაწილს ახლადგახსნილი ფირმებისას, მაღაზიებისას და სხვებს ადამიანთა სახელები კქვია. ეს სახელები სხვადასხვაგვარად არის შერჩეული და შერქმეული. ერთნი ძველებური გრადიციის მიხედვით თაყის ფირმას, თაყის მაღაზიას თაყის სახელს არქმევს. ეს გრადიცია მხოლოდ საქართველოში კი არა, მთელ მსოფლიოშია. ასე იყო რევოლუციამდელ საქართველოშიც. თბილისში ცნობილი დუქნები და სხვა ბემოთ ვახსენეთ. ქუთაისში დღესაც ცნობილია „კოკოჩოვის აფთიაქი“, „ჩილინგაროვის საკაინ,გრო“, „ხვინჯიას სასადილო“, „ლახუნდარიძეები“ (სასაუზმე), „გოგისვანიძეები“ (სასადილო). დღესაც არის შემთხვევები, როცა ვინმე თაყის სახელს არქმევს ფირმას ან მაღაზიას, მაგრამ – ძალზე იშვიათად. უცხოური სასტუმრო მეგების კომპლექსში გახსნილია უცხოურივე საქონლით მოვაჭრე მაღაზია „ლეილა მესხი“, ჩვენი სახელოვანი სპორტსმენის მონაწილეობით. თბილისში ეს ერთადერთი შემთხვევაა გვარ-სახელით სახელდებისა. ლალო ასათიანის ქუჩაზეა სახაშე „გივისთან“, მეგობრობის გამზირზე ბუდრუგანის წინ, ასფალტზე თეთრი საღებავით დაუწერია თაყისი სახელი „ქიტესა!“ წერეთლის გამზირზე სარდაფი – „ფირმა ჯორა“. ზოგ შემთხვევაში ზედმეტი სახელია დარქმეული. ნუცუბიძის ქუჩაზე მეგობრებს გაუხსნიათ შერეული კომერციული მაღაზია და შეურქმევიათ „კოკოლა“, იმ ძმაკაცის სახელი, ვის კერძო სახლშიც არის მაღაზია.

არის ფსევდონიმებიც: ანაგის ქუჩაზე მხატვარ-კერამიკოსს ბახვა სახვადქვს გაუხსნია საკუთარი მალაზია (იშვიათი გამონაკლისი, როცა საკუთარ ნაწარმს ყიდის კაცი!) და უწოდებია გვარ-სახელის დასაწყისი მარცელებისაგან შედგენილი ფსევდონიმი „საბა“.

მეპატრონეები ძალზე ხშირად არჩევენ თავისი საყვარელი ადამიანების (შვილის, მშობლის, მეუღლის, საყვარლის და სხვათა) სახელებს.

თავისუფლების მოედანზე არის განსაცმლის მალაზია, რომელსაც ამ „საწარმოს“ პატრონის გოგონების სახელები ჰქვია „იკა“ და „თიკო“, თამარ მეფის გამზირზეც განსაცმლის მალაზია ჰქვია მეპატრონის შვილის სახელი „ლევანი“, ი. ჭავჭავაძის გამზირზე საფირმო მალაზიას ძველ დროსეუ დაარქვა დირექტორმა თავისი ქალიშვილის სახელი „ნათია“, დიმიტრი უზნაძის ქუჩაზე კომერციული ფირმის მალაზია „ციცია“ – ფირმის პრეზიდენტის შვილიშვილის სახელია, დავით აღმაშენებლის გამზირზე კომერციული მალაზია „ნონა“ – მალაზიის პატრონს დაურქმევია ნათელის სახელი...

ზოგჯერ მეპატრონენი შვილების სახელებიდან ფსევდონიმებს ადგენენ: ერთ-ერთი ძლიერი ფირმის „ორბის“ პრეზიდენტს თემურ ჩხეიძეს თავისი მეორე ფირმისათვის უწოდებია „მაგი“ - თავისი ორი შვილის მამუკასა და გიორგის სახელებიდან; ნუკუბიძის ქუჩაზე მრავალდარგოვანი საფირმო მალაზია „ალეგო“, მეპატრონეს თავისი შვილების ალექსისა და გიორგის სახელებიდან შეუდგენია, გიორგი ცაბაძის ქუჩაზე მალაზია „ნივი“ - მეპატრონის შვილების ნინოსა და გიორგის სახელების მიხედვით და სხვა.

რებო თაბუკაშვილის ქუჩაზე არის კომერციული მალაზია „ვიტო“ - მეპატრონის შვილს, რომელიც დაღუპვია, ჰყავდა ძალიან ამ სახელწოდებით, ვაჟა-ფშაველას გამზირზე მალაზია „ბასარა“, ძაღლის სახელია...

ცოლის, სიდედრის, საყვარლის სახელები რომ სადღაც-სადღაც ჰქვია, ამას აღიარებენ, მაგრამ პირადად მალავენ, არ ამხევენ. ასეთთა სახელების შერქმევის დროს, გარდა სიყვარულისა, ჩვენი აზრით, მოქმედებს კომუნისტური დიქტატურის დროს შეძენილი მწარე გამოცდილება – განკულაკება, ქონების კონფისკაცია. მაშინ ხომ „მშოვნელი“ თავის მანქანას, უძრავ-მოძრავ ქონებას ვინმეს სახელზე აფორმებდა დაჭერის მოლოდინში. დღესაც ფრთხილობენ – რა იყი, დრო როგორ შემობრუნდებაო!

ქალისა თუ კაცის სახელები ყოველთვის იმ პრინციპით არ არის შერქმეული, რაზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი. არიან საწარმოთა მეპატრონენი, ვისი გონებრივი ხედვის არე უფრო ფართოა და უფრო ღირსეულად იქცევიან. ისინი თავისი ფირმების სახელებად ირჩევენ ცნობილ მამულიშვილთა, კერძოდ, თბილისის კოლორიტულ პიროვნებათა სახელებს. ასეთნი ხალხის, მომხმარებელთა სიმპათიასაც იმსახურებენ და იმაზეც მიგვანიშნებენ, რომ უღირსს არაფერს მოიმოქმედებენ, არ შეურაცხყოფენ მათ ნათელ ხსონას, ვისი სახელიც თავისი ფირმისათვის შეურქმევიათ: სანაპიროზე, მშრალ ხილთან არის კაფე-საკონდიტრო ლამაზი ძველ-თბილისური აბრით, რომელსაც აწერია „მაიკო“ -XIX საუკუნის ცნობილი საზოგადო მოღვაწე ქართველი ქალის მაიკო ორბლიანის სახელი; მერაბ კოსტავას ქუჩაზე დერეფნულ გასასვლელში არის მცირე კომერციული მაღაზია „ნიაზი“, ეს თბილისის ერთ-ერთი ძალზე კოლორიტული პიროვნების ნიაზ დიასამიძის სახელი შეურქმევიათ მის მეგობრებს თავისი ფირმისათვის.

ძველ უბნებში ასევე ვხვდებით სახელებს „ფარნაეაზი“, „გორგასალი“, „ნიკალა“, „ფიროსმანი“ და სხვ.

ფირმებისათვის სახელთა შერჩევისას ზოგჯერ, ჩანს, ქვეყნობიერად მოქმედებს უძველესი გადმონაშთი სახელის მაგიურობისა, ის, რაც თან სდევდა შვილისათვის სახელის შერჩევას - ავი თვალისაგან, ავი სულისაგან დაყვა, სურვილი, იმედი. ასეთი აბრით გამოკვეთილნი არიან საფირმო მაღაზიები: „მერკური“ (რომაული მითოლოგიიდან -ვაჭრობის ღმერთი, ვაჭრობისა და მოგზაურთა მფარველი), „ფორტუნა“ (რომაული მითოლოგიიდან - ბედ-იბლლის ღვთაება)... ამავე აბრით უნდა იყოს შერქმეული ძაღლებისა და სხვა ცხოველ-ფრინველთა სახელები, ზოგ შემთხვევაში ეგზოტიკურობა იგულისხმება, მომხმარებლისათვის სასიამოვნო განწყობილების შექმნა; ამავე რიგშია ფრინველთა სახელები: „მერცხალი“ - კომერციული მაღაზია საბურთალოს IV კვარტალში, „ბელურა“ - კაფე ალ. ჭავჭავაძის ქუჩაზე, „თოლია“ - მცირე საწარმო ფირმა კავსაძის ქუჩაზე ; მცენარეთა სახელები: „იასამანი“ - კომერციული მაღაზია ლერმონტოვის ქუჩაზე, „გვირილა“ - სამკურნალო-კოსმეტიკური კოოპერატივი დავით აღმაშენებლის გამ-

მირზე, „მაგნოლია“ - კომერციული მალაზია ზურაბ ჭავჭავაძის ქუჩაზე და სხვ.

ზოგი სახელწოდება ფირმის ერთობლივად გამხსნელთა სახელების ინიციალებს, ანუ სხვაგვარ კომბინაციებს ასახავს...

ყოფნე დადიანის ქუჩაზეა ფირმა სპორტული გოგალმზატორი „გედაგო“, რაც იმიფრება დამაარსებელთა სახელებით „ვენადი და გოჩა“. სახელების ინიციალების მიხედვით: ბარნოვის ქუჩაზე ფირმა „ნ. მ. ბ.“. უნივერსალური მალაზია „კარდენახი“, ვერცხლის ქუჩაზე ფირმა „კ. ს. თ“-ს სამხატვრო სალონი „სალომე“, გიორგი ლეონიძის ქუჩაზე კომერციული ფირმა „მ. ი. თ.“ (ერთობლივია თურქებთან, ერთი ქართველისა და ორი თურქი ქართველის სახელების დასაწყისი ასოებით), ნუცუბიძის ქუჩაზე შ. პ. ს. ფირმა, „111“. სიმონ კანდელაკის ქუჩაზე საფირმო სალონი „ჯორჯია ი. ნ. კ.“ (თავიდან ჩაფიქრებული ყოფილა ამერიკელებთან ერთობლივი ფირმა); „მ. თ. კ. კომპანია“ - ზურაბ ჭავჭავაძის ქუჩაზე, ასეთი გაერთიანებები სხვაგვარადაც ირჩევენ ფირმის სახელებს: აკაკი წერეთლის გამზირზე საფირმო მალაზია „მეგობრობა“ (რამდენიმე მეგობარია შეამხანაგებელი), სხვაგან კი, რაკილა ძირითადად სამი კაცი ერთიანდება ხოლმე საქმის წამოწყებაში, ასეთ მალაზიებს ხშირად ჰქვია „სამება“, „სამთა“, „სამაია“ და „სამი ძმა“-ც კი (ქეთევან წამებულის გამზ.). ასეთი სახელები თითქოს კარგია, მაგრამ მათაც შეიძლება დაუპირისპირდეს სხვაგვარი გაცემა: „მეგობრობა“ უცხოური წიგნის ცნობილი მალაზიაა რუსთაველზე, რომელიც ხალხთა მეგობრობას გულისხმობს, „სამაია“ შეიძლება ცეკვაზე მიგვანიშნებდეს, „სამება“ რელიგიურ ამბავზე ან სულაც კაცის სახელზე და სხვა.

ბევრნი თავის ფირმებსა და სავაჭრო ობიექტებს ურჩევენ მშობლიური კუთხის, ქალაქის, სოფლის, მდინარის, მთების და სხვათა სახელებს. გურისტული ფირმა „ვერონა“ (ანაგის ქ.) - მისმა დამაარსებელმა შეარქვა გომბორზე არსებული თავისი სოფლის სახელი; მერაბ კოსტავას ქუჩაზე კომერციული მალაზია „კახეთი“, დაყით აღმაშენებლის გამზ. კომერციული მალაზია „გური-91“ (მალაზიის პატრონი გურულია), „ალგეთი-92“, კომერც. მალაზია იმავე გამზირზე (ალგეთელი იყო, ვინც დაარქვა), სანაპიროზე შერეული საოჯახო მალაზია - „იმერეთი“, იქვე თიხის ნაწარმის საფირმო მალაზია „საბუღარა“, საფირმო მალაზია „ლებარდე“

(წერეთლის გამზ.); კომერციული მაღაზია „ანანური“ (მ. წინამძღვრიშვილის ქ.); სანაპიროზე კაფე-ბარი „ვარიანი“, სადგურის მოედნის ქვეშ არის „სალობიე-სასაუზმე „უბისა“, ყველანი იქიდანა ვართო, თამარ მეფის გამზირზე არის მაღაზია „მხახათი“ - მეპატრონემ დაარქვა სამეგრელოში არსებული თავისი სოფლის სახელი, ვინმეს კი შეიძლება ეგონოს ნემს-მხახათის მიხედვით შერქმეული; აბასთუმნის ქუჩაზე არის მაღაზია „ნოღელა“ - მეპატრონე არის სამეგრელოდან, სოფ. ნაისაკოვოდან, სადაც ჩამოდის ამ სახელწოდების მდინარე; მეგობრობის გამზირზე არის საფირმო მაღაზია „ენგური“, შეარქვა სეანმა მეპატრონემ, წერეთლის გამზირზე საფირმო მაღაზია „რიონი“ და მრავალი სხვა.

ჯერჯერობით არც ისე ბევრი, მაგრამ მაინც გამოჩნდა საზღვაო-რგარეთული ფირმებისა და ერთობლივ ფირმათა სახელწოდებები.

ილია ჭავეჭავაძის გამზირზე „Bata“, ამავე სახელწოდების იტალიური ფირმის მაღაზია - ფილიალი.

აქვეა მეორე საფირმო მაღაზია „Babilon“, პოლანდიის ცნობილი ფირმის მაღაზია-ფილიალი.

დავით აღმაშენებლის გამზირზეა „საქართველო-ისრაელ-ინგლისის ერთობლივი საწარმო „ფაეტონი“. ფირმა ძირითადად მსუბუქი ავტომანქანებით ვაჭრობს თურმე და მათი შემოტანაა შემდეგისათვის ნაეარაუდევით. სახელიც ამის მიხედვით არის შერქმეული. აი, რა განმარტება აქვს უცხო სიტყვათა ლექსიკონში „ფაეტონს“: „1. გადასახდელსახურაიანი მსუბუქი ეტლი. 2. ღია მსუბუქი ავტომობილი (ბერძნული მითოლოგიის მზის ღმერთის პელიოსის შვილის - ფაეტონის სახელის მიხედვით. მან თავის მამას სთხოვა ცეცხლოვანი ეტლი და კინალამ მსოფლიო ხანძარი გააჩინა“) (88. 514).

საბჭოთა წყობილების დროს, როცა იკრძალებოდა ყოველგვარი თავისუფალი აზროვნება, როცა ყველაფერი მხოლოდ ზემოდან კარნახით კეთდებოდა, ქუჩებს, მოედნებს და დაწესებულებებსაც, ყველას ერთნაირი სახელები ერქვა. სოფლებშიც კი, თუ სადმე ერთი ქუჩის მაგვარი რაიმე იყო, აუცილებლად „ლენინის ქუჩა“ შეერქმეოდა. სახელწოდებები, კინოთეატრებისა „კომკავშირელი“, „ოქტომბერი“ და მისთანები, საბჭოთა კავშირის რომელ

კუთხე-კუნჭულშიც გინდა ჩასულიყავი, ყველგან „პიტანსავეთ ცხვირში შემოგვეგენებოდათ“.

ასე მომართული უაზრობის ინერციის ბრალია, ალბათ, რომ პერიფერიებშიც დაიწყეს გაგანა ქალაქში უკვე უაზროდ გამეორებადი სახელებისა. თითქმის ყველა რაიონულ ცენტრში წაიკითხავთ მაღაზიის აბრებზე იმავე სახელებს, თბილისში რომ ლამის ყველა ქუჩაზე გვხვდება. საგარეოში კოოპერატივების სახელებია: „ცეროდენა“, „დაისი“, „მადლი“, „მარბათი“, „წიქარა“. დუმეთშიც ასევე - კოოპერატივი „ცეროდენა“, „გემო“, „ღარიალი“, „შანსი“ და მისთანები. შესაძლოა შემოგვედავონ, თბილისში არსებული ფირმების ფილიალებიაო. არ ვიცი, არა მგონია, მაგრამ თუნდაც ასე იყოს, ადგილობრივ მაინც განსხვავებული სახელის მოძებნაა საჭირო. თვით თბილისშივე გვაქვს ბევრი შემთხვევა, როცა ესა თუ ის ფირმა თავის ობიექტებს სხვადასხვა სახელს არქმევს. მაგალითად, ერთ-ერთ ძლიერ ფირმა „ორბს“ საბურთალოზე გახსნილი აქვს სალონი, რომელსაც „ორბელი“ ეწოდება, მეორე ფილიალს - „მაგი“, მესამეს - „წყარო“, მეოთხეს - „რუხი“.

ფირმა „კავკასიონსაც“ ასევე სხვადასხვა სახელითა აქვს გახსნილი საფირმო ობიექტები, ერთ-ერთი მათგანია კაფე-ბარი „გულშემატკივარი“, ფირმა „სამთაეროს“ კომერციულ-საფირმო მაღაზიას ჰქვია „სოვდაგარი“. ესენია ნიმუში კარგად გააზრებული, კარგად ნაფიქრალი სახელებისა და მომხმარებელთა პატივისცემისა, რასაც არ შეიძლება საპასუხო პატივისცემაც არ მოჰყვეს.

უაზრო, დაუკვირებელი გამეორება კი უარყოფით ემოციებს იწვევს საზოგადოებაში, აღიზიანებს და აბნელებს ემოციურ ექსპრესულ ნიუანსს ამ სახელწოდებებისას. ბევრს ეს სახელები მექანიკურად გადააქვს, მაგრამ ზოგჯერ მათი ბრალიც არ არის - დამოუკიდებლად არქმევენ სახელებს (თუნდაც რამდენის შეიღის ჰქვია ერთნაირი სახელი) და მერე ირკვევა, რომ სხვებსაც იგივე დაურქმევიათ. ამიგომ საჭიროა ამ საქმესაც, ისევე როგორც ქუჩებისას, ცენტრი ხელმძღვანელობდეს. უნდა აღირიცხოს ყველა სახელწოდება რაიონებისა და ქუჩების მიხედვით და რეკომენდაციებიც გასცეს, დაეხმარონ მეპატრონეებს სახელების შერქმევამი.

ასეთი კოორდინაციის უქონლობის ბრალია თუნდაც ის, რომ ორ ისეთ უძლიერეს ფირმას, როგორც არის „სააეიაციო კომპანია“ „ორბი“ და „სააეეჯო ფირმა“ „ორბი“, ერთი და იგივე სახელი

პქეია. ბევრს შეცდომამიც შეიყვანს, ერთი და იგივე ეგონება. სინამდვილეში კი ორი სრულიად სხვადასხვა, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ფირმებია. ესენი როცა ასპარეზზე გამოვიდნენ, მაშინდა გაიგეს ერთურთის მოსახელება, შეცვლა კი უკვე შეუძლებელი შეიქნა, რაკი ყველაფერი გაფორმებული იყო.

ქაოსია სახელთა შერქმევამიც, ისევე როგორც ჩვენს ირგვლივ ყველაფერში. ამ ქაოსში ბევრი მხოლოდ ფულის შოვნის მსურველია და „იძირება“. ბევრი ახალიც ჩნდება. ამის მიხედვით ქრება ძველი და ჩნდება ახალი სახელები. მარტო მელიქიშვილის ქუჩაზე ორი კვირის წინ აღწერილ სახელებს უკვე სამი ახალი სახელი შემატებია. ცხოვრებისა და ვაჭრობის ნორმალურ კალაპოტში ჩადგომასთან ერთად, იმედია, კტემაგონიმიაც დაიხვეწება.

კტემაგონიმია ბევრ საინტერესო ნიუანსს შეიცავს. აქ ჩვენ ძირითადად შევხვდებით და ისიც ნაწილობრივ. საჭიროა, თბილისში უბნების მიხედვით, რაიონებში შეკრება და დეტალურად გაანალიზება წყაროებში, სალხის მეხსიერებაში შემონახული თუ დღეს არსებული კტემაგონიმიისა, მათი ლექსიკონების შედგენა და გამოქვეყნება.

ინსტრუქცია ონომასტიკური მასალის ჩამოერთავის*

ტოპონიმიკური კვლევა-ძიება სამ ძირითად ეტაპად იყოფა:

1. მასალის აღწერა-შეგროვება,
2. მასალის სისტემატიზაცია,
3. მასალის დამუშავება და კვლევა.

ტოპონიმიის შესწავლის საქმეში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მასალის აღწერა-შეგროვებას.

ეს ინსტრუქცია შეიცავს მოკლე ახსნა-განმარტებებს იმ პირთათვის, რომლებიც ტოპონიმების აღწერა-შეგროვებას დაისახავენ მიზნად.

* ინსტრუქცია, კოთხართან დაკავშირებული განმარტება, ნიმუშები № 1 და № 2 გადმოღებულია ლაბორატორიის მიერ შედგენილი ინსტრუქციის მიხედვით.

აღწერას უნდა დაექვემდებაროს თითოეული სიგყვა, რომელიც კი საქართველოს ტერიტორიაზე ამა თუ იმ ადგილის საკუთარ სახელად არის ხმარებული.

ამ თვალსაზრისით უნდა აღიწეროს:

I. ზღვა, ყურე, მეჩეჩი.. კუნძული, ნახევარკუნძული, ტბა, ტბორი, გუბე, წყალსაცავი, ჭალა (ან წყლის ასალები სხვა ადგილები).. ჭაობი, ჭანჭრობი... მდინარე (სათავე, შუა წელი, შენაკადი, - თუკი სხვადასხვა სახელწოდებები აქვთ), მორევი, ნაემისადგომი, დელე, ნაკადული, წყარო, რუ, ფმა... ხეობა, ხევი... ჩანჩქერი, წყალვარდნილი... ფონი, რიყე, სანაპირო... ჭალა... სათევზაო ადგილები, თევზსაშენი ადგილები, საბანაო ადგილები, არხები...

II. გორაკი, გორა, ბორცვი, სერი, მკვანე, მთა, მთის ფერდობი, ქედი, მწვერვალი, მყინვარი, უღელტეხილი, გადასასვლელი, აღმართ-დაღმართი.. ხრამი. კლდე, ნაპრაღი, უფსკრული, გამოქვაბული, მღვიმე, გვირაბი, მალარო... ტყე, კორომი, ჩირგენარი, ბუჩქნარი, ახო... დაბლობი, მინდორი, ველი... საძოვარი, სახნავე-სათესი, მიწა, ბალ-ბოსტანი, ვენახი. მუარი, ადგილ-მამული, საკარმიდამო ნაკვეთი...სათიბი, კალო...ნაკრძალი, სანადირო ადგილები...მწყემსთა ბინები, სადგომები...

III. ქალაქი, დაბა, სოფელი...უბანი, პროსპექტი, ქუჩა, შესახვევი, ჩიხი, მოედანი, ბაზარი...ბაღი, პარკი...

IV. უღებნო...სახნავე-სათესად გამოუყენებელი ველები, სოფლებსა თუ ქალაქებს შორის დაუსახლებელი ადგილები...

V. გზა, შარაგზა, ორღობე, ბილიკი, შუკა, მოსახვევი...რკინიგზა (რკინიგზის სადგური), სამდინარო გზა (პუნქტი), საბავირო გზა (პუნქტი), ხიდი, ბოვირო...

VI. ძველი თავდაცვითი ნაგებობა, ციხე, ციხე-კომპი...ტაძარი, ეკლესია, სამლოცველო...ნიში...სასაფლაო, სამარხი, აკლდამა...

VII. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა გამახვილდეს იმ ტოპონიმების აღნუსხვაზე, რომლებიც ამჟამად დაფიწყებას ეძლევა, იმის გამო, რომ აღარ არსებობენ ის ობიექტები, რომლებსაც ისინი აღნიშნავენ (ნაქალაქარი, ნასოფლარი, ნავენახარი...ადგილები, სადაც აღრე გადიოდა მდინარე, წყარო, რუ- სადაც აღრე გყვები-ციხე-კომპები, სამარხები თუ სხვა ობიექტები არსებობდა).

ტოპონიმების აღწერისათვის ძირითადი საორიენტაციო ერთეულები იქნება ამჟამად არსებული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა.

გარკვეულ ტერიტორიაზე ტოპონიმების ჩაწერა გეგმაზომიერი, თანმიმდევრული და რაც შეიძლება ამომწურავი უნდა იყოს. ტოპონიმების ჩამწერმა წინასწარ უნდა შეარჩიოს ადგილობრივ მცხოვრებთაგან ინფორმატორები (სასურველია უფროსი ასაკისანი), რომელთაც თავიანთი სოფლის (დაბის...) ადგილთა სახელების კარგი ცოდნა აქვთ, დახმარებისათვის მიმართოს მეველეებს, მეტყვევებს, მწყემსებს, მონადირეებს...

ტოპონიმების ჩამწერმა მიზანშეწონილია დაიწყოს სოფლის (დაბის...) ცენტრიდან, წარიმართოს „წრიულად“ ყველა მიმართულებით და დამთავრდეს (აგრეთვე ყველა მიმართულებით) იქ, სადაც იწყება სხვა სოფლის (დაბის...) კუთვნილი ან საზიარო ადგილები.

ტოპონიმების ჩამწერმა, სასურველია, ადგილზე ნახოს თითოეული პუნქტი, რომელთა სახელების აღნუსხვასაც აწარმოებს ის. თითოეული ტოპონიმი უნდა ჩაწერილ იქნეს სასკოლო რვეულის ფურცელზე (ან ზუსტად რვეულის ფურცლის ზომის ქაღალდზე), აუცილებლად მელნით და გარკვევით (დაუმეხებელია რაიმე სუბიექტური თვალსაზრისით ტოპონიმის „შესწორება-შელამაზება“).

თითოეული ტოპონიმი ჩაიწერება ამ კითხვარის მიხედვით (ნიმუშები ერთვის ინსტრუქციას. იხ. დანართი № 1 და № 2).

კითხვარი

I. ადგილის სახელი (აჩვენეთ სახელის ფონეტიკურად განსხვავებული ვარიანტებიც. თუ ასეთები არსებობს. აგრეთვე სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა).

II. რისი სახელია (მთისა, მდინარისა, ხევისა, საძოვრისა...).

III. აღრე რა ერქვა.

IV. ამ ადგილის მოკლე აღწერა (მდებარეობა, რელიეფი, საზღვრები, თავისებურება, რით იქცევეს ყურადღებას...).

V. რატომ დაერქვა (ან დარქმევია) ადგილს ეს სახელი (როგორია ხალხური თქმულება, გადმოცემა, ეტიმოლოგია).

VI. რომელი სოფლის (ქალაქის, დაბის...) კუთვნილებაა ეს ადგილი (თუ საზიაროა სხვა სოფელთან, აუცილებლად აღნიშნეთ, რომელ აღმინისგრაციულ-გერიგორიულ რაიონში შედის თვით სოფელი (ქალაქი, დაბა...) ამჟამად).

VII. დამატებითი ცნობები და ჩამწერის მოსაზრებანი ამ გოპონიშთან დაკავშირებით (აქ ჩაიწერება ყველაფერი ის, რაც გაუთვალისწინებელია ინსტრუქციითა და კითხვარით და რისი აღნიშვნა-დამატებაც საჭიროდ მიაჩნია ჩამწერს).

VIII. ვინ ჩაიწერა (გვარი, სახელი, მამის სახელი, პროფესია, მისამართი).

IX. ვისგან ჩაიწერა (გვარი, სახელი, მამის სახელი, პროფესია, ასაკი, მისამართი).

X. როდის ჩაწერა.

ზოგიერთი განმარტება კითხვართან დაკავშირებით

1. კითხვარის შევსებისას საკითხების გამეორება საჭირო არ არის, პუნქტები შეივსება მხოლოდ პასუხებით.

2. III, V, VII პუნქტები შეივსება მხოლოდ მამინ, თუ მათზე პასუხები მოგვეპოვება.

3. პუნქტების თანმიმდევრობა ყოველთვის უცვლელი რჩება. პუნქტის რიგითი ნომერი აღინიშნება მამინაც, როცა დასმულ საკითხზე პასუხი არ ჩანს. უარყოფითი პასუხის შემთხვევაში რიგითი ნომრის მომდევნოდ გირე დაიწერება.

4. თუ კითხვარის შევსებისას, ამა თუ იმ მიზეზის გამო, რვეულის ფურცლის ერთი გვერდი საკმარისი არ აღმოჩნდა, შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ამავე ფურცლის უკანა გვერდი.

5. ამა თუ იმ ტოპონიმს ხშირად მოეპოვება ფონეტიკურად განსხვავებული ვარიანტები (მაგ., თბილისი//ტფილისი//თფილისი... გლემურდი// გლემურჯი (მარტყოფში), ჭიჭახუნა//ჭაჭახუნა//ჭიჭეხუნა (ჩიბათში. .) აუცილებელია ტოპონიმის ყველა სახეობის ჩაწერა კითხვარის პირველ პუნქტში.

6. ხშირად ხდება, რომ ერთი და იგივე სახელი ჰქვია სხვადასხვა ობიექტს: სოფელსა და მთას (მაგ., სურები გურიაში), სოფელსა და რკინიგზის სადგურს (მაგ., შორაპანი იმერეთში და გრაკალი ქართლში), ხეობას, ლელეს, სოფლის ერთ-ერთ უბანს (მაგ., ტევალი გარე კახეთში) და ა.შ. ეს ფაქტი აუცილებლად უნდა აღინიშნოს (იხ. კითხვარის II პუნქტი), მაგრამ ერთი სახელის მქონე სხვადასხვა ობიექტისათვის მაინც საჭიროა ცალ-ცალკე კითხვარი.

7. ზოგიერთ ადგილს რომ სახელი გადარქმეული აქვს, ეს ამჟამად ოფიციალურად და საყოველთაოდ არის ცნობილი (მაგ., სოფ. დამპალო, ახლა დაბა მარნეულია (მარნეულის რაიონში), სოფ. ჩევიზლუქს (სოხუმის რაიონში) ოციოდე წელია, რაც გბეთი ჰქვია და ა. შ.).

მაგრამ ისტორიის მანძილზე ადგილებს სახელები, სხვადასხვა გარემოებათა გამო, აგრეთვე ეცვლებოდათ და გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა ამა თუ იმ ადგილის ძველი (ან პარალელურად არსებული სხვა) სახელი მხოლოდ ზოგი ადგილობრივი მკვიდრის მეხსიერებაშია შემორჩენილი. ასეთი სახელების მიკვლევა-გამოვლენა ტოპონიმების ჩამწერთა ერთი ძირითადი ამოცანათაგანია. ძველი ტოპონიმების შესახებ ცნობებისათვის კითხვარის III პუნქტია გათვალისწინებული.

8. იმის შესახებ, თუ რატომ დაერქვა (ან დარქმევა) მავან ადგილს ესა თუ ის სახელი, ხალხში შესაძლოა არსებობდეს სხვადასხვა თქმულება, გადმოცემა, ზოგჯერ ერთმანეთის საწინააღმდეგო და ურთიერთგამომრიცხავიც. საჭიროა ყველა ეს მოარული თქმულება-გადმოცემა ჩაწერილ იქნეს მოკლედ (იხ. კითხვარის V პუნქტი).

9. რადგან გოპონიმი ადგილის საკუთარი სახელია, მისი მნიშვნელობა როგორც სიტყვისა, დღეისათვის უმეტესწილად გაუგებარია ან დაჩრდილულია. მაგალითად, ვასაგებია - რა მნიშვნელობა აქვთ ან რომელი ფუძისაგან არის ნაწარმოები გოპონიმებად გამოყენებული სახელები: იფნისგორა და ხევისჭალა (ახმეტის რაიონში), ველისციხე და შრომა (გურჯაანის რაიონში), ხიდმაღალა და ჭალა (ლანჩხუთის რაიონში) და ა. შ. მაგრამ არ ვიცი, რა მნიშვნელობით იხმარება ან იხმარებოდა სიტყვები, რომლებიც ახლა სოფლების საკუთარ სახელებად არის ქცეული: ჭართალა და არგოსი (ახმეტის რაიონში), ვეჯინი და ჯიმიტი (გურჯაანის რაიონში), ჯაპანა და ორმეთი (ლანჩხუთის რაიონში) და ა.შ.

ამათ გვერდით ვვხვდებით ისეთი გოპონიმებიც, რომელთა ერთი შემადგენელი ნაწილის მნიშვნელობა ცნობილია, მეორე ნაწილისა - არა (მაგ., ამბროლაურის რაიონში ვვაქეს სოფლები ზედა თლული და ქვედა თლული. ამ გოპონიმებში ზედა და ქვედა სიტყვების მნიშვნელობა ცნობილია, დასადგენია რა მნიშვნელობით იხმარება (ან იხმარებოდა) სიტყვა თლული...

გოპონიმების ჩამწერთა ერთი ძირითადი მოვალეობათაგანია გულდაგულ გამოიკითხოთ, დაადგინონ გოპონიმებად გამოყენებული სიტყვების უცნობი მნიშვნელობანი და ამის შესახებ ცნობები კითხვარის VII პუნქტში ჩაწერონ (იგულისხმება, რომ ეს ცნობები შეიძლება ემყარებოდეს ჩამწერთა სუბიექტურ მოსაზრებებს).

10. მეგრულ-ჭანური და სვანური გოპონიმების ჩაწერისას (თუ ჩამწერი ფლობს მეგრულ-ჭანურ ან სვანურ ენას), მიზანშეწონილია კითხვარის VII პუნქტშივე მიეცეთ გოპონიმების თარგმანი მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა გოპონიმი ამ თვალსაზრისით „გამჭვირვალეა“ და ადვილად ითარგმნება. მაგალითად, მეგრულად წალენ ნიშნავს „ქვემოს“, ჯიხა „ციხეს“, აქედან არის წალენჯიხა ქვემოციხე).

ამგვარადვე უნდა მოვიქცეთ არაქართული ეროვნების წარმომადგენელთა (ოსების, სომხების, ბერძნების...) მიერ შერქმეულ გოპონიმებსაც (მაგალითად, ყორული თურქულად „ნაკრძალს“ ნიშნავს, ახლა ეს სიტყვა საგარეჯოს რაიონში იერისპირას მდებარე ნაკრძალის საკუთარ სახელად არის ქცეული).

11. თუ გოპონიმების ჩამწერი, კითხვარის ამა თუ იმ პუნქტთან დაკავშირებით, გამოიყენებს ოფიციალურ წყაროებს (სპეციალურ ნაშრომებს, გამოკვლევებს, რუკებს, საარქივო მასალას...), მათი სრული სახელწოდება (ავტორი, გამოცემის წელი, გვერდი) აგრეთვე კითხვარის VII პუნქტში უნდა აჩვენოს.

12. თვით დასახლებული პუნქტის სახელი ჩაერთვება ანბანით რიგით მასალაში და მასთან „დამატებით ცნობებში“ აღინიშნება, რა ეროვნების გვარი ცხოვრობს სოფელში, რამდენი კომლი, რამდენი სული, ძირითადი გვარები...

ბოლოს, გოპონიმების ჩამწერმა პირმა მთელ აღნუსხულ მასალას (სოფლისას, დაბისას...) ერთად უნდა მოუყაროს თავი, და ალაგოს ანბანთ რიგზე (ცალკე სოფლების), შემოაკრას თავფურცელი, რომელსაც უნდა დაურთოს ასეთი ზოგადი ცნობები: დასახლება აღმინისტრაციული რაიონისა, რომლის შემადგენლობაში შედის სოფელი (დაბა...), რომელი სოფლის (დაბის) გოპონიმებია ჩაწერილი, რამდენი გოპონიმია ჩაწერილი.

გოპონიმის მსგავსად აღიწერება ანთროპონიმია (აღამიანთა სახელები, გვარები, მეტსახელები, კომლთა სახელები...) მოცემული ბლანკებისა და ნიმუშების მიხედვით. ასევე აღიწერება ზოონიმია, კტემაგონიმია, კოსმონიმია და სხვა ონომასტიკური მასალა. კონკრეტულ მასალაზე მუშაობისას შესაძლოა ეს ბლანკები არ აღმოჩნდეს დამაკმაყოფილებელი, საჭირო გახდეს ახალი ან სხვაგვარი პუნქტის დამატება. ეს თვით აღმწერმა უნდა გადაწყვიტოს თავისი შეხედულებისამებრ, რადგან ონომასტიკის სხვა ღარების მასალის აღწერის პრაქტიკა ჯერ არ არის ჩვენში.

გოპონიმების აღსაწერი ბლანკი

- I. ადგილის სახელი _____
(ნათ. ბრ. ფორმა)
- II. რისი სახელია _____
- III. აღრე რა ერქვა _____
- IV. ამ ადგილის მოკლე აღწერა _____
- V. _____
- V. რატომ დაერქვა ადგილს ეს სახელი _____
- _____
- _____
- VI. გადმოცემა, ლეგენდა _____
- _____
- _____
- VII. დასახლებული პუნქტი, რაიონი _____
- _____
- VIII. ჩამწერი _____
- IX. ინფორმატორი _____
- X. ჩაწერის თარიღი _____

ანთროპონიმების (პირთა სახელების)
აღსაწერი ბლანკი

- I. პირის სახელი (საკასპორგო)-----
ა) სხვა სახელი (სახელები)-----
ბ) კნინობით-მოფერებითი -----
გ) მეტსახელი -----
II. ნათ. ბრ. ფორმები-----
ა) მიმართვის ფორმები -----
III. ეროვნება-----
ა) სქესი -----
ბ) დაბ. წელი და ადგილი-----
IV. დამრქმევი, მოტივაცია-----
V. დამატებითი ცნობები და შენიშვნები -----
VI. -----
VII. ჩამწერი -----
VIII. ინფორმატორი -----
IX. ჩაწერის თარიღი-----

ანთროპონიმების (გვარების) აღსაწერი
ბლანკი

- I. გვარი _____
- II. აღრე რა გვარი იყო _____
- III. სადაური გვარია _____
- IV. ეროვნება _____
- V. საიდან მოდის _____
- VI. გვართან დაკავშირებული თქმულება, გადმოცემა,
ეტიმოლოგია _____
- _____
- VII. შტოგვარი (მამიშვილობა) _____
- _____
- VIII. კომლის სახელი _____
- IX. კომლის მეტსახელი _____
- X. ჩამწერი _____
- XI ინფორმატორი _____
- XII. ჩაწერის თარიღი _____

- I. ტურისლეულე (კურისლეულე) პურისლეულე.
- II. ლეულე, უკეთ: ამ ლეულეზე გადასასეულელი ადგილი.
- III.
- IV. ხეობა, რომელიც შემოსაზღვრულია გყით დაფარული მთებით.
- V. უკავშირებენ ტურას (რომელიც ადრე ყოფილა ამ ადგილებში); არ იციან, რას ნიშნავს კურისლეულე, პურისლეულე, აშკარად გაუგებარი სიგყვის გადააზრიანების შედეგად არის მიღებული.
- VI. ს. ჩიბათი (ლანჩხუთის რაიონი).
- VII. ჩანს, ამოსაეალია კურისლეულე, რომელიც გადააზრიანების შედეგად, ერთი მხრივ, ტურისლეულედ იქცა. ხოლო, მეორე მხრივ, პურისლეულედ უნდა იყოს კურისლეულე, იმიტომ რომ იმ მთას, საიდანაც ეს ლეულე მოედინება, ეწოდება კორაულის მთა.
- VIII. ბესარიონ არკადის ძე ჯორბენაძე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი, ათარბეგოვის ქ. № 2.
- IX. პელაგია გიორგის ასული პატარაია, 80 წლისა, პენსიონერი, ს. ჩიბათი (ლანჩხუთის რაიონი).
- X. 1968 წლის იელის-აგეისგო.

I. უშკურტობა (უშქურტობა)

II. მორევი, წყალტრიალა.

III. –

IV. ეს ტოპონიმი მდ. აბაშის მორევის სახელწოდებაა. ამ მორეეთან და მის გაყოლებაზე მდ. აბაშა ყოფს ს. ბანძას და ს. აბედათს. ბანძის ნაპირი დაბალია და საძოვარ ჭაღას წარმოადგენს, აბედათისა კი – შემადლებულია და ზედ სიმინდის ყანებია. ამ ადგილას მდინარის შედარებით მდორე და წყალმარჩხ დინებას გამოიყოფა უფრო სწრაფი და ღრმა ნაკადი, რომლის ერთ ადგილას წყალი ტრიალებს.

V. –

VI. ეს ერთეული ს. ბანძისა და აბედათის საზიარო კუთვნილებაა.

VII. სიტყვა „უშკურტობაში“ უშკური „ეამლს“ ნიშნავს მეგრულად, ხოლო ტობა – „ტბას“ (ტობა მეგრულში ნიშნავს „ღრმასაც“). ერთი შეხედვით, ამ სიტყვის მნიშვნელობა უნდა იყოს „ეამლის ტბა“ ან „ეამლ-ტბა“, მაგრამ ასეთი ახსნა გაუმართლებელია, უფრო მართებული იქნებოდა „უშკურ//უშქურ“ სიტყვებში ამოგვეცნო ოშქურ ფორმა. ეს სიტყვა ნიშნავს „სამიშს“. თუ გაეითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ამ ადგილას წყალი ტრიალებს (რასაც ადგილობრივი მცხოვრებნი „ღვარღვაცს“ უწოდებენ) და ზოგჯერ ითრევეს კიდევ გამოუცდელ ადამიანს, უნდა ვიფიქროთ, რომ უშკურტობა//უშქურტობა ნიშნავს „სამიშ ტბას“.

VIII. მუქია გიმოთეს ასული აფრიდონიძე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი, ლიბენეხგის შეს. № 4.

LX. ოლია გიორგის ასული ლაბახუა-კეკელია, 78 წლისა, კენსიონერი, ს. ბანძა (გეგეჭკორის რაიონი).

X. 1965 წლის აგვისტო.

I. ჯალმიანი/ჯალუმიანი

II სოფელი

III. კაიშაურები

IV. მთიულეთის სათავეშია, ჯერის უღელტეხილის სამხრეთ კალთაზე, სამხედრო გზის მარჯვენა მხარეს. ძველი სოფელია, ციხე-კოშკებიანი.

V. გვარად ჯალმაიძეები ცხოვრობენ

VI. დუშეთის რაიონი (მთიულეთი)

VII. აღრე ეს სოფელი კაიშაურების ყოფილა. გვარად კაიშაურები ცხოვრობდნენ. „აფხაზეთიდან მოსული შერვაშიძეები ყოფილან“, თავადური ჩამომავლობის. რევოლუციის დროს ყველანი სადღაც გახიზნულან. სოფელი კი ჯალმაიძეებს დაუჭერიათ, რომელნიც მანამდე ხევს გაღმა, ჩრდილოეთით ცხოვრობდნენ.

VIII. ხორნაული გიგი ივანეს ძე, თსუ, თბილისი, სულხან-საბას ქ. № 1.

IX. სიმონ ივანეს ძე ჯალმაიძე, 68 წლისა, ს. ჯალმიანი (დუშეთის რ.)

X. 1969 წლის სექტემბერი.

I. ნიკო

ა) ზურაბი

ბ)

გ) ძუბოლი

II. ნიკოს

ა) ნიკო

III. ქართველი

ა) მამრობითი

ბ) 1927 წ. ს. კაწალხევი (დუმეთის რ.)

IV.

V. მეგსახელთან დაკავშირებით: ხეესურეთში ასე უწოდებენ ხორნაულებს. გადმოცემის თანახმად, ხორნაულთას (ხეესურეთში) ცხოვრების დროს სოფლის პირდაპირ, გაღმა ფერდობში ხეზე შემომჯდარა რაღაცა დიდი ფრინველი. კითხულობს თურმე ხალხი: რაი-რა ფრინველია? ბანზე გადმომდგარ ერთ ხნიერ ხორნაულს დაუძახნია: ძუ ბორაი, ძმებო, ძუ ბორა! და ამ „ძუ ბორა“-დან მოდისო ძუბორი//ძუბოლი.

VI. ნიკო გაგას ძე ხორნაული, დაბ. 1927 წ. ს. კაწალხევი.

VII. გივი ივანეს ძე ხორნაული, თსუ, თბილისი, სულხან-საბას ქ. № 1.

VIII. 1992 წ. ნოემბერი.

I. ხორნაული

II.

III. ხევსურეთიდან, სოფ. ხორნაულთიდან, ბლოს ხეობიდან.

IV. ქართველი

V. თემის სახელიდან

VI. გადმოცემის თანახმად, ხორნაულების წინაპარი ყოფილა ხორნაბუჯელი, ქიზიყის ცნობილი ისტორიული ციხე-ქალაქიდან. მისი დაცემის დროს გამოუსწრია, ხევსურეთისათვის შეუფარებია თავი, იქ დარჩენილა და ყველაზე კარგი ადგილი (მკავეწყლებია, იფქლი მხოლოდ აქ მოდიოდა მშისპირში) მიუციათ.

VII. სისანი

VIII. აბეშიკნი (პაპა გიორგი ხორნაული ვაჟა-ფშაველას დროს ყოფილა ფშავე-ხევსურეთის მეტყვევე - „აბეშიკი“.

IX.-

X. ნიკო ვაგას ძე ხორნაული, დაბ. 1927 წ. სოფ. კაწალხევი (დუშეთის რ.).

XI. გიგი ივანეს ძე ხორნაული, თსუ, სულხან-საბას ქ. № 1.

XII. 1992 წ. ნოემბერი.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. Абаев В. И., "Осетинский язык и фольклер", I, Москва, 1949.
2. Агаев Р. А., "Происхождение имен рек и озер", Москва, 1985.
3. ანდრონიკაშვილი მზია, „ნარკები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან“, თბ., 1966.
4. ანდრონიკაშვილი მზია, ირანული ტოპონიმიკური ელემენტები ზოგიერთ ქართულ დიალექტში: „ონომასტიკა“, I, თბ., 1987.
5. ანთელავა ილია, „XI-XV საუკუნეების საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები“, თბ., 1980.
6. Архипов Г. А., Зоонимы одного колхоза: "Ономастика Поволжья", 4, Саранск, 1976.
7. ახვლედიანი გიორგი, აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმიკის ზოგიერთი საკითხისათვის: „მნათობი“, № 12, 1957.
8. ახუაშვილი იაკობ, „ქართული გვარ-სახელები“, თბ., 1994.
9. ბედომეილი გურამ, „ერწო-თიანეთის ტოპონიმიკა“, თბ., 1980.
10. ბენაშვილი დიმიტრი, „ვაეა-ფშაველა“, თბ., 1989.
11. ბერიძე მერაბ, „ჯაფახეთი (ტოპონიმიკური ანალიზი)“, თბ., 1992.
12. ბერძენიშვილი ნიკო, „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, თბ., 1990.
13. ბერძენიშვილი ნიკო, „გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში“, თბ., 1966.
14. Бондалетов В. Д., "Русская ономастика", Москва, 1983.
15. Бузакова Р. Н., Особенности мордовских зоонимов: "Ономастика Поволжья", III, Уфа, 1973.
16. გაბაშვილი მანანა, „საქართველოს ქალაქები XI-XII საუკუნეებში, თბ., 1981.
17. Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс., "Индоевропейский язык и индоевропейцы", II, Тб., 1984.
18. გამსახურდია ზვიად, „სახისმეტყველება „ვეფხისტყაოსანში“, თბ. 1991.
19. Гафуров Алим, "Лев и Кипарис", Москва, 1971.
20. გაჩეჩილაძე კ., იმერული დიალექტის ხანურ-ზეგნური მტყველება : „იკე“, VIII, თბ., 1966.
21. გვასალია ჯონდო, „ადმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკევი“, თბ., 1989.

22. გიორვაძე მ. ქრისტიანული ტოპონიმური გადმონაშთები აჭარაში: „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, ფოლკლორის საკოორდინაციო საბჭოს XXXI სამეცნიერო კონფერენცია (თემისები)“, თბ., 1992.
23. გიორგი მერჩულე, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება: „ქართული მწერლობა“, თბ., 1987.
24. გოგოჭური დავით, „ხევსურული საგმირო პოეზია და გმირები“, თბ., 1977.
25. ვოდერძიშვილი ქეთევან, „პირთა საკუთარი სახელი ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში“ (საკანდიდატო დისერტაცია, მანქანაზე ნაბეჭდი), თსუ, 1990.
26. ვორდემიანი რისმაგ, „წინაბერძნული და ქართველური“, თბ., 1985.
27. Горт Я. Е., Заметки о названиях мест: "Филологические разыскания", Ш, Москва, 1976.
28. გრიშაშვილი იოსებ, „ძველი თბილისის ლიტერატურული ბოჰემა“, თბ., 1927.
29. გულისაშვილი ვ., „ზოგადი მეტყველება“, თბ., 1957.
30. „ღმიგრი გულიას სახელობის აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, 27, სოხუმი, 1959.
31. დიუმა ალექსანდრე, „კავკასია“, თბ., 1970.
32. Донидзе Г. И., Гидронимические термины в тюркских языках: "Ономастика", Москва, 1969.
33. Джанелидзе Н.П., "Палеография Грузии и голицене", Тб., 1980.
34. დუმბაძე ნოდარ, „თხზულებანი ოთხ წიგნად“, III, თბ., 1990.
35. ვაჟა-ფშაველა, „თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად“, IX, თბ., 1984.
36. Зиссерман А. Л., "Двадцать пять лет на Кавказе (1842-1867)", С-П, 1879.
37. ზურაბიშვილი თ., გოპონიმიკის შესწავლისათვის: „ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“, II, თბ., 1961.
38. თოფურია გურამ, „ხინალულ“-ის ეტიმოლოგიისათვის: „ონომასტიკა“, I, თბ., 1987.
39. თოფურია ვარლამ, ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან: „ენიმიკის მოამბე“, V-VI, თბ., 1940.

40. თოფჩიშვილი როლანდ, „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიულთა მიგრაცია XVII-XX სს“, თბ., 1984.
41. თოფჩიშვილი რ., „როდის წარმოიქმნა ქართული გვარსახელები“, თბ., 1997.
42. Ивашко В. А., "Как выбирают имена", Минск, 1988.
43. ინგოროყვა პაველე, „გიორგი მერჩულე“, თბ., 1954.
44. ინგოროყვა პაველე, „თხზულებათა კრებული შვიდ ტომად“, I, თბ., 1963.
45. „ისგორიანი და აზმანი შარაევანდეთანი“ (აკად. კ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით), თბ., 1941.
46. „История топонимики в СССР“, (тезисы докладов), М., 1967.
47. კაკური შოთა, „ქ. თბილისის მოსახლეობა 1803-1970 წ.წ.“, თბ., 1979.
48. კაიშაური ლია, „მთიულეთის დარგობლივი ლექსიკა“, თბ., 1967.
49. Карпенко Ю. А., Астрономика: "Ономастика", М., 1978.
50. კეკელიძე კორნელი, „ძველი ქართული ლიტერატურის ეტიუდები“, თბ., 1970.
51. Кипшидзе И., "Грамматика мингрельского (иверского) языка" (с хрестоматией и словарем), С.- Петербург, 1914.
52. Коков Л. Н., „Кабардинские географические названия“, Нальчик, 1966.
53. Леви-Брюль А., "Первобытное мышление", А., 1931.
54. „ლექსუმში“, მასალები ლექსუმის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის, თბ., 1985.
55. ლომთათიძე ქეთევან, აფხაზთა ვინაობისა და განლაგების ზოგიერთი საკითხების შესახებ: „მნათობი“, № 12, 1956.
56. მათიაშვილი აკაკი, „მარცყოფის წარსული და აწმყო“, თბ., 1971.
57. მაისურაძე ილია, „ქართული გვარები“ (სალექსიკონობიბლიოგრაფიული მასალები), თბ., 1981.
58. მაისურაძე ილია „ქართული გვარსახელები“ (სემანტიკა, სტრუქტურა, ეტიმოლოგია), თბ., 1979.
59. მაკალათია სერგი, „ფშავი“, თბ., 1934.
60. მაკალათია სერგი, „ხევსურეთი“, თბ., 1935.
61. მაკალათია სერგი, „მთიულეთი“, თბ., 1930.
62. მაკალათია ფიქრია, არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმიკა: „ტოპონიმიკა“, I, თბ., 1976.

63. მანჯგალაძე ა., ურ სუფიქსისათვის ძველ ქართულში: „იკე“, V, თბ., 1953.
64. Март Н. Я., "Кавказские племенные названия и местные параллели", Пет., 1922.
65. Март Н. Я., "Грамматика чанского (лазского) языка (с хрестоматиею и словарем)", Петербург, 1910.
66. მარტიროსოვი არამ, თანდებული ქართულში: „იკე“, I, თბ., 1946.
67. Маруашвили А. И., "Палеография и развитие природы Закавказья в четвертом периоде", Тб., 1964.
68. Мачабели М. В., "Экономический быт крестьян Тианетского уезда Тиф. Губернии". V, Тифлис, 1887.
69. Мегрелидзе И., "Лазского-Мегрельский слой в Гурийском," Москва-Ленинград, 1938
70. „მე – იოსებ სგალინი“ (ნარკვევების კრებული), თბილისი, 1991.
71. მელიქიშვილი გიორგი, „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის“, თბ., 1965.
72. მენტეშაშვილი სტეფანე, „ქიზიყური ლექსიკონი“, თბ., 1943.
73. მესხია შოთა, „სამინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში“, თბ., 1979.
74. Мечников Л. И., Цивилизация и великие реки: „Голос труда“, М., 1924.
75. მიბჩუანი თეიმურაზ, „დასავლეთ საქართველოს მთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიიდან“.
76. Морозова М. Н., Названия бытовых, торговых, культурных объектов в городах Поволжья: "Ономастика Поволжья", 4, Саранск, 1976.
77. მოსე ხონელი, „ამირან დარეჯანიანი“, თბ., 1969.
78. მრევლიშვილი მ., „კომპოზიციები ქართულ ენაში“: „თსუ შრომები“, 67, თბ., 1957.
79. Мурзаев Е. М., "Географические названия", Г., №4, 1962.
80. Мурзаев Е. М., "Очерки топонимики", М., 1974.
81. Мурзаев Е. М., "География в названиях", М., 1982.
82. Мухамедова З. Б., Личная ономастика у туркмен: „Питания ономастики“, Киев, 1976.

83. Никонов В. А., "Введение в топонимику", М., 1965
84. Никонов В. А., География русских суффиксов: "Ономастика", 5, М., 1972.
85. Никонов В. А., "Имя и общество", М., 1974.
86. Никонов В. А., Славянский топонимический тип: "Географические названия", М., 1962.
87. Никонов В. А., "Краткий топонимический словарь", М., 1966.
88. Никонов В. А., Космонимия Поволжья: "Ономастика Поволжья", 3, Уфа, 1973.
89. Никонов В. А., "география фамилий", М., 1988.
90. ნიქარაძე შ., „ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა“, ბათუმი, 1971.
91. „პირთა ანოტირებული ლექსიკონი“ (XI-XII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით. გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა), I, თბ., 1991.
92. Поспелов Е. М., Топонимическая литература США: "Иностранная литература по топонимике" (Библиографический словарь), М., 1965.
94. Жучкевич В. А., "Общая топонимика", Минск, 1980.
95. ქლენგი სერგი, „ქართული ენის ფონეტიკა“, თბ., 1956.
96. რამიშვილი რამინ, ენეალის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1972 წელი: „მაცნე“, № 1, 1973.
97. რაგიანი გურაბ, „წყაროთა დაღადი, ანუ პირიქითა საქართველო“, თბ., 1995.
98. რაგიანი პროკოფი, „ეფესისტყაოსანი“ და მისი ავტორი, თბ., 1975.
99. რობაქიძე ა., „მთიულური კომობის ზოგიერთი მხარე: „კაეკასიის ეთნოგრაფიული კრებული“, III, 1971.
100. როგავა გიორგი, ზოგი გეოგრაფიული სახელის (ოჩამჩირე, ცყუარე) მედგენილობისათვის: „თსუ შრომები“, 93, თბ., 1960.
101. „საეკლესიო წიგნები“ („მეგრჩესკის წიგნი მოცემული საქართველო-იმერეთის უწმინდესის მმართველის სინოდის კანტორითგან თუშთ-ფშავთ ხევსურეთის ოკრულის სოფლის გომეწრის წმინდის გიორგის ეკლესიასა შინა ჩასაწერად დაბადებულითა ქორწინებით შეუღლებულთა და გარდაცვალებულთასა ჩღმგ (1843 წლისათვის), არქივი № 509, ფონდი 489, აღწერილობა

102. სალუქვაძე სოკრატ, „ფანასკერტელი-ციციშვილი, თუ ასბანიძე-ფანასკერტელი“, ვაზ. „წამალთმცოდნეობის ვონების კარი“, № 1, 1995.
103. სანაყოთი მანანა, ჩრდილოეთ ოსეთის ზოგიერთი ტოპონიმის შესახებ: „ონომასტიკა“, I, თბ., 1987.
104. სარჯველაძე ზურაბ, ანთროპონიმთა იშვიათი ფორმები ძველ ქართულში: „ონომასტიკა“, I, თბ., 1987.
105. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, I, თბ., 1970
106. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, II, თბ., 1973.
107. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, III, თბ., 1979.
108. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, V, თბ., 1972.
109. „საქართველოს რუკა“ (შედგენილი ალ. ჯავახიშვილის მიერ), 1930.
110. „საქართველოს სსრ ტოპონიმია“ (გემო იმერეთის მასალები - გამოსაცემად მოამზადეს ი. ბაქრაძემ, შ. აფრიდონიძემ, ვ. ჯოჯუამ), I, თბ., 1987.
111. სახლთხუციშვილი უშანგუ „ქართულ ტოპონიმთა ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის“ (საკანდიდ. დისერტაცია მანქანაზე ნაბეჭდი), 1991.
112. „სვანეთის წერილობითი ძეგლები“ (ისტორიული საბუთები და სულთა მატიანეები, გამოცემული ვალერი სილოგავას მიერ), I, თბ., 1986.
113. სიხარულიძე იური, მასალები გურიის ისტორიული გეოგრაფიისათვის (ტოპონიმია): „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“, IV, თბ., 1971.
114. სიხარულიძე იური, „სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმია“, I, ბათუმი, 1958.
115. სოსელია ო., „ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები)“, I, თბ., 1973.
116. "Страны и народы (Южная Европа)", М., 1983.
117. Суперанская А. В., Микротопонимия, макротопонимия и их отличие от собственно топонимии: "Микротопонимия", М., 1967.
118. Суперанская А. В., "Лингвистическая терминология и прикладная топономастика", М., 1964
119. Суперанская А. В., "Что такое топонимика?" М., 1985.

120. Суперанская А. В., "Общая теория имени собственного", М., 1973.
121. Татищев В. Н., "История российская", I, М.-Л., 1962.
122. „გბეთის სულთა მაგიანე“ (თ. ენუქიძის გამოცემა), თბ., 1977.
123. Толстой Л. Н., "Война и мир", Ленинград, 1945.
124. Топоров В. Н., Трубачов О. Н., "Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья", М., 1962.
125. Тушинский Г. К., Архизский перерыв в оледенении и лавинной деятельности на Кавказе в первом тысячелетии Н. Э.: "Информационный сборник о работах по международному географическому году", 520, М., 1964.
126. უთურგაიძე თედო, „ქართული ენის მთის კილოთა ზოგი თავისებურება“, თბ., 1966.
127. „უცხო სიტყვათა ლექსიკონი“ (შედგენილი მიხეილ ჭაბაშვილის მიერ), თბ., 1989.
128. ქამადაძე მ., „აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა (ზემო აჭარის ტოპონიმია)“, თბ., 1992.
129. „ქართველები კონსტანტინეპოლში და სპარსეთში“, თბილისი, 1990.
130. „ქართლის ცხოვრება“, I, თბ., 1955.
131. „ქართლის ცხოვრება“, IV (ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“), თბ., 1973.
132. „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, I-VIII, თბ., 1950-1964.
133. „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, III, თბ., 1969.
134. ქიქოძე გერონტი, „ერეკლე მეორე“, თბ., 1942.
135. ლლონგი ალ., „ვეფხისტყაოსნის ონომასტიკისათვის“, გამ. „სოფლის ცხოვრება“, № 193, 1966.
136. ლლონგი ალ., „ტოპონიმიკური ძიებანი“, I, თბ., 1971.
137. ლლონგი ალ., „ქართველური საკუთარი სახელები“, თბ., 1986.
138. ლლონგი ალ. „ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები“, თბ., 1988.
139. შადური ვანო, „მასალები ალექსანდრე ყაზბეგის ბიოგრაფიისათვის“, თბ., 1985.
140. შალვაშვილი ლეილა, კოსმოსის ათვისებასთან დაკავშირებული ახალი ტოპონიმები: „ონომასტიკა“, I, თბ., 1987.

141. შანიძე აკაკი, „ქართული ხალხური პოეზია (ხევსურული)“, გფილისი, 1931.
142. შანიძე აკაკი, „თხზულებანი“, I, თბ., 1984.
143. შანიძე აკაკი, „თხზულებანი“, II, თბ., 1981.
144. შანიძე აკაკი, „თხზულებანი“, III, თბ., 1980.
145. შანიძე აკაკი, ორობითი რიცხვის საკითხისათვის ხევსურეთში: „თსუ შრომები“, 121, თბ., 1987.
146. შანიძე აკაკი, К ЭТИМОЛОГИИ названий "Топада": „ენიმკის მოამბე“, I, თბ., 1937.
147. შარაშენიძე ზურაბ, „ჟერეიდნელი გურჯები“, თბ., 1979.
148. შოშიაშვილი ნოდარ, თორელთა გვარის ისტორია და შოთა რუსთაველი: „შოთა რუსთაველი (ისტორიულ-ლიტერატურული ძიებანი)“, თბ., 1966.
149. ჩიქობავა არნ., „ენათმეცნიერების შესავალი“, თბ., 1952.
150. ჩიქოვანი მიხეილ, „ბერძნული და ქართული მითოლოგიის საკითხები“, თბ., 1971.
151. ჩიქოვანი მიხეილ, „ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია“, თბ., 1956.
152. ჩიქოვანი მიხეილ, გოპონიმიკურ სახელთა წარმოება ლეჩხუმური მასალების მიხედვით: „ა. ს. პუშკინის სახელობის თბილისის სახ. პედ-ინსტიტუტის შრომები“, VII, თბ., 1949.
- 153 ჩიქოვანი მიხეილ, გოპონიმიკური ლექსიკონი: „თსუ შრომები“, IX, თბ., 1939.
154. ჩუბინაშვილი ნიკო, „ქართული ლექსიკონი“, თბ., 1961.
155. Черниховская Е. М. История разработки топонимических классификаций: "Развитие методов топонимических исследований", Москва, 1970.
156. Цагаева Л. Д., "Топонимия Северной Осетии", I, Орджоникидзе, 1971.
157. ცოცანიძე გიორგი, თუშეთში გავრცელებული გვარები და სახელები საეკლესიო ჩანაწერების მიხედვით: „ონომასტიკა“, I, თბ., 1987.
158. ცუბიგიშვილი ზურაბ, „გარსევან ჭავჭავაძის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა“, თბ., 1982.

159. ცხადაია პაატა, „მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია (ენათმეცნიერული ანალიზი)“, თბ., 1988.
160. ცხადაია პაატა, „ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი“, თბ., 1988.
161. ცხადაია პაატა, კოლხურ მონიშნულ მოტივაციის საკითხისათვის: „ონომასტიკა“, I, თბ., 1987.
162. ძიძიგური შოთა, „ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი“, თბ., 1979.
163. ჭავჭავაძე ილია, მგზავრის წერილები: „ქართული პროზა“, VIII, თბ., 1984.
164. ჭინჭარაული ალექსი, „ვაეა-ფმაველას მცირე ლექსიკონი“, თბ., 1969.
165. ჭინჭარაული ალექსი, „ვაეა-ფმაველას ზოგი პერსონაჟის სახელისათვის: I. ფუნქციით ჯამრული, 2. ზაზულია: „ონომასტიკა“, I, თბ., 1987.
166. ჭუმბურიძე ზურაბ, „დედაენა ქართული“, თბ., 1987.
167. ხარაძე ვეგენი, „ასტრონომია“ (XI კლასის სახელმძღვანელო), თბ., 1989.
168. ხინთიბიძე ელგუჯა, „მსოფლმხედველობითი პრობლემები ვეფხისტყაოსანში“, თბ., 1975.
169. ხონელი მოსე, „ამირანდარეჯანიანი“, თბ., 1969.
170. ხორნაული გიგი, „მთები და სახელები“ თბ., 1983.
171. ჯაეახიშვილი ივანე, „ქართველი ერის ისტორია“, I, თბ., 1960.
172. ჯაეახიშვილი ივანე, „თხზულებანი თორმეტ გომად“, VI, თბ., 1982.
173. ჯაეახიშვილი ივანე, „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები“, I, თბ., 1961.
174. ჯაეახიშვილი ივანე, „საქართველოს საზღვრები“, გფილისი, 1919.
175. ჯაეახიშვილი ივანე, „თხზულებანი თორმეტ გომად“, II, თბ., 1983.
176. ჯაეახიშვილი ივანე, „საქართველოს კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები“, თბ., 1950.
177. ჯაეახიშვილი მიხეილ, „არსენა მარაბდელი“, თხზულებანი, IV, თბ., 1977.
178. ჯანაშია სიმონ, „შრომები“, III, თბ., 1959.
179. ჯორბენაძე ბესიკ, „ქართული დიალექტოლოგია“, თბ., 1989.
180. ჯორბენაძე ბესიკ, „ონომასტიკური გულანი“, თბ., 1993.

საძიებლო

1. პიროვნებანი

- აბაევი ვ. ი. 171
აბულაძე ილია 323
აბულაძე იუსტინე 333
აღრეკი 65
ამერიგო ვესპუჩი 85, 86
ანდრონიკაშვილი მზია 323
ანთელავა ილია 264
ანჩაბაძე გ. 74
არაბული ალექსი 227
არაბული თაველექა 360
არდამ ერისთავი 62
არსაკ 65
არსენ იყალთოელი 250
არტაქსერქუე მხარგრძელი 254
არჩილ მეფე 243
არხიპოვი გ. ა. 346, 347
აღნიამეილი ლადო 241
აშოგ დიდი კურაპალატი 293
ახმანოვა ო. ს. 46
ახუაშვილი იაკობ 259, 260, 273
- ბაგრატიონი თ. 81
ბაგრატიონი ი. 81
ბალიაური დავითი 327
ბალიაური ლადო 142
ბარათაშვილი საჩინო 271
ბარცი გ. 16
ბატონიშვილები თეიმურაზ, იო-
ანე, დავით 293
ბატონიშვილი ეახუმტი 292
ბაქრაძე დ. 81
ბაყათარი 299
ბეატუს რენანი 63, 64
ბონდალეგოვი ა. ე. 286, 287
- ბოცო 251
ბროსე მარი 22
ბუზაკოვა რ. ნ. 346
ბულახოვსკი ლ. ა. 101
ბედოშვილი გურამ 172, 173, 200
ბელუცკი ა. ა. 46
ბელინსკი ე. გ. 226
ბენაშვილი დიმიტრი 298
ბეროზუსი 64
ბერძენიშვილი ნიკო 72, 252, 256, 257
ბექაური ალექსი 274
ბლაჟბა ხ. 74
- გაბაშვილი გიგომთე 250
გაბრიელ დაფანჩული 240
გამრეკელი ვ. 81
გამსახურდია ზეიად 328, 332, 333
გამსახურდია კონსტანტინე 143, 234
გამყრელიძე თამაზ 31, 150
გარსევანი (ჭაუჭაუაძე) 270
გაჩეჩილაძე პ. 187
გელოვანი მირზა 142
გენკო ა. 22
გეორგიევი ვ. ი. 60
გვარამაძე ი. 81
გვასალია ჯონდო 110
გიორგი ბოგოლუბსკი 257
გიორგი ბრწყინვალე 291
გიორგი მაწყვერელი 291
გიორგი მერჩულე 240, 291
გიორგი III 253
გიორგი მთაწმინდელი 21, 291
გიუნაშვილი ჯემშიდ 139
გოგოძე ფოთოლა 364
გოგოჭორი დავით 227
გოგოჭური ჭინჭარაული 279
გოლოვინი ვ. მ. 85

გორგასალი 63, 135
გრიგოლ ოშკელი 291
გრიგოლ ხანძთელი 61, 291
გრიშაშვილი იოსები 140
გუბაშ მეფე 250
გულისამვილი ვ. 132
გურამიშვილი დავით 332, 243
დადიანი ნ. 81
დავით ლაშას ძე 138
დავით რუსუდანის ძე 138
დაეუ 241
ღიასამიძე ნიამ 370
დიუმა ალექსანდრე 141
დუმბაძე ნოდარ 215, 237
ევგენი დალაჯიო დაალესიო 242
ეელია ჩელები 75
ენუქიძე თინა 248
ერეკლე მეორე 260, 261, 262
ერისთავი რაფიელ 114
ექვთიმე მთაწმინდელი 113
ვაჟა-ფშაველა 298, 267, 143, 336,
341, 350
ვარდანი 254
ვახუშტი ბატონიშვილი 60, 64,
135, 263, 264, 267, 268
ვახტანგ გორგასალი 299
ვახტანგ მეფე 62
ვახტანგ VI 269
ვერესეევი ვ. ვ. 10
ვოსტოკოვი ა. ხ. 18, 19, 45
ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი 270
ზარდალიშვილი 79
ზაქარია მილეთელი 79
ზეიაგინი ი. 40
ზისერმანი 44
ზურაბიშვილი თ. 172, 188
თანდილაშვილი ვოგია 344
თანდილაშვილი მოლაშქრე 344

თეიმურაზ I 244
თვალავაძე შალვა 133
თოფურია ვარლამ 172, 173, 180
თოფჩიშვილი როლანდ 295
თურმანაული სეიმაზ 360
ივანოვი ვიჩესლავ 31, 150
ივაშკო ვ. ა. 288
ივგოროყვა პაულე 250, 251, 252,
253, 280
იოანე ბატონიშვილი 270, 271
იოანე ზოსიმე 291
იოანე მინჩხი 291
იოანე საბანისძე 52
იოანე ჯეგრიწი 291
იოანე შავთელი 291
იოანე ჭიმჭიმელი 291
იოსებ უიდი 64
იოსებ სტალინი 285
კაკაბაძე სარგის 81, 173, 252, 253
კაკურია შ. 262
კარპენკო ი. ა. 354
კაცულაშვილი ზურაბ 272
კაჭარავა გიორგი 326
კეკელიძე კორნელი 22, 323
კეციანი სოსო 291
კირაკოსი 254
კლაფროთი ა. კ. 148
კლიმოვი გ. 73
კოკოვი ნ. 26
კომუნაძე შალვა პროლეტარის
ძე 298
ლამა-გიორგი 291
ლევან ერეკლეს ძე 292
ლეონიძე გიორგი 215
ლეონიძე (ლიონიძე) სოლომონ 260
ლეონტი მროველი 62
ლივინგსტონი დევიდ 85
ლიქოკელი ნადირა 360
ლომთათიძე გოლა 338

მათიაშვილი აკაკი 266
მაია წყნეთელი 143
მაისურაძე ვიქტორი 360
მაისურაძე ილია 80, 222, 234,
256, 257, 297, 391
მაკალათია სერგი 135, 267, 170,
282, 294
მაკალათია ფიქრია 20, 172, 175
მამისიმელი (გოგოჭური) 300, 301
მანჯგალაძე ალ. 186
მარი ბროსე 81
მარი ნიკო 78, 115, 152, 173, 323, 333
მარუაშვილი ლ. ი. 131
მაჩაბელი მ. ვ. 300
მგელიაშვილი ნიკო 274
მელიქიშვილი გიორგი 69, 73, 81, 323
მელიქსეთბეგი ლეონ 81, 152
მესხია შოთა 252, 253, 254, 255
მეფე ერეკლე 301
მერნიკოვი ლ. ი. 145
მიხეუანი თემურ 111
მიკლოშიჩი ფრანც 88
მირდატ მეფე 62
მიქაილოვი კაზბეკ 147
მოსე ხონელი 243
მრეელიშვილი მზია 205
მურზაევი ე. გ. 4, 40, 91
მუსტაფა ქემალი 245
მუსხელიშვილი ლ. 252
მუჟამედოვა მ. 222
მცხეთოსი 66
ნადეჟდინი ნ. ი. 19
ნანობაშვილი ბიძინა 295
ნაპოლეონი 241
ნასრათულა ხოსროვი 242
ნაფეტვარიძე გიორგი 142
ნიკიფორე ირბახი (ნიკოლოზ
ჩოლოყაშვილი) 244
ნიკოლოზ თბილელი 269
ნიკოლოზ ორბელიშვილი 269

ნიკონოვი ვ. ა. 8, 11, 15, 19, 32, 39,
59, 93, 86, 101, 126, 127, 134, 148,
185, 216, 118, 243, 244, 245, 267,
281, 348
ნინოშვილი ეგნატე 334
ნივარაძე ბესარიონ 81
ორბელიანი გრიგოლ 350
ორბელიანი მაიკო 370
ოტრემბოუსკი ი. 89
პეტრე პირველი 244, 287
პეტრიწი 332
პლინიუსი 79
პოდოლსკაია ნ. ე. 46
პტოლემეოსი 149
ჟერარ ფილიპი 245
ჟორდანიას გ. 323
რაზიკაშვილი ლუკა 298
რაზიკოვი პავლე 301
რამიშვილი რამინ 110
რაგიანი ზურაბ 108
რაგიანი პ. 266
რაფსანჯანი 245
რეზა-შაჰი 241, 244
რერიხი ნ. კ. 107
რითხუე ი. ს. 288
როგაეა გიორგი 115
რჩეულიშვილი გურამ 142
საბა 23
საგლუხტ დედოფალი 62
სარაჯიშვილი დ. 361
სარგის მხარგრძელი 254
საფარაშვილი ხთისო 360
სახლთხუციშვილი უშანგი 269
საჯაია ალექსანდრე 142
სელიშვილი ა. მ. 89
სერაპიონ ზარზმელი 62
სვანიძე ალ. 81, 323
სილოგაეა ვალერი 280

სიმონ მეფე 22
სიხარულიძე იური 81, 130
სმირნოვი იაკობ 152
სობოლევსკი ი. ა. 267
სონდულაშვილი იროდიონ 21
სოსელია ო. 271
სულხან-საბა ორბელიანი 243, 269, 352
სუპერანსკაია ა. ე. 286, 46, 92, 101
სუსლოვა ა. ე. 286
სტანისლავი ი. 89
სტიუარტი ჯ. 90
სტრაბონი 150
სტრიკოვსკი 64
ტატიშჩევი ვასილი 63, 64
ტატიშჩევი ნიკიტა 64
ტამიციკი ე. 89
ტოლსტოი ლეე 241
ტოპოროვი ე. პ. 19
ტრუბაჩევი ო. ნ. 19
ტუმინსკი ბ. კ. 131
უბილაევა ვლადიმერ 142
უთურგაიძე თედო 107, 169
ულიანოვი ე. ი. 51
ფარსმან ერისთავი 265
ფარტაგი 250
ფილიპ ევრარი 246
ფოტი კ. 73
ფრანცისკო-მარია მაჯო 244
ქამადაძე მიხეილ 213
ქართლოსი 65
ქიბიშაური ვახტანგ 227
ქიქოძე გერონტი 26
ქრისტეფორე კოლუმბი 85
ლლონტი ალექსანდრე 80, 172, 173, 188, 222, 258, 259, 323
ყაზბეგი ალექსანდრე 257, 298, 302, 336

ყაზიბეგ ჩოფიკასშვილი 302
ყაუხჩიშვილი სიმონ 64, 323
ყაფლანი 269
ყვარყვარეივანე ციხისჯვარელი 251
ყორღანაშვილი კახაბერ 270
შადური არჩილ 274
შადური ვანო 302
შანიძე აკაკი 20, 21, 23, 81, 160, 172, 177, 189, 193, 200, 230, 232, 233, 234, 235, 277, 308, 323
შარაშენიძე ზურაბ 241, 242
შარაშიძე გ. 136
შაქაბაზი 241
შაქი სუფი 329
შენგელაია დემნა 152
შოთა რუსთაველი 253, 260, 332, 351
შოშიაშვილი ნუკრი 266
ჩიქოვანი მიხეილ 81, 153
ჩოლოყაშვილი გ. 301
ჩუბინაშვილი ნ. 81
ცაგაევა ა. . 170, 171
ცაგარელი ა. 81
ციციანოვი პ. 262
ციციანიძე გიორგი 280
ცქიტიშვილი ზურაბ 270
ცხადაია პაატა 172, 339, 342, 345
ძიძიგური შოთა 166
წერეთელი გ. 81, 336
წიკლაური გიორგი 43
წიკლაური ეფხო 267
წიკლაური გოგი 360
წიკლაური ვასიკა 228
წიკლაური ხომია 349
წიკლაურ-ჯულაშვილი ნინო 285
ჭავჭავაძე ალექსანდრე 270
ჭავჭავაძე ილია 240, 270, 272, 325, 334

ჭიკაიძე სიმონ 99
ჭინჭარაული ალექსი 227, 295
ჭინჭარაული ბათირა 360
ჭუმბურიძე ზურაბ 80, 222
258, 259, 323
ხახანაშვილი ალექსანდრე 22, 81
ხიმშიაშვილი კოტე 142
ხინთიბიძე ელგუჯა 351
ჯაბუშანიანი გიორგი 142
ჯაბუშანიანი ზაურ 360
ჯაფარიძე ივანე 13, 20, 22, 36,
60, 75, 78, 79, 112, 113, 114, 148,
151, 152, 225, 250, 256, 259, 281,
292, 312, 329, 335, 351
ჯანაშვილი მოსე 180
ჯანაშვილი სიმონ 20, 22, 72, 75, 78,
188, 309
ჯაყელი-ციხისჯვარელი 252
ჯიქია სერგი 81
ჯუანშერი 62
ჰაინრიხ ჰაინე 152
ჰანი კ. 22, 173

2. ტოპონიმები

აბალო 170
აბაშურები 186
აბანოს ღელე 205
აბოცი 68
აბსილეთი 74
აბულიათი ყანანი 179
აგარანი 72, 198
აგარა 198
აგარები 179
აგუბელია 198
ადგილის ღელის ქედი 95
ადილე 70, 148
ადიშის მყინვარი 131
ადრია 12
აქენისი 96, 191

ავთანდილის საქანი 168, 199
ავლევი 194
აენევი 23, 194
ავსტრია 85
ავსტრალია 288
ამერბაიჯანი 6, 73
აზია 4, 5, 50
აზია – ურარტუ 71
ათალას ქედი 115
ათონი 94, 96, 110, 116
ათონის ქუჩა 364
აკაენანი 167
აკენთეულა 192
აკთაუ 128
აკლამების თავე 205
აკლამოს ქედი 167
აკუშო 108
ალგეთის ხეობა 130
ალევი 193
ალიაური 182
ალპები 79
ამალღება 33
ამერეთი 35
ამერიკა 85
ამიერკავკასია 70, 71
ამირთქარი 282
ამირნი 95, 96, 97, 105, 133
ამოხოფილი 165
ამოკოფილი ქვა 210
ამლა 123
ანაგის ქუჩა 362
ანანეურები 181
ანანის მიწები 208
ანანური 95
ალმოსავლეთი ანაგოლია 150
არაგვის კარი 79
არაგვის ხეობა 110, 130
არაგვის კარი 37
არანისი 22, 191
არახვეთი 37, 94, 96, 105, 133

არაკვეთი 122
არბაჩხანი 179
ართხმო 170
არმენია 27
არნაში 192
არტანუჯი 66, 135
არყიანა 94
არყიანთავი 168
არსევი 193
არხოტი 38, 149, 349
ასაჯო 170
ასხერეპილი 168
ატაბე 175
აფრიკა 85, 153, 288
აფშო 108, 170, 179
აფხაზეთი 6, 20, 21, 70, 74, 111
აფხომო (აფხუმო) 298
აფხუმო 170
ალაიანი 255
ალდგომის კუნძული 85
ალმოსაუღელთ საქართველოს მთი-
ანეთი 20
აყნელი 123
აყუარა 71
ამი 124
აჭარა 21, 130
აჭარა-თრიალეთის ქელი 40
ახალბევი 211
ახაგზები 209
ახალი გვინეა 330
ახალი გელანდია 223, 329
ახალი მიწა 27
ახალსოფელი 10, 205
ახალქალაქი 10, 126
ახალციხე 28, 29, 32, 52
ახიელი 175, 277
ახლო აღმოსაუღეთი 27, 90
ახმეტის რაიონი 3
ახო 30, 95
ახოთ რუვი 206

ახოთ ქელი 55
ახოთკევი 165
ახუთი 173
ბაბილონი 31
ბაბიურის კლდე 207
ბათირასელი 96
ბაკურხევი 44, 95, 97
ბალამიწის ბევი 207
ბალაძეები 188
ბალეზის ხევი 208
ბალთა 173
ბალთანაია 94
ბამზის რიგი 141
ბანთუკანა 212
ბანთუკენაის ქელი 55
ბატუნია 167
ბანსური 166
ბარბაროსოული 193
ბარტკალი 13
ბატარა ვაკე 94
ბატარა მინდორაი 169
ბატონიანთ ქელი 96
ბაფა 111
ბაქაის ყანები 116
ბალოჯიანი 255
ბაჩალი 278
ბაჩქათელი 56
ბაცალიგო 108
ბახანი 97
ბახგიური 193
ბახგრიანი 235
ბახგრიონი 235
ბაკანი 195
ბაკია 123
ბებრის ციხე 32, 205
ბეგასოული 193
ბეგიაური 21
ბეგის თაფი 169
ბეგნი 168
ბეგოთკარი 282

ბეგონი 97, 98
ბელონი 42, 94, 95, 123, 165
ბეთლემი 194
ბეთლემი 32, 92
ბელოუოდსკოე 91
ბენიანთკარი 282
ბეჟანაის ნაჭური 208
ბეჟანიანთ მთა 54
ბერთა 173
ბერიანთ მთა 54
ბერიანო 33
ბერიანშვილის (დავითი) ქუჩა 142
ბერიმიწა 208
ბესუაის მთა 54
ბელელთანა 101
ბელლევი 194
ბელლითი 173
ბზიკურთა 44
ბზიფის ხეობა 77
ბიბილიანი 42, 95, 174, 281
ბიბოური 193
ბიზანტია 243
ბინდაურთა 124, 174
ბლანკა-პიკი 128
ბნელხევაი 97
ბობნევი 193
ბობოთი 173
ბობოყვათი 173
ბოგრემი 192
ბოდახევა 205
ბოდბე 294
ბოდორნო 124
ბოლნის-დმანისი 68, 69
ბოლნისი 22, 68, 90, 191
ბოლონია 243
ბოლოჩი 167
ბორბალო 275
ბორგიში 192
ბურსაჭირი 98
ბორჩალოს მაზრა 69

ბოსელი 42, 95
ბოსლევი 23, 194
ბოსლის ხეობა 113
ბოქჩეილო 61
ბოჩეთი 112
ბოჩეთის ხევი 112
ბოცოხევი 251
ბტინევი 71, 194
ბრაზილია 86
ბრაჭულთ ახო 96
ბულალაურთა 174
ბუნიკაური 21
ბურიანი 168
ბურსაჭირი 37, 42, 49, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 131, 132, 133
ბუქალო 108
ბულაანი 165
ბუჩაანი 13, 98, 135
ბურჯეურთა 49, 198
ბუძგური 21
ბუჯიაანების ბოლო 208
გაბოური 193
გაგაის მთის ხევი 97
გაგუთო 170
გაიბოტენი 177
გალური
გამარჯეება 90, 130
გამახელათ ახო 205
გამოვლევჯილი მთა 95, 210
გამოქობილი კლდე 210
გამსი 37, 95, 96, 97
განათლებლის ქუჩა 142
გარსიანის მთა 54
გალმასოფელი 211
გალმაჩხეინჯეთი 211
გალმეველი 211
გახვრეტილი მთა 95
გეგუთი 173
გედეთი || გედები 116
გელიყანის კლდე 271

- გერი 285
- გელარდის მთა 152
- გეაჩაგოური 193
- გეელეთი 154, 175
- გეელის მთა 154
- გეერდიგეერდი 207
- გეიდაქე 116, 171
- გეიდაქი 98, 133
- გერიტიანთეული 96
- გზა დარიალისაი 37
- გზაზელა 212
- გზათშუები 212
- გზა ლეკეთისა 37
- გზეფშუები 212
- გზაქეშა 212
- გზა წილკნისა 37
- ვიგანტი 90
- ვიეიანთ მამულეები 208
- ვიორგია 65
- ვიორგი ლეონიძის ქუჩა 262
- ვიშელაური 95, 181
- ვლოლა 290
- ვლუნე 174
- ვოგინაური 14, 21
- ვოგნაურები 94, 105
- ვოგნი 174
- ვოგოლაურთა 49, 173
- ვოგოლაური 182, 184
- ვოგუთი 173
- ვოდეურნი 181
- ვოდმო 170
- ვოდოგანი 174
- ვოდორა კლდე 94, 206
- ვომეწარი 179
- ვონკლიკაური 182
- ვორანა 197
- ვორვასოული 193
- ვორვაძეები 188
- ვორდი 66
- ვორდისები 165
- ვორთუქვენა 212
- ვორი 3, 28, 136
- ვორის ციხე 136
- ვორმაღალა 209
- ვოჭათ ძირობა 208
- ვოჭიანები 175
- ვოჭიანები 208
- ვოჭიანი 96
- ვძელჰანტიანი 210
- ვრიგოლეთი 174
- ვრილწყაროს ქელი 210
- ვროზნი 35
- ვრუზია 27
- ვრძელი ჰატიოსანი 137
- ვუგულაური 181, 184
- ვულალეთი 174
- ვულამაყარი 11, 37, 97, 99
- ვულანი 165
- ვულარახი 300
- ვულაუთა 75
- ვულთეთორა 209
- ვუმეთობა 191
- ვურაბები 165
- ვურაბი 165
- ვურგალი მიწა 209
- ვურია 21
- ვურო 125
- ვურჯანი 165
- ვურჯისგან 27
- ვუჩური 21
- ვუჯარეთი 68
- ვრძელეელა 168, 209
- ვძელი ჰატიოსანი 52
- დაბანისის ხეობა 66
- დაბლაახო 211
- დაბლაჭალები 211
- დადიანეთი 111
- დავით აღმაშენებლის ვამზირი 372
- დავითურები 42, 44, 94, 95, 96, 98, 136

დავითურნი 177
დავისურები 197
დათაურაი 182
დანიური 182
დათობთა 208
დამპალაი 94
დართლო 107
დარიალან 79
დარიალის ხეობა 79, 111, 113
დარიალნი 37
დარუბანდი 37, 62
დარძულნი 116
დასაეღეთ ამიერკავკასია 70
დასაეღეთი ევროპა 27
დასაეღეთ საქართველო 74
დასაეღეთ საქართველოს ტერიტორია 78
დაღესგანი 37, 70, 73, 136
დაწერილი კლდე 210
დაქერეტილი კლდეები 210
დგნალი 97, 133
დევის ნამუკლარები 195
დევის სათელაეი 11
დეკანოზნაქოხარი 96, 208
დეკიანაი 94
დეაღეთი 37
დიდგორი 94
დიდებანი 94, 165
დიდეელის ციხე 95, 136
დიდი ბრიტანეთი 27
დიდი ლიახვის ხეობა 285
დიდი ლილო 285
დიღლაშაზი 210
დიღმაყელიანი 210
დიღმიწა 209
დიღუბე 30, 209
დიოსკურია 77
დისევი 194
დიღმელიანთ ნაწისქვილარი 96
დიღმის ხეობა 21

დილომი 21
დიჩოური 193
დიხჩო 94, 95, 97, 98, 105, 133, 170
დიდკევის წისქვილი 210
დმანისი 68
დიოკნისი 33
დოლაბაურის მოედანი 142
დოლაბაურის ქუჩა 147
დოლაბაურის ჩიხი 142
დოლაბაურის ხევი 142
დოლასქედი 95, 96, 133
დილიანი 165
დორძიკეთი 37
დოქის შესახვევი 141
დულუზაურები 210
დუმაჩხაური 114
დუმაცხო 113, 114
დურევი 194
დუშეთის რაიონი 3
ეგვიპტე 31, 145, 245
ევროპა 50, 145, 243
ეკატერინეს მოედანი 141
ეკლესიგვერდი 33
ეკლიანწოწოლაი 210
ელგუჯას გამოქვაბული 95
ელიაგზა 123
ელიას მთა 96
ელიაური 183
ელოიანი 165
ერეთო 170
ერთაწმინდა 52
ერთწიფული 213
ერკეთი 290
ერმოლოვის ქუჩა 141
ერწიანახო 209
ერწო-თიანეთი 3, 284
ესიაური 21
ესოჯე 171
ემშაყანანი 206
ეხეევი 194

ვანათი 173
ვანია 173
ვანი 12
ვაჟა-ფშაველას გამზირი 143
ვაჟიკიანი 96
ვარსიშანი 175
ვარსლანი 94, 179
ვარძია 52
ვასიკაის მთა 54
ვაშლუვი 23, 194
ვაშლობი 94
ვაცური 181
ვაჯუვი 194
ვახანური 21
ველევი 194
ველგყევი 194
ველმენიერები 209
ვერცხლის ქუჩა 128
ვერხენი 179
ვეშაგურნი 177
ვეძისი 191
ვირისაგორაი 212
ელაღიეასტოკი 35
ელაღიკაეკაში 35
ელევი 194
ვოლგოგრადი 134
ვორონოკოვის მოედანი 142
ზაბაიკალი 35
ზაგესი 90
ზაკაეკაში 35
ზაკარპატი 35
ზანდუკი 44, 95, 133
ზარშმა 62
ზარიძეები 188
ზარიძენაცხვარები 209
ზარლაში 192
ზაურალი 35
ზაქათკარი 282, 283
ზაქანი 13, 94, 95, 98, 133, 136
ზებაური 193

ზედაველა 211
ზედამერი 211
ზეითი გზა 211
ზეითსაქოლიაი 211
ზეზეუბანი 211
ზეითსოფელი 211
ზეისტერო 108
ზემოარდანი 195
ზემოთიგზა 211
ზემომლეია 211
ზემო სენეთი 131
ზენამკარი 211
ზენუბანი 98, 133
ზეუდილი 6
ზურაბასოული 193
ზლუის კარი 37
თაბოური 193
თაგულაური 182
თავისუფლების მოედანი 364
თათარიანთეულები 183
თაკვერი 66
თამარის ციხე 32
თამარ მეფის გამზირი 372
თახენითაი 130
თბილისი 6, 30, 90, 191
თეგერანები 175
თეთრი არაგვის ხეობა 37
თეთნული 128
თეთრნი 174
თეთრობის გამოღმითა 212
თელიანი 28
თერეთელი 279
თერჯოლა 174
თეუართო 170
თვალიურა 168
თიანათი 71, 111
თივაწითელი 209
თიკრევი 194
თიხის შესახვევი 141
თოთიაურნი 165, 177

თოლაის მთა 165
თოლენჯი 208
თორელაანები 170
თორელანი 97, 165, 177, 281
თრანი 197
თრიალეთი 68
თულიანთობა 191
თურმანის ნაქოხვარი 168
თურქი 126
თურქეთი 20, 242, 245
თუშეთი 3, 107, 175, 300
თუხარისი 66
თხილთა მგურგალი 205
თხილგონები 132
თაბოური 193
თალები 167
თალინგორი 169
თაპონია 5
თბერი 72
თბერია 27
თგოეთი 174
თდილაური 181
თღლეთი 174
თერუსალიმის ჯვრის მონასტერი 250
თიანეს ნაყვერი 208
თვერია 65
თვრის ხეობა 275
თზუქე 171
თკენევი 193
თკოთი 173
თლია ჭავჭავაძის ვამშირი 372
თლორი 152
თლურთა 280
თმერეთი 3, 21, 35, 86
თნგლისი 85
თნლოეთი 31, 90
თნო 170
თობასოული 193
თომატკრები 167
408

თრანი 9, 241
თრემთკალო 131
თრონ 27
თსაკას ხევი 101
თსლანდია 245
თსუნდერი 193
თქითხევი 212
თგალია 12, 26, 145
თუნდერი 193
თუნკრების ჩიხი 141
თუხო 94, 95
თქივანე 171
თქით შინდორი 211
თყალთო 298, 360
თკადეგის ქუჩა 141
თკადუეთი 175
თკაეკასია 31
თკაეკასიონი 50, 71
თკაეკასიონის კარი 79
თკაეკასიონის მთაქარი ქელი 36
თკაიშაური 282
თკაიშაურნი 177
თკაკუშური 184
თკალაური 21
თკალოთანა 199, 200
თკალუა 166
თკამჩატკა 135
თკანაგია 105
თკანაური 21
თკანტაური 21
თკარაშანაი 167
თკარბოეთი 175
თკარდანახი 325
თკართანა 118
თკარლმარქსშტადტ 129
თკარჩიყანები 200
თკასპი 3, 174
თკატიწყარუა 206
თკაჩ 111
თკაწალხევი 38, 42, 44, 49, 123, 239

კახეთი 10, 37, 72, 121, 136
კახიური 21, 184
კახოიანები 175
კეთილი იმედის კონცხი 27
კენჭაკლდე 206
კეგმო 170
კეკეიენჩაეი 124
კვირიას ქელი 55
კვირიაწმინდა 33
კვერიკაული 33
კვესრევი 194
კვიტაული 76
კიბაური 193
კიევი 46
კლდოვანი 167
კირკალა 167, 190
კირციხილა 167
კირწყილაის მთა 167
კიტაი 27
კიტოსი 97, 105
კლდედუდანი 206
კლდეტანაი 199
კლდეტუკანა 212
კლდენი 179
კლდექეემა 212
კლდეწითელა 209
კლდიანი ქელი 206
კლდის ძირობა 191, 205
კნოლევი 194
კობალაური 21
კლდის შესახეევი 141
კოკი 290
კოლა 150
კოლექტივიზაციის ქუჩა 142
კოლის ნახეეარკუნძული 27
კოლმოკლე 94, 209
კოლხეთი 110
კომი 117
კომინტერნის ქუჩა 141
კომკავშირის ქუჩა 141

კომშიანა 97
კონსტანტინოპოლი 242
კონჭკათი 174
კორეა 27
კორინთა 173
კორმა 105
კოსტაეას ქუჩა 364
კოტორაული 182
კოშკანი 179
კოჩეიშური 21
კოჯორი 71, 111
კრამიტის ქუჩა 142
კუარა 71
კულო 105
კუთხა 190
კულამი 192
კუმანია 79
კუნწუხა 94
„კუქაა“ 33
კურილიის კუნძულები 27
კუჭეკა 179
ლაგოლეხი 6
ლაგუმუსა 75
ლადო ასათიანის ქუჩა 362
ლაზარიანთ ახოს გზა 208
ლაზეთ ქელი 55
ლაზეიანი 175
ლაკათხეევი 95
ლამაური 193
ლამის ქუჩა 141
ლანჩხუთი 174
ლაუმა 44, 94, 97
ლაშანყური 360
ლაშაურა 187
ლადაური 181
ლაღიძის ქუჩა 363
ლეახალე 198
ლებარდე 198
ლებალათურე 198
ლებაზე 198

ლეგაის ნაყუერი 208
ლეგახარე 198
ლეგულორდაე 198
ლედარსალე 198
ლედგებე 198
ლევახანე 198
ლექაკულე 198
ლექანაურები 132
ლექეკელე 198
ლექვანგალე 198
ლექიანი 9
ლექოკაიე 198
ლემავო 170
ლენინგრადი 134
ლენინის ქუჩა 141
ლექატარაე 198
ლესალე 198
ლესაჯაიე 198
ლესიჭინე 198
ლექნხომი 66
ლექნხუმი 66, 81, 86, 196, 294
ლექნხუმის კეობა 66
ლექაძამე 198
ლექურწუმე 198
ლექხარჩილე 198
ლექხორი 184
ლიაწმინდა 33
ლიდე 171
ლიზასოულე 193
ლილიბოური 193
ლილომი 57
ლილო 114
ლიქოკი 123
ლიმო 196, 208
ლის 77
ლომანაური 184
ლომისისკენი 200
ლომური წყურვილ 184
ლორე 254
ლორეს ველი 69

ლორე-გამირის ველი 69
ლორო 170
ლოქოს ხეობა 68
ლუთხუბი 44, 94, 95, 97, 133
მაბარაული 182
მაგანა 269
მაგრანეთი 196, 210
მაგუთი 173
მადნეული 40
მათურა 167
მამადაანები 175
მამაუტკრები 167
მამეთის ქელი 169
მამუკიანთ შიები 54
მანასური 44, 206
მანგლისი 191
მანიშაური 21, 184
მარანი 61
მარელისი 191
მართალხევი 97
მარიანობანი 179
მარნეული 6
მარგყოფი 267
მარქისის ზოელანი 142
მარჯანიშვილის ქუჩა 364
მასკვა 26
მაქართა 11, 42, 55, 96, 97, 101, 228
მაქართის თაეი 54
მაშხლის ქუჩა 141
მაღალი მთები 209
მაღალნი 174, 179
მაღალყანები 212
მაღარო 10, 137, 179
მაღაროსკარი 42
მაღაწალი 123
მაღრანი 99
მაძლარა 94
მაჭრის შესახევი 141
მახანო 165
მახათაური 184

მახაში 192
 მახაჩკალა 147
 მახილაური 184
 მახინჯაური 21, 181, 184
 მგელაის ახო 207
 მგელიანაპერი 209
 მგლიანი 175
 მეგრელაური 21, 184
 მელაანი 165, 175
 მელაანის ქუჩა 147
 მელაური 21, 181, 184
 მენესო 42, 94, 95, 133, 170
 მერე 13
 მერეზიანთ მთა 54
 მერევი 194
 მერისის წვერი 205
 მერის კლდე 136
 მერის მონასტერი 135
 მერის ციხე 135, 136
 მერულაში 192
 მერხეული 76
 მესოპოტამია 145
 მესხეთი 20, 24, 62
 მეჩხეთური 21, 181
 მეჯევი 194
 მეჯერისხევი 52, 137
 მეჯილაურები 97
 მეჯილაურნი 177
 მეხაური 181
 მშვარე 94
 მშერის კუდები 168
 მშისყანა 123
 მშორული კლდეები 183
 მთიანი სამეგრელო 339
 მთისწინეთი 275
 მთიულ-გუდამაყარი 3, 20
 მთიულეთ-გუდამაყარი 24, 54, 55,
 109, 113
 მთიულეთი 13, 20, 49, 96, 107, 130,
 135, 151, 165, 175
 მიგრატულთა 154, 174
 მიღრე 171
 მილახვრიანი 255
 მილიციის ქუჩა 141
 მინდორა 94
 მირისე 171
 მიქაეა 198
 მიღმამთები 94
 მიღმასაულობა 211
 მიცქირის ქელი 55
 მიძინების ქუჩა 141
 მიწრო ხევი 167
 მიხაის მთა 54
 მლეთა 132
 მოგუთა 173
 მოლითი 173
 მონბლანი 128
 მონლოლეთი 5, 126
 მორდოლეთი 149
 მორძედა 200
 მოსაბრუნი გზა 210
 მოსკოვი 3, 22, 26, 35, 64
 მოსკოვის ოლქი 11
 მოწამეთა 75, 173
 მოწმარ 61
 მრუდრუაი 209
 მტილიანა 52
 მუდმივი გასასვლელი 140
 მუგულა 39, 95, 105, 133
 მულთო 170
 მურგვალჯაგინა 210
 მურომსკი 12
 მურულეთ ძირები 208
 მუქუ 124
 მულურე 94, 110, 115, 133, 171
 მუცო 295
 მუჯანი 179
 მუხრანი 28
 მუხიანის ქელი 205
 მუხური 76, 115

მყინვარი 50
მყრალქედაი 209
მშვიდობაური 181
მშრალი ხევი 58
მჩირე 115
მცირე აზია 27, 70
მცირე კავკასიონი 40
მცხეთა 22
მძიმთა 75
მწარია 101
ნაარხაჯალი 195
ნაასლარები 195
ნაბაკეარი 142
ნაბაკარნი 195
ნაბელლაევი 95, 195
ნაგლეჯი 199
ნაგლიანი 124
ნაგუბარი 195
ნადაბური 196
ნაღობათკარი 282
ნაღობანი 42, 95, 165, 177, 281
ნაღირათ ტაფი 205
ნაღუქნარები 195
ნაეკლესიეარი 32
ნაზენარნი 179, 195
ნათერძები 30
ნათოფური 21
ნაიბის ქუჩა 142
ნაირი-ურარტუ 73
ნაისაკოვო 372
ნაკაზარმლები 37
ნაკალავორნი 166
ნაკალოერები 30
ნაკანუშნარაი 37
ნაკარევი 195
ნაკაფი 199
ნაკიანი 255
ნაკიფუ 198
ნალემო 170
ნალობიორი 44

ნაკუშკარი 195
ნამარილევი 195
ნამბილი 199
ნამნიური 181
ნამუტკრები 167
ნამწოენი 179
ნანიანი 175, 255
ნანიახუები 208
ნარიყალა 138, 139
ნასაბერულევი 197
ნასადგომარი 197
ნას (ა) კანაფეარი 198
ნასაყდრალი 32
ნასელაევი 195
ნასვილარაი 44
ნასვირალა 166
ნასიმინდრები 44
ნასისხლი 199
ნასოფლარი 95, 133
ნატბევი 195
ნატბეენი 179
ნატბური 186
ნატეხები 30
ნატეხი 133
ნაფარესალი 42, 95, 166, 133, 195
ნაფეგეარა 30, 44, 195
ნაფუძარი 133, 195
ნაქალაქარი 11, 30, 95
ნაქარჩნაი 95, 133, 168
ნაქარჩნი 30
ნაქერალაი 44
ნაქოხრები 133
ნაქუმრალაი 166
ნალეარევი 133
ნალერევი 168
ნალორალი 195
ნალორევი 133
ნაყავაიჩო 107
ნაყვერაის ქელი 55
ნაყვერი 133, 199

ნაყერების გზა 168
 ნაყერიანი 196
 ნაშრობი 196
 ნაჩხატაური 196
 ნაჩხატი 133
 ნაცერცვალა 44
 ნაჭრიანი 133
 ნაჯაგა 133, 196
 ნაჯიხური 21, 196
 ნაჯორევა 195
 ნაჯორევაი 96
 ნიაბიური 181
 ნიერის ველები 167
 ნიკოლაძის ქუჩა 143
 ნიკოფსისი 75
 ნიკუაის მამული 207
 ნიკუას მთა 166
 ნიქაბასოული 193
 ნიშქელი 207
 ნიჩაბოური 193
 ნოვგოროდი 126
 ნოლა 57
 ნოცერი 198
 ოგურგულე 198
 ოესეთი 121
 ოესთა კარი 79
 ოდილაური 21, 184
 ოდიში 121, 264
 ომანო 109, 114
 ოთხეაშლა 213
 ოკეინორე 198
 ოკიმაური 181
 ოლენეცის გუბერნია 153
 ოლიანჩო 170
 ოლლას ქუჩა 141
 ომენჩქევეში 198
 ონანაური 181
 ონჭევი 194
 ორაგვე 198
 ორბეთი 269
 ორბინის ველი 213
 ორეკეში 198
 ორიოლი 51
 ორმოხნელა 209
 ორმთო ქელაი 206
 ორმუები 166
 ორგევი 193
 ორგოგაი 213
 ორწიფელაი 213
 ორჯონიკიძე 6
 ოსაური 181
 ოსების ყელი 96
 ოსეთი 27
 ოტორონჯეში 198
 ოფუჯე 198
 ოქროყანანი 206
 ოქსფორდი 22, 145
 ოყარყალეში 198
 ოყურეში 198
 ომორთ ქელი 55
 ოჩამჩირე 115, 198
 ოჩხომური 198
 ოტარცე 198
 ოძრახო 66
 ოჭაკე 198
 ოხარკალე 198
 ოხოჯური 198
 ოკერკევი 123
 ოჯუმბურე 198
 პამირი 91
 პანკისი 275
 პანგნაური 181
 პაპილუნთ კარის პირი 208
 პაპიმიწა 208
 პარიში 26
 პაწაიპოტიკა 210
 პაწაილარიანი 210
 პარჯუანი 37
 პერევი 194
 პეტრე იბერის ქუჩა 142

პეტრიანი 175, 255
პირაქეთა ხევსურეთი 35
პირიქითა ხევსურეთი 35
პირმზითი 173
პირმისანი 175
პირქუმათ მთა 54
პიჯი ჩაირიძორ 52
პოდნეპროვია 19
პოვლეურაი 95, 181
პოვლეური 95, 96, 97, 98, 181
პოვლიაის მთა 54
პოლიციის ქუჩა 141
პოლონეთი 5
პრედურალე 35
პრიბაიკალიე 35
პროლეტარის ქუჩა 141
პურის მოედანი 141
პუტუნდა 10
პუშკინო 134
ტამური 37
ეებოტა 205
ენევალი 11, 30
ენევალ-ქალაქი 11
ენევანი 22
ენევან-ქალაქი 30
ეოჟონი 166, 174
ეოჟონური ვზა 183
ეოჟონური მთა 183
ეორთო 170
რაჭა 52, 71, 196
რაჭა-ლექსუმი 24
რიგა 143
რიო-დე-ჟანერიო 86
რიყენი 175, 179
რკინის მინდორი 12
რკონი 175
როდენის ქუჩა 143
რომანოვის ქუჩა 141
რომი 15, 26, 144

როსტიანი 16
როშკა 132
რუნეი 174
რუეწერილა 209
რუსების მთა 96
რუსეთი 10, 19, 36, 63, 145, 244
რუსთაველის გამზირი 363
რუჩუები 168, 212
სამოკლეო 196
საბადური 197
საბანელი 197
საბაკარი 197
საასლია 44
საადაპუები 196
საბატკნე 28, 42, 95
საბაყაყია 196
საბაწრია 196
საბერო 114
საბერძნეთი 145, 197
საბოჩოლავე 42
საბურთალო 30, 96
საბლაღავეები 30
საგარეჯო 196
საგუბაეი 197
საგულამაყრუა 196
საგულეზაი 199
საგულეზელი 42, 95, 197
საგურამო 196
სადათენი 179
სადათვია 196
სადედია 196
სადიკეები 196
სადიკე მამულაი 44
სადლობელათ ხევი 165
საეკლესიო შესახვევი 141
საჩანო 196
საჩანოეკა 92
საზეერე 72
საზეინეთ ქელი 55
საზოეე 165

საზოის ღელე 168
სათაგენი 196
სათაგურნი 197
სათახე 40, 130
სათიბა 197
სათიბე 196
სათიბელი 197
სათივეგბა 168
სათივე შარა 42
სათხიაი 42
საირმე 40, 131
საიფქლენი 30, 44
საკაქია 196
საკარგობილე ქელი 169
საკარგოფილე ქელაი 44
საკატია 196
საკენჭია 196
საკეირაონი 179, 196
საკიბია 196
საკივარა 197
საკიელარანი 179
საკიულები 199
საკიდურები 197
საკენები 95
საკოხე 94
სალაჯური 97, 133
სალინაყეერი 212
სალიბაური 181
სალოცაეის ქუჩა 141
სამალა 197
სამარილე 42
სამარილენი 179
სამარილე ქელაი 206
სამაჩაბლო 37, 285
სამაჩვია 196
სამგელოვანი 179
სამგლეთი ქელი 55
სამება 33
სამეგრელო 20, 21, 86, 196
სამთიბლონი 196

სამთო გზა 206
სამკლდე 213
სამოლობა 167
სამოცოშკოვანი 122
სამოხეო გზა 95
სამცხე 121, 251
სამჭედლო 95
სამჭოკა 213
სამხე 213
სამხედრო გზა 130
სამხრეთ ამერიკა 85
სამხრეთ აფრიკა 85
სამხრეთდასავლეთ საქართველო 81
სამხრეთ კუკასია 70, 150
სამხრეთ კუკასიის გერიგორია 70
სამხრეთ საქართველო 24
სანადირო ქელი 206
სანთლის ქუჩა 141
სანერგის ქუჩა 141
სანთლის შესახევეი 141
სანიეო 196
სანიო 94
სანიგოური 193
სანისლია 196
საპნის ქუჩა 142
საეამურო 37
საეოლია 196
სარეკელა 197
სარკინეთი 40
სარუსე გზა 37, 95
სასაფლაუები 166
სასაქონლე გზა 206
სასახლის ქუჩა 111
სასვენა 197
სასვენები 199
სასვენებელი 197
სასვენების ქელი 55
სასვილები 188
სასვილენი 30
სასოვია 94

სასუეთთაეი 125
 საგალია 196
 საგვირთუა 166, 196
 საფრანგეთი 10, 197, 243
 საფსელიკია 166
 საფსიგიაი 94
 საფსიგის წეერი 123
 საფურე გორი 95
 საფურის გორი 42
 საფქევეი 168
 საქართველო 6, 12, 19, 27, 65, 145
 საქართველოს სამხედრო გზა, 6, 36, 79
 საქერე 30, 42, 44, 97, 139
 საქერენი 179
 საქობე 165
 საქობია 196
 საქორია 196
 სალოლოგანი 179
 სალორიკლდე 206
 საყანური 197
 საყდარა 33
 საყდრიონი 212
 საყდრის წინაი 212
 საყუჩია 196
 სამაბურო 124, 196
 სამელია 196
 სამუბი 123
 სამულარა 168
 სამულარი 197
 სამხამია 196
 საჩა 75
 საჩალის ჳალა 94
 საჩხეური 21
 საცხავატლო 37
 საცხავანტრო 95
 საცხენია 42
 საცხეოს გზა 42
 საძელე 132
 საძელე თაეი 132
 სამნაურნი 197
 საწეალი 95
 სანეელი 42
 საწიკოები 196
 საწოლა 197
 საჳამანდას წისქვილი 96
 საჳერეგელანი 179
 საჳურე 195, 205
 საჳერნე, საჳერნისი 130
 საჳინიბო 197
 საჳინჳრია 196
 საჳიხეე 94, 131
 საჳოგარი 42, 95, 197
 საჳლანეთქეი 31
 საჳლანეთი 31
 საჳლანენი 31
 სახარაენო 95, 42
 სახარე 42
 სახარჳავაი 197
 სახედაეი 197
 სახეეი 196
 სახევენი 179
 სახილე 179
 სახნურელი 197
 საკარე 165
 საკარენი 165
 საკარის ქელი 55
 საკნაურები 197
 სეთურები 98, 133
 სეთურთკარი 282
 სეთურნი 177
 სენმარტენი 10
 სენეაკი 10
 სერსუკანები 212
 სეფური ნაქობრები 183
 სვანეთი 20, 111, 121
 სვანეთის შთები 86
 სვიანანი 207
 სვიმანაის მთა 54
 სიენა 243

სიმონიანთ ხევი 205, 208
სიონი 32, 92
სისაურა 187
სისხლის გბა 98
სიღნაღი 285
სიხაურა 181
სიჯანაანები 175
სიჯანაანი 97
სმორე 171
სნო 298
სნოური ყელი 183
სოღევე 96, 98, 133
სოღინი 98
სოლოლაკი 361
სომხეთი 27
„სომხითა“ 69
სომხითი 69, 173
სომეხინაკლაკი 212
სონდა 133
სონდისველა 94, 98, 133
სონჩო 94, 96, 110, 115
სოროების თავეი 205
სოფიოს მიწები 208
სოყურიანი 123
სოჩა 75
სოხუმი 6, 76
სტალინგრადი 134
სტეფანწმინდა 303
სუართეული 183
სულიასათიბი 212
სურამის ქელი 193
სუფსის ხეობა 209
სწორი გმა 209
სხალტკეილი 167
ტაბახმელა 72
ტამანის ნახევარკუნძული 109
ტაო 270
ტაფნი 94
ტაშირი 66, 68
ტაჯიკეთი 91

ტბათანა 199
ტბანი 179
ტბეთი 66
ტე 171
ტელ-პომ-იზ 117
ტეფანაის მთა 54
ტეფანას მთა 168
ტეში 192
ტიბერენი 72
ტივის შესახვევი 141
ტილიანა 52
ტიტული 179
ტოლოსოფელი 212
ტოტიური 193
ტროცკის ქუჩა 142
ტუნისი 245
ტუმურები 208
ტყარმეტი 111
ტყაურუ 76
ტყეჩური 168, 212
ტყუბუნი 77
უბანი 133
უბია 166
უბისთავეი 125
უბოლოა 198
უბურგო 198
უტეციინარები 198
უღმურგეთი 346
უკანაგმა 211
უკანამხარი 112
უკანაფშავეი 275
უკანახო 179
უკანახოს მშორე 213
უკანკული 211
უკანმერე 13, 135
უკანლონი 211
უკეენაფშავეი 211
უკენჭაყერო 211
უკრაინა 19
უნაგირა 94

- უნგრეთი 85
 უოლსტრიტი 129
 ურალის მთაგრეხილი 35
 ურარტუ 70, 73
 უსამზრო 198
 უსახელო 198
 უსიბაური 181, 186
 უმარნი 94, 97, 174, 177
 უჩინარაი 198
 უჩხო 198
 უცხანდური 193
 უძილაურთა 42, 49, 131, 173
 უძუარა 198
 უწლევი 194
 უქედარა 198
 უქედარაის ქელი 55
 უჯარმა 111, 136
 უჯარმის ციხე 136
 ფანასკერტი 270
 ფარი 290
 ფასანაური 114, 135, 181
 ფერეიდან 241, 242
 ფეფური 184
 ფეფური 21
 ფინცაში 192
 ფიარკლდეები 188
 ფიჭვთ კუჭულა 205
 ფიჭვთუკენითი 212
 ფიჭვიანი 205
 ფლორენცია 242
 ფოთი 73
 ფოლადაური 40
 ფონჩხური 21
 ფოცხერის თავი 205
 ფრანც-იოსების მიწა 85
 ფრინვეი 194
 ფრონეების ხეობა 80
 ფსკოვი 64
 ფუთულაური 182
 ფუნდუკი 11
- ფუწყური 21
 ფშაეი 10, 11, 20, 49, 107, 121, 300
 ფშაეის არაგვი 11
 ფშაე-ნაქოხარი 96
 ფშაე-ხვესურეთი 3, 20, 37, 108
 ფშარაოს ქელი 55
 ფშაური 21
 ფხელშე 111
 ფხიგური 124
 ფხიგურის ყელი 95
 ფხოვი 13
- ქავთარათეული 183
 ქავთარანი 49, 95, 96, 98, 165, 281
 ქავთურთკარი 282
 ქალციხენი 207
 ქარელის რაიონი 3
 ქართეულთა ეელი 69
 ქართლი 24, 121
 ქართლ-კახეთი 165
 ქასურნი 94
 ქაჩუ 125
 ქაჯურები 181
 ქელა 32
 ქეთოვამლა 208
 ქეაკაცა 95, 117, 206
 ქევეით ქოჩორქელაი 55, 212
 ქევეის ჯვარი 193
 ქეემომლეთა 200, 212
 ქეემო სვანეთი 86
 ქეემო ქართლი 68
 ქეემო ქელი 275
 ქვენა მთა 37, 94, 212
 ქიაჩიკვარა 71
 ქიბორჯაის მთა 169
 ქიბურაი 116, 186
 ქიშიყი 13, 80, 285
 ქიმბარიანი 95, 98, 116, 165
 ქინო 170
 ქისტეთი 121, 277
 ქიქავასოული 193

ქიჭოლი 54
ქლუხორი 79
ქმოსტი 123
ქობთა თაეაი 205
ქობთ კლდის ძირი 207
ქობულეთი 32
ქოითა მხარი 165
ქოითამკარი 212
ქოლქეი 194
ქორაბი 169
ქოროლო 94, 97, 111, 133, 136, 137
ქოჩორქედა 55, 207
ქსილოთი 173
ქსნური გზა 168, 183
ქსნის სათავე 37
ქსნის ხეობა 37, 130
ქუღნისლა 123
ქუთაისი 81, 90, 191
ქურთია 173
ქუსურთ ხევი 101
ღამისათევი 168
ღანიში 170
ღარიმუმე 171
ღარძედა 167, 200
ღვანკითი 192
ღვარები 23
ღვარკითი 173
ღვევი 194
ღვიშევი 194
ღვინის აღმართი 128, 141
ღველქეი 193
ღოთაეები 108
ღოისლო 108
ღორეშა 6
ღორინათხარი 212
ღორღიანა 61
ღორღლიანი 190
ღორხეეაი 165
ღოს თავის მამულეები 207
ღრმა გზა 209

ღრუშევი 194
ღუღოს ხეობა 115
ღუღულეები 197
ყურუათ ახო 208
ყაბარლო 148
ყაზბეგის გამწირი 143
ყაზბეგის რაიონი 3
ყარალაჯი 66
ყარყათ უბანი 205
ყელიერი 193
ყვაილი 124
ყვარა 71
ყვარელი 37
ყველანი 165, 207
ყიზილყუმი 10
ყიგაანი 175
ყობანი 110
ყოლაწმინდის ქელი 165
ყოფჩა 123
ყუბანი 109
შაუთა კლდე 205
შაეი არაგვის ხეობა 37
შაეი კლდის ძირი 210
შაეი წყლის ღელე 210
შაეკლდე 94
შაეკლდე თაეი 210
შაეშეები 179
შაეშეთი 66
შალაბაური 193
შალაური 21, 184
შარახევი 300
შარმიანი 212
შაგილი 125, 234, 289
შაქრიანი 253
შაქრუას მამული 95
შალმასოფელი 211
შაშიანი 175, 255
შოჭრო 170
შელე 171

შეაბური 21
შიანთ ნაყორი 208
შიბი კლდე 95
შიბუს ჭალა 279
შილერმტრასე 129
შინდისი 72, 191
შიონაჭერა 209
შირაგლები 169
შირიში 94
შოგოური 193
შონჩო 170
შორეული აღმოსავლეთი 27, 35, 135
შუა აზია 91
შუაგორა 212
შუა ვოლგისპირეთი 100
შუათაგორი 212
შუამდინარეთი 31
შუაფხო 38, 290
შუა ქედაი 55
შუახევი 32
შუბლა 58, 190
შუშის ქუჩა 141
შხარა 111
შხეფი 198
ზადის ციხე 94, 133, 206
ზადისციხურები 183
ზაიდერი 193
ზანადირები 124
ზანაყერები 95
ზანჩეთი 174
ზარგალი 298, 300
ზარგლის კარი 154
ზაქი 124
ზალელილი ქელი 210
ზაჩუბეთი 174
ზდილანი 179
ზეკურაანთ გორი 196, 210
ზერქეზეთი 72, 148
ზერენ-ინგუშეთი 37
ზეჩნეთი 70
ჩეხოსლოვაკია 88
ჩინეთი 5, 27, 90
ჩიოსიონ 27
ჩირე 110, 115, 171
ჩირდილა 94
ჩირდილეები 167
ჩირდილი 57, 167
ჩირიკი 96, 98
ჩიტაურები 133
ჩიტიგორა 206
ჩიტის წყალთ გზა 207
ჩიტიური 193
ჩიქუანის ქუჩა 142
ჩილო 108
ჩისაურა 181, 187
ჩობალაურები 94
ჩობალაურნი 165
ჩორჩანი 165
ჩოქური 122
ჩოხელანი 165
ჩოხელნი 97, 98
ჩოხი 133, 282
ჩუენსუა 27
ჩრდილო-დასავლეთ კავკასია 108
ჩრდილოეთ იტალია 243
ჩრდილო კავკასია 6, 10, 27, 70
ჩრდილო მესოპოტამია 150
ჩუეაშეთი 149
ჩხამიანი ფერდი 206
ჩხიკეთა 75, 173
ჩხორეთი 111
ცაბაურთა 49, 123, 174, 298
ცაგერი 193
ცალდაში 192
ცანა, ცენა 86
ცარიცინი 134
ცარსკოე სელო 134
ცეცხლის ჯერის წვერი 207
ცეცხლოვანი მიწა
ციგნიათ კარის ქელი 208

ცავის გამოქვაბული 95
ციექელაის გორა 96
ციკარა 121
ციმბირი 91
ციმბირის დაბლობი 35
ციტქიური 21, 184
ციხეთქელის ფერდი 207
ციხელაური 181
ციხენი 179
ციხიანი 95, 98, 177
ციხის ძირი 32, 98, 133
ცულაში 192
ცუქუნაურები 166
ცხავატი 37
ცხედიათი 96
ცხრაკარა 213
ცხრაძმითი 111
ცხუკუშერი 193
ცხუმი 76
ძეგლევი 23, 193, 194
ძელი ჰაგიოსანი 52
ძველი გზა 209
ძველი ციხის ძირი 210
ძველკირი 209
ძიკურთ ტყე 208
ძიძიბოური 193
ძმიანთ ქალის მამულები 207
ძმიანი 122
ძურძუკეთი 121
წაკისი 191
წალამიერი 193
წალენჯიხა 198
წალენჯიხის რაიონი 6
წარბასოული 193
წახარო 170
წებელდა 74
წენდური 193
წერათო 170
წერეთლის გამზირი 372

წვერგადაღმითი 212
წვერთციხე 136
წვერიპირა 206
წვერსუკანა 212
წვინასეული 183
წკერე 42, 97, 98, 121, 171
წკერულა 183
წიბელა 74
წითელი ქვა 209
წითელაკლდია 38, 166
წითელმეშიანა 210
წითლიანი 105
წითელნი 94
წიკიბო 170
წიკო 170
წინა აზია 12, 13, 31, 150
წინამძღვრიშვილის ქ. 372
წინანდალი 325
წინაქელი 211
წინკობანი 98, 116, 177
წინშერე 13, 135
წინშინდლორი 94
წინაუბანი 52
წინქელაი 211
წინშუბლაი 211
წინცხვირის ქელი 213
წინცხვირის ძირები 213
წინჭალა 211
წისქვილთ გზა 95
წიტე 177
წიფეწყლიანთ ეაკე 207
წიფორი 94, 95, 96, 115, 166
წიფორული 183
წიფრანი 105
წიწაის მთა 54, 207
წობენი 72
წოვათა 72
წოფქ 73
წოწოლათ ქვა 209
წოხდევი 194

წყლთა გზა 205
წყალთგზა 206
წყალნი 174
წყალთ კევის თავი 207
წყაროგადაღმა 212
წყაროთა 173
წყაროთუბანი 173
წყარუანი 161
წყნეთის ქუჩა 143
წყურგილი 76
ჭაეჭავისი 269
ჭალაბოური 193
ჭალისოფელი 96
ჭანეთი 112
ჭანიეთური 184
ჭანიშო 108, 170
ჭანჭათი 174
ჭანჭახი 123
ჭანჭახინაფლაგი 212
ჭართალი 71, 72, 105
ჭაუნაგა 123
ჭედელაური 21, 184
ჭელიანთები 206
ჭემო 107
ჭიათურა 21, 52
ჭიბრევი 194
ჭივილიანი 96, 133
ჭიკანი 95, 99, 165, 174, 177
ჭიმშო 124
ჭინათი 174
ჭინჭარაული 185
ჭიორა 290
ჭიჩო 108, 124, 170
ჭოლაში 192
ჭოლევი 194
ჭორმეშავი 124
ჭუერო 170
ჭყვიში 192
ზადის ხეობა 115, 136

ზაზარეთის კარნი 37
ზაიში 111
ზანდოელიანი 96
ზანდოს ხევი 105
ზანდოს ხეობა 112
ზანძთა 61
ზალიფაური 21
ზამლეები 167
ზამუშა 105
ზარაგოული 6
ზარტიშო 108, 170
ზარხეთი 94, 133
ზაგიმიწა 206
ზაგის ტყის ნასახლარები 207
ზაქელიანი 168
ზამარა კლდე 209
ზამური 23
ზაჯალიჩო 170
ზახაბანი 96
ზახაბო 295
ზახაეაშლები 208
ზახიანთ ლო 108
ზახლიჩო 170
ზახმაგის მთა 123
ზახური 21
ზელვაჩაური 32
ზევი 110, 151
ზევის კარი 75
ზეესურეთი 44, 49, 99, 107, 151, 165, 175, 300
ზეეშა 96, 98, 133
ზეეჩუა 212
ზეკაკალა 206
ზენმკვარა 71
ზერთვისი 13, 21, 22, 23
ზერხაის ქელი 55
ზეუკვარა 71
ზეხეაში 192
ზილიანა 123, 275
ზილიანის ქუჩა 142

ხირგო 170
 ხიტილაური 184
 ხიწლაკო 170
 ხმელთაშუა ზღვის აუზი 90
 ხმელგბა 209
 ხოდაბურნი 175
 ხოზა 198
 ხოელანი 179
 ხომი 275
 ხონის ჭალა
 ხორამშია 101
 ხორამშიაის ქელი 55, 165
 ხორეშმი 91
 ხორეთი 174
 ხორხი 42, 96, 133
 ხოსრუანაჭერი 209
 ხოტევი 194
 ხოშარა 111, 275, 284
 ხოჩინო 170
 ხრეთი 173, 192
 ხუდევი 194
 ხულო 32
 ხულური 184
 ხუმუმკური 21
 ხუნევი 194
 ხუტაის მთა 54
 ხუციანთები 206
 ხუციანთელი 183
 ხუციანთ მთა 208
 ხუციანთ მთის ლელე 208
 ხუცივაკე 33
 ხუსუბანი 33
 ჭანდოურა 187
 ჯარებთ საწოლი 206
 ჯარმაკადი 123
 ჯაკმატი 123
 ჯეგბნელაი 209
 ჯეეთაკენაი 200
 ჯეკკარაი 207
 ჯეესური 121
 ჯეემა 122, 181
 ჯეაფნი 175
 ჯმელგბა 123
 ჯოლკარა 207
 ჯომი 165
 ჯომის თავი 123
 ჯაბანიანთ მთა 54
 ჯაეის ქუჩა 142
 ჯამახარო 170
 ჯანაური 184
 ჯანაშური 21
 ჯარგელიანჭალა 209
 ჯაფარაული 184
 ჯალშიანი 171, 175
 ჯაყი 251
 ჯაყის თემი 208
 ჯერვალდიქეების თავი 208
 ჯვარი 33
 ჯვართანი 33
 ჯვარი მინდორი 33
 ჯერის უღელტეხილი 37
 ჯიბლევეი 194
 ჯიქეთი 121
 ჯილალაური 182
 ჯიხახორა 76
 ჯიჯეთი 196
 ჯორების გზა 205
 ჯორელინი 165
 ჯოროტგა 165
 ჯოროჯია 27
 ჯოროჯიანი 64
 ჯუგაანი 285
 ჯუმპალკეარა 71
 ჯუმუმკური 21, 184
 ჯულისი 42, 95, 97, 133, 191
 ჭაიასტანი 27
 ჯელო 108

3. ჰიდრონიმები

აღრიატიკის ზღვა 12
აბალოს ხევი 155
აბუშიკო წყალი 49, 158
აბუდელაურის ტბა 161
აკვა 6
აკსუ 91
ალავერდას წყალი 97, 159
ალაზანა 148
ალაზანი 59, 90, 145, 148
არაგვი 11, 52, 59, 86, 149
არაგვისპირი 145
არაქსი 145
არყის წყალი 159
არსევი 193
არწივბუდეთ წყალი 207
ასა 149
ატლანტიის ოკეანე 35
აჭის წყალი 86
ახოს ხევი 97, 155
ბავიხევი 207
ბაზალეთის ტბა 161
ბაიკალი 147
ბაკურხევის წყალი 97
ბალათახოს წყალი 97, 157
ბალების ხევი 156
ბატარა ხევი 156
ბატონის წყალი 118, 160
ბაშაროვის წყალი 99
ბაშნაის წყალი 168
ბაცური 186
ბახვის წყალი 86, 155
ბახნის ხევი 155
ბებერაის წყალი 158
ბეენის წყარო 158
ბეენწყალა 208
ბერების წყალი 205
ბერიწყარო 33
ბერეკულთ ხევი 114

ბეშახევა 154
ბზიბი 74, 77
ბინაის წყალი 207
ბეანგი 57
ბროლის წყალი 159
ბრტყელი ხევაი 156
ბუჩაის წყალი 158
გაბრიელაის წყალი 158
გაგაის მთის ხევი 155
გაეგავის ხევი 155
განიერ ხევაი 156
გეჯეები 159
გეჯის წყალი 159
გივილაის წყალი 158
გივილაის წყალი 97
გონტკრის წყალი 167
გუბა 98, 160
გუბაი 160
გუბათწყალაი 98, 161
გუბანი 179
გუბისწყალი 86
გუბნი 160
დათვის წყალი 98, 161
დამჰალწყალი 98, 160
დამჰალწყალის წყარო 98
დარეჯას წყალი 97, 158
დარეჯანის წყალი 168
დიდგუბე 160
დიდი ალაზანი 148
დიდი ლიახვი 111
დიდუბეთ წყალი 97
დიდხევი 156
დნეპრი 147
დედოფლის წყალი 118
დევის წყალი 160
დედოფლის წყარო 161
დეკათ ხევი 97, 156
დონი 147
დუდგულიანის ხევაი 59

- დუნაი 39, 145, 147, 150
 ეეფრატი 145
 ენგური 6, 59
 ეშმახევა 118
 ვაკლის წყალი 168
 ვანხურა 155, 157, 187
 ვაჟას წყალი 154
 ვაჟას წყარო 52, 158
 ვაშლთ ხევი 97, 158
 ვემაწყარო 32, 151, 153
 ვეძა 98, 160
 ვიქტორია 85
 ვოლგა 145, 146, 149, 100
 ზამბეზი (მღ.) 85
 ზარმაყა 160
 ზაფხულის წყალი 160
 ზეითაწყალი 211
 თამარის წყალი 49, 99, 158
 თბილისის ზღვა 90
 თბილწყალანი 160
 თეთრაწყალა 156
 თეთრახევა 38, 97, 156
 თეთრი არაგვი 115, 130
 თეთრი ზღვა 38
 თეთრიწყარო 161
 თეთრწყალნი 156
 თერგი 79, 149
 თიდუბეთ წყალი 157
 თულიათ წყალი 158
 იაკობთ წყალი 158
 ინდი 147
 ინჯილაის წყალი 98, 160
 იორი 147, 148
 ირმების წყალი 98, 161, 205
 იტილი 100, 146, 149
 კაეთურა 155
 კაკალთ წყალი 97, 159
 კაკალთ ხევაი 155, 156
 კამა 100
 კაპოგის წყალი 77
 კარაგის წყალი 159
 კარაქა 160
 კარის კულთ წყალნი 207
 კასპიის ზღვა 146
 კატიწყარუა 98, 111
 კაცილაის წყალი 158
 კაწალხეურა 151, 187
 კელელაწყალანი 206
 კეირიის წყალი 158
 კიგობის ხევი 97
 კიშხეურა 157, 187
 კლდის წყალი 159
 კოლა 159
 კოდის წყალი 97, 159
 კოკოლიანთ წყალი 116, 158
 კოროს, კუროს 150
 კურა 150
 კუს გბა 162
 ლათბე 159
 ლათვე 159
 ლათვია 159, 167
 ლაკათ კევი 115
 ლეკთ წყალი 159, 205
 ლეკიანთ ხევი 156
 ლეკის წყალი 136
 ლეკიწყარო 207
 ლენა 147
 ლეხურა 115
 ლისის გბა 161
 ლიქოკის წყალი 157
 ლუთხეურა 97
 შაგანა 269
 მართალ ხევაი 156
 მაგალა 57
 მამავერა 66
 მალაწალი 161
 მელურიანთ წყალი 158

მეჯულა 137
მეჯულის ხევი 52
მილის წყალი 159
მიტალა 160
მიწრუაის ხევი 156
მო-მიოა-გუნია 84
მეავეწყალი 154, 160
მრუდახევი 156
მუსტარათ წყალი 158
მუხაწყალა 159, 206
მუჯა 58, 98, 154
მტკვარი 52, 59, 86, 90, 145, 150
მყრალა ხევა 118
მშრალახევი 97, 156
მცირე ალაზანი 148
მწოროთი ხევი 156
ნათიანთ კევი 208
ნაისაკოვი 372
ნარზანი 148
ნაქარჩნის წყალი 157
ნევა 119
ნიალმობერო 118
ნილოსი 145
ნიში წყალი 159
ნიშწყალაი 207
ნორდლაკოტა 128
ოკა 19
ოკატა 135
ორწყალი 213
ორკევი 213
ოქროწყალანი 160
ოხოტის ზღვა 135
პაელიათ წყალი 158
პელუას წყალი 158
პოლესიე 11
პონტოს ზღვა 146
რა 46, 100
რაინი 147

რექი 37
რიონი 59, 86, 90
რიწის გბა 162
როანი 146
რონა 147
რუსების წყალი 205
საბურთეელის წყალი 159
საღუცია 156
სათახე 162
სამარა 100
სამგლიათ ხევა 156
სამგორის არხი 90
სამთიბლო წყალი 97, 160
სანახშირის ხევი 97
სანეხო წყალი 97, 160
სარეცწყალი 40
სარეცხხევი 15
სარეცხკევი 42
სარი-სუ 15
სარნა 159
სარნევი 159, 167
სარნის წყალი 97, 159
სარნივაკის წყალი 159
სასმელხევი 157
სატიგის ხევი 156
საფსლიკეის ხევი 156
საფხოლიავე 156
საქვაბე 97, 160
საქობე 196
საქუხარათ გბა 206
საყდართ ხევი 97, 155
საჩქეფი 58, 98, 164
საჩქეფაი 199
საჩქეფელა 197
საჯეირნო 30, 162
სეეანის გბა 73
სეკიზ-მურენი 52
სეონგო (ჩანჩქ.) 85
სეიაგა 100
სნოსწყალი 149

სულიანა 161
სურა 100
სუფსა 78
ტბანი 98
ტიგროსი 145
ტიმაკა 19
ტირიფთ წყალი 97, 159
ტუყტუყა წყალი 209
უკედავების წყალი 160
ფაზისი 73, 146
ფათ 73
ფასიდი 146
ფრონე 194
ფსოუ 6
ფშათხეუი 157
ფშათხეუი 157
ფშაწყალა 206
ქალთამზიას წყალი 158
ქვაწყალა 159
ქვენა მთის ტბა 98
ქვითკირის წყალნი 159
ქვის წყარო 205
ქობთ წყალი 205
ქოკიბეთ კეუი 207
ქორაფლიანი 156
ქსანი 59
ქუშხეუი 196
ქცია 66
ღალიძგა 76
ღარიანა წყლები 159
ღარის წყალა 205
ღარის წყალი 159
ღარის წყლები 159
ღორღლიანა კეუი 190
ღრმა ხეუი 156
ყარადენიზ 146
ყელის ტბა 161
ყვირილა 194

ყოფჩურა 187
ყრუთ წყალი 158
შაბურათ წყალი 158
შაეი არაგვი 11, 130
შაეი ზღვა 38, 52, 146
შაეკლდეთ წყალი 159
შაენახეუი 156
შაეწყალა 38, 209
შალეიას წყარო 158
შირიმთწყალი 205
შირიმთ წყალნი 159
შირიმის წყალი 159
შირმის წყალი 168
ჩაბარუხი 164
ჩანჩქერი 164
ჩარგლის წყალი 123
ჩარგლურა 145, 155, 157, 187, 188
ჩაქის წყალი 155
ჩაქის ხეუი 124
ჩირდილას წყალი 157
ჩირდილის წყალი 157
ჩიგაწყალანი 161
ჩიგთ წყალნი 98, 161
ჩიგის წყარო 205
ჩრდილოეთი დეინა 128
ჩრდილო-ყინულოვანი ოკეანე 85
ჩქერი 164
ჩხატი 164
ჩხატის კარი 98
ცხენისწყალი 86
ციეწყარო 39, 98, 160
ციხის ხეუი 97, 155
ცხენისწყალი 86
ცხრაწყარო 3, 161, 213
ცხრაწყაროები 213
ცხრაწყაროს წყალი 98, 161
ძირულა 194
წაბლარას ხეუი 156

წანწკარა 98, 160
წეანე ტბა 209
წითელაკლდიათ წყალი 159
წითელტბა 209
წისქვილთ ხეუი 155
წიფლიანის წყალი 59
წიფლის წყალი 159
წყალათწყალი 161, 205
წყალწითელა 154
წყაროები 98
წყარუები 166
წყალთკრის წყალი 161
წყაროთ ხეის წყალი 161
წყარუები 161
წყლიანაის ხეუი 156
წყლიანთ ხეუი 156
წყნარი თკუანე 27, 35, 38, 52, 85, 135
ჰანჰახა 164
ჰანჰახი 98, 164
ჰანჰახუა 164
ჰაოპი 98, 164
ჰაოპიანა 164
ჰვათირი 57
ჰოროხი 124
ჰრელაანთ წყალი 158
ჰურულო 40, 57
ჰყანგიაანა 98, 164
ხავსიანწყალი
ხათუთაის წყალნი 99
ხანის წყალი 155
ხატის წყალი 159
ხეესურთ ვეძა 154
ხთისაუართ წყალი 158
ხიღათხეუი 155
ხიზანიანთ წყალი 97, 158
ხუთწყაროენები 213
ჰეჰეულთ ხეუი 159

4. ანთროპონიმები

ა) სახელები

აბიკა 232, 236
აბალო 237
აბაში 284
აბდულა 229
აბიბო 128
აბესალამური 248
აბესალომი 128
აბუბაქერი 221
აბულყასუმ 250
აგო 232
აგრაფინა 217, 224
აღამი 128
აუაგი 232, 288
აუთანდილი 219, 224
აერორა 215
აზონი 287, 288
ათალა 116
აკაკი 218
ალდი 279
ალექსანდრე 128, 217, 218
ალექსი 217
ალუდაური 279
ალხაზი 232
ამბაკო 290
ამირანი 256
ანა 218
ანასგასია 290
ანდრო 218
ანეელიკა 215
აპოლონი 217, 224
არაბა 279
არგელოდი 238
არიშაული 278
არკადი 128
არმაზი 323
არმინდა 229
არსენა 218

არქიმელი 215
არქიპო 215
ასმათი 219
აფოცი 289
აფშინა 128, 219
აქესენტი 290
ალათი 290
აწოლაური 278
ახალაური 248
აბაისძე 277
ბაბალე 217
ბაბუკა 236
ბაბურაული 234
ბაბუხური 233
ბადგულა 220
ბადრი 219, 256
ბადრია 220
ბაი-პოლ-სუნ 229
ბაიჭური 233
ბაკური 128, 219, 288
ბალახა 287
ბარათა 269
ბარძიმი 269
ბასილი 218
ბაქაია 116
ბალა 220
ბაშაროვი 99
ბაჩაყაური 234
ბაჭყია 217
ბელა 290
ბელისა 237
ბელა 219
ბენიამინი 290
ბეჟანი 224
ბეჟო 237
ბურღია 214, 229, 277
ბური 283
ბურიძე 221, 248, 278
ბურო 237
ბესარიონი 218, 227

ბესიკა 236
ბესიკი 217
ბესუა 227, 236
ბერუა 236
ბეწიკა 217
ბეწინგური 234
ბისმარკი 297
ბიჭუნია 237
ბოცო 220, 288
ბუბიკა 236
ბუბუნაური 279
ბურჯუკური 279
ბუჭუა 290
გაბუ 232
გაგა 217, 224, 227
გაგიკ აბასის ძე 221
გაიოში 218
გაიხარა 229
გალაქგიონი 129, 218
გამახარე 23, 232, 282
გამეზარდა 229
გამიხარლი 23, 28, 232
განონა 247
გელე 116
გუთაყუა 232
გულა 217
გულოლი 232
გურისა 237
გია 217
გიგა 217
გიგი 217
გიგია 217, 227
გიგილო 237
გიგიტა 233
გიგიტელი 233
გიგლა 217
გიგუა 236
გივი 224
გიმგური 232
გიო 217

გიორგა 227
გიორგი 215, 219, 223, 227, 228, 229
გიორგაული 248
გლახა 229
გმალა 229
გოგა 217
გოგი 217
გოგიუა 236
გოგოთური 234
გოგოჭა 279
გოგოჭური 279
გოდერძი 128, 219
გორგი 277
გოუქარ 326
გოჩა 257, 288
გოგოჩა 221
გოჭრია 236
გრანჯა 227
გრიგოლი 219
გრივერი 49
გუბაში 287
გუგა 217
გუგუა 302
გუგუაი 237
გუგულა 183
გუიანური 248
გულმაგარა 238, 313
გულო 237
გულსუნდა 230
გულჩიტო 238, 313
გურამა 221
დაეთელა 290
დაეითი 269
დაეითა 227
დაეითი 215, 218, 223, 227
დაეითო 237
დაეითუნა 236
ღამშირა 49, 207, 215
ღათეია 217, 229, 282
ღათიკი 235

ღათიკუნა 236
ღათოია 236
ღათუნა 269, 282
ღათუნია 237
ღალი 323
ღარჩია 249
ღარძული 249
ღარძულიძე 249
ღაჩი 288
ღედასლევანა 313
ღედეკა 214, 236
ღედისკეთილი 238, 313
ღედუკა 236
ღედუნა 236
ღეუი 49
ღესპინე 290
ღიმიტრი 268
ღოლა 283
ღუბეი 221
ღულციხე 215
ღური 229
ჟეა 218
ჟთერი 218
ჟთერო 237
ჟდისონი 297
ჟდისჟერ 269
ჟკატერინე 219
ჟრეკლე 223
ჟრმილე 290
ჟჟროსინე 290
ჟქესჟაურა 238
გათიია 237
გალერი 219
გალოღია 217
გამეხი 219
განო 217
განკა 227
განუა 236
განუაი 237

ვაეუს ძე 247, 277
ვარან-ხუასრო-თანგ 62
ვარდისახარი 232
ვარდიფენე 238
ვარლამუკა 236
ვასიკაი 237
„ვასიკაის ღედა“ 228
ვასიკა 235
ვასიკუნა 236
ვასკა 227
ვაჩე 250, 288
ვახა 229
ვახტანგ 63, 268, 269
ვახტანგი 215
ვეფხია 28, 214, 230
ვეშაგი 288
ვილენა 34, 49, 297
ვილენი 217
ვიტალი 219
ვლადიმერ 219
ვლადიმერი 217
ზაალი 219
ზალია 302
ზარიძე 283
ზაქარია 218
ზაქარო 237
ზეგეა 214
ზელიმხანი 277
ზეიადი 28, 214, 230
ზინობია 290
ზურაბ 268
ზურაბა 227
ზურაბი 224, 227
ზურაბუა 236
თაედიდი 287
თაშელა 290
თათია 214
თაკუჩა 290
თამაზაი 237

თამაზი 219
თამარი 215, 223
თამარის ძე 277
თამრიკელა 237
თამრიკო 235
თამრო 237
თაყა 288
თებრონია 290
თეიმურაზი 219, 223
თილის ძე 277
თოთარიკა 236
თოთელი 233, 248
თოთია 233
თოკო 237
თოლიკა 236
თომა 218
თორლაბ 237
თორლულ 221
თუთი 214
თურსუნ 229
იაგორი 290
იაკობი 218
იამშე 214, 230
იასონი 290
იესე 283
იუანე 217, 218, 325, 282
იუანუა 236
იუანური 233
იუარგე 232
ივერი 214
ივლიანე 290
ივლიტე 290
იზიასლავე 221
იმედა 214
იოსება 236
იოსები 218, 325
ირაკლი 215
ისაია 290
ისკანდერ 221
იულონი 290

იუსტინე 219
კარპეზი 290
კაცა 235
კაცოქრო 313
კახა 214
კახაბერი 220, 271
კახო 237
კბილცეხლა 238, 313
კეირია 214
კეირიკა 236
კიბალაური 221, 234, 248
კიმი 297
კიმოთუნა 236
კირილე 219
კლარა 224
კმარიჩა 290
კოკოლა 116
კოლთაურე 49, 215
კოლხოზა 215
კომუნა 215
კონსტანტინე 219
კოქალა 229
კორნელი 219
კუკუმაური 278, 279
კულუკაური 278
კურდლელა 283
კუსო 237
ლაერენტი 290
ლარისა 219
ლაურა 219
ლევო 237
ლევანა 227
ლევანი 227, 302
ლევანიკა 236
ლევანიკო 235
ლევანუა 236
ლეილა 219
ლეკი 290
ლელა 214, 224

ლელი 240
ლერწმისა 237
ლეჩა 229
ლილი 218
ლოლა 219
ლომერი 49
ლომი 230
ლუბა 219
ლუდმილა 219
მაისტელი 233]
მაკრინე 290
მალაქია 290
მამალა 287
მამასწევერა 238
მამისიმედი 238, 313
მამუკა 214, 217, 224, 236
მამულა 235
მანუელი 290
მარაისძე 221, 247
მარიამი 223
მარიემი 291
მართა 236
მარიკა 236
მარინე 219
მარკტენი 297
მარლენი 49, 215, 297
მარტია 219
მარუაი 237
მაქსიმე 290
მაშო 228
მაშუაი 237
მატი 232
მახარა 23
მახარიკი 232
მახარობელი 23
მელიკამენტი 215
მელიკო 215
მელა 287
მელიტონი 290
მელორი 215

მელსი 215
მერაბუა 236
მერი 136, 224
მერსეღესი 215
მექო 237
მეწყინა 217, 229, 232
მზევარი 232
მზექალა 28, 214, 224, 230
მზია 214
მზისავარი 232
მზისახარი 232
მილიცა 215
მიმინო 287
მინდია 224
მირზა 229
მირიანი 265, 288
მიქაელი 240
მიშველა 232
მიხაი 217
მისეილი 217
მლიეი 232
მოგელი 232
მოლამქრე 344
მომესწარა 232
მუხა 287
მუხრანი 214
მჭედლური 278
ნადეჟდა, ნადია 219
ნაზირ 268
ნათელა 214
ნათელი 240
ნათელისძე 221, 247, 277
ნათია 214, 224
ნაკვეთაური 278
ნანა 219
ნანაია 236
ნანაისძე 248, 277
ნანიკო 235
ნანუკა 236, 277
ნანულღია 236
ნაოგურა 277
ნემსა 287
ნესტან-დარეჯანი 224
ნესტორი 290
ნესტორიკა 236
ნიკო 217
ნიკოლოზა 227
ნიკოლოზი 217, 227
ნინელ 219
ნინიკო 235
ნინო 215, 219
ნისლაური 221, 248
ნონა 219
ნოე 290
ნუკრი 232
თბოლა 224
ოლა 290
ომიკა 236
ონანა 268
ონისე 257
ორბელი 269
ორგულა 238
ოქროკაცა 238
ოქრუა 282
პაატა 214
პაულე 74, 75, 76, 77, 78, 79
პალამკა 227
პაპა 268
პაპუნა 236, 269
პარმენი 217
პასიკო 290
პატარკაცი 283
პელაგია 290
პელუა 236
პეტრე 215
პეტრია 236
პეტრიკელა 237
პირიმზისა 237
პირიმთვარისა 237

პირქუმი 229
პიხი 232
პლატონი 224
პანტელეიმონი 224
პაჩელა 290
პოულიაი 237
პრაელა 215
ქვანთი 232
ჟორა 224
რაგული 232
რამიკა 299
რაგი 288
რემოია 236
რეში 232
რეშიკუნა 236
როლი 232
როსტომი 215, 224, 269
რუსა 322
რუსუდან 219
რცხილა 287
საამი 269
საბა 219
საბრაღაი 237
სალომე 218
სამძიმარა 323
სამძიმარი 217
სამუკა 236
სანათა 214
სანათაური 278
სასანი 265
საჩინო 269
საძაგელა 229
სერგო 216
სერგუნიკა 237
სეთური 249
სესია 269
სერჟანტი 216
სეუტლანა 219
სვიმონი 223

სიგარეტა 215
სილუაი 237
სილიბისტრო 290
სნო 299
სოლიკო 235
სოლორინი 215
სოსიკო 235
სტალიონა 215
სტალიონი 215
სტემკა 227
სულთან-არსლან 221
სულკალმასი 256
სულხან 215, 219
სულხან-საბა 239
ტარიელი 215, 224
ტოჩკა 215
ტრაქტორა 215
ტუჩა 291
ტყემალა 287
უგუნა 269
უშარო 237
უშიშა 277
უფლისა 237
უჩაკოჩი 238
ფადიური 249
ფარნაფაზი 287
ფარსადან 269
ფარგაზი 259
ფაშა 229
ფედოსი 290
ფეშტო 290
ფეცო 290
ფლორენცია 215
ფოთოლა 287
ფოლადა 229, 287
ფორდი 215
ფრუნზე 297
ფშაეულკობა 238
ფუნჩა 278

ქაეთარი 284
ქათამა 287
ქაიხოსრო 269
ქალა 235
ქეთევანი 215, 223
ქექო 290
ქეახარშია 238
ქიბა, ქიბარი 116
ქორი, ქორია 28, 229, 230, 137
ქოროლლი 137
ქრისტინე 290
ქსოვრული 249
ქურდა 287
ქუქუჩა 290
ქუჯი 288
ლაჭაურა 283
ლეთისო 229
ლორიგლეჯა 229, 287
ლუღუშაური 279
ლუნია 240
ყაზბეგი 302
ყორანა 287
ყორლანა 271
შაელეც 214
შაელორა 238
შალიკუნა 236
შარაძე 249
შასია 290
შუთე 232
შენგელი 232
შექსპირა 215
შილერა 215
შინგარდილა 238
შიო 282
შმაგო 237
შოთა 233
შოთელი 233
შოშია 290
შუქია 224

შუშანიკი 288
შუქიაური 278
ცაცაური 248
ცაცო 237
ციბო 283
ციგრო 237
ცისკარა 230
ციური 214
ციცი 270
ციცო 290
ცოტნე 214, 288
ჩაჩაური 221, 233, 248
ჩიკრიკა 236
ჩიმაქო 237
ჩიტი 287
ჩოფიკა 302, 303
ძალღია 229
ძალღიკა 236
ძიკიანი 237
ძილა 217
ძილო 237
ძირტკბილა 238
ძიძიანი 237
ძიძიკა 236
ძოძი 278
წიქა 217, 227
წიწილა 287
ჭიხრო 237
ჭინჭარა 279
ჭიჭიკია 236
ჭრუელო 237
ხათუთა 233
ხათუთელი 233, 248
ხარეზა 23
ხარიგონი 290
ხაგისა 237
ხახარე 23
ხახონა 277

ხეთისო 214, 239
ხთისო 237
ხინკალაური 248
ხომიგურა 277
ხოსრო 282
ხომიაი 237
ხომურაული 279
ხურციკი 265
კადელი 233

ჯანა 284
ჯაბაური 278
ჯალაბაური 279
ჯამრული 278
ჯაფარა 290
ჯეკლონდონა 297
ჯემალა 236
ჯლუგა 278
ჯოჯიკი 228
ჯუგა 285
ჯულა 285
ჯულურა 285
ჰამლეტი 215
ჰიპოკრატე 224

ბ) გვარის წინაპირობისანი

აბაშიშვილები 268
აბულასან აბულყასუმის ძე 249
აბულეთის ძე 251
აელაბრელი ხუცია 261
ალავერდელი 292
ალიანი 294
ალუდიკანი 294
ამბროსი ნეკრესელი 259
ამილახვარი 270
ამირეჯიბი 274
ანაგორელი 294
ანდრია ქურსიკის ძე უკანაფშა-
ველი 276
ანგონ ბროველი 259

ანგონ მანგლელი 259
ანგონ მარტყოფელი 259
ანგონ პირველი 259
არსენი ვაჩუხ ძე 250
არსენ იყალთოელი 259
არსენ ნინოწმინდელი 259
არგანუჯის ერისთავი 263
არშაკუნიანი 293
ასხავეარანი 294
აფთარაიძე 280
აფთარანი 280
აფთარაშვილი 280
აქაშენიანი 293
ალიანი 241
ახალციხელი 251

ბაბიანი 281
ბაბოს სიძე არუთინა 262
ბაგრატიონი 260, 292, 293
ბაღრი იამანის ძე 256
ბათაკანი 294
ბათიას შვილი 283
ბათუაანი 241
ბათურმაზანი 344
ბაიანი 300
ბაილო მუცუელის ასული თამარი
276
ბაკურ ვაჩუხ ძე 249
ბაკურის ძე 263
ბარათაშვილები 268
ბასილ მღვდელი 259
ბატონიშვილის ყმა საქუა 261
ბაჩაყაური
ბახგურიშვილი 280
ბახგურიძე 280
ბახგურანი 280
ბაფანი 294
ბელიელი 292
ბერი ბესიას ძე რაზიკანი 301
ბერი ნაზირის შვილები 270

ბერიძე გოგოლაუროვის ასული
მარიამი 302
ბერუა მჭედელი 261
ბერლოჯანანი 294
ბეწიკათ 239
ბეწიკანი 240
ბიზუ ბღერიანი 281
ბიძიათ 239
ბიძიანი 240
ბოგანო შერმაღინი 261
ბოიგარ ცისელას ძე ჩეკურანი 277
ბუნწელეთ 240
ბუნწელენი 240
ბურციაანი 241
გაბელის ძე 260
გაბიდაური 275
გაბრიელ ღიმიგრის ძე ყაზიბუ-
გოვი 303
გაბრიელ ყაზიბეგიშვილი 302
გაბრიელა ბეთაშვილი 247
გაბური 279
გაგათ 239
გაგანი 240
გათენიეთ 240
გათენიენი 240
გალატოზი ივანე 261
გამიხარდი აფთანდილის შვილი 261
გარსევანის შვილები 270
გერმანოზიშვილები 268
გვარამ კუროპალატი 259
გივის შვილი 283
გილიკაური 294
გიორგიაანი 241
გიორგით 278
გიორგი კარიჭას შვილი 261
გიორგი მერჩულე 259
გიორგი მჭედელას ძე გუდამაყ-
რელი 276
გიორგი ნაბიჭვარი 261
გიორგი ლენინას ძე მუსუელი 276

გიორგის შვილი ბაწაწუნა 261
გიორგის შვილი 283
გიორგის ძე ლალაძისა ბექოშ-
ვილი 280
გიორგი ჭყონდიდელი 259
გიორგი ხანძთელი 259
გიტურა შალვას ძე გიტურათ-
შვილი 277
ვირჩიკელანი 294
გლახასშვილი 270
ვლირჯაეთ 240
ვლირჯაენი 240
ვლონისთავის ძე 251
ვოგაბერეთ 240
ვოგაბერენი 240
ვოგია მელერეკელი 261
ვოგია ხაბაში 261
ვოგოლაური 275
ვოგოჭური 298, 300
ვოდერძაული 275
ვოდურძი ბურის ძე ახადელი 276
ვორგიშვილები 268
ვორზამაულნი 300
ვორთელ (ი) ანი 281
ვორჯასპიშვილები 269
ვოსტაშაბიშვილები 268
ვონას შვილი შოშია 221
ვუგუნენი 302
ვუგუნაანი 241
ვულაბერის ძე 251
ვურამას შვილი სიყშია 221
ვუტუ ვურჩიანი 281
ღავითა მუშა 261
ღავით ათონელი 259
ღავით აღმაშენებელი 259
ღავით გარეჯელი 259
ღავით რექტორი 259
ღავით ჭყონდიდელი 259
ღადეშქელიანი 281
ღადეშქელიაფხე 281

- დადიანი 244, 264
დავითაური 294
დათვიას შვილი 283
დათო ქურდი 261
დათუნა კუტი 261
დათუნა მექვევერე 261
დაიაური 294, 295
დაიმოსეს შვილი 289
ღარისპანაანი 241
ღარეჯანის ძე 256
ღაფანჩულნი 240
ღაჩი უჯარმელი 259
ღაჩქელიანი 281
ღაჩქელიაფხე 281
ელარზაანი 241
ერისთაეი 274
ეფთიმე ბერი 259
ექეთიმე ათონელი 259
ფარაზ ბაკური 259
ფარაზ გაგელი 259
ფარდანის ძე 251
ფარდიანი 241
ფარსქენ პიგიახში 259, 313
ვაჩე გურამის ძე 249
ვაჩნაძის შვილი 273
ვახტანგ გორგასალი 259
ველთაურის შვილი 282
ვინარ კაუტსონი 245
ზალიენი 302
ზაქარიანი 255
ზუკოკიაანი 241
ზენონ იყალთოელი 259
ზურაბის შვილები 268
ზურაბ კოჭლი 261
თავერდაანი 241
თათა მამებელი 259
თათა სტეფანწმინდელი 259
თამაზაანი 241
თამაზის შვილი 282
თანდლას შვილი 282
თემრაზაული 294
თინიბეგ ბეწინას ძე ხელათ-
შვილი 277
თოთიათამა 28
თორელი 251, 260
თორელნი 252
თუში გიორგი 261
იაკობ ნისოფელი 259
იაკობ შემოქმედი 259
იაკობ კურგაველი 259
იაკობ ხუცესი 313
იარალიშვილები 268
ილიანი 294
ივანე ვარდანის ძე 249
ივანეს შვილები 270
ივანიკანი 294
ივანე ჯოყოლას ძე მაგილიონი 276
იმედა მამუკას ძე ჯუბათი 301
იმედა რომკიონის ასული ლელა
276
იმედა ქაეთარის ძე გოგოჭურიშ-
ვილი 302
იმერეთს ბედიელი 264
იონანე გოლგოთელი 259
იობის ძე 251
იოთამაშვილი 268
იორამ ბაჩოს ძე ლურხელათ-
შვილი 277
იოსელ (ი) ანი 281
კახაბერის ძე 251, 263
კახეთის ხორნაბუჯის ერისთაეი
263
კალმახის ერისთაეი 264
კოლონკელიძე 260
კაყრიელანი 294
კონსტანტინე ქართველი 259
კრწანელი ანტონის ობოლი 261

კრწანელი მესტირე სანეულა 261

კურბსკი 267

კურდღელა ფოცხეერის ძე ჭიჩო-
ელა 301

ლაზარე ალელი 261

ლაზროიაანი 295

ლაკლაკია 265

ლაკლანი 266

ლაშა გიორგი 259

ლაჩინაანი 241

ლევა გამიხარდის ძე მათურელი 276

ლეგუმანი 280, 301

ლევენენი 302

ლეენ ერეკლეს ძე 249

ლელო ღუნია 240

ლელნი 240

ლიონის ძე 273

ლიპარიგის ძე 263

ლობიგაანი 241

ლომინანთი 268

ლუის ლუხუმი 279

მაგანის ძე 269

მაზიგა შეგურე 261

მათიაანი 241

მათურელი 275

მამუკაანი 241

მამუკა გურული 261

მამუკა ჭიჩოელის ასული ელენე 276

მამუჩიშვილი 269, 270

მანაველი 251

მანგიურანი 294

მანგუას შვილი ქიტესა 261

მარაის ძე 239

მარაისძენი 240

მარაულ ლომის ძე მარაული 302

მარუშის ძე 246, 263

მარგიაანი 241

მაჩხურა მაზიას ძე ლოსეურთა 301

მაწყვერელი 292

მაჭავარ (ი) ანი 281

მახარა საღირიშვილი 261

მახარებელი ჩალმაველი 261

მგალობელი ოთარა 261

მეაბანოე იესე 262

მელქისაღეგისაშვილი 270

მენახირე გოგია 262

მეთხმძალე ბერი 261

მეურმე პაპა 261

მესაბლე ბერი 261

მესხი 260

მელენეთუხუცესი 274

მეშვარდნე როსტევეან 261

მთერალა ძე გიორგისა ბუქიძე 280

მინდიაური 294, 295

მირიანის ძე 251

მოლაშქრე მარმაზანის ობოლი 261

მოყალნე პაგარა ათუა 261

მურღულის შვილი 283

მცხეთელი გოგია 261

მწარია ხუმარას ძე აფშუელი 296

მხარგრძელნი 253

ნადირა ბერას ძე რაზიკანი 301

ნალეკარი მოსია 262

ნამანგლეღევიშვილები 269

ნანა თორღვაის ქალი 279

ნებროთიანნი 293

ონიკაანი 241

ორბელნი 252

ოქრუას შვილი 282

ოჩალდის შვილი 283

პანკელი 251

პანკისის ერისთავი 263

პაპის შვილი 283

პატარაკაცი მლუღლის წოწკურა-
ულის ძე 302
პირქუმანი 300
პირქუმას შვილი 283
რაზიკანი 300
რაიბულ გოდერძის ძე გოგნე-
ლათი 301
რაქამაძე 250
რაქამაშვილი 250
როსტია ჩეკურათშვილის ასული
ჯაქარა 270
როსტია ხულას ძე ჩეკურანი 277
რაჭის ერისთავი 263
რუსთაველი 266, 292
საბანის ძე 242
სამადანი 241
სასანიანნი 293
საჩინოშვილები 269
სახლსხუციშვილი 274
სეფედავლე დარისპანის ძე 256
სეფიანი 241
სეფიანი 293
სიგურდ გუნარსონი 245
სიხანი 294
სომხითს მანკაბერ-სადუნი 264
სოსო ივანეს ძე ხახაბუელი 276
სუიკაური 294
სულიკაანი 241
სულხან-საბა ორბელის ძე 269
სუმბაგ დავითის ძე 249
სურამელი 251
სურამელი რატი 263
სტეფანე ქიშიყელი 259
ტურიკოს შვილი დათუკა 261
უთურგაული 294
უკანაფშაელები 275
უსტია მზარეული 261
უსუპი საქარსამის ძე 256

უძილაური 275
უქარმელი 251
ფალაქანდიშვილი იესე 268
ფალაქან ხოსროშვილები 268
ფანასკერტელი 251
ფარ (ი) ანი 281
ფასიურაანი 295
ფერის ჯოჯიკის ძე 249
ფეგვია გზირი 261
ფეპლევთა 293
ფეიქარი ბასილა 261
ფოსხერაანი 241
ქავთარი ქულაკის ძე გორელათ-
შვილი 277
ქავთარიშვილები 268
ქაია ქარსაის ქალი 279
ქალიელნი 294
ქართლელი პაპუა 261
ქართლის ერისთავი გრიგოლ 263
ქართლოსიანნი 293
ქაჩიფაძეები 268
ქასა სოხურაშვილი სოხურის ძე 302
ქეხიანი 241
ქვისმჭრელი სარქისა 262
ქისტაური 275
ქობულის ძე 263
ქორიათი 239
ქორიანი 240
ქსნის ერისთავი 273
ქურდიაანი 241
ღვთისაქარის შვილი მახარე-
ბელი 261
ღუღუშაური 298
ყაზბეგიანი 302
ყაფლანიშვილ-ორბელიშვილები 268
ყაქარნი 293
ყელიგრეხას შვილი გოგია 261
შაბალაძე 280

შაბალანი 280
შაბალაშვილი 280
შაუერდანი 300
შაროიანთ გაბრიელა 262
შაშიანი 241
შიო მღვიმელი 259
შიო ტაბარუკი 261
შუისკი 267
ჩალხაის მარიემი 279
ჩალხიურნი 294
ჩარჩი ესტატე 261
ჩახრუხაძე 260
ჩიტა აბაგი 261
ჩოფიკას შვილი მოურავი ყაზი-
ბეგ 302
ცაბაური 275
ცინღელიანი 281
ცინღელიაფხე 281
ციციშვილი 270
ციცქათ 278
ციხისჯვარელი 251
ცოტნე დადიანი 264
ძაგან აბულეთის ძე 249
წვერბედენანი 294
წითელაური 275
წითური პაპია 261
წოწკურაული 275
წუნის ერისთავი 264
ჭაბ (ი) ანი 281
ჭიჩოელი 275
ჭოლრონი 344
ჭულიანი (ზარიძენი) 294
ჭყონდიდელი 251, 292
ხადიკოიანი 241
ხატიკაანი 241
ხახიაური 294, 295
ხახიკაურნი 294
ხახონა იმერელი 261

ხიზანა 283
ხიზანი გიორგი 261
ხიზანი საკათალიკოსო გოგია 261
ხოგაის მინდი 279
ხოხიაშვილები 269
ხოხროიანნი 293
ხოხროშვილი 242
ხოხროშვილი 242
ხოხიანი 280
ხურსიძე 260
ხურციძე 260
ქეცანი 194
ქუნჩალენი 294
ჯავახი პაპუა 261
ჯამრულიკანი 294
ჯანგირა ხარუბას ძე აფშუელი 276
ჯანუყას შვილი 283
ჯაყელი 251, 252
ჯუთუანი 344
გ) გვარები
აბაშიძე 246, 284
აბაშიძეები 294
აბულაშვილი, აბულაძე 318
აგაშენაშვილი 319
აექაფაშვილი 314
ამიზიანი 242
ათაბაგი 306
ალექსიშვილი-მესხიშვილი 315
ამილახვარი 320
ამირჯიბი 320
ამირიძე 282
ანატორელი 307
არაბული 241, 185
არჯევანიძე 318
ასათიანები 294
ასკილესკირი 310
ასპანიძე 270
აფაქიძე 318

ახალბედაშვილი 314
ახალკაცი 314
ახელედნიანები 294
ბადრაბიაშვილი 276
ბადრიშვილი 276
ბადურაშვილი 276
ბაზიერაშვილი 276
ბაიაშვილი 300
ბაირახტარი 320
ბალამწარაშვილი 317
ბარდაველი 233, 307
ბატონისაშვილი 308, 310
ბაგიაშვილი 263
ბახტარაშვილი 233
ბეგოიძე 282
ბელუკაძე 318
ბენიაიძე 282
ბერბერაშვილი 312
ბერბიჭაშვილი 312
ბეგთაბეგაშვილი 320
ბერიშვილი 312
ბერიძე 246
ბერკაციშვილი 312
ბეკურაშვილი 284
ბერუაშვილი 312
ბერულავა 310
ბესტუევე-მარლინსკი 314
ბეყოშვილი 318
ბეწუკელი 311
ბეწუკლიშვილი 307
ბიბილაშვილი 282
ბირთველიშვილი 307
ბიჩინაშვილი 276
ბობოყვაძე 307
ბოგველიშვილი 307
ბოდაველი 307
ბოტკოველი 233, 307, 311
ბუთხაშვილი 276
ბუკუკიშვილი 317
ბულაღაშვილი 275

ბულბულაშვილი 317
ბუჭყიაშვილი 317
გაბესკირია 310
გაბრიელაშვილი 247
გაბუნია 273
გაბაქეთაშვილი 319
გავარდაშვილი 319
გათენაშვილი 319
გაიკარაშვილი 319
გაიმარჯვაშვილი 319
გაიპარაშვილი 319
გაიხარაშვილი 319
გამახარაშვილი 23
გამგებელი 306
გამგზარდაშვილი 319
გამილადლიშვილი 319
გამიხარდაშვილი 319
გამიხარლიშვილი 23
გაურაშვილი 319
გაუხარაშვილი 326
გაძვერაშვილი 319
გედევანიშვილი 315
გედეხაური 276
გეგეშიძე 308
გეგეჭკორი 310
გვარისა 308, 310
გვრიტიშვილი 318
გელიკაშვილი 284
გიგაური 185
გიგისა 308, 310
გიკიყურელი 263, 314
გლოველი 307
გოგიბერიძე 312
გოგნელაშვილი 276
გოგრისყელაშვილი 263
გოგოლაური 185
გოგოჭური 185
გოთუა 310
გორგლექიაშვილი 314
გორზამაული 300

გოძიაშვილი 318
გოჯიაშვილი 276
გულელანები 294
გურამიშვილი-ჭავეჭავეძისა 315
გურასპაული 300
გურეშიძე 308, 310
გურული 321
გურჯიანი 242
დაბრუნდაშვილი 319
დალაქიშვილი 319
დამაკადაშვილი 319
დარჩიაშვილი 249
დარქულაძე 308
დიდმამიშვილი 314
დიდმარხვაშვილი 314
ლოლაშვილი 276
ლოჯურიშვილი 276
ღურგლიშვილი 319
ედიბერიძე 312
ელანიძე 322
ელიავა 310
ელიზბარაშვილი 276
ელიოზიშვილი 273
ელისაბედაშვილი 307
ელჩიბეგაშვილი 320
ერბოწონაშვილი 313
ექესშაურაშვილი 263, 314
ეცადაშვილი 319
ვადაჭკორია 310
ვაქებდაშვილი 314
ვარასკენელიძე 307
ვარდოშვილი 318
ვაშაკიძე 357
ვაჩნაძე 326
ვაციძე 317
ვეფხვაძე 317
ვეშაიძე 317
ზამზახიძე 318

ზაქაიძე 282
ზაქირიში 310
ზეინკლიშვილი 319
ჩვიდაური 247
ზურაბიანი 242
თაგვაშვილი 317
თადიაური 276
თაგებერიძე 312
თაელიძეშვილი 314
თაველმაძე 313
თაგზარაშვილი 314
თავითურაშვილი 314
თაგმაიძე 314
თაყყელიშვილი 313
თათარაშვილი 276
თათრიშვილი 322
თარხან-მოურავი 313
თითილოკიაშვილი 263, 314
თვალმიხელაშვილი 314
თივათელაძე 314
თიკანაშვილი 318
თოქმაჯიშვილი 52
თუთბერიძე 312
თუშანიანი 242
თურმანაული 275
თურქიაშვილი 284, 321
თუმურაშვილი 321
იაშვილი 318
ივანური 276
ივარდავა 310
იმერლიშვილი 321
ინგილო 321
იმერეგინსკი 293
იმხნელი 307
კაეთელიშვილი 44
კაიკაიშვილი 314
კაიშაური 282
კაკაშიძე 308
კაკუბერი 312

კალანდარიშვილი 320, 326
კალატოზიშვილი 319
კალმახელიძე 317
კალომღეწავი 314
კანდელაკი 320
კარდანახლიშვილი 307
კატაპარიანიშვილი 313
კახაბერი 312
კახელიშვილი 321
კეეზერელი 233
კეეკესკირი 310
კვერცხიწონაშვილი 263
კობაშვილი 276
კოვალიოვი 321
კომუნაძე 297
კორინთელი 307
კორტი 306
კოჭიბროლაშვილი 314
კოჭლამაზაშვილი 294
კოჭლიშვილი 276
კუნეცოვი 320
კუცია 309
ლაზარიანი 309
ლაშქარაშვილი 276
ლაცაბიძე 298
ლემკაშვილი 307
ლიფონცი 242
ლიქოკელი 307, 311
ლოლუა 273
ლოსურაშვილი 249, 276
მათურელი 233, 276, 294, 307, 311
მაისურაძეები 294
მამათელაშვილი 311
მამისა 308, 310
მამსიკაშვილი 276
მამუკიანი 309
მარგალიტაშვილი 307
მარგველაძე 311
მარგოლეკი 314

მარტყოფლიშვილი 307
მატაბელი 311
მაყაშვილი 298
მაყაშვილი-კოტეგიშვილი 315
მაჩაბელი 233, 311
მაჩურიშვილი 275
მაცაბერიძე 312
მაკუაერიანი 273
მასხარებლიშვილი 23
მგელაძე 317
მგელიაშვილი 275
მდივანი 306, 320
მებალიშვილი 319
მებორნიშვილი 320
მეგრული 306
მეგრულიშვილი 321
მეგუთნიშვილი 320
მელაძე 317
მელიქიშვილი 320
მემიშიში 308
მესაბლიშვილი 319
მესხი 306
მეტივიშვილი 319
მეტრეველი 233, 311
მეფისაშვილი 308, 310
მელვინეთუხუცესი 320
მეყანწიშვილი 320
მეცხეარიშვილი 319
მეხრიშვილი 319
მზარეულაშვილი 319
მზექალაშვილი 306
მიქიაშვილი 318
მკერვალიშვილი 319
მონაეარდისა 308, 310
მონაეარდისაშვილი 308
მოსემლედლიშვილი 313
მტბეყარი 311
მურყანაშვილი 317
მუშათხუციშვილი 320
მუშკულიანები 294

მუშკუღიანი 320
მუხაძე 317, 318
მუხრან-ბატონი 293
მუხრანელი 293
მუჯირი 320
მღებრიშვილი 320
მცხეთელიშვილი 311
მჭედლური 276, 320
მჭედლიშვილი 320
მჭედლიძე 320
მხატვარი 320

ნაბიჭვრიშვილი 263
ნადიბაძე 282
ნაკეთაური 276
ნაბლოშვილი 276
ნინოშვილი 307
ნაპირული 233

ოსიშვილი 322
ოქროკვერცხაშვილი 314
ოქრომჭედლიშვილი 314
ოქროპირიძე 314
ოქროცვარიძე 314

პაპასკირი 310
პაპიაური 185
პაპიაშვილი 318
პატარკაციშვილი 314
პატარქალიშვილი 314
პაჭკორია 310
პეტრემღვდლიშვილი 313
პირქუშაშვილი 300
პირეცხლაშვილი
პოლორკვიკაშვილი 263

რაზიკაშვილი 300
როსებაშვილი 318
როყვა 307, 310
როშკელი 307
რუსია 322
რუსიშვილი 322

რუსულაშვილი 322
რჩეულიშვილი 279
რცხილაძე 318

საბაკაშვილი 263
სადიკიში 310
სალტიკოე-შჩედრინი 314
სალირაშვილი 275, 318
სალლიანი 308
სახლთხუციშვილი 320
სეთურიძე 249
სევანი 306
სიღამონ-ერისთავი 313
სარია 326
სარიშვილი 326
სეთური 282
სიხარულიშვილი 23
სკამკოჩაშვილი 326
სმიტი 321
სომხიშვილი 322
სულაბერიძე 312
სულხანიშვილი 284

ტუნგურიშვილი 275

უთურგაული 318
უთურგაშვილი 284
უფლისაშვილი 308, 310
უშიკაშვილი 284

ფალიანები 294
ფადიურაშვილი 249
ფარტაძე 250
ფეხმოკრილაშვილი 314
ფეხსეულაშვილი 314
ფილფანები 294
ფიქრიაული 307
ფიქრიშვილი 319
ფალაჟანდიშვილი 273
ფოჩხუა 310
ფოცხეურაშვილი 284, 317
ფუტკარაძე 317

ფიკლეშვილი 276
ფხოველაშვილი 308
ქაეთარაძე 282, 284
ქათამაძე 318
ქანთარია 309
ქარელიშვილი 321
ქართველიშვილი 242, 321
ქეშიკაშვილი 320
ქვასროლიაშვილი 263, 307
ქვრივიშვილი 307
ქვახარშიაშვილი 263, 314
ქიმიყურაშვილი 249
ქილიფთარი 311
ქორიძე 318
ქოჩაშვილი 276
ქოჩიანი 309
ქსოვრელიშვილი 249
ღელეყვა 307, 310
ღლიღვიშვილი 321
ღორაშვილი 263
ღორიგლეჯაშვილი 263
ღოღობერიძე 273, 312
ღულელაური 308
ყაზბეგი 306
ყამარაული 307
ყელბერაშვილი 313
ყელიგრეხაშვილი 263
ყიფშიძე 308
შავბერუაშვილი 314
შაეგულიძე 314
შავერდაშვილი 300
შავლათუაშვილი 314
შაქაკაშივილი 314
შათირიშვილი 320
შალამბერიძე 312
შალიკაშვილი 284
შაშურანი 308
შარაძენიძე 249

მეთეკაური 295
მენგელი 306
შერმაღინი 306
შილდელაშვილი 308
შიომღვდელიშვილი 313
შმიდტი 321
ჩერქეზიშვილი 321
ჩიტირეკაშვილი 263
ჩიტიშვილი 318
ჩოლოყაშვილი 284, 318
ჩორხაული 276
ჩოფიკაშვილი 302
ჩოხელი 282
ჩხუტიაშვილი 284
ცალულელაშვილი 284
ცაწკრიალაშვილი 314
ცირამუა 310
ციხისთავე 320
ცხადია 242
ცხომარია 76
ცხომელიძე 76
ცხრაკბილაშვილი 314
ძებნიაური 276
ძროხელაშვილი 317
წანაწყენაშვილი 263
წვერიკმაზაშვილი 313
წიკლაური 185, 241
წულეისკირი 310
ჭავჭავაძე 269, 270
ჭანუყვაძე 307
ჭინჭარაული 185
ჭინჭარაშვილი 284
ჭკადუა 320
ჭყრუნიშვილი 276
შუმანაშვილი 276
ხაბაშიშვილი 319
ხალვაში 307, 310

ხარამიშვილი 319
ხარანაული 276
ხარატიშვილი 319
ხარაძე 317, 357
ხარებაშვილი 23
ხარისკირაშვილი 314
ხაგისაშვილი 308, 310
ხაშველაშვილი 308
ხეუსურიშვილი 321
ხერგიანი 308
ხეადაგიანები 294
ხისფეხიშვილი 314
ხიტალიშვილი 284
ხომიშურაშვილი 249
ხონელიძე 307
ხორნაული 247
ხოგეიარი 311
ხრილილოკაშვილი 263, 313
ხუშაურაშვილი 249
ხუროძე 319
ხუციშვილი 276
ხუცურაული 276
ჯაბანიშვილი 276
ჯაუახიშვილი 37
ჯამარაული 276
ჯამბაკურ-ორბელიანი 315
ჯანაშვილი 284
ჯაში 308
ჯაბადარი 320
ჯაფარიძეები 294
ჯეირანაშვილი 317, 318
ჯიქია 322
ჯისვიშვილი 276
ჯუგაშვილი 284
ჯულაშვილი 285

5. პერსონაჟები

აეთანდილი 334
არსენა 337
აგყაქუნე 335

აქლემი 336
ბაბახანი 336
ბაჟაგო 335
ბატიჭამია 335
ბეჭუხოვი კიერ 241
ბელტიყლაპია 335
ბუღეჭამია 335
ბაყელეფილი 335
ვოჭი ბიჭი 335
ბუგული 336
დაეით დროიძე 335
დათუა შრომიშვილი 335
დამპალა 335
დამპატიყე 335
დეუა 336
დონკიხოტი 337
დონეუანი 336
დოსელეპია 335
დოყლაპია 335
ემეიანი მტრელი 336
თათქარიძე 337
თითილექია 335
თინათინი 333
თრითინი 333
თრითინა ბიჭი 335
თხუპნია 336
ოსაკა ჭამიაშვილი 335
კაცია მუნჯაძე 335
კანჭა ბიჭი 335
კბილა 335
კეაჭი 337
კუარაჭა 335
ლაყე ბიჭი 336
ლევანი 334
ლოხომა 335
ლუარსაბ გულმართალაძე 335
ლუარსაბ დომხალაძე 335

ლულულა 335

მაჩვი ბიჭი 335

მგელი 336

მეჭვივა 335

მისწრება 335

მიწის მგელი 336

ნურადინი 333

ობობა 336

ორბი 336

ორგომა 335

ორშაურა 335

ოტელო 337

პარახოტა 336

რუხი მგელი 336

სოლომონ ისაკიჩ მეჯლანუაშ-
ვილი 335

ტარიელი 332, 337

ტურა 336

ფეხბარი 335

ფხანია 336

შაეი ანგელოზი 336

შაეი ბიჭი 335

შაეი ქერივი 336

შერმადინი 333

ჩიტირეკია 336

ჩიყი ბიჭი 335

ცალთვალა დევი 336

ცალყურა 336

ციყვი 336

ცქელიფი 335

ცხვირკოდალა 335

ცხვირსათითე 335

წვერჭამია 335

წითელი ბასილა 336

წიწილა 35

წიქრუა 335

ჭიყალა 335

ჭუჭა 335

ჯაგარა 335

ჯაყო

ჯიგალა 335

ჯორცხენა 336

ნ. ეთნონიმები

აბსილები 74

ადილეველი ტომები 70

ალანები 79, 110

ამაკსობები 64

ამერიკელი 90

ანდიელები 72

არაბი 90, 91, 126

აფეგი 64

აფსაზები 74

აფსაზურ-ადილეური ტომები 71

ბერძენი 64, 79, 90, 126, 153

გერმანელი 64

გრუმბი 65

გუდამაყრელები 53

გურჯი 65, 242

დალესტნელი ტომი 72

ებრაელი 92

ეგვიპტელები 152

ესკიმოსები 329

ესტონელები 134

ეტრუსკები 334

ფინანხები (ეთნ.) 73, 107

ზანები 110

თუბალები 69, 72

თუბალ-თაბალები 70

თურქები 90, 152

ინდიელები 228

ინდოევროპელები 150
ინდო-ევროპული ოჯახის ხალხები 69
იტალიელი 64, 85
კავკასიელი გომები 79
კავკასიელი ხალხები 69
კანადელი ესკიმოსები 228
კელტები 79
კვაკიუტლის გომი 228
კოლხები 150
ლექები 136
მადოკები 64
მეგრელი 50
მექსიკელები 153
მთიულეები 53
მონღოლები 243
მოსოხი 64
მოსოხ-მუშკები 70
მოშები 64
მოცხი 64
მუშქები 69
ნენცები 119
ოსები 79, 170
პელაგები 192
პოლონელი 64, 89
რომაელი 126
რუსი 64, 65, 90
სარმატები 70
სკვითები 70, 110
სკვითურ-სარმატული გომები 70
სლავეები 64
სომხები 69, 152
სპარსელი 90, 126
უბიხები 75
ქალდეელები 350
ქართველები 50, 152

ქართველი გომი 72
ქურთი 254
ყიზილბაშები 270
ჩეჩენი 50
ჩეჩენ-დაღესტნური გომები 70, 71
ჩეხი 64, 88
ჩინელები 152
ჩუქჩები 288
წანარები 110, 111
ხეესურები 53
ჰოლანდიელი 85

7. თეონიმები

ანატორი 113
ანთარი 113
აპოლოს 112
არპაშ 112
არგემის 112
აკობა 191
ბოჩი 112
გაცი 112
გიორგობა 191
დელფინური 154
დიონისე 112
ერმი 114
ესტატეწმინდა 52
„ფეშაპები“ 152
გეგარდა 113
გუესი 333
თავარანგელოზი 33
ილურთის მთავარ მოწამე 280
ინდრა 333
კათოლიკობა 15
კვირაცხოველობა 191

კვირიჯერობა 191
კოპალა 11
კოპალის ქეა 11
ლომისა 191
მარდუკი 333
მაღალთ კვირია 96
მერკური 114
მზისწვერის ანგელოზი 96
მიტრა (მითრა) 333
მიქაელი 333
ოჩაგნის წმ. გიორგი 96
ოჩოკოჩი 113
ოჩოპინტრე 113
პეტრე-პაელობა 191
პირიმზე (ყუძის ანგლოზი) 113
რამა 333
სანება 96
საღმთო 97
საჯვარიანი 179
ტარუ 332, 333
ფაეტონი 372
წიფორის წმ. გიორგი 115
წმინდა გიორგი 153
ჯიმალის ჯვარი 114
პელიოსი 372
პერმესი 114

8. ზოონიმები

აზია 348
აზოტკა 347
აკნო 340
ალეანა 343
ალმასა 341
ამირანა 340
ანგელოზა 341

აპრილა 347
აფონია 346
აფრიკა 348
ბაბრია 341
ბათურა 341
ბათურმაზა 344
ბანთეერა 341
ბასარა 341
ბიბინა 342
ბიემტეუს 348
ბლუმკა 348
ბოთა 341
ბოლოჭრელა 343
ბორისი 346
ბორკა 346
ბოქა 341
ბოქა-ბოქა 339
ბოლრა 341
ბროლია 341
ბულანა 340
ბულულა 341, 343
ბულია 340
გახტა 341
გიშერა 340
დათვა 343
დოლა 339
დანისპირა 339
ერმეზი 346
ვალუტა 347
ვართანა 341
ვეფხუა 340
ვინეგრეტ 348
ვიტრინა 347
ეოლტა 347
ზალიეკა 348
ზამთარა 347
ზანგულა 341
ზარიადკა 347

ზენიტკა 347
ზერდაგი 340
ზესქეია 342
ზეეზღა 347
ზოია 345
თაგენია 344
თამამა 341
თამარა 345
თებროლე 347
თეთრონი 340
თვალშავა 342
თვალწითელი 339
იალტა 348
იანუარა 347
იახტა 347
ირემა 340
ისარი 347
ისრიის კილო 339
იულკა 346
კაბელა 341
კაემა 340
კაზბეკ 348
კაკაბა 344
კამფორა 347
კარლ-მარქსი 348
კატკა 346
კედელა 340
კვანწურა 341
კამბეჩა 340
კანჯარა 340
კვირისა 340
კლიუშკა 347
კომედია 348
კომსომოლკა 348
კომმა 345
კოლია 345
კურეტა 343
ლაბემა 341

ლაგაზა 340
ლამაზო 341
ლეგენდა 348
ლეგნია 343
ლეენკა 341
ლინზა 347
ლირა 348
ლიუსინკა 346
ლუნა 347
ლურჯა 340
მაგნიტა 347
მაია 344
მაიკა 348
მალხაზი 348
მანია 345
მანკა 346
მანძილა 340
მარია 346
მარინა 345
მარუსია 346
მარტა 347
მარწყვა 341, 343
მასკელია 341
მაშკა 340, 346
მელოდია 347
მერცხალა 341, 344
მრაუალა 343
მზეწვია 344
მირონი 346
მიმა 345
მონეტა 347
მუსია 346
მუსიკა 347
მუსტანგი 348
მუშკა 347
მურა 341
მურწყუა 340
მუფტა 347
მუქამელი 346

ნაცარა 341
ნიაზა 341
ნიკა 347
ნიკურია 341
ნიკორი 340
ნისლა 340
ნიჟარა 340
ნიშა 340
ორბა 340
ოქტაუა 347
პარტიზანკა 348
პირნათულა 342
პირმაუი 333
პლანეტა 347
პოემა 348
პოლკა 347
ჟანრა 348
ენეიკა 347
რაკეტა 347
როზა 345, 346
რომალე 340
რულა 347
რუსლანი 346
რქადაგრეხილი 339
სალმანა 340
სანეკი 346
საროჩკა 348
სატირა 348
სალარი 340
სეკრეტარმა 348
სკრიპკა 347
სორდია 342
სტაეკა 347
ტანკა 346
ტარზანი 348
ტალო 341
ტაჩანკა 347
ტოტია 341
452

ტრედანა 344
უაზა 347
ფარსუნკა 347
უატიმა 344
ფერდელა 341
ფესანგა 341
ფთე 339
ფიზიკა 347
ფრიშულამი 343
ფურთუმატე 341
ქალია 341
ქათიბა 341
ქალოქრო 341
ქარუმა 342
ქატკუბა 343
ქიშია 347
ქორა 340
ღებილა 343
ლილა 340
ყასუმა 341, 348
ყორანა 344
შიბა 347
შარუმა 310
შეელიკა 341
შუტკა 348
შუქია 341
ჩელა 342
ჩიგა 348
ცარქა 342
ციცინო 344
წაბლია 343
წათლილი 341
წარბა
წინწელა 343
წინჭკლე 339
წიქარა 340
წკრილა 342

ჭოტა 340, 343
ჭოღრო 344
ჭრელია 34, 343
ხახმატა 341, 342
ხეთიმობელა 343
ფეფერა 339
ჯაბა 341
ჯაერია 341
ჯეირანი 340
ჯეკა 348
ჯვარელა 340
ჯონგა 340
ჯონი 348
ჯოფია 343
ჯუთუა 344
ჯულია 348

9. კოსმონიმები

არია 351, 352
ასპიროზი 351
ასტროიდები 357
აფროდიტა 351
ბაკე 355
ბაკი 355
ბაკმი 355
ბატების გზა 356
ბატების გადასაფრენი 356
ბეგიშ ტარი 355
ბელურების გზა 356
ბილიკი 356
ბურჯი 351
გადარეცხილი გზა 356
გალაქტიკა 357
გემათანე 355
განაკაფი 356
გარეული ბატების გზა 356
გზა 356
გზები 356

გზის ვარსკვლავები 357
გულების გზა 356
გულების გზი 356
გოგა 355
ღათვის ფეხა 355
ღარეჯანანი 350
ღევის ნამუხლარი 355
ღია 351
ღიღი გზა 356
ღიღი ღათეი 353, 355
ერმი 351
ეტლი 351
ვარსკვლავიანი გზა 356
ვარსკვლავის გათხოვება 355
ვარსკვლავის მოწყვეტა 355
ვენერა 350
ვერცხლის გზა 356
ვერძი 351
ზამთრის გზა 356
ზეციური მდინარე 357
ზოღიაქო 351
ზოქალი 351
ზუალი 351
თათართა გზა 356
თეუზი 351
თეთრი გზა 356
თეთრონი გზა 356
თოელიანი გზა 356
თხა 352
თხილამურების ნაკვალევი 356
თხის რქა 357
იერუსალიმის გზა 355, 357
ილია წინასწარმეტყველის გზა 356
ირმის ნახტომი 355
ისარი 357
ისევის ბილიკი 356
ისრაელის გზა 357
იუპიტერი 350

კეშივი 357
კიევის გზა 357
კიევისაკენ მიმავალი გზა 357
კირჩხიბი 351
კოეში 354
კომეტა 355
კოსმოსი 57
კრონოსი 351
კუდელონი მურეცხიში 355
კუდიანი ვარსკვლავი 355
კურო 351
ლომი 351
მაკეევის გზა 356
მამაის გზა 356
მარბ-ვარსკვლავი 355
მარბი 351
მარსი 350, 352
მარბივი 351
მგლის მუხლი 355
მდინარე 357
მერკური 350
მერწყული 351
მესხი 355
მეჩალის გზა 356
მზე 350
მთეარე 350
მთიები 351, 355
მკედრის ვარსკვლავი 355
მრაუალა 350
მოსეს გზა 356
მუშთარი 351
მშვილდოსანი 349
ნათელი გზა 356
ნაკადული 357
ნისლიანი გზა 356
ოტარიდი 351
პატარა დათვი 350
პოლარული ვარსკვლავი 353

რძიანი გზა 356
რძიანი საეალი 356
რძის გზა 356
სადგომი 357
საეალი 356
სამოთხისაკენ მიმავალი რძის
გზა 357
სამოთხის გზა 357
სამხრეულა 357
საროვის გზა 357
სარტყელი 357
სასწორი 357
სასწორ-ჩარეჟანი 355
სატურნი 350
სიდერის გზა 356
სოლომონის გზა 356
სულთოკანი 355
სულთოკის გარანი 355
ტარკუნ 352
ტელეგა 354
ტყუპი 351
ურჯულოთა სადგომი 356
ფარაონის გზა 356
ფრინველთა გადასაფრენი 356
ფრინველთა გეზი 356
ფრინველთა გზა 356
ქალწული 351
ქეაფენილი 356
ქუჩა 356
ღვთის გზა 356
ღრიანკალი 351
შხურიშარა 355
ჩალიანი გზა 356
ჩრდილოეთის დათვი 355
ჩუმაკური შარაგზა 356
ცისარტყელა 357

ცის იკანკლელი 355
ცისკარი 350, 355
ცისკრის ვარსკელავი 350, 355
ციური გზა 356
ძალნი ზეციერნი 351
წერთა გზა 356
წმინდა რუსეთისკენ მიმავალი
წყლის საქანელი 351
ჭიგავარსკელავი 355
ხარ-გუთანა 353
ხარირუმთ ნაფრენი 355
ხარის ნავალი 355
ხარიპარია 355
ხარის ნარბენი 355
ხერტკუმი 355
ხომლი 355

10. კტემატონიმები

„აეეჯი“ 365
„აინალი“ 359
„აისი“ 366
„აკსიმკოლი“ 48
„ალაზანი“ 366, 368
„ალგეთი 92“ 371
„ალეგიო“ 369
„ამირანი“ 363
„ანანური“ 372
„ანგლია“ 359
„არაგვი“ 366, 367
„არაღანი“ 364
„არგანი“ 364
„აფთიაქი“ 365
„აჭარა“ 363
„Babilon“ 372
„ბათუმი“ 363
„ბასარა“ 369
„ბასიანი“ 366
„Bata“ 372

„ბაწარაული“ 278, 359
„ბეთანია“ 367
„ბერდენკა“ 359
„ბელურა“ 370
„ბულაპემტი“ 367
„ბურბუმელა“ 364
„ბუჩასეული“ 359
„გამაფხული“ 363, 366
„განთიადი“ 363
„გაყეკაური“ 278
„გარეჯი“ 367
„გელაგო“ 371
„გემო“ 366
„გველისპირული“ 359
„გვირილა“ 371
„გივისთან“ 368
„გოგისეანიძეები“ 368
„გორგასალი“ 370
„გორდა“ 359
„გულმემბაკივარი“ 364, 373
„გურამას ცული“ 360
„გურია 91“ 371
„ღაისი“ 366
„ღარიალი“ 367
„ღელისი“ 367
„დიღუბე“ 367
„ღინამო“ 364
„ღილომი“ 367
„ღოვლათი“ 364, 366
„ღუმეთი“ 367
„ელეგანტი“ 364
„ენგური“ 372
„ვაზის ნაეური“ 364
„ვაზის ცრემლები“ 364
„ეარიანი“ 372
„ეარქია“ 363, 367
„ეერა“ 367
„ეერე“ 367

„ვერონა“ 371
„ვიგო“ 369
„ვიქტორას ცული“ 360
„ზაკესი“ 49
„ზ. ი. ო.“ 371
„ზნატოკი“ 49
„ზუმერი“ 364
„თათუხას ღუქანი“ 361
„თბილისი“ 366
„თბილისის უნივერსიტეტი“ 22
„თეთნულდი“ 367
„თეთრი ქეები“ 368
„თოლია“ 370
„დალონი“ 362
„იასამანი“ 366, 370
„იბურია“ 366
„ივერია“ 363, 366
„იკა და თიკო“ 369
„იმერეთი“ 367, 371
„იორი“ 367
„იპოდრომი“ 363
„ისანი“ 363
„ისინდი“ 364
„იტონკა“ 359
„იჯარა“ 365
„კაეკასიონი“ 373
„კარატი“ 364
„კარდენახი“ 371
„კახეთი“ 371
„კილობანი“ 363
„კოკოლა“ 369
„კოკოჩოვის აფთიაქი“ 368
„კოლხეთი“ 363
„კომერციული მაღაზია“ 365
„კრისტალი“ 366
„კრწანისი“ 367
„ქ. ს. თ.“ 371
„კუკრინიკი“ 48

„ლახუნდარიძეები“ 368
„ლებარდე“ 372
„ლევანი“ 369
„ლელო“ 363
„ლეილა მესხი“ 368
„ლილო“ 367
„მაგი“ 369
„მაგნოლია“ 371
„მაღლი ვაზისა“ 364
„მაიკო“ 370
„მარგალიტი“ 362, 366
„მაყარი“ 359
„მარშაკი“ 47
„მეგობრობა“ 371
„მახათი“ 372
„მერანი“ 365, 366
„მერკური“ 370
„მერცხალი“ 370
„მეტეხი“ 367
„მინდვრის ნობათი“ 362
„მთაწმინდა“ 367
„მ. თ. კ. კომპანია“ 371
„მორკინალი“ 362
„მტკვარი“ 367
„მუხამბზი“ 366
„ნალიკვარი“ 368
„ნათია“ 369
„ნარიყალა“ 367
„ნიაზი“ 370
„ნიგი“ 369
„ნიკალა“ 370
„ნ. მ. ბ.“ 371
„ნონა“ 369
„ნოღელა“ 372
„ნუგბარი“ 366
„ოღიში“ 367
„ოპერა“ 363
„ორბელი“ 373
„ორბი“ 369, 373

- „ორიონი“ 366
 „ოსმან“ 359
 „ოქროს ქოშები“ 366
 „პირტახიას ღუქანი“ 361, 362
 „პლატონას ღუქანი“ 361
 „რიონი“ 372
 „რუსთაველი“ 363
 „რუხი“ 373
 „საბა“ 369
 „საბადურა“ 372
 „საბურთალო“ 367
 „საიჯარო“ 365
 „სალომე“ 371
 „სამაღლო“ 362, 366
 „სამაია“ 371
 „სამგორი“ 367
 „სამეზა“ 371
 „სამთა“ 371
 „სამთაერო“ 373
 „სამი ძმა“ 371
 „საუნჯე“ 364
 „საქართველო“ 363
 „საჩინო“ 366
 „საქაშნიკო“ 363
 „სიბრძნე“ 364
 „სიხარული“ 366
 „სოფდაგარი“ 373
 „სოლოლაკი“ 367
 „სურსათი“ 365, 366
 „ტანც გიორგას ღუქანი“ 362
 „ტომონიმიკის ლაბორატორია 16, 20
 „ტურესკი“ 359
 „უბისა“ 372
 „უნივერსიტეტის ონომასტიკური
 ცენტრი, ტომონიმიკის ლაბორა-
 ტორია“ 81
 „უშბა“ 363
 „ფაეტონი“ 372
 „ფარნავაზი“ 370
 „ფუხსაცმელი“ 365
 „ფილარმონია“ 363
 „ფირმა“ 365
 „ფირმა ეორა“ 368
 „ფიროსმანი“ 370
 „ფრანგული“ 359
 „ფრანცია“ 359
 „ფორტუნა“ 370
 „ქართული“ 359
 „ქიგესა“ 368
 „ქსოვილები“ 365
 „ქუთაისი“ 367
 „ლეინო“ 365
 „ყაზბეგი“ 363
 „შაეხალი“ 359
 „მანიძის ღუქანი“ 361
 „მანსი“ 373
 „მაორი“ 367
 „მ.პ.ს. ფირმა 111“ 371
 „მუამთა“ 368
 „ზაროზი“ 364
 „ჩილინგაროვის საკაინტრო“ 368
 „ჩირალდანი“ 364
 „ცირკი“ 363
 „ცისარტყელა“ 366
 „ციცია“ 369
 „ციცინათელა“ 364
 „წითელქულა“ 364
 „წყალწითელა“ 368
 „წყარო“ 373
 „ხარფუხი“ 367
 „ხეინგის სასადილო“ 368
 „ხირიმი“ 359
 „ქირიმის ბარტყი“ 359
 „ჯორჯია ი.ნ.კ.“ 371

შესავალი	3
ონომასტიკის საგანი	8
ონომასტიკა მეცნიერებათა მიჯნაზე	16
ონომასტიკა და ენათმეცნიერება	17
ონომასტიკა და ისტორია	30
ონომასტიკა და გეოგრაფია	38
ონომასტიკა და ეთნოგრაფია	42
ონომასტიკური ტერმინოლოგია	45
გოპონიმიკა	62
ონომასტიკური კვლევის ისტორიიდან	62
სამყაროს ათვისება და სახელდება	81
გეოგრაფიულ სახელწოდებათა კლასიფიკაცია	87
მიკრო და მაკროგოპონიმიკა	99
სუბსტრატული გოპონიმები	106
ბანიშმები ქართულ გოპონიმიკაში	109
გეოგრაფიულ ობიექტთა მხაგვრული ხელვა სხვადასხვა ხალხში	116
კარტოგრაფიული მასალა, როგორც წყარო ქართული გოპონიმიკის შესასწავლად	121
სახელწოდებათა თარგმნა-უთარგმნელობა, კალკირება	125
საქართველოს გეოგრაფიული ცვლილებების გოპონიმიკური მოწმობანი	129
გოპონიმების გადააზრიანება	133
ქუჩების სახელები	139
პიდრონიმიკა	144
მდინარეთა სახელები	155
წყაროთა სახელები	157
ტბების სახელები	161
ჭაობების სახელები	163
ჩანჩქერების სახელები	164
ქართულ გოპონიმებთან დაკავშირებული უმთავრესი ენობრივი მოვლენები	164

1. ფონეტიკური მოვლენები	165
2. მარტივფუძიანი ტოპონიმები	169
3. რთულფუძიანი ტოპონიმები	171
ა) ბოლოსართიანი ტოპონიმები	172
ბ) თავსართ-ბოლოსართიანი ტოპონიმები	195
გ) თავსართიანი ტოპონიმები	198
დ) თანდებულიანი ტოპონიმები	199
4. ფუძენაერთი ტოპონიმები	202
ანთროპონიმია	214
აღამიანთა სახელები	221
სახელთა ჯგუფები ფორმის მიხედვით	232
აღამიანთა გვარები	239
1) ქრისტიანობამდელი პერიოდი	287
2) ქრისტიანული პერიოდი	288
3) XVI - საუკუნიდან 1921 წლამდე	296
4) საბჭოთა პერიოდი	296
ლუკა რაზიკაშვილისა და ალ. ყაზბეგის გვარები	298
ქართული გვარების სტრუქტურა	305
შედგენილი ანუ თხზული გვარები	313
ქართული გვარების სემანტიკა	316
1) პატრონიმული გვარები	317
2) თანამდებობისა და სეულობის აღმნიშვნელი გვარები	319
3) გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული სახელებიდან წარმოქმნილი გვარები	321
4) ამოუცნობი და გადააზრიანებული გვარები და სახელები	323
მრავალსახელიანობა	327
პერსონაეთა სახელები	331
ზოონიმია	339
კოსმონიმია	349
კტემატონიმია	359
ინსტრუქცია ონომასტიკური მასალის ჩამწერთათვის	374
კითხვარი	377
დამოწმებული ლიტერატურა	389
საძიებელი	398

